

בס"ד

ספר

חכמה ומוסר

מאמרים נפלאים במוסר

חברו הגאון המופלא סבא דמשפטים

ראש על אר"צ רבה ריש מתא וריש מתיבתא

כמוהר"ר אברהם ב"ר יצחק ענתבי זצ"ל

הועתק והוכנס לאינטרנט

www.hebrewbooks.org

ע"י חיים תשס"ט

בהוצאת מכון הכתב

מכון הכתב המכון
מכון הכתב המכון

מהדורה שניה

ירושלים שנת תשס"א

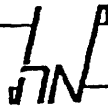
כל הזכויות שמורות

יוצא לאור בסיוע המשרד לעניני דתות,
אגף ארגונים ומוסדות תורה, המחלקה לשיבות

הוצאה

מסדעו עקאקא

for research and the publication of
of works and manuscripts
p.o.b. 6040, Jerusalem, Israel

מכון הטקסט

למחקר וטעי והוצאת ספר יד ושם
ת.ד. 6040, ירושלים, ישראל

פקס: 972-2-6264317

טל: 02-6280735

בס"ד

ספר זה יוצא לאור

בתרומת ה"ה אברהם ושאל עסיס הי"ו

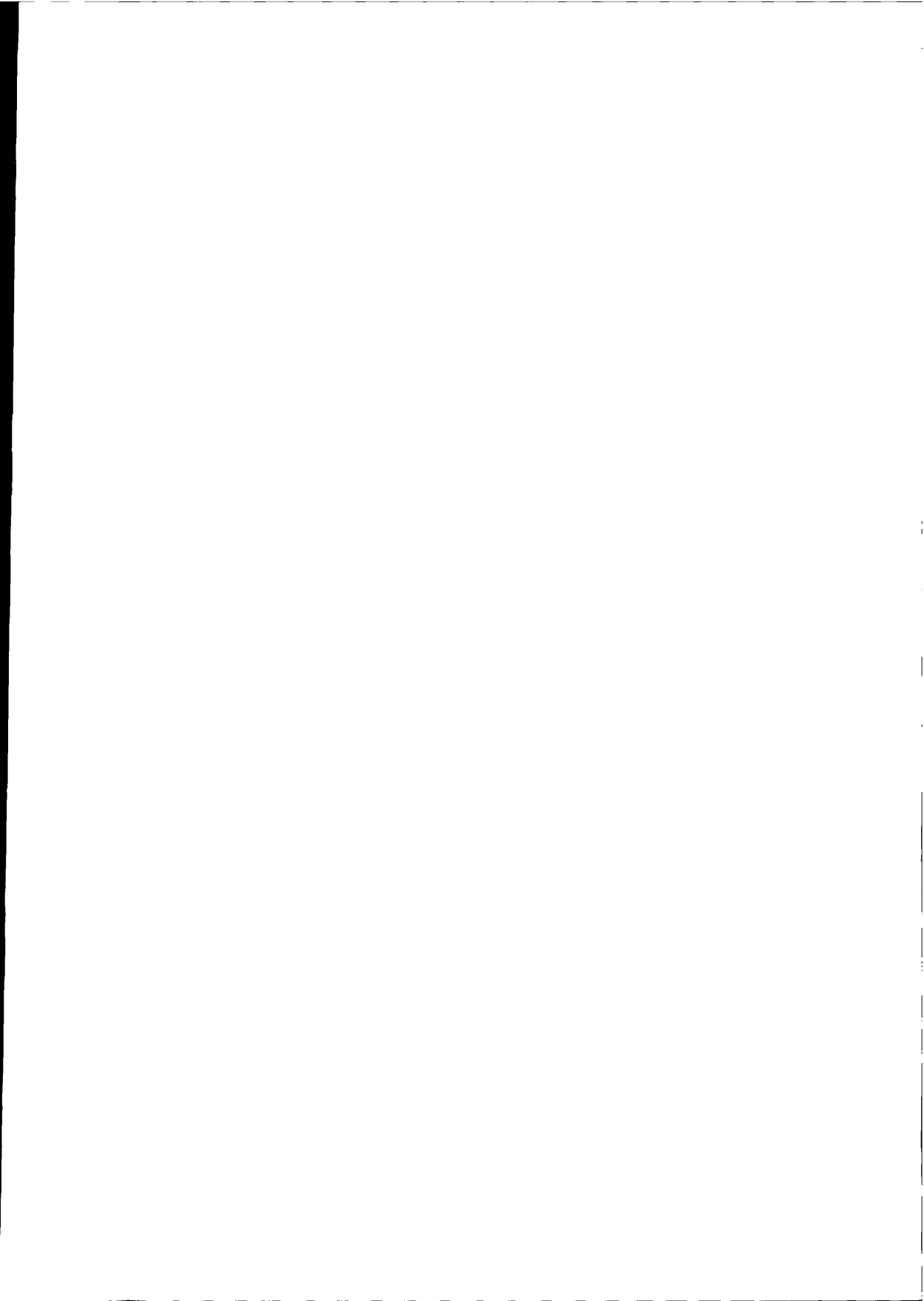
לעילוי נשמת

האב שמואל בן רחל ז"ל

והאם מתילדה בת לטיפה ז"ל

ת.נ.צ.ב.ה

זכות התורה וזכות הרב המחבר תגן
עליהם ועל כל בני ביתם אמן

תוכן הענינים

א	הקרמת המחבר
ד	מבוא לתולדות המחבר צלום חתימת ידי רבנו עם חלק מחכמי דורו צלום שער הספר במדורה ראשונה
	דרך אמת ואמונה
יט	פרק ראשון פזור לרשעים וכנוס לצדיקים המנהגים היפים שהיו בדורו ושכרם
כה	פרק שני יסורי העניות החברה זקוקה לעשירים ועניים הנזק ממשחקי קלפי ם וקוביא
לג	פרק שלישי שהעולם מחודש ואינו קדמון ח"ו להתרחק מהשקר
לח	פרק רביעי על מעלת האמת והתרחקות מהשקר
מב	פרק חמישי הסיבה לבריאת האדם בעולם הזה
מז	פרק שישי לעשות פשרה בדין
נב	פרק שביעי זכירת שם ה' כיראה, וכן הכרנות והשירות והתשכחות שיהיו באימה מעשה בקמצן שלא היה יכול להינות מממונו.
	דרך צדיקים
נו	פרק ראשון עונותיהם של דור המבול, בעיקר על הגזל
סא	פרק שני על קנאת הנשים אשה במלבושי חברתה על לשון הרע

דרך ישרים ותמימים

- סד** פרק ראשון
 דרך הנהגת תלמיד חכם
 זהירות ממשרת ומשרתת בבית
 שלא ללמד את בנו מלאכה מנכרים
- סט** פרק שני
 להזהר מהצבועים
 מתי להתחבר ומתי להתבודד
 חשיבות תוכחת מוסר
- עג** פרק שלישי
 תורה ומלאכה
- עו** פרק רביעי
 המדבר רע על חברו לוקחים ממנו זכיותיו ונותנים אותם לחברו
- עט** פרק חמישי
 על הענוה
- פה** פרק שישי
 ענוה וקנאה

דרך החיים

- צג** פרק ראשון
 למוד תורה לשמה ושלא לשמה
- צז** פרק שני
 תורה וגמילות חסדים
- קא** פרק שלישי
 השכמת בית הכנסת
 גמילות חסדים
 מנהג ארם צובה בעזרה לחולים
 הכנסת אורחים
 מוחל על עלבונו
- קו** פרק רביעי
 קנאה
 השותה לשכרה
 על הרבוור והשתיקה
- קיג** פרק חמישי
 על הבטחון
 מעשה על הבטחון
- קיט** פרק שישי
 על היסורים

קכד	פרק שביעי יסורי הצדיקים ושכר הרשעים
קלב	פרק שמיני תשובה מאהבה ומיראה
קלט	פרק תשיעי כיצד תוכת החכם על התשובה
קמד	פרק עשירי על הצדקה על החנופה כיצד לשמור על העושר
קנא	פרק אחד עשר על הפרנסה והצדקה
	דרך הקדש
קנט	פרק ראשון איך להתנהג ביום השבת
קסה	פרק שני התשובה והשבת
קסז	פרק שלישי הוצאות לשבת
קעב	פרק רביעי שלש סעודות שבת דבור בשבת
	דרך ארץ
קעט	פרק ראשון הפרנסה, וקביעות עתים לתורה
קפה	פרק שני אהבת הבריות שוחד
	דרך הצניעות
קצ	פרק ראשון צניעות כנשים צניעות בסעודת חתונה המכבד את אשתו זוכה לעושר
קצו	פרק שני חינוך הבנים

ר	פרק שלישי כיצד להתנהג בצניעות
	דרך הקץ והגאולה
רו	פרק ראשון ניסן חודש הנסים המצוות רומזות להתרחק ממדות רעות סכה וארבעת המינים
רטו	פרק שני על הגאולה העתידה
ריט	פרק שלישי על הגאולה העתידה
רכב	פרק רביעי על הגאולה על מאכלות אסורות
רכו	פרק חמישי כאור דברי הזוהר שבשנת ת"ח תהיה הגאולה
רל	פרק שישי הסעודה לצדיקים לעתיד לבוא המדובר אחד כפה ואחד בלב
רלט	פרק שביעי הגאולה תבוא בזכות התורה
רמג	פרק שמיני התעוררות וגאולה
רמח	פרק תשיעי מצות מילה הגאולה מתוך צרה, תפלה, זכות אבות, תשובה, קץ
	דרך הטוב והנעים
רנג	פרק ראשון ציונים רבים נרמזים כמילת "שמע" המעשה עם ר' חיים כפוסי ז"ל
רנו	פרק שני שיהיו מעשי האדם לשם שמים תפלה כצבור
	דרך חוקיק
רסא	חידושי הלכות פסח
רפה	הלכות יום טוב

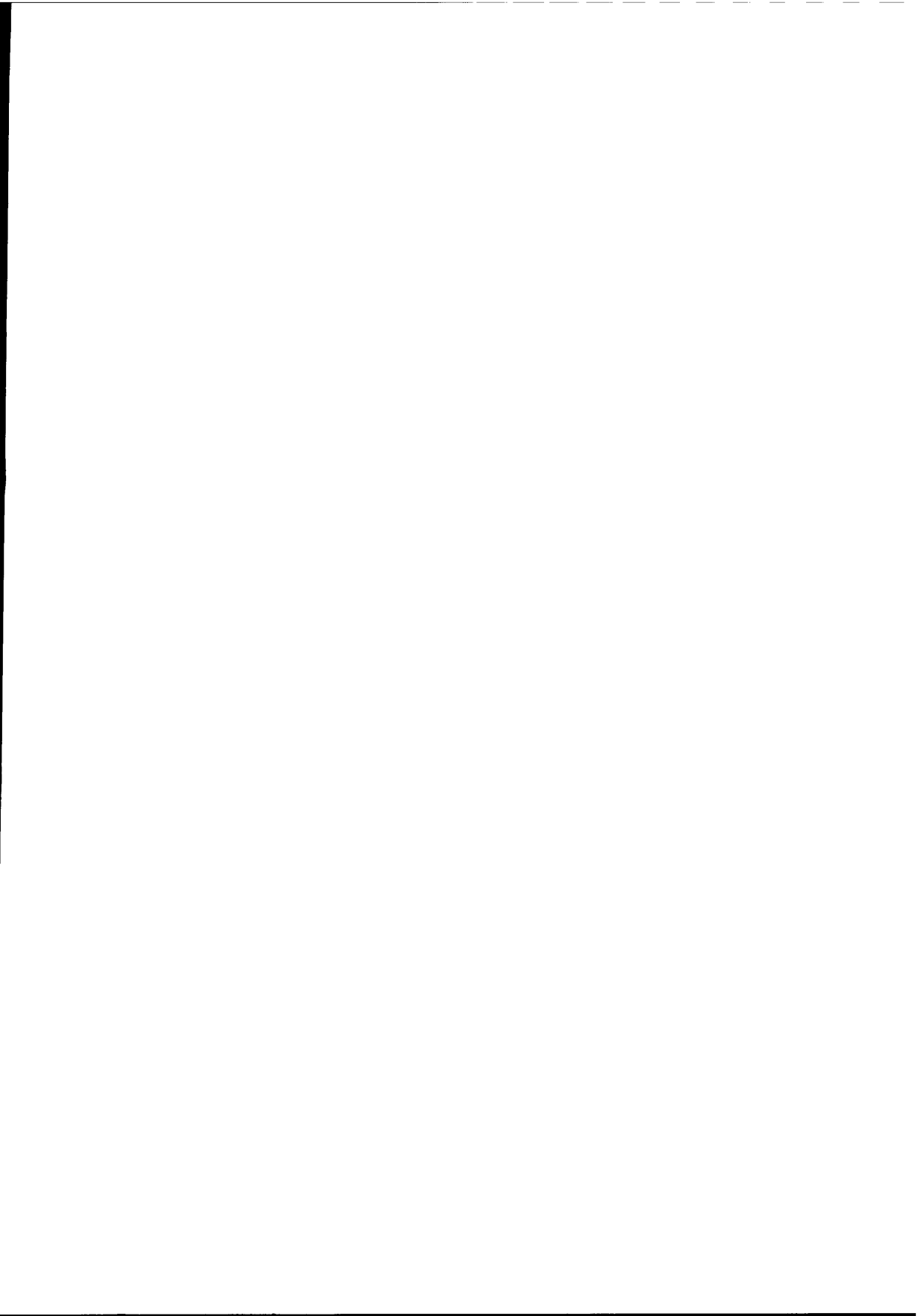
תוכן הענינים

הלכות סכה ולולב

חוקי הנשים

רצח

לקוטי דינים השייכים לאבהע"ז
דינים השייכים לאבע"ז כנ"ל מיסודי הרדב"ז ח"א
כנ"ל מיסוד הרדב"ז ח"ב
כנ"ל מיסוד הרדב"ז ח"ג
כנ"ל מיסוד הרדב"ז ח"ה

הקדמת מוה"ר המחבר זצוק"ל

לספר חכמה ומוסר

אברך את ה' אשר החייני וקיימני לבוא בגבורות זיכני, ולא עזבני ולא שכחני, ומטובו הגדול גמלני, יסור יסרני יה ולמות לא נתנני, אמרתי אל לבי לא אחשוך פי ולשוני, מלהגות בדברי חכמה ומוסר ולהעלותם על ספר, כדי לזכות את הרבים גדולים וקטנים ממני, מה יקר חסדך אלהים אשר עשית את עבדך, ועד הלום הביאותני אורמך כי דליתני, ולא אבוש ולא אכלם בבואי תחת כסא כבודך, ליהנות מזיו שכינתך, שובע שמחות את פניך, שמחני וידך תנחני, ואחר כבוד תקחני, ועתה בני אחי ידידי קרב אתה ושמע, איעצה עליך עיני, טובה תוכחת מגולה מזבחי שלמים ועולה, קח מוסרי ואל כס"ף, כיסופא דההוא עלמא, נא בבקשה אל תסתר פניך ממני, ואל יליוז מעיניך אל תרחק ממני ואל תקוץ בתוכחתי, ותמיד שאהו בחיקך ובו תהגה יומם ולילה, ללמוד על מנת לעשות כל הכתוב בספרא זוטא הדין, אשר בו דרכי החיים, ובעשרה דרכים אלה ינוסו מפניך אויביך זה היצה"ר, וכל המקטרגים והמשטינים אשר בראת במעשה ידיך, ואזור כגבר חלציך ותצא למלחמה על אויביך, ונתנו ה' אלהיך בידך, כי הבא ליטהר מסייעין אותו, ואמור לנפשך ישועתך אני, ויהיו לרצון אמרי פי לפניך, ובו בטחתי שיכנסו דברי אלה באזניך, ויהיו ערבים עליך, ויעשו רושם בלבך, ואז ישמח לבי גם אני, גם מלבד זה עלה על לבי להקל על החכמים ללקוט שושנים, אסף המזכיר בדיני א"ח ואה"ע דינים אשר לא באו מפורשים בשלחן הטהור, אשר המה מבוארים בדברי האחרונים, למען ירוץ הקורא בהם, ונשאתי מעליו המשא הכבד הזה, לחפש בדברי הפוסקים כל אחד ואחד במקומו, וגם לפעמים נשאתי ונתתי בדבריהם כיד ה' הטובה עלי, ובפרט בדיני וחוקי הנשים, קצרותי מדברי הרדב"ז בכל חלקיו מה שהעלה לפום דינא, כי על הרוב בדיני הכתובות ודיני ההשבון אנחנו פה נהגנו כמותו וכדעת תלמידו מהריק"ש ז"ל כידוע, וה' זכני ויעזרני ויסייעני להביא שאר ספרים אשר חברתי למזבח הדפוס. ותמיד יהיה נאמר הלכה מפי ומשמיי, ויקויים מקרא שכתוב אגורה באהלך עולמים, ויקויים כי מקרא שכתוב ואתם הדבקים בה' אלהיכם חיים כלכם היום.

והנה יש להשיית לב על מקרא זה חדא אומר ואתם הדבקים בה', וכי אפשר לאדם לידבק בשכינה, וכמו שהקשו ז"ל בגמרא, ועוד מהו חיים כלכם היום, אמנם ידוע משז"ל דטעם שבחר הקב"ה בישראל מכל האומות משום שהם ממצטים עצמם,

וכאומרים ז"ל נתתי גדולה לאברהם ואמר ואנכי עפר ואפר, נתתי גדולה למשה ואמר ונחנו מה, נתתי גדולה לדוד ואמר ואנכי תולעת ולא איש, גם ידוע שמי שיש בו מדת הענוה גורם לשכינה שתשרה בישראל, ומשה לא זכה שתשרה עליו שכינה בקבע אלא משום שהיה עניו מאד, וכן כתיב אני את דכא, אתי דכא, הקב"ה אינו משרה שכינתו אלא על העניו, וסיני וסנה יוכיחו, ולהפך הגאה, שאמר הקב"ה אין אני והוא יכולים לדור בעולם, וגורם לשכינה שתסתלק מישראל, ואפילו ההולך בקומה זקופה דוחק רגליו השכינה, גם ידוע מרז"ל על פ' הקיצו ורננו שוכני עפר, כי מי ששם נפשו בחייו כעפר יקום בתחיית המתים, אבל המתגאה אין עפרו ננער בתחיית המתים, ועפ"י כל זה שפיר קאמר ואתם שהיא ר"ת א'פר ת'ולעת מ'ה, כלומר אתם בני ישראל שחושבים עצמכם כאפר וכתולעת ומה, כלומר שאתם ענוים, כזה תזכו להיות דבקים בה' אלהיכם, כלומר כזה תזכו לשרות שכינה עליכם. לאפוקי הגאים שאינה שורה השכינה עליהם, ואדרבה גורמים בגאותם שתעלה השכינה למרום, ועוד תזכו במדת הענוה חיים כולכם כלומר שתקומו בתחיית המתים, לאפוקי הגאה שאינו קם בתחיית המתים, ובזה יובן ג"כ מאמרם ז"ל בגמ' אתם עשיתוני חטיבה אחת גם אני עשיתי אתכם חטיבה אחת, כי ידוע מ"ש הרב בעל פרשת דרכים דמי שיש בו מדת הענוה ס"ל בודאי דמה שכתוב נעשה אדם אינו אלא מדת ענוה, שאמר נעשה אדם כדי שיהיה הגדול נמלך בקטן וילמד מבוראו שלקח עצה מהמלאכים אף עפ"י שאינו צריך לעצתם, משא"כ בעל גאווה דסובר ה' מלך גאות לבש ומאי דכתיב נעשה הוא ח"ו ב' רשויות, עש"ב. ובזה אתי שפיר ונכון את"ם כלומר ע"י שאתם משפילים עצמכם כאפר ותולעת ומה כמו אברהם ומשה ודוד, א"כ בהכרח סבירא לכו מאי דכתיב נעשה אדם אינו ב' רשויות, אלא מטעם ענוה אמר נעשה שנמלך בקטן ממנו, ובזה עשיתוני חטיבה אחת שאתם מודים דליכא ב' רשויות אלא ה' אחד, גם אני אעשה אתכם חטיבה אחת, ואם כן הט אזניך ושמע דברי אף על פי שאיני חשוב בעיניך ענותך תרבני.

ועל טוב יזכר שם האשה הגדולה הנאה במעשיה הטובים וכל העם עונים אחריה מקודש, שהיא נודעת מנשים הצדקניות וראויה לימנות עם נשי האהל זיע"א, בידעה ומכירה קא אמינא היא האשה הגברת המעטירה סי' מזל תנצב"ה, אשר היתה אשת נעורים לבעלה הנודע בשערים השר הגדול בישראל החכם השלם והכולל בישראל להלל ומפואר כמהר"ר סי' אליהו בחי"ר די פי'גוטו נר"ו יאיר לעולם נצח סלה ועד כיר"א, ויהי היום קמו בניה ויאשרוה אלה בני היצה"ר הנמצאים באר"ץ הראשון אדם השר והטפסר הגביר המפואר סי' הלל הי"ו ועל ידו השני השר והטפסר כמה"ר סי' משה ש'פיר הי"ו ה' עליהם יחיו, שזכו לסייעני בהדפסת ספר הזה לעשות נחת רוח לצדקת אמם, נאמן בעל הגמול לשלם להם ותהי משכורתם שלימה מעם ה' אלהי ישראל כ"ר. ועל טוב יזכר שם הדו"ר האחד ז'רת אברהם אוהבי ששבחו ניכר

בהדפסת חיבורי ה"ה הרב השלם כמהר"ר אברהם ברוך פיפירנו נר"ו יאיר נס"ו אשר לה"ב חני"תו בעו"בי ליוורנו יע"א, כי גם בפעם הזאת נהנתי לאורו אשר השתדל בכל כחו בכל כוונתו להוציא לאור ספרי זה ובהגהתו בעל הגמול ישלם לו שכרו הטוב, בתת ה' לו אורך ימים ושנות חיים גם עושר גם כבוד לו ולזרעו שמהם תצא תורה אנס"ו.

אני לה' שיחי מבטן מבטחי מתהומות הארץ תשוב תעלני הבט משמים וראה חרפתי חרפת נבל אל תשימני, היפלא מה' להציל אביון ועני משוע, אימתי נדחי ישראל יכנס, סומכין על הנס, ניחזי אנן משיח לישראל ואין אונס, ירים קרן לעמו כנשוא נס, מקימי מעפר הלא המה יעלו לשבת בשבת תחכמוני, זאת מנוחתי בית קדשי ותפארתי שם יזבלני, יראו עינינו וישמח לבנו, כהנים בעבודתם ולוים בדוכנם וישראל במעמדם, ואם הבנים שמחה וגילו בה כל מאהביה אז יאמר ישראל משכני אחרוך נרוצה אהבתי את אדוני.

כה דברי המחבר העבד לישראל החותם פה צובה יע"א בחדש כסלו

שנת יתר שאת לפ"ק

הצעיר אברהם בכמה"ר יצחק ענתיבי זל"ה

הרב עזרא בצרי שליט"א

אב בית דין ירושלים ת"ו

מבוא

על הרב אברהם ענתבי זצ"ל

זוכים אנו להוצאה יפה ומחודשת של הספר הקדוש "חכמה ומוסר", שחבר אחד המיוחד מגדולי רבני ארם צובה שהקים עולה של תורה, והוכיח במישור את קהל עדתו ורבים השיב מעון בלשון רכה ובתוכחת מוסר בנועם מלים, מורנו ר' אברהם ענתבי זצ"ל.

לצערנו הרב לא נכתבו על ספר מעשיו ודרכיו בתקופתו, בעת אשר מעשיו היו מפורסמים, ועל כן עלינו להסתפק במה שנמצא בספריו הקדושים, ובחכמי דורו, ומה שכתב עליו הרה"ג יוסף שעיו ז"ל ממה שקבל מזקני הרבנים, ובמעט שנביא נראה מקצת ממעלותיו הגדולות.

אביו הרב יצחק ב"ר שבתאי ענתבי ז"ל

מורנו ר' אברהם ענתבי ז"ל נולד בשנת תקכ"ה לאביו ר' יצחק ב"ר שבתאי ענתבי שהיה מגדולי הרבנים בדורו בארם צובה היא חלב.

הוא למד תורה מפיו, ומפי גדולי הרבנים חברי אביו שלמדוהו תורה, מוסר יראת שמים, אהבת ה' ואהבת התורה והמצוות.

וכמו שכתב רבינו בהקדמתו לספרו "יושב אלהים" וז"ל: "ישמח האב ויגל הבן וכו' אשר מנעורי גידלני ובין ברכי דרבנן הושיבני בשבת תחכמוני וכו' ועל דבר אמת הנחני ועל הדין משפט וצדק העמידני, אמר אלי בני אתה דע את אלהי אביך ועבדהו" וכו'.

חברי אביו היו אריות בתורה, ומופלאים בחכמה, וחברו ספרים יקרי הערך, ביניהם מורנו ר' יהודה קצין זצ"ל מחבר הספר "מתנה יהודה" מזקני אותו הדור ומקצת שבחיו הובא בס' פרי עץ הגן וראוי להעתיק משם מעשה נפלא שיש ללמוד ממנו וז"ל:

"נכבדות מדובר על צדיק זה הפלא ופלא, וביותר השתבח במדת הענוה וכו', ומעשה באדם אחד ירא שמים שהיה חשוך בנים, והתענה ימים אחדים והיה מתפלל ובוכה ויעש שאלת חלום למצוא פשר דבר, בחלום דברו אליו ויאמרו לו כי ילך אצל ר' לויטס איש יבנה ויורהו את אשר יעשה למען יזכה לבנים, בקומו בבקר לא הבין פשר החזיון מיהו זה ר' לויטס השכים והלך אצל רב העיר הגאון הגדול מהר"ש לניאדו זצ"ל בעה"מ "בית דינו של שלמה" ויגד אליו החלום למצוא פשר דבר, ויאמר לו הגאון ז"ל כי ילך לביהכנ"ס הגדול ושם יראה בראש הרב החסיד הראב"ד ר' יהודה קצין כי הוא כמדרגת ר' לויטס ז"ל שציוה על הענוה, וישאל האיש ולמה מהר"י קצין יחשב כר' לויטס ולא אדוננו מו"ר עט"ר? השיבו, אני מסיבת היותי רב העיר איני יכול להיות במדרגת הענוה כראוי ואולם הר"י קצין הוא מוכתר במדת הענוה בתכלית וראוי לתואר ר' לויטס איש יבנה שציוה על הענוה ואמר: "מאד מאד הוי שפל רוח בפני כל אדם", וילך האיש אצל האר"י קצין זצ"ל וספר לפניו המאורע והתחנן אליו שימציא לו תרופה, האר"י קצין ז"ל פקד עליו שיפריש מעשר מכל כספו לצדקה ולומדי תורה, מהקרן ומכל מיני רוחים מדי חדש בחדשו ובגלל זה יהיה לו בנים זש"ק, ויעש כן כל ימיו, ומאז נפקד בבנים זש"ק נטעי נעמנים כדבר איש האלהים".

לא כאן המקום להאריך בשבחיו של רבנו יהודה קצין זצ"ל ובתוקף גדולתו וחכמתו בתורה, וממנו ומיתר חבריו של אביו למד תורה ר' אברהם ענתבי זצ"ל.

בין חברי אביו יש להזכיר את הרב צדקה חוצין זצ"ל ששלחו מהר"ש לניאדו ז"ל לעיר בבל וכי בעקבות הדבר נפטרו רבני המקום ונאלצו להביא רב מבחוץ, ראה בשו"ת שלו צדקה ומשפט ובאחד מתשובותיו כותב לבעל בית דינו של שלמה שימסור ד"ש לאהוביו הרבים ח"ר יאודה קצין וח"ר ישעיה (עטייה ז"ל) וח"ר יצחק (ענתבי) שני הרבנים הללו דהיינו ר' ישעיה עטייה ז"ל והר' יצחק ענתבי ז"ל באו בהסכמה יחד על הספר בית דינו של שלמה עיי"ש.

דרך זה שהיו בו גדולי עולם ועל ראשם רב העיר מהר"ש לניאדו ז"ל בעל "בית דינו של שלמה" היו המורים והמחנכים של מורנו ר' אברהם ענתבי ז"ל והתאבק בעפר רגליהם כאשר מעיד רבנו בהקדמתו "ליושב אהלים" וז"ל:

"שמעתי לקול מורי ולמלמדי הטיתי אזני, ואאזור כגבר חלצי ללכת מחיל אל חיל ולהתאבק בעפר רגלי החכמים, והטיבו חסדם אלי, ובכל יום ויום מימהם שותה אני".

תוקף חכמתו וגדולתו של אביו ר' יצחק ב"ר שבתי ענתבי נראית מתוך התשובות שהשיב להלכה ולמעשה והדפיסם רבנו בתוך ספרו שו"ת "מר ואהלות" עיין שם גודל חכמתו, וכן מתדושי אביו הדפיס בספרו "יושב אהלים", וממנו נראה תוקף גדולתו בחכמה.

ראש הרבנים בירושלים כמוהר"ר חיים נסים אבולעפיה זצ"ל מבני בניו של מיסד הישוב היהודי בטבריה הג"ר חיים אבולעפיה ז"ל שברח מהארץ מפני הגויים שרדפום בשנת תקס"ד ובא לארם צובה והכיר את אביו של מורנו את ר' יצחק ענתבי ז"ל, כותב עליו: (בהקדמתו לס' יושב אהלים)

"שם ראינו את המאור הגדול הרב המופלא וכבוד ה' מלא כמוהר"ר יצחק ענתבי ז"ל דרב גובריה וכו' האדם הגדול משיירי כנסת הגדולה, עיני כל ישראל כנחלים נטיו מפני האש הגדולה, לא הניח כמותו אין לנו תמורתו ראש הממשלה".

זכה רבנו לקבל תורה ולשמש קדושי עליון רבותיו ואביו זצ"ל. אביו נפטר בערב שביעי של פסח בשנת התקס"ד, בהיות רבנו קרוב לארבעים שנה, ובהקדמת הספר יושב אהלים מתאר הבן את גודל קדושת אביו, דומה הרב למלאך ה' וצדיק יסוד עולם, ומבכה את גודל האבידה בפטירתו ומתנחם בחידושי תורה שהשאיר אחריו וחלק מהם הדפיסם רבנו, ויתר כתביו לא נודע לנו עתה היכן נמצאים.

וכן כותבים עליו שבעת רבני גדולי אר"צ בדורו של מורנו ר' אברהם ענתבי בהקדמת ספר יושב אהלים וז"ל:

"אבי התעודה שמו נודע בשערים נפלאות גדולות, הוא היה משיירי כנסת הגדולה, מאור הגולה זה האיש מרעיש הארץ בעל הלכות גדולות וכו' ואם אמרתי אספרה כמו בשמו ומעשיו ובמקומו חבילות חבילות לא יכילון מגילות, גדולים מעשי צדיקים"

" יום שמת רבי אורו של עולם כבה וכו' לולי ה' שהיה לנו זה ינחמנו בן מגדול וכו' אחד היה אברהם שמו נודע בשערים, מאיר לארץ ולדרים" וכו'.

ראש הבנים בארם צובה

מורנו ר' אברהם ענתבי המשיך לשקוד בתורה יומם ולילה, ולשמוע חידושים מפי גדולי הרבנים וזקני דורו, ועלה ונתעלה בתורה, עד שכל גדולי הדור נתנו עיניהם בו לשומו לרב העיר ולראש הרבנים.

נראה שהיה הוא הראשון שזכה לתואר זה אף שלא היה ממשפחת לניאדו שזכו מאז היות ר' שמואל לניאדו ז"ל בעל הכלים בתקופת מר"ן הב"י לראש הרבנים בארם צובה, ודור אחר דור היו מבני בניו לראשי הרבנים עד תקופת רבנו שבו היו מהר"ש לניאדו ז"ל בעל בית דינו של שלמה ובנו ר' אפרים ז"ל בעל דגל מחנה אפרים ששמשו כרבני העיר, עי' מ"ש בהקדמת ס' "כלי חמדה" על חומש בראשית בשולשלת המשפחה הנכבדה הזו, ובהקדמת הספר "נכח השלחן" למורנו ר' מרדכי לבטון ז"ל.

רבנו אפרים לניאדו ז"ל נפטר בשנת התקס"ה (שנה אחר פטירת אביו של רבנו) ובשנת התקע"ח נבחר רבנו להיות לראש הרבנים, שכן בהספדס אמרו עליו שהיה רועה טוב לישראל במשך ארבעים שנה והוא נפטר בשנת התר"ח, וכבר כתבנו שבן השנים תקס"ה לתקע"ח לא ידענו מי היה רב העיר, ואפשר שמתוך הברירה במי לבחור נשאר הכסא פנוי עד שנתמנה רבנו לראש הרבנים.

כאמור הוא שפט את ישראל במשך ארבעים שנה, ובשנת התקפ"ב מתואר ע"י שבעה גדולי רבני ארם צובה כראש על אר"ץ רבה, ומשבחים אותו בחייו ובפניו בשבחים גדולים.

טירדותיו הרבות בעול הצבור גרמו לו שלא יכל למלאות משאלות לבו לחבר ספר גדול על כל טור חו"מ כמ"ש בהקדמתו לס' מר ואהלות וז"ל: "ע"כ הוכרחתי במעשי לפנות לדרך אחרת לכתוב ולעלות על ספר מה שבא לפני, הלכה למעשה ומהיכן דנתי וכו' בראיות ברורות ונכוחות", וכל המעיין בתשובותיו יראה גודל תוקפו וחילו בבירור הלכה למעשה מספרי הפוסקים ראשונים ואחרונים.

חלק ממעשיו תיאר הרב יוסף שעיו ז"ל בהקדמתו לספר ונעתיק את דבריו כמו שהם בבחינת אומר דבר בשם אומרו וז"ל:

"והנה מעשיו ונודאותיו של מוה"ר זיע"א רבו מלמנות, וראינו להדפיס כאן מעט מזעיר מעשה נפלאותיו, אשר שמענו מפי זקנים ורבנים מפורסמים כדי להלהיב את לב אחב"י לתורה למוסר ולתשובה.

א מפורסם הדבר, כי בערב חג השבועות מוה"ר זיע"א היה עובר בשוק, ושמע מבחור שהיה בריון ועריץ (אבו שחוד מאשטא) דברי נבלה שאמר לאחד מחביריו שהיו

הולכים עמו, ומוה"ר ז"ל נרגזו מאד מהדברים ונוזף בו קשות, וחביריו שיראו ממנו שמחו לאידו של אותו בריון. ומרוב רוגזו ובושתו החליט הבריון לדקור את מוה"ר ז"ל בפגיונו, וארב לו במקום נסתר, וכשעבר מוה"ר ז"ל הרים הבריון ידו בפגיונו לדוקרו, אכן ותיכש ידו. ולא יכל להזיזה ולא להורידה אף אחרי נסיונות רבים, והתפתל מכאבים ומרוב יסוריו וצעקותיו בא לבית מוה"ר בהכנעה וחרטה וידו נטויה עם הפגיון, וצועק ומתמרמר ובוכה ומתפרס לרגליו ומבקש מחילה, מוה"ר ז"ל כשראה זאת אמר לו "אתה חושב כי נשמתי נמסרה בידך?" וכשראה מו"ר את גודל חרטתו ניגש והוריד לו ידו בקלות, וחזרה כבראשונה אך נשארה קצת עקומה, ואמ"ל וסר עונך וגו' ונתן לו סדרי תשובה לנהוג בהם וכמה מוסרים וכו', וקבל ע"ע לחזור בתשובה שלימה וברך אותו מוה"ר ונפטר ממנו.

וסיפר הדיין המצויין הגאון כמוה"ר יוסף ידיד הלוי זיע"א כי ראהו לאיש הזה בצפת ת"ו יושב באהל ישרים ולומד, ונגש לפני מהר"י הנ"ל והראה לו ידו העקומה קצת, ושח לפניו כל המאורע שאירע לו בבחרותו ואת ברכת מוה"ר שברכו והחזירו בתשובה שלימה ושזכה ג"כ לזקנה, ובחג השבועות בכל שנה הוא מספר לפני כל האנשים את המעשה הנורא הזה למען ישמעו וייראו ויחזרו בתשובה.

ב סוחר אחד היה לו שט"ח על ב"א עני, ועבר זמן פרעונו ולא פרעו, עמד ותבעו לפניו ב"ד צדק באר"ץ וחייבוהו לשלם לו חובו או לבקש ממנו ולהשפיע עליו לרצותו לדחות לו זמן הפרעון זמן מה, ויצא בפחי נפש ובוכה ומצטער על רוע מזלו דתלו ביה טפליה ולא יודע מאין יבוא עזרו, בדרך פגש את מוה"ר זיע"א ושח לו כל העניין ואת דוחק השעה שעומד בה, ומבקש עצה וברכה מאת מוה"ר. ענה לו: "ברכה בימך! למה לא הודעתני קודם"? ואמ"ל שיבוא אצלו למחרת היום.

ביום השני אחרי גמר התפילה בבקר הלך מו"ר ז"ל עם בנו רבי יצחק ז"ל בבקר לבית אותו הסוחר המלוה, וכשדפק בדלת יצאה המשרתת (היהודיה) ונבהלה כי מוה"ר ז"ל ראש הרבנים בא לביתם במוקדם ובמפתיע, ובחיפזון הלכה במרוצה והודיעה לבעל הבית על הנ"ל, וכלם תמהו ונתפלאו מה יום מיומים ורץ בע"ה בכבודו לקבל את מוה"ר בשמחה רבה והתחיל לכבדו בכבוד גדול והציע לפניו קפה ומיני מגדים ומזונות, ומוה"ר ז"ל יושב ושותק ולא טעם מאומה, אמ"ל הבע"ה מרוב שמחה כי בקור כת"ר בבית היום שוה אצלי אלף זהובים וכו', וכו', ענהו מוה"ר ז"ל, אל תגזים הרבה אני מכיר היטב גוזמאות הסוחרים במו"מ ובכל דבר, ענהו ח"ו אמת הדבר כי נתכבדתי כבוד עצום אשר מעולם לא צפיתי ולא חלמתי כי כת"ר מוה"ר יכבדני בכבוד גדול כזה, ענה לו אם בתמים אתה אומר זאת, האם שוה לך בקורי אצלך שלש מאות גרוש? אמר לו חס וחלילה, יותר מאלף זהובים, אז אמר לו מוה"ר למלוה

תן לי השטרות של אותו העני שאתה נושה בו, ובחפזון וברצון רץ והביאם למוה"ר. אמר לו מוה"ר, הלא ידעת דוחק מצבו של הלוח וכו' ומבקש ממך שתמחול לו עליהם. והסכים ברצון ובנפש חפיצה לבקשת מוה"ר וקרעם לפניו ואח"כ ישבו יחד ושחו ואכלו, ומוה"ר כדרכו פתח פיו בדברי מוסר בדברים המושכים את הלב בנועם לשונו ובבדחנות יפה וקולעת ועוקצת בדרך עקיפין, ואיש אשר כברכתו ברוך אותם. ואח"כ יצא הרב והלך לביתו, והנה ניגש ובהא אותו הלוח בהכנעה ומוה"ר אמר לו כי מחל לו המלוה את ההלוואה וקרע את שטרו והראם לו, ודבר אתו תוכחה מגולה למען לכלכל דבריו במשפט וידע איך להתנהג מהיום והלאה במשאו ומתנו והוצאות אנשי ביתו וכו'. ויצא ממנו שמח ומעודד עם ברכת מוה"ר שהאירה לו פנים בהצלחה מהיום ההוא והלאה.

ג הרגיש מוה"ר ז"ל באיש אחד יר"ש שזה כמה ימים לא בא להתפלל בביכ"נ ושאל עליו, וא"ל כי האיש הזה הפקיד צרור כספו ביד סוחר א' ידוע ואחרי ימים אחדים פשט רגל והפסיד לו כספו, וכנראה כי מרוב צער ויגונו כי היא כסותו לבדה לא יכול לבוא ולהתפלל בביכ"נ. תיכף אחרי התפילה הלך מוה"ר עם בנו ר' יצחק ז"ל לביתו של אותו הסוחר מבלי לשלח אחריו ע"י שליח ב"ד, וכשראה כי מוה"ר ז"ל בא במפתיע בהשכמה לביתו, נבהל מאד וזיו פניו נשתנו, וניגש מוה"ר ז"ל אליו וצעק עליו בדברי מוסר ובנזיפה חזקה ודרש ממנו כי תיכף ומיד ימסור בידו צרור הכסף של אותו הב"א, ולא הועילו לו כל התחמקויות של אותו הסוחר, ומרוב פחד ניגש והוציא את צרור הכסף ומסרו ביד מוה"ר ז"ל וביקש מחילה, וחזר מוה"ר לביתו. למחרת בא אותו ב"א בעל הכסף להתפלל בביכ"נ בכפיפת ראש ועצבון גמור, וקרא לו מוה"ר ז"ל ושאל אותו מדוע לא בא להתפלל זה כמה ימים, ושח לו כל המאורע עם פושט הרגל, אבד הכיס אבד הלב, ושאל אותו אם מכיר את צרור כספו ואת הסך אשר בו, ונתן לו סימנים מובהקים ותיכף הוציאו מחיקו ומסרו בידו, ומרוב שמחתו אמר למוה"ר עשיתה עמדי ממש תחית המתים, וקבל ברכת מוה"ר ז"ל ויצא שמח והודאה לה' ית"ש אמן.

ד שמעתי מפי אבא מארי ועט"ר זיע"א ששמע מפי זקנים ז"ל כי היה דרכו של מו"ר ז"ל להתאכסן איזה פעמים אצל גביר א' מראשי עיני העדה, כדי להסדיר עמו עניני הק"ק ומוסדות צדקה שהיו בעיר. ואותו גביר, יחד חדר גדול אחד מרוהט מטה ושלחן וכו' עבור מו"ר ז"ל, כי רוב פעמים היה מוכרח ללון בביתו, יום א' ביקש מו"ר ז"ל שיחליפו את מקום המטה לזווית אחרת למרות שלא היה מקום השני נוח מהראשון, ובפקדותו ודרישתו כך עשו, ובאותו ערב היה הרעש הגדול הידוע באר"צ לתפ"צ ונפל כל אותו הקיר והמקום אשר בו היתה עומדת מיטת מו"ר ז"ל מאז, ובמקום שישן מו"ר ז"ל לא היה מאומה, ויהי לנס! ובעוה"ר אותה לילה היתה צעקה גדולה באר"ץ אשר

כמוה לא היתה וכל הק"ק נסו וברחו וחזו ע"פ השדה מחוץ לעיר, וישבו שם כמעט י"ח חדשים באהלים, ואומרים כי מו"ר ז"ל חיבר שם את ספרו הנורא "יושב אוהלים" וקראהו כך על ישיבת אוהלים.

ה מו"ר ז"ל עד יומו האחרון לא כהתה עינו ולא נס ליחו. ושמעתי מפי רבנים זקנים שליט"א, כי ביום פטירתו של מו"ר ז"ל ישבו בביתו שמנה ת"ח והיו לומדים האדרות רבה וזוטא ובספר הזהר וכשגמרו הלימוד היה חסר להם אחד למנין עשר לומר קדיש וקמו לקרוא לאדם להשלים המנין, אז קם מו"ר זיע"א וצעק למה מחכים לומר קדיש, הא איכא הכא רב המנונא סבא לא ראוי להצטרף למנין?! ועמד ואמר קדיש, ואחרי שעה קלה נתבקש מו"ר ז"ל לישיבה של מעלה במעלות הצדיקים וחסידיים בשיבה טובה זקן ושבע. וצוק"ל וזיע"א.

ן וידוע כי מקום מנוחתו הוא במערת הצדיקים הסמוכה לביכ"נ הגדול באר"ץ וחלונות בביכ"נ משקיפים על הגן מאחורי הביהכ"נ ובמערה הסמוכה יש גם חלון משקיף על הגן, ושמעתי מפי אבא מארי ועט"ר זיע"א שסיפר לו מר חמיו מר זקני מעלת הגאון המפורסם הדיין המצויין כקש"ת רב ישעיה דיין וצוק"ל בעהמ"ח ספר "זה כתב ידי" וספר "אמרי נועם" כי בצעירותו היה רגיל ללמוד עם חבריו בכל יום ששי ע"י החלונות הנ"ל, ופעם א' בא השמש וצעק עליהם כי עי"ז גורמים לאי סדר ונקיון, ונמנעו ולא באו בשבוע השני ללמוד שם, ובלילה בא מו"ר ז"ל בחלום לאחד מהחברים וא"ל, למה ביטלתם ללמוד באותו המקום שהייתם רגילים בו תמיד והייתי משתעשע בלימודכם? ומאז חזרו ללמוד כמנהגם הראשון וקבעו שם ישיבה ללמוד ביום ששי. (ואני זוכר שכמה אנשים באים ביום ששי ולומדים שם פירש"י וגם ב' מקרא וא' תרגום ע"י זה החלון קודם תפילת מנחה גדולה וכמה ת"ח באים ולומדים שם קודם תפילת המנחה ביום ששי.)

עד כאן לשונו של הרב יוסף שעיו ז"ל שזכה לאסוף את החומר של המעשיות הנ"ל שודאי היו נשכחים אילו לא אספם וסידרם, זכרו יהיה ברוך.

הספר חכמה ומוסר

ספר זה חברו רבנו אחר שזכה להגיע לגבורות בהיותו בן שמונים וחמש שנים בשנת תר"י, ועל כן בהקדמתו לספר מודה רבנו לקב"ה שזיכהו לאריכות ימים ושנים, ובספר זה הוא מקוה שלא יבוש ולא יכלם בבואו לעולם העליון ליהנות מזיו השכינה.

מורנו הרב מבקש בהקדמתו שספר זה יהיה תמיד לפני המעיין להגות בו יומם ולילה, ויוכל להתגבר על יצר הרע, ותפלתו של הרב עשתה פירות שרבים מבקשים לעסוק בספר הקדוש הזה, ובארם צובה נהגו ללמוד בו בחבורות, ולכן הדפיסו במהדורה שניה הרב יוסף שעיו זצ"ל, ותוך זמן קצר אזל ורבים מצפים להדפסתו כדי ללמוד בו, לא רק תלמידי חכמים אלא גם בעלי בתים מחפשים אותו מאוד.

מהדורה חדשה זו הודפסנו באותיות יפות וכן הוספנו פסיק ונקודות להקל על הקוראים וכן מפתחות למצוא נושאים שמעוניינים בהם, ונדפס בצורה מהודרת לעורר את לב הלומדים, ויבואו על הברכה כל העוסקים במלאכה שטרחו להוציא דבר מתוקן מתחת ידם.

מתוך דברי התוכחה והמוסר האמורים בספר למדים אנו על גדולתה וקדושתה של קהלת ארם צובה, דרכי חייה ומנהגיה בתקופה ההיא, ומתפעלים אנו מגודל אהבתם לתורה וחיבתם לקיום המצוות, וריזותם בלימוד התורה, וקביעותה יומם ולילה על אף עיסוקם במסחר שרובם ככלם סוחרים היו, ועל אף מצבם הקשה וכמו שמתאר את המצב רבנו בספרו זה היתה תורתם קבע ומלאכתם עראי. שלא בלבד התלמידי חכמים שקבלו קצבה עסקו בתורה, אלא אף בעלי הבתים והסוחרים תורתם היתה קבע ומלאכתם עראי, ואחר בדיקה יכולני לומר בבטחון ששעות למודם היה לא פחות מתלמיד כולל ממוצע שלומד היום בישיבה ומקבל קצבה.

ראה מה שכותב רבנו על כך בספרו זה בדבור המתחיל "והנה באמת אגיד", ואין לי צורך להעתיק את הדברים המובאים בספר הזה שכל אחד יכול לקרוא את התיאור הנפלא כיצד רוב ככל העיר היו קמים בחצות הלילה ועוסקים בחבורות חבורות בתורה, הללו בש"ס והללו בהלכה ושלחן ערוך, אחרים בזוהר וקבלה ואחרים בספרי מוסר וכיוצא בזה.

וכותב רבנו שהוא מעיד שעקב מנהגם הטוב לא היה להם כל אותם שנים לא עצבות ולא דאגה ולא קרה נזק לשום אחד מישראל ועיין בספר.

התורה היתה מרכז חייהם ועליה ביססו את כל ימיהם בלי יוצא מהכלל ועל כן חיו חיי אושר והצלחה.

ועם כל זה היו בדורו מעט אנשים אוהבי משחק הקוביא והקלפים ועל זה מוכיחם רבנו בספרו ואומר שלווים כסף ומפסידים ובאים גם לידי מריבה עם נשותיהם וכמה רעות יצא מזה, וכתב שפעמים רבות הוכיחם על כך ומתוך גנותם למדים ג"כ שבחם שלא היו להם בעיות חברתיות כפי שעדים להם אנו בארץ וקוראים יום על

מעשים נוראים האחד גרוע מהשני, עד שכמעט דברים שהיו נחשבים לנוראים בזמנם אין אנו מתרגשים מהם לצערנו היום.

כיוצא בזה ראה על המנהגים הטובים והיפים שמציין אותם מורנו הרב בספרו לדוגמא, איך שהיו דואגים לבני עניים ומלבישים אותם ומתנדכים להחזיק ביד תלמידי חכמים וכו' לא נאריך כאן במה שאפשר למעיין לקרוא בספר המלא וגדוש בתוכחות מוסר דברים היוצאים מן הלב ומנהגים טובים וישרים.

ראוי לציין שבני משפחת די פיג'וטו שהיו גבירים ונדיבים בארם צובה הדפיסו את הספר על חשבונם וסניור משה והלל בני אליהו די פיג'וטו תרמו את הכסף לעי"נ אמם מזל שמשבחה מורנו הרב שהיה מכירה מהנשים הצדקניות.

על משפחה זו ופעולתיה הרבות לטובת ארם צובה ראוי ליחד את הדבור ואולי נעשה כן בס"ד במקום אחר.

*

ספרי הרב זצ"ל

ספרים רבים חבר רבי אברהם ענתבי ז"ל ובהקדמתו מתפלל לפני הקב"ה שיזכהו להביא אותם לדפוס. חלק מהספרים נדפסו וחלק נדפסו אחר פטירתו, והיתר כנראה שנשארו בכתב יד ולא ידוע היכן נמצאים.

הספרים שנדפסו הם:

א. "יושב אהלים" (ליוורנו תקפ"ה, ירושלים תשכ"ח) בספר יש דרושים נפלאים ועיקרו בדרך ההלכה דוגמת הספר "פרשת דרכים" של הרב משנה למלך ז"ל.

המעייין בספר הזה יראה תוקף גדולתו בעיקר בדיני ממונות איך חושן המשפט מונח בלבו ופלפל בהלכותיו באופן נפלא, וחוזר מענין לענין בחריפות רבה ופלפול עצום, וזאת היתה הסיבה שספרו זה נתפשט מאד באשכנז.

וכך כותב עליו הרב חנ"א ז"ל "מחדדן שמעתתיה וכו' החזירן בפלפולו ברוך שככה לו". הספר נדפס מחדש ע"י מכון הכתב.

ב. "פני הבית" חבור על תורת הבית להרשב"א בפלפול נפלא, ונדפס עם יושב אהלים ליוורנו תקפ"ה.

ג. "מר ואהלות" (ליוורנו תר"ב) שאלות ותשובות להלכה ולמעשה ממנו ומאביו, בספרו זה הראנו ג"כ ידו הגדולה ובקיאותו הרבה בספרי הפוסקים עד שמגיע למסקנת ההלכה, וכל האחרונים הבאים אחריו מצטטים אותו ומסתמכים על מסקנותיו בהלכה, הספר הזה אינו מצוי כלל, ורבים ובפרט תלמידי חכמים מצפים לאורו. ועתה נדפס מחדש ע"י מכון הכתב.

ד. "אהל ישרים" (ליוורנו תר"ג, ירושלים תשכ"א) יש בו מוסר נפלא, ואנו מעתיקים אותו בסיעתא דשמיא ומקוים להוציאו לאור בקרוב. וב"ה התפלה בשעתה עשתה פירות והפטר נדפס ע"י מכון הכתב.

ה. "פני אהל מועד" (ירושלים תשי"ט) הספר יצא מכת"י ע"י הרה"ג דוד לניאדו זצ"ל, והדרושים הם ג"כ על פי ההלכה דוגמת "יושב אהלים" מזה נראה שקהל השמועים שלו היו בקיאים בש"ס ובשו"ע, שאל"כ לא היו מבינים מה שדורש להם וזה מוכיח ג"כ על הרמה של ידיעת התורה שהיה בדורו לכל הצבור שדרשות בסגנון זה היו אוהבים לשמוע, וכאמור שהיו בכחינת וכל בניך למודי ה' אף הסוחרים.

ו. "פני הבית" נראה שרבנו התחיל לעשות חבור על כל הב"י בחו"מ ומחמת הטירדות כפי שכתב בעצמו חהפטיק חבור זה ולא גמרו, ולא ידענו עד היכן הגיע מאחר ולא ראינו את כתב היד.

ז. כתבי יד נוספים היו לרבנו, וכפי שמבקש ומתפלל שהקב"ה יעזרהו להדפיסם, ומי שיודע היכן נמצאים יואיל להודיע למכון הכתב ת.ד. 6040 ירושלים ונטפל בהם בס"ד.

הספרים שחבר ונדפסו נתפשטו מאד בין הרבנים בכל תפוצות ישראל ורבים מביאים אותם ומצטטים מהם, מלבד רבני ארם צובה שדבריו היו בעיניהם כדברי האורים ותומים.

וכאן המקום להזכיר למזכרת נצח שני תלמידי חכמים שדאגו לספריו (ועוד לספרי רבני ארם צובה)

הרבנים הגדולים דוד לניאדו ז"ל ויוסף שעיו ז"ל, שאילולא הם הרבה חידושי תורה היו הולכים ח"ו לטמיון, זכרם יהיה ברוך.

וכן אמר עליו בהספרדו מורנו ר' חיים מרדכי לבטון ז"ל שמילא את מקומו אחריו לראש הרבנים באר"ץ (ראה עליו מ"ש בהקדמת ספר "נכח השלחן": ומעשי ידיו אשר כוננו הן הן עדיו, הלא הוא בספרתו אשר פעל ועשה וכו' האחד כבר יצא מוניטין

שלו בעולם בס' "יושב אהלים" וכו' והרביעי ספר "חכמה ומוסר" אשר כל קורא בו נרתע כולי גופא דברים הנכנסים בלב" וכו'.

מזה נראה עד כמה היו נערצים ספריו בכל המקומות, ובספר הזה "חכמה ומוסר" היו לומדים בו גם רבני ארם צובה כיון שבכחו להחדיר יראת ה' בלב הלומדים בו. ואציין שדברי מוסר רבים מתוך הספר היינו שומעים בעל פה מפי מורנו ח"ר עזרא עטייה זצ"ל שכמעט היה בקיא בו בעל פה ודבריו היו חודרים ללבבות.

יחס רבני דורו אליו

כאמור התפרסם רבנו מאד ע"י הספר "יושב אהלים" והפלפול שבו עורר בכל מקום שהגיע הערצה רבה לרבנו, הרבה מעבר לעיר ארם צובה.

ותלמיד הגר"א בעל ספר "פאת השלחן" הג"ר ישראל משקלוב בקש ממנו הסכמה לספרו.

והגאון ר' חיים נסים אבולעפיה זצ"ל שהכירו כותב עליו: "בענינו ראינו את כבודו ואת גודלו, מימות החורף כד הוינא זוטרי יתן כפיר קולו, וכו' מלא ריח חכמה פה מפיך מרגליות צפונות מופיע רמי ומקשה וכו' וילן בעמק, לן בעומקה של הלכה וכו' לא ימיש מתוך האהל וכו' לפני מלכים יתיצר וכו' אילנא רברבא שפרותיו מתוקים וכו' פרקו נאה וכו' ידיו רב לו ספרא נהר עמיתנו בתורה וכו' מחדדן שמעתתיה סבא דמשפטים" וכו'.

וכן כותבים עליו רבני ליוורנו בהקדמת הספר "יושב אהלים", ור' אברהם ברוך פיפירנו מליוורנו בהקדמת הספרים "יושב אהלים" ו"מר ואהלות".

והגאון ר' אליהו ב"ר משה חיים רבם של יהודי בבל אביו של הגאון המפורסם ר' יוסף חיים זצ"ל השפיע על אחד הנדיבים מיושבי בבל הגביר המפואר שיך אליהו רחמים הכהן להתנדב עבור הוצאת הספר "פני הבית" של מורנו זצ"ל, נראה מזה עד כמה שמו של מורנו יצא לתהלה בכל הארץ, ורבנים גדולים טרחו להשיג נדיבים ולהשפיע עליהם שיתרמו להדפסת ספרי רבנו, ובהקדמת ספר מר ואהלות מודה להם על פעולתם.

נראה מזה שעל אף תנאי התקשורת המוגבלים מאד בתקופה ההיא שמעו של רבנו יצא לתהלה בארץ ישראל, אשכנז, בבל, איטליה, תורכיה ובכל המקומות שדרו בהם יהודים וקיימו ישיבות ועסקו בתורה.

והגאון המפורסם בספריו הגדולים והחשובים ר' חיים פלאגי זצ"ל רבה של אזמיר הספידו הספד גדול בעת שבאה אליהם השמועה מפטירתו בכ"ח טבת תרי"ח ונדפס בספרו "חלקם בחיים" דכ"ט דרוש י"א.

וכתב שם "הגם דמנהגנו לעשות ביום השמועה ביטול מלאכה והספד גדול וצדוק הדין ודרוש אחריו שדורש הרב הכולל דוקא לשל עיירות ירושלים עיה"ק וקושטא ושאלוניקי ולחותם הראשון בלבד ולא לזולתם הנה גדול הדור בימינו ומפורסם כמוהו הנמצא כזה שאני וכן נעשה להרב הגדול מופת הדור כמוהר"ר חיד"א זיע"א בשנת תקס"ו".

לעוצם גדולתו של רבנו שינה הגאון ר' חיים פלאגי זצ"ל מנהג העיר כשם ששינה לכבודו של הגאון חיד"א זצ"ל וכותב דגדול הדור זה שונה נראה מזה עד כמה היה נערץ רבנו ע"י גדולי וחכמי הדור מעבר לארם צובה שהיה נחשב בעיניהם לגדול הדור.

וכל אומר עליו בתחלת הספרו: "...שם רמו על פטירת האדון הזה אשר אנו עסוקים בהספרו, דהיה רב גדול ומפורסם בכל תפוצות ישראל ובדור הזה הנמצא כזה איש אשר רוח אלקים בו וספרי דבי רב הם הם עדיו "יושב אהלים" ו"מר ואהלות" ו"פני הבית" וס' מוסר מלכים וזה קרוב לארבעים שנה שהיה ראש על אר"ץ רבה, וזכה לזקנה יותר מתשעים שנה ובדאי דאדם גדול כזה הוליד את החסרון לכל תפוצות הגולה, וכל בית ישראל יבכו את השריפה אשר שרף ה', וראוי להגדיל את ההספד כרוב גדולתו כאשר מצינו באברהם אבינו ע"ה כדאיתא בכ"ב דצ"ה וכו' אותו היום שנפטר אברהם אבינו ע"ה מן העולם עמדו כל גדולי הדור בשורה ואמרו: איי לו לעולם שאבד מנהיגו, איי לה לספינה שאבד קברניטה", וכו' והאריך בהספרו עיין בספרו שם.

כמוכן שבעירו בארם צובה גדל ההספד וגדולי ארם צובה הספידו אותו, הספרו של ממלא מקומו באר"צ הגאון חיים מרדכי לבטון זצ"ל בע"ס "נכח השלחן" נדפס בס' "פני אהל מועד" וממנו נראה איך שהעריכוהו גדולי הרבנים בעירו ונביא רק קטעים ממנו.

"זכור ה' מה היה לנו על כי נשבה ארון הקודש ס"ת שנשרף ואותיות פורחות וכו' ראש בית דין מקודש קדושהו שמים האדם הגדול בענקים וכו' ראש שבטי ישראל אחד היה אברהם וכו' משים לילות כימים כחשיכה כאורה הא למגרס הא לעיוני וכו' פלפלא חריפא וכו' תורתו נקיה, קולט את הסולת הלכה ברורה דמיונו כאריה תריץ יתיב וכו' דן ידין עמו" וכו'.

"ראש על אר"ץ הצדיק אבד לדורו אבד וכו' נסתם כל חזון וכו' מי מפיס בין איש לאשתו בין אדם לחברו, וכי ינצו אנשים יחדיו לאמר נלך לבי"ד הגדול שמשם הוראה יוצאה לבית מדרשו של שם, ויבקשו בכל הדרך ולא מצאו וכו' אבי יתומים ודיין אלמנות להדריכם דרך ישרה, בענין דלא כליא קרנא להמציא להם טרפי לחם חוקם עד אשר יגדלו הנערים וידעו בטיב משא ומתן איש איש למלאכתו אשר המה עושים וכו' ווי דחסרא ארעא גברא רבה" וכו' "ראש המדברים בכל מקום וכו' יורד לעומקה של הלכה, אתני הלכתא גברוותא כל הדבר הקשה עלה מן הישוב להבין ולהורות מפרק הרים ומשבר ויהי העם כמתאוננים אנינות דאורייתא, אל הלקח אביר הרועים כל העם מקצה והמה בוכים וכו' יושב בשבת תחכמוני, לא פסיק גרסא מומיה ויהי כותבת חדושי הלכות הלכה ומורים ויהי ער לילה כיום יעיר, רבץ כארי וכו'.

והספרו של מהר"ם לבטון ז"ל נדפס שם עיין עליו באריכות וממנו נלמד תוקף גדולתו וקדושתו והעתקנו רק מקצת הדברים ובספר "פני אהל מועד" הובא עוד הספד עליו, ולא ידענו למי מקדושים הוא ומתוך ההספד נראה שהספידוהו גם הרב הכולל כמוהר"ר יהושע מוספיא זצ"ל והרב הכולל כמוהר"ר משה סתהון זצ"ל ומההספד נראה שכל העיר היתה שרויה באבל כבד עקב פטירתו וכל גדולי חכמי ארם צובה הספידוהו.

מההספרים רואים אנו כיצד היה מורנו הרב ראש וראשון לכל דבר שבקדושה וכדברי הגאון ר' חיים פלאג'י ז"ל שהיה גדול הדור וחסרונו נכרת לא רק בעירו, וכשעבר בשנת תקס"ה בצפת ת"ו נשאל שאלות שעמדו עליהם חכמי ישיבת צפת ולא מצאו תשובה והשיב להם בחכמתו הגדולה כמובא בס' יושב אלהים פ' וירא.

תוכחת מוסר

מורנו ר' אברהם ענתבי ז"ל מלבד גדולתו בתורה היה יורד לעם ורואה ובודק חסרונותיו ומוכיחם בלשון רכה ומביאם לדרך הישרה.

וכך נאמר בהספרו: "שפתותיו ששונים חכמה ומוסר, יקרה היא מפנינים ולשון רכה תסבור לעשות כוונים לאפרושי מאיסורא, אמר יאמר שובו בנים את פני ה' לחלות, ויותר שהיה חכם עוד למד דעת את העם בשכל מליו, משתעי בלשון חכמה בטוב טעם, ודבריו הנחמדים קבלו וקיימו היהודים עליהם ועל זרעם, גם סב גם ישיש בחורים ובתולות" וכו'.

בספרנו זה קוראים אנו את דברי המוסר והתוכחה שאמר לפני צאן מרעיתו וכן בספר "אהל ישרים" וע"י דברי מוסריו הצליח להעלות את רמתם של יושבי ארם

צובה לדרגה גבוהה מאד הן מבחינת למוד התורה והן מבחינת המוסר ויראת שמים, וכפי שנודע לנו מפי זקני רבני ארם צובה לא נשמע בעיר שוד ושבר ולא נשמע שיהיה יהודי שאינו שומר תורה ותרי"ג מצוות.

נציין לדוגמא על מה היה עליו להוכיח את תושבי עירו וכיצד הצליח בדברי נועם להשיבם לדרך הישרה.

היה כאלה שאהבו מאד את השירה והמוזיקה העברית אבל מאחר ויש בה דברי נבלות הפה נלחם רבות רבנו שלא לשיר ולנגן זמירות שיש בהם דברי חשק ועגבים, לעומת זה חבר הוא עצמו שירים, שיש בהם דברי שבח לקב"ה ולעם ישראל וכו' בלחן הערבי כדי שיוכלו לשורר בהם על טהרת הקודש ודבריו עשו פירות וכמ"ש בספר אהל שירים ומתוך גנותם אתה בא לידי שבחם שעל אלה היה עליו להוכיחם ולא על דברים אחרים כאשר אנו עדים להם בעוה"ר בדורנו זה.

בספריו הרבים ימצא המעיין כיצד הגיב מיד על כל דבר שיש בו פירצה רוחנית, והשיב את לבם של ישראל לאביהם שבשמים, וכך היה עומד על המשמר בכל שטחי החיים ותקן כל מה שהיה אפשר לתקן, והוכיח את העם והשיב לבם לאביהם שבשמים והכל היו נשמעים לו.

צאצאיו

מורנו הרב נפטר ביום כ"ח טבת התרי"ח, ונקבר במערת הצדיקים הסמוכה לבית הכנסת ונכנסים לה מחצר בית דיין ליד ר' יעקב דוויק זצ"ל.

הוא השאיר אחריו בן גדול בתורה ר' יצחק ע"ש אביו ומחדושו הובאו במר ואהלות עי' אה"ע סי' יג ועי"ש בהקדמתו, ושבחוהו רבני ארם צובה ואמרו עליו "לו זרוע עם גבורה במלחמתה של תורה הרב הכולל בישראל להלל כמוהר"ר יצחק ענתבי זצ"ל" הוא חבר ספר חקקי לב על טור אבן העזר כעין ס' כנה"ג ונשאר בכתב יד, וחותם בין רבני ארם צובה בספר כנסיה לשם שמים.

חתנו הוא הגאון ר' דוד סתהון זצ"ל ואפשר שהוא הנזכר בס' "לקדושים אשר בארץ" דק"ו בתור ראש על אר"ץ רבה לו עצה רב תבונה כמהר"ר דוד עזרא סתהון ונפטר כ"ב תשרי תרס"ד.

ובני בנותיו הם כה"ר יהודה, יעקב ושלמה חזאן ז"ל הנזכרים בהספד שבספר פני הבית וראה שם עוד על משפחתו.

ראוי להדגיש את הרב הגאון יעקב ענתבי ז"ל בן אחיו של מורנו הרב שהיה רב בדמשק יותר מארבעים שנה ויש לו תשובות ופסקים הוא הרב שסבל העינויים הנוראים בעלילת דמשק הידועה (נזכרה גם בספרו של רבנו) בשנת הת"ר ועמד בגבורה ממשית שאין לתארה.

וכך כתבו על מצבתו: "פה נטמן הרב הגדול המפורסם בקדושתו וחסידותו שמסר עצמו וגופו ונפשו וקידש שם שמים ברכים וסבל זמן רב כמה עינויים ויסורים קשים ומרים בלי שיעור על העלילה הרעה הידועה אשר בכל דור ודור עומדים עלינו לללותינו ונתקדש שם שמים ברכים בשנת הת"ר" הוא נקבר בירושלים ז' תשרי התר"ז (היה זה עקב עלילת הדם של דמשק שכתבו עליה במקומות רבים ואין כאן המקום להאריך בזה).

בן אח אחר הוא הרב שבתי ענתבי ז"ל הובא בספר לקדושים אשר בארץ וראה שם עוד רבנים בני משפחה מפוארת זו.

זכותו של מורנו הרב תעמוד לנדיב היקר יצחק מישען ז"ל שתרם הוצאת המהדורה הראשונה ע"י מכון הכתב ולבניו היקרים ולכל משפחותיהם, ולכל העוסקים והמשתדלים להביא את הספר לדפוס העושים והמעשים למכון הכתב, יעמוד בתפלה עליהם ועל כל בני משפחתם ועל כל הלומדים בספר הקדוש הזה ויבטל מעם ישראל כל מיני גזירות רעות, אמן.

ויהי רצון שיזכנו ה' להוציא לאור את יתר ספרי רבנו וספרים קדושים אחרים, אמן.

לפנינו שטר בחתימת מורנו ר' אברהם ענתבי ז"ל וחכמי דורו מארם צובה, נמסר מעזבוננו של הר' יוסף שעיו ז"ל ותודתנו למשפחה ממנו יש ללמוד על פעולת הגבירים לחוק ידי תלמידי חכמים, וזה נוסחו:

כבוד שמואל בן דוד שמשו המשכן
 שלקחן סוף שרי נבארם ורעם זי בת נקוד וקורפרי נבארם
 חזק וכו' לרעו מן ס' מיוז ד' ס' מיוז ניש מנד סך חמשותף ל' ש'

מה שיש לבילגו חלמיש נעש' כ' ז' ז' נבארם קרעם זי זכו ורעו
 נקט' לבארם המשכן חזק כ' נ' ש' ר' נ' ד' ל' ל' ל' ל' ל' ל' ל'

ור' מן מ' מ' נ' נ' ור' מ' מ' מ' מ' מ' מ' מ' מ' מ' מ'

לבילגו ורעם ז' ל' מ' מ' מ' מ' מ' מ' מ' מ' מ' מ'

מ' מ' מ' מ' מ' מ' מ' מ' מ' מ'

ע' מ' מ' מ' מ' מ' מ' מ' מ' מ'

מ' מ' מ' מ' מ' מ' מ' מ' מ'

מ' מ' מ' מ' מ' מ' מ' מ'

מ' מ' מ' מ' מ' מ'

מ' מ' מ' מ'

מ' מ' מ'

מ' מ'

מ'

בהיות שאנחנו הח"מ כולנו יחד הסכמנו לדעת אחד שנמסור המשכון שלקחנו מקדם מיד הגבירים הרמים ה"י בני השר והטפסר הגביר הח' הש' והכו' כמה"ר סי' עזרא די פיג'וטו נ"ע בעד סך חמשה אלפים גרוש שיש לכוללות חכמי העיר היו"ר אצל הגבירים הרמים ה"י הנז' וכעת נתרצנו למסור המשכון הנז' ביד הגביר הח' המ' כה"ר סי' הלל יצ"ו בן הגביר סי' עזרא נ"ע הנז', ולכתוב עליו שטר עשוי כתחז"ל ליתן לכללות החכמים הי"ו סך ת"ק גרוש לשנה בעבור ריוח החמשה אלפים גרוש שיהיו בידו להתעסק בהם ולהיות אמו"צ ח"ש פה י"ד לחודש שכט בשנת כי בו הפצ"תי לפ"ק (תקפ"ח) ושריר ובריר וקיים.

חתומים

אברהם ענתבי ס"ט חיים יצחק עבאדי ס"ט מעון חמווי ס"ט

אליאו בכמהר"ר יאודה קצין זלה"ה

עזרא יהושע הכהן הצעיר חיים מרדכי לבטון ס"ט

הצעיר יצחק מזרחי ס"ט הצעיר יוסף ששון ס"ט הצעיר ישועה עבאדי ס"ט

הצעיר שלום כאסכי ס"ט

ספר

חכמה ומוסר

תוכחת מגולגל לאיש חוטא מדרך השכל כחון ביד יצרו
ארי יתמר - עודנו באבו בן י'ו שנה ננהי ארכיסר -
יסוב מחטאתו אשר שטליך אחרי גוו התורה והמנהג
שתגמא דה' כשר - התאן לסיפא קונטרסים קטן הכמות
ודכ האיכות מקבן על יד דברי גדולים לענין דינה מאיר
עיני חכמים סוס סר' סוס אס'ר - זאת פעולת מעסה
ידי אמן זרוע המיומן הרב הגדול מעט ומגדול ר'ג ור'מ
כמהר' אברהם ענתיבי דר'ו דאס על ארץ
רכס עליה ספסר - יסא רעוא לימיה ער אריסא חדיד
ותקדש ואמר כל העם יחי המלך לפולס רוש אל יחסר -
הבי'ר :

פה ליוורנו יע"א

סנה אשי תבחר ותקרב לפ"ק
ברפוס אליעזר מנחם אוטולניני ג"ע
ירושיו מרפיסים ומוכרים ספריים

Con approvazione.

נס"ד

ספר חכמה ומוסר

להרב הגאון המופלא גדול דור באר"ץ יע"א ר"מ ור"מ כמוה"ר
 רבי אברהם ענתיבי זצוק"ל זויע"א. נולד תקב"ה נ"ע תרי"ח

דרך אמת ואמונה

פרק א

בראשית אמרו חז"ל בעבור התורה שנקראת ראשית נברא העולם שנאמר ה' קנני ראשית דרכו, ובעבור משה שנקרא ראשית שנאמר וירא ראשית לו, ובעבור ישראל שנקראו ראשית שנאמר קדש ישראל לה' ראשית תבואתו ע"כ. והנה ראוי להשית לב על דרשה זו שדרשו במלת בראשית בעבור אלו שנקראו ראשית ולא הניחו קרא כפשטיה וכדפירש רש"י ז"ל בראשית בריאת שמים וארץ, והנראה לענ"ד לומר שרבותינו ז"ל הוכרחו מכמה טעמי לדרוש כן, חדא, דהכתוב אומר בראשית ברא, ולא אמר בראשית בריאת, דמלת ברא יורה על הפועל ומלת בריאת יורה על שם הפועל, ואין מדרך הכתוב לומר פועל במקום פעול. ועוד שידוע שמלת בראשית בכל מקום היא סמוכה למלה שאחריה, וכאן לא שייך להיות סמוכה למלת ברא וכדפירש רש"י והרא"ם ז"ל עי"ש באורך, וא"כ מוכרח לומר שחסר מן המקרא תיבת הכל וזה לא יתכן שהרי קדמו המים וכמו שפירש רש"י ז"ל. ועוד למה כתוב בראשית ולא ראשית, כמאמר הכתוב בכמה מקומות כדכתיב: וירא ראשית לו, ראשית תבואתו, ראשית דרכו. ומכל שכן שהיה ראוי לכתוב כאן ראשית כפי מה שדרשו דורשי רשומות בתחילת התורה בפסוק זה תיבת אמת, כדכתיב ברא אלהים את ס"ת אמ"ת, ואם באנו לפרש שמלת בראשית סמוכה כמנהג, אם כן תיבת אמת הרמוזה בתחילת הבריאה צריכה להיות שלא ביושר, וזה אי אפשר, שכבר אמר שלמה בחכמתו וכתוב יושר דברי אמת והיינו מדכתיב ברא אלהים את, מכל זה הוכרחו רבותינו ז"ל לדרוש מלת

בראשית בעבור ראשית והבי"ת במקום בעבור, וא"כ תחילת הפסוק בענין הבריאה הוא מתיבת ברא אלהים את, והשתא אתי שפיר הכל וגם מלת אמת רמוזה ביושר וכדאמרן. ולענ"ד שלזה נתכוון אדוננו דוד ברוח קדשו באומרו: ראש דברך אמת, ר"ל ראש דברך בתחילת התורה והבריאה, אמת, שרמזת תיבת אמת בתחילת הבריאה ללמדנו שאין קיום העולם כי אם על האמת, וזהו שרמזו ז"ל בלשונם הזך שאמרו קושטא קאי שקרא לא קאי. כלומר, העולם על קושטא קאי שהשקר מחריב העולם וישובו וכמ"ש התנא במסכת אבות על שלשה דברים העולם עומד על הדין ועל האמת ועל השלום. גם לרמז מה שאמרו חז"ל שבשעה שעלה ברצונו לברוא את העולם נמלך בד' כתות, שלום ואמת חסד וצדק. שלום אומר אל יברא, שכלו מלא קטטות ומריבות. ואמת אומר אל יברא שכלו שקרים. וחסד וצדק אומרים יברא שכלו מלא חסדים וצדקות, מה עשה הקב"ה השליך כת אמת ארצה ונשאר כת שלום למעלה יחידי דחסד וצדק פליגי עליה והם רוב וכבר כתוב אחרי רבים להטות. וזהו מה שרמז כאן בתחילת הבריאה דכתיב ברא אלהים את ס"ת אמ"ת, כלומר, אעפ"י שכת אמת אומרת אל יברא ולא הסכימה בבריאת העולם, אפילו הכי לא הסכים הקב"ה עמה אלא ברא אלהים והסכימה דעת עליון כמאן דאמר יברא, והוא החסד, כדכתיב אמרתי עולם חסד יבנה, וזהו ג"כ כונת אומרם ז"ל שבשביל מצות תרומות ומעשרות ובכורים נברא העולם, דכולהו כתיב בהו ראשית, כלומר, דכל אלו המצות הם לחזק סברת החסד והצדק שאמרו יברא שכולו מלא חסדים וצדקות, דבלא אלו כולם אומרים שאל יברא.

עוד נלענ"ד במה שרמזו תיבת אמת בתחילת הבריאה, עפ"י מה שידוע מדברי רז"ל שהכל ברא הקב"ה חוץ מהשקר שאינו בכלל הבריאה, וזהו שרמזו ברא אלהים את ס"ת אמת שהוא בראו לאפוקי השקר שלא בראו. והנה עדיין יש לחקור ולהבין דלמה בחר הקב"ה להשליך כת אמת ארצה ולהניח כת השלום למעלה ולא עשה להיפך, שישליך כת השלום למטה ולהניח כת האמת למעלה. ולענ"ד יתכן עפ"י אומרם ז"ל במדרש על פסוק אין שלום אמר ה' לרשעים, מכאן שהקדוש ברוך הוא אוהב את הרשעים, ופירשו כת הדרשנים בזה עפ"י אומרם ז"ל פזור לרשעים הנאה להם והנאה לעולם, דהכונה שע"י חברת הרשעים יולד ממנה עבירות הרבה ומדות רעות הרבה לאין חקר, דכל רשע ורשע יש בו מדות רעות ורשעיות כפי ידיעתו משונה מדעת חברו, ויש בזה מה שאין בזה, ואם כן בהתאספם יחד בחבור אחד לומדים זה מזה וכל אחד מהם רשע מחבירו ומוסיף על חטאתו פשע, דאם יש מדה רעה שנעלמה ממנו לומד אותה מחבירו. ועוד שלפעמים מתוך אהבתם בחברה זה עם זה מתאספים יחד כל שעתא לאכול ולשתות ולשמוח שמחת מריעות ושותים במזרקי יין עד שבאים לידי שכרות ובתכף תהפך האהבה שביניהם לאיבה ושנאה גדולה ויבואו לידי קטטות

ומריבות עד שפוך דם עליהם, מלבד שאר עבירות חמורות שיוצא בחברתם, ומכל שכן אם מתחילה נתוועדו לעבירה, לחמוד נשי חבריהם או להסיתם או כדי להסתכל ולהיות נהנה ביופים, והרבה יין עושה שסופו מביא לאדם לכפור באלהים חיים ואין שכינה חשובה כנגדו, באופן שע"י חברה כזאת יולדו ממנה עבירות גדולות וחמורות לאין קץ, ולזה אמר אדוננו דוד ברוח קדשו: אל תאסוף עם חטאים נפשי ועם אנשי דמים חיי, כדי שלא ללמוד ממעשיהם הרעים. וכן שלמה בנו אמר: בני אל תלך בדרך אתם. וגם אחריהם בא התנא ואמר: אל תתחבר לרשע ואל תתיאש מן הפורענות. כלומר, שבהכרח תלמוד ממעשיו ותביא על עצמך עונשים מרובים. ועל פי כל זה אתי שפיר אומרם ז"ל פזור לרשעים הנאה להם והנאה לעולם, הנאה להם, היינו שלא יוסיפו על רשתם ויעשו רעה מה שלא היו יודעים מתחילה קודם שנתחברו ביחד, והנאה לעולם שלא יכריעו את העולם לכף חובה ע"י רבוי מעשיהם הרעים, וא"כ היינו דקאמר אין שלום אמר ה' לרשעים, שסלק השלום מביניהם כדי שלא יתחברו ויוסיפו רשעה על רשתם ויבואו לידי עונש חמור, וא"כ בודאי שמזה מוכח שהקב"ה אוהב אותם ולא מואס אותם לגמרי אלא אדרבה חפץ בטובתם.

והנה כבר ידוע מאמרם ז"ל דכדורו של אחאב אף על פי שהיו מצויים ביניהם ע"ז וג"ע ושפ"ד, עם כל זאת כשהיו עולם במלחמה היו נוצחים, מפני שהיו באחדות וליכא שנאת חנם ביניהם, כדכתיב: חבור עצבים אפרים הנח לו. וכדורו של יחזקיה מלך יהודה אעפ"י שלא היו ביניהם אלו העבירות החמורים הנזכרים אעפ"י כן כשהיו יוצאים למלחמה לא היו נוצחים מפני שהיה דלטוריא ביניהם ושנאת חנם ולכך היו נופלים במלחמה, וא"כ יש לומר דמשום הכי בחר הקב"ה להשליך אמת ארצה ולא השלום, דאם ישליך כת השלום יתרבה השלום בין הרשעים ותמיד מתחברים ברשע ויולדו מהם כל הנזקין הנז"ל ואין הקב"ה כביכול יכול לדונם, כדכתיב: חבור עצבים אפרים הנח לו, משום הכי השליך האמת ולא השלום, ואע"ג דכל אחד מאלו אם היה בארץ היה נמשך ממנו תועלת גדול, כגון כת האמת, שע"י השלכתה לארץ יתמעט השקר מהעולם, והשלום ג"כ אם יהיה בארץ נמשך ממנו תועלת גדול למעט הש"ח והמחלוקות והמריבות, מכל מקום ע"י שימשך ממנו ג"כ נזק גדול וכאמור כביכול שקל בפלס והטוב בעיניו עשה וראה כביכול שיותר טוב השלכת האמת מהשלום, ולזה רמז הכתוב באומרם אם בחקתי תלכו ואת מצותי תשמרו אז ונתתי שלום בארץ, שאשלח גם מדת השלום בארץ עם כת האמת, דליכא למיחש השתא להתחברות הרשעים, יען כי ורשעים עוד אינם, ועמך כולם צדיקים, וכשם שחברת הרשעים תוסיף רשע על רשעותם, כך בחברת הצדיקים יולד ממנה כמה מעלות טובות, כי בהתחברך עם חברת הצדיקים אתה למד מהם כמה מדות טובות אשר לא ידעת כי מה שיש בזה אין בזה, דרך משל, יש אחד שזהיר במצות ציצית ותפילין מאוד ויש אחד שזהיר

במצות הצדקה וגמילות חסד וכיוצא ויש אחד זהיר מאד מהגאווה ועניו מאד ואם כן בהתחברותך עמהם אתה דורש מעשה כולם ועושה כמותם, ואז תהיה שקול ככולם. וזהו מה שרמזו ז"ל בדבריהם טוב לצדיק וטוב לשכנו אעפ"י שאינו צדיק כמוהו מ"מ ע"י שכונתו עמו לומד ממנו להיות כמוהו, ולהפך אוי לרשע אוי לשכנו אעפ"י שאינו רשע כמוהו סופו להיות כמוהו שלומד ממנו. וזה רמז דוד באומרו: מכל מלמדי השכלתי, שאני לומד מעשה כולם ועושה מה שעושים כולם, ואז אהיה שקול כנגד כולם. (אמר המעתיק זה שאמר הכתוב אמרו צדיק כי טוב כי פרי מעלליהם יאכלו, או לרשע רע כי גמול ידיו יעשה לו, דלכאורה קשה למה דיבר ברשע בלשון יחיד ובצדיק פתח בלשון יחיד וסיים בלשון רבים, אך עפ"י האמור נחא, שבא הפסוק לרמוז לנו אגב אורחיה שאסור להתחבר לרשע וא"כ גמול ידיו יעשה לו לבדו דוקא ואין לזרים אתו, מאחר שאין מי שמתחבר עמו ללמוד ממעשיו ולגרמיה הוא דעבד, משא"כ הצדיק מצוה להתחבר עמו ולדבקה בו וע"י צדיק אחד יהיו כמה צדיקים שילמדו ממעשיו, ומשום הכי אמר אמרו אפילו לצדיק אחד כי טוב, יען כי פרי מעלליהם, רצה לומר של הצדיק וחביריו הלומדים ממנו יאכלו).

והנה באמת אגיד שבח צבור קודם דורנו, שהיו בידם מנהגים טובים, ראשונה שביום שבת קודש רוב הקהל מתאספים וכאים אחר חצות לבית הכנסת ויושבים ולומדים חברות חברות, יש חברה שיש לאל ידם ללמוד ויושבים ועוסקים בהלכות שבת בשבת, והלכות פסח בפסח, והלכות חג בחג דבר בעתו, ויש חברה שלומדים אגדה, ויש לומדים בספר הזוהר וכיוצא, ויש חברה שאינם יודעים ללמוד אלא יושבים לפני החכם הדורש לדרוש להם מענייניו של יום, ומסיים לדרוש להם דבר מוסר וכבושים ודברי אגדה המושכים את הלב, ויש חברה שהולכים לבית המדרש ומביאים תינוקות של בית רבן לפניהם לראות מה למדו אותו שבוע, ותמיד עיניהם של אלו להשגיח על התשב"ר ועל רבם המלמד אותם, כי רוב בני אדם מהמון העם אינם משגיחים על בניהם וסומכים על אלו הגזברים אשר נתמנו להשגיח על הדבר הזה, כל זה היו עושים ביום השבת כל שבת ושבת, ובליל מוצאי שבת אחר שיבדילו בבתיהם לא ישאר איש בביתו אלא תיכף הולכים לקריאה שיש כמה תלמידי חכמים גדולים ואנשי מעשה כל אחד ואחד עושה חברה גדולה ויושב החכם ודורש להם מפרשת השבוע ובדברי מוסר והלכות אשר הם נהוגות, באופן דלא יש שכונה בלא חברה וחכם שדורש להם, וגם שאר תלמידי חכמים מתאספים יחד ולומדים הלכות או תלמוד באופן שאין שום אחד מבני ישראל שמונע עצמו מללכת בחברתו לשמוע הדרשה מפי הדורש, ועושים לוייה בדברי תורה לשבת מלכתא. וזה היה להם לסימן טוב לכל ימי השבוע להיות יראת ה' על פניהם לבל יבואו לידי מכשול עון במשאם ומתנם בכל ימי השבוע, ואחר שיסימו הקריאה והדרש מתחילים לומר בקול רנה בשירי זמר של דוד

ושלמה ומלוין להנשמה היתירה בשמחה ובששון ומסיימים בכי טוב ונפטרים לבתיהם לשלום וינוחו על משכבותם. ויהי בבקר ביום הראשון הרבה מבני ישראל הסוחרים אינם יוצאים לשוק לפתוח חנויותיהם, יען שיום ראשון רוב החנויות סגורות ומיעוט משא ומתן, על כן הולכים לשוק מעט וחוזרים לביהכ"נ אחר חצות מיד ומתאספים יחד כמעשהו בשבת כך מעשהו בחול. ועתה ישראל הביטו וראו כמה נמשך להם לבני ישראל תועלת מזה המנהג הטוב בעיני אלהים ואדם, שאי אפשר שלא יעשה רושם החכם הדורש בחכמתו עם השומעים, אם לא עשתה כולה עושה מקצתה אפילו אחד ממאה אם חזר בו ממה שהיה עושה שלא כהוגן די, והרי החכם הדורש קיים בזה נפש אחת מישראל וכאילו קיים עולם מלא, גם יתכן שכמה אנשים מבני ישראל השומעים יש בידם איזה דברים האסורים והם לא ידעו באסורם, ונוהגים בהם היתר, וכששומעים מפי החכם הדורש שדבר זה אסור חוזרים בהם מכאן ולהבא ופורשים ממנו, ומכל שכן כששומעין העונשים של כל עון ועון והוא לא ידע שעון זה שבידו כל כך חמור, וקל הוא בעיניו, וכששומע ענשו שב מיראה. עוד מרויחים בעלי השמועה הבאים לשמוע ריוח גדול ועצום, והוא, כי ידוע כי הח' הדורש האומר קדיש על הדרשה ועונים השומעים אמן בכל כחם, קבלה בידינו מרבותינו ז"ל שנמחלים להם כל עונותיהם, ואין לך ריוח גדול מזה שמתחלת השבוע הוא מבושר שנמחלו עונותיו, גם בימות החול רבים מהק"ק הי"ו קמים אחר חצות ובאים לביהכ"נ ללמוד עד הבקר ומתקבצים חברות חברות וכל חברה לומדת מה שלבה חפץ עד עלות השחר ומחברים לילה ויום בתלמוד תורה, ועל אלו נאמר העומדים בבית ה' בלילות וחוט של חסד משוך עליהם כל היום.

ואני אגיד מה שראיתי בימי חרפי שהעיר ה' רוחו לאחד דאתי ממשפחת בית דוד זה שמו ח' ידידיה נ' דיין נ"ע, שאזר כגבר חלציו והיה קם קודם חצות לילה והיה לוקח עמו משמשי ביהכ"נ והולך ודופק על דלתי פתחי בני ישראל לקום לבוא לבית הכנסת אחר חצות לילה, ויהי ה' עמו שתכף היו קמים ממתנם ולא היה שום אחד מחזיר פניו ריקם והולכים לביהכ"נ עד שכמעט יכולני לומר שרוב קהל עדתנו היו קמים אחר חצות ובאים לבית הכנסת, ויתאספו חברות חברות, חברה אחת ת"ח בחורים לומדים גמרא ותוספות ואני הקטן הייתי מחברה זו, ויש חברה שלומדים ש"ע או"ח ויושבים עמהם איזה ת"ח להאיר עיניהם ולהבינם, ויש חברה שלומדים בזוה"ק, ויש חברה שלומדים בספרי המוסר כמו ראשית חכמה וספר כד הקמח וכיוצא באופן דכל כי עשרה שריא שכינתא, ובכל ליל ו' יש כמה אנשים שהולכים לביהכ"נ מתחילת הלילה עד הבקר ולומדים בתקון צמח, וביום ששי היה הולך מבעוד יום ומזמין שמן למאור ומדליק נרות רבות בכל כהכ"נ ומתמלא בהכ"נ אורה, ובליל שבת היו באים רוב הק"ק וכמעט כולו ולומדים כולם בכנופיא אחת ספר תהלים כולו מתחילתו ועד

סופו בקול רם מלה במלה, ואח"כ קורים שיר השירים כולו. וכן היה עושה בכל ערב ר"ח והיו באים כל הק"ק מאליהם לבהכ"נ בשני לילות אלו מרוב חפצם וחשקם לבא לבהכ"נ המכובד באורים וברוב עם הדרת מלך, והיה האיש ההוא הולך ואומר מקרא זה בפיו, וחובל עול מפני שמן שחובל עולו של סנחריב מפני שמן של יחזקיהו, שהיה ג"כ עושה כן שמרבה נרות בבהכ"נ כדי שיכואו בני ישראל שם ללמוד ולהתפלל. ובאמת שלזה היה צריך הוצאה מרובה והקב"ה סייעו שהיו כל הק"ק מסייעין אותו במצוה הלזו ובפרט אחד המיוחד מגדולי ישראל הנודע בשמו משה איש האלהים ז"ל זיע"א שהיה מספיק לו שמן זית כפי הצורך שהיתה מצוה זו חביבה בעיניו מאד. ומפי קדוש אדוני אבי הרא"ש ז"ל שמעתי שהיה אומר על איש הלזה שנתעורר במצוה זו שאין ספק שנצנצה בו רוח חזקיהו ע"ה בעשותו מצוה זו ועלתה בידו, ומעידני עלי שכל זמן שהיה מנהג הטוב הזה בידם היה אור לבני ישראל בכל מושבותם ולא היה להם כל אותם השנים שום עצבות ושום דאגה ולא קרה שום נזק לשום אחד מבני ישראל, ועל אותו הדור נאמר שומר מצוה לא ידע דבר רע, ואסתר תוכיח שאמרו ז"ל משום שהיתה עסוקה בביעור חמץ לא ידעה ברעתו של המן, ק"ו כשכל הצבור עסוקים במלאכת שמים, ומלבד זה מנהגם ג"כ שבכל יום ויום אחר התפלה קובעים מקום ללמוד קביעות ויושב חכם ודורש להם כשיעור שעה ויותר ואחר כך יוצאים מבית הכנסת לבתייהם לשלום.

אמנם על מה שנוהגים קצת אנשים מאנשי מעשה שבימי השוכבי"ם מתענים שבוע אחת ובטלים ממלאכה ומתקבצים יחד במקום אחד ומתפללים בסליחות ותחנונים כמו ביום הכפורים ואחר התפלה יושבים ולומדים כל היום ובליל שבת הולכים וטובלים, הנה בודאי לאיש אשר אלה לו נמחלו כל עונותיו שעשה מיום היותו על האדמה עד היום הזה, ועליהם נאמר: וסר עונך וחסאתך תכופר, ועליהם נאמר: במקום שבעלי תשובה עומדים אין צדיקים גמורים יכולים לעמוד. אך צריך לשמור עצמו שמירה מעליא לבל ישל אח"כ במכשול עון ויפסיד כל הטרחא שטרח על חנם, כי כל הגדול מחבירו יצרו גדול ממנו.

והנה המנהג הזה מצד עצמו טוב, אך אמנם שאינו עולה לפום דינא, דהיכי יוכל אדם למסור עצמו לכתחילה לספק סכנה והתורה אמרה ושמתם מאד לנפשותיכם, וחי בהם אמר רחמנא והכא איכא ספק סכנה וקרובה לודאי, כמו שכתבו התוס' במגילה על דבר אסתר שאמרה וצומו עלי ואל תאכלו ואל תשתו שלשת ימים לילה ויום, שהקשו שם התוס' וכי לא היו מתים, ותירצו שהיו מפסיקין מבעוד יום ע"ש. הרי שמקשים התוס' דאיך צותה לישראל למסור עצמם לסכנה, ומתרצים שהיו מפסיקין. א"כ כל שכן וק"ו תענית שבוע בבת אחת דהוי סכנה בקרוב לודאי, וא"כ בודאי שאינו טוב מנהג זה ושמעתי שגם מהרש"ל ז"ל מאריה דאתרא האר"ץ הלזו היה מוחה על זה

ודורש להם שזה אינו מנהג יפה, אמנם מה שנוהגים הרבה מבני ישראל להתענות הפסקות בימי השוכבים הללו, ב' ימים וב' לילות, ועושים ב' הפסקות בשבוע, שימים הללו מסוגלים לתקן עון קרי ושז"ל כידוע ליודעי חן, זה ודאי מנהג טוב ויפה, ואשרי מי ששם לבו עליו לתקן את אשר עיות ופגם באות הברית, וגם היה מנהג שהיו י' אנשים או יותר מתאספים יחד בכל לילה ולומדים בספרי הקבלה, וגם מנהג זה טוב והגון, ואין ספק שכל אלו המנהגים הטובים הנזכרים למעלה שיועילו מאד לכל עדת בני ישראל אשר באר"ץ שתמיד תהיה יראת ה' קבועה בלבם לבלתי יחטאו, ומתעוררים תמיד לשוב בתשובה ויהיה הדור כולו זכאי, ורצויים מעשיהם לפני ה' ומרחם עליהם, והראיה על זה, שכל אותו זמן שהיו תופסים מנהגים אלו בידם היה שבע בעולם והכל בזול והכל מצוי בחנם אין כסף נחשב, ובמעט ריוח שיריחו היה מספיק להם אכול ושבוע והותר ואין דאגה בלב איש על המחיה ועל הכלכלה, וכמה זקנים מופלגים היו בדור ההוא ככחם אז כחם עתה, ולית מאן דמית בלא זמניה, שהיו נזונים בלא צער והא ודאי משום דרישיהו דעמא מתוקן, הוי הכל מתוקנים, דגופא בתר רישא אזיל, ועל דור זה אני אומר ועמך כולם צדיקים.

פרק ב

איתא בגמרא שאל ההוא מינא לרבן גמליאל אם הקב"ה אוהב את העניים למה אינו מפרנסן, והשיב לו, כדי להיות נצולים מדינה של גיהנם, ובמקום אחר אמרו שעל ידם ג"כ מזכין לרשעים שלא לידון בגהינם, דע"י שעושים צדקה ומפרנסים לעניים, בזה מתכפר להם עונותיהם ואינם נדונים בגהינם. ולכאורה יש להבין דבשלמא העני שפיר ראוי שלא לירש גהינם בעבור היסורים והצער שסבל כל ימיו בעניותו, והרי קי"ל דיסורין ממרקין כל גופו של אדם, ק"ו משן ועין, ויש בהם לכפר עונותיו ולא יירש גהינם, אלא העשיר שכל ימיו בהשקט ובשלוה ובלתי יסורים, איך משום שנותן צדקה לעני יתכפרו עונותיו ולא יירש גהינם.

ויתכן ליישב על פי מה שידוע שכל מדותיו של הקב"ה הם מדה כנגד מדה דכמו שהוא לא חס על ממונו ופזר נתן לאביונים וקיים כמה נפשות אביונים, והלא אפילו קיים נפש אחת מישראל כאלו קיים עולם מלא, כל שכן אם קיים נפשות רבות גם הקב"ה פורע לו דאינו חס על כבודו ואינו מדקדק לבא לחשבון עמו על עונותיו אעפ"י שחטא כנגדו, ועל זה רמזתי בכוננת אומרם ז"ל יאה עניותא לישראל, שכמה וכמה יאה להם שבה ניצולים מדינה של גהינם, ומצילים על ידם ג"כ לשאר בני ישראל העשירים מדינה של גהינם, וזאת הטובה דוקא הנחילה לבני ישראל עם קרובו, לא כן העכו"ם דאדרבה משפיע להם כדי להאבידם ולהיות יורשי גהינם, וכי תימא למה לא עשה כן

לכל גוי לפי מדת טובו יתברך, הא ודאי משום שגלוי וידוע לפניו שעמו ישראל אף דעניות מעברת אדם על דעתו ועל דעת קונו, מכל מקום אין בועטים בו ומקבלים על הרוב היסורין הללו בשמחה, ויש בהם אמונה ויודעים שבוה מתכפר להם עונותיהם, מה שאין כן עכו"ם שתיכף שבאו לידי דוחקא וחסרון כיס בועטים בו יתברך כביכול, משו"ה לא בחר לתת להם נחלה זאת הטובה, וזהו דקאמר יאה עניותא לישראל דוקא ולא לגוי, וזהו ג"כ שרמזו הכתוב באומרו אך טוב לישראל אלהים לברי לבב, עפ"י מה שידוע שכל אכין ורקין הם מיעוטא והכונה דהמיעוט הוא טוב לישראל דוקא להצילם מדינה של גהינם, לאפוקי עכו"ם שלא זכו לזאת הטובה, יען שאלהים דהיינו מדת הדין לברי לבב אלו ישראל, שאפילו נתנהג עמהם במדה"ד עומדים באמונתם ואינם כופרים אלא הם ברי לבב ומקבלים דין שמים עליהם בשמחה, משא"כ עכו"ם אם מדה"ד מתוחה עליהם באים מיד לכפור ומוסיפים רשע על רשעותם ולא תועיל להם העניות להצילם מדינה של גהינם, ואדרבה נותן אותה להם לרשת גהינם, ולזה ג"כ רמז הכתוב באומרו: רק אתכם ידעתי מכל משפחות האדמה על כן אפקוד עליכם את כל עונותיכם, וכבר ידוע מה שהקשו בגמרא על האי קרא, וכי כך היא המדה מאן דאית ליה רתחא ברתמי מסיק ליה, ותירצו ע"ד שאמרו אוהבו נפרע ממנו מעט מעט, ועל פי דרכנו אתי שפיר, והיינו דקאמר רק דהיינו מיעוט שהיה להם מיעוט פרנסה אתכם ידעתי ולא לאומות העולם דיאה עניותא לישראל דוקא שלא יירשו גהינם, ומשו"ה אפקוד ואחסה עליכם בעוה"ז ולא אורישי אתכם גהינם ואין לך אהבה גדולה מזאת.

אן יתכן שבא לרמוז האי קרא דאמרן, אך טוב לישראל, עפ"י מה שידוע ששם אהיה הוא רחמים גדולים, וכמ"ש ז"ל על פסוק אהיה אשר אהיה, אהיה עמהם בגלות זה ואהיה עמהם בגלות אחר דהיינו שעבוד מלכיות, ושם אלהים הוא דין גמור, וידוע שהקב"ה מדקדק עם חסידיו כחוט השערה, כדכתיב וסביביו נשערה מאד, שלא כמדת הקב"ה מדת בשר ודם דמדת ב"ו אם אוהב חטא עם אוהבו בחטא קל אינו מקפיד עליו כ"כ דעל כל פשעים תכסה אהבה, משא"כ מדתו של הקב"ה דאדרבה כל אוהבו ביותר מדקדק ומקפיד עליו והיינו דקאמר א"ך דהיינו שם אהיה שהוא גימטריא אך, הוא טוב לכללות בני ישראל הבינוניים שמתנהג עמהם במדת הרחמים כנרמז במלת א"ך שהוא מיעוט עונש, אמנם אלהים דהיינו מדה"ד הקשה, שאינו מותר כלום, הוא לברי לבב, אלו הצדיקים שהם אוהביו ביותר, משום דסביביו נשערה מאד, ומלבד זה שהעני אינו רואה פני גהינם שע"י עניו נמחלים עונותיו, כדכתיב יחלץ עני בעניו, וכמ"ש דוד ג"כ בעד כ"י ראה עני ועמלי ושא לכל חטאתי, אלא גם ניצול בזה מביעותא דמלאך המות, וכמו שראיתי להגאון בעל ספר מטה אהרון שכתב בשם המקובלים ז"ל שראיית מ"ה מכפרת עונותיו של אדם, משום שכשרואה אותו האדם נבעת מאד ממנו, ועפ"י דבריו ניחא לי מאי דהוה קשה בעיני מאז"ל במדרש ע"פ והנה טוב מאד זה מלאך

המות, ומה טובו ואם הוא טוב למה לא בחר בו משה ואדרבה יבא טוב ויקבל טוב. אמנם עפ"י האמור אתי שפיר ונכון, דכל טעמא שנאמר בו טוב הוא לפי שנמשך לו לאדם טובה ממנו שע"י צער שמצטער אדם בראותו מ"ה בהוא צערא נמחלים עונותיו, וא"כ צדיק כמשה שלא יש בו שום חטא ועון אין צריך לו מ"ה לכפר לו על עונותיו דהא אין בידו כי אם חטא של מי מריבה וכבר שקליה למטרפסיה בהאי עלמא, ומזה הטעם עצמו דרשו ז"ל ע"פ וימת משה עבד ה' עפ"י ה' בנשיקה שלא ע"י מ"ה, ולא משה בלבד אלא כל צדיק וצדיק מיתתו על פי ה' שלא ע"י מלאך המות דמידי הוא טעמא דהוצרך מ"ה אלא כדי לכפר עונותיו של אדם וא"כ ממילא הצדיקים גמורים שאין בידם שום עון אינם צריכים למ"ה.

ובזה מיושב אצלי מה שראיתי בספרי המקובלים דאדם שמת בארץ ישראל נשמתו יוצאה ע"י מלאך רחמים ולא ע"י מ"ה, משא"כ חוץ לארץ אלא על ידי מ"ה. ונראה ודאי דטעמא הוא משום שהנקבר בארץ ישראל ודר בא"י נמחלים לו עונותיו כדכתיב וכפר אדמתו עמו, וכיון שכבר נמחלו עונותיו ע"י שדר בא"י א"כ אין צריך עוד לביעותא דמ"ה, משא"כ בח"ל. גם ידוע שכל צדיק שנשאר בידו איזה חטא כשהולך לגן עדן יעבור על דרך גהינם כדי שיכופר לו עון זה שנשאר בידו, ועל זה היה בוכה רבי יוחנן בן זכאי באומרו איני יודע באיזה דרך מוליכים אותי, שלא היה חושב עצמו כצדיק גמור אלא היה ירא כי שמא עדין נשאר בידו איזה חטא וצריך לו לעבור על דרך גהינם לכפר לו, ומה נענה אנן יתמי דיתמי שראוי לנו לבכות יומם ולילה שלא ליכנס בגהינם עצמה, דאפילו על העברה בעלמא דרך שם היה בוכה ריב"ז, וא"כ כמה וכמה ראוי לו לעני לשמוח ולקבל יסורין של עניות בשמחה ובטוב לבב דבזה זוכה מה שלא זכה ח"ו ריב"ז, דהא כיון דכבר מובטח שנמחלו עונותיו א"כ ממילא אינו צריך בהליכתו לג"ע לעבור על פתחה של גהינם לכפר לו על איזה עון שנשאר בידו, דכבר נמחלו כולם, וגם אין צריך לבכות ולהוריד דמעות על עונותיו שיהיו נמחלים שכבר מובטח ועומד שעונותיו נמחלים ע"י עניותו. ועפ"י כל זה פירש הגאון הנזכר הני קראי האמורים בסדר ההלל, דלותי ולי יהושיע שובי נפשי למנוחיכי כי ה' גמל עליכי כי חלצת נפשי ממות את עיני מן דמעה את רגלי מדחי אתהלך לפני ה' בארצות החיים, דכנסת ישראל אומרת לפני הקב"ה: דלותי וידל ישראל דשרא דעניותא רדיף אבתרייהו וא"כ דלות זו תהיה לי להושיע שע"י העניות יהיה לי תשועה רבה, והדר מפרש מה היא הישועה, ראשונה, שובי נפשי למנוחיכי לגן עדן למקום שתוצבה ממנו תחת כסא הכבוד ליהנות מזיו השכינה כי ה' גמל עליכי, בזאת הטובה להיות עני כדי שיהיו נמחלים לי עונותי ולא אירש גהינם שכבר שקליה למטרפסיה ממנו בהאי עלמא ביסורי העניות, גם בזה הועיל לי כי חלצת נפשי ממות, דהיינו מראיית מ"ה, שלא אצטרך לראותו כדי שיתכפרו עונותי, שכבר נמחלו ע"י יסורי העניות, וגם חלצת את עיני מן

דמעה דאין אני צריך להוריד דמעוה לכפר בהם עונותי שכבר נמחלו על ידי העניות, וא"כ אתהלך לפני ה' בארצות החיים, בדרך ישר לג"ע תכף ואין אני צריך להלך בדרך עקומה לעבור דרך גהינם כדי לכפר עון הנשאר בידי שכבר נמחלו כולם בעניי.

והנה כבר ידוע מרז"ל שאברהם אבינו ע"ה ברר לבניו שעבוד מלכיות תחת גהינם, וא"כ כ"ש וקל וחומר כשיש שתיים רעות שעבוד מלכיות ועניות שמכפרים העונות, ועתה אני רואה בדורנו זה תרתי לריעותא, שרוב בני ישראל דלים ורשים וגם עול הגלות המר על צוארנו ותרתי למה לי, והרי די באחת מהנה או גלות או עניות, ואיך עתה שניהם יחד שולטים בנו ואפילו הכי לא נושענו. ולענ"ד שע"ז היה מקונן ירמיה באומרו: איכה ישבה בדד העיר רבתי עם וגו' היתה למס, מאיגרא רמא לבירא עמיקתא שעם בני ישראל היו מושלים באומות ועכשיו נעשו להם לעבדים. וכ"ת למה יקונן על זה ירמיה והא כבר בחר להם אברהם אבינו ע"ה וברר להם השעבוד מלכיות שהוא יותר מגהינם וטבא להו עביד להו, לזה סיים ואמר: בכה תבכה בלילה ודמעתה על לחיה, וכלו בדמעוה עיניהם, ועוד גלתה יהודה מעוני שכבר כולם נעשו דלים ורשים ותלתא לריעותא לכפר עונותיהם למה לי, הלא די באחת מהנה או שתיים לכפר להם עונותיהם ולא ירשו גהינם, ותלתא למה לי. ועוד למה לנצח תשכחנו בצרת שעבוד מלכיות ותעזבנו לאורך ימים ודי באחת, וא"כ השיבנו ה' אליך ונשובה כמאז ומקדם ולמה נדונו בתלתא דפורענותא ואפילו הכי לא השיבם ה' אליו, אין זה ודאי אלא כי אם מאוס מאסתנו ומשום הכי קצפת עלינו עד מאד ולא מאהבתך אותנו עשית זאת דאם מאהבה עשית זאת די באחד מהם. וזהו ג"כ שאנו אומרים בסדר הסליחות עשה למען ישראל הדלים, עשה למען ישראל השרויים בצרות, דהני תרתי יש בהם כדי לכפר עונותיהם שלא יירשו גהינם ויהיו נמחלים עונותיהם, ויהיו דור שכלו זכאי ואין צריך עוד שעבוד מלכיות. ראה בענייני וריבה ריבנו לגאלנו דכיון שאנחנו עניים די בזה שיכופרו עונינו וכאמור.

אמור מעתה שמצאה הקפידה מקום לנוח על הנהו שני גדולי הדור איוב ושלמה המלך ע"ה, שאיוב אמר לפני הקב"ה שכל ייסורין אני מקבל חוץ מהייסורים של עניות שלא רצה לקבל שהוא קשה מכל הייסורים, וכמ"ש חסרון כיס קשה מכולם, וקשה דהא אמרינן יאה עניותא לישראל, ועוד אמרינן שמרוב אהבתו בהם גזר עליהם עניות כדי שלא לראות פני גהינם לא הם ולא העשירים שזכו על ידם, ואם כן איך לא בחר איוב מה שבחר הקב"ה לאוהביו, גם שלמה אב הרחמים איך אמר ריש ועושר אל תתן לי, דאיך לא בחר במה שבחר אביו ואמר דלותי ולי יהושיע, ואיך לא ידע בכל הני טובות שמגיע לעני בשביל עניו, ועוד דאיך אמר ועושר אל תתן לי, והא אמרינן דאין השכינה שורה אלא על חכם גבור ועשיר, וילפינן כולהו ממשה, ואם כן מוכרח שצריך להיות עשיר מפני רוח הקודש שהיה בו.

ולענ"ד נראה ליישב ולחלק על נכון, ואומר דאיכא תרי גווני, עניים מיום היותם על האדמה, הם עניים ונתגדלו בעניות ולעניים כאלו ליכא למיחש דמתוך צערם ודוחקם יעברו על דעתם ועל דעת קונם, מאחר שכבר הורגלו מקטנותם על זה שכל ימיהם בדוחק ובצער ועיניהם תמיד תלויות להתפרנס מהצדקה ולחזור על הפתחים, ועל אלו ודאי הוא שאמרו שאינם רואים פני גהינם ומזכים גם לעשירים המספיקים בידם פרנסתם לינצל מדינה של גהינם, דייסורים קשים כאלו הם מועילים להם ולנותנים להם, ואף שלפעמים מתרעמים על מדותיו של הקב"ה דלמה בראם עניים ומטיחין דברים כלפי מעלה, מכל מקום אינם עוברים על דעת קונם ולכפור בו ח"ו כעכו"ם, ואף הדברים שמטיחין כלפי מעלה אינו אלא מתוך טרוף הדעת שיש להם מתוך דוחק העניות, ואינו דן אונס כרצון. אמנם אם זה האדם עשיר מנעוריו בעושר ובכבוד ובריוח בלא צמצום, וכבר נהג באוכלו למעדנים ובבגדים נאים למלבושו וידו פשוטה לתת לעניים יום ויום, הא ודאי איש כזה אם ירד מנכסיו ויהיה עני לגמרי והגיע למדרגה התחתונה להיות מקבל מאחרים כדי להיות נזון, איש כזה קרוב הדבר מאד לעבור על דעת קונו, שאם לא ימצא בהיתר יחזור על האסור לגנוב ולגזול בעל כרחו שאינו יכול לסבול ולשנות טבעו ממה שהיה נוהג מקדם במאכליו ובמשתתו ובמלבושיו שההרגל בהם נעשה לו טבע ואינו יכול לשנות טבעו וכוש מאחרים, ובודאי שאיש כזה סופו לעבור על כל התורה, משום הכי איוב שהיה גדול מכל בני קדם בעושר ובכבוד ודרכו היה כל ימיו לחונן דלים ואביונים, ככתוב ומפורש בספר איוב, ובמעלה ג"כ אין גדול ממנו כדכתיב ראוני נערים ונחבאו וישישים קמו עמדו, איש כזה קשה עליו העניות לאין קץ, והיינו דאמרי אינשי אלף עניים יהיו בעניים ולא עשיר אחד ירד מנכסיו, ולזה לא רצה לקבל ייסורין של עניות משום דלפי טבעו שנתגדל בעושר אינו יכול לסבול העניות, ואתי לעבור על דעת קונו ברצוח וגזול וגנוב, ויודע בעצמו שאינו יכול לסבול העניות, ולא מבעיא שאינו ניצול מדינה של גהינם ע"י העניות אלא אדרבה תהיה לו העניות לפוקה ולמכשול להיות אדרבה יורש גהינם, וזה ג"כ כוננת שלמה באומרו ריש ועושר אל תתן לי, כלומר אחר כל העושר שנתת לי לא תתן לי אחריו ריש, דהיינו עניות, שאחר כל הגדולה ארד מנכסי ח"ו ואהיה עני, דאיש כמוני וכאיוב לא תועיל להם העניות להיות ניצולים בה מדינה של גהינם, דאדרבה בכגון דא תהיה סיבה להפך וכדארמין. ומ"ש הטריפני לחם חקי, הכי קאמר, דלפחות אם נגזר עלי לירד מנכסי והעושר ילך ח"ו, לא יגזר עלי להעני לגמרי אלא לפחות אחר העושר הזה הטריפני לחם חקי, אפילו בדוחק שלא אצטרך לבריות, דעניות לגמרי לאיש כמוני שהיה עשיר גדול לא יועיל לי להצילני מדינה של גהינם אלא אדרבה יש לחוש שתהיה סיבה לירש גהינם ע"י שגזול וגנוב וחומס. אי נמי כמ"ש: ועושר אל תתן לי הכונה שאינו רוצה עושר גדול אלא עושר שיש בו להטריפני לחם חוקי בכבוד ולא בבזוי, להתפרנס בו בריוח ולעשות ממנו צדקה לעניים שאצמצם מפרנסתי ואתן

לעניים, וכמ"ש: איזהו עשיר השמח בחלקו, ולא אמרו איזהו עשיר מי שיש לו הון רב, דזה יוצא ממנו תקלה שבסיבתו יהיה שוכח ה' אלהיו, ועל זה העושר הוא שאמר שלמה אל תתן לי.

ועפ"ז הנה מקום אתי לפרש דברי התנא באבות, שאמר: יהי ביתך פתוח לרוחה ויהיו עניים בני ביתך ואל תרבה שיחה עם האשה, דהכונה שהתנא קא מזהירו ויועץ על האדם העשיר עצה טובה ונכונה, דאם חננך ה' בעושר ונכסים רבים יהי ביתך פתוח לרוחה ליוצא ולבא, ומ"מ אני מזהירך שיהיו עניים בני ביתך שלא תרגילם במאכלי מעדנים ובמלבושים נאים וחמודים, יען שיתכן נגזר עליו להיות עני שגלגל הוא שחוזר בעולם ואז מוכרח לך כדי שלא לשנות את מנהגך וטבעך ותצטרך לגנוב ולגזול, אבל אם מעיקרא הרגלת עצמך בביתך כעניים אזי לא יהיה לך כ"כ צער אם נגזר עליו עניות ב"מ, ולא תרגיש כ"כ בצער העניות מזמן שהיית עשיר, דהשתא ליכא חששא עליך שמא תגנוב ותגזול, ויען כשרואה האשה שבעלה עשיר ויש לאל ידו להוציא הרבה על ביתו ורואה שלעניים נותן בריוח ובביתו מצמצם על אשתו ובניו ודאי דאינה שותקת מזה ועושה עמו מריבה, באומרה שעל אחרים חס ועל אשתו לא חס, לזה סיים ואמר: אל תרבה שיחה עם האשה, כלומר שלא תחוס לדבריה ואל תען כסיל וגו'.

עוד נ"ל לפרש כונת שלמה באומרו ריש ועושר אל תתן לי, דלאו על עצמו אמר זה, אלא על כללות ישראל, וכנסת ישראל היא שאומרת כן, והענין הוא שהדבר ידוע שבדור המבול שמרוב טובה שהשפיע להם הקב"ה כפרו ואמרו לאל סור ממנו ודעת דרכיך לא חפצנו, וכן דור המדבר שכולם היו עשירים גדולים כדכתיב וכסף הרביתי לה וזהב עשו לבעל, וכן כתיב, ואכל ושבע ודשן ופנה אל אלהים אחרים ועבדום, וא"כ אין מן הראוי להיות עשירים שמזה יבואו להיות כדור המבול ודור המדבר, וכן מבואר בנוסח מוסף יוה"כ שדור המבול טעו בעשרם, וכן אין מן הראוי להיות כל הצבור עניים, דכיון דאם יהיו כולם רשים ואין ביניהם עשירים להספיק בידי העניים, א"כ מוכרח שיהיו גוזלים וגונבים זה מזה וגוזלים גם כן לעכו"ם ומוסר"ם עצמם לעבור בסכנה, אלא דרך הטוב והישר מלפניו יתברך שיהיו בצבור שלש מדרגות, עשירים ובינוניים ועניים, דהשתא יכולים להספיק זה לזה ויהיו העניים ניצולים בעוניים מדינה של גהינם וגם העשירים שמספיקים להם ניצולים מדש"ג על ידם, וגם הבינוני נותן לפי כחו לעני שממעט מפרנסתו ונותן לו, ובודאי שבזה גם כן ניצול מדינה של גהינם, כי אחד המרבה ואחד הממעט ואז כל העם יבא על מקומו בשלום.

ועפ"ז יובן אתי דברי שלמה בחכמתו, עשיר ורש נפגשו עושה כולם ה'. דלכאורה אין מוכן לדברים הללו, אלא נראה עפ"י האמור אתי שפיר ונכון, דודאי כן

חכמה דרך אמת ואמונה ומוסר לא

ראוי להיות עשירים ועניים ולא כולם שוים לטובה או לרעה, וכדכתיבנא, אבל דא תרעומתו של עני דמאי שנא הוא נעשה עני וחבירו עשיר, אם כדי להנצל מדינה של גהינם בעבור עוניו למה לא נעשה הדבר בהפך שהוא יהיה עשיר וחבירו יהיה עני והוא יפרנסנו ויהיה ניצול על ידו מדש"ג, וזהו דקאמר עשיר ורש נפגשו ואומר העני למה לא יהיה הדבר איפכא, ועל זה משיב ואמר עושה כולם ה', כך עלה במחשבה לפניו יתברך שזה יהיה עני וזה יהיה עשיר, והוא היודע תעלומות וגלוי לפניו טעמא דלא נעשה הדבר בהפך, כי יתכן שראה לזה שנגזר עליו להיות עני, שאם יהיה עשיר אינו מספיק לעני לזכותו להיות ניצול מדש"ג על ידו, משום הכי דטבא ליה עביד ליה. וכן אמרו בגמרא, דנכנסו חכמי ישראל אצל דוד ואמרו לו עמך ישראל צריכים פרנסה אמר להם צאו ופרנסו זה מזה, אמרו לו אין הקומץ משביע את הארי ואין הבור מתמלא מחולייתו, כלומר רובם עניים ואין יכולת ביד העשירים המועטים להספיק להם, אמר להם צאו ופשטו ידיכם בגדוד, וא"כ זהו דקאמר שלמה בחכמתו משום כנסת ישראל ריש ועושר אל תתן לי שלא תגזור על כל הצבור להיות עניים גם לא תגזור עליהם שיהיו כולם עשירים, דאם יהיו כולם עניים ואין ביניהם עשירים להספיק בידם אם כן מוכרח להם לגנוב ולגזול או לפשוט ידיהם בגדוד לעשות מלחמה עם עכו"ם וליקח ממונם ולהכניס עצמם בסכנה, ואם יהיו כולם עשירים כדור המבול וכדור המדבר ג"כ לא בעינא שמא יהיו כמותם, אלא הטריפם לחם חוקם דוקא.

והן עתה בדורנו זה כדורו של דוד שכל בית ישראל צריכים פרנסה ואין יכולת בידם לפרנס זה את זה, כי רובם דלים ורשים והמיעוט עשירים, ותקון שעשה להם דוד לא שייך השתא דאנחנו משועבדים תחת ידי האומות וידם תקיפה עלינו מאוד, ולא די לנו שאין אנחנו יכולים לפשוט ידינו בגדוד אלא אדרבה הם עומדים עלינו תמיד לכלותינו בעול המסים וארונות המוטלים עלינו תמיד, ואם כן מה נעשה עמך ישראל צריכים פרנסה, ומה נשתנינו מדור שהיה לפנינו שהיו בריוח ולא בצמצום, וכמ"ש בפרק ראשון עיין לעיל. וגם אנכי העבד זכור אזכור שמשקל הלחם היה בחמשה או בששה פרוטות פת של סמידא שאין צריך לפתן, ועכשיו בששים ולא בששה והיה זה תמיד והווה ולא באקראי, ומלבד היוקר ההווה עתה גם מיעוט משא ומתן ומיעוט ריוח, ומחמת כל זה כל בעלי אומניות ירדו מנכסיהם ורצים אחר פרנסתם ואינם מגיעים, היציאה יתירה על השבת, מוציאין הרבה ומכניסין קמעא. ועל ידי זה כל בעלי משא ומתן הולכים ודלים ולווים ואוכלים ואין בידם לפרוע ובאים עד משבר, וכמעט שרוב הנותנים שהיו רגילים ליתן נעשו מקבלים דין מן דין, ואין הבור מתמלא מחולייתו.

והנה רז"ל אמרו, עתידים כל בעלי אומניות לעמוד על הקרקע, ופירש"י ז"ל שיהיו עובדי אדמה לחרוש ולזרוע שיתמעט המשא ומתן ע"ש. ולדעתי שבזמן הזה

יתפרש אומרם ז"ל עתידים כל בעלי אומניות לעמוד על הקרקע, היינו שלא יוכלו עוד לעשות משא ומתן כי אין בידם מעות לעשות משא ומתן, והולכים ונעשים סרסורים ועומדים על הקרקע כל היום, שהולכים ממקום למקום עד שיעשו סרסרות בין מוכר לקונה, כאשר עינינו רואות היום הזה שתכף שנשבר העשיר הולך ונעשה סרסור, שאין בידו עוד שום קרן לישא וליתן בו ובכל יום ויום הולך וחסור, ולא חשיד קודשא בריך הוא דעביד דינא בלא דינא ח"ו, הם קפחו מעשיהם וקפחו פרנסתם, דהא הן בעון בעינינו ראינו כמה הפרש יש בין דור שקודם זה לדורנו זה, שאנחנו בו, חדא שלא נשאר בידינו מאותם המנהגים הטובים אשר היו לפנינו כי אם מעט מן המעט, וגם המעט הזה אינו כתקונו וכראוי, אלא מצות אנשים מלומדה ונתחלפו החברות הטובות הסדורים בפרק א' מ טוב לרע ח"ו, כי תחת שהיו מתאספים ללמוד תורה ולשמוע דרשה, עתה מתאספים חברות חברות וקובעים את עצמם לכתחילה לישב ולדבר בשיחה בטלה בלילי שבת הארוכות, ומתחילים בהלכות מלכים ומלחמותיהם ובענייני משא ומתן של הסוחרים, פלוני הרויח כך וכך ופלוני הפסיד כו"כ, ואין זכרון לדברי תורה ביניהם, ויהי בחצי הלילה נתנו עיניהם בכוס חמרא טבא לפומא שכרא טבא לפומא, ויאכלו מפרי דרכם למתק השתיה ומתחילים לנגן בשירי עגבים של נכרים, כי לא ערב להם לשורר בשירי זמרה שירי דוד ושלמה, ונמשכים בזה עד אור הבוקר, ואח"כ ישנים עד אחר ג' שעות מהיום ומפסידים קריאת שמע בעונתה, ובושת להם ללכת לבית הכנסת להתפלל כי לא נשאר עוד שם עשרה להתפלל במנין, ומתפללים בבתיים ביחיד בהלעטה אחת למעלה ושבע למטה, קארי חדא ופארי תלת ולא ידעו ולא יבינו כמה נזק עולה להם מזה שישבו מעט לרעות את עצמם בחיי עוה"ז לפי שעה ואבדו חיי עוה"ב בלתי הרגשה, וראוי לשים זאת בין עיניהם ולחזור בהם ואל יתמידו בזה, ולנפשותם יחוסו שלא יתמסרו ביד אויביהם אלו המקטרגים עליהם. ויש חברות אחרות פחותות מאלו והם נערים שמנוערים מן התורה ומן המצות ומצפים לימות החורף הארוכות שבכל לילה ולילה קובעים עצמם לעבירה מערב עד בקר לשחוק בקוביא הקאר"תי וכיוצא ובכונה, ועל מנת כן יושבים כדי להרויח מחבריהם ולהפסידם, ומפסידים זה לזה הפסד גדול שדרך המשחק בקוביא אם הפסיד לא ישוב מאולתו אלא אדרבה רוצה לעמוד עוד בחברת משחקים כדי לשחוק, וסבור להרויח למלאת חסרונו ממה שהפסיד בליל שעבר, ולא יעלה בידו אלא אדרבה חוזר ומפסיד עוד, שכבר אתרע מזליה ולא יצא אותו שבוע עד שיאבד כל הממון אשר היה בידו ולא ישאר לו עוד מעות לשחוק בהם, מה עושה תכף לווה מאחרים כדי לחזור ולשחוק כי אולי ירויח וימלא חסרונו ולא תעלה בידו, לא די שיאבד ממונו אלא גם ממון אחרים שאין בידו לפרוע, ומתוך שדוחקים אותו הבעלי חובות ואין בידו לפרוע, מה עושה הולך אצל אשתו ומריב עמה כדי שיקח ממנה מלבושיה ותכשיטיה לפרוע הבעלי חובות שעליו, גם לפעמים שרואה שלא נשאר עוד בידו כדי לשחוק ואין מי שילווה

אותו גונב תכשיטי אשתו או לוקחם בחזקה ושוחק בהם ומפסידם, ומתוך זה יבואו לידי גירושין, ולפעמים על ידי שמפסידים הרבה באים לידי קטטות ומכין וחובלים זה בזה, והולכים בפני המושל וקובלים זה על זה, ומפסידין עוד ממון למושל ויש מהם מתוך בשתם שהיה בידם ממון ואבדו אותו בידים ולא נשאר עוד בידם ממון להרויח בו כדי לפרנס בניו ואשתו, מה עושה הולך ובורח מהעיר וגולה ממקום למקום ומניח אשתו ובניו ברעב ובצמא ובחוסר כל ואין מי שירחם עליהם, וכמה פעמים מחינו בהם בגזרת נח"ש ולא שמעו לקול מורים, ועל מנהיגי ופרנסי הקהל הי"ו רמי חיובא לאפרושינהו להני אנשי רשע מאיסור זה באיזה אופן שיהיה, ולייסרם על זה ואוי לבית ואוי לבעליו עמו מקום שמתוועדים בו.

גם ביום השבת תחת אשר היו הולכים לביהכ"נ אחר חצות ללמוד או לשמוע דרשה, עתה הן בעון כי נתפשט מנהג רע שהרבה מבני ישראל אחר שסועדים סעודת היום תכף הולכים כדי לטייל בשדות ובכרמים ובפרדסאות אנשים ונשים, ואתו לידי חלול שבת החמורה השקולה ככל התורה, ובפרט הנשים דאתו לידי חלול שבת מחוסר ידיעתם, גם ב"מ חיישינן שמא יבואו לידי דבר שאינו הגון, וראוי לבטל מנהג הרע הזה שיוצא ממנו תקלה לבני ישראל, והכתוב צווח ואומר אל יצא איש ממקומו, וכיון שכן מה לנו להתרעם על אבינו שבשמים ונאמר לפניו עמך ישראל צריכים פרנסה, כיון שבידם קפחו פרנסתם, וגזר עליהם להיות ב"מ הולכים ודלים כדי שיכופרו להם עונותיהם ולא יירשו גהינם, וכמ"ש יאה עניותא לישראל, והטוב בעיניו יעשה עם ישראל עמו.

פרק ג

איתא בתקוני הזהר בראשית ברא שית ע"כ, ובא הרמז לומר ששיתא אלפי שני הוי עלמא וחד חרוב לאפוקי מסברת הכופרים האומרים שהעולם קדמון מבלי מנהיג ח"ו אלא הוא הבורא המנהיג עולמו, גם רמז במלת בראשי"ת ר"ת בכל רגע איחד שמו יתברך, שלא יעלה על לבך סברת הכופרים והמשתפים שאומרים שיש שתי רשויות ח"ו, אלא יחיד ואין זולתו, וכמו שאמרו ז"ל שמצוה ראשונה שחייב אדם בכל יום ליחד שמו יתברך ולהודות בפיו שהוא אחד ואין שני, כדכתיב שמע ישראל ה' אלהינו ה' אחד. ובאמונה זה יבא לקיים כל התורה כולה, דאי לאו הא, לא קיימא הא, וכן בא הרמז בתיבת בראשית תמן שבת תמן תרי, וכמ"ש ג"כ בתקוני הזהר לחזק אמונתינו שאין העולם קדמון אלא מחדש, והשבת מעיד על מעשה בראשית, ואם כן כששומר האדם את השבת יקבע בלבו ויאמין שהעולם מחדש ולא קדמון, וכמ"ש ז"ל כל השומר שבת כהלכתו אפילו עובד ע"ז כאנוש מוחלים לו, ופירש מרן בב"י או"ח

בהלכות שבת שהכוונה דכיון דשומר שבת כהלכתו הרי מודה שאין ממש בעבודה זרה ואינו עובדה אלא משפה ולחוך, ולהא יש תשובה. וא"כ שפיר בא הרמז במלת בראשי"ת תמן שבת, יען שאמר בתחילה בראשית אלפי ואין העולם קדמון, לזה רמז ג"כ מלת שבת מהאי טעמא לחזק האמונה שהעולם חדש ולא קדמון. גם מאות שבת ג"כ נודע שלא יש ב' רשויות אלא אחד ואין שני, והוא עפ"י מה ששאל ההוא מינא לרבן גמליאל, אמר לו, אם אלהיכם שומר שבת אם כן למה מוריד גשמים בשבת, והשיב לו רבן גמליאל דכל העולם דיליה ואין שותף עמו והוי כמטלטל בחצרו דליכא רשות אחרת עמו לעכב עליו, הרי מאות שבת ג"כ מוכח דיחיד הוא בלי שני ואם כן אחר שרמז במלת בראשית אות שבת להודיע שאין העולם קדמון, ממילא ג"כ נודע שהוא יחיד ואין שני לו כאמור. (אמר המעתיק, נלענ"ד לרמוז בראשי"ת בראת ש"י, רמז לש"י עולמות. אי נמי בראשית נוטריקון ב"ר אשי"ת שם רמז אם אין קמח אין תורה, א"נ בראשי"ת נוטריקון אברהם בן תרח ראש יודעי שמו. א"נ בראשי"ת בשארית, במי אתה מוצא דברי תורה במי שמשים עצמו כשירים, א"נ בראשי"ת בית ראש, ישא ואח"כ ילמוד תורה. והנה בפרק מקום שנהגו איתא ז' דברים נבראו קודם שנברא העולם ואלו הן, תורה ותשובה וג"ע וגהינם וכסא הכבוד וביהמ"ק ושמו של משיח, ונראה דכולהו רמיזי בתבית בראשית נוטריקון תרי"א ש"ב דהיינו תורה תשובה. גם בראשי"ת גימטריא כסא כבוד מקום מקדש ה' קדם. גם בראשי"ת נוטריקון ביי"ת רא"ש שבית המקדש נברא תחילה וראש, גם בראשי"ת גימטריא משיח הגואל נברא קודם העולם. גם בראשי"ת בר"א גימטריא גן עדן אשר נטעו ה' מקדם וגהינם, ע"ש בגמרא).

עוד בא הרמז במלת בראשית אותיות בארשת, ללמד שצריך האדם לזוהר מאד בארשת שפתיו, ושלא לדבר דבר שימשך ממנו תקלה וטעות לכני אדם. וכמ"ש התנא: חכמים הזהרו בדבריכם, ומזה אתה למד כמה צריך הדיין לזוהר בדבורו לפני הבעלי דין שלא יבא ללמוד מדבריו ויטעון שקר. גם בא הרמז במלת בראשית אותיות בארשת, לרמוז שבדבר ה' שמים נעשו, ולאשמעינן דבראשית נמי מאמר הוא דלכאורה אינו מובן דברי התנא שאמר בראשית נמי מאמר הוא דהיכי הוי מאמר, אמנם כיון דאותיות בראשית הם בארשת הוי שפיר בראשית מאמר. וכבר ידוע מה שאמר התנא בעשרה מאמרות נברא העולם, והלא במאמר אחד היה יכול להבראות, אלא ליפרע מן הרשעים וכדי ליתן שכר לצדיקים וכו'. וזהו דקאמר תכף והארץ היתה תהו ובהו אלו מעשיהם של רשעים, ויאמר אלהים יהי אור אלו מעשיהם של צדיקים, והיינו דקאמר בראשית אותיות בארשת לומר דבעשרה מאמרות נברא העולם, וכי תימא והלא במאמר אחד יכול להבראות, ויהי כמשיב, והארץ היתה תהו ובהו אלו מעשיהם של רשעים, ומשו"ה בראשית העולם בעשרה מאמרות כדי להנקם מהם בכפלי כפלים, וגם

חכמה דרך אמת ואמונה ומוסר לה

ויאמר אלהים יהי אור אלו מעשיהם של צדיקים, כלומר ולתת להם שכר בכפלים. אי נמי דהכי קאמר, בראשית אותיות בארשת, למימרא בדבר ה' שמים נעשו, וקשה דהא כתיב ויעש אלהים את הרקיע, ואיך סתר הכתוב דבריו בתוך כדי דבור, וכמ"ש ז"ל שזה אחד מן המקראות שהרעיש בן זומא את העולם, שאיך כתיב ויעש והא בדבר ה' שמים נעשו, עד שהשיבו לו חכמים לבן זומא שצפה הקב"ה שעתידים לעשותם אלוהות משו"ה שינה ואמר בהו עשיה, וכ"ת איך ולמה כתב נעשה בלשון רבים דבזה אתו למטעי שיאמרו ח"ו יש שתי רשויות, וצריך לומר דהא דכתיב נעשה ללמד ענוה לבני אדם שיהא גדול נמלך בקטן, וזהו דקאמר בראשית בארשת, לומר שבדבר ה' שמים נעשו, וכ"ת א"כ איך כתב ויעש, לזה משני שפיר והארץ היתה תהו ובהו אלו מעשיהם של רשעים דבאים לעשותם אלוהות, ומשו"ה שינה ואמר בהו עשיה, וכ"ת א"כ איך כתיב נעשה בלשון רבים דאתו למיטעי לומר שיש ח"ו ב' רשויות, לזה סמך ואמר ויאמר אלהים יהי אור, אלו מעשיהם של צדיקים כדי ללמדם שיהיו ענוים וילמדו מבוראם.

האמנם אכתי איכא למידק דאיך לא הוקשה לו למשה אלא מדכתיב נעשה ולא הוקשה לו מתחילת התורה דכתיב בה בראשית ברא אלהים, ששינו לו לתלמי המלך וכתבו לו אלהים ברא בראשית, שלא יסבור שבראשית הוא שם והוא ברא לאלהים ח"ו, וא"כ תכף שהתחיל משה לכתוב בראשית ברא אלהים היל"ל מה אתה נותן מקום למינים לטעות ולומר שבראשית הוא ברא לאלהים חלילה, ואולי דיתכן ליישב זה בפשיטות דמעיקרא לא יעלה על דעת שום אדם לומר דיש ח"ו ב' רשויות, דהא כל טענתם הוא מדכתיב נעשה אדם ומשם למדו לומר, דיש ח"ו ב' רשויות, ומאחר שכבר כתוב נעשה א"כ השתא הוא דיש לטעות ולומר שבראשית הוא שברא לאלהים, אבל אם לא היה כתוב נעשה, רחוק מהדעת שיטעה האדם לומר שבראשית הוא אלוה וברא לאלהים והווי ב' רשויות דודאי פשטיה דקרא בתחילת בריאת אלהים את השמים ואת הארץ, משו"ה לא הוה קשיא ליה למשה מפסוק זה של בראשית ברא אלהים עד שהגיע לפ' נעשה אדם שזה מורה שיש ב' רשויות, ובאמת דלפי"ז ששינו וכתבו לתלמי אעשה אדם שוב אין צריך לשנות בפסוק בראשית, אמנם לפי צורך הסכים הקב"ה לכתוב כן אלהים ברא בראשית כדי שיתברר לו בבירור גמור לתלמי המלך שלא יש מקום שנרמז בו דיש ח"ו ב' רשויות ולחזק מאד אמונת ישראל בעיניהם. א"נ י"ל דאף שהיא טעות רחוקה מ"מ גלוי לפניו יתברך שתלמי המלך יטעה בזה הפסוק של בראשית ומשו"ה הסכים לשנותו ולכתוב אלהים ברא בראשית.

ועפ"י הצעות הללו יובן אתי קרא כפשטיה שאמר אדוננו דוד ברוח קדשו ראש דברך אמת ולעולם כל משפט צדקך, דלכאורה קשה שראש דבריו אמת וסופו אינו אמת ח"ו, וכמ"ש, ורז"ל אמרו שמסרף דבריו ניכר שראש דבריו אמת, שמתחילה

כשאמר אני ה' אלקיך אמרו לכבוד עצמו הוא דורש, כיון שסיים ואמר כבוד את אביך חזרו והודו למאמרות ראשונות. והנה באמת שדרשה זו תדרש, אמנם אכתי לא איפרק מחולשא דמשמע שסוף דבריו איננו אמת ח"ו, אמנם כלפי האמור אתי שפיר, רק נחקור עוד דאיך א"ל הקב"ה כתוב והרוצה לטעות יטעה דאין כדאי לשנות ולכתוב נעשה בלשון רבים ולהביא בני אדם לידי כפירה כזו שהיא הריסת כל הדת כולה, כדי לקבוע בלב בני אדם מדת ענוה להיות גדול נמלך בקטן, ומאי נפקא מינה אם נמלך או לא. האמנם, נלע"ד לומר דאתי לאשמעינן נפקותא גדולה לקיום העולם, שכבר ידוע מדברי התנא שאמר על שלשה דברים העולם עומד על הדין ועל האמת ועל השלום, שאלמלא הדין אי אפשר לעולם שיתקיים ועיקר הדין שאינו יוצא לאמת אלא ע"י דבר והפוכו, וכמ"ש הרב בעל מהררי נמרים שע"י שהדיין עושה שקלא וטריא בדין אפילו עם קטן ממנו מתברר האמת, ואף לפי דעת הדיין שאינו מומחה ובקי אף על פי כן צריך לימלך אפילו עם קטן ממנו, כי לפעמים דל חספא ותשכח מרגינתא תותה, דיתכן שיחדש זה התלמיד הותיק חידוש מה שלא בא לדעת רבו, ועתה יקח הדיין ק"ו ממ"ה הקב"ה שהוא כביכול אין צריך לשום עצה ולשום המלכה משום בריה, ואפ"ה נמלך בבריאת האדם עם מלאכי השרת אעפ"י שאינו צריך להם ולעצתם, כ"ש אתה בן אדם שאל בינתך אל תשען שאפילו אתה מחזיק עצמך שיש בך כחכמת שלמה מ"מ לא יבצר לקנות איזה חידוש מאחרים, וכמ"ש בגמרא על דוד ולא עוד אלא כל מה שאני עושה אני נמלך במפיבושת רבי, שאף שלפי דעתי שאין אני צריך לימלך שכבר מובטחני בעצמי שלא אבא לידי טעות שה' עמי והלכה כמותי, אעפ"י כן איני סומך על זה ומדת קוני יש בי.

ומעתה יתבאר קרא שהבאנו שפיר ונכון באומרו ראש דברך אמת, כלומר ראש דברך שכתבת בראשית שהם אותיות בארשת לאשמעינן דבדבר ה' שמים נעשו הוא אמת ויציב, אבל סוף דברך שאמרת ויעש אלהים את הרקיע הוא אינו אמת דליכא עשיה אלא דברים בעלמא, וכקושית בן זומא, ומוכרח לתרץ כמו שהשיבו חכמים לבן זומא דהיינו טעמא דשינה וכתב ויעש אלהים את הרקיע כדי שלא יעשו אותם אלוהות, וא"כ קשה למה כתב נעשה אדם בלשון רבים דמזה באים לטעות ולומר שיש ח"ו ב' רשויות לכך משני ואמר, ולעולם כל משפט צדקך, דהיינו שעשה כן וכתב נעשה אדם אעפ"י שאינו צריך לעצתם כדי ללמוד לדורות הבאים מדת ענוה שיהיה גדול נמלך בקטן, בעבור כל משפט צדקך, שיצא הדין לאמתו שעל ידו העולם עומד ומתקיים. משו"ה כתב נעשה אדם אף שמזה יוצאה תקלה לטעות ולומר שח"ו יש ב' רשויות, עכ"ז מחל הוא ית' על כבודו בעבור קיום העולם ויישובו, ולא איכפת ליה במה שטועים ואומרים ב' רשויות יש, ולא חייש לטעותם. שהרי יש כמה ראיות עצומות שהוא אחד ואין שני ואין קץ לאחדותו.

א"נ בא לרמוז באומרו ראש דברך אמת, על מ"ש בתחילת התורה ברא אלהים את סופי תיבות אמ"ת, לאשמעינן דכל קיום התורה ומשפטים אינו אלא בשיאמת האדם בלבבו שהקב"ה אמת ברא העולם ואין העולם קדמון, דעי"ז יתקיימו כל משפטי צדקן הכתובים בתורה, דבלאו הא, לא קיימא הא.

האמנם עדין יש לחקור ולהבין דעל מה עשה ה' ככה לכתוב נעשה ולגרום לטועים, וכי היד ה' קצרה ללמד ענוה לבריותיו באיזה אופן בשפה ברורה שלא יבאו בה לידי מכשול טעות כזאת, והנראה לומר דבכונה מכוונת עשה אלהים זאת כדי לתת שכר למאמינים בו בכפלי כפלים, ע"י שטורחים לברר אמונתו ית' לקיים מה שאמרו ז"ל שתחילת דינו של אדם שואלים אותו נשאת ונתת בענין האמונה לדרוש ולחקור ולברר אמונתו ית' כמו שעשה אברהם אבינו ע"ה שהיה מכריח לבני דורו בראיות עצומות ומחזירם מטעותם ומגיירים ומחזירם ליכנס תחת כנפי השכינה, ועומד ומכריז שאין ממש בע"ז, ומשו"ה קראו אברהם אוהבי, והיל"ל אברהם אוהבי ומהו אוהבי שהמשיך את הבריות שיאהבו אותי. (אמר המעתיק, אפשר שקראו אוהבי על צד הגדולה והכבוד לאברהם, כי ידוע שיש פאר לאדם כשהמלך אוהבו יותר מכשהוא אוהב למלך, ולכן הוא ית' לאחשוביה לאברהם אמר אברהם אוהבי שכביכול הוא מתפאר שאברהם אוהבו). ונקרא אב ממש לכל העולם שע"י שגגירם הוי כאילו ילדם כדכתיב ואת הנפש אשר עשו בחרן, וממילא ג"כ מלבד שעשה זה כדי ליתן שכר בכפלים למאמינים בו אלא גם להקל מעל הרשעים ענשם דעכ"פ הם טועים ואומרים דיש ב' רשויות דהכתוב נתן להם מקום לטעות באומרו נעשה אדם.

אמנם עדין נשאר לי לדקדק דמאי שנא דמלת אמת הנרמזת בפסוק ברא אלהים את ס"ת אמת על הסדר, ומלת שבת נרמזה שלא על הסדר, וכדאיתא בתקונים בראשית תמן שבת תמן תרי, וכן אמרו עוד בראשית ירא בשת, דמ"ט נרמזו הני תרי שבת ובשת שלא על הסדר ומלת אמת נרמזה על הסדר. והנראה לענ"ד ליישב דבא לרמוז ולאשמעינן דלפעמים מצוה וחיובא לחלל שבת בעבור חולה שיש בו סכנה ויולדת, כמבואר בדברי הרמב"ם, וכן הבושה לפעמים אינה מועילה לאדם, וכמ"ש התנא ולא הביישן למד, ועוד אמרו הוי עז כנמר וכו' לעשות רצון אביך שבשמים, ולא יתבייש משום אדם בעבודתו ית', ולכן אלו נרמזו שתיים אלו השבת והבשת על הסדר, הייתי אומר דאסור לחלל שבת מכל וכל אפילו במקום שצריך לחללו, וכן הבשת להעזי פניו אסור כלל, משו"ה נרמזו שלא על הסדר ללמדך שלפעמים מצוה להעזי ומצוה לחלל שבת, אבל מלת אמת נרמזה על הסדר ללמדך שאין לדבר שקר כלל וכלל בשום פנים. וכמ"ש בגמרא על רב ספרא שאמרו אלו יהבו ליה כל חללי דעלמא לא הוה משני בדבוריה, ואף שאמרו שמותר לשנות מפני השלום לא אמרו אלא מותר ולא מצוה, ואפילו שמותר אינו אלא באקראי ולא שיהיה רגיל לשנות מפני השלום, וכמו

שאמר ר' חייא לבריה מימר שפיר קאמרת לשים שלום ביני ובין אמך, אבל לא תרגיל עצמך בזה, ולא תלמד לשונך על שקר, שאתה נמשך מן המותר אל האסור, ולפי שעה דוקא באקראי מותר לשנות.

והנה ידוע ומפורסם שענשו של כדאי מלבד שעובר על ד"ת אלא גם ימיו נקצרים ומית בלא זמניה, וההפך הדובר אמת סגולתו שמאריך ימים, וידוע מדברי הזוהר והגמרא שיש מקום אחד ושמו לוז שאין לו רשות למ"ה ליכנס שם, ומאריכים ימים הרבה וכשבא זמנם להפטר יוצאין מחוץ לעיר ושם מתים, וטעמא משום דאין משקרים כלל ואינם משנים אפילו מפני השלום, ופעם אחת נתאכסן ת"ח אצלם ושינה מפני השלום ואגרי בהו מותא והרגישו אנשי העיר בדבר וגירשו אותו מעירם, הא למדת מזה שהשקר ממית, והאמת מחיה בעליו, וזהו לענ"ד מה שרמזו חז"ל בדבריהם הנעימים ואמרו קושטא קאי שיקרא לא קאי, דהכונה שהדובר אמת קאי בעולם ולא ימות קודם זמנו, אבל שיקרא דהיינו דובר שקרים לא קאי בעולם דאזיל בלא זמניה. וא"כ כמה צריך האדם לזוהר ולהתרחק מהשקר כדי שלא לגרום לעצמו שימות קודם זמנו, והתורה אמרה ונשמרתם מאד לנפשותיכם, וכתוב ובחרת בחיים וכתוב וצדיק באמונתו יחיה, ומלבד זה עוד תועלת גדולה נמשך לדובר אמת ורגיל בו שזוכה ודן דין אמת לאמתו, וסלקא ליה שמעתתא אליבא דהלכתא, דכל מדותיו של הקב"ה הם מדה כנגד מדה, ובמדה שהוא מודד בה מודדין לו, ובדרך שאדם רוצה לילך בה מוליכין אותו, וכשם שהוא שונא השקר ומתרחק ממנו ורגיל לדבר אמת, כך מודדין לו שמגלין לו האמת ודן דין אמת לאמתו, וזהו לענ"ד מה שרמז הכתוב באומרו תורת אמת היתה בפיהו ועולה לא נמצא בשפתיו, וקשה דכיון דאמר תורת אמת היתה בפיהו פשיטא דלא נמצא עולה בשפתיו, ואמאי הוצרך לומר דלא נמצא עולה בשפתיו, אמנם עפ"י האמור אתי שפיר ונכון, דהכתוב מעיד על אהרן שתורת אמת היתה בפיהו שהיה דן דין אמת לאמתו, והיינו טעמא שזכה לזה משום שמימיו לא נמצא עולה בשפתיו, שתמיד דרכו לדבר אמת ואינו משנה בדבורו ובאותה מדה מדדו לו, שזכה ג"כ להיות דן דין אמת לאמתו, שנגלו לו שערי האמת כאשר עשה, כן יעשה לו.

פרק ד

איתא במסכת ערובין מפני מה זכו בית הלל לקבוע הלכה כמותן מפני שהיו נוהגין זה לזה בהלכה, וכתב מרן הב"י ז"ל דעיקר השאלה מפני מה זכו לכיון האמת דלפי האמת היה ראוי לבית שמאי לכיון האמת יותר מבית הלל, דהא בית שמאי מחדדי טפי יותר מב"ה, ולמה זכו ב"ה לכיון האמת יותר מב"ש לקבוע הלכה כמותן בשמים

ובארץ, ומשני מפני שהיו נוחין בהלכה ועלובין, ולי נראה לפרש עפ"י מה שנתבאר לעיל בפרק הקודם שהדובר אמת ורגיל בו ואינו משנה בדבורו כלל אפילו במקום שראוי והגון לשנות אינו משנה דבורו, שזוכה להיות דן דין אמת לאמתו, ובדרך שהולך בה מוליכים אותו ומגלים לו האמת, ובמדה שמודד בה מודדים לו, וכבר ידוע בגמרא דכתובות מחלוקת ב"ש וב"ה דתניא התם תנו רבנן כיצד מרקדין לפני הכלה ופירש"י מה הם אומרים לפני בית שמאי אומרים כלה כמות שהיא, ובית הלל אומרים כלה, נאה וחסודה, וטעמא דב"ה משום שצריך לשבחה לפני בעלה כמו הלוקח שלקח מקח שצריך שישבחנו בעיניו, וה"נ מותר לשנות, שאעפ"י שאינה נאה מותר לומר נאה כדי לחבבה על בעלה, וב"ש ס"ל דאסור לשנות דכתיב מדבר שקר תרחק ואסור לשקר אפילו מפני השלום ע"ש. נמצא לפ"ז דב"ש ס"ל דצריך לדבר האמת ולא ידבר שקר בשום אופן, אפילו במקום שראוי לשנות. וממילא ודאי שגם הם רגילין לדבר אמת ואין רגילין לשנות כלל, ואם כן ודאי מהראוי להיות זוכין אל האמת יותר מב"ה משום דלהם ראוי להגלה להם האמת במדה כנגד מדה, משא"כ ב"ה דס"ל דמותר לשנות מפני השלום, וא"כ לדידהו אין ראוי כ"כ להגלה להם האמת ובודאי שראוי להיות הלכה כב"ש ולא כב"ה, דודאי ב"ש מכוונים לאמת יותר מב"ה, ושפיר מקשה בכח, מכל מקום זכו ב"ה לקבוע הלכה כמותם אדרבה מן הראוי לקבוע הלכה כב"ש דיותר הם מכוונים לאמת ומשני מפני שהם נוחים בהלכה ועלובים, וכמדת רבם הלל הזקן שהיה עניו מאד. וכבר אמר התנא וענוה גדולה מכולם, שמביאה לידי רוח הקודש. וא"כ בודאי בזאת המדה זוכים אל האמת יותר מב"ש, ואף שאלו ואלו דברי אלהים חיים מ"מ הלכה כב"ה וכמ"ש שם ובוזה נראה לענ"ד רמז הכתוב באומרו תורת אמת היתה בפיהו ועולה לא נמצא בשפתיו בשלום ובמישור הלך אתי ורבים השיב מעון, שכבר ידוע שמצינו שגם הקב"ה שינה מפני השלום בין אברהם ושרה, והכריע כב"ה דמותר ומצוה לשנות מפני השלום ודלא כב"ש דס"ל דאומר כלה כמות שהיא, והיינו דקאמר תורת אמת היתה בפיהו שתמיד הוא דובר אמת, ועולה לא נמצא בשפתיו שלא היה דובר שקר כלל, ולא תימא דאזיל כסברת ב"ש דס"ל שאף במקום שצריך לשנות אינו משנה ואומר כלה כמות שהיא כסברת ב"ש אלא בשלום ובמישור הלך אתי, שהלך בדרכי, כמו שאני שניתי מפני השלום גם הוא כן היה עושה משום שהלכה כב"ה, ועוד לו לאהרן עדיפות אחרת שהיה משנה בדבורו בשביל להשיב רבים מעון, וכמ"ש ל דכך היתה מדתו של אהרן כשהיה רואה לאחד ששונא לחבירו ומרוב השנאה שהיתה ביניהם לא היו יכולים לראות זה את זה, מה היה עושה אהרן היה הולך אצל אחד מהם משום איזה ענין וביני ביני מגלגל הדברים בחכמה, ומדבר בדרך אגב שהיה לי היום עסק עם פלוני וראיתי שהרכה לדבר בשבחך וחפץ מאד בטובתך וגילה את אזני שיש בכך יראת שמים פנימית, וע"כ באתי היום אליך כדי שתשתדל במצוה זו שאני מודיע אליך, והאדם הזה כששמע הדברים האלה שיצאו מפי אהרן מאמין בלבו

אלה הדברים שדבר אהרן מיד נעקרה השנאה מלבו, שהיתה לו עם חבירו וחפץ במהרה לראות את חבירו ולהשלים עמו ולבקש ממנו מחילה על מה שעבר, ויצא אהרן מעם זה ותכף הלך אצל חבירו והיה מדבר עמו

ככה כדברים האלה אשר דיבר עם חבירו, ותכף שפוגעים זה את זה מיד ממהרים כל אחד מהם לרדוף ולחבק ולנשק את חבירו ולבקש מחילה זה מזה והיו לאחדים, ונהפכה כל השנאה והאיבה שביניהם לאהבה רבה, ואין לך משיב רבים מעון כמוהו שכמה עבירות חמורות יולדו מהשנאה והאיבה כידוע, והוא מנעם בדברו הטוב המערי"ב ערבי"ם. וזהו לענ"ד מה שרמז הנביא באומרו האמת והשלום אהבו, כלומר אעפ"י שתאהב האמת ותשנא השקר לא תתפוס השיטה כב"ש ולומר דאפילו במקום שצריך לשנות אסור לשנות אלא והשלום ג"כ אהבו, משום לעשות שלום מותר לשנות, וכסברת ב"ה וכמדת קונכם, וכמדתו של אהרן, דלית הלכתא כב"ש. ואל זה ג"כ כיון אדוננו דוד המע"ה באומרו מי האיש החפץ חיים אוהב ימים לראות טוב נצור לשונך מרע ושפתך מדבר מרמה וגו', בקש שלום ורדפהו. וכבר כתבנו לעיל שהדובר אמת זוכה לאריכות ימים שהכוונה שאומר לאדם מי האיש החפץ חיים לזכות באריכות ימים הוא שיצור לשונו מרע ושפתו מדבר מרמה ושקר, דבמקום דשקרא קאי מ"ה שולט. אלא אמת תמיד יהגה פיה, ומפני שלא תאמר שגם מפני השלום אסור לשנות וכסברת ב"ש הא ליתא, דבקש שלום ורדפהו, באיזה שיהיה אפילו אם הוצרכת לשנות בדבורך, דמצוה לשנות מפני השלום וכסברת ב"ה.

עוד י"ל אומרו סור מרע ועשה טוב, לרמוז מ"ש חכמי המוסר שכמה תועלת גדולה להזהר מלדבר שקר שיועיל לו להיות עונותיו מועטים, דהא אפשר שפעמים הולך לדבר עבירה ופגע בו איזה אדם ושאלו לאן אתה הולך ומוכרח להשיב לו על האמת דדא ביה הדובר אמת ולא משנה בדבורו ומתוך כך חוזר בו ואינו עושה עבירה מתוך שאינו יכול לשקר, ועוד מרויח ריוח אחר שחברת הרשעים בדלים ממנו שמתיראים לגלות סודם מה שרוצים לעשות עבירה בסתר, וזה מתוך שאינו מורגל לשקר מגיד האמת עליהם מה שהיו רוצים לעשות, וא"כ זהו דקאמר תדע מה תרויח אם תצור לשונך מרע הוא שסור מרע ועשה טוב, ע"י ששואל אותך חבירך להיכן אתה הולך מוכרח להגיד לו האמת, ועי"ז אתה בוש וחוזר בך.

ובימי חרפי בא רב אחד אשכנזי ושמו ר' יונה אשכנזי ז"ל, ושמעתי מפה קדוש שהיה מפרש מאמרם ז"ל בפ"ק דברכות, דמר בריה דרבינא עבד הלולא לבריה, אמרי ליה רבנן לר' זירא לישרי לן מר, אל' ווי לן דמיתנן ווי לן דמיתנן ע"כ. והמאמר הזה אינו אלא מן המתמיהין דהם בעו מיניה לשורר לשמח חתן וכלה והוא החליף את השירה בקינה, ועוד למה כפל דברו באומרו ווי לן דמיתנן ווי לן דמיתנן, והיה אומר

הרב הנזכר בדרך הלצה וחריפות עפ"י פלוגתא שהבאנו לעיל, דב"ש ס"ל דאומר כלה כמות שהיא ואסור לשנות כדי לבל יעבור על ל"ת מדבר שקר תרחק, וב"ה ס"ל דמותר לשנות ולומר כלה נאה וחסודה, אעפ"י שאינה נאה. וכבר כתבנו לעיל דמדבר שקר ענשו דאזיל בלא זמניה, וכבר ידוע ג"כ שהעובר על דברי ב"ה ופוסק כב"ש חייב מיתה, וכמ"ש על רבי טרפון שהטה לקרות ק"ש כב"ש וסיכן בעצמו, א"ל רבנן כדי היית לחוב בעצמך שעברת על דברי ב"ה, והנה בשעה שבקשו ממנו מר' זירא לשורר ראה והביט שאינה כ"כ ונפל בספק מה לומר לפניו דאם יאמר כב"ה דכלה נאה וחסודה אעפ"י שאינה נאה א"כ הרי דיבר שקר, והשקר גורם מיתה, ואם יאמר כלה כמות שהיא כדי שלא לשקר הרי נתחייב מיתה מטעמא אחרינא שעבר על דברי ב"ה, וא"כ ע"י שירה זו נתחייב מיתה בממ"נ, אם אומר כב"ה ווי לן דמיתנן משום דובר שקרים ואם אומר כב"ש כלה כמות שהיא ווי לן ג"כ דמיתנן משום שעברתי על דברי ב"ה.

ואנכי העבד אברהם אוחזה בדרכו של צדיק זה ואומר איפכא שצפה וראה שהיא כלה נאה מאד וחשש עצמו שלא יבא להרהר ביפיה ע"ד שאמרו ז"ל כל האומר רחב מיד נקרי, ומיירי ביודעה ומכירה, והיה רוצה לדחות היצר הרע מעליו על פי משז"ל שאם ראה האדם שיצרו מתגבר עליו יזכור לו יום המיתה, ופירש"י שע"י שזוכר יום המיתה נשבר לבו ודוחה היצה"ר מעליו מלהרהר בעבירה, ושאר המפרשים פירשו דיזכור לו יום מיתתו של יצה"ר עצמו שעתידי הקב"ה לשוחטו לפני הצדיקים, וזה מדוקדק יותר שאמר יזכור לו דתיבת לו יתירה, דהול"ל יזכור יום המיתה, ומאי לו דקאמר, אמנם לפי פירוש המפרשים אתי שפיר, דמלת לו קאי על יצה"ר עצמו, וא"כ היינו דרמי רבי זירא באומר ווי לן דמיתנן ווי לן דמיתנן בלשון כפל, לרמוז לפירש"י ולפירוש שאר המפרשים, חזא בשביל עצמו כפירש"י ז"ל וחדא בשביל היצה"ר כפירוש המפרשים, וזהו שדקדק בלשונו ואמר בלשון רבים ווי לן על עצמו ועל היצה"ר שבזה שניהם יראים ובורח היצה"ר ממנו.

והנה באמת דשני דרכים הללו דרך הרב הנזכר ודרכי שניהם כאחד טובים, אבל בהפרדם יוצא תקלה ח"ו, אך בהתחברם יחד יהיו טובים ולא יצא מהם תקלה לכל השומעים, והוא דלפי דרך הרב ז"ל דאיירי בכלה שאינה נאה, א"כ כל אותם שהיו שם ושמעו דברי ר' זירא הבינו שלא היתה נאה ומזה באים השומעים לדבר בגנותה ובגנות בעלה שלקח אשה כזאת ובאים לידי לשון הרע ושקר, ומגיעים הדברים אל בעלה ולא יהיו ימים מועטים עד שיבאו לידי גירושין, והיתה השירה הזאת להיות סיבה להתגרש האשה מבעלה. וכן לפי דרכי שהמעשה היה באשה נאה וכל השומעים דברי השירה הזאת של המשורר מתוכה יבינו שהיא אשה נאה, ומתוך כך אפשר שמתאווים לראותה ולהסתכל ביפיה, גם יתכן בראותם אותה באים להתקעס על

נשותיהם, וכמאז"ל על עכסה למה נקרא שמה עכסה שכל הרואה אותה מתכעס על אשתו, או אתו ח"ו לידי הרהור עבירה, נמצא ששני דרכים הללו בהפרדם יחד הם בחזקת סכנה, ובתחברם יחד אז לא נודע מדברי השירה הזאת אם היא כלה נאה או לאו, ומפני זה אין באים השומעים להרהר בה, כי לא נודע הטובה היא אם רעה, וממילא נמנעים מלדבר כולם. (א"ה, לענ"ד יראה כי כתב מהראנ"ח ז"ל פרשת במדבר וז"ל: כי השמחה בשעת נישואין עד היות כי מתוך הענין יראה כי האדם יצטרך אל זיווג האשה מפני שאינו קיים באיש היא הודאה שאדם מפוייס ואינו כפוי טובה, כי נוח לו שנברא ממה שלא נברא ע"ש באורך. ובאמת דבגמרא אמרינן נמנו וגמרו נוח לו שלא נברא, ולכן כשאמרו לר' זירא לישרי לן מר להודות דניחא להו בשמחת נישואין ונוח להם שנבראו השיב ר"ז ווי לן דמיתנן, דאדרבה עיקר השמחה על שעת מיתה, כי נוח לו שלא נברא, וזהו כונת הכתוב השמחים אלי גיל שנראה מזה שנוח להם שנבראו, כמ"ש מהראנ"ח אדרבה ישישו כי ימצאו קבר כי היא השמחה שניצולו מיצה"ר דנוח לו שלא נברא).

פרק ה

איתא בתקוני הזוהר בראשית ירא בשת ע"כ. וראוי להבין דאמאי רמז לזה בתחילת הבריאה ומאי קא משמע לן בזה הרמז כאן, והנראה לפרש עפ"י מה שידוע חקירת מרן הקדוש מהר"י קארו ז"ל ששאל פי המגיד הדובר אליו דמאי אהניא ביאת האדם לעוה"ז, דהא מתחילה קודם בואו שם היתה נשמתו גנוזה תחת כסא הכבוד והיתה נהנית מזיו השכינה, וא"כ גם בבואו לעוה"ז ושמר התורה והמצוות אשר נצטוו עליהם ונעשה צדיק גמור זוכה וחוזרת נשמתו למקום שחוצבה ממנו תחת כסא כבודו יתברך, וא"כ מאי אהניא ביאתו לעוה"ז, ומכ"ש דאיכא ספיקא רבה דיתכן וקרוב בביאתו לעוה"ז להפסיד ולאבד מקומו על אשר לא קיים התורה והמצוות אשר נצטוו עליהם, ולא די שמאבד מקומו אלא גם יורש גהינם, וא"כ יותר טוב הוא להניח לנו ר' טרפון במקומנו, והשיב לו המגיד למרן ז"ל דקודם ביאתו היה נהנה מזיו השכינה עפ"י מדת החסד ומאן דאכיל דלאו דיליה בהית לאסתכולי באפיה מאריה, ויש לו בושא גדולה בזה ותמיד הוא שרוי בצער, אמנם בביאתו לעוה"ז וטורח בתורה ובמצוות אז ניזון בזרוע ויחזה את ה' ולא יבוש עכ"ד. ומעתה אתי שפיר ונכון שרמז בתחילת התורה ובתחילת הבריאה ירא בשת, דלא ליתי אדם להרהר ולהקשות מה שהקשה מרן אל המגיד דלמה הוצרכה בריאת האדם ומה הועילה כיון דסוף סוף חוזרת נשמתו למקום שחוצבה, ועל זה השיב ירא בשת, כלומר דשפיר אהניא טובה בביאתו לעוה"ז

שמתחילה היה ירא בשת, שהיה לו עוז והדר לבוש"ה וגם לחרפה בשבתו תחת הכסא שניזון מצד החסד ובהית לאסתכולי באפיה, משא"כ עתה שזון בזרוע כאמור.

והנה רז"ל דרשו בראשית בעבור התורה שנקראת ראשית נברא העולם, ולכאורה יש לדקדק דהא התורה בעצמה באה בטענה לפני הקב"ה בשעה שעלה ברצונו לברוא העולם ואמרה לו דאין ראוי לאדם להיות נברא משום שחוטא ואינו מקיים את התורה, עד שהשיב לה הקב"ה הא בראתי תשובה, דאעפ"י שהם חוטאים הרי יש להם תקנה בתשובה, וכמ"ש במדרש ורוח אלהים מרחפת על פני המים דא תשובה, וכבר ידוע ג"כ מה שאמרו רז"ל במדרש והארץ היתה תהו ובהו אלו מעשיהם של רשעים, ועל פי זה אתי שפיר בראשית בעבור התורה שנקראת ראשית נברא העולם, וקשה והרי כתיב והארץ היתה תהו ובהו אלו מעשיהם של רשעים שאינם מקיימים התורה, וכמו שאמרה התורה לפני הקב"ה שאין ראוי להבראות כיון שהם חוטאים, לזה סיים ואמר, ורוח אלהים מרחפת על פני המים דא תשובה, וכמו שהשיב הקב"ה לתורה, וע"י התשובה ויאמר אלהים יהי אור, אלו מעשיהם של צדיקים, כלומר שע"י התשובה יהיו הרשעים צדיקים, שאור של תורה מחזירם למוטב, ויהיו זדונות שלהם כזכיות, כאומרם ז"ל גדולה תשובה שזדונות נעשים להם כזכיות כששבים מאהבה.

עוד ידוע ג"כ מה שדרשו רז"ל בראשית בשביל משה שנקרא ראשית, עוד דרשו רז"ל על פסוק אלה תולדות השמים והארץ בהבראם באברהם, שבשביל אברהם נברא העולם. והנה באמת דראויים אלו הקדושים להבראות העולם בשבילם וכדאי העולם לעמוד בזכותם, אבל מכל מקום יש כמה וכמה צדיקים כמותם ולמה נבחרו אלו יותר, ואולי יתכן עפ"י מה שהקדמנו לעיל בפרק א' דבשעה שרצה הקב"ה לברוא העולם חסד אומר יברא שכולו מלא חסדים, וכן צדק אומר יברא שכולו מלא צדקות, אבל כת אמת והשלום אמרו אל יברא שכולו מלא שקרים וקטטות, וידוע שמדת החסד היא מיוחסת לאברהם כדכתיב חסד לאברהם, שהיה גומל חסדים עם כל הבריות ומפרנס לכל העוברים והשבים, ומלבד שהיה גומל חסדים לגופם אלא גם לנשמתם שהיה מגיירם ומכניסם תחת כנפי השכינה, ואין לך גמילות חסד גדולה מזאת. וכן אמרו ז"ל שאמרה מדת החסד לפני הקב"ה שלא הניח לה מקום אברהם שהיה רב חסד מאד, וגם משה רבינו ע"ה כבר העיד עליו הכתוב צדקת ה' עשה ומשפטיו עם ישראל, שכמה פעמים עשה עמהם ג"ח ומסר נפשו בעבורם. ופוק חזי כשיצאו ממצרים כולם היו עסוקים בבזה והוא היה עסוק בארונו של יוסף שהוציאו ממצרים ונשא אותו על כתפו ועשה עמו חסד ואמת שאינו מצפה לשום תשלום גמול, באופן שלמפורסמות אין צריך ראייה, וגלוי וידוע לפניו ית' שלא נמצא מי שעשה ג"ח וצדקה כאלו, ועליהם סמכו כת החסד וכת הצדק ואמרו שיברא שכולו מלא חסדים וצדקות, וא"כ מ"ש בשביל משה נברא העולם וחד אמר בשביל אברהם, מר אמר חדא ומר אמר חדא ולא פליגי, וחד

טעמא אית בהו לחזק כת החסד והצדק, וראיתי לרבני אשכנז דבר נאה ומתקבל, טעם שרצו השבטים לבער את יוסף מן העולם, לפי שהוא מכת השלום שאמר אל יברא, כי ידוע שמדת השלום רמוזה ביסוד הרמוז ביוסף, ולכן הם באו לבערו עפ"י שיטתו שהסכים אל יברא, וזהו שרמז הכתוב באומרו ולא יכלו דברו לשלום, כלומר בעבור שהוא ממדת השלום שאמר אל יברא. (א"ה, זה שאמר להם יוסף לאחיו ואתם עלו לשלום אל אביכם, מטמין ברמ"ז שכפי שיטתכם שרציתם לבערני מפני שאני מיוחס לכת השלום שלא הסכמתי בבריאת האדם, א"כ מפני זה היה לכם ח"ו לבער גם את אביכם שהוא ג"כ מיוחס לכת אמת ליעקב, והוא גם הוא לא הסכים בבריאת האדם).

מעשה יש לי לחקור חקירה עצומה על הני תרי כתות אבות העולם, ב"ש וב"ה שנחלקו שתי שנים ומחצה, מר אמר נח לו לאדם שלא נברא ומר אמר נח לו שנברא, ואח"כ נמנו וגמרו נח לו שלא נברא, ובעיני יפלא דאיך עלתה הסכמתם נח לו שלא נברא הפך מה שעלה ברצנו ית' לברוא את האדם, ועוד דמה להו בהדי כבשי דרחמנא הא ודאי שידיעתו מכרעת ומאן דיצבי יעביד, ומאי נפקא מינה במחלוקת זו מאי דהוה הוה והצועק על העבר הרי זו תפלת שוא, ואיך נמנו וגמרו נח לו שלא נברא, והרי כמה צדיקים וחסידים לאין מספר נבראו בעולם, והועילה ביאתם לעולם הזה, שע"י שעשו רצונו יתברך וקיימו וקבלו את כל הכתוב בתורה ונחלו העוה"ב ואין קץ לשכרם, כדכתיב מה רב טובך אשר צפנת ליראיך, הא ודאי שכל צדיקים כאלו נח להם שנבראו שהרויחו ריוח גדול מה שלא יוכלו להרויח אם לא באו לעוה"ז, ועיקר בריאת העולם בשביל הצדיקים, וא"כ איך הסכימו שנח להם שלא נברא, ואם על הרשעים החוטאים קאמר הא פשיטא. ועוד דהא אמר סתם נח לו לאדם ולא אמר נח לו לרשע, ועוד דמה לנו ברשעים יאבד עולמו מפני השוטים, והני רשיעי כמאן דליתנהו דמי, ועוד שהוא כמו כברה שלוקח המרגלית ומשליך הצרורות, דעיקר בריאת העולם משום הצדיק וכל הנבראים אינם אלא צוותא לזה לשרתו ולשמשו, באופן דלא היו צריכים ב"ש וב"ה לאשמעין זה. ונראה ליישב ולומר דלאו על צדיק ורשע קאי האי פלוגתא דב"ש וב"ה אלא על סתם אדם שהוא בינוני שיש בידו מחצה עונות ומחצה זכויות, וזה נקרא סתם אדם ורוב העולם הם בינוניים, וכזה הוא דפליגי ב"ש וב"ה דב"ש ס"ל דלא אמרינן רב חסד מטה כלפי חסד לגבי דין עוה"ב דכיון דמעשיהם שקולים יצא שכרו בהפסדו, והוי כאלו לא באו לעולם שלא הרויחו כלום בביאתם לעוה"ז, ועל אלו נאמר נח לו שלא נברא, וב"ה ס"ל דרב חסד מטה כלפי חסד והוי כרובם זכויות ונקראו צדיקים אלא שאינם גמורים, ולפי"ז נדונין על מיעוט עונותיהם בעוה"ז ונוחלים עוה"ב כשאר צדיקים גמורים, ובחזרתם לעוה"ב נוונים כזרוע בלתי בוש דמדידהו אכלי ואח"כ חזרו ב"ה להודות לב"ש, דלא אמרינן מטה כלפי חסד בדיני עוה"ב וממילא דנח לו שלא נברא דלא הרויח כלום בביאתו ועדיין נזון ונהנה ואכיל דלאו

דיליה ובהית לאסתכולי באפי מאריה, וכ"ת סוף סוף מאי נפקא לן מהאי פלוגתא ומאי איכפת להו לב"ש וב"ה בהאי פלוגתא, י"ל דכונתם לזכות לבני ישראל הם הבינוניים שבאו לעולם שלא ברצונם, וכמ"ש על כרחך אתה נוצר וכיון דכל ביאתו לעוה"ז הוא באונס הא קיי"ל דתחילתו באונס וסופו ברצון פטור, וא"כ יש לו לאדם הבינוני לטעון לפניו ית' למה בראתני בעל כרחי ולא מרצוני ובראת עמי יצה"ר לאנוס אותי לחטוא, וכיון דכל ביאתו של אדם בעוה"ז באונס וגם יציאתו מן העוה"ז הוא באונס, וכמ"ש התנא שעל כרחו הוא מת, א"כ ראוי והגון להקל ענשו מעליו ולהיות רב חסד מטה כלפי חסד לבינוניים אפילו לעוה"ב ולדון אותם כרובם זכות וליפרע מהם בעוה"ז כדין רובו זכיות על מיעוט עונות שבידם, ואחר כך יהיה דינם כצדיקים גמורים שיהיו ניזונים בזרוע מבלי שום בושה וכלימה.

עוד יש לפרש אומרם נח לו לאדם שלא נברא קאי בין לצדיקים בין לבינוניים דרשעים כמאן דליתנהו דמי ולא דברה תורה בשוטים, והוא עפ"י מה שכבר ידוע מדברי רז"ל דלעתיד לבוא מביא הקב"ה ליצר הרע ושוחטו בפני הצדיקים ובפני הרשעים, צדיקים נדמה להם כהר גבוה ורשעים נדמה להם כחוט השערה, הללו בוכים והללו בוכים ומקשו בה קמאי דבשלמא הרשעים ראוי להם לככות על שלא נצחו היצה"ר שהוא כחוט השערה ובנקל היו יכולים לדחותו ולסלקו מעליהם, אבל הצדיקים למה הם בוכים, אדרבה היה להם לשמות שמחה רבה ועצומה על שזכו ונצחו ההר הגבוה הזה. ושמעתי שיש מתרצים שהצדיקים בוכים בכיה של שמחה שדרך השמח שמחה גדולה שמתוך רוב שמחתו זולגין עיניו דמעות, ועפ"י אתי שפיר דהם בוכים על צערם של רשעים שהיה ראוי להקל מעליהם עונשם כי קרוב הדבר לומר שהם אנוסים ולא יכלו להלחם עם ההר הגדול הזה, דאפילו הצדיק עצמו אלו יראה אותו ליצה"ר שהוא הר גדול לא היה מסכים להיות נברא ולאבד מה שהיה בידו מתחילה ולא ניחא ליה בקרוב להפסד ורחוק משכר, ושפיר הסכימו כולם נח לו לאדם שלא נברא.

באופן שתכלית בריאת העולם היא בשביל ישראל כדי שיבאו ישראל ויקבלו התורה וישמרו מצותיה, וכמו שאמרו ז"ל תנאי התנה הקב"ה עם מעשה בראשית שאם אין ישראל מקבלים את התורה מחזיר העולם לתהו ובהו. וכבר כתבנו שבעבור משה שהוא שקול כנגד כל ישראל נברא העולם, וזהו שרמז באומרו אשר עשה משה לעיני כל ישראל בראשית, שראוי ונכון לנעוץ סוף התורה בתחילתה דהכונה אשר עשה משה לעיני כל ישראל והאמינו לדבריו ואמרו נעשה ונשמע מש"ה בראשית, דכל תכלית הבריאה כדי שיבאו ישראל לקבל התורה על ידי משה שכולם נקראים ראשית.

והנה מלבד זה נרמזו ג"כ דברי דוד ברוח קדשו שאמר: ממכון שבתו השגיח אל כל יושבי הארץ ומרחם עליהם בעבור משה שמסתכל ומרחם על ישראל מכח ק"ו

שנושא ממושה, דהוא ב"ו כמה וכמה הגיעה רחמנותו עליהם וכמה פעמים מסר נפשו עליהם, א"כ ק"ו הקב"ה שהוא אב הרחמים וחי וקיים לעד ורב חסד אינו בדין שירחם על ישראל ועל כל הנבראים.

ועפ"ז הונח לי מה שהיא קשה בעיני ובעיני כל רואה המאמר הזה שאמרו ז"ל שבקש שלמה להיות כמושה, יצאה בת קול ואמרה לו וכתוב יושר דברי אמת ולא קם נביא עוד בישראל כמושה. ופליאה נשגבה ממני דאיך ח"ו נעלם פסוק זה מעיני שלמה עד שהוצרך הבת קול להודיעו פסוק זה ולא קם וגו', וזיל קרי בי רב הוא ואיך לא קרא שלמה מקרא זה, ועוד קשה טובא בדברי הב"ק שהאריכה ללא צורך ואמרה וכתוב יושר דברי אמת ולא קם וגו', דמהיכא תיתי לומר ח"ו על דברי תורה שאינם אמת עד שהוצרכה הב"ק להעיד ולומר וכתוב יושר דברי אמת, ואיך תחשוך הב"ק לאב החכמים, וא"כ היל"ל בקיצור יצאה ב"ק ואמרה ולא קם וגו', ועוד דהאי קרא וכתוב יושר דברי אמת שלמה אמרו, וכי שכח ח"ו מה שאמר הוא עצמו.

אמנם כלפי האמור ובהקדים עוד מ"ש ז"ל מפני מה זכה יהודה למלכות יותר מכל אחיו, מפני ששם בן ארבע אותיות דהיינו שם הוי"ה חקוק בשמו, וא"כ י"ל דהיינו טעמא שבקש שלמה להיות כמושה משום שראה בדברי אביו ברוח קדשו שמלבד שנרמז שם משה בקרא דכתיב ממכון שבתו השגיח אלא גם נרמז שם שלמה דכתיב אל כל יושבי הארץ, וגם בתוך שם שלמה נרמז משה, כמו שם בן ארבע שנרמז בתוך שם יהודה, וא"כ בודאי בשביל תרוייהו נברא העולם משה ושלמה, ואע"ג דכתיב ולא קם נביא עוד בישראל כמושה לאו לאפוקי שלמה הוא דאתא, דאיהו ג"כ נקרא משה דהא שם משה בתוך שם שלמה. ולזה באה הבת קול וחידשה לו וכתוב יושר דברי אמת כלומר ששם משה הרמוז בדברי אמת של דוד שאמר ממכון שבתו השגיח שר"ת משה הוא ביושר, לא כן שלמה שלא נרמז ביושר, א"כ בודאי שלא נתכוון רוח"ק של דוד לרמוז שהעולם נברא בשביל שלמה ג"כ מלבד משה, דשאני משה. וא"כ ממילא הא דכתיב ולא קם נביא וגו' כמושה דוקא משה ולא זולתו, ואפילו שלמה דהא מסיים ג"כ לכל האותות ולכל היד החזקה וזה לא היה בשלמה.

ומפי אחד קדוש מרבני אשכנז שמעתי אופן אחר דאם נאמר בראשית בעבור משה שנקרא ראשית, א"כ תיבת אמת הרמוזה בפסוק בראשית ברא אלהים את ס"ת אמת היא ביושר, דכיון דאוקימנא שמלת בראשית בעבור משה שנקרא ראשית, א"כ תחילת הבריאה מפ' ברא אלהים את דהשתא אותיות אמת הם על הסדר, אבל אי לא דרשינן בראשית בעבור משה שנקרא ראשית אלא כפשטיה דקרא בתחילת בריאת שמים וארץ וכדפירש"י ז"ל, א"כ מלת אמת הרמוזה בפסוק זה אינה על הסדר שהרי תי"ו של מלת אמת היא רמוזה בתי"ו של בראשית, וא"כ לא הוי תיבת אמת על הסדר,

הנה כי כן י"ל דשלמה לא ס"ל האי דרשא דבראשית בשביל משה שנקרא ראשית נברא העולם, אלא ס"ל דקרא כפשטיה וכדפירש רש"י ז"ל ומשום הכי בקש להשוות את עצמו למשה באיזה עניינים, ויצאה בת קול ואמרה לו וכתוב יושר דברי אמת, כלומר דתיבת אמת הרמוזה בפסוק בראשית היא ביושר, דהיינו מברא אלהים את ס"ת אמת ביושר, ודרשא שדרשו בראשית בשביל משה שנקרא ראשית היא דרשא אמתית, וליכא מאן דיכחיש בהאי דרשא, וא"כ אין לך להדמות כמוהו בשום ענין וכפשטיה דקרא ולא קם וגו' כלומר שלא קם כמוהו, ואין שום אדם יכול להדמות לו בשום ענין כאמור.

פרק ו

אמרן חז"ל שבקש שלמה לעמוד על טעם פרה אדומה יצאה ב"ק ואמרה לו אמרתי אחכמה והיא רחוקה ממני, וראיתי לרבני אשכנז שטעמו שרצה לעמוד על טעם פרה אדומה מפני שראה רמוז בקרא דכתיב ולקחו לטמא מעפר שריפת החטאת ר"ת משה, דמזה מוכח שנתגלה למשה טעם פרה אדומה וא"כ גם הוא רמוז שמו בפסוק הזה וא"כ גם הוא ראוי שיתגלה לו טעמה של פרה אדומה, ולזה אמרה לו הב"ק וכתוב יושר דברי אמת, כלומר מה שרמוז משה בדברי אמת דהיינו התורה הוא ביושר כדכתיב מעפר שריפת החטאת ר"ת משה על הסדר, משא"כ שלמה דאינו רמוז ביושר וא"כ אין לך ללמוד ממשה דשאני משה שלא קם כמוהו.

עוד נראה לי לפרש מאמר שהבאנו לעיל שבקש שלמה להיות כמשה יצאה ב"ק ואמרה לו וכתוב יושר דברי אמת, ונדקדק עוד אומרו בקש שלמה להיות כמשה, דמה צריך בקשה לזה הא אמרינן יכול אדם להיות כמשה ובידו תלוי הדבר הזה, אמנם יתכן להבין עפ"י מאי דאיתא בפ"ק דסנהדרין פלוגתא דתנאי דמר ס"ל מצוה לבצוע דהיינו לעשות פשרה, ומייתי לה מדכתיב ויהי דוד עושה משפט וצדקה, איזהו משפט שיש בו צדקה הוי אומר זו פשרה, ומר ס"ל דאסור לבצוע ויליף לה ממשה שהיה אומר יקוב הדין את ההר, ומקשו שם בגמרא על האי תנא דס"ל דאסור לבצוע מדכתיב ויהי דוד עושה משפט וצדקה, ומשני דס"ל להאי תנא דמאי דכתיב בדוד ויהי דוד עושה משפט היינו משפט לזה וצדקה לזה, כשהיה דוד רואה שנתחייב העני ואין לו לשלם היה נותן לו מכיסו, ומסיים שם דאין ראוי לעשות כן דנמצא מביאם לידי רמאות, ונראה לי טעם בעיקר למה נאמר במשה יקוב הדין את ההר ולא היה עושה פשרה, משום דקי"ל התם אליכא דכ"ע דאם נגמר הדין אסור לבצוע, והיכי דמי גמר דין פלוני אתה זכאי ופלוני אתה חייב, ופירשו התוס' דלאו דוקא עד שיאמר פלוני אתה זכאי וכו' אלא כיון שנתברר לו ולא היה חסר כי אם לומר פלוני זכאי ופלוני חייב דאסור לבצוע, ולרש"י ושאר פוסקים בעינן עד שיאמר פלוני וכו', וכל עוד שלא אמר הוי כלא נגמר

הדין, ויתכן עדין לחזור מדעתו וכבר ידוע מ"ש רש"י ז"ל על פסוק כי יהיה להם דבר בא אלי שהדבר בא אלי ברוח הקודש שפלוגי חייב ופלוגי זכאי, וא"כ לגבי משה תכף שבאו אליו לדין וטענו הוי כגמר דין דאסור לבצוע, כיון דידע עפ"י רוח"ק שפלוגי חייב ופלוגי זכאי, אליבא דכו"ע בין לפירוש רש"י ובין לפירוש התוס' אסור לבצוע ולגזול אחד מהם, וא"כ לפי זה מאן דס"ל דאסור לבצוע ויליף לה ממשה ליכא ראייה כלל, דשאני משה דהוי לגבי דידיה כגמר דין דאסור לבצוע ויש ליישב ואכמ"ל. ועפ"ז יובנו הני קראי הנאמרים בסדר יתרו וישב משה לשפוט את העם וגו', וירא חותן משה וגו', ויאמר מה הדבר הזה אשר אתה עושה לעם וגו'. שהכונה שהיה רואה למשה שהיה דן דין גמור ולא היה עושה פשרה, שמע מינה דס"ל דמאי דכתיב ויהי דוד עושה משפט וצדקה היינו משפט לזה וצדקה לזה, כשהיה רואה שהעני מתחייב היה נותן לו מכיסו, וכמ"ש שם בגמרא וזה אינו מדרך הטוב שמביאם לידי רמאות, וזה דקאמר ליה יתרו מה הדבר הזה אשר אתה עושה לעם שמביאם לידי רמאות, ויהי כמשיב דאי מהא לא איריא יען כי יהיה להם דבר בא אלי ברוח"ק שפלוגי זכאי ופלוגי חייב, וא"כ לדידי אסור לבצוע וממילא ג"כ ליכא למיחש לגבי דידי לרמאות דכבר נודע לי ע"י רוח"ק ולא אחוש לרמאי כלל דשפיר אכיר ברמאותו ע"י רוח"ק.

עוד הנה מקום אתי להסביר אלה קראי עפ"י מאי דאיתא בפרק השוכר את הפועלים, שאמר לה רבי אלעזר ברבי שמעון לדביתהו אוגנין בעיליתא ולא תדחלין וכו', ומסיים שם דכי אתו תרי לדינא הוו קיימי אבבא דעיליתא זה טוען וזה טוען נפיק מעיליתיה קלא פלוגי אתה חייב ופלוגי אתה זכאי, אתו רבנן למיעסק ביה לקוברו אצל אביו רבי שמעון בר יוחאי ז"ל לא שבקי בני עכבוריא להוציאו מעיליתיה, דכל שני דהוה שכיב בעיליתיה לא סליק חיה רעה למתייהו ע"כ. ופירש המהרש"א ז"ל משום שהיה ר"א מכוינ האמת ואמר פלוגי חייב ופלוגי זכאי ולא היה צריך לעסק שבועה ביניהם ולא באו לידי שבועת שוא ולכך לא סליק חיה רעה למתייהו, כדתנן באבות חיה רעה באה לעולם על שבועת שוא, ועוד אמרו במס' אבות החושך עצמו מן הדין פורק ממנו איבה וגזול ושבועת שוא, והקשו ז"ל דהיכי יכול לחשוך עצמו מן הדין אם הוא ראוי לדין אדרבה חייב לדון דכתיב ועצומים כל הרוגיה, זה דיין שראוי לדון ואינו דן, ותירצו דהחושך עצמו מן הדין היינו תמיד עושה פשרה ועי"ז פורק ממנו שבועת שוא, אבל אם עושה דין מוכרח שיביא אחד מהם לידי שבועת התורה ויתכן שישבע לשוא, וא"כ זוהי בעצמה תמיהת יתרו באומרו מה אתה עושה לעם, שראה שיושב ודן דין גמור ולא פשרה וא"כ יש לחוש עתה לשבועת שוא והוי סיבה להיות כי חיה רעה באה לעולם ומביא העם לידי סכנה, ומכ"ש שהם שוכנים במדבר מקום שמצויים חיות רעות, וא"כ היה לך לעשות פשרה ולא דין שלא יבאו לידי שבועה, ולזה השיב לו משה אי מהא לא תיחוש דכי יהיה להם דבר בא אלי ברוח"ק פלוגי זכאי ופלוגי חייב דתו

ליכא עסק שבועה ביניהם, כי מה' יצא הדבר ולא ממני וליכא למיחש לחיה רעה. בא וראה כמה גדולים צדיקים במיתתם יותר מבחיייהם דאלו בחייו של רבי אלעזר כשהיה בחיים ודן בין אדם לחבירו היה צריך לשבועה או עדים או היה דן בפשרה, ואלו אחר שמת לא היה צריך לא עדים ולא שבועה ולא לשום פשרה שנגלה לו באמת כמו שנגלה למשה רבינו ע"ה שהיה דן ע"י רוח הקודש.

ומעתה יתבאר המאמר שפיר בקש שלמה להיות כמשה דהיינו לדון שלא בעדים ושלא בשבועה, רק על פי חכמתו ורוח הקודש שבו כמו משה, וסמך על מה שדרשו ז"ל בנביאים לא קם אבל בחכמים קם, ומנו שלמה. ולזה השיבה לו הבת קול וכתוב יושר דברי אמת, דאמת הוא דמה שדרשו חז"ל אבל בחכמים קם ומנו שלמה, הם יושר ודברי אמת, דלית מאן דיכחיש האי דרשא בקרא דכתיב ולא קם נביא דמה לו לומר נביא אלא לדיוקי אתא דבנבואה דוקא לא קם שאין שום נביא שינק נבואה ממקום שינק משה רבינו ע"ה, אבל בחכמה קם, אמנם שפיל לסיפיה דקרא דכתיב אשר ידעו ה' פנים אל פנים ופירש"י שהשכינה עמו תמיד, וכל מאי דבעי תכף ומיד שואל ומשיב לו, כדכתיב עמדו ואשמעה מה יצוה ה' לכם, ופירש רש"י אשרי ילוד אשה שזכה לזה, לא כן שלמה המלך שלא זכה לזה שתכף שישאל ישיבו לו, אלא לפעמים רוח הקודש שורה עליו ואינו כמשה שתמיד שכינה עמו, ולדידיה דשלמה עדיפא פשרה מהדין, משום איבה וגזל ושבועת שוא, ושאיני ההיא דרבי אלעזר ברבי שמעון שהיה אחר מותו אבל בחייו לא זכה לזה, ואפילו רשב"י בעצמו כשהיו באים לפניו לדין היה אומר להם על מנת שאין לכם עלי לדון דין תורה, וזהו דקאמר אמרתי אחכמה להיות כמשה, אמנם והיא שהיא השכינה רחוקה ממני, שאין השכינה עמי כמשה בקביעות אלא לפרקים שורה עלי, ומשו"ה חזרתי בי מלבקש עוד כזה.

עוד הנה מקום אתי לבאר מאמר בקש שלמה להיות כמשה עפ"י מ"ש ז"ל דמשה היה למד מפי הגבורה ושוכח עד שנתן לו הקב"ה את התורה במתנה, ע"ד שכל הנותן בעין יפה הוא נותן, וא"כ היינו בקשת שלמה להיות כמשה דהיינו שיתן לו הקב"ה חכמה וכינה במתנה, כדכתיב ונתת לעבדך לב שומע להבין ולהורות, ואמרה לו הב"ק כן דברת ויפה דברת, ולכן אני אומר לך החכמה והמדע נתונים לך כאשר שאלת, וזהו שהשיבה לו הב"ק וכתוב יושר דברי אמת ר"ל דברי חכמים שדרשו בנביאים לא קם אבל בחכמים קם, ומנו שלמה, הם דברי יושר ואמת וא"כ שפיר בקשת להיות כמשה לתת לך החכמה והמדע במתנה כאשר עשיתי עם משה כן אעשה עמך, והחכמה והמדע הם נתונים לך, ואל זה רמזו באומרם ז"ל ותן בלבנו בינה כלומר במתנה לבל

תשתכח.

והנה ראיתי למוהר"ח בן עטר ז"ל בספרו הבהיר אור החיים שכתב על קרא דכתיב ולא קם נביא וגו' כמשה, היינו שלא יקום כמשה לעשות האותות האלה שעשה משה עיין שם באורך, ולפי דבריו יתכן שגם בנבואה יקום כמוהו אבל האותות עם הנבואה הזאת לא יקום עוד כמוהו, וא"כ י"ל דכיון דראה שלמה שקם כמשה בחכמה בקש ג"כ שתהיה נבואתו כמשה, ע"ד המתחיל במצוה אומרים לו גמור שינק בנבואתו ממקום שינק מרע"ה, וס"ל דפירוש הכתוב שאמר ולא קם נביא עוד בישראל כמשה היינו לכל האותות והמופתים וכו', וכדפירש מהר"ח בן עטר ז"ל וע"ז השיבה לו הבת קול ואמרה וכתוב יושר דברי אמת, כלומר נהי דנוכל לפרש הכתוב כמו שפירש מהר"ח בן עטר ז"ל דלענין הנבואה עצמה יתכן להיות כמשה והדרשא תדרש, מ"מ פשטיה דקרא לא משמע כן דהפשט והיושר הוא דגם בנבואה לא קם ולא יקום כמשה זי"ע ועל כל זרע ישראל. ובזה יאירו עיניך במ"ש הנביא תורת אמת היתה בפיהו ועולה לא נמצא בשפתיו בשלום ובמישור הלך אתי ורבים השיב מעון, דכבר כתבנו שתמיד ירדוף הדיין לעשות פשרה ואל יסמוך על חכמתו שהוא בקי ומומחה ויעשה דין ולא פשרה, ורשב"י יוכיח שהיה אומר לבעלי דינין על מנת שאין לכם עלי לדון ד"ת שהיה מתירא שלא יבא לידי טעות, והיינו דקא אמר תורת אמת היתה בפיהו ומימיו לא בא לידי טעות שהיה מומחה ובקי מאוד, ועכ"ז בשלום ובמישור הלך אתי שתמיד היה עושה פשרה והיה משים שלום ביניהם והיה מפשר ביניהם ויוצאים בשלום מפניו, ולא היה סומך על חכמתו ועל ידי זה ורבים השיב מעון שלא יבאו לידי שבועת שוא ולידי גזל ואיבה. (א"ה, עפ"י אפשר שלזה כיון התנא באומרם על שלשה דברים העולם עומד על הדין ועל האמת ועל השלום, הכונה כי שלשה דברים אלו כולוהו שייכי להדדי שאם יודע הדיין בעצמו וברור לו שיוכל לדון דין אמת כאמיתה של תורה על הדין ועל האמת הנה מה טוב, ואם לאו יבא שלום דהיינו פשרה). וזהו ג"כ כונת הנביא באומרם שמרו משפט ועשו צדקה, דלכאורה יש לדקדק דהיה לו לומר עשו משפט וצדקה כלשון הכתוב בדוד ויהי דוד עושה משפט וצדקה, ואמאי שני קרא בלישניה דלגבי משפט אמר שמרו ולגבי צדקה אמר עשו, ועוד דאמאי פלגיניה והול"ל שמרו משפט וצדקה, אמנם כבר ידוע דכל מקום שנאמר השמר פן ואל, אינו אלא לא תעשה, וא"כ י"ל דבא הנביא להזהירו שלא לעשות משפט לבדו להעמיד דבריו על דין תורה אלא עשו צדקה עמו דהיינו פשרה. אי נמי מלשון ושמר לי על הפתח דהיינו המתין, והכי נמי קאמר שמרו משפט דהיינו שתמתינו לבלתי עשות משפט כאן בתחילה אלא יפתח להם בפשרה ואם אינם רוצים כלל בפשרה אז עשה להם דין תורה.

ובזה יאירו עיניך בדברי דוד באמרו לשלמה אלהים משפטיך למלך תן וגו', ידין עמך בצדק וענייך במשפט ישפוט עניי עם וגו' יחוס על דל ואביון וגו', ויחי ויתן לו מזהב שבא וגו', הרואה יראה בעיניו דכמה דקדוקים יש לדקדק בהני קראי, חדא אומר

ידין עמך בצדק וענייך במשפט דאיפכא הול"ל לדון העניים בצדק ולשאר העם במשפט, ועוד למה פלגינהו בתרתי, הול"ל ידין עמך בצדק ובמשפט, ועוד איך קאמר יחוס על דל ואביון, והכתוב צווח ואומר ודל לא תהדר בריכו ואין מרחמים בדין, ועוד איך קאמר ויחי ויתן לו מזהב שבא שהוא הפך מה שבקש שלמה עצמו שאמר ריש ועושר אל תתן לי, הרי שלא בחר בעושר גדול, אמנם על פי האמור דאיכא תנא דס"ל דאסור לבצוע, והא דכתיב ויהי דוד עושה משפט וצדקה, היינו שאם ראה לעני שמתחייב בדין היה נותן לו מכיסו, וא"כ י"ל דשלמה היה מסופק בדברי אביו במ"ש ויהי דוד עושה משפט וצדקה, אם פירושו כחד תנא דס"ל שהיה נותן מכיסו לעני, אם פירושו כמ"ד פשרה ומצוה לבצוע, לזה בא שלמה וקיים שני הפירושים מספק, וזה אומרו ידין עמך בצדק דהיינו פשרה, דאיזהו משפט שיש עמו צדקה הוי אומר זו פשרה, שתמיד היה עושה פשרה בין איש ובין רעהו, אמנם וענייך במשפט דאם הוא עני לא היה עושה אלא דין גמור שלא היה עושה פשרה שמא יפסיד העני כלום, וכשהיה מתחייב העני היה משלם לבעל דינו מכיסו ומקיים משפט לזה וצדקה לזה, וזהו שסיים ישפוט עניי עם שהיה עושה דין גמור לעניים כדי להושיע לבני אביון שלא להפסידם כלום ע"י הפשרה, אלא כשרואה העני מתחייב יחוס על דל ואביון שהיה משלם עבורו, וכ"ת דאין זה דרך טוב שמביאם לידי רמאות וכמ"ש בספרי, לזה מתפלל אני עליו ויחי ויתן לו מזהב שבא כדי ליתן בעבור העניים דכלום עשה העני רמאות זו אלא מפני דוחקו, וא"כ עי"ז הוא מפרנס לעניים ותחשב לו לצדקה.

עוד יש לפרש אומרו ידין עמך בצדק וגו', עפ"י מ"ש בגמרא על פסוק והגד לעמי פשעם ולבית יעקב חטאתם, הגד לעמי פשעם אלו תלמידי חכמים ששגגות נחשבים להם כזדונות ששגגת תלמוד עולה זדון, ולבית ישראל חטאתם אלו עמי הארץ שזדונות נחשבים להם כשגגות. עוד ידוע מדברי הזוה"ק שצדק רומז למד"ד הקשה וכמ"ש שם ווי לעלמא כד אשתלהיב בדינוי דצדק, ודוד קודם שחטא לא הוה מסתפי אפילו מדינוי דצדק כדכתיב אני בצדק אחזה פניך, ולבתר דחטא הוה מסתפי אפילו ממשפט, כדכתיב ואל תבא במשפט את עבדך, הרי מוכח דדינוי דצדק קשה ממשפט, ומזה למד שלמה ממדת קונו, ושפיר אמר ידין עמך אלו ת"ח בצדק, עפ"י הדין הגמור בלי שום ותרנות מפני שהם יודעים ע"ד וסביביו נשערה מאד, אבל וענייך דהיינו שאר העם שהם עניים מן התורה ידין אותם במשפט, שהוא קל מדינוי דצדק והלך שלמה

בדרכי ה'.

פרק ז

בראשית נוטריקון בקול רעדה אזכור שמו יתברך תמיד, לומר לך כשיזכור האדם שמו יתברך הן בתפלה הן בברכה יאחזהו רעד וחלחלה ורתת בכל גופו, כדכתיב כל עצמותי תאמרנה ה' מי כמוך, ועי"ז נכנס מוראו בלבו ויעזרהו לדחות מעליו יצה"ר, ומכ"ש כשיעלה בזכרונו דברי הזוה"ק דברים שיצאו מפה קדוש הרשב"י זיע"א שאמר ווי לעלמא כד אשתלהיב בדינוי דצדק, דאיהו דינא בלא ותרנותא כלל, איך אינו בוש ולא יחת ממעשיו הרעים שבהם גורם רעה לעצמו ולכל העולם, והרי אתה רואה בעיניך כשזוכרים הבני אדם איזה צדיק מפורסם כמו הרשב"י וכיוצא כמה נרתע גופם בזכרם אותו ומשבחים אותו, וכן להפך כשבאים לזכור איזה רשע גמור הכל מקללים אותו ומאבדים זכרו, כדכתיב זכר צדיק לברכה, ושם רשעים ירקב, וא"כ איך לא תחוש לעצמך להיות נמנה עם המקוללים והארורים ולא תמנה עם הצדיקים המבורכים מפי הכל, שאלו היית משים אל לבך כמה רוצה יצרך הרע להשחיתך וחפץ מאוד במפלתך היית בורח ממנו כבורח מן הנחש, היה לך לזכור כי אין קץ לעונש הרשעים ואין קץ וסוף לשכר הצדיקים, גם לזכור כי כל ימי חיי העוה"ז הבל המה כנגד חיי העולם שכולו ארוך, היה לך לדחות חיי שעה מפני חיי עולם, ואיך אתה הולך כסומא בארובה שמניח דרך ישר והולך בדרך עקלתון, היה לך ללמוד מהסומא כשהוא רוצה לילך ממקום למקום מוליך עמו איזה אדם להדריכו בדרך הישר, ואינו מניחו לילך בדרך שיש בו סכנה, אף אתה בני עשה זאת והנצל עשה לך רב וקנה לך חבר להאיר לך בדרך ישר ולא תכשל בה.

עוד בא הרמז בתיבת בראשית"ת במורא רבה אשיר שירותיו תמיד, שצריך המשורר שיושב לנגן בדברי שירות ותשבחות לשמח אלהים ואנשים יהיה מוראו יתברך על ראשו, שלא יהיו זרועי ידיו מגולים ואין בראשו מצנפת, כאותו מעשה של מהר"י נג'ארא שהביא בספר שבחי האר"י ז"ל, שבכל ליל שבת אחר הסעודה היה מאריך על השלחן ומנגן בשירין ותשבחין לכבוד שבת מלכתא והיה מסיר הכובע והמצנפת מעל ראשו ונשאר בערקי"ה לבד, ושלח האר"י ז"ל והגיד לו שכמה וכמה מלאכי השרת באים לשמוע אל הרנה והשירים שהוא אומר, וא"כ אין ראוי להסיר המצנפת מעל ראשך, וגילו ברעדה כתיב, ומכאן ואילך היה יושב במורא ובפחד ולא היה מסיר עוד את המצנפת, ומכאן מודעא רבא שאסור למשורר להחליף דברי קדש בדברי חול ולשיר בדברי עגבים של נכרים שעי"ז הוא מחליף מלאכי השרת במלאכי חבלה שיורדים ועולים לקטרג עליו והופכים שמחתו לתוגה ב"מ, מות וחיים ביד לשון. ובודאי שאם יושב ומרנן בשירותיו של דוד ומשתעשע בהם הקב"ה משמחו ומצילו מכל צרה, וזה שרמז דוד ואמר כי בי חשק ואפלטוהו, לא כן אם חשק בסט"א והיה מנגן בשירי עגבים בודאי אל תקרי משמחו אלא משממו.

עוד בא הרמז בתיבת בראשי"ת בקול רם אברך שמו יתברך תמיד. (א"ה, זהו שסמך הפסוק לעיני כל ישראל בראשית ר"ל לפני כל המסובין בקול רם אברך, כדי שיענו אמן על ברכותי). שחייב אדם לברך בקול רם וכמה תועלת נמשך לו ולחבריו השומעים, חדא דע"י ששומעין עונין אמן, וקי"ל דגדול העונה אמן יותר מהמברך, יען שהמברך אינו מוציא מפיו רק שם אדנות אבל שם הוי"ה הוא בהעלם ואינו יוצא מפיו, אבל העונה אמן הוא כולל ב' השמות ביחד בפיו, ועוד נמשך לו תועלת דיתכן שהוא טועה ומברך בטעות על דבר שהוא צריך לאכול, וע"י שמברך בקול רם מתזירו חבירו מהטעות שהיה טועה, ועוד שע"י שמברך בקול רם הוא מעורר כונתו ומברך בכונה, ולטעם זה דאפילו בירך בינו לבין עצמו ואין אחר אתו צריך לברך בקול רם.

והנה כבר ידוע מאמרם ז"ל במסכת ברכות כתיב לה' הארץ ומלואה וכתוב והארץ נתן לבני אדם, ומשני כאן קודם ברכה כאן לאחר ברכה, שהאדם אינו קונה הארץ שתהיה שלו אלא על ידי הברכה שהברכות הם דמי המקח, וא"כ אם נתן הלוקח למוכר מעות רעות או חסרות מהיכא תיתי שקנה, וא"כ כל עוד שלא בירך כהוגן וכראוי לא קנה והוי גזל בידו שלא נתן דמי המקח ועדיין הוא בכלל לה' הארץ ומלואה. ועפ"ז היינו דדרשינן דכל הנהנה מן העוה"ז בלא ברכה גזול להקב"ה ולכ"י, ומייתי לה מדכתיב גזול אביו ואמו ואומר אין פשע, אביו זה הקב"ה ואמו כנסת ישראל, והיינו משום דאמרינן לה' הארץ ומלואה קודם ברכה, וא"כ ודאי הוא גזול להקב"ה דכיון שלא בירך אין הארץ שלו וכל הנאה שנהנה מהארץ הוא גזל ואין לו ליקח היתר ולסמוך כיון שהוא בנו כדכתיב בניס אתם לה' אלהיכם ודרך האב למחול לבנו אף שנהנה ממנו בחנם הא ליתא, דכל האומר הקב"ה ותרן יותרו בני מעיו, והא דכתיב כרחם אב על בניו היינו דמאריך אפיה וגבי דיליה. עוד נמשך לו תועלת על ידי שמברך בקול רם ובכונה הרי שם ה' לנגדו, וע"ז נאמר שויתי ה' לנגדי תמיד, שזה כלל גדול ליראת שמים שתהיה עליו, וכמ"ש מרן בש"ע או"ח סי' א' עש"ב. והנה באמת שדרשה זו של רז"ל שדרשו אביו זה הקב"ה ואמו כנסת ישראל תדרש, אמנם ראוי להבין דמנ"ל לרז"ל לדרוש הכי ואמאי לא ניחא להו כפשטיה דקרא דקאי על אביו ואמו ממש, ועוד למה אמר אביו זה הקב"ה בלשון חיוב ואין אמו אלא כנ"י בלשון שלילה ולעכובא, הו"ל למימר בתרוייהו או בלשון שלילה או בלשון חיוב. (א"ה, בנוסח גמרות שבידינו בריש פרק כיצד מברכין תרוייהו בלשון שלילה יעו"ש ושמא כיון הרב על גירסת עין יעקב).

והנראה לענ"ד שהוכרחו לדרוש כן מלשון הכתוב שאמר גזול אביו ואמו, דמשמע דכשהוא יושב אצל אביו ואמו גוזלם, וא"כ קשה דהיכי משכחת לה לגזול

אמו, דבשלמא אביו שפיר אלא אמו לא שייך לגזולה דאין לה כלום כל זמן שהיא יושבת תחת בעלה שהכל שלו, דהא קי"ל דאפילו גנבה וגזלה אינה חייבת לשלם דאין לה כלום בחיי בעלה. ולזה דרשו ודקדקו בלשונם ואמרו אביו זה הקב"ה כלומר דיש לפרשו ג"כ על הקב"ה מלבד מה שיש לפרשו כפשוטו, אמנם אין אמו אלא כנסת ישראל דליכא לפרשו על אמו ממש, וכדכתיבנא דלית לה כלום לגזולה כי הכל לבעלה. וזכור אזכור בימי חרפי מה ששמעתי מפה קדוש הרב ר' יונה אשכנזי ז"ל, שהיה מפרש מאמר זה עפ"י מה שידוע מהאר"י ז"ל דטעם ברכות של הנהנין משום דלפעמים מתגלגלת נשמתו של אדם בדומם צומח, וא"כ יתכן שאותו פרי שרוצה אדם לאכול מגולגלת בו איזה נשמה, ויתכן נשמת אביו, וע"י הברכה מוציאה מדומם צומח לבעל חי מדבר, וכבר ידוע ג"כ מדברי האר"י ז"ל דאשה אינה באה בגלגול, וא"כ שפיר קאמר אביו זה הקב"ה ר"ל מלבד שיש לפרשו ג"כ על אביו ממש, דיתכן שזה הפרי שאוכל מגולגלת בו נשמת אביו ואם היה מברך היה מתקן נשמת אביו להוציאה מן הדומם לחי מדבר, וזה הבן גזלה במה שלא בירך ולא תקנה, ואיכא מאן דאמר דמניעת הריוח חייב מדינא דגרמי ואף מאן דפטר היינו מדיני אדם ולא מדיני שמים, ושפיר אנו יכולין לומר כאלו גזל לאביו ממש, וגם נוכל לפרש על הקב"ה, אך ואין אמו אלא כנסת ישראל, דלא מצינו לפרשו על אמו ממש, דהא אין אשה באה בגלגול וא"כ מוכרח אין אמו אלא כנס"י.

עוד הנה מקום אתי להבין אמרי בינה מאמר שלמה בחכמתו ריש ועושר אל תתן לי, והוינן בה לעיל דאין שכינה שורה אלא על חכם וגבור ועשיר, והנראה לענ"ד שזה טובב למה שאמר הוא בעצמו בספר קהלת: איש אשר יתן לו האלהים עושר ונכסים וכבוד וגו', ולא ישליטנו האלהים לאכול ממנו כי איש נכרי יאכלנו, וזה הפסוק מובן ממעשה שהביא הר"ב ספר קב הישר ז"ל באותו מעשה של מוהל אחד שנתגלגל הדבר והובא למחיצת השדים שלקחוהו למול להם את הבן שנולד להם, ומתוך אהבתו של אבי הבן במוהל הביאו חדריו ויראהו את כלי בית גנזיו וכל אוצרותיו והביאו אל תוך אוצר אחד שכלו מלא מפתחות וספר לו שהמפתחות האלו הם של בני אדם שהם עשירים גדולים, ואוצרותיהם מלאים כסף וזהב והם קמצנים וכילאים מאוד, ואינם יכולים ליהנות מנכסיהם, והמפתחות הללו מסורים בידי שלא אניחם לפתוח את אוצרותיהם וליהנות מממונם, וזהו שרמזו ז"ל יברכך ה' בממון, וישמרך מן המזיקין שלא יקחו מפתחות האוצרות ולא יניחוך ליהנות מממונך, וזהו גם כן שרמזו הכתוב עושר שמור לבעליו לרעתו, שיראנו ואינו יכול ליגע בו וליהנות ממנו, ואין לך רעה גדולה מזו.

וגם אני שמעתי ספור אחד על אחד מהעשירים הגדולים שלרוב קמצנותו לא היה יכול ליהנות מממונו, והיה סוחר גדול ודרכו תמיד כשהיו מונין לו הלוקחים דמי

חכמה דרך אמת ואמונה ומוסר נה

הסחורות אי אפשר עד שיגנוב מהמעות ולהטעותם בחשבון, ובאותו ממון הבא לידו בתורת גניבה היה מתפרנס ממנו, וחבריו העשירים יודעין ומכירין אותו שאינו יכול לזון משלו, פעם אחת רצו לשחוק עליו ולהתל בו והלכו וגנבו סך מה מממונו ועשו בו סעודה גדולה והזמינו אותו לאכול ולשתות עמהם, ותכף ומיד הלך לו בזריזות למלאת בטנו כי הוא שמח מאוד במאי דאכיל דלאו דיליה, וכשהסבו לאכול פשט העשיר את ידו לאכול ונתן האוכל לתוך פיו ולא היה יכול לבלוע, והיו כל המסובין שוחקים ומרמזין זה לזה ומתוך כך הרגיש כי הסעודה הזאת נעשית מממונו, ויאמר להם הגידו לי מה עשיתם עמדי ואז ספרו לו שגנבו משלו ועשו זאת הסעודה והחזירו לו המעות שגנבו ממנו, ומיד נפתח בית הבליעה שלו והיה אוכל כדוב. וזהו מה שאמר הכתוב פתו אכל יקיאנה. והנה אין ספק העשיר כזה נמצא אתו ב' הפכים בנושא אחד, שנראה שהוא עשיר ואין לך עני כמוהו שאין ידו משגת ליהנות מעשרו, ואינו יכול להתפרנס עד שיקרה לו איזה גניבה וגזילה להתפרנס בה. נמצא איש כזה בידו העושר והעוני בבת אחת עשיר ורש נפגשו, וע"ז הוא שבקש שלמה ריש ועושר בבת אחת אל תתן לי כה"ג, לפי עשיר זה מלבד שאינו נהנה מעשרו אלא אדרבא מזיק לו, לכך אני מבקש הטריפני לחם חוקי שאוכל ליהנות ממנו. וזהו ג"כ כונת התנא איזהו עשיר השמח בחלקו דייקא שאוכל ממנו בשמחה ובטוב לבב לאפוקי זה שאינו יכול ליהנות ממנו ולשמוח בו מה הועיל לו עשרו.

ד ר ר צ ד י ק י ם

פרק א

איתא במדרש שוחר טוב על פסוק שקר החן והבל היופי, שקר החן זה נח שכתוב בו ונח מצא חן איש צדיק בדורו בלבד, והבל היופי של אדם הראשון שהיה תפוח עקבו מכה גלגל חמה, קלסתר פניו על אחת כמה וכמה, אשה יראת ה' היא תתהלל זה משה, ע"כ. וכן אמרו ז"ל דגם נח היה ראוי לימחות עם בני דורו כדכתיב נחמתי כי עשיתים ונח, אלא שמצא חן בעיני ה'. ולכאורה יפלא כיון שאין בידו שום עון מעונות אנשי דורו שהיה בידם עון ע"ז וג"ע וגזל ביניהם, ואדרבה היה מתבודד לברו ואינו יושב עמם כדי שלא ללמוד ממעשיהם, ואדרבה היה מוכיחם להחזירם למוטב כל ק"כ שנה שהיה מתעסק בתיבה, וא"כ אין לך צדיק כמוהו, ולמה הוצרך לחן כדי שיהיה ניצול, והרי כתב הרב בעל לחם משנה על דברי הרמב"ם בהלכות תשובה דאם המדינה רובה עונות הרשעים אובדים והצדיקים שבה ניצולים, וכן אם רוב העולם רשעים הצדיקים ניצולים, אם כן מן הדין הוא ראוי להנצל, ולמה לי חן. ועוד הרי כתב רש"י ז"ל ע"פ אלה תולדות נח דבא לאשמעינן דעיקר תולדותיהם של צדיקים מצות ומעשים טובים, ור"ל דאפילו שתולדות הבנים מצוה היא דלא תהו בראה לשבת יצרה, ומשום הכי צוה לנו פרו ורבו דאי אפשר זה בלא זה דאם אין פריה ורביה מאין יבואו הצדיקים לעשות מצות ומעשים טובים, וא"כ זה עיקר וזה עיקר מכל מקום כיון שתכלית כל הבריאה כדי שיבואו צדיקים ויקיימו התורה והמצות, ועיקר הבריאה בשבילם, שפיר אמרו ז"ל עיקר תולדותיהם של צדיקים מצות ומעשים טובים והפ"ר טפל לה ומילתא אנב אורחיה קמ"ל, דאם הת"ח חשקה נפשו בתורה כבן עזאי דפטור מפו"ר, וכדקי"ל הכי דאדם כזה לא חיישינן עליו מהרהורי עבירה דהתורה מגינה עליו בין בעידנא דעסיק בה ובין בעידנא דלא עסיק בה. איך שיהיה משבחו הכתוב ולא מספר בגנותו לומר שאלו היה בדורו של אברהם ומשה שלא היה נחשב לכלום, וגם לפי פירוש הב' של רש"י שאמר הואיל והזכירו ספר בשבחו שהיה איש צדיק תמים, הרי שבכונה מכוונת בא הכתוב לשבחו ולא לגנותו. ועוד קשה דמי הכריחו למדרש לדורשו לגנאי כיון דהתורה כסתה אותו איך הוא מגלהו, ואולי דלמ"ד לגנאי אתיא תיבת לדורותיו לא הוי בכלל דהתורה כסתהו אלא דלפי דעתו התורה גילתה עליו.

וראיתי לרז"ל שאמרו נח מקטני אמנה היה, וכתב הרא"ם היינו שאינו חזק באמונתו כאברהם, וא"כ מ"ש בשוחר טוב שקר החן זה נח, הכונה שהחן שלו לא הועיל אלא לעצמו ולא לבני דורו שלא בקש על בני דורו כמשה, שכמה פעמים מסר

עצמו עליהם כדי להצילם, וכן אברהם אבינו ע"ה, כמה פעמים הפציר עם הקב"ה בעבור סדום, וכמו שסיים בעל המאמר ואמר אשה יראת ה' היא תתהלל זה משה, שהציל בני דורו, וכן אמר משה לנח אני גדול ממך שהצלתי לבני דורי ואתה לא הצלת, והיינו משום שאינו צדיק כל כך כאברהם ומשה, ואפילו לעצמו לא היה ראוי להציל לולי החן שמצא, באופן שלא יפה עשה נח במה שלא הציל לבני דורו, כי אולי אם התפלל עליהם היה דוחה הגזירה מעליהם. אמנם יפה עשה במה שהיה מוכיחם, וכמו שאמרו ז"ל שהיה אומר להם שוטים שבעון שמניחים מ"ש בו קול ה' שובר ארזים ואתם הולכים להשתחוות לפני ע"ז שאין בה ממש, ולפי שפשטו ידיהם בגזל נימוחו כולם ע"כ. והקושי מבואר בזה המאמר חדא במה שקראם שוטים דאין זה שטות אלא רשעות וכפרות, ועוד לכאורה אין לדונם מזידים כיון שראו שכך היו אבותיהם עושים ונתגדלו מקטנותם על מעשי אבותם ומה פשעם. ועוד קשה מה שסיים בעל המאמר ולפי שפשטו ידיהם בגזל נימוחו כולם, וקשה וכי לא סגי עון ע"ז ששקול ככל התורה עד שיצטרך להצטרף עמו עון גזל, ולהא י"ל אע"ג דיש בידם עון ע"ז לא היה ראוי להיות נחתם גז"ד עליו אם לא היה עון גזל עמו, שאז נתגלגל עליהם עון ע"ז דלולי עון הגזל היה להם פתחון פה על עון ע"ז, אבל ע"י עון גזל שוב לא נשאר להם לטעון על עון ע"ז. והענין הוא על פי מאי דקי"ל דאין בן נח מוזהר על השתוף, דדוקא ישראל מוזהר על השתוף אבל לא בן נח, ולא עליהם נאמר כל המשתף שם שמים ודבר אחר נעקר מן העולם, דזה דוקא בישראל נאמר.

ועוד כבר ידוע שדור המבול היו גוזלים פחות משה פרוטה שאינה יוצאה בדיינים, ולפי דעתם שאין גזל בפחות משה פרוטה, וליתא דדין זה לא נאמר אלא בישראל, אבל בדין ב"נ הא קי"ל דנהרגים אפילו על פחות מש"פ ואזהרתם זוהי מיתתן, וכמ"ש הרמב"ם ז"ל, וא"כ לא הועילו השוטים בתקנה זו שלא היו גוזלים כל אחד פחות מש"פ ודנו עצמם כדין ישראל קודם שניתנה תורה, וא"כ יתכן דעל עון ע"ז לא היה יכול להענישם דשמה הם עובדים ע"ז בשתוף ובן נח אינו מוזהר על השתוף, אבל מכיון שהיו פושטים ידיהם בגזל של פחות מש"פ ודנו עצמם כדין ישראל שוב אין להם פתחון פה לומר שהיו עובדים בשתוף, דהא כיון דדנו עצמם כדין ישראל א"כ חייבים גם על השתוף ואיך תפסי חבלא בתרין ראשין קולות בני נח וקולות ישראל, והרי אמרו ז"ל שהתופס כקולי בית שמאי וכקולי בית הלל עליו נאמר והכסיל בחשך הולך, אלא כב"ש בחומריו ובקוליהון, או כב"ה בקוליהון ובחומריו. וא"כ בממ"נ חייבים הם או על הגזל או על ע"ז דאי סבירא להו דדין ב"נ יש להם ולא הוזהרו על השתוף א"כ ממילא הם חייבים על הגזל אפילו על פחות מש"פ, ואי ס"ל דדין ישראל יש להם ולא הוזהרו על פחות מש"פ א"כ ממילא נתחייבו על עון ע"ז אפילו בשתוף,

וכבר ידוע שכל טעות הכופרים שאומרים דיש ב' רשויות הוא מדכתיב נעשה אדם בלשון רבים.

ובזה אתי שפיר המאמר שהבאנו וזהו שאמר שוטים שבעולם ושפיר כינה אותם בשם שוטים, דהקשה להו הרי כל טעותכם בע"א משום דכתיב נעשה בלשון רבים, וא"כ אתם מודים לדעת הכופרים שיש ח"ו ב' רשויות, א"כ מהראוי לעבוד שניהם ולא להניח אחד ולתפוס אחד וכ"ש שלא להניח העיקר ולתפוס הטפל, ואתם מניחים מ"ש בו קול ה' שובר ארזים שהוא העיקר שבידו לשבר הע"ז ולאבדה מן העולם, ואדרבה צוה עליהם בתורתו אבד תאבדון את כל המקומות, וא"כ אתם לא די לכם שלא אבדתם הע"ז אלא אדרבה עשיתם אותה עיקר הא ודאי אין זה אלא מעשה שוטים, וכ"ת מנ"ל לנח שהיו מניחים להקב"ה ועובדים דוקא לע"ז, דילמא דעתם היה לעבוד בשתוף והשתא ליכא עלייהו שום אזהרה ועונש, דב"נ אינו מוזהר על השתוף, לזה סיים ואמר ולפי שפשטו ידיהם בגזל נימוחו כולם, כלומר אם איתא דדנו עצמם כדין ב"נ א"כ איך פשטו ידיהם בגזל בפחות מש"פ ומה הועילו בזה דבדין ב"נ נהרג אפילו אפחות משהו פרוטה .

עוד ילפינן דהיינו טעמא דלא נחתם גזר דינם אלא על הגזל משום דלגבי עבירות שבין אדם למקום מרוב רחמנותו על בריותיו מאריך אפיה וגבי דיליה, אבל גזל שהוא מעבירות שבין אדם לחבירו אין בידו של הקב"ה כביכול למחול ולוותר עד"ש עלבוני מחול לך לך ופייס את חבירך. עוד יש לפרש אומרם ז"ל שלא נחתם גז"ד אלא על הגזל היינו מלבד שהיה בידם גזל ממון אלא גם היו גוזלים נשי חבריהם והיו בידם גזל ועריות ביחד, ומשום הכי נחתם גז"ד. ולא משום ע"א דבע"א היו קצת נדונים כאנוסים שאוחזים מעשה אבותיהם בידיהם דעל זה הנהיגום אבותם, אבל בגזל ועריות דהיו מזידיים ואין להם שום פתחון פה לכך נחתם גזר דינם עליהם. ואתה בן אדם אם יקשה בעיניך כיון דכ"כ קשה עון הגזל ודור המבול יוכיחו שנימוחו כולם בעבור עון הגזל אשר בידם, ושקל הכתוב עושקי שכר שכיר כמנאפים והנשבעים לשקר, א"כ לפ"ז קשה למה אזהרתו בלאו דוקא ולא ענשו במיתה וכתת, ואולי י"ל משום דממון נתחייב לו ולא נפשות, ושאינו דור המבול שהם ב"נ ואזהרתם זוהי מיתתם אבל בדין ישראל משום ממון אינו מתחייב נפשות, אע"ג דלפי האמת שע"י הגזל יולדו ממנו עבירות חמורות כמה וכמה, כגון הגנב הבא לגנוב ואם יעמוד בעל הבית נגדו היה הורגו ועל עסקי נפשות הוא בא, וכן מרוב חמדתו בממון אתי לידי חלול שבת אם בא לגנוב בשבת ומחלל שבת החמורה בהוציאו מרשות לרשות, מ"מ לא רצה הקב"ה לדון סתם גנב וגולן במיתה אלא דוקא באלו שבאים על עסקי נפשות ועל עסקי חלול שבת, אבל סתם גנב וגולן אינו מתחייב מיתה אף עפ"י שסופו בא לידי עבירה שחייב עליה מיתה, מ"מ וירא און ולא יתבונן ואינו דן על עבירה שעתידי אדם לעשות, מאחר שאין בידו

עתה כ"א ממון דוקא, ואדרבה הקל עליו שיש לו תקנה בחזרה, ומכ"ש שעון גזל רוב בני אדם נכשלים בו, וכמ"ש רובן בגזל. וא"כ איך יתכן לענוש עליו מיתה והתורה חסה אפילו על ממונם של ישראל כ"ש על גופם ונפשם, וכל דרכיה דרכי נועם. וא"כ איך יעניש לרוב הצבור בכל דור ודור במיתה, הפך מדת טובו יתברך שהוא חפץ בחיים.

והנה לפי האמת צריכים אנו להבין אומרם ז"ל רובן בגזל דזה הפך אומרם ז"ל אין רוב צבור חוטא, ונראה ודאי דהכי קאמר רוב נכשלים בגזל כשולן בעלמא, דכמה דברים ישנם בכלל גזל ובעיני בני אדם אינם נחשבים כגזל, כגון הא דכתיב גזילת העני בבתיכם, שדרשו ז"ל מקרא זה על מי שאינו מחזיר שלום לעני, וכן אם לא נתן לעני צדקה להתפרנס נקרא ג"כ גזלן שגזלו לעני. וכמ"ש מהר"ם אלשי"ך ז"ל בשם רז"ל ע"פ את העני עמך דהיינו שחלקו של עני הוא עמך בפקדון, וא"כ בודאי שאם לא נתן ל"ו עכב פקדונו בידו ואין לך גזל גדול מזה, וזהו לענ"ד כונת הנביא באומרו גזילת העני בבתיכם דהיינו חלקו המופקד אתכם שאינכם רוצים לחוס על העניים אע"ג דמדידהו קאכלי ושקול גזל זה של העניים כעון ע"א, וכמש"ל ע"פ פן יהיה דבר עם לבבך בליעל וכן גזל דפחות מש"פ אף דאינה יוצאה בדיינים דמסתמא מחיל ליה עכ"ז לכתחילה אסור לגזול אפילו פחות משהו פרוטה, וכן גזול לפי שעה על מנת להחזיר וכן הגזול לאביו ולאמו ואומר אין פשע שמורה היתר לעצמו שסופו לירש אותם, וכל העומד לגבות כגבוי דמי, ועוד דמסתמא הם מחלי ליה ולא ספו איסורא לבנייהו.

ולפי זה יש לדקדק דכיון דמורים היתר לדעתיהווי הוא כשווגגין ואיך סיים הכתוב ואמר חבר הוא לאיש משחית לירבעם בן נבט שחטא והחטיא את הרבים, דמה ענין זה לענין ירבעם שחטא והחטיא, ואיך שקל הכתוב שגגות כזדונות, דהתם במזיד עשה. ועוד דשאני ירבעם שהחטיא את הרבים אבל זה לא חטא אלא הוא לבדו. והנראה ליישב דגם זה בכלל חוטא ומחטיא משום שאומר לפני הבריות ומורה להם היתר מהטעמים שכתבנו ונכנסים דבריו באזני עם הארץ לאמר אין פשע, וממנו למדים ועושים. וזה מדוקדק בפ' במ"ש ואומר אין פשע דהיינו שאומר לאחרים אין פשע ולמדים ממעשיו, וא"כ אין לך חוטא ומחטיא גדול מזה. ועוד ג"כ יען שלפי דעתו דבר זה מותר בודאי שרגיל בו תמיד ובכל יום ויום עובר תמיד, ורובי הלאוין חמירי. מאיסור שיש בו סקילה, וכמ"ש הר"ן ז"ל, וא"כ שפיר השוה לזה כירבעם, וגם הנהנה מן העולם הזה בלא ברכה אמרו ז"ל דהוי גזול להקב"ה וכנס"י, וגם המונע איזה טובה מחבירו הוי כאלו גזלו כידוע במפ' ז"ל, וכן העשיר הזה שנתן לו הקב"ה העושר כדי להדר מצותיו, וכמשז"ל על פסוק זה אלי ואנוהו התנאה לפניו במצות, לולב נאה ואתרוג נאה וסוכה נאה וטלית נאה ולא לצמצם בהם, והכתוב אומר לי הכסף ולי הזהב ונתנו לזה כדי ליתן בהדור מצוה עד שליש ואם לא עשה כן הרי זה גזול להקב"ה במה שנתן לו העושר הזה, דלא זכהו בו אלא אם יעשה כאמור. וכן הבא על הפנויה וגזול

את הקב"ה הז' ברכות שאינו יכול לקחתה כ"א ע"י ז' ברכות וכמ"ש בזה"ק, וכן הובעל ארוסתו בבית חמיו באומרו אין פשע שכבר היא מקודשת לו וכבר אמרו ז"ל כלה בלא ברכה הרי היא כנדה, וכן אם גזל לרבים כגון שהעריך לחבירו יותר מכדי חיובו בפנקס העריכה או להפך שהעריכו בפחות משוויו הרי זה בכלל גזול רבים, ואין לו תקנה בחזרה דאינו יודע למי גזל. ואגב יש לחקור על אומרם ז"ל גזל רבים אין לו תקנה דהול"ל גזול לרבים אין לו תקנה ומדקאמר גזל רבים סתם משמע בין שיהיו הרבים הרבה גוזלים ובין שיהיו נגזלים, והנראה ודאי שבכוונה מכוונת דקדקו ז"ל בלשונם הזך והנקי ואמרו גזל רבים סתם לאשמעינן מילתא אגב אורחייהו, דגם רבים שגוזלים אין להם תקנה, כגון רבים היושבים להעריך פנקס העריכה של הקהל שיתן כל אחד לפי שיעורו לא מבעיא אם מקילים על עצמם ומכבידים על אחרים דזה ודאי גזל גמור גזלו רבים לרבים, אלא אעפ"י שהם אינם נוגעים בדבר ולא שייך להם הדבר עכ"ז אסור להם להכביד על זה ולהקל על זה והרי הם כגוזלים את חבריהם וגדול עונם יותר, כי אין אדם חוטא ולא לו, וכיון שעשו זה הגזל שהכבידו על אחרים בהסכמת כולם גזל זה אין לו תקנה בחזרה כיון שנעשה בהסכמת כולם, אז כל אחד ואחד ממציא פתח היתר לחבירו ואינו מניחו להחזיר גזילתו, שכל אחד ואחד סומך על היתר חבירו אבל אלו היה יחיד בודאי בשמעו שזה הוא גזל יש בידו לתקנו בחזרה אבל הרבים מכשילים זה לזה בפתחי היתר, וזה בכלל צדיק מעצמו רשע מחבירו, משום הכי דקדקו חכמים בלשונם לשון הזהב ואמרו גזל רבים אין לו תקנה, לכלול גם הרבים שגודלים אין להם תקנה בחזרה.

ולענ"ד שעל זה רמז הכתוב באומרו האמנם אלם צדק תדברון, וכבר ידוע מה שאמרו ז"ל על פסוק זה מה אומנותו של אדם בעוה"ז יעשה עצמו כאלם שלא ידבר כלום, יכול אף בדברי תורה כן תלמוד לומר צדק תדברון, ואף שדרשה זו תדרש מ"מ נלענ"ד הדברים כפשטן עפ"י מה שפירש רד"ק דמלת אלם היינו מלשון קבוץ כמו אלומה, ועפ"י אתי שפיר ונכון דאתי קרא להזהירם כשמתקבצים בני אדם להעריך את העם מה ראויים ליתן, וזהו שצדק ידברון להעריך על האמת והצדק, ולא יקלו על זה ויכבידו על זה, ויזהרו בזה מאוד לכל יהיה בידם גזל רבים, וכן הנותן שכירות לעוסקים במלאכתו שצריך לדקדק ולהבחין איזה מהם שעושה מלאכה יותר מחבירו יתן לו כפי מה ששואה מלאכתו יותר מחבירו ולא יתן להם בשוה דהוי נמי בכלל ספק גזל, וכמעשה שהיה שהובא משם האר"י ז"ל על מהר"ם גאלאנטי ז"ל שהיה בזמן אדוננו האר"י ז"ל שהפציר הרב הנזכר עם האר"י ז"ל להסתכל במצחו, וראה והביט שיש ספק גזל בידו והיה רשום על מצחו, ותכף הלך הנזכר והתפלש באפר ושק על בשרו והיה בוכה ומבכה והיה חוקר ודורש למען דעת הספק גזל שבידו כדי לתקנו, מה עשה הרב הנזכר שלח והביא כל הנשים שהיו עוסקות במלאכתו שהיו טוות לו,

והניח מעות לפניהם ואמר להן כל מי שיש לו בידי כלום יבא ויקח, וענו כולן ואמרו לו אדוננו ורבינו לא יש לנו בידך כלום ואדרבה השכירות שאנו לוקחים ממך שם צוה ה' את הברכה, אך אשה אחת פשטה ידה ולקחה ב' פרוטות ותכף קם הרב הנזכר והלך בזריזות אצל האר"י ז"ל ונסתכל במצחו ויאמר אליו וסר עונך וחטאתך תכופר שלא נשאר בידך שום חטא, וגילה לו האר"י ז"ל שהאשה שפשטה ידה ולקחה ב' פרוטות מפני שהיתה טווה דקה מן הדקה יותר מחברותיה וזהו הספק גזל אשר בידו, ומי שמע כזאת ולא תסמר שערות בשרו, ועל זה ידו כל הדווים וכל השומע ימס לבבו בקרבו דמה נענה אנן בדור יתום זה שאין ספק גזל בידינו אלא גזל ודאי יש בידינו, באופן שיש כמה וכמה מיני גזל הן דאורייתא הן דרבנן ואינו חשוב בעיני הבריות לגזל, ועל זה וכיוצא בזה אמרו שהרוב בגזל כלומר שהרוב נכשלים בעון גזל מספק, בחושבם שאינו גזל. אבל הידוע שזה גזל על זה לא אמרו חז"ל רוב בגזל דאין רוב צבור חוטא ולא נחשדו רוב הצבור על כך.

פרק ב

ואתה בן אדם פקח עיניך וראה והוי זהיר מאד ממכשול הגזל ותהי נקי כפים בראותך דברי חכמים ז"ל שאמרו שבעון גזל השמים נעצרים מלהוריד טל ומטר, ויהי רעב בארץ, והיוקר הווה, וירדו כל בעלי בתים מנכסיהם, ואין תפלתו נשמעת, וגם חייב מיתה בידי שמים, ואין לו תקנה אלא בחזרה, והן בעון שעיקר הסיבה המביאה לידי גזל ומלסטם את הבריות הכל הוא מן הנשים שהן מביאות את בעליהן לידי גזל, וכמו שאמרו ז"ל על פסוק שמעו נא פרות הבשן העושקות דלים הרוצצות אביונים אלו נשי דמחוזא דאכלן ולא עבדן, וכמו שאנו רואים בעינינו היום הזה דאפילו מי שאינו עשיר מוציא על אשתו במלבושים נאים ובתכשיטין נאים יותר מכדי יכלתו ועל כרחו דוחק את עצמו ומביא לה את כל חפצה אשר שאלה, יען שכל אשה עינה צרה בחברתה והיא מתקנאה ממנה, וכשרואה שחברתה לובשת בגדים חמודים אז עובר עליה רוח קנאה ורוצה ללבוש כמותה, ומריבה עם בעלה וצועקת עליו לילה ויום עד שיביא לה את אשר בקשה, אף שיודעת ומכירה שאין ביד בעלה יכולת כחבירו, עכ"ז היא דוחקתו כי לא עם בינות הנה ודעתן קלות, ועי"ז הולך בעלה בע"כ ולווה ואינו יכול לשלם ואז מוכרח לו לצוד ציד להביא מן הגזל אם אין שום אדם מלווה לו ונשים משלו בו, וכמה בעלי בתים ירדו מנכסיהם בעבור נשיהם וכודאי שהבעלים האלו חסרי דעה יותר מהמה, שאלו היה בהם דעת נכון לא היו שומעין להם והיו מחזירים אותם מדרכם הרעה, ובפרט בדור הזה שבכל שנה ושנה יוצאות הנשים בענין חדש במלבושיהם ופוסלים את הכגדים הראשונים של שנה שעברה והולכים לאבוד ורוצים לחדש מלבושים

חדשים, והעניה רוצה ג"כ לעשות כעשירה וכמה פעמים השתדלנו לבטל דבר זה מהנשים ולא יכולנו מפני שגם בעליהם נתפתו אחריהן וילך מנוח אחרי אשתו, וכל זה לא היה בדור שלפנינו אשר לא ראו אבותינו אלא אדרבא כל הנשים היו נותנות יקר לבעליהן ואינן סרות ממשמעתם אפילו כחוט השערה, וכל אשה חכמת לב לובשת לפי יכלתה וחסה על דוחקו של בעלה ולא תעלה קנאת אחרות על לבה לקנות ממעשה העשירים, ולא ידעתי איך נהפכו עתה בדור הזה ואף שרואות את בעליהן כמה וכמה דחוקים ואפילו הכי אין מרחמות עליהם.

לכן אנשי לבב שמעו לי חוסו ורחמו על עצמכם ואל תלכו בעצת נשיכם להפיל אתכם ברשת הגזל ולהעביר אתכם על דעת קונכם ולאבד מכם כל ימי חייכם ולהוריש אתכם גהינם, שמעו דבר ה' בית יעקב אלו הנשים וחוסו על בעליכן ועל עצמיכן, ושובו שובו מדעות הנפסדות אשר בידכן כדי שירחם המקום עליכן ועל בניכן, באופן שכמה קשה עון הגזל וכמה גורם רעה לעצמו ולאחרים, ומלבד זה גורם לעכב הגאולה אי בעית אימא קרא ואי בעית אימא סברא, אב"א קרא כדאמרו ז"ל למה נסמכה פרשת עמלק לפרשת משקלות לומר לך שבעון משקלות בא עמלק, וכבר אמרו ז"ל שכל עוד שלא נמחה זכר עמלק אין בן דוד בא, וכמ"ש בספרי הקטן אהל ישרים ע"ש, וא"כ בא וראה כמה מצוי עון זה בין החנונים שאינם מדקדקים במשקל יפה ובאים לידי גזל בכל רגע ורגע, א"כ מהיכא תיתי שיבא משיח אדרבה וגבר עמלק. ואב"א סברא דכיון דמן הגזל נולדו כמה עבירות חמורות וכדכתיבנא וגם תפלתו של אדם אינה נשמעת, וגם גורם להחריב הישוב, ודורו של מבול יוכיחו שנחתם גז"ד בעבור הגזל אשר בידם. א"כ מהיכא תיתי כל עוד שעון זה מצוי תמיד בינינו יבא משיח צדקו ומה גם שמצורף עמו עון לה"ר, וכאומרם ז"ל רובן בגזל והכל באבק לשון הרע, דלא יש שום אדם שיכול להנצל מאבק לשון הרע בחשבו שהדבור הזה שיוצא מפיו לא מקרי לה"ר, וזה מדוקדק בלשון רז"ל שאמרו אבק לה"ר, דהכונה דכמו שאבק שעולה ברגלו של אדם אינו מרגיש ומזיק להולך אחריו, כן זה המדבר דברים כלאחר יד ויוצא מהם נזק לחבירו ואינו מרגיש שמזיקו לחבירו כלאחר יד, וע"ז נאמר חכמים הזהרו בדבריכם שלא יצא מהם תקלה לאחרים. ואין צריך להאריך ולכתוב כמה עונשו של לה"ר שהוא שקול כג' עבירות חמורות ומגדיל עונות עד לשמים ואין לו חלק לעוה"ב ואפילו דואג ואחיתופל נטרדו מחיי עוה"ב מפני לשה"ר שהיה ביניהם, אף על פי שלא היה כמותם באותו הדור בתורה ובמעשים והיו צדיקים גמורים ומתבודדים תמיד ואפ"ה כרתם דוד מחיי עוה"ב בשביל לה"ר שדברו, וגם חייב מיתה בעוה"ז ומרגלים יוכיחו, ותא חזי מתי מדבר שבשביל שהוציאו שם רע ודברו לה"ר על עצים ואבנים פוק חזי מאי סליק בהו שמתו כולם במגפה ואין להם חלק לעוה"ב, הא למדת שבשביל דבור אחד שדבר סרה על חבירו אבד עוה"ז ועוה"ב ביחד, ולא עוד אלא שאם היה עשיר יורד מנכסיו

ומעני, כדכתיב כי מתו כל האנשים המבקשים את נפשך, ואמרו חז"ל אלו דתן ואבירם שירדו מנכסיהם ונחשבו כמתים, דעני חשוב כמת, וגם נגעים באים עליו שלפרט זה היה גדול ביותר עון דואג ואחיתופל שאפילו בשעה שהיו עוסקים בנגעים ואהלות ורואים שהנגעים באים על לה"ר ואפ"ה פוסקים מלמודם ומדברים לשון הרע על דוד, ולא חסו לא על עצמם ולא על נפשם ורוחם, וגם קאי בארור דכתיב ארור מכה רעהו בסתר, ופירש"י שמדבר עליו לה"ר בסתר. וזה רמזו בר"ת של ארור מכה רעהו ר"ת אמ"ר, דהיינו באמירתו הכהו בסתר ע"י לה"ר שמדבר עליו, וזה ג"כ לענ"ד מה שרמזו חז"ל בדבריהם הנעימים שאמרו מלה בסלע, משתוקא בתרין, נוטריקון מלה בסלע מספר לשון הרע בסתר סופו להיות עני, כמו דתן ואבירם שהיו עשירים וירדו מנכסיהם והיו עניים מפני לשה"ר שדברו על משה, ומ"ש משתוקא בתרין, הוא על מי שנאמו עליו דנוטריקון של משתוקא בתרין מי שהוא תם וישר קדוש אל, דהיינו כמשה וכדוד שספרו עליהם לשה"ר, ומלבד שהוא מעני אלא גם ימות בכרת, כנרמז במלת בתרי"ן נוטריקון במהרה תפח רוחו יוצאה נשמתו, והמדבר לשה"ר על חבירו בסתר נקרא גולן ונמצאת בידו שתיים רעות ביחד גזל ולשה"ר, כההוא עובדא שראיתי בעיני בימי חרפי בת"ח אחד מפורסם בחכמה ובחסידות והיה אוהבו עשיר אחד גדול מגדולי ישראל שהיה מספיק לו לאותו ת"ח מדי שבת בשבתו כל צרכו כדי שלא יתבטל מלמודו ולחזור אחר פרנסתו, ויהי היום ויבא הלך לאיש העשיר והיו מדברים זה עם זה ונתגלגלו הדברים לדבר בענין הת"ח ההוא ואז פתח אותו האיש את פיהו והתחיל לדבר בגנותו של הת"ח, והיה מדבר לשה"ר בצדק ואומר באמת שזה ת"ח חשוב אבל יש בו מדות שאינם טובות שבכל יום ויום מתכעס כמה פעמים והוי כעובד ע"א בכל שעה, מלבד שיש בו כמה דברים שאסור לגלותם מפני חלול השם ואמרו ז"ל כסהו כלילה, וביני ביני נכנסו דברי האיש הזה באזני העשיר ההוא וניחם על הטובה אשר היה עושה עם הת"ח הזה ופסק וחדל ממנו חקו אשר שם לו בכל שבוע, והת"ח לא ידע מזה כלום וירא כי פתאום בא אידו ונתקפחה פרנסתו וכל היום אזיל בדוחקא. בא וראה מה עשה לו חבירו באותיות שתיים זו שדבר עליו ולא ידע כי בנפשו הוא שירד עמו עד לחייו ונשאר הת"ח ההוא ברעב ובצמא ובחסר כל, ואין ספק שזה נקרא גולן שמנע ממנו הטובה שהיה מתפרנס שלא בצער הוא ואשתו ובני ביתו, ואיש כזה כרתו דוד ברוח קדשו ואמר מלשני בסתר רעהו אותו אצמית. וגם עון זה מעכב הגאולה וכמו שאמרו ז"ל על פסוק אכן נודע הדבר שהיה משה תמה על שאינם נגאלים, אמנם כיון שיש ביניהם עון לשה"ר אמר אכן נודע הדבר למה אין נגאלים, הרי לך שעון זה גורם לעכב הגאולה.

ולענ"ד דכל זה רמזו דוד ברוח קדשו באומרו מי האיש החפץ חיים אוהב ימים לראות טוב נצור לשונך מרע ר"ל מי האיש החפץ חיים שרוצה לחיות

בעוה"ז ואוהב ימים לראות טוב מבלי שום יסורים ונגעים ועניות, לזה אמר נצור לשונך מרע שלא תספר לשון הרע שהלשה"ר גורם לך כל אלו, וגם שפתיך אל תדבר מרמה, שתספר הלשה"ר בצדק ומרמה בסתר שאם אתה נזהר מלשה"ר ניצול מכולם, וכי תימא הא ניחא אם עדיין לא ספר, אבל אם עבר וספר מאי תקנתיה כדי להנצל מכל העונשים האלו לזה אמר סור מרע ועשה טוב אין טוב אלא תורה, וכמ"ד דיש לו תקנה ע"י דברי תורה שנאמר מרפא לשון עץ חיים, ואתי דוד ברו"ק והכריע כמ"ד דאפילו ספר לשה"ר יש לו תקנה, אי נמי י"ל דהא דאמר אין לו תקנה בתשובה היינו בסתם תשובה שהיא מראה שזדונות נעשות לו כשגגות, אבל בתשובה מאהבה שזדונות נעשות לו כזכיות בודאי שיש לו תקנה, כיון דכל עונותיו נעשו כזכיות. והיינו דקאמר סור מרע שתסור מהרע שהיה בידך ועשה אותו טוב, שהרע עצמו יהפך לטוב ויחשב לזכות ע"י תשובה מאהבה. אמנם צריך לך עם התשובה להיות מבקש שלום ורדפהו, לתקן את אשר עוות שע"י לשה"ר שלו הוא בין אחים יפריד, וא"כ לתקן זה שים שלום ביניהם והיו לאחדים, ואז ודאי מועילה תשובתך אפילו ללשה"ר דאפילו למ"ד אם ספר אין לו תקנה מודה בכה"ג וכאמור. (א"ה, הנה מ"ש הרב לעיל שהמספר לשה"ר נגעים באים עליו הכי איתא בפ"ג דערכין ומפקי לה מדכתיב מלשני בסתר רעהו אותו עצמית יעו"ש, ועיין עוד מ"ש הרב המחבר לקמן ריש פ"ד שהמספר לשה"ר על חבירו מחליף עמו זכיותיו בעונותיו שנותן לו זכיותיו ולוקח עונותיו, וכפי זה אפשר לרמוז בר"ת של מלה בסלע משתוקא בתרין נוטריקון מלשני לרעהו הטוב בסתר לשאר עוכר (רמז לנגעים) מבחר שבחיינו תורתו וזכיותיו קנוייו אליו בחליפין תחתם רשעיותם ינחל (נחלה).

דרך ישרים ותמימים

פרק א

הנה ידוע מ"ש הרמב"ם ז"ל בהלכות דעות כשם שהחכם ניכר בחכמתו ובדעותיו והוא מובדל בהם משאר העם, כך יהיה ניכר במעשיו במאכליו ובמשתהו ובעשיית צרכיו ובדבורו ובהלכו ולבושו ובכלכלו דבריו ובמשאו ובמתנו, ויהיו כל מעשיו נאים ומתוקנים ביותר, ושלא יהיה גרגרן אלא אוכל מאכל הראוי להברות את גופו ואוכל ממנו כדי חייו, ובביתו דוקא על שולחנו ושלא ירבה סעודתו בכל מקום ואפילו עם חכמים, ולא יאכל בסעודה שיש בה קבוץ הרבה ואין ראוי לאכול כי אם בסעודת מצוה בלבד, ולא ישתכר וכל המשתכר הרי זה חוטא ומגונה ומפסיד חכמתו, ואם נשתכר לפני ע"ה הרי זה חלל את ה'. ויהיה דבורו בנחת עם הבריות ושלא יראה בדבורו כגסי הרוח, ויקדים שלום לכל אדם כדי שתהיה רוח הבריות נוחה הימנו וידון

לכל אדם לכף זכות, ולא יספר בגנות שום אדם, ואם רואה שדבריו מועילים ונשמעים ידבר, ואם לאו ישתוק ולא ישנה את דבורו ולא ידבר עם שום אשה בשוק אפילו אשתו ואחותו, ולא ירוץ ברשות הרבים אלא מהלך כאדם טרוד בעסקיו, גם מלבושיו יהיו נקיים וכל ת"ח שנמצא רבב על בגדיו חייב מיתה, ולא ילבש בגדי זהב וארגמן שהכל מסתכלים בהם, ולא ילבש מלבוש עניים שהוא מבזה ללבושיו, ולא ינעל מנעלים המטולאים בימות החמה, ולא יצא מבושם לשוק, ולא ישים בושם בשערו, אוכל ושותה הוא וביתו כפי יכלתו, ומכלכל דבריו במשפט, ואל יטריח על הבריות, אמרו חז"ל לעולם יאכל אדם פחות מהראוי לו וילבש כראוי לו ויכבד את אשתו ואת בנו יותר מהראוי לו, ונותן דמי המקח לאלתר ואינו נעשה לא ערב ולא קבלן ואינו בא בהרשאה, ואינו מחייב עצמו במקח וממכר במקום שלא חייבתו תורה כדי שיעמוד בדבורו ואל ישנהו, ואם נתחייבו לו אחרים בדין מאריך ומוחל להם, כללו של דבר שצריך הת"ח לנהוג בכל הנזכר. גם דרך החכמים הראשונים שלא להיסב בסעודה עד שידעו מי מיסב עמהם, ולזה רמז דוד באומרו עיני בנאמני ארץ לשבת עמדי. גם דרך חכמים הראשונים שהיו בורחים מלהתמנות ודוחקים עצמם הרבה שלא ישבו בדין עד שידעו שאין ראוי כמותם ושם ימנעו מן הדין תתקלקל השורה אעפ"י כן לא ישבו עד שמכבידים עליהם העם והזקנים ומפצירין בהם, כ"כ הרמב"ם ז"ל בהלכות סנהדרין. ולכאורה יש לרקדקק עליו מדאמרינן בפ"ק דסנהדרין דר' זירא הוה מטמר נפשיה שלא לסומכו כיון דשמע להא דאמר ר"א אין אדם עולה לגדולה אלא אם כן מוחלים לו עונותיו אמצעי לנפשיה, וא"כ אמאי היו בורחין מלהתמנות וכי לא היו יודעים להא דר"א, וי"ל ואכמ"ל. באופן כמה וכמה צריך ליזהר בכל האמור לעיל יען שכל העם תלויות עיניהם בת"ח ומדקדקים אחריהם כחוט השערה ושגגת תלמוד עולה זדון לאחרים, דאם הוא מיקל מעט יבאו העם להקל הרבה והוי ח"ו בכלל חוטא ומחטיא, ובפרט אם הוא בא לדרוש ברבים יזהר שלא ידרוש בדבר שיש בו שמץ מנהו לבל יקוצו בתוכחתו, כגון אם הוא קפדן ונוח לכעוס לא ישב וידרוש ברבים בענין הקפדנות והכעס שיבואו השומעים להרהר אחריו ולדבר בגנותו לומר ישמעו אזניו מה שפיו מדבר כי נאה דורש ואין נאה מקיים, כי אימתי יהיה נאה דורש כשיהיה הוא מקיים ואז יכנסו דבריו באזני השומעים, וזהו שרמז הנביא באומרו ותגזר אומר ויקם לך ועל דרכיך נגה אור שהפסוק מדבר כנגד החכם הדורש ברבים דברי מוסר ואומר לו אם תרצה שתגזר אומר ויקם לך שיהיו דבריך נשמעים ומקובלים על שומעיהם, זה דוקא בתנאי אם על דרכיך נגה אור, דהיינו שכל דבריך טובים ומתוקנים ואין בהם שמץ מאותו מוסר שאתה דורש בו, שאז אין עליך שום פתחון פה והרהור להרהר אחריו ואז דרוש ולך נאה לדרוש.

ולענ"ד שלזה רמזו רז"ל באומרם אמר לו הקב"ה ליהושע טול מקל והך על קדקדם, דלמה לא אמר לו טול מטה אלא שכויין לרמז לו בתיבת מק"ל נוטריקון מוסר קודם לעצמך, ר"ל שתחילה טול מוסר לעצמך ושוב אח"כ הך על קדקדם שאז תוכל להוכיחם בע"כ, אבל אם יש בידך מהדבר שאתה בא להוכיחם איך אפשר שתוכל לדרוש, שאם אתה אומר להם טול קיסם אומרים לך טול קורה, דלגבי דידך שאתה יודע שזה אסור הוי קורה ששגגת תלמוד עולה זדון, מה שאין כן השומעים דלא הוי לגביהו אלא קיסם שאינם יודעים שזה אסור, ולגבי דידהו הוי כשוגג ולמוכיח הוי כמזיד. באופן שהחכם הדורש אינו נאה לו לדרוש ברכים להסיר מכשול מעל העם, אלא אם כן יודע בעצמו שאין בו שום שמץ להרהר אחריו.

עוד אמרו ז"ל שתלמיד חכם בחור ורווק לא ישב וילמד תינוקות, דחיישינן שמא יבואו אמותם לבית הספר בשביל בניהם, ויבאו לידי יחוד וחשדא, ואם כן רע עלי המעשה הזה מה שנהגו בעיר הזאת שכמה וכמה בחורים רווקים יושבים ומשרתים בבתי העשירים ומכבדין ומרביצין ומציעין את המטות ועורכים שלחן לפני בעל הבית וכיוצא, וכל מלאכתם בבית ולא יראו החוצה ואינם יוצאים מהבית כל היום, ובעה"ב בחוץ שיוצא לעסקיו ולמשאו ומתנו בשוק, ונשאר המשרת הבחור הזה עם אשתו של בעל הבית ואין ספק שעל הרוב באים לידי יחוד עם האשה של בעה"ב, ופרצה קוראה לגנב להיות נכשלים ובאים לידי עבירה, ומעשה דיוסף יוכיח עם אשת אדוניו שלולי שהוא צדיק גמור היה נכשל ח"ו, אלא שמן השמים סייעוהו. וא"כ מה נעשה אנן אזובי קיר שבנקל מתפתים אחר עצת יצרנו, ומכל שכן אם המצא ימצא מאלה המשרתים הנערים המנווערים מתורה ומצות מבן עשרים שנה ומעלה או קרוב לו ולא נשא אשה, וכיצד יהיה כאש בנעורת ולא תצא להבה ממנה עד לב השמים, ואיך מאמין הבעה"ב הזה על אשתו ומניחה עמו והולך אל השוק ואינו חושש מזה הבחור שיבא לקלקל עם אשתו כיון דלא ידע הבעה"ב מה יהיה משפט הנער ומעשהו הטוב הוא אם לא, ואיך מכניס היצה"ר בביתו בידיים ואינו חושש לתקלה שיוצאה מזה, ודבר זה ממדת הדין הוא ולא ממדת חסידות. ואף שיודע שאשתו כשרה ויודעה ומכירה ודעתו סומכת עליה מ"מ נעלם ממנו מה שאמרו ז"ל דעתן של נשים קלות, ופירש רש"י ז"ל ונח להתפתות במהרה. ומעשה של אשתו של ר"מ תוכיח שהיה קשה בעיניה דברי תז"ל שאמרו נשים דעתן קלות ולבסוף באה לידי מכשול והודית לדבריהם ז"ל. וא"כ אל יבטיחך יצרך שאשתך כשרה, דאם בארזים נפלה שלהבת מה יעשו אזובי קיר בזמן הזה ובדור הזה שאנו רואים בעינינו שאבדה הצניעות מהם, ועוד הרי כבר אמרו ז"ל שאל ימנה אדם אפוטורפוס בתוך ביתו, ופסקה מרן בש"ע דלא ליתי לידי יחוד, ויליף לה מההיא דיוסף. ועוד הרי אפילו מלאכת שמים לא התירו לו לבחור רווק ללמד סופרים כ"ש וק"ו בכה"ג דנדון דידן שהוא מנהג רע ומר וראוי לבטלו, ומכל שכן אם יש עם בחור

זה איזה משרתת בתולה דיותר יש לחוש אז לבלתי תצא תקלה מבין שניהם, ובלאו הכי גם מנהג זה רע שיושבות בנות בתולות משרתות בבתי הבעלי בתים העשירים, ותכף שגדלה הבת בבית אביה ואמה מיד מניחים אותה לילך ולשרת אצל איזה בעה"ב, ואף שמחמת דוחקם עושים כן שאין ביד אביה לפרנסה, מ"מ לא יפה הם עושים, ואדרבה היה להם ללמדם איזה מלאכה שירוויחו ממנה אפילו בדוחק, והיה להם לחוש לתקלה מחמת הנכנסים והיוצאים בבית העשיר הזה, ומוטב שיהיו ניזונים בבתיהם בדוחק ואל יצאו מדלתי ביתם לחוץ, ומה מאד יש להזהיר הבעה"ב לבל יניח בביתו בחור ובתולה לשרת, ואם הוכרח לו להניחם תהיה תמיד עין השגחתו עליהם לבלתי יצא מהם שום תקלה, ואיך הבעה"ב הזה מביא חשדא לעצמו בקום עשה והוא נקי כפים ובר לבב, ואיזהו חכם הרואה את הנולד. ועוד מלבד זה דראוי לסגור דלת בפני הבחורים ושלא להניחם לשרת בביתו מטעם האמור, אף גם זאת גורם להם להיות בטלים ממלאכה ושלא ללמוד מלאכה, וביני ביני בקרב ימים שלא הורגלו במלאכה שוב לא יוכלו עוד ללמוד מלאכה, וכשכועס בעה"ב עליהם ומגרשם מביתו ויושבים בטלים סופם להיות כל ימיהם עניים וסופם ללסטם את הבריות, כי אין מלאכה בידם להרויח בה ובאים לידי גזל וגניבה וכיוצא. וכמו שאנו רואים בעינינו בדור הזה שנתקיים ממש דברי התנא שאמר כל מי שאינו מלמד את בנו אומנות כאלו מלמדו לסטות, באופן שראוי והגון לבעה"ב לחפש איזה משרת שיהיה נשוי ובדוק אצלו שהוא ירא שמים, כמ"ש אדוננו דוד הולך בדרך תמים הוא ישרתני. וללמוד דרך הטוב בישראל לבל יכניסו לביתם משרת בלתי הגון, אלא א"כ ידוע שהוא איש תמים, וזהו שסיים ג"כ ואמר לא ישב בקרב ביתי עושי רמיה שמראה עצמו כשר ואין תוכו ככרו וגונב דעת הבריות, ואיני מכניס בביתי אלא איש הידוע שהוא ירא ה' מבית ומחוץ, וא"כ אתה בן אדם עליך ללמוד ק"ו מדוד מלך ישראל דאף דלא היה לו לחוש מזה שיש על משרתני אימת מלכות ומוראו ופחדו עליהם, ובודאי שהם נזהרים מלעשות בבית מלכותו עולה, ואפ"ה היה נזהר מאוד בזה שלא להניח משרת בביתו אא"כ בדוק ומנוסה לו שהוא הולך בדרך תמים, כ"ש וק"ו לשאר בני אדם שצריכים לזהר בזה ולחזר על איש תמים וירא ה' להכניסו לביתו לשרת לפניו.

עוד ראיתי רעה חולה בארץ הלזו שאין שום מלאכה ביד היהודים וכל המלאכות הם ביד הנכרים, ומעט מן המעט שיש בידם מלאכה כגון ספר אומן וכיוצא, ומפני זה אם המצא ימצא איזה אדם שרוצה ללמד מלאכה לבנו מוכרח אז להוליכו ולהניחו אצל הנכרים, ולדעתי שמלבד שדבר זה אסור מדינא וראוי למחות בהם אלא גם הוי כאלו אבדו לבניהם בידיים מחיי עוה"ז ועוה"ב ומנחילים אותם גהינם, דמה יעשה הבן ולא יחטא, הא ודאי מלבד שחשודים על דבר אחר אלא גם לומד ממעשיו מקטנותו ויורגל בהם ויתערבו בגוים וילמדו מעשיהם וסופו להיות רשע גמור כמותם, מוטב לו לזה

הבן שנהפכה שלייתו על פניו ואל יבא לידי כך, ויותר היה טוב לו לאביו להניחו לחזור על הפתחים ולא יביאנו לידי כך, אוי לו לאב שגורם לבנו שיתגדל בגדולים רעים, שכמה וכמה ראינו ילדים אשר אין בהם כל מום וע"י ישיבתם אצל הנכרים ממירים דתם בעבור תאותם, ובכל יום ויום מסיתם מלמד שלהם להמיר דתם ומפתה אותם בממון ועושים רצונו של האדון והמלמד שלהם. ודבר זה מוטל על חכמי ופרנסי ומנהיגי הדור לתת השגחתם בדבר הזה, ואל יעלימו עיניהם מדבר הרע הזה והעונש התמור הוא על אבותם ולא על הבנים, כדכתיב חנוך לנער על פי דרכו גם כי יזקין לא יסור ממנה, והאב הוא נעשה גרמא בנזיקין לבניו וגדול המחטיאו יותר מן ההורגו, שההורגו הורגו בעוה"ז והמחטיאו מאבדו מן העוה"ב, וחבל את מעשי ידיו וגדול המעשה יותר מהעושה, והכתוב אומר כרחם אב על בנים אן רחמנותיה ואין לך אכזר כמותו במעשה הרע הזה, ולפי דעתו של הבן שבקש לו מנוחה וטח עיניו מראות כי סופה להיות אנחה, וצועק על העבר ואינו נענה כי אין עוד בידו להחזירו למוטב, באופן שאם רוצה האב ללמד לבנו מלאכה יחזר אחר איזה ישראל כמוהו ויניחנו אצלו, והן בעון דכל הסיבה שאנו רואים בארץ הזאת שכולם עניים הוא מחמת שאין בידם מלאכת יד להרויח ממנה, ורוצים להמציא ריוח ולהוציא יש מאין על פי דבורם ולשונם ע"י הסרסורייא וכיוצא, והולכים ובאים אצל המוכר והקונה ומדברים על לבם עד שיכנסו דבריהם באזניהם ולהסכים המוכר למכור והקונה לקנות ומרויחים ע"י דבורם, ולזה בא הרמז על אלו הקול קול יעקב והידים ידי עשו, שנתנבא עליהם יצחק אבינו ע"ה ורמז בדבריו שרבים מבני יעקב יהיה מחייתם ע"י הקול והדבור, וכמ"ש ז"ל עתידים כל בעלי אומניות לעמוד על הקרקע, ופרש"י ז"ל לחרוש ולזרוע ויבטלו ממשא ומתן, ולולי אמרי קדוש הייתי מפרש לעמוד על הקרקע דהיינו שיהיו סרסוריים בין המוכר והקונה וכל היום הולכים ובאים על הקרקע מבקר לערב יוכתו ואין להם מנוחה אלא הולכים מזה אל זה מהמוכר לקונה ומהקונה למוכר, וממש שע"ז נתנבא יצחק ואמר הקול קול יעקב, והידים ידי עשו, שישראל יהיה ריוח שלהם מדבורם וקולם, ומלאכת הידים היא בידי עשו שכל המלאכות הם ביד בני עשו וישמעאל כאשר עינינו רואות.

והנה רז"ל דרשו בזמן שהקול קול יעקב אין הידים ידי עשו, שעל ידי התורה יהיה חרות ממלכיות. ולכאורה יפלא דהכתוב אומר בהפך הקול קול יעקב והידים ידי עשו דמשמע דשניהם יחד יהיו קול יעקב וידי עשו, ולפי דרשת רז"ל היל"ל הקול קול יעקב ואין הידים ידי עשו, וכבר כתבתי בספרי הקטן אהל ישרים שהוכרחו רז"ל לדרוש כן משום דבמסורת הקל כתיב חסר וי"ו ולכן דרשו בזמן שהקל קול יעקב מדברי תורה אז והידים ידי עשו ששולטים בהם שונאיהם ע"ש. והשתא הכא לא נצרכה אלא לחידושא שנראה לפרשו עפ"י פשוטו, עפ"י מה שידוע פלוגתא דתנאי

ע"פ והגית בו יומם ולילה דרשב"א ס"ל דברים ככתבם שחייב ללמוד יומם ולילה, ורבי ישמעאל ס"ל נהוג בהם מנהג דרך ארץ אבל רשב"י סבר אפשר אדם זורע בשעת זריעה וכו' תורה מה תהא עליה, אלא בזמן שישראל עושים רצונו של מקום מלאכתם נעשית ע"י אחרים, שנאמר: ועמדו זרים ורעו צאנכם. ובזה אתי שפיר בזמן שהקול קול יעקב בתורה ומקיימים והגית בו יומם ולילה כרשב"י וחבריו, אזי בלי ספק שהידים ידי עשו לעשות מלאכתם של ישראל, כדכתיב, ועמדו זרים ורעו צאנכם, אבל אם אין הקול קול יעקב אז אין הידים ידי עשו, שאין טורחים בעבור ישראל ואין מלאכת ישראל נעשית ע"י אחרים אלא ואספת דגן אתה בעצמך ולא אחרים בעבורך.

(אמר המעתיק, דרכו של מורנו הרב נר"ו הוא על פי פשוטו של מקרא חוץ מדרשת רז"ל א"כ אכתי קשה כדלעיל דלפי דרשת רז"ל היל"ל ואין הידים ידי עשו ונלע"ד לתרץ תירוץ נכון קרוב לפשוטו כי הנה פשוטו של מקרא אתמוהי קא מתמה יצחק, שאני שומע קולו של יעקב ומרגיש בידיו של עשו, א"כ גם לפי דרשת רז"ל שדרשו הענין על קולו של יעקב בבתי כנסיות וכו' יבאו הדברים בלשון תמיהה וכי בזמן שהקול קול יעקב לעסוק בתורה יהיו הידים ידי עשו בתמיהה, הא ליתא, אלא בזמן שהקול קול יעקב אין הידים ידי עשו ובזה עלו דברי חז"ל והפ' בהסכמה אחת משפטי ה' אמת צדקו יחדיו).

פרק ב

שלמה המלך אמר בחכמתו שמע בני מוסר אביך וגו' בני אם יפתוך וגו', בא שלמה ללמד את העם ואומר להם שאם אתה רוצה להחליש כח יצרך ולהגדיל כח יוצרך, תחילה הזהר שלא תתחבר עם שום אדם שדובר א' בפה וא' בלב ואין תוכו כברו ופיו ולבו אינם שוים, וכמו שאמר דוד אביו ועם נעלמים לא אבא, שמראים תומה וערמה תחתיה, ומעשה רב יוכיח ההיא עוכדא שהביא בס' קב הישר על אחד מן הצבועים שהיה נכנס בבית הכנסת ראשון ויוצא אחרון ובראשו שני זוגות של תפילין דרש"י ור"ת ומאריך בתפלתו ומעיין בה וכל הרואהו דומה בעיניו כאליהו ז"ל, פעם אחת רצה אחד מהסוחרים ללכת למדינת הים ויש לו הון רב ולא האמין למוסרו לשום אדם בכדי שילך ויבא ואפילו לאשתו לא האמין, מה עשה קבץ את הממון ההוא ועשאו צרור זהב אחד ומסרו ביד האיש הזה הצבוע בלי עדים ובלי שטר שסמך עליו לפי שראהו מתחסד עם קונו, וילך הסוחר ההוא לדרכו, ולאחר זמן חזר לביתו בשלום והלך ותבע פקדונו מן האיש ההוא וכחש בו לא ראיתך, ואמר לו לא היו דברים מעולם, והיה הולך ובוכה וצועק ומספר מה שאירע לו עם זה החסיד ואין מי שיאמין לדבריו, ומרוב צערו ודוחקו היה מתחנן וצועק ובוכה לפני ה', כך היה אומר אתה ה'

היושב במרומים ומשגיח בתחתונים ומפענח נעלמים ומגלה סתרים מה פשעי מה חטאתי שהייתי סבור שזה מן החסידים הידועים ומפורסמים, ואיך תראה ערום וכסיתו ויהיו רבים נכשלים בו, היה לך לגלותו ולהסיר מכשול מלפני עוררים ולהקיץ את לב נרדמים אשר לא ידעו את מעשיו הסתומים, חוס וחמול על אשתי ועל בני שנשארו ערומים ואין כסות בקרה בימות הגשמים, וגם בימות החמה הם נכוין בחמים, ואין בידי לפרנסם והמה עגומים, אנא ה' תגלה חרפתו בקהל לעיני העמים, באותה שעה רמז הקב"ה לאליהו ז"ל וא"ל לך וגלה דעתו כי כבר נתמלאת סאתו, ותכף בא אליהו ז"ל אצל אשתו של אותו צבוע ותבע ממנה הפקדון ונתן לה סימן שבעלה בא עליה בליל יוה"כ ואכל ושתי ביוה"כ, ואח"כ קם והלך להתפלל בבהכ"נ, ותכף ע"י סימן זה מסרה בידו הפקדון וכו', והיתה משתוממת ומתמהת על חסרון דעת בעלה שלח לה סימן רע כזה, ובערב כשבא בעלה לבית התחילה לקונן על רעתו מה הסימן הזה אשר שלחת אלי למסור הפקדון של פלוני, אפילו שוטים שבעולם לא יעשו כמעשיך, וכיון ששמע בעלה דבריה הללו אמר אכן נודע הדבר, ומרוב בשתו וכלימתו הלך והמיר דתו. והיינו דקא מזהיר הש"ס לעולם יהיו בני אדם בעיניך כלסטים ומכבדן כר"ג, ועובדא דא תוכיח שלא יאמין אדם לחבירו עד שיחקור עליו וינסהו כמה פעמים מבית ומחוץ, וידע בו שהוא ירא שמים בסתר כבגלוי ורוח הבריות נוחה הימנו, מטה כנהר שלומים וכל ישראל לפתחו משכימים אז ודאי רוח המקום נוחה הימנו, ומלא עליו רחמים איש כזה רדוף אתריו ושמע דבריו הנעימים.

האמנם בדור הזה ראיתי שאין טוב לאדם אלא להתנהג כמ"ש דוד המלך ע"ה אתהלך בתם לבכי בקרב ביתי, שיהיה מופרש כפי היכולת מחברת בני האדם כי כבר ידוע מ"ש הרב החסיד בעל חובת הלבבות ז"ל וז"ל: כללו של דבר כי רוב העבירות לא יוגמרו אלא בשנים, ורשע מחבירו. כמו עריות ורוע משא ומתן ושבועת שוא ושקר ועדות שקר וכל עבירות התלויות בלשון כמו לשה"ר וכיוצא לא יוגמרו אלא בחברה, ובהתערבו עם בני אדם. אבל ההתבודדות והפרישה מבני אדם היא סיבת ההצלה מכל העבירות שזכרנו, ומביאה את האדם לידי מדות טובות כדכתיב והצנע לכת עם אלהיך. כי אהבת ההתבודדות ובחירת היחידות עמוד חזק לברי לבב, אמנם לא יסיתך היצר שלא להתחבר אפילו בחברת החכמים היודעים את האלהים ואת תורתו, כי חברת אנשי חסד ובעלי תורה היא יותר טובה כפולה ממעלת ההתבודדות כדי ללמוד מהם עבודתו ית', ואחר שכבר למדת כל הצורך ורוצה להיות בד בבד אז קודש תלבש, וכן אם לא נודמן לך עם חברת החכמים אז לך ובא בחזריך וסגור דלתך בעדך, ועל זה בא ארון הנביאים מרע"ה והזהירם ואמר ראה למדתי אתכם חוקים ומשפטים רא"ה נוטריקון ר'וץ א'חרי ה'חכמים, למדת"י נוטריקון ל'למוד מ'הם ד'עת ת'כבוש י'צרך, אתכ"ס נוטריקון א'ז ת'עשה כ'מו מ'עשיהם, וא"כ מי הוא זה ואיזה

הוא יוכל להמרות את פיהו ושלא לשמוע לעצתו הטובה והנכונה והישרה, וכן כתיב ובו תדבק ואמרו ז"ל וכי יוכל אדם להדבק בשכינה, אלא זה הדבק בחכמים ובתלמידיהם ומתחבר עמהם בכל מיני חבור וממילא נמשך אחר דעותיהם ואחר מעשיהם, וכמ"ש הרמב"ם ז"ל, כי כפי דרך הטבע בהתחברות האדם מתנהג כמעשיהם אם טובה ואם רעה, וע"ז אמר שלמה הולך את חכמים יחכם, והוי מתאבק בעפר רגליהם, ואל יעלה על לבך דברי בורות אלו עמי הארץ שהם אומרים שחז"ל הכבירו עלינו בכמה חומרות אשר לא כתוב בספר התורה, ודי לנו במה שאסרה עלינו התורה ומזה תבא ח"ו לקוץ בתוכחתם ודבריהם, הלא תדע שחז"ל לא הוסיפו מדעתם כלום, ואין נביא רשאי לחדש דבר מעתה וכל מה שהוסיפו במצות דרבנן כולם רמוזים בתורה ואסמכינהו אקראי, וכל החומרות שהחמירו אינם אלא לתת עצה נכונה לאדם, ושמו לו גדר לבל יגע בדברי תורה למען יוכל לשמור את דרך עץ החיים ולהצילו מכל העונשים ומכל החפצים להדיחך מעל ה' אלהיך ולשמוח במפלתך, ואם אתה משים אל לבך ראה תראה כי מישרים אהבוך וכל דבור ודבור שמוציאין מפיהם הם רפואה לנפשך ולגופך, ולמה לא תכיר בין אהובך לשונאך, הבט וראה אם היית הולך בדרך ופגע בך אהובך ואמר לך אחי ידידי לא תלך מכאן שדרך זה בחזקת סכנה, כי יש בזה הדרך שוחה עמוקה ואינה נראית לעיני בני אדם ותכף כשעובר אדם שם פתאום יפול בה, וכמה בני אדם נפלו בתוכה לפי שלא ידעו בה, ועתה אחי לך לך אל דרך אחרת בדרך שהשיירות מצוייות, שידוע שאין בדרך ההיא לא חיות רעות ולא לסטים ועלי להודות לה' שנתן בלבי לשאול אותך להיכן אתה רוצה לילך כי תפץ ה' להצילך על ידי מזאת הדרך הרעה שאין ספק כי לולי הזמיניני ה' עתה לפניך היית הולך לאותה הדרך ושם תהא מיתתו פתאום, אזי באותה שעה הוסיף אהבה על אהבתו, וא"ל חן חן מכירך הייתי לשעבר שאתה אוהב אותי, ועכשיו ביותר על שחלצת נפשי ממות ותיקר נפשי בעיניך, כמה טובה גמלתני כמה גבר עלי חסדך, זהו המשל. וככה דברי חכמים וחידותם שכל דבריהם הנחמדים הם לתועלתך ולמען יאריכון ימין ולא תפול בשוחה עמוקה פתאום בלתי ידיעה, ואיך לא תקבל דבריהם מאהבה שהודיעוך רפואת הנפש ורפואת הגוף ולהסיר ממך כל חולי, וכמה עליך לאהוב אותם ושלא להפיל מדבריהם ארצה אפילו כחוט השערה, כי חביבין דבריהם יותר מד"ת דאלו העובר על דבריהם חייב מיתה והעובר על ד"ת יש כמה לאוין וכמה עשין שהעובר עליהם אינו חייב מיתה, וכן כתוב לא תסור מן הדבר אשר יגידו לך ימין ושמאל, שאפילו אמרו לך על ימין שהוא שמאל חייב לשמוע להם, כ"ש כשאין אומרים לך אלא על ימין שהוא ימין ואתה הוא שטועה וסובר שהוא שמאל, באופן דהעצה הנכונה להנאתך ולטובתך שתהיה נמשך אחריהם תמיד ואל ילוזו מעיניך דבריהם, ותמיד תהגה בהם ובמוסרם ולקיים כל מה שיזהירוך, ותמיד קנה לך חבר להדריךך בדרך הישרה.

ומי לנו גדול מהרמב"ן ז"ל בדורו שהיה מפורסם בחכמה ובחסידות ובקי מאד בנגלה ובנסתר, ועכ"ז היה שוכר לחסיד אחד שהיה ידוע לו והביאו אל ביתו וצוה עליו לדקדק על מעשיו ואם יראה בו דבר שאינו הגון יוכיחנו על פניו, שכל הנגעים אדם רואה חוץ מנגעי עצמו, ואין אדם רואה חובה לעצמו, ומרצוני הטוב אני רוצה שתוכיחני ולא תחניף לי כלל, אלא כל מום שאתה רואה בי הודיעני ואל תבוש ממני, שע"מ כן שכור שכרתיך עמדי. וא"כ בא וראה אתה בן אדם ולמד ק"ו מהרב הקדוש הזה לשכור איזה ת"ח ירא שמים להיות עמך בביתך תמיד, ותמיד יוכיחך לעיניך על כל מה שעשית אותו היום, ומודיע לך שהדבר הזה שעשית הוא אסור, ולע"ד נראה דעל זה רמז הכתוב באומרו שמח זכולון בצאתך ויששכר באהליך, כלומר אם תרצה לשמוח בצאתך לשוק כדי לעשות פרקמטיא שלא יהיה בה שום ספק גזל ואונאה, לך איעצך שתמיד יהיה יששכר באהליך, דהיינו הת"ח. שתעשה כמו שעשה הרמב"ן ז"ל שתשכור לת"ח הזה להיות תמיד בביתך ולהודיע לו את כל המשא ומתן שעשית באותו יום, ואם יראה שעשית שלא כהוגן תכף יוכיחך ויודיע אותך שהדבר הזה אסור הוא ומכאן ואילך לא תעשה כן, ואם אתה חפץ לזכות אל תכחד ותעלים ממנו שום דבר ממה שעשית במשא ומתן שלך, ומלבד זה אתה מרויח עוד שע"י שהת"ח יהיה מצוי בביתך תמיד אינו מניחך לצאת לשוק בבקר עד שתלמוד עמו קביעות, לקיים משו"ל שתחילת דינו של אדם שואלין נשאת ונתת באמונה קבעת עתים לתורה, הרי בהיות החכם אצלך ניצולת מדין שניהם, וגם הרווחת מ"ש ז"ל כל העוסק בתורה נכסיו מצליחים, וא"כ אפילו נתעכבת לצאת לשוק לא תחוש ממניעת הרייות דאדרכה נכסיך מצליחים, ולא תהיה כאלה האנשים שתכף ליציאתם מבית הכנסת ממהרים לצאת לשוק מהבקר עד הערב כדי שירוויחו הרבה ורודפים אחר חיי שעה ומניחים חיי עוה"ב, ולא ידעו ולא יבינו שאדרכה דבר זה מונע מהם הריוח, וכמ"ש כל העוסק בתורה נכסיו מצליחין, ומכלל הן אתה שומע לאו. ומכ"ש אם עשית שותפות עם זה החכם כמו זכולון ויששכר והרי קי"ל דהשותפים הם שלוחים זל"ז, וא"כ בצאתך לשוק לישא וליתן ולהרויח הוי שליח מצוה, שהרי כל מה שתרויח הוא לאמצע בינך ובין הת"ח והרי קי"ל דשלוחי מצוה אינן נזוקין לא בהליכתן ולא בחזרתן, וכ"ש אם לא עשית שותפות עם הת"ח הזה אלא מסר בידך קרן משלו ואתה נושא ונותן בו בעבורו וכל הריוח יהיה שלו ואתה עושה עמו ג"ח שטורח בעבורו כדי ללמוד תורה ממנו, והרי אמרו ז"ל גדולה ג"ח יותר מן הצדקה. וזה רמוז בדברי חז"ל שאמרו המהנה ת"ח מנכסיו דייקא שתיבת נכסיו חוזר על נכסיו של ת"ח עצמו דמהנהו מדידה, דזה שכרו יותר שעל ידו יהיה הת"ח נזון מבלי בושה, דמאן דאכיל דלאו דיליה בהית לאסתכולי באפי מאריה, וזה הת"ח מדידה קאכיל. ועוד שע"ז יורגל החכם שלא לקבל מתנות משום אדם וגרם לו בזה חיים, כדכתיב ושונא מתנות יחיה. ועוד שע"ז לא יבא החכם

הזה להחניף לו לבעה"ב ולהעלים עיניו ממנו מלהוכיחו, כיון שמשלו הוא נותן לו לא אתי לחנופי ליה.

פרק ג

תמך תנינן כל תורה שאין עמה מלאכה סופה בטלה וגוררת עון ע"כ. ולכאורה מסייע ליה לרבי ישמעאל דאמרינן במס' ברכות ואספת דגנך מה ת"ל לפי שנאמר לא ימוש ספר התורה הזה מפיו יכול דברים ככתבן ת"ל ואספת דגנך נהוג בהם מנהג דרך ארץ, ופירש"י ז"ל שאם תבא לידי צורך הבריות סופך ליבטל מד"ת, רשב"י אומר אפשר אדם זורע וכו' תורה מה תהא עליה, אלא בזמן שישראל עושים רצונו של מקום מלאכתם נעשית על ידי אחרים, אמר אביי הרבה עשו כר' ישמעאל ועלתה בידם והרבה עשו כרשב"י ולא עלתה בידם, וכתב המהרש"א ז"ל: ונראה לפרש דודאי יש צדיקים גמורים דמקיים בהו שמלאכתם נעשית ע"י אחרים אלא דמועטים המה, וכדאמר רשב"י ראיתי בני עלייה והם מועטים דרוב העולם אינם צדיקים גמורים, וא"כ אין לכל אדם לסמוך ולומר דמלאכתו נעשית ע"י אחרים ולסמוך על עצמו שהוא צ"ג דשמא הוא טועה ואינו צ"ג ע"ש. ועפ"י דבריו אלו בא הרמז בתורה במקרא שכתוב שמת זבולון בצאתך ויששכר באהליך, כלומר שמח זבולון במה שאתה יוצא לעסוק במלאכה עם התורה אשר אתה לומד, ולא תימא דמ"ש לא ימוש ספר התורה הזה מפיו הוא דברים ככתבם כסברת רשב"י שלא יתעסק במלאכה כלל, אלא אדרבה אני אומר לך שמח זבולון בצאתך שיפה ת"ת עם דרך ארץ וכל תורה שאין עמה מלאכה סופה בטלה וגוררת עון, שהרבה עשו כרשב"י ולא עלתה בידם לפי שרוב העולם אינם צ"ג, ויששכר באהליך שגם אתה שלומד תורה כל היום שמח תשמח כיון שאתה צ"ג, עליך נאמר ועמדו זרים וכו' שנעשית מלאכתך ע"י אחרים וכסברת רשב"י, ולא חיישינן על זה לומר כל תורה שאין עמה מלאכה וכו', שזה לא נאמר אלא על צדיק שאינו גמור לא על צ"ג באופן הא דכתיב ואספת בצדיק שאינו גמור, והא דכתיב לא ימוש וכו' איירי בצדיק גמור. וא"כ הא דתנן כל תורה שאין עמה מלאכה וכו', הוא אליבא דכ"ע ואפילו רשב"י מודה דאיירי בצדיק שאינו גמור וכדכתיבנא.

ומעתה עפ"י כל האמור לא יפה עושים בדורנו זה שיושבים כל היום בבית המדרש בקבע ללמוד כל היום ואין פונים ללמוד שום מלאכה להרויח ממנה אלא מעיקרא אדעתא דהכאי ישבו להיות מוטלים על הצבור לפרנסם, וביני ביני יש מהם הרבה שמתוך דוחקם על כרחם פונים להיות בטלים מלמודם ולחזור ממקום למקום כדי להמציא פרנסתם ולא נשאר בידם עת ללמוד, ואפי' בעת שיושבים ללמוד תורתו של דואג מהשפה ולחוץ שתמיד הם דואגים על פרנסתם ולבם בל עמם, והאי שמעתא

בעיא צלותא כיומא דאסתנא והיאך יכולים לעיין ולהבין ולהורות והו ממש קרחים מכאן ומכאן, לא תורה ולא דרך ארץ, ועל אלו וכיוצא אמר התנא סופה בטלה, ומי בקש זאת מידם לישב לכתחילה ללמוד מבלי שום סמך ברור בידו בעבור פרנסתו, ואיך יעלה בדעתו לסמוך על הצבור ולהיות נזון מאחרים עפ"י הנס אם ימצא חן בעיניהם, ומכ"ש אי תלו ביה טופלי שבע"כ צריך לבטל מלמודו לתת טרף לביתו ותורה מה תהא עליה, שהרי אפי' ר' יוחנן יום שלא היה בידו מעות לא היה יכול ללמוד, כמבואר בירושלמי שאמר ר"י הכל תלוי בלב והלב תלוי בכיס אבד הכיס אבד הלב, וא"כ ק"ו הוא ומה אדם גדול כזה בשביל יום אחד שחסרו מעות מכיסו לא היה יכול ללמוד אותו היום ואמר אבד הכיס אבד הלב, כ"ש וק"ו וכן בנו של ק"ו על דורותינו אלה שאנו כחמורים לפניהם, וחסרון כיס מצוי תמיד בינינו ועינינו תלויות על אחרים להשגיח עלינו הא ודאי לבנו התלוי בכיס אובד תמיד ואין בנו דעת ללמוד, באופן דהעצה הנכונה דאם הת"ח הזה מקטנותו יש לו סמך ברור כגון שנזדמן לו איזה עשיר ונשתתף עמו כיששכר וזבולון, או שהניח לו אביו קרן דבר שראוי להרויח ממנו פרנסתו הוא וביתו, זה ודאי ראוי והגון לו לישב על לימודו מן בקר עד ערב ואל יפנה לשום מלאכה, וכמו שאמרו ז"ל דלא ניתנה תורה אלא לאוכלי המן דאינם טרודים אחר פרנסתם, ועל זה נאמר לא ימוש ספר התורה הזה מפיו והגית בו יומם ולילה. אבל אם לא נזדמן לו כזה אסור לת"ח לקבוע עצמו לישב וללמוד מבלי שיבקש לעצמו איזה מלאכה כדי להיות ניזון ממנה, ועל זה נאמר גדול הנהנה מיגיעו יותר מירא שמים.

נחזור לדרושנו שכתבנו בשם הרב החסיד בעל חובת הלבבות, שע"י פרידתו של אדם מהתחבר עם אנשים יהיה ניצול מרוב העונות, ולכן אני אומר שאם לא נמצא לאדם חברת חכמים ואנשי מעשה אז ילך ויבא בחדריו ויסגור דלתותיו בעדו לכל יכנס מי שאינו ראוי והגון לתוך ביתו להסיתו בלשון חלקות ולהדיחו מעל ה'. ולמה תביט בוגדים אנשי דמים. למה תשב עם מתי שוא ועם נעלמים. העושים עבירות בסתר והמה ערומים. עושים מעשה זמרי ומבקשים שכר כפינחס ולחושך אור שמים. ולא ידעו ולא יבינו שסופם יגלה קלונם לעיני כל העמים. שכולם בעלי מומים. ויבושו חבריהם משמועתם הרעה ויהיו נכלמים. ועליהם יהיו רבים לוחמים. ולא יכלו עוד לשבת בארץ מולדתם עולמים. השכילה בדרך תמים. ולמוד ממנו ללכת בכל דרכיו תמיד כל הימים. ושמע דבריו ויועילו לך כקטורת הסמים. הט אונך ושמע דברי חכמים. הישרים והתמימים. האורים והתומים. והרי אמרו חז"ל אוקיר לאסיא ואם על רפואת הגוף אמרו אוקיר לאסיא כ"ש אסיא דמסי לנפשא דהוא ת"ח, וכמ"ש ז"ל מאי תקנתיה ילך אצל חכם שהוא מרפא תחלואי הנפש, ולזה כווננו חז"ל באומרם כל המבזה ת"ח אין רפואה למכתו, ר"ל דכיון דמבזהו בלבו ואינו משים לבו אל דבריו ואינו רוצה ללמוד ממנו רפואת חולי הנפש איש כזה אין רפואה למכתו וגוע בעונו. ובשם רבני אשכנז

חכמה דרך ישרים ותמימים ומוסר עה

ז"ל שמעתי על פי מ"ש ז"ל בא וראה כמה גדולים דברי חכמים שהתורה אמרה ארבעים יכנו, ואתו רבנן ובצרי להו תדא, וא"כ זה המכזה ת"ח ואינו מאמין בדבריהם הנה לפי דעתו שארבעים הכתובים בתורה הם ארבעים שלמים ולא יכלי רבנן לגרוע ולהוסיף, וא"כ אין תרופה למכתו זהו המכה האחת דבצרי לה רבנן שלדעתו צריך להכותו עוד אחת. וזהו ג"כ שכווננו חז"ל באומרם לא חרבה ירושלים אלא מפני שבזו בה ת"ח, דלכאורה יפלא וכי כל כך חמור עון זה מכל עבירות שהיו בידם, אלא שהכונה לומר שכיון שמבזים אותם א"כ לא נשאר להם עוד רופא לרפאת תחלואיהם להורותם הדרך הטובה והישרה אשר ילכו בה, וממילא נחרבה ירושלים על מעשיהם המקולקלים דלית מאן דימחי בידיהו.

ועתה בני איעצך אם רצונך לכפות יצרך התהלך בדרך ישרים ותמימים שתמיד בידם שלשה דברים הללו, והם גרמו להם להיות תמימי דרך, ואלו הם הזכירה והמחשבה ואהוב את שמא, ובהם דחו יצרם שלא היה יכול להחטיאם, שעל ידי הזכירה שתמיד יזכור האדם חסדי הקב"ה עמו וכמה נסים ונפלאות עושה לו בכל יום מיום היותו עד היום הזה עד ועד בכלל, גם יזכור כמה נסים ונפלאות עשה ה' עם ישראל עמו ותמיד הוא עושה אשר לא ימנו ולא יספרו ועל ידי שיזכור זה תמיד ודאי תכסהו בושח מלהמרות דברו, ויהיה כפוי טובה לעשות דבר שהוא הפך רצונו יתברך ויתעלה, עוד יזכור מה שכתוב בנביאים שכמה וכמה הגיע עונשים לישראל אשר היו בימים ההם על אשר לא היו עושים רצונו, ומה עלתה בידם ובמלכיהם ובראשיהם שלא מיחו בהם, וכן כתוב זכור ימות עולם בינו שנות דור ודור, ופירש"י ז"ל שיזכור מה עשה בראשונים שהכעיסו לפניו ומה עשה בדור המבול, ועוד יזכור העשרה זכירות האמורים בסדר התפלה, ותמיד יזכור יום המיתה ועי"ז תמיד יהיה לבו נשבר בקרבו לבלתי יחטא, וכמ"ש ז"ל דאם רואה אדם שיצררו מתגבר עליו יזכור לו יום המיתה, ובכלל זה ג"כ יזכור תמיד את כל העונות אשר עשה מנעוריו ועד עתה, ועכ"ז ה' ברחמיו מאריך אפו עליו עד שישוב, וכן בדוד הוא אומר וחטאתי נגדי תמיד היה זוכר עונותיו ומתודה עליהם, הרי לך שהזכירה היא כקטורת הסמים לדחות היצה"ר מעליו, וכן כתוב למען תזכרו ועשיתם את כל מצותי. והמחשבה שתחשוב תמיד לפני מי אתה חוטא וממרה דברו, והלא אתה ידעת אשר בידו נפש כל חי ואיך תוכל להמרות את פיהו והלא אפילו מלך ב"ו בהמרותך את פיהו תכף יסיר ראשו מעליו כ"ש וק"ו מלך מלכי המלכים הקב"ה, ועוד תחשוב קודם עשותך כל דבר ודבר מה שיקרה לך מהמעשה הזה אשר אתה עושה ומה יולד ממנו, וכמאמר התנא איזהו חכם הרואה את הנולד, ואמרו עוד, הוי מחשב בעונש העבירה ובשכר המצוה, ובפרט אם תצרף עם המחשבה להיות אוהב את השמא, שתמיד תחשוב קודם מעשה ותאמר שמא לא טוב אני עושה בזה הדבר, דשמא יולד ממנו כך וכך, וחזור בכך ממה שהסכמת

לעשות ותאמר בדעתך שב ואל תעשה עדיף, באופן כי שלשה אלה בני נ"ח אל ילזו מעיניך בשכבך ובקומך שבהם תוכל לנצח יצרך ולעשות רצון יוצרך כאמור.

פרק ד

כתב החסיד בעל ס' חובת הלבבות וז"ל: הנכנע הוא הנקרא בספרי הקדש עניו ונכזה בעיניו וצנוע ודכא ושפל רוח ורוח נשברה ונדכה ורך לבב ונכה רוח ולב נשבר ונפש שחה, ומי שהוא כזה אין רחוק ממנו דרך קרבת הבורא ולעמוד לפניו ויהיה רצוי ומקובל לפניו יתברך עכ"ל. וכודאי שאיש כזה אינו נכשל בלשה"ר ולא לקבלו שהרי דרכו תמיד שאינו מקפיד על מי שמדבר בגנותו מרוב ענותנותו, ואדרבה שמח על מי שמדבר בגנותו ומשקר עליו שזוכה ליקח זכיות מי שדבר עליו, וכמ"ש הרב החסיד הנזכר שהביא מעשה על אחד מהחסידים שזכר אותו אחד לרעה שדיבר עליו שקר וגנות והגיע הדבר לאותו חסיד, מה עשה אותו חסיד תכף שלח למדבר בו כלי מלא מזמרת ארצו וכתב לו הגיעני מה ששלחת לי מנחה מזכיותיך וגמלתיך בזה, ואמר אחד מן החסידים הרבה בני אדם יבאו יום החשבון וכשמראים להם מעשיהם ימצאו בס' זכיותיהם זכיות שלא עשו אותם ויאמרו לא עשינו אלה ויאמרו להם פלוני עשה אותם אשר דיבר בכם וספר בגנותכם, וכן כשיחסרו ממנין זכיות המספרים בגנות אחרים ומבקשים אותם ומשיבין להם כבר אבדו מכם בעת שדברתם בפ' ופ' והם זכו בחלקכם, וכן יש מהם ג"כ אשר ימצאו בספר חובותם חובות שלא עשו אותם וכשיאמרו שלא עשינו אותם יאמרו על שדברתם בפ' נוספו עליכם, וכשהמדבר חוזר בו ושב בתשובה ונמחלו עונותיו נמחלים לו אז ג"כ חובות שנכתבו עליו שלא עשאו מק"ו, דאפילו עון שעשה נמחל כ"ש עון שלא עשה, וכן אותם הזכיות שנלקחו ממנו שנכתבו בס' הנדבר אם שב המדבר בתשובה אין חוזרים ולוקחים אותם זכיות מהנדבר שכבר זכה בהם, אלא שמוסיפין לו לזה השב זכיות כשיעור אלו שנלקחו ממנו ואינו מפסיד כלום, וזה נהנה וזה אינו חסר כדת של תורה. (א"ה, זה"ש הכתוב ולך ה' חסד כי אתה תשל"ם דייקא לאיש כמעשהו, שעושה הקב"ה חסד גדול עם המדבר לשה"ר אחרי שובו ומשלם לו בתורת תשלומין חלף אותם זכיות שאבדו ממנו כשדיבר).

וזה לענ"ד רמז דוד תאלמנה שפתי שקר הדוברות על צדיק עתק בגאווה ובוז, וסמין ליה מה רב טובך אשר צפנת ליראיך פעלת לחוסים בך נגד בני אדם, דלכאורה יש להבין קשר הפסוקים מה ענין זה לזה, אמנם על פי כל האמור למעלה שפיר דרשינן סמוכים דהכונה בסמיכות זו שאמר מה רב טובך וכו' כלומר שאתה מצפין ליראיך שכר הזכיות של המדבר שקר על רעהו, שנוטלים זכיות מזה המדבר ונותנים אותם לנדבר בו, דמלבד שהוא צדיק ומלא זכיות אלא גם נותנים לו שכר זכיות של חבירו שדיבר

עליו, וזהו דקאמר מה רב טובך שנתרבה וניתוסף על מה שהיה כבר, והפעולה הזאת היא נגד דיני אדם, וזהו דקאמר נגד בני אדם כלומר נגד דיני אדם, דבדיני אדם קי"ל גרמא בנזיקין פטור ובדיני שמים דוקא חייב הגורם הפסד לחבירו, ובכאן לא יש כי אם גרמא בנזיקין דהא ודאי טעם שנוטלים מזה ונותנים לזה משום שלא ימנע שלא יהיה לו איזה היזק לנדבר בו, כגון שהיה לו לנדבר איזה אוהב שהוא אוהבו ומאמין בו ומספיק לו כל צרכו, והיה כשמעו את דברי האלה הזאת שדיבר עליו זה יכנסו דבריו באזניו ותכף מבטל מה שהיה מטיב לו ומספיק בידו, ואדרבה הוא מתנחם על שעבר שנכשל בכני אדם שאינם מהוגנים, וא"כ הוי גרמא בנזיקין ופטור בדיני אדם וחייב בדיני שמים, ומשו"ה סיים ואמר נגד בני אדם. ואל זה ג"כ כיון דוד באומרו ולך ה' חסד כי אתה תשלם לאיש כמעשהו והיינו בגוונא שכתבנו שהנדבר לוקח זכיות חבירו ומעלים עליו כאלו הוא עשאם אפ"י שהם מעשה ידי אחרים ל"ו יחשוב ה' כמעשהו ממנו, וזה חסד גדול הוא שלוקח שכר מצוה שלא טרת ולא יגע בהם.

והנה מתוך כל האמור מצאה הקפידה מקום לנוח על אדוננו דוד לפי מה שדרשו פסוק זה תאלמנה שפתי שקר וכו', על דואג ואחיתופל שהיו מדברים סרה על דוד, וא"כ לפי מאי דכתיבנא אדרבה היה לו לדוד לשמוח כמו ששמח אותו חסיד ז"ל, דבשלמא באומרו יתצוהו לנצח מחיי עוה"ב ניחא דע"י שלקח הוא כל זכיותיהם, והם לקחו כל עונותיו ולא נשאר בידם כלום לזכות לחיי עוה"ב, וזהו שאמר ג"כ יראו צדיקים וישמחו ועליו ישחקו שהם הרויחו זכיותיו וסר מהם כל עונותם, וראוי להם לשמוח והוא החליף טוב ברע וכל השומע יצחק עליו, אבל מה לו להצטער ולקללם כל היום. והנראה בפשיטות לומר דכל צערו אינו בעבור עצמו אלא בשביל חלול השם שנתחלל על ידם וכל צערו בעבור כבוד שמו יתברך אבל משום עצמו מזמור לדוד מבעי ליה וראוי לשמוח במה שזכה שלקח כל זכיותיהם של אלו נוסף על זכיותיו.

והנה מלבד זה מרויח שנמחלים עונותיו וגם זוכה לאריכות ימים, דכיון שהוא עניו ולא קפיד על מי שגמלו רעה וכדאמרינן בגמ' שאלו את ר' נחוניא הגדול במה הארכת ימים אמר להם מימי לא עמדתי על מדותי, ופירש"י ז"ל לא עמדתי על מדותי לשלם גמול רע למי שמצער אותי, וכבר אמרו ז"ל המעביר על מדותיו מעבירים לו על כל פשעיו, ומלבד שאינו משלם גמול רע למי שמצער אותו אלא אדרבה הוא משלם טובה תחת רעה, וכמו שעשה אותו חסיד ששלח כלי מלא מזמרת ארצו להדובר סרה עליו, כיון שהרויח על ידו שנטל זכיותיו ראוי שיגמלוהו טובה. ולע"ד שעל זה רמז אדוננו דוד באומרו מי האיש החפץ חיים אוהב ימים לראות טוב סור מרע ועשה טוב, הכונה דקא מזהירו לזה הנדבר ואמר לו נצור לשונך מרע ר"ל מהאיש הרע הזה שדיבר עליך סרה הזהר שתצור לשונך ותשמרה לפיך מחסום, ואל תען כסיל ואל תגמלהו רעה, אלא אדרבה סור מהרע שראוי לך לעשות לו ועשה טוב עמו, לפי שעל ידו הרוחת

הרבה הן אריכות ימים בעוה"ז כמו רבי נחוניא, הן חיי עוה"ב שע"י ששתקת נמחלו עונותיך והיית צ"ג ע"י זה שדיבר עליך, מלבד זכויותי שניטלו ממנו ונתנו לך הא ודאי שעליך לגמול אותו טובה בעבור שיצא לך ממנו כל הריוח הזה, וא"כ אתה בן אדם איך על מעט צער שנולד לך מזה הדובר עליך אם אין אתה סובלו תאבד ממך כל הטובות הללו, והיינו דאמרינן לעיל שהמחשבה והזכירה הם סמים לדחות היצה"ר מעליך, דודאי כיון שאתה חושב כמה טובה כפולה יוצא לך מזה אשר דיבר עליך, ודאי שאתה עושה עמו כמו שעשה אותו חסיד לשלוח לו דורון ולהחזיק טובה למי שדיבר עליך.

גם ירויח העניו שע"י שהוא עניו יוסר ממנו הכעס והקפדנות שמלבד שעונשם רע ומר מאד כידוע, אלא גם הם כחרכות לגוף וגם מרויח העניו שע"י שאינו מחשיב עצמו לכלום כל בני אדם יהיו אוהבים אותו וכולם מלמדים עליו זכות ואינם חפצים במפלתו, וא"כ אף אם ח"ו נכשל באיזה דבר שאינו הגון כולם פותחים עליו לזכות ולא ימצא לו שום שונא לדבר בגנותו והכל דורשים בשלומו וטובתו, הפך הגאה שהכל שמחים במפלתו ומגדילים פשעו על חד תרין ואין מי שמלמד עליו זכות, וזהו שאמר דוד וענוים יירשו ארץ והתענגו על רוב שלום לכלול חיי עוה"ז וחיי עוה"ב שזוכה לשניהם, וגם יתענגו על רוב שלום דאין מי שמתקוקטט עמהם ומדבר אתם קשות, וכמ"ש שלמה ולענוים יתן חן. ואתה בן אדם אתה רואה בעיניך כמה גדלה מדת הענוה ואין סוף וקץ לשכרה ועל כן בכל דור ודור אנשיה מועטים חד בדרא כי ימצא איש עניו באמת ומשה והלל יוכיחו, שבדורו של משה לא היה עניו כמהו, וכמו שהעיד עליו הכתוב עניו מאד מכל האדם, וכן הלל לא היה בדורו עניו כמהו, ופוק חזי כמה וכמה מונה תלמוד בבלי שבחם של ענוים של כל דור ודור הם אנשים גדולים חכמים וידועים, באופן שבכל דור ודור לא ימצא מהסוג הזה אלא מעט מן המעט, והטעם לזה מפני ב' סיבות הא' יען שהיצה"ר ידוע שבמדה זו של ענוה אם הוקבעה בלבו של אדם שוב אינו יכול לגשת אליו ולהחטיאו בשום אופן, והוא יודע שבזאת המדה יקנה האדם חיי עוה"ז וחיי עוה"ב, וזה הפך רצונו של יצה"ר שכל מגמתו להאביד את האדם בעצתו ולכן טורח היצה"ר ומסית את האדם ויועץ עליו שאל יהי מדרס כף רגל לבני אדם, ועל כל דבר ודבר הוא מעורר אותו להקפיד ומעט מעט כלאחר ידו מרחיק את האדם ממדת הענוה ואינו מניחו להרגיש שהוא אינו עניו, וא"כ כדי לסכל עצתו בזה צריך טורח סגי עד מאד עד שיוכל לדחותו מעליו ולהיות עניו מאד דלאו כל מוחא ומוחא סביל דא, ומשו"ה אנשיה מועטים. ומטעם זה הוצרך התנא להזהירו בכפילא ואמר מאד מאד הוי שפל רוח יען שלפי הטבע האנושי אין יכול האדם להפיל עצמו מאיגרא רמא לבירא עמיקתא מאחר שהורגל בכך.

אן יש לפרש אמרו מאד מאד לאפוקי שלא יהיה עניו למראה בני אדם, וענותותו מהשפה ולחוץ וגונב דעת הבריות, או שיעשה עצמו עניו לעת הצורך ואין תוכו כברו, משו"ה הזהירו התנא בכפל לומר שצריך להיות עניו מלב ומנפש ותוכו כברו, ומ"ש בפני כל אדם לאשמעינן דאם השפיל עצמו לפני מי שגדול ממנו זה אינו בסוג עניו אלא צריך שיהיה עניו אפילו לפני הפחותים ממנו. ועתה בני איעצך ויהי אלהים עמך כיצד תוכל לקנות מדת הענוה ולכפול טבעך, דע שמתחילה תן דעתך להכיר גדולת הבורא יתברך ויתעלה ולהכיר בכל מעשיו הנוראים, ותשפיל עצמך מאד בעמדך לפניו ית' בתפלה לבקש ממנו ולהתחנן אליו, ותאמר מה אני ומה חיי להרים ראשי לפני גדולתך אבינו שבשמים אשר כל הברואים כאין נגדך, ודבר זה אינו קשה על האדם להשפיל עצמו לפני יוצרו. ואח"כ ירגיל להשפיל עצמו לפני מי שגדול ממנו בחכמה או במנין שגם זו אינה קשה עליו כל כך, כי כך היא המדה להעריך את עצמו לפני מי שגדול ממנו, ואח"כ ירגיל להשפיל עצמו לפני חבירו השוה לו, ואחר כך יוכל להרגיל עצמו להיות שפל לפני כל אדם, ויהיה ערום בדעת לנצח את יצרו בזה והבא ליטהר מסייעין אותו.

פרק ה

ידוע מ"ש התנא באבות הוי קל לראש כלומר שיקל אדם את עצמו לפני מי שגדול. א"נ שבא התנא לרמוז בר"ת של ק"ל לרא"ש ק"ל לרוץ לעשות ר'צון א"ב"ך ש'בשמים, דלגבי עבודתו ית' אל יחשיב עצמו לכלום, וכמ"ש דוד ונקלותי עוד מזאת שהיה משפיל ומיקל עצמו בפני כל אדם לכבודו ית' אעפ"י שהיה מלך. א"נ שיהיה קל לרוץ לעשות המצוה שנזדמנה לפניו במהרה יחוש לעשותה, כדכתיב נרדפה לדעת את ה' שאל יתרו של לילך בכבודות לאט לאט דיתכן שבזה העכוב תלך המצוה מידו ויעשוה אחרים ולא יוכל הוא לעשותה, וכן אז"ל זריזין מקדימין למצות שרודפין אחר המצוה ומקדימין לעשותה לפני כל אדם. ומה שסיים התנא ונח לתשחורת, כלומר, שאם עלה על דעתך ח"ו לעשות איזה עבירה אשר תאוה נפשך שסופה משחרת פניך בפני הבריות, הוי נח ואל תרוץ במהרה לעשותה אלא מתון מתון שהמהירות מביאה לידי חרטה, ותחשוב ההפסד וההיזק אשר יוצא לך ממנה. וכן אמרו חז"ל מתון מתון ד' מאה זוזי שויא. גם כדי להרחיק הגאווה ולקנות מדת הענוה יעלה על לבו כל שעה דברי התנא שאמר דע מאין באת וכו', ואמר החכם אני תמיה במי שעבר במעבר השתן והדם פעמיים איך יעלה על דעתו שיתגאה, והמחשבה בזה מועלת. כי ע"י שתמיד חושב בזה יבא לידי כניעה וענוה, ויביט ויראה בדברי התלמוד ובמדרשים כמה שבח ושכר מגיע למשפיל עצמו, וכמה עונשים קשים ומרים מגיעים למגביה את עצמו, ומי פתי שמניח

המרגליות ולוקח את הצרורות ומעלה חרס בידו, אין לך סומא גדול מזה שיביא לעצמו היזק בידיים, ולמה תשגה בני ללמוד מהפחותים הפוחזים ורקים ומה' רחוקים, ולא תלמוד מדעת אשר היו לפניך אברהם בראש ההוא אמר ואנכי עפר ואפר, ואחריו באו משה ואהרן ואמרו ונחננו מה, ואחריהם דוד מלך ישראל אמר ואנכי תולעת ולא איש. וא"כ יש ללמוד ק"ו מאלו וגם צריך שיהיו תולדותיהם כיוצא בהם דזרוק חוטרא אווירא אעיקריה קאי, צא ולמד ממ"ה הקב"ה כביכול עליו נאמר ה' מלך גאות לבש, בא וראה ענותנותו אם התלמיד הולך בלילה לפני רבו מי נוטל את הפנס לא התלמיד, והקב"ה נטל את הפנס לפני ישראל, שנאמר וה' הולך לפנייהם יומם ולא נחם אלהים דרך ארץ כי הד"א להיות הפנס ביד השמש לפני האדון, והקב"ה עשה להפך הוי וענותך תרבני, בנוהג שבעולם אומר הרב ועונה התלמיד והקב"ה אינו כן אלא משה ידבר והאלהים יענונו בקול. מלך ב"ו כשהוא מזכיר שמו ואח"כ מזכיר קטיזמא (שבח) שלו, והקב"ה אינו כן מזכיר קטיזמא שלו ואח"כ מזכיר שמו, שנאמר בראשית ברא אלהים את השמים ואת הארץ, אמר ר' אבא ראית מימך הרב והתלמיד עוסקים בתורה ואמר הרב לתלמיד הוגעתין רב לך, והקב"ה למד תורה לישראל ארבעים יום ולבסוף אמר להם הוגעתי אתכם וציערתי אתכם, בנוהג שבעולם התלמיד והרב עומדים הרב אומר לתלמיד לך והמתן לי במקום פלוני והתלמיד הולך וממתין לו, והקב"ה אמר ליחזקאל קום צא אל הבקעה ושם אדבר אותך וכתוב ואצא אל הבקעה והנה שם כבוד ה' עומד הוי וענותך תרבני. לעתיד לבוא הקב"ה מושיב למלך המשיח לימינו שנאמר נאום ה' לאדוני שב לימיני, ואברהם לשמאלו ופניו מתכרכמין, ואומר בן בני יושב לימין ואני יושב לשמאל והקב"ה מפייסו ואומר לו בן בנך על ימיני ואני על ימינך כביכול ה' על ימינך הוי וענותך תרבני, וכן כתיב אני את דכא שהניח השמים ושמי השמים וגם הניח כל ההרים הגבוהים והשרה שכונתו בסנה וסיני, שהסנה שפל מכל האילנות וסיני שפל מכל ההרים, וגם בתחילת ברייתו של עולם אמר נעשה אדם שנמלך במלאכים אף עפ"י שאינו צריך לעצתם, ואפ"ה נמלך כדי ללמד לבני אדם מדת ענוה ויהיה הגדול נמלך בקטן, ואעפ"י שיצא תקלה מזה שטעו המינים ואמרו דיש ח"ו ב' רשויות עכ"ז לא חשש הקב"ה לזה ומחל על כבודו כדי ללמד ענוה לבריותיו. הרי אתה רואה מכל האמור שהקב"ה נוהג במדת ענוה אעפ"י שלו נאה הגאות והגדולה, וא"כ מה לך עוד אתה בן אדם להתגאות ולמאוס במדת הענוה אדרבה הוי קבל וקיים, מכלל דאי לא הוי קבל לא מקיים, וזהו שרמו הכתוב אל תתן את פיך להחטיא את בשרך מלשון חסרון ע"ד אני ובני שלמה חטאים, ור"ל אל תתן את פיך לדבר גבוהה שזה גורם להחטיא ולחסר את בשרך, וכדאמרו הוי קבל וקיים ומכלל הן אתה שומע לאו, וא"כ אתה בן אדם חוסה על עצמך ואל תאבד עצמך לדעת, גם לגרום לעצמך שלא לקום בתחיית המתים ומכשז"ל ע"פ הקיצו ורננו שוכני עפר שאין קם בתחיית המתים אלא א"כ משים עצמו כעפר בחייו דהיינו שפל מאד. (א"ה, זה"ש במסרה ד'

פא חכמה דרך ישרים ותמימים ומוסר

הלוך וסי' הלוך וגדל (בגאה וגאון) הלוך ונסוע (הליכה בלי חזרה בתחיית המתים) הלוך וחסור (בענוה ושפלות) הלוך ושוב (בזמן התחייה). א"נ לאידך גיסא עפ"י מ"ש הרב חיד"א ז"ל במד"ק מערכת ע' סימן ז' דמי שהוא עניו אינו בא בגלגול והיינו דקאמר (הלוך וחסור (עניו) הלוך ונסוע (מבלי שיחזור בגלגול) הלוך וגדל (גאה) הלוך ושוב (בגלגול) ע"כ הגה"ה). ואדרבה אם היה עניו ושפל בעיניו זוכה לשם טוב ושמעו הולך בכל העולם, וכמו שפירש מהרש"א על משנת נגד שמא אבד שמייה, שאין שם טוב של אדם נמשך עד שישפיל עצמו בתכלית השפלות עד עפר יגיע, עד שכל שם שהיה לו עד עתה אבד אותו בשפלותו, ואז הקב"ה מקימי מעפר דל וימשך לו בעולם שם טוב ושמעו הולך בכל העולם, וזהו דקאמר אימתי נגד שמא שימשך שם טוב שלו בכל העולם אם אבד שמייה שהיה לו מקודם, ואז קורא לו שם חדש. וכן מצינו באברהם שאמר לו לך מארצך וגו', כדי שיאבד ממנו שם הקודם ואח"כ ואעשך לגוי גדול ואגדלה שמך וקורא לך שם חדש, ואם תרצה לידע באמת מי הוא עניו מלב ומנפש ולא משפה ולחוץ אם תראה אותו תמיד מדבר בלשון נמוך ובלשון רכה, ואינו מדבר קשות עם כל אדם, ובפרט בעת הכעס ומיעוט הנקמה אחר היכולת, ושח עינים בהליכתו ומואס ומצטער ממי שמשבחו במעשיו הטובים וטועה בו, ושומע חרפתו ואינו משיב אף שיש יכולת בידו להשיב, הא ודאי איש כזה רדוף אחריו והדבק בו למען תלמד ממעשיו, ומי זוטרי בעיניך מ"ש חז"ל על מי שדעתו שפלה עליו דהוי כאלו הקריב כל הקרבנות כולם, ולא עוד אלא שאין תפלתו נמאסת, ומקשו הכא דמהיכא תיתי שתהיה תפלתו נמאסת עד שהוצרך לאשמעינן שאין תפלתו נמאסת, וכמדומה לי שראיתי בספרי המפרשים ז"ל שפירשו בזה עפ"י מ"ש רז"ל דתפלות כנגד תמידין תקנום, וא"כ זה שהעלה עליו הכתוב כאלו הקריב כל הקרבנות כולם אין לו להתפלל והוי ח"ו כברכות לבטלה, שכבר יצא ידי חובתו ע"י הקרבנות שהם העיקר. ומ"ש דמצות עשה להתפלל כדכתיב ועמדתם את ה' אלהיכם זו תפלה היינו שחייב להתפלל באיזה נוסח שאין בו ברכות לבטלה, משו"ה אתא לאשמעינן שאין תפלתו נמאסת ואין בה משום ברכות לבטלה ח"ו, ולע"ד נראה עפ"י מ"ש ז"ל במסכת תענית דר' אליעזר התפלל ולא נענה, וירד ר"ע אחריו והתפלל ונענה חלש דעתיה דר"א, יצאה בת קול ואמרה לא מפני שזה גדול מזה אלא שזה מעביר על מדותיו, וא"כ זהו דקאמר שבעל הענוה מלבד דהו"ל כאלו הקריב כל הקרבנות כולם אלא גם חבה יתירה נודעת לו יתר על חבירו שאין תפלתו נמאסת ונענה בתפלתו כמו ר"ע שנענה, ואינה חוזרת ריקם כשמתפלל על הצבור אף עפ"י שיש כמה צדיקים שמתפללים ואינם נענים כר"א וכיוצא, אבל מי שדעתו שפלה עליו בטוח הוא שמתפלל ונענה.

אן יל"פ דאע"ג דאמרו ז"ל דמיום שחרב ביהמ"ק ננעלו שערי תפלה, בא לאשמעינן כאן לפני זה לא ננעלו ופתח פתוח לפניו ואם הוא סגור יפתח. או יל"פ דאשמעינן

דאע"ג דתפלת היחיד נמאסת דהן אל כביר לא ימאס דמשמע דתפלת היחיד ימאס, מ"מ זה שדעתו שפלה עליו אף שהתפלל ביחיד אין תפלתו נמאסת, תפלתו דייקא שמתפלל ביחיד לבדו היכא דדחיקא ליה מילתא להתפלל עם הרבים מאיזה סיבה אינה חוזרת ריקם, בין שמתפלל על עצמו בין על אחרים כר"ח בן דוסא. בא וראה כמה מעלות טובות ומדות טובות אשר עשה משה לעיני כל ישראל ואפ"ה הניח הקב"ה את הכל ולא שבחו אלא במדת הענוה, והיינו כמ"ד ענוה גדולה מכולם. ובאמת לכאורה יפלא שזה נראה הפך מאז"ל בברכות משם רשב"א שאמר אין לו להקב"ה בבית גנזיו אלא אוצר של יראה, שנאמר יראת ה' היא אוצרו דמזה מוכח דיראה גדולה מענוה, דאם איתא דענוה גדולה מיראה וכמ"ש ז"ל דמה שעשתה ענוה עקב לסנדלה עשתה היראה עטרה לראשה, א"כ היכי קאמר אין לו להקב"ה בבית גנזיו אלא אוצר של יראה, והרי יש אוצר גדול ממנו והוא אוצר הענוה, ועוד דמי שיש בו ענוה בודאי שיש בו יראת שמים, אבל מי שיש בו יראת שמים אינו מוכרח שיש בו ענוה והלל ושמאי יוכיחו, דתרוייהו אית בהו יראת שמים בתכלית ואפ"ה היה שמאי קפדן ואינו עניו כ"כ כהלל, ומה"ט גופיה אז"ל יראה מילתא זוטרתה לגבי משה משום שהיה בידו ענוה שהיא גדולה מכולם.

והנה באמת דבפ"ק דע"ז איכא פלוגתא דתנאי דר' פנחס בן יאיר ס"ל דענוה מביאה לידי יראת חטא, ויראת חטא מביאה לידי חסידות, וחסידות גדולה מכולם, ופליגא דריב"ל דריב"ל ס"ל דענוה גדולה מכולם, ולפי דבריו יראת חטא מביאה לידי ענוה, וא"כ י"ל דרשב"י דקאמר אין לו להקב"ה אלא אוצר של יראת שמים ס"ל כר"פ בן יאיר דענוה מביאה לידי יראה, דיראת חטא גדולה מענוה, ומשו"ה אמר רשב"י דאין לו להקב"ה בבית גנזיו אלא אוצר של יראה, אבל אליבא דריב"ל דס"ל דענוה גדולה מכולם, א"כ קשה דמאי עביד בהאי קרא שהביא רשב"י דכתיב יראת ה' היא אוצרו דמשמע דיראה גדולה מענוה וקרא דכתיב עקב ענוה יראת ה', משמע להפך דענוה גדולה מיראה, וקשו קראי אהדדי. וי"ל דהא דכתיב יראת ה' היא אוצרו היינו לרבנותא, דאפי' יראת ה' היא אוצרו כ"ש ענוה שהיא גדולה ממנה, ודלא כרשב"י שאמר דאין לו להקב"ה בבית גנזיו אלא אוצר של יראה אלא ס"ל דלרבנותא אמר קרא יראת ה' וכ"ש ענוה, וס"ל לרשב"י דהא דכתיב עקב ענוה וכו' אין פירושה מה שעשתה ענוה עקב וכו'. אלא ה"פ עקב ענוה ר"ל סוף הענוה יראת ה' דענוה מביאה לידי יראת חטא, ולעולם היראת חטא גדולה מענוה, וא"כ לפ"ז מוכרח לומר לכאורה דהא דאמרו יראה מילתא זוטרתה לגבי משה אתאי כריב"ל ולא כרשב"י, דלרשב"י אף לגבי משה לאו מילתא זוטרתה היא, וכ"ת א"כ איך קאמר משה לישראל מה ה' אלהיך שואל מעמך כי אם ליראה דמשמע דמילתא זוטרתה בעי מנייהו והא דבר גדול שבכולם בעי מנייהו, דמאן דדא ביה כולהו איתנהו ביה, וי"ל דס"ל לרשב"י דמאי דכתיב מה ה'

אלהיך שואל מעמך היינו כמו שדרשו במנחות אל תקרי מה אלא מאה, שחייב אדם לברך מאה ברכות כלל יום והם סיבה שמביאין לידי יראה כמ"ש בפרקים דלעיל.

ועוד דדרשו מהאי קרא דכתיב מה ה"א שואל מעמך כי אם ליראה, לאשמעינן דהכל בידי שמים חוץ מיראת שמים שנאמר מה ה' אלוקיך שואל מעמך ומקשי אטו יראה מילתא זוטרתה היא ומשני אין לגבי משה מילתא זוטרתה היא ע"כ. ודברי אגדה הלזו לכאורה תמוהים הם חדא דאקרא גופיה דכתיב מה ה"א שואל מעמך, היה לו להקשות אטו יראה מילתא זוטרתה היא ומה לו בהצעה זו שהציע בתחלה שאמר הכל בידי שמים חוץ מיראת שמים דמשמע דמבלי הצעה זו אינו יכול להקשות, והלא אף בלא הצעה זו היה יכול להקשות אקרא גופיה, וגם על התרצן יש להקשות דמאי משני אין לגבי משה מילתא זוטרתה היא הא משה לגבי ישראל הוא מדבר ולגבי דידיהו דישראל ודאי לאו מילתא זוטרתה היא, וכבר ראיתי למהרש"א בחי' אגדות ולהרי"ף שהרגישו בזה ע"ש מה שתירצו, ולענ"ד נראה לי שבכל בקנה א' עפ"י מה שידוע מהראשונים ז"ל דתרי גווני יראת שמים איכא, הא' יראת העונש, ולמעלה ממנה יראת הרוממות, והיא יראה פנימית, שהוא ירא מפני גדלותו ית' וית' שהוא כביכול בעל היכולת ושליט בעליונים ובתחתונים ואין בלעדו גדול ונורא, וירא ממנו שלא יבא להמרות כבודו, וכן הירא חטא תמיד ירא מן החטא שלא יכשל בו ויבא להמרות כבודו ית' שצוהו עליו, וזאת היראה אין ספק שאינה נקבעת בלבבו של אדם מהרה כי אם אחר טורח גדול עם יצרו ויהיה לו סיוע מלמעלה, דכיון דיתחיל האדם ביראה משום העונש אז מסייעין אותו מלמעלה לבא ליכנס ביראת הרוממות והיראת חטא, וכמ"ש ז"ל הבא ליטהר מסייעין אותו, וא"כ י"ל בפשיטות דהא דכתיב מה ה"א שואל מעמך נוכל לומר דאיירי ביראת העונש שהיא מילתא זוטרתה אף לגבי ישראל שאינו מבקש מהם עתה כי אם היראה הזאת ולא יראת הרוממות, דההיא אין ביד האדם לעשותה מבלי סיוע אלהי, ואם כן אקרא גופיה ל"ק כלל יראה מילתא זוטרתה היא, דודאי זוטרתה היא אף לגבי ישראל וקרא דכתיב יראת ה' היא אוצרו, ואמר רשב"י עלה דאין לו להקב"ה בעולמו כי אם אוצר של יראת שמים איירי ביראת הרוממות שאין כל אדם זוכה לה ואנשיה מועטין, ועל זאת היראה לא דיבר להם משה, אבל מדאמר ר"ח סתם הכל בידי שמים חוץ מיראת שמים סתם ולא חלק בין יראה ליראה ודרכו של אמורא לפ' ולחלק בין יראה ליראה ש"מ דס"ל דאפילו יראת הרוממות קאמר עלה קרא ששואל מעמך, ועל זה מקשה שפיר בכח אטו יראה מילתא זוטרתה היא דודאי יראת הרוממות לאו זוטרתה היא, וכמ"ש רשב"י אין לו להקב"ה בבית גזיו אלא אוצר של יראת שמים, ומשני אין, לגבי משה מילתא זוטרתה אפילו יראת הרוממות, ואע"ג שאמר כן לישראל כיון דלגבי דידיה שהוא עניו מאד ואינו מחשיב עצמו לכלום, ומתוך ענותנותו חשיבי בעיניו כל אחד מישראל שקול כמוהו ויותר ממנו שהם זרע קודש בני אברהם יצחק ויעקב, והוא

סבור דגם לגבי ישראל מילתא זוטרת, וכמו שידוע מדברי חכמי המוסר דה"ט דהעניו אינו מקפיד על חבירו לפי שחושב אותו גדול ממנו משו"ה אמר להם מה ה' אלוקיך שואל מעמך וגו', דלפי דעתו גם לגבי ישראל מילתא זוטרת. (א"ה, זהו שסיים להם מרע"ה לישראל בדברי קדשו הן לה"א השמים וגו' ורק באבותיך חשק ה' וגו' ויבחר בזרעם אחריהם בכס וגו' לומר להם דמאחר שאתם זרע קודש בני בחוריו של מקום ודאי דלגבי דיכוכו תחשב יראת הרוממות מילתא זוטרת).

ובדרך דרש כמדומה לי שראיתי לאחד מרבני אשכנז או שמעתי שהיה מפרש כוונת אומרם ז"ל לגבי משה מילתא זוטרת עפ"י מאי דאיתא במדרש ע"פ ותיראנה המילדות וגו' ולא עשו כאשר דבר אליהם מלך מצרים ותחיין את הילדים שהקב"ה שלם להם שכרם שזכתה יוכבד שיצא ממנה בן שקול ככל העולם, וא"כ כיון דידע משה שטעם שהוא בא מיוכבד בעבור אותה יראה שיראה מה' ולא חשבה לדברי המלך כלום א"כ מוכרח הוא להקטין היראה בעיני ישראל שאם הוא מגדילה בעיניהם הוי כמגדיל את עצמו בעיני ישראל, כיון שהוא בא בזכות היראה. וזהו דקאמר אין, לגבי משה מוכרח לומר שהיראה מילתא זוטרת היא, דאם מגדילה בעיניהם הרי זה כמשבח עצמו ומתפאר שאין כמוהו בעולם, וזה הפך מדתו שהאיש משה עניו מאד ואינו חושב עצמו לכלום.

עוד נ"ל דה"ט דלא אקשי תלמודא אקרא גופיה שאמר מה ה"א וגו' אטו יראה מילתא זוטרת משום דבמס' מנחות דרשי אל תקרי מה אלא מאה, ויתכן דמשום קושיא זו דאטו יראה וכו' דרשו כן, אבל לר"ח שאמר הכל בידי שמים חוץ מיראת וכו', שאינה גזירה אלא הדבר תלוי בידו של אדם וקרא גופיה אתא לאשמעינן לההיא דהכל בידי שמים חוץ מיראת שמים, ולא בא לאשמעינן ההיא דמנחות אל תקרי מה אלא מאה א"כ שפיר מקשי השתא אטו יראה מילתא זוטרת ומשני אין, לגבי משה מילתא זוטרת ואפילו לגבי ישראל מילתא זוטרת היא, ומ"ש אין לגבי משה כלומר לגבי נבואת משה שלא קם כמהו וידע בנבואתו, שעתה אף לגבי ישראל הויא מילתא זוטרת כאשר היה כן בעיני ה' שאמר עליהם מי יתן והיה לבכם זה להם לאהבה אותי ולשמור מצותי כל הימים שידעו האמת, ואח"כ נעשה בעיניהם ככלי גדול וכמ"ש שם שאח"כ חזרו מאמנותו, ובעת שהיתה אמנותם שלימה עם הקב"ה א"ל ועתה ישראל מה ה' אלוקיך שואל מעמך, ובאותו פרק היה ידוע למשה דהיראה מילתא זוטרת היא לגבי ישראל כמו לגבי דידיה.

פרק ו

אמרו בגמ' אין העולם מתקיים אלא על מי שמשים עצמו כמי שאינו, שנאמר ומתחת זרועות עולם, וח"א אין העולם מתקיים אלא על מי שבולם עצמו בשעת מריבה שנאמר תולה ארץ על בלימה, וח"א בעבור משה ואהרן דכתיב בהו ונחנו מה, ונראה דכל הני אמוראי לא פליגי ומר אמר חדא ומר אמר חדא ובתרא שיטתא קיימי דאין העולם מתקיים אלא בעבור מי שהוא עניו והשתא איכא רווחא להאי עניו דלגבי דידיה ליכא טענת מי הקדימני, וראוי ליטול שכרו מן הדין דהא כיון שהוא סיבה לקיום העולם ולהיות קיים והרי כבר פסק מור"ם ז"ל בח"מ דמי שעשה טובה עם חברו חייב ליתן לו שכרו כפי הדין כפי ערך הטובה ששעה, ועוד מרויח ג"כ העניו בזה שניצול ג"כ מטענת שכבר יעקב ועשו חלקו העולמות ואין להם לישראל כלום בהנאות עולם הזה שכלו לבני עשו שלפי שהעולם מתקיים בעבורו מן הדין שיטול מבני עשו דמי ושכר הטובה שעשה עמהם שעל ידו יכולים לחיות בעולם, דאלמלא זה העניו לא היה העולם מתקיים, ושכר הטובה הזאת אין לה שיעור ששעה הרבה מאד מאד, וגם מרע"ה לא זכה לקבל את התורה אלא בשביל ענוה שהיתה בו, וכדתנן משה קבל תורה מסיני ופירש המהרש"א דכמו שסיני משום שהוא נמוך ושפל שבהרים ירדה עליו שכינה לתת התורה לישראל, אף משה כן ויבא עניו זה משה ויקבל תורה מהקב"ה שהוא עניו, כמ"ש ז"ל ע"פ וענותך תרבני בסיני במקום הנמוך והשפל, ועל ידי שזכה לקבל תורה משום שהוא עניו ובה זכה להיות בעלה דמטרוניתא כביכול איש האלהים כאיש הגוזר על אשתו ומקיימת דבריו, צדיק מושל ביראת אלהים הקב"ה גוזר ואיהו מבטל, ואיתא בילקוט פרשת ואתחנן אמר משה לפני הקב"ה הרי כתבת בתורה ואם אמור יאמר העבד אהבתי את אדוני את אשתי ואת בני לא אצא חפשי, גם אני אהבתי את אשתי ואת בני. אמר לו הקב"ה אל תוסף דבר אלי עוד בדבר הזה ע"כ. וראוי להשית לב על המאמר הזה דכיון דמשה כדין תבע, איך א"ל הקב"ה אל תוסף דבר אלי בדבר הזה, ועוד מאי אל תוסף דבר אלי הול"ל אל תוסף דבר בדבר הזה ומאי אלי דקאמר הא פשיטא דעמו היה מדבר.

אמנם יתכן להבינו עפ"י מש"ל שיש למשה עם השכינה כדן בעל עם אשתו, וכ"כ ביום כלת משה ודרשו ז"ל מלת כתיב לרמוז דהוא בעלה דמטרוניתא, ובהקדים עוד מ"ש ז"ל ע"פ וידבר אלהים אל משה ויאמר אליו אני ה' שא"ל הקב"ה למשה אני קראתיך אלהים כדכתיב וידבר אלהים אל משה שלמשה עצמו קראו אלהים ולא תהיה סבור בשביל שקריתי לך אלהים ממש, אלא אני ה' שאני האלוה העיקרי ואם כן גם כאן שדרשו איש האלהים בעלה דמטרוניתא לאו ח"ו כאשה לבעלה ממש, אלא הכונה לומר כדן האשה שכל מה שגוזר עליה בעלה מחוייבת לעשות ולקיים דברו, וזאת המעלה לאו למשה בלבד אלא כל צדיק וצדיק יש לו דין בעל לשכינה לענין זה,

כדכתיב צדיק מושל ביראת אלהים, דאי לאו הכי הא קי"ל אתתא לבי תרי לא חזיא ועיקר בעלה דמטרוניתא הוא קב"ה, וכל מגמתינו בתפלותינו ליחדא קב"ה עם שכינתיה והשתא עפ"י כל זה יובן שפיר אמרי בינה שאמר משה אהבתי את אדוני את אשתי לרמוז להקב"ה על כלת משה דשכינתא שהיא שורה בקבע בא"י, ואהבתי אותה שלא אבדל ממנה שאכנס עמה לא"י מקום קביעותה ואת בני אלו ישראל שכולם תלויים בנשמתו של משה, וע"ז השיב לו הקב"ה רב לך אל תוסף דבר אלי עוד בדבר הזה, אלי דייקא, שדבר זה שאתה אומר שהיא אשתך אתה נוגע בכבודי דאתתא לבי תרי לא חזיא דלאו אשתך ממש היא לענין זה שאמרת אהבתי את אשתי, ויען שאפילו נאמר דאין לו דין בעל עם השכינה ממש מ"מ לגבי מה שגוזר עליה מחוייבת לקיים דברו כאיש הגוזר על אשתו, משום הכי קפץ הקב"ה ונשבע שלא יכנס לארץ דהשתא אין השכינה מחוייבת לקיים דברו אלא מחוייבת לקיים דברי בעלה העיקרי.

ומפי אחד מרבני אשכנז שמעתי שהיה אומר דבר נאה בזה משם הראשונים ז"ל עפ"י מאי דאיתא במסכת קדושין דבעי העבד לומר ב' פעמים אהבתי את אדוני וגו', כדכתיב אמור יאמר העבד עד שיאמר וישנה, אבל אם אמר פעם אחת לא מהני. וא"כ זהו ממש שא"ל הקב"ה למשה אל תוסף דבר אלי עוד בדבר הזה, כלומר שלא תחזור ולומר פעם אחרת אהבתי את אשתי וגו', דאם חזרת ואמרת פעם אחרת מוכרח אני לקיים דברך ולהכניסך לארץ וזה הפך רצוני, שאיני חפץ בכניסתך לארץ מכמה טעמים הכמוסים עמדי, ואני אבחר ולא אתה משו"ה אני מזהירך שלא תדבר עוד בדבר הזה. וכעין זה ילפינן באופן אחר על פי מה שידוע מדברי המקובלים ז"ל שסגולת שם ק"ב שאינו חוזר ריקם, המתפלל על איזה דבר ומכוין בו וכמ"ש משה בהתפללו על אחותו מרים אל נא רפא נא לה שני פעמים נ"א עולה ק"ב, גם עתה בבקשתו כדי ליכנס לארץ התחיל ואמר אעברה נא ותכף שאמר נא הראשונה קודם שיאמר נא השנית עמד וגזר עליו ואמר אל תוסף דבר אלי עוד בדבר הזה, לומר נא פעם אחרת כאשר אמרת בענין מרים, דאם אמרת מוכרח אני לקיים בקשתך כפי סגולת השם הזה וזה אינו רצוני כנז'.

עוד נ"ל לפרש באופן אחר עפ"י מ"ש במדרש רב לך, ומנו יהושע שכבר הגיעה עת מלכותו ואין מלכות נוגעת בחברתה אפילו כמלא נימא, וכ"ת שאתה מקבל על עצמך להיות תלמיד והוא הרב כאשר אמרת לז"א אל תוסף דבר אלי עוד בדבר הזה, אלי דייקא שגלוי וידוע לפני שאין אתה יכול לסבול, וכמ"ש ז"ל אלף מיתות ולא קנאה אחת. וכן אמרו שם במדרש רבה שאותו היום נעלמו כמה הלכות ממש וכו' ואצל יהושע ופשט אותם, אותה שעה הסכים משה ואמר אלף מיתות ולא קנאה ונתרצה למות, וא"כ אתה בן אדם הנך רואה בעיניך כמה קשה הקנאה שאפילו האיש משה דכתיב ביה עניו מאד מכל האדם לא היה יכול לסבול את הקנאה לראות הגדולה אשר היתה בידו תהיה ביד אחרים, הן גדולים ממנו הן קטנים ממנו. ואפילו בניו ותלמידיו

שאו"ל בכל אדם מתקנא חוץ מבנו ותלמידו, היינו דוקא אם בא להם איזה גדולה שלא היתה בידו מעולם, אז אעפ"י שהוא גדול מהם אינו מתקנא בהם. אבל כעין נדון דידיה שהיתה הגדולה בידי משה וניטלה ממנו ונתנה לאחרים אפילו הם בניו ותלמידיו מתקנא בהם ומצטער ומבקש למות, ולא יראה כן בחייו שנטל ממנו אותה גדולה שבידו ותנתן להם, וזוהי ממש כונת התנא שאמר הקנאה והתאוה והכבוד מוציאין את האדם מן העולם, כלומר כההיא דמשה דע"י הקנאה הסכים למות ושלא לחיות עוד, דמן הראוי היה לחיות עוד ולהוסיף לו על שניו הקצובים לו ע"י מעשיו הטובים שעשה, וכדאמרנן בגמ' בכמה עובדי ששאלו להם כמה האריכו ימים והשיבו שכל אחד ואחד מהני צדיקים יש בידו כמה מצות ומדות טובות שסגולתם להאריך ימים ובודאי דכלהו איתנהו במשה, וא"כ היה מן הראוי להוסיף לו ימים ושנים על מה שנקצב לו, ואפ"ה מסיבת הקנאה לא היה יכול לסכול ובקש למות כדי שלא תעלה הקנאה על לבו תמיד וויתר על שנים הראויים להוסיף לו. ומזה אתה דן שאסור ליקח שום שררה שהיתה ביד אחר וליתנה לאחרים ולגרום לו צער שאין לו קצבה, שהוא קשה יותר ממיתה. וכ"ת הא כתיב קשה כשאל קנאה ואיך אתה אומר יותר ממיתה, וי"ל עפ"י מה שידוע דקבורת הרשעים הוא באמבטי התחתונה כדכתיב ישוּבו רשעים לשאולה שאול על שאול ונדונים שם כל יום ויום, וא"כ בא שלמה ללמדנו שקשה הקנאה כמו הרשע שנידון בכל יום בתוך השאול כן הקנאי תמיד הוא מצטער בכל יום כזה הרשע, וא"כ שפיר אמרו שקשה יותר מאלף מיתות ודברי שלמה ודברי תז"ל שניהם עולים בקנה אחד ואלו ואלו דברי אלהים חיים.

עוד הנה מקום אתי לפרש האי קרא דארמן אל תוסף דבר אלי עוד בדבר הזה, עפ"י מה שראיתי בספר עמודיה שבעה עמוד ד' תורת משה שהביא לנו מדברי האר"י ז"ל, שטעם שנקצבו שנותיו של משה מאה ועשרים שנה לא פחות ולא יותר לפי שמשה תרומתו של עולם ותרומה בינונית א' מחמשים תרי ממאה, לשית אלפי שני עולה ק"ך. ואע"ג דצריך להיות א' מארבעים דכל התורם בעין יפה הוא תורם ולפי חשבון א' מארבעים צריך להיות שנותיו של משה ק"ן שנים, וזהו בקשתו של משה באמרו לא אמות כי אחיה ר"ל שעדיין יש לי שלשים שנה כמנין כ"י לפי חשבון תרומה א' מארבעים, מ"מ רצה הקב"ה לתפוס מדה בינונית ולכך קצב לו ימי ק"ך שנה לפי חשבון תרומה בינונית א' מחמשים, וכמו שידוע שבזמן בריאת העולם לא רצה הקב"ה לברוא את עולמו לא במדת הדין לכד ולא במדת רחמים, דאם היה בוראו במדת הדין א"א להתקיים ובמדת רחמים גם כן א"א דא"כ יהיו הרבה חוטאים על סמך זה, ע"כ שתף מדת הדין עם מדת רחמים וברא העולם, וכמו שאז"ל. וידוע ג"כ שגם בתרומה יש ג' מדרגות עין יפה א' מארבעים, בינונית, א' מחמשים, ועין רעה א' מששים, וא"כ אין לו למשה כ"א ק"ך שנה לא פחות ולא יותר כחשבון תרומה בינונית.

עוד ידוע פלוגתא דשמאי והלל דהלל סובר דתרי ממאה הוא תרומה בינונית, ושמאי סבר דתרי ומחצה הוי תרומה בינונית, וא"כ אליבא דשמאי צ"ל שנותיו של משה ק"ן שנה, ולכך בקש לא אמות כ"י אחיה, כ"י בגימטריא תלתין הוו, אבל אליבא דהלל דס"ל דתרי ממאה הוי תרומה בינונית, שפיר הוי שנותיו של משה ק"ך שנה, וידוע ג"כ מדברי האר"י ז"ל כי נשמת הלל היא נשמת מש"ה שבא ג"כ בגלגול הלל, ומשו"ה היה הלל ג"כ עניו מאד כמשה, וכן נרמז בסוף התורה דכתיב אשר עשה משה לעיני כל ישראל ס"ת היל"ל, וא"כ לפי זה אינו יכול משה לתבוע יותר מק"ך שנה, דהא איהו גופיה הלל דס"ל דתרומה בינונית א' מנ' ואין לו כ"א ק"ך שנה, דאם יסבור כשמאי א"כ הלל שהוא נשמת משה איך יאמר אחד מחמשים מאחר שכבר פסק משה כשמאי דתרומה אחת מארבעים, ואיך יחזור עתה מסברתו ואפילו קים לי אינו יכול לומר משה קי"ל כשמאי דהוא מוחזק בנשמתו דזה הדין דוקא בין שני בני אדם מחמת ספק אמרי' קי"ל, אבל כלפי מעלה דליכא ספיקא אין לו קי"ל, וא"כ עפ"י האמור אתי שפיר ונכון דמשה אמר אעברה נא דיש לי עוד לחיות ל' שנים אליבא דשמאי דס"ל דתרומה אחד מארבעים ואוכל לומר קי"ל כוותיה שאני מוחזק בנשמתו השיב לו רב לך דייקא, דבשלמא אלו אדם אחר אמר כן יש לו מקום לומר קי"ל כשמאי, אבל ל"ך דייקא שאתה בעצמך הלל דס"ל דתרומה בינונית א' מחמשים א"א לך לתבוע עוד ל' שנים הפך מה שפסק הלל, ועוד דבר זה נוגע אלי דאם יהיה התרומה א' מארבעים שהיא עין יפה א"כ צריך להיות ג"כ בריאת העולם כמדת הרחמים שהיא עין יפה, ואין זה רצוני שיתרכו החוטאים על זה הסמך ופוגעים בכבודי, משו"ה אל תוסף דבר אלי עוד בדבר הזה שאינך חס על כבודי בבוא בני אדם להמרות כבודי, גם מה שטענת דכיון דאתה מוחזק בנשמתך תוכל לומר קי"ל כשמאי דתרומה א' מארבעים גם על זה רב לך מלדבר אל"י עוד בזה אלי דייקא דגבי דידי לא שייך זה הדין דלגבי שמאי ליכא ספיקא, והדין כסברת הלל הזקן ואיך אתה חולק עלי, כלום יש תלמיד שתולק על רבו, וזהו שרמז רב לך כלומר רב יש לך שאני רבך, ומשו"ה אל תוסף דבר אלי עוד בדבר הזה דלא תענה על רב כתיב.

עוד י"ל אומרו אל תוסף דבר וגו' ואדברה אך הפעם עפ"י מה שראיתי במפ' של רבני אשכנז ז"ל, דמן הראוי היה להיות משה חי וקיים שלא ימות אך גלוי לפניו ית' שאם היה מניחו קיים היו העולם סרים מאחרי ה' והיו עובדים לו בראותם כמה פעל ועשה אותות ומופתים והאיש גדול בעיני כל ישראל ובעיני העמים, ואפילו יעקב אבינו ע"ה שלא הגיע למדרגת משה חשש שלא יעשו אותו מצרים ע"ז ואמר ליוסף אל נא תקברני במצרים, וא"כ כ"ש משה ומה"ט של יעקב ג"כ העלים קברו של משה שנאמר ולא ידע איש את קבורתו כדי שלא לעשותו אלוה כמו שמבואר כל זה ברז"ל, וא"כ משו"ה כשאמר לפניו יתברך אעברה נא לא אמות כי אחיה השיב לו הקב"ה רב לך

כלומר שאתה גדול ורב ושמוך גדול בכל העולם, משו"ה אל תוסף דבר אלי עוד בדבר הזה אלי דייקא, שדבר זה שאתה מבקש יהיה לי ממנו גרעון כבוד שאם אניחך חי לעולם יבאו בני אדם לסור מאחרי ולחשבך כאלוה משום הכי אל תוסף.

עוד ידוע מדברי רז"ל דכל טעמא שסרב משה במיתתו ובקש להיות חי לעולם מתוך אהבתו ורחמנותו על ישראל, שכל זמן שהוא חי תמיד ינהיגם ללכת בדרכי ה', וכמ"ש כי ידעתי אחרי מותי כי השחת תשחיתון ובעוד שהוא חי משתדל בכל כחו עמהם ואינו מניחם לחטוא ומתביישין ממנו, אמנם הקב"ה אשר לפניו נגלו כל תעלומות וידוע שאין זה זכות לישראל אלא אדרבה בזה ח"ו יהיה להם גרמא לחטא באומרם אחות יש לנו בבית המלך וסומכין על זכותו שמגיין עליהם ואינו מניח לבא עליהם צרה וצוקה, ואז יסיח בטחונם בהקב"ה וסומכין על משה, ומה"ט אפילו קברו העלים מבני אדם שלא לבא להשטתח על קברו ולבקש ממנו מה שלכם חפץ, דגדולים צדיקים במיתתם יותר מבחייהם ותמיד עיניהם תלויות אליו שהוא יצילם אף על פי שהם חוטאים. ועפ"ז מיושב אצלי מה שיש לחקור דאיך סרב מרע"ה כ"כ דלא בעי שימות אלא וחי לעולם, דזה לא יתכן, כי ידוע שכל הוה נפסד וא"א מבלי שימות וכמ"ש הרדב"ז ז"ל, ומה שאמר ר' אמי אין מיתה בלא חטא היינו שהחטא גורם למיתה מקרית דאלמלא החטא היה האדם חי שנים הרבה לאין קץ, אבל מ"מ לא סגי בלא מיתה לבסוף, וא"כ איך בקש משה להיות חי לעולם וכ"ת שכל בקשתו הוא שלא ימות מיתה מקרית אלא מיתה טבעית אחר שיחיה שנים רבות מאחר שידע שלא חטא הא ליתא, דהא אמרינן בגמרא דאף משה ואהרן בחטאם מתו, ועוד דבלא"ה אתותב ר' אמי שאמר אין מיתה בלא חטא, ועוד אפילו לפי שיטתו של משה הא אמרינן ד' מתו בעטיו של נחש וא"כ א"א שלא ימות אפילו לא חטא משום עטיו של נחש, ואיך אמר לא אמות כי אחיה ולהא יש ליישב עפ"י מה שראיתי להרב הגדול בעל עשרה מאמרות שאדם הראשון היו כל הנשמות תלויות בו יש בראשו וכו' ובא הנחש והסית והדיח את חוה כדי להגביר רוח הטומאה על כל הברואים להוציאם מרשות הקב"ה לרשות ס"מ אל אחר, והאכיל אותם מעץ הדעת טוב ורע, וכאשר אכלו ונהנו מן הגזל ועי"ז נטמאו כולם ונתערבו ברע, אבל משה היה שם אצל הקנה משום שאינו נהנה מן האכילה לא רצה לאכול משם להתערב ברע ונשאר כלו טוב, לכך נאמר עליו בכל ביתי נאמן הוא, שזכה לידבק בשכינה ולישב בתוך האהל להדבק טוב בטוב, ולפיכך התיר לו הקב"ה לפרוש מן האשה שהיא מעורבת טו"ר עכ"ל. ובאמת דמה שסיים הרב דמשו"ה התיר לו לפרוש מן האשה וכו' לא יכלתי להולמו, דא"כ לא היה לו לישא אשה כלל ולהדבק טו"ר, איך שיהיה למדנו מדבריו דאין לגזור מיתה על משה מטעם עטיו של נחש כיון שהוא תלוי בקנה שלא נהנה מעץ הדעת טו"ר, וכן אמרו בגמ' משה לא מת וגם רש"י כתב ע"פ לא כהתה עינו אפילו לאחר מיתה דמה כאן עומד ומשמש אף שם עומד

ומשמש, ומקשו רבני אשכנז דמנ"ל דלא מת דילמא מת ואפילו הכי בעוה"ב עומד ומשמש, ותירצו עפ"י דברי הרב הנז' דמשה לא נהנה מעץ הדעת טוב ורע ועי"ז זכה לחיים נצחיים אף בעוה"ב שעומד ומשמש בחיים נצחיים, ומאי דכתיב וימת משה כ"ז לעינינו הרואות שנעלם ממנו העלמה בעלמא, ועפ"י דברי קדשו מה נעמו דברי מאז"ל ותרא אותו כי טוב הוא ותצפנהו שראתה עמו שכינה שהכונה שראתה אותו כי טוב שלא נהנה מעץ הדעת טו"ר ולא נתערב כלל ברע כשאר בני אדם ותצפנהו, שלא יושלך למים וימות דאינו בר מיתה שלא נהנה מעץ הדעת טו"ר, וכ"ת מנא ידעה זה ויהי כמשיב שראתה עמו שכינה שזכה לידבק בשכינה מעתה קודם שגדל אף שעדיין לא עשה שום מצות ומע"ט ומאין זכה לידבק בשכינה הא ודאי משום שלא נהנה מעץ הדעת טו"ר, ובזה פירשו ג"כ כוונת הכתוב שאמר משה ידבר והאלהים יעננו בקול, כלומר דה"ט שזכה משה לדבר עם האלהים פנים בפנים משום בקול, שהיה תלוי בקנה של אדה"ר שמשם יוצא הקול ולא נהנה מעץ הדעת טו"ר, וזהו אומרו ג"כ ויהי שם עם ה' ארבעים יום וארבעים לילה, ואיך זכה ילוד אשה לזה לז"א לחם לא אכל שלא נהנה מעץ הדעת טו"ר, דאיכא מ"ד חטה היה באופן דמשה לא מת והעלם הוא שנעלם מעינינו ולא נודע מקומו לבל יבאו לחסות עליו.

עוד נראה טעם דמשה לא רצה למות עפ"י מאי דאמרינן בפ' חלק צדיקים שעתידים לחיות אין חוזרים עוד לעפרם, דכתיב והיה הנשאר בציון וגו' קדוש יאמר לו, מה קדוש לעולם אף אלו לעולם, ועפ"י אגדה זו יובן מאז"ל שאמרו ישראל לפני הקב"ה אם אתה רוצה שנהיה קדושים הסר ממנו מכת המות, דלכאורה אין מובן דאיך תלוי זה בזה, אך עפ"י האמור א"ש דמה קדוש לעולם אף הם שיהיו קדושים יהיו לעולם, וכבר אמרו דקדושה מביאה לידי ענוה וא"כ ודאי משה שהוא עניו קדוש יאמר לו, ומטעם זה היה לו שלא ימות דמה קדוש לעולם אף הוא לעולם, אמנם נראה דאי מהא לא איריא דהא דדרשו קדוש יאמר לו היינו אחר תחיית המתים דלא נשאר עוד יצה"ר אבל קודם תחה"מ אין להאמין בקדושו דיתכן לחטוא ותלך הקדושה מידם, דדוקא שאין בו שום חטא ולא שייך לחטוא אז אמרינן עליו מה קדוש לעולם וכו' וזה אינו אלא אחר תחה"מ דליכא יצה"ר ויתמו חטאים משא"כ עתה. וא"כ מה ששאלו מהקב"ה שיסיר מהם מכת המות ויהיו קדושים לא שאלו כהוגן וטעו ח"ו שהשוו קודם התחייה כמו לאחר התחייה. וכן אמרו במדרש שוחר טוב על פסוק, אמרת לה' אדני אתה, אמר דוד לפני הקב"ה אעפ"י שאני מלך המלכותיך עלי, א"ל הקב"ה איני מחזיק לך טובה, טובתי בל עליך, ולמי אני מחזיק לקדושים אשר בארץ, שאין הקב"ה קורא לצדיקים קדושים עד שינתנו בארץ עד יום המיתה, למה שהיצה"ר מיצר לאדם בעוה"ז ואינו מאמין להם עד יום מותם, וכן שלמה אומר כי אדם אין צדיק בארץ אשר יעשה טוב ולא יחטא, לפיכך אינו נקרא קדוש עד שינתן בארץ, ואפילו אבות העולם לא נקראו

קדושים עד שניתנו בארץ, שנאמר הן בקדושו לא יאמין. א"ר פינחס אילו בקשו אבות העולם שתהא דירתם למעלה היו יכולים ואף על פי כן לא נקראו קדושים עד שניתנו לארץ ונסתם הגולל בפניהם, אר"ח מאי קראה ומשך אבירים בכחו זה יצה"ר עכ"ל. באופן דהמורם מכל זה דהצדיק אפילו צדיק גמור אינו נקרא קדוש בחייו אלא לאחר המיתה, ובזה יובן אתי מה שאמרו ז"ל על פסוק קדושים תהיו יכול כמוני ת"ל כי קדוש אני קדושי למעלה מקדושתכם, כלומר יכול כמוני דכמו שאני חי וקיים גם אתם דאפילו בזמן שאתם חיים וקיימים אתם קרואים קדושים הא ליתא, דבהא קדושי למעלה מקדושתכם. שאני חי וקיים ונקרא קדוש, מה שאין כן אתם דאין אתם קרואים קדושים אלא לאחר המיתה, והם שאלו שלא כהוגן ואמרו אי בעית למהוי קדושים הסר ממנו מכת המות, כלומר, דהשתא אנו שוים לך דמה אתה קדוש ומלך חי וקיים גם אנו נהיה כן שתסיר מכת המות מבינינו ולזכות להיות קדושים כמוך ליקרות קדושים בחיים. וזה טעות בידם, דלגבי דידהו דיש יצה"ר לא שייך ליקרות קדושים אלא לאחר המיתה, ולצורך הגדול המיתה לצדיקים כדי לחול עליהם שם קדושים. אבל אתי צריכים אנו להבין אמרי קדוש שאמר דוד, אמרת לה' אדני אתה, שאעפ"י שאני מלך המלכותיך עלי דמאי מחזיק טובה בזה להקב"ה שהוא עשאו מלך והוא מקים מלכין ומהעדה מלכין והוא ממ"ה הקב"ה, וא"כ מאי רבותיה דקאמר אדני אתה המלכותיך עלי, אמנם נלע"ד להבין עפ"י משז"ל על פסוק לי מלך, כביכול א"ל לדוד עלי מלך ומלכות דוד שאני מכל מלכים שבעולם, וא"כ בזה אתי שפיר והיינו רבותיה דדוד דקאמר להקב"ה אעפ"י שאני מלך כלומר כביכול ח"ו אפי' עליך אפ"ה איני מקבל בזה אלא אמרת לה' אדני אתה, המלכותיך עלי שאתה אדון כל הבריות שבראת בעולמך, והשיב לו הקב"ה דאפ"ה איני מחזיק לך טובה כ"כ על זה ולמי אני מחזיק טובה לצדיקים אשר בארץ שראוי להחזיק להם טובה יותר ממך.

עוד שם אמרו אמרת לה' וגו', אמר ר"ל אם אכלת וברכת כאלו משלך אכלת, כלומר טובתי שאני אוכל ושותה לא משלך היא משלי, וכדאמרו ז"ל כתיב, השמים שמים לה' והארץ נתן לבני אדם, וכתיב, לה' הארץ ומלואה, ומשני כאן קודם ברכה כאן לאחר ברכה, וא"כ אחר הברכה הוי העולם לבני אדם והוי אכלי מדידהו ולית להו בושה, אבל קודם ברכה הוי לה' הארץ ומלואה, וא"כ הוי כאכלי דלאו דידהו ומאן דאכיל דלאו דיליה בהית לאסתכולי באפיה מאריה, וזהו כיון דאמרת לה' אדני אתה, וברכתי קודם אכילה אם כד טובתי בל עליך, כדי שאהיה בסוג מאן דאכיל דלאו דיליה וכו'.

עוד אמרו שם ד"א, אמרת לה' אדני אתה טובתי בל עליך, יוכלו כל הטובות ויבאו עליך, כלומר, דדריש בל מלשון יובילו. דבר אחר מבלה אני כל הטובות בגופך וגופך אינו בלה, א"ר אחא כשאני מביא טובה בעולם איני מביא בל עליך כמה דאת

אמר ובלעדיך לא ירים איש את ידו, הנך רואה דכמה וכמה מרויח האדם כשמברך קודם האכילה ושתייה. ובאופן אחר שמעתי כונת אומרו אמרת לה' אדני אתה וכו', עפ"י מאי דקי"ל בדין דלא יאמר לה' עולה אלא צריך לומר עולה לה', משום דחיישינן כשאומר בתחלה לה' קודם שיבא לומר עולה ימות, ונמצא מוציא ש"ש לבטלה, משו"ה בעי לומר עולה לה'. וכבר ידוע דשנותיו של דוד הם מאבות העולם, שכל אחד נתן לו משנותיו מתנה כמה שנים, וא"כ אדם כדוד לא חיישינן לו שמא ימות בתוך הזמן דשנותיו ידועים שבעים שנה, וא"כ איש כדוד יכול לומר לה' עולה, וזהו דקאמר אמרת לה' אדני אתה דיכול לומר אדני קודם שאומר אתה ולא חיישינן למות כשאומר אדני בתחלה, יען שטובתי כלומר שנותי אינם מאתך כשאר אנשים שלא נודע כמה נקצב להם עד שנחוש שמא אותה שעה נשלם זמנו, לא כן אני ששנותי ידועים מקדושים אשר בארץ המה. עוד יש לדמוז באומרו טובתי כל עליך לקדושים אשר בארץ המה, כי הנה ידוע כמה גדלה מעלת אברהם אבינו ע"ה ועכ"ז אמר ואנכי עפר ואפר, ופי' כת הדרשנים דה"ט שאמר עפר ואפר ולא אמר עפר או אפר משום כשאחד לבדו יש לו תועלת אבל כשהם מעורבים עפר עם אפר אינם מועילים לכלום, משו"ה אמר אברהם ואנכי עפר ואפר, ואלו בדוד שאמר ואנכי תולעת ולא איש אעפ"י שהיה מקטין עצמו מ"מ היה מחשיב עצמו לדבר שיוצא ממנו תועלת גדול כמו תולעת שני והמשי שיוצא ממנו, וא"כ ענות דוד ע"ה אינה חשובה לפני ענות אברהם אבינו ע"ה, ומכ"ש דלא חשיבא לגבי ענות של משה ואהרן דאמרי ונחנו מה, שדמו עצמם לדבר שאין בו ממש כלל, כמו חירגא דיומא. וזהו דאמר לו הקב"ה לדוד טובתי כל עליך כלומר שאתה סבור שאתה עושה ענוה עמי באומרך שאעפ"י שאני מלך המלכותי עלי וטובתי זאת איני מחזיק לך טובה עליה, ואינך ראוי ליקרות עניו בעבור זה, אבל למי אני מחזיק טובה לקדושים אשר בארץ המה, כמו אברהם ומשה ואהרן, שדמו עצמם לדבר שאינו מועיל כלל, ולאלו דוקא ראוי להחזיק להם טובה בענוה שלהם שהיא ענוה בתכלית, משא"כ אתה שלא זכית למדרגתם שאפילו במקום שאתה מקטין עצמך מדמה עצמך לדבר שיש בו תועלת גדול וכמו שאמר ואנכי תולעת וגו'.

ובזה ראיתי לאחד מרבני אשכנז ז"ל שפירש הכתוב שאמר והאיש משה עניו מאד מכל האדם אשר על פני האדמה, כי הדקדוקים מבוארים בהאי קרא חדא בתחלה אמר כלל והאיש משה עניו מאד, למה נתן אח"כ פרט מכל האדם, מאחר שאמר שהוא עניו מאד והוא כולל מה צריך אח"כ לפרט, ואם בא ליתן כלל יותר לימא עניו מאד מכל, ועוד למה אמר האדם בה"א הידיעה לימא מכל אדם, אבל באומרו האדם משמע אדם הידוע ונזכר מקודם ומי הוא האדם הנזכר מקודם, ועוד מאי קאמר על פני האדמה פשיטא שאדם הולך על האדמה ולא הולך בשמים, אמנם כבר ידוע דאברהם נקרא האדם וכמ"ש במדרש האדם הגדול בענקים זה אברהם, ובפרק

כסוי הדם אמרו גדול הנאמר במשה ממה שנאמר באברהם, אברהם אמר ואנכי עפר ואפר אבל משה אמר ונחננו מה, ודקדק הרב הנזכר דלמה אמר עפר ואפר דל"ל שניהם ותירץ דהכונה שאעפ"י שהיה אברהם ענותן גדול עד מאד והכיר מעלתו שלא חטא בשום ענין וגם ראוי להכשיר אחרים שהיה מגייר גרים והוי דומיא דעפר שאינו מקבל טומאה ואפר שמכשיר אחרים דראוי לכסות בו דם צפור חיה ועוף, אם כן הוא מכשיר אחרים כי על ידו מקיימים מצות המלך מלכו של עולם, ועוד שמכשיר הבשר לאכילה דאם אין אפר אינו יכול לשחוט, ואין לו מה יאכל אבל על ידו זוכה לשנים, וזה הכיר אברהם מעלתו אעפ"י שהיה מחזיק עצמו לשפל ועניו עם כל אדם, מ"מ הכיר שיש בעצמו שני מעלות אלו, אבל משה היה ענותן יותר והיה תמיד דואג שמא הכעיס את בוראו ח"ו שלא עבדו כהוגן ולא היה מכיר מעלתו כלל, וזהו שאמר הכתוב והאיש משה עניו מאד וזה בודאי כולל הכל רק מפרש לן הקרא יותר מכל האדם דהיינו מאברהם, שהוא היה יודע שהיה עניו שהרי אמר ואנכי עפר ואפר, ומשה היה עניו יותר ממנו, וזה שסיים מכל האדם וגו' פני האדמה, ואברהם החשיב עצמו במעלות יותר מן האדמה שהרי קרא עצמו עפר ואפר חשוב מן האדמה, שהאדמה יש לה מעלה שאינה מקבלת טומאה אבל אינה ראויה לכסות בו אם אינו מגדל צמחים, ולא נקרא אפר. אבל אפר בכ"מ יוכל לכסות בו מאחר שנקרא אפר, ואם כן אברהם החשיב עצמו מן האדמה, אבל משה אמר ונחננו מה, א"כ לא החשיב עצמו אפילו כעפר שאינו מקבל טומאה. וזה פי' מכל האדם שהיה מחשיב עצמו על פני האדמה פירושו יותר מן האדמה, מה שאין כן משה לא השווה עצמו לאדמה.

דרך החיים

פרק א

תמן תנינן במס' אבות, מרבה תורה מרבה חיים ע"כ, והקושי מבואר בזה דמאי חודש לן האי תנא וזיל קרי בי רב כי בי ירבו ימין, וכן כתיב אורך ימים בימינה בשמאלה עושר וכבוד, ודרשו ז"ל בימינה לעוסקים בה לשמה דאיכא אורך ימים וכ"ש עושר וכבוד, אבל למשמאלין בה דהיינו שעוסקים בה שלא לשמה עושר וכבוד איכא אורך ימים ליכא, ועוד כתיב עץ חיים היא למחזיקים בה. ואם כן מאי אתא התנא לאשמעינן, ונראה ודאי דהתנא בא להסביר ולפרש כל הני קראי דאמרן דהנהו לא איירו אלא במרבה תורה יומם ולילה ותורתו קבע ומלאכתו עראי, אבל להפך ליכא אורך ימים וזהו מדוקדק בקרא דכתיב אורך ימים בימינה, דהיינו שעוסק בה תמיד כדרך שרגיל אדם להשתמש ביד ימין תדיר, אבל בשמאלה כלומר שאינו עוסק בה

תדיר כיד של שמאל שאינו משתמש בה תדיר אלא מלאכתו קבע ותורתו עראי לזה שכרו אתו עושר וכבוד דוקא, אבל אורך ימים ליכא. ולפי זה יש לדקדק על מה שדרשו ז"ל דאם מתעסק בה שלא לשמה עושר וכבוד איכא, דמנ"ל האי דרשא אדרכה הלומד שלא לשמה ראוי לו שלא נברא, וכבר נתעוררו חכמי התו' על הא דאמרינן לעולם אדם יעסוק בתורה ובמצות אפילו שלא לשמה דמתוך שלא לשמה בא לשמה, ותו' דאיכא תרי גווני שלא לשמה דישי מי שעוסק בתורה כדי להתכבד וליקרות רב ולהיסב בראש, והא דאמרו דכל הלומד שלא לשמה ראוי לו שלא נברא איירי בלומד לקנתר ולהיות בידו קרדום להכות בו עש"ב.

ולי אנכי עבד אברהם יש ליישב באופן אחר, ואומר דהנה תרי מאמרם ז"ל איירי דעוסק בה ע"מ שיקרא רבי ואפ"ה לא קשו אהדדי, והוא עפ"י מה שידוע שכל ביאתו של האדם לעוה"ז משום דקודם שבא לעוה"ז היתה נשמתו תחת הכסא ונהנית מזיו השכינה עפ"י מדת החסד, ומאן דאכיל דלאו דיליה בהית לאסתכולי באפיה מאריה. אכן בבואו לעוה"ז ומסגל תורה ומצות אז והיה שכרו כפי הדין דיגיע כפיו הוא אוכל ולית ליה עוד בושה, כידוע כל זה מדברי מרן הקדוש מהר"ק קארו ז"ל, וכבר כתבנו לעיל דאם עוסק בתורה ובמצות שלא לשמה הנה שכרו אתו עושר וכבוד בעוה"ז דוקא, ואין לו שכר בעוה"ב. וא"כ איש כזה על חנם טרח ובא לעוה"ז דלא הרויח כלום מתורה ומצות שעשה שלא לשמה, דכבר נטל שכרו בעוה"ז וחוזר בעוה"ב ונהנה מצד החסד ולא סרה הבושה מעליו דאכיל דלאו דיליה וכו', ודמי האי גברא ללוקח סחורה כדי להרויח בה ולא הרויח כלום ועל חנם טרח, וא"כ עפ"י כל זה שפיר נתיישבו הני תרי מימרי הנזכרים ול"ק אהדדי, דמ"ד לעולם אדם יעסוק בתורה ובמצות אפילו שלא לשמה דמתוך שלא לשמה בא לשמה היינו בתחלת לימודו שיעסוק שלא לשמה ומבטיחו התנא שסופו להיות עוסק לשמה, ומה שאמרו דכל העוסק בתורה שלא לשמה וכו' נח לו שלא נברא היינו שכל ימיו למד שלא לשמה וזהו דקאמר העוסק בתורה בלשון הווה שכל ימיו למד שלא לשמה שזה אין לו אלא שכר עוה"ז דוקא. וא"כ זה ודאי שנח לו שלא נברא דעל חנם טרח ובא לעוה"ז כדי להרויח לזיון בעוה"ב מבלי בושה לא עלתה בידו ולא הרויח כלום, ואכתי הוי בכלל מאן דאכיל דלאו דיליה, אבל בהני רשיעי שלומדים לקנטר לא דברו בהו רבנן, דודאי איש כזה עליו כתיב ולרשע אמר אלהים מה לך לספר חקי וגו' ותורתו נעשית לו סם המות וענוש יענש עליה בגיהנם.

ומה שהוכרחו לדרוש אורך ימים בימינה לאלו העוסקים בה לשמה, הוא עפ"י מה שארז"ל על פסוק ותורת חסד על לשונה, שהקשו וכי יש תורה שאינה של חסד, ומשני כאן לשמה וכאן שלא לשמה, וידוע ג"כ מדברי הוזהר דימין רומז אל החסד והשמאל רומז לגבורה, וא"כ בודאי דהא דכתיב אורך ימים בימינה שהיא תורת חסד

שהוי לשמה הרמוזה בימין, ושמאלה הרמוזה בגבורה שהוא דין איירי בתורה שלא לשמה, שנוטל שכרו בעוה"ז עושר וכבוד, אבל לעוה"ב לא אהניא התורה הזאת ואין לו להיות נהנה מזיו השכינה אלא ממדת החסד, ועדיין הבושה של מאן דאכיל דלאו דיליה קיימת, וזה נח לו שלא נברא. או נאמר באופן אחר אומרו אורך ימים בימינה על פי מה שידוע ליודעי חן שסדר הספירות חסד מימין וגבורה מצד שמאל ות"ת שהוא עמודא דאמצעייתא הוא באמצע בין חסד לגבורה, ומה"ט דהימין נקרא חסד משום דתורת החסד היא בימין, וכבר ידוע שתורה שבכתב היא רמוזה בת"ת דהוא עמודא דאמצעייתא שהוא רחום בדין, יען שסמוך אצל החסד מצד זה, ומצד זה סמוך אל מדת הגבורה, ותורה שבע"פ רמוזה במלכות קדישא, וכשלומד אדם תורה שבכתב עם תורה שבע"פ מחבר ע"י זה קב"ה ושכינתיה ת"ת ומלכות ואינו עושה ביניהם פירוד, ומה"ט גופיה זכה משה לקבל את התורה ולא שום אדם משום שהוא רמוז בת"ת, וכידוע מדברי הזהר שמשם רמוז בת"ת מלגיו ויעקב רמוז בת"ת מלבר, וכיון דהתורה רמוזה בת"ת הוי מין במינו שאינו חוצץ, ולכן הוא ראוי לקבלה וליתנה לישראל שהם ג"כ רמוזים בת"ת מצד יעקב אביהם וטעם אחד לכולם, ובזה א"ש אומרו אורך ימים בימינה, כלומר אימתי יזכה לאריכות ימים בזמן שמתעסק בתורה ובחסד שהחסד הוא מצד ימין של התורה הרמוזה בת"ת שהוא עמודא דאמצעייתא, והכוונה דאם יש עם התורה ג"ח אז הוא שזוכה לאריכות ימים, וכמו שאז"ל דאביי שעסק בתורה ובגמ"ח חיה שתין שנין אף דאתי מבית עלי, וזהו ג"כ מה שרמז הכתוב באומרו לאהבה את ה' אלהיך לשמוע בקולו ולדבקה בו, כלומר ולדבק אות ה"א עם אות הוי"ו שלא תעשה שום פירוד ביניהם, דהיינו שתלמוד תורה שבכתב עם תורה שבע"פ, וגם תלמוד תורה עם גמילות חסדים עמה שיהיו סמוכים זה עם זה כסדר הספירות חסד ות"ת.

עוד נראה דבא התנא לאשמעינן באומרו מרבה תורה מרבה חיים, יען שכפי טבע האנושי אם יגע הרבה וטרח הרבה ונדד שינה מעיניו כל הלילה וגלה ממקום למקום וענה בדרך כחו כל אלו סבה לקרב מיתתו של אדם, א"כ גם בלומדו בתורה עושה כן וממית עצמו עליה ונקראת ג"כ תושיה שמתשת כחו של אדם ויבא לידי חולי והתורה אמרה וחי בהם וכל דרכיה דרכי נועם, וקי"ל כמ"ד דאפי' לא קרא אלא ק"ש בקר וערב קיים מצות והגית בו יומם ולילה, ולזה בא התנא להבטיחו ולהודיעו דאדרבה בריבוי התורה מרבה חיים, הפך הטבע. ואדרבה כי בי ירבו ימין, ואדרבה זאת התורה תהי רפאות לך כדכתיב ולכל בשרו מרפא ושומר מצוה לא ידע דבר רע, וכה"ג אחז"ל על הייסורין שבאים על האדם שאם קבלם בשמחה הנה שכרו שיראה זרע ויאריך ימים, דאיכא למידק דלמה מבטיח שכרו של זה בהני, והנראה בפשיטות על דרך מה שכתבנו משום דלפי טבע האדם הייסורין מחלישין גופו של אדם ויבא לידי חולי ויהיו סיבה לקרב מיתתו של האדם שלא ישאר בו כח לדחות החולי מעליו, וגם

בודאי שממעט פריה ורביה דצריך גוף בריא וחזק, וא"כ זהו בעצמו שמבטיחם הכתוב למקבלים הייסורין בשמחה שלא יראו מהייסורין מהטעמים הנו' אלא אדרבה בהם יזכו לאריכות ימים ולבנים, שהפך הטבע אני מתנהג עמהם. וכמו שעשיתי לבני ישראל שהיו במצרים דכתיב וכאשר יענו אותו כן ירבה וכן יפרוץ, שהיו מענין אותם בשעבוד הקשה כדי שלא יפרו וירבו, ואדרבה היה להפך ופרו ורבו שלא כדרך הטבע, וכן כיוצא שאמר לו הקב"ה לאברהם לך לך מארצך וגו' ואגדלה שמך, ופי' רש"י שם לפי שהדרך ממעטת ג' דברים הללו הוצרך לברכו ולהודיעו שאף שלפי הטבע כן שג' דברים הללו ממעטין, אדרבה אני מבטיחך ומברכך שג' דברים הללו יהיו לך סבה לג' הללו שלא יתמעטו אלא אדרבה ירבו, ובכה"ג פי' הסמ"ע בח"מ סימן רמ"ח על הא דכתיב ושונא מתנות יחיה יען מפני שטבע האדם ודעתו להיות אחר הממון וקבלת המתנות, בסוכרו שיחיה על ידי המתנות הוא ובניו ואנשי ביתו, על כן אדרבה הבוטח בה' ושונא המתנות יחיה עש"ב. והנה משמע דאם אינו שונא מתנות ב"מ לא יחיה ומת ב"מ בקצור שנים, דכלל הוא בכל התורה כולה ובכלל הן אתה שומע לאו, וא"כ יש להבין דמאי טעמא מיתה על זה ובפרט לפי מ"ש בש"ע דאין זה אלא ממדת חסידות, והנראה בודאי שהכונה בזה הוא משום דעל הרוב הרודף אחר המתנות כדי שיחיה הוא וביתו מסתמא צריך להחניף להם לנותנים ומעלים עינו מהם ואינו מוכיח אותם על מעשיהם, וע"י שאינו מוחה בהם נתפס בעדם מכח הערבות, דאם מיחה ניצול מהערבות. אבל אם לא מיחה נתפס בעד כל הדור, וא"כ שפיר קאמר שונא מתנות וא"כ ממילא ודאי לא אתי לחנופי לשום אדם, וממילא מוחה בהם ומשו"ה יחיה דאינו נתפס בעבורם.

עוד יש לפרש אומרו מרבה תורה מרבה חיים, כלומר שמרבה תורה ע"י שמלמד לרבים תורה ומרבה אותה, דכיון שלומדים רבים אין לך ריבוי תורה גדול מזה, ואז מרבה חיים לכל העולם כולו. עוד יש לפרש באומרו מרבה תורה שבא זה והוסיף לעצמו כמה חומרות וסייגים שגזרו בהם רבנן אשר אינם כתובים בתורה, מבשרו התנא בזה שמרבה חיים.

עוד יש לרמוז באומרו מרבה תורה מרבה חיים, דהכונה דמרבה תורה היינו שלומד גם בלילה כולו כמו דוד המלך ע"ה שכל הלילה ער ועוסק בתורה ובשירות ותשבחות ומשו"ה נקרא חי, שלא טעם מיתה ע"י השינה שהיא א' מששים במיתה, וזה ג"כ מרבה חיים כלומר שחייו יהיו כפלים כיון שהוא ער לילה כיום חי אקרי. ובזה פרשתי במקום אחר כונת אומרם ז"ל אשה נאה חיי בעלה כפלים, משום דעירנית היא והעירתו שאינה מנחת אותו לישן כל הלילה אלא מזרתו לעמוד וללמוד בתורה, ועי"ז שאינה מניחתו לישן בלילה חי אקרי גם בלילה, והיו חיייו כפלים לילה ויומם וכאמור.

עוד יש לרמוז באומרו מרבה תורה, דהיינו שטורח ומחדש חדושים בתורה ומוליד משכלו ומחדש הלכות עפ"י האמת מרוב למודו בתורה, שעל איש כזה כתבו המקובלים שבונה רקיעים למעלה ומוסיף תת כח בעליונים, וזהו דקאמר מרבה תורה כנז' אז מרבה חיים למעלה שנותן להם כח וחיות בלמוד זה.

פרק ב

אמרינן בגמרא אביי ורבא מדבית עלי קא אתו, אביי דעסק בתורה ובגמ"ח חיה שתין שני, רבא דעסק בת"ת לחוד חיה ארבעין שנין, וראוי להשית לב על האי מימרא דמאי שנא ארבעין לא פחות ולא יותר וכן אביי אמאי חיה שתין ולא יותר, והא קי"ל דכל הנותן בעין יפה הוא נותן, אמנם ידוע מאי דתנינא במס' אבות דעל ג' דברים העולם קיים על התורה ועל העבודה ועל גמילות חסדים, וא"כ זה העוסק בתורה גורם לקיום העולם ולכך שכרו ג"כ לקיומו בעולם ולהאריך ימים, ומזה ג"כ הטעם של הכתוב שאמר עץ חיים היא וגו' וכן אורך ימים בימינה, וכמו שאמר התנא ג"כ מרבה תורה מרבה חיים, וגם העוסק בג"ח ראוי להתקיים בעולם מה"ט, כיון שעל ידי הג"ח העולם עומד ראוי זה להתקיים בעולם כנגד מדה. וא"כ אביי ורבא דאתו מבית עלי דנגזר עליו דכל מרבית ביתו ימותו אנשים דהיינו עד שיבאו לכלל איש, ובב"ד של מעלה אין מענישין עד שיהיה בן עשרים, וא"כ אביי ורבא ראויים כל אחד מהם עשרים שנה דוקא ועליהם נאמר וכן עשרים ימות, וע"י שעסק רבא בתורה הוסיפו לו כפל ימי חייו דהיינו עשרים אחרות וחיה ארבעים, ואביי דעסק ג"כ בג"ח הוסיפו לו עוד עשרים בשביל התורה שעסק ועוד כפל ימי חייו ג"כ עשרים בשביל הג"ח.

אמנם אכתי איכא למידק דלמה לא חיה רבא כאביי מטעמא דאמרינן בגמרא שגדולה תפלה שמארכת ימיו של אדם, ובודאי שהתפלה במקום קרבן וכמשז"ל תפלות כנגד תמידים תקנום והוי התפלה ג"כ בכלל עבודה והיא מן הג' שהעולם עומד עליהם, וא"כ ודאי דגם רבא ראוי לחיות כאביי דודאי שהיה מתפלל ומצד התפלה שהיא במקום עבודה ראוי היה להוסיף לו עוד עשרים ויחיה כאביי, ולמה לא הועילה תפלתו להוסיף לו על שנותיו דהא אמרינן דגדולה תפלה שמארכת ימיו, וי"ל עפ"י מה שראיתי במדרש שוחר טוב שאמרו שמי שמתעסק בג"ח תפלתו נשמעת, וא"כ ממילא משמע דאם אינו עוסק בג"ח תפלתו אינה נשמעת, וא"כ רבא דעסק בתורה לחוד ולא עסק בג"ח לא הועילה לו תפלתו להאריך ימיו, דלא אמרו דגדולה תפלה שמארכת ימיו של אדם בשיש עמה ג"ח, אבל כשאין עמה ג"ח אינה נשמעת, וא"כ מהיכא תיתי שבעבורה יאריכו לו ימיו.

אמנם אכתי יש לתמוה דאיך זכה רבא בשביל שעסק בתורה לחוד הוסיפו לו עשרים שנה, ואיך הגינה עליו תורתו, והא אמרינן בפ"ק דע"א אמר רב הונא כל העוסק בתורה לחוד בלתי שיעסוק בג"ח עמה דומה כמי שאין לו אלוה, וע"ק דאיך לא עסק רבא עם תורתו בג"ח, אטו לא שמיע ליה ההיא דרב הונא שאמר דומה כמי שאין לו אלוה, ואפי' את"ל דודאי עסק בג"ח דהא ודאי שרבא מסתמא למד ולימד לאחרים אז היא תורת חסד, וכמו שאמרו בגמרא שהקשו אטו איכא תורה שאינה של חסד ומשני אין דאם לא למד לאחרים לא היא של חסד, וא"כ גם רבא היה עוסק עם תורתו בג"ח דהיא עצמה שמלמד לאחרים היא גמילות חסדים, וא"כ מה שאמרו בגמרא דרבא עסק בתורה לחוד בלתי ג"ח היינו שלא עסק בג"ח כדבעי ליה למעבד כמו שעסק אביי, וס"ל לרבא דהא דאמר רב הונא דדומה כמו שאין לו אלוה היינו בדלא עסק כלל בג"ח, אבל אם יש עמה קצת ג"ח לא הוי בכלל כמי שאין לו אלוה, ומש"ה זכה שיוסיפו לו בעבור התורה שעסק. אמנם אכתי קשה דמשמע שם בגמ' דאפילו אם עסק בג"ח עם התורה אלא דלא עסק בג"ח כדבעי ליה למעבד אפ"ה ס"ל לרב הונא דהוי בכלל כמי שאין לו אלוה ע"ש. ואולי יש ליישב בדוחק ולומר דהאי סוגיא דידן שאמרו דאביי ורבא אתו מדבית עלי ור"י ס"ל דלא כרב הונא וס"ל דדוקא מי שלא עסק כלל בג"ח דומה כמי שאין לו אלוה, אבל אם יש עמה קצת ג"ח אפ"י דלא עבד כדבעי ליה למעבד לא הוי בכלל כמי שאין לו אלוה וצ"ע, ואין כאן מקום להאריך. האמנם צריך להבין דאמאי אם עסק בתורה לחוד בלתי ג"ח הוי כמו שאין לו אלוה.

ובעמדי בחקירה הלזו ראה ראיתי להגאון בעל קיקיון דיונה בחי' על אגדות שבכתב דהכונה הוא דמי שאינו עוסק עם התורה בג"ח עושה פירוד בין וי"ו שהוא קב"ה לה' דהיא שכניתיה, וא"כ שפיר קאמר דומה כמי שאין לו אלוה כי אז מפריד בהשם, משא"כ כשהוא עוסק בשתייהם אזי מחבר השם כראוי באור היושר. וזהו שאמרו אלף בינה גמול דלים ה' וי"ו שמו של הקב"ה מתיחד שלא יהיה פירוד ביניהם אלא תמיד מחוברים קב"ה ושכניתיה, ולע"ד דזהו ג"כ שרמז הכתוב באומרו, ואתם הדבקים בה' אלהיכם חיים כלכם היום, כלומר אתם העוסקים בתורה ובג"ח הרמוזים באל"ף בי"ת גימ"ל דל"ת שדרשו בהם אלף בינה דהיינו תורה גימ"ל דל"ת גמול דלים שהאותיות הללו הם סמוכין לה"א ולוי"ו שהם קובה"ו ואתם הוא שגורמים הדבוק שיתחברו שניהם יחד, משו"ה חיים כלכם היום שתזכו לאריכות ימים. וכמו שאמרו דאביי חי שתין שני אפ"ה דאתי מבית עלי שנגזר עליהם שימותו אנשים, אפ"ה משום שעסק בתורה ובג"ח נדחית הגזרה מעליו וזכה לאריכות ימים. או יש לפרש אומרו חיים כלכם היום עפ"י מ"ש שם בפ' הבונה בהני דרדקי שדרשו אלף בינה וכו' ז' ח' ט' י' כ' ל' שאם אתה עושה כן הקב"ה זן אותך וזן אותך ומטיב לך ונותן לך ירושה וקושר לך כת"ר לעוה"ב ע"כ. הרי מבואר דהעוסק בתורה ובג"ח זוכה לכל אלה, והוי

שפיר אומרו חיים כלכם היום דאם ליתנהו להני האמורים לא הוי חיים כלל. וזה ג"כ רמז הכתוב באומרו ולדבקה בו כי הוא חייך ואורך ימך, וכבר כתבתי לעיל דהכונה לדבק הה"א בוי"ו הרמז במילת ב"ו דהיינו בוי"ו, ואז כי הוא כלומר ה' ו' אחד ר"ת הו"א אז יהיה חייך בכפלי כפלים ע"י יחוד ה' שמייחדו בתורה וג"ת, וכאמור באופן דכשיש תורה בלא ג"ח הוי דומה כמי שאין לו אלוה, וזהו שרמז הנביא באומרו תחת שלש רגזה ארץ כלומר תחת הגימ"ל אשר היא שלש לאלף בית, כלומר דלא יש כי אם אלף בינה דהיינו תורה בלא ג"ח הרמזים בגימ"ל ד' שהיא גמול דלים אז רגזה הארץ, דאין לעולם קיום בתורה לחוד בלי ג"ח. א"נ לרמז מה שאמרו במדרש שוחר טוב אית דאמרי עלמא קאי אג' עמודים י"א אלו האבות וי"א אלו חנניה מישאל ועזריה, וכמשנתנו כתוב על ג' דברים העולם קיים על התורה ועל העבודה ועל ג"ח, רשב"ג אומר על שלשה דברים העולם עומד על הדין ועל האמת ועל השלום, באופן דהעולם צריכה ג' עמודים לסמוך עליהם. וזהו דקאמר תחת שלש, כלומר כשיחסרו אחת משלש עלמא מתמוטט, כמו הכסא של שני רגלים. ואע"ג דכתיב וצדיק יסוד עולם היינו שאינו מניח לעולם לחזור לתהו ובהו, אבל עכ"פ מתנוועע ונוטה ליפול, וכן שני צדיקים עד שיהיו ג' כאברהם יצחק ויעקב או כחנניא מישאל ועזריה וכיוצא בהם, דאז עומד עלמא על תלתא עמודי מבלי שיתנוועע עוד, והואיל ואתא לידן האי אגדתא דפ' הבונה שהבאנו שאמרו שם א"ל רבנן לריב"ל אתו דרדקי השתא לבי מדרשא ואמרו מלי דאפילו בימי יהושע נ' נון לא אתמר כוותייהו אלף בינה גמול דלים וכו', וראיתי מ"ש ז"ל רבני אשכנז ז"ל דה"ט דנקט בימי יהושע בן נון הוא עפ"י מה שידוע פלוגתא דתנאי קמאי, דמר ס"ל דמעשה גדול מתלמוד, ומר ס"ל דהתלמוד גדול, ואסיק שם שנמנו וגמרו שהתלמוד גדול שמביא לידי מעשה. וכבר ידוע מה שאמרו בגמרא דא"ל המלאך ליהושע אמש בטלתם תמיד של בין הערבים ועכשיו בטלתם ת"ת, וא"ל יהושע דעל איזה באת כלומר איזהו גדול זה מזה והשיב המלאך עתה באתי על דבר שבעתה שהוא בטול תורה, והכריחם לו' שתלמוד גדול ממעשה. נמצא דיהושע נסתפק בזה איזה עדיף עד שפשט לו המלאך דתלמוד עדיף, ואלו הדרדקי ידעי דהתלמוד גדול ואמרי אלף בינה גמול דלים, שר"ל לתלמוד תורה תחילה ואת"כ מעשה לגמול דלים. ולע"ד אף שדרשא בעלמא קא דריש הרב בדרך חריפות מ"מ אחרי המחי"ר לא ניתנה דרשא זו לידרש, דאיך יכולים אנו ליתן חסרון ידיעה ליהושע ששקול כרבו משה רבינו ע"ה ולומר דרדקי בא לדעתם מה שלא בא לדעת יהושע, וחס שלא להזכיר דבר זה דודאי י"ל דמה שדרשו הדרדקי הכי היינו אחר שנתברר להם וקרו ושנו בספר יהושע וראו שנסתפק יהושע ופשט לו המלאך דגדול התלמוד מהמעשה, ומשם לקחו ודרשו זה מסדר דאל"ף ביי"ת גימ"ל דל"ת ששם ג"כ רמזו שהתלמוד גדול ממעשה, שבתחלה אלף בינה ואח"כ גמול דלים לאשמעינן דתלמוד גדול ממעשה, אבל אם היה שלא נתברר ספק זה ליהושע יתכן שהיו דורשין דרשא אחרת.

ומה שאמרו השתא אתו דרדקי ואמרי דברים שלא נאמרו אפילו בימי יהושע ׳ן נון הוא לתת שבח לאלו הדרדקי יותר מדרדקי שהיו בימות יהושע ׳ן נון, שאפילו בזמן יהושע שנתחדש לו ע״י המלאך תלמוד גדול אפ״ה לא בא לדעתיהו לאותם דרדקי לרמוז זה החדוש שתלמוד גדול מן המעשה באל״ף ב״ת כמו שרמזו הני דרדקי, אבל אכתי יש לדקדק דמה מסתפק יהושע הי מנייהו עדיף תלמוד או מעשה וכי נעלם מכבודו האי סברא דאמרי רבנן שנמנו וגמרו שהתלמוד גדול שמביא לידי מעשה, ויש ליישב בפשיטות דודאי היה יודע יהושע האי סברא, אלא רצה לעמוד על דעת המלאך לדאות כמאן ס״ל ולברר ולהבין אם גם בשמים מסכימים להאי סברא שנמנו וגמרו והשיב לו המלאך שכן הסכימו גם בעליונים, ויתכן ג״כ לומר דכל טעם שנמנו וגמרו דגדול תלמוד ממעשה על סמך הא דיהושע שמשם מוכח שהכריע לו המלאך דגדול תלמוד ממעשה משום דמביא לידי מעשה, ואין כאן מקום להאריך בזה. באופן דהיוצא מהדרוש הזה שכמה וכמה צריך הת״ח העוסק בתורה תמיד לרדוף עם תורתו ולחזור לעשות גמילות חסדים הן בתורה עצמה להיות תורתו תורה של חסד, דהיינו לתלמוד וללמד. וכמו שאמרו בגמרא וזו היא הנקראת תורה תמימה המאירה עינים, ובה זוכה לכל ההבטחות האמורות לעיל, אבל אם לא היה עם תורתו ג״ח ח״ו הוי כמי שאין לו אלוה, ואין תורה כזו מגינה עליו, ועושה פירוד בין קבה״ו.

עוד אמרינן בפ״ק דברכות דכל העוסק בתורה ובג״ח ומתפלל עם הצבור מעלה אני עליו כאלו פדאני לי ולבני מבין אומות העולם, ופי׳ שם הרשב״א ז״ל דהכונה ששלשה אלו הם מחשבה ודבור ומעשה דכתיב כי קרוב אליך הדבר בפיו ובלבבך לעשותו, התורה והג״ח הם הדבור והמעשה, והתפלה היא המחשבה, וכמו שדרשו ז״ל ולעבדו בכל לבבכם זו תפלה דעיקר התפלה שיהיה כונה בלב, וכמש״ל שהמתפלל צריך שיכוין לבו לשמים וצריך המתפלל לכוין דעותיו ולגמור בלבו שמאתו ית׳ ההצלחה והרחמים והוא לבדו מספיק כל הצרכים שהוא אדון ושליט בכל והכל עבדיו עכ״ל. ועל ג׳ אלו העולם עומד תורה ועבודה וג״ח, דהיינו דבור ומעשה ומחשבה, ועכשיו שאין עבודה בקרבנות תפלה בצבור ככונת הלב במקום עבודת הקרבנות, וא״כ תקף שימצאו ג׳ אלה בבני ישראל מיד יהיו נגאלים, וכמש״ל כאלו פדאני לי ולבני מבין אוה״ע ואל זה כיון דוד באמרו שמרה נפשי כי חסיד אני כלומר מלשון ג״ח שיש עם תורה שלי ג״ח שהרי מלבד שאני עוסק בתורה כל הלילה אלא גם עוסק בג״ח עמה, שידי מלוכלכות בדם ובשפיר כדי לטהר אשה עם בעלה מה שלא עשו כן שאר מלכים, וכיון דבידי תרתי לטיבותא תורה וג״ח ונוסף עליהם תפלה, כדכתיב תפלה לדוד. וא״כ כיון שיש בידי שלשה אלה שמרה נפשי שלא אמות קודם זמני אם נגזרה עלי ח״ו איזה גזרת מות בעבור חטאי, ג׳ אלה ידחו מעלי הגזרה, כמו אביי אף דאתי מדבית עלי שנגזר עליו שכל מרבית בניו ימותו אנשים בן עשרים, ותורה וג״ח שהיה בידו נדחית

הגזרה מעליו וחיה ששים, גם אני כמוהו שג' אלה אשר בידי יגינו עלי ואזכה לאריכות ימים.

פרק ג

איתא בגמ' ר"י אקלע לבבל ראה זקנים הרבה בבבל אמר איכא סבי בבבל והתורה אמרה למען ירבו ימיכם וימי בניכם על האדמה כתיב, וכיון שראה שמקדמי ומחשכי בבי כנשתא אמר היינו דאהניא להו, ומקשו בה קמאי דהיכי נתרצה הקושיא דעל האדמה כתיב, והרי"ף בחי' תירץ עפ"י משז"ל במקום אחר דעתידין בתי כנסיות ובתי מדרשות ליעקר ולבא לא"י ע"ש. ותירוץ זה דחוק בעיני, דסוף סוף השתא אינם בא"י, והנראה לע"ד ליישב ולומר דכל טעמא שכתוב על האדמה משום שתמיד השכינה קבועה בא"י ולא זזה שכינה ממנה, וא"כ מה"ט גם בתי כנסיות לא זזה שכינה מהם וכמשז"ל מנין שהקב"ה מצוי בבית הכנסת שנאמר אלהים נצב בעדת אל, ועוד אז"ל על פסוק ואהי להם למקדש מעט אלו בתי כנסיות שבחו"ל, הרי להדיא שקדושת בתי הכנסיות של ח"ל כדין בית המקדש ועדיפי מקדושת א"י, וא"כ הא דכתיב על האדמה כ"ש בית המקדש ואלו בתי כנסיות נקראו מקדש, והוה שפיר בכלל על האדמה ובודאי דמאי דכתיב על האדמה היינו על האדמה המקודשת וכיוצא בה ששם שרויה השכינה כמו האדמה דדרשינן טעמא דקרא ומש"ה איכא סבי בבבל כא"י, ויש לי לתת טעם דמאי שנא דמשום ששכינה שורה שם, יזכה לאריכות ימים, וכן כל מצות שכתוב בהם מתן שכרם אריכות ימים מ"ט הוקבע שכרם אריכות ימים ולא שכר אחר. וראיתי למהרחא"ע ז"ל בספרו הבהיר אור החיים על התורה וז"ל כיון דלא כתיב אאריך ימך אלא כתיב למען יאריכון ימך לאשמעינן שטבע וסגולת אלה המצות שכתוב בהם אריכות ימים שסגולת העושה אותם אריכות ימים עש"ב. ולדידי יש לפרש עפ"י מה שראיתי למהר"ם אלשי"ך ז"ל, שכתב שהנשמה אשר היא שוכנת בגוף החומרי כל יום ויום מתקשה ורוצה לצאת מן הגוף שהוא מקום טומאה ורוצה לחזור למקומה למקום שחוצבה שהוא מקום הקדושה, דהיא רוחנית ואינה יכולה לסבול הגוף הגשמי, אכן כיון שרואה השכינה שהיא שוכנת עם ישראל ואפילו בטומאתם ואז הנשמה נושאה ק"ו ומה השכינה דאין למעלה מקדושתה יורדת אף למקום הטומאה, וא"כ כ"ש היא ולכן סובלת ויושבת בגוף, וזהו שאמר הכתוב, ונתתי משכני בתוכם ולא תגעל נפשי אתכם עכ"ל ע"ש. וא"כ שפיר כתיב למען ירבו ימיכם על האדמה, דע"י שרואה הנשמה השכינה תמיד בא"י שהיא שורה שם בקבע שוב אינה יוצאת מק"ו השכינה.

עוד אמרו ז"ל דהמאריך על שלחנו מאריכין לו ימיו, ופירש"י שם דע"יז באים עניים ומתפרנסים, ובאמת שכאן רש"י שינה מדתו דהיל"ל מאריכין וכו', כדלקמיה דהא הגמרא עצמה סיימה משום דדילמא אתי עניא, ועוד יש לדקדק על רש"י

שמשמעות לשונו שכתב דעי"ז באים ענים דמשמע שבודאי יבאו ואיך עשה הספק וודאי, ויש ליישב בדוחק ואין כאן מקום להאריך, ובודאי דהיינו טעמא שזוכה לאריכות ימים מטעם מדה כנגד מדה, דכמו שהוא האריך בשלחנו כדי לפרנס העני ולחיותו במדה שהוא מודד בה מודדין לו שמאריכין לו ימיו, וכ"ת מאי אתי לאשמעינן בזה דכבר שמעי' זה ממצות הצדקה עצמה שמצילה האדם אפילו ממיתה עצמה וחיו יחיה ולא ימות, וי"ל דאתי לאשמעינן דאפילו אירע שלא בא העני כשהוא מאריך על שלחנו נחשב לו כאלו בא, כיון דהוא האריך אדעתא דהכי הא קי"ל דמחשבה טובה נחשבת כמעשה וכאלו עשה דמי.

עוד יש לפרש חוץ מדרך רז"ל שגזרו באומרם המאריך על שלחנו כלומר שמאריך ולומד ד"ת על השלחן, וכמשו"ל דג' שישבו על השלחן ואין ביניהם ד"ת הרי כאלו אכלו מזבחי מתים, וזה שאפילו היה יחיד הוא מאריך בשלחנו ע"י שעוסק בתורה על השלחן ואז בודאי זכות התורה שעמה ג"ח ומאריכין לו ימיו, וכדכתיבנא לעיל בפרק הקודם דתורה שיש עמה ג"ח מארכת ימיו של אדם אפילו נגזר עליו שימות קודם זמנו נדחית הגזרה וחיו יחיה, כאומרם ז"ל אביי דעסק בתורה ובג"ח חיה שתין שנה, אע"ג שראוי למות מבן עשרים משום דאתי מבית עלי אפ"ה התורה והג"ח דחו הגזרה מעליו וחיה כפלי כפלים על שניו, וכן המחזיק ביד ת"ח העוסקים בתורה מאריכין לו ימיו כדכתיב עץ חיים היא למחזיקים בה ותומכיה מאושר, וכן כתיב כבוד את ה' מהונך. וכבר ידוע שבא ר"ע ודרש את ה' לרבות ת"ח, וא"כ כשם שחייב לכבוד את ה' בממונו דהיינו שיתנאה לפניו במצות, טלית נאה ואתרוג ולולב נאה וכיוצא, גם לת"ח חייב לכבודו מממונו לפי כבודו שלא יהיה בזוי בעיני הבריות, וכ"ש אם עושה עמו שותפות כזבולון ויששכר וכיון דהוי שותף הא קי"ל דהריוח לאמצע, וכמו שהעוסק בתורה תמיד כתיב ביה כי בי ירבו ימיך וכל שמרבה תורה מרבה חיים, כן שותפו המחזיק בידו. וכן במצות כבוד אב ואם שכתוב בה למען יאריכון ימיך וגו' שחייב לכבודו בגופו ובממונו כדכתיב כבוד את ה' מהונך וכתיב כבוד את אביך, מה להלן ממון אף כאן באביו ואמו ממון, דהיינו שאם אין לו לאב להתפרנס משלו חייב הבן לפרנסו משלו ולא יביאהו לידי בושה להצטרך לאחרים לפרנסו, ומכ"ש שלעת זקנתו שלא נשאר לו עוד כח לצאת ולבא ואינו יכול להרויח כלום ראוי לפרנסו בכבוד כפי יכלתו, וגם בגופו שחייב לשרת אותו בכל מה שצריך לו ולצוות על אשתו ובניו שיהיו מאד בכבודו, ואל יקוצו בהם האשה וילדיה ולא תהיה מן הנשים שאינם צנועות, שעליהם נאמר בת קמה באמה כלה בחמותה, וכל שעתא ושעתא מריבה עם הבעל בעבור אביו ואמו, ובזה גורמת לבעלה להיות פוגע בכבוד אביו ואמו וענש יענש שילך בקצור שנים, וגמולה ישוב בראשה.

גם ידוע משנת אלו דברים שהאדם אוכל פירותיהם בעולם הזה והקרן קיימת לו לעוה"ב ואלו הן וכו', ונראה שכל אלו הששה דברים שמנה הן מאריכין ימיו של אדם, כבוד אב ואם הרי מפורש בתורה למען יאריכון ימך, וג"ח הרי אמרו ז"ל גדולה ג"ח מהצדקה, ובצדקה כבר ביארנו שע"י זוכה לאריכות ימים, א"כ כ"ש ג"ח ובקור חולים תרתי לטיבותא אית בהו צדקה וג"ח, דהא עיקר מצות ביקור חולים לראות מה שצריך לחולה תחילה ואת החולים תשיחם שידבר על לבו ויחזיק את לבו ולומר לו אל תירא ואל תחת כי קוה אל ה' וישע לך, וה' יסעדנו על ערש דוי ופשפש במעשיך ושוב לפניו יתברך שגדולה תשובה שמביאה רפואה לעולם, וכ"ש לחולה עצמו ותפלתו על עצמו יותר מקובלת מתפלת אחרים עליו, נתמיד יאמר רפאני ה' וארפא שהשכינה עומדת למראשותיו, גם המבקר ראה יראה אם צריך לרבוץ ולכבד לפניו שיהיה נקי מקום סביבות החולה מכל טנוף ועי"ז יהיה לו לחולה נחת רוח, ואם הוצרך להביא לו רופא תכף ירוץ במהרה בזריזות שאפשר ח"ו שאם נתעכב ולא הלך מהר יוסיף ויוכבד החולי עליו ביני ביני, ואם החולה עני ולית ליה מגרמיה כלום להוציא על עצמו ברפואה תכף יוציא מממונו עליו כדי להחיותו, כדכתיב וחי אחיך עמך. ואף שאינו עני אלא לפי שעה שהוא חולה ובטל ממלאכתו ועני הוא באותה שעה תכף יתן לו בתורת הלואה ולאחר שיתרפא יפרע לו, הא ודאי למי שעושה מצוה כתקונה עפ"י תנאים האמורים ודאי שזוכה לאריכות ימים ושנים, דכמדה שמדד בה מודדין לו, שהוא חס על חיי תבירו וכאלו קיים עולם מלא כן יחוסו מן השמים ויוסיפו לו שנות חיים. ומה טוב ומה נעים מה שנהגו פה אר"ץ הלזו מימי קדם ועשו קרן קיימת בסך עצום שכל אחד מגדולי יקירי ישראל יקח הקרן עליו להרויח בו כל השנה בעבור להוציא על החולים העניים, ואפילו שלא הרויח כראוי בו, נותן מכיסו מה שצריך, ובשנה שניה יקח אותה עפ"י מי שיצא עליו הגורל, ואין ספק שמי שמשגיח במצוה זו כל היעודים הטובים האמורים לעיל עליו יחולו וזוכה בהם, ומה נעים חלקם וגורלם מה שמתזיקים בזאת המצוה היקרה אשר אין קץ לשכרה שעל ידם יחיו נפשות רבות. גם הכנסת אורחים שהיא כהקבלת פני שכינה ויותר, שע"י שמקבל האורח בביתו בשמחה ובטוב לבב ובסבר פנים יפות ומאכילו על שלחנו בעין יפה וקובע לו מקום מיוחד לשינה ומציע לו מטה נאה כפי יכלתו, שבזה יהיה נחת רוח הרבה לאורח הזה, וכ"ש אם הוא ת"ח נתאכסן אצלו שכמה צריך להזהר בכבודו, ואדרבה אם הוא ת"ח ראוי לו לרדוף אחריו להביאו לביתו קודם שיזכו בו אחרים, דמי זוטר בעיניך משז"ל דגדולה הכנסת אורחים יותר מהקבלת פני שכינה ולפום צערא אגרא, הגם דלפי האמת שטורח כבד מאד על בעה"ב ובפרט על אשתו שאמרו חז"ל שהאשה עינה צרה באורחים ועכ"ז אינו משגיח על דבריה אין ספק שבעבור מצוה זו מאריכין לו ימיו ושנותיו מכמה טעמים, וא"כ מאן הוא דלא בעי חיי. וא"כ ראוי להוכיח הדור הזה שאני רואה שכל אחד בורח מלהוריד בביתו שליח הבא מא"י או ממקומות אחרים כבורח מן הנחש, זה

אומר אין לי מקום וביני ביני נמשך לו להת"ח הזה בושה גדולה ויהיה לו צער ואונאה גדולה, באופן דזאת המצוה יש בה שני יצרים לוחמים היצה"ר מצד אחד ואשתו מצד אחד שניהם יחד אינם חפצים בזה. וע"כ ראוי לו לאדם לחשב כמה מונע טובה גדולה מעצמו אם שמע לפתוי היצר הרע ואשתו עמו, וכנגדה ענוש יענש כדי שיוכל לנצח אותם.

והשכמת בית הכנסת גם כן בעבורה זוכה לאריכות ימים, דמי שרגיל להשכים לביה"כ ורואה העניים בלויי הסחבות ואפילו חלוק לא על בשרם אפילו בימות החורף וחוזק הקור, ובודאי שיתכן יבאו לידי סכנה מפני שהם ערומים מכל לבוש דלפני קרתו מי יעמוד, וכראות אותם כן ודאי יחוס עליהם, וכי יראה ערום וכסתו. ואם מתאחר לבא אל בהכ"נ בעת בואו לא ימצא עוד שם עניים כי כולם נדדו הלכו לחזר על פרנסתם ופרנסת אנשי ביתם, וכיון דע"י בואו בבקר בבקר לבית הכנסת הוי סיבה להחיות נפש נדכאים גם הוא שכרו אתו שיחיה ויאריכו ימיו ושנותיו, ועוד דע"י השכמתו לבהכ"נ שעדיין יש מקהל ישראל והשכינה עדיין שם והרי כתיב כי מוצאי מצא חיים. ומה טוב ומה נעים שמנהג קהל עדתנו הי"ו שבכל שנה ושנה אנשי חיל מחזירים וממציאים ממון מכל אחד ואחד לפי ערכו כדי להלביש העניים הערומים מבלי חלוק בימות החורף, אשרי מי שמשתדל במצוה זו בכל שנה ושנה, דודאי איש כזה זוכה לחלוקא דרבנן בג"ע.

והבאת שלום בין אדם לחבירו ובין איש לאשתו, הרי שכרו כתוב מי האיש החפץ חיים וגו' בקש שלום ורדפהו, וכן תלמוד תורה כנגד כלם וכיון דכל הנהו אית להו שכר באריכות ימים כ"ש ת"ת, והרבה מקראות מעידין ע"ז שמרבה תורה מרבה חיים.

עוד אמרו בגמרא שאלו תלמידיו לר' נחוניא הגדול במה הארכת ימים אמר להם מימי לא קבלתי מתנות ולא עמדתי על מדותי, דאמר רבא כל המעביר על מדותיו מעבירין לו על כל פשעיו. ופירש"י לא עמדתי על מדותי לשלם רעה למי שציער אותי, ולכאורה איכא למידק דבשלמא שונא מתנות מפורש בקרא ושונא מתנות יחיה, אלא מעביר על מדותיו היכא רמיזא שיזכה לאריכות ימים, הא לא נרמז בכתוב אלא דמעבירין לו על כל פשעיו, ועוד קשה דמה זו שאלה ששאלו לו במה הארכת ימים, וכי לא ידעי תלמידיו כל הני שזכרנו אחת לאחת שכל א' מהם שכרו גם כן אריכות ימים, ובודאי שיש ביד ר' נחוניא הגדול כולם או רובם, ועוד קשה דהא איכא כמה מצות בתורה שסגולתם אריכות ימים לעושה אותם, וכמש"ל בשם מהר"ח בן עטר ז"ל ובודאי שקיימם ר' נחוניא, עוד יש לדקדק על מה ששאלו ג"כ לר' נחוניא נ' הקנה במה הארכת ימים והשיב להם וותרן בממוני הייתי, והא ודאי בזה ראוי לזכות לאריכות

חכמה דרך החיים ומוסר קה

ימים משום דמשלמין לו במדה כנגד מדה, דכמו שהוא דרכו לוותר מממונו גם מן השמים מוותרין לו על ימי חיינו.

והנה ראיתי להגאון מהרש"א בחי' לאגדות שכתב ששלשה דברים הללו שהם שונא מתנות ומוותר מממונו ומעביר על מדותיו שייכי אהדדי, דכיון דלא קבל מתנות ולא עמד על מדותיו דהיינו שלא קנס למי שביישו ליטרא דדהבא דהכי קי"ל המבייש את החכם חייב ליתן לו ליטרא דדהבא ולפייסו ור' נחוניא היה מתפייס בחנם ואינו לוקח ליטרא דדהבא, והיינו משום דוותרן בממונו היה דהיינו בממון שלו, ואלו קבל מתנות או ממון על ביושו גם אם היה וותרן לא יהיה וותרן מממון שלו אלא ממון אחרים מקבל עש"ב. ועפ"י דבריו אלה נחה שקטה שפיר קושיא ראשונה שהקשינו דהאיך רמיזא דמעביר על מדותיו שיזכה לאריכות ימים. ועפ"י דברי הרב דהוי בכלל שונא מתנות ובכלל מוותר בממונו דמבואר בהו מן הקרא ומן הסברא דזוכה לאריכות ימים.

ועוד נראה לפרש דכיון דמעביר על מדותיו שמוחלים לו כל עונותיו ומיד הוי צדיק גמור שוב אינו נתפס בעון הדור דדוקא צדיק שאינו גמור נתפס בעד הדור, וכמ"ש המפרשים ז"ל וזהו שדקדקו רז"ל בלשונם הזך והטהור באומרם צדיק וטוב לו דייקא דהיינו שאינו הולך קודם זמנו בעבור הדור, ועוד נ"ל על פי מה שפירשתי במקום אחר כונת הכתוב שאמר מי האיש החפץ חיים אוהב ימים וגו' נצור לשונך מרע וגו' סור מרע ועשה עמו טוב, דהכוונה שלא תנקום ממי שגמלך רע אלא אדרבה סור מרע ועשה עמו טוב, תשלם לו טובה תחת רעה, וא"כ המעביר על מדותיו ומשלם טובה תחת רעה הרי שכרו שמאריך ימים רמוז בקרא דכתיב מי האיש החפץ חיים וכאמור.

עוד אז"ל דמי שאינו מתכבד בקלון חבירו זוכה לאריכות ימים, דכמו שהוא חס על דם חבירו שלא ישפך גם מן השמים יחוסו על דמו ונפשו שלא ילך חוץ לזמנו.

עוד אמרו שם ששאלו לר"י כמה הארכת ימים א"ל מימי לא הסתכלתי בצלם דמות אדם רשע, מימי לא הקפדתי בביתי ולא צעדתי לפני מי שגדול ממני, ולא הרהרתי במבואות המטונפות, ולא הלכתי ארבע אמות בלא תורה ובלא תפילין, ולא ישנתי בבית המדרש אפילו שנת עראי, ולא ששתי בתקלת חברי, ולא קריתי לחברי בחניכותו, ולא עשיתי ביהכ"נ קפנדריא, ולא פסעתי על עם ראשי קדש, ולא נשאתי כפי בלא ברכה, ולא קדמני שום אדם לבית המדרש, ולא אכלתי מבהמה שהורה בה חכם, ולא אכלתי מבהמה שלא הורמו מתנותיה, ולא ברכתי לפני כהן, ולא השתנתי בתוך ד' אמות של תפלה, ולא בטלתי קדוש היום ע"כ. והנה בודאי מי שזוכה לכל מדות הללו ראוי שיוסיפו לו על ימיו בכפלי כפלים שהוי בזה צ"ג וחסיד גמור שאינו נתפס בעון

הדור, ובודאי ששאלתם היתה דאמאי לא נתפס בעון הדור אבל לא היתה שאלתם במה זכה להאריך ימים, דדילמא דשנותיו אלו נקצבו לו וזכה להשלימם בעבור מדותיו הטובות, או משום דאין בידו חטא להיות פוחתין לו משנותיו, אבל למ"ד שזכה מוסיפין לו וראו אותו שמשונה הוא מכל בני דורו שהאריך הרבה שלא כדרך טבע הבריות, ומש"ה שאלו אותו דמה זכות אשר בידו אשר זכה בשבילו שהוסיפו לו כ"כ על ימיו ושנותיו, וכן ראיתי להרב זרע בירך שפי' שכל כונת תלמידיו של ר' נחוניא הגדול ששאלוהו במה האריך ימים, כלומר ולמה לא נתפס בעון הדור, וא"כ לפי זה שפיר השיב להם שהיה שונא מתנות וגם וותרן בממונו היה דמסתמא דמי שהוא רגיל לקבל מתנות אתי לאחנופי לבריות ואינו מוחה בהם אם רואה אותם שעשו שלא כהוגן, וכמש"ל בפרק הקודם משם המפרשים ז"ל אבל אם אינו מקבל מתנות מסתמא מוחה ביד אחרים ומוכיחם ואינו מעלים עיניו מהם וכזה ניצול מהערבות שלהם ואינו נתפס בעבורם, וא"כ היינו שהשיב להם ר' נחוניא לתלמידיו שהוא לא שייך שיתפס בעבור הדור משום שלא מיחה. שאני ודאי שאין בידי עון זה שודאי אני מוחה בהם, שהרי מימי לא קבלתי מתנות משום אדם ולא הוצרכתי להחניף להם משום זה.

פרק ד

תנינא במסכת אבות הקנאה והתאוה והכבוד מוציאין את האדם מן העולם, כלומר שימות קודם זמנו יען שכל ימי חייו אינם חיים ותמיד הוא שרוי בדאגה ולא יסור ממנה אפילו שעה אחת, וכל עוד שרואה חבירו שהוא טוב ממנו ומוצלח במעשיו ובכל אשר יפנה יצליח נכנסת הקנאה בלבו ומתקנא תמיד ממנו עד שיהא רקב בעצמותיו, וכן התאוה שתמיד רודף אחר תאות לבו ולא תעלה בידו, וכמשז"ל אין אדם יוצא מן העולם וחצי תאותו בידו, וכן אם היה רודף תמיד אחרי הכבוד ומדקדק כחוט השערה על כבודו איש כזה לא ינוח ולא ישקוט אפילו רגע אחד וכל ימיו שרוי בכעס עם הבריות שחסרו בכבודו ולא נהגו בו כבוד כראוי לו, זה לא קם מלפניו ולא הדרו וזה זלול בכבודו וכהנה רבות, ובכל יום יוסיף דאגה על דאגתו, ותמיד עצב ואין שמחה בקרבו, שדואג תמיד על כבוד המדומה ועל עולם שאינה שלו והוא בידו הביא על עצמו האנחה והתוגה דהיה לו לתלות ולומר הכל בידי שמים וכך רצונו של מקום, ויעלה על דעתו משז"ל דכל הרודף על השררה על השררה בורחת ממנו, ומאן דקפיד קפדי בהדיה, יבטח בה' וחסד יסובבנו וילבש קנאה ותאוה שיתקנא ביראי השם ובמעשיהם הטובים, ויתפלל אל ה' שיעזרהו לעשות כמותם. והנה באמת ששלשה אלה שזכר התנא הם תולדות שלשה אחרים שאמר ג"כ התנא עליהם. ג"כ שמוציאין את האדם מן העולם ואלו הם עין הרע ויצר הרע ושנאת הבריות, שע"י שעינו רעה בשל אחרים היא

סיבה שיבא להתקנא מאחריים, והיצר הרע היינו הלב שקראו הכתוב אבן שע"י היצה"ר השרוי בלב בא אל החמדה וכמו שאמרו הלב חומד, ושנאת הבריות דהיינו ששונא את הבריות בשביל שאינם מכבדין אותו כראוי, ועי"ז דואג תמיד ומת בחצי ימיו.

עוד הודיע לנו התנא שיש דברים אחרים חוץ מאלו הנז' שג"כ מוציאים את האדם מן העולם קודם זמנו, הן הנה שינה של שחרית ויין של צהרים ושיחת הילדים ושיבת בתי כנסיות של עמי הארץ ע"כ. והנה ודאי ששינה של שחרית מאבדת מן האדם טובות הרבה ומביאתו לידי הפסד ונזק מאד, חדא שרוב ימיו קורא ק"ש שלא בעונתה, ולא ימצא עוד בבית כנסת עשרה להתפלל עמהם אלא מתפלל ביחיד הרי אבד בידו כמה הבטחות טובות שנאמרו לקורא ק"ש בעונתה, ולמי שהוא עם הצבור ועל הרוב דע"י שהוא מתעכב בשינה מתבייש עוד לבא לבית הכנסת ומתפלל בביתו ביחיד במהרה בהלעטה כדי שתכף ומיד יקבע עצמו על היין לאכול ולשתות, והרי הפסיד שלא תהיה תפלתו נשמעת, וכדאמרו ז"ל דאין תפלתו של אדם נשמעת אלא בבהכ"נ וכיון שרוב היום מאבדו בשינה ובשכרות של היין, תורה היכן היא, ועוד מלאכתו אימת נעשית ומקפח את פרנסתו בידו ומביא את עצמו לידי עניות מלבד עונש עוה"ב, ומאבד חייו בידיו. וכן שיחת הילדים פי' רש"י ז"ל בחורים שעוסקין בדברי ליצנות ובני אדם רודפים אחריהם, וא"כ זה האיש שמניח ד"ת ומלאכתו והולך ומתחבר עם כת לצים שאינם מקבילים פני שכינה בודאי שעון זה גורם לו שיצא מן העולם קודם זמנו. ושיבת בתי כנסיות של ע"ה פי' רש"י שמתכנסים עמי הארץ ועוסקים בשיחה בטלה, וכבר כתבנו בפרקים הקודמים כמה נזקין וחבלות יוצא מחברתם של אלו אשר ראוי לקברם בחייהם וימותו בקצור שנים, ובפרט כפי שראיתי למהר"ם אלאשקר ז"ל וז"ל: דאלו הארבעה מומין דכפי דרך הטבע מוציאים את האדם מן העולם בע"כ שלא בזמנו, שאמרו חכמי הרפואה שרוב השינה מרבה חום הטבעי והוי חולי לגוף, וכן יין של צהרים שהוא אחר ארבע שעות אחר זמן הסעודה דאלו שתה יין על הסעודה הרי אמרו שייך של תוך הסעודה אינו משכר, ואם כן זהו ששותה אותו אחר הסעודה שיושב וקובע עצמו על היין ומשתכר וכבר מפורסם שהשכרות מכהה את העינים, ומקרר חום הטבעי ורפיון העצבים הגורמת לגוף חולי הנופל, ושאר חולאים נמצא שמתקצרין ימיו עפ"י הטבע. וכן שיחת הילדים ושיבת בתי כנסיות של ע"ה שיושב ואינו עושה שום תנועה לגוף לא במלאכה ולא ביציאה וביאה רבו עליו החולאים, והרי שיש במומין הללו חולי הנפש וחולי הגוף, ועוד אמרו שצריך לקום משנתו באור השחר והרוח שנושב אותה שעה מחזיק כל אבריו של אדם, ואם הוא ישן בעת ההיא יזיק לו, וכן כשהוא מושך אכילתו ושתייתו עד הצהרים שאז השמש בגבורתו וגודל חמימותו ובהצטרף עמו היין שהוא חם בטבעו באים עליו חולאים עד שמוציאים אותו מן העולם. וכן אז"ל השכם ואכול בקיץ מפני החמה, ובחורף מפני הצינה. ורוד המלך

ע"ה היה מתפאר בארבעתם כפי סדר המשנה, וכה אמר מה אהבתי תורתך לומר שלא היה יושב ובטל אפילו שעה אחת, וכ"ש שלא יבטל אותם השעות הרצויות כמו שאמר אעירה שחר, שלא היה ישן שינה של שחרית. ואמר ג"כ מזקנים אתבונן ולא היה עסקו עם שיחת הילדים וישיבת וחברת ע"ה, שאלו יוצא מהם היזק ולא תועלת. וא"כ בא וראה כמה עצה טובה נתנו לך חכמים למען יאריכו ימיך בטוב ושנותיך בנעימים, והודיעו לך רפואת הנפש ורפואת הגוף, ולהסיר ממך כל חולי, משרים אהבוך ובחרת בחיים, ואיך תעלים אזנך מהם ומדבריהם הטו אזניכם לאמרי פיהם למען כבוד שמו להיות מקדשים הרבים, וכמו שרמזו כל זה שלמה בחכמתו באומרו האלף לך שלמה שר"ת אלו הוא כמ"ש דרוח הקדש צווחת ואומרת הטו אזניכם לאמרי פי למען כבוד שמו להיות מקדשים הרבים, וזהו עיקר רצונו ית' וזהו שרמז הנביא באמרו שר האלף כלומר ר"ת ש"ר ש'עיקר ר'צוני האלף הטו אזניכם לאמרי פי, ולע"ד מה"ט נכתב בתורה ואת האלף בשני גרישין לרמוז דקרא קרי בחיל בקול גדול ואומר הטו אזנכם לאמרי פי ואל תפילו דבר מאשר צויתי אתכם.

עוד ידוע שטעם האלף שזכתה להיות בראש כל האל"ף ביי"ת והיא ראש לכל המספרים, משום שבה תלוי אחדותו של הקב"ה שנקרא אחד וזה רמוז ג"כ באומרו שר האלף כלומר שהיא אות אלף שר וראש על כל האותיות. להודיע שהעיקר שיאמין אדם שהוא אחד ואין שני והוא הבעל היכולת, ובוה ילבש האדם היראה הפנימית ואז לא יבא לנטות מדבריו כחוט השערה, ותמיד הולך בדרכיו ואז טוב לו בעוה"ז ובעוה"ב.

עוד זאת מצאנו תרופה לגוף, כמו שאמר התנא במס' אבות שמעון בנו אומר כל ימי גדלתי בין החכמים ולא מצאתי לגוף טוב אלא שתיקה, וכל המרבה דברים מביא חטא. וכן אז"ל מה יעשה אדם בעוה"ז ויחיה ישים עצמו כאלם, כדכתיב האמנם אלם, יכול אף בד"ת ת"ל צדק תדברון. שאלו לחכם שהיה אוהז במדת השתיקה הרבה א"ל מה רב שתיקותך א"ל בחנתי בדבורים ומצאתים נחלקים לד' חלקים, חלק האחד כולו נזק ואין בו תועלת כלל כקללת בני אדם ונבלה ושקר ורכילות ולשון הרע וכדומה שהדבור בהם שטות גמורה, וחלק הב' יש בו תועלת מצד אחד ויש בו נזק מצד אחר, והוא אם משבח אדם אחד לקבל בו תועלת כשהיה בשבח ההוא מה שיכעיס שונאו ויזיק למי ששבחו וצריך להניח הדברים בכלל הסבה הזאת שלא ידברו בזה החלק, והחלק השלישי דברים שאין בהם לא תועלת ולא נזק, כרוב דברי ההמון איך נבנית חומה פלונית והלכות מלכים ומלחמותיהם וכיוצא באלו שהם דברי מותר, והחלק הד' כולו טוב ותועלת בדברים בחכמות המועילות, ובכל עת שאשמע דברים אני בוהן אותם ואם הם מחלק הד' אז אדבר בהם ואם הם משאר החלקים אשתוק מהם. וגם הרמב"ם בספר המורה כתב שהדבור נחלק לד' חלקים אחד מצוה, וחלק הב' מוזהר

עליו, והחלק ג' אהוב, והד' מותר. והרב בעל מנורת המאור כתב וז"ל: ואני אומר בענין אחר כי יש שיחה אפילו בד"ת אסור, אם היא במקום שאין הפסקה, או במקום מטונף, או במקום שאין הפסקה כגון בין תפלה לתפלה, וכמו שאמרו ז"ל סח בין תפלה לתפלה עבירה היא בידו וחוזר עליה מעורכי המלחמה, ולכן הזהירו שלא לענות קדיש וקדושה בהם וכן בק"ש ובין גאולה לתפלה ובשעה שקורין ס"ת עכ"ל. ולזה כיון אדוננו דוד באומרו בלבי צפנתי אמרתך למען לא אחטא לך, כגון כל הני דאמרן שאפי' בד"ת לא יפסיק בהם, עוד אז"ל דלעולם ישנה אדם לתלמידיו בדרך קצרה, וכל האומר רחב רחב מיד נקרי, וברוב דברים לא יחדל פשע, ומעולם היה קשה עלי דברי התנא שאמר מרבה דברים מביא חטא, שהם הפך דברי הכתוב שאמר ברוב דברים לא יחדל פשע, דאיך התנא שם הפשע לחטא והייתי מפרק לה עפ"י מה שראיתי באבות דר' נתן עמ"ש ז"ל ועשו סייג לתורה עשה סייג לדבריך כדרך הכתוב שעשה סייג לדבריו, ויתן להם גבול. והכונה שיהיה שומר פיו כשמדבר בד"ת שלא ידבר אלא שיעור הראוי, ויעשה גדר לדבריו ויתן להם גבול לבל יקוצו השומעים ויבאו לידי חטא עכ"ל. וא"כ י"ל דע"ז נתכוון התנא באומרו וכל המרבה דברים לרבות אפילו בדברי תורה מביא חטא לאחרים, ע"י שהם קצים בדבריו וגורם להם שיהיו חוטאים.

ענך יש לפרש עפ"י מה שראיתי כתוב בספרי המוסר שמתחלת ברייתו של אדם נקצב עליו כמה ידבר כל ימי חייו, וא"כ אם מדבר דברים הרבה שלא לצורך והשלים חוקו מה שהיה צריך לדבר אז הולך אפילו שעדין לא שלמו שנותיו שנקצבו לו, ובה אתי שפיר אומרו וכל המרבה דברים מביא חטא מלשון חסרון שמביא חסרון לימי חייו, אמנם בד"ת להפך שאם עסק בתורה לא מבעיא שאינם סבה לחסרון חייו אלא אדרבה הם סבה שירבו ימי חייו, וכמו שאמרו כי חיים הם למוציאיהם ודרשו ז"ל למוציאיהם בפה, דלא תימא כיון דמוציאם בפה ומדבר בהם הרבה שיהיו אלו הדברים בכלל דברים שנקצב לו לדבר, וא"כ אם דבר בהם הרבה יהיה חסרון לימי חייו אינו כן, אלא אדרבא באלו הדברים שהם ד"ת יוסיפו על חייו ולא יגרעו, וזהו דקאמר הרוצה שיחיה כלומר שלא ימות קודם זמנו יעשה עצמו כאלם ויאחז מדת השתיקה מלדבר הרבה, אלא דבר הצריך לו בהכרח. שאז צריך שיחיה כדי להשלים חוקו חק מה שנגזר עליו לדבר, וע"ז סיים ואמר יכול אף בד"ת כן כמו שאר דברים שמביאין לידי חסרון ימיו ת"ל צדק תדברון, דדברי תורה הם להפך דכל עוד שמרבה אדרבא מוסיפין לו על ימי חייו וכל המרבה מרבה חיים. וזה לע"ד אשר רמז שלמה בחכמתו ואמר בכל עצב יהיה מותר ודבר שפתים אך למחסור, ובא הרמז במלת עצב ר"ת בכל עת צורך בוראך, כלומר שכל דבר הצריך לבוראך כגון ד"ת או צדקה שצריך לדבר בד"ת ולתת צדקה יותר מחיובו, וכגון ג"כ בהדור מצוה עד שליש, וזה דקאמר יהיה מותר דהיינו ביותר, ובכל עוד שמרבה מצוה קא עביד. אמנם בדבר שפתים דהיינו שאינו בד"ת יהיה

מחסור, שטוב לקצר ולעשות סייג לדבריו ושלא לדבר הרבה, שהג' חלקים של הדבור אינם טובים אלא דוקא דבור של חלק הד' שהוא צריך ומוכרח ומצוה וכמש"ל בשם הרמב"ם ז"ל.

עוד נ"ל לפרש אומר וכל המרבה דברים מביא חטא, אתי לאשמעינן דאפילו אתה רוצה לעשות מצוה או לעסוק בתורה אל תוציא מפיה לומר שאני רוצה לעשות מצוה זאת ששומע השטן ובא להסיתך שלא תעשנה ומונעך ממנה שגלית לו סתריך, וזהו גם כן כוונת אומרו ודבר שפתים אך למחסור, אפילו בכה"ג שרוצה אתה לעסוק בתורה או לעשות איזה מצוה אל תאמר קודם שאתה רוצה לעשות וכששומע השטן אלו הדברים אינו מניחך לעשות אותה מצוה, אלא בהצנע לכת עם אלהיך שלא ירגיש השטן, ואין לך להביא ראיה מדוד המלך ע"ה שאמר נשבעתי ואקיימה וגו' דשאני דוד דכחו גדול, אבל לא אתה. ובמקום אחד פירשתי כונת הכתוב באומרו מוצא שפתיך תשמור ועשית, דהכונה במ"ש תשמור כלומר שלא תוציא הדבור מפיה לומר שאני עושה כך אלא הס שלא להזכיר ואז ועשית, כלומר שאני מבטיחך שאתה עושה אותו כיון שלא ידע היצה"ר שאתה רוצה לעשות, אבל אם לא שמרת אמרי פיה ודברת שכך וכך רוצה לעשות מצוה, אז אפשר שלא תבא לעשות אותה ע"י שמסיתך היצר.

עוד נלענ"ד לפרש אומרו וכל המרבה דברים מביא חטא כפי מ"ש בפ"ק דברכות ההוא דנחית קמיה דר' חייא ואמר האל הגדול הרחום החנון וכו', א"ל ר' חייא סיימתניהו לשבחיה דמרך. אפילו שלשה ראשונות אלמלא שאמרום כנה"ג וקבעום בתפלה לא היה רשות לאומרם, וכן אמרו בפ"ק דמגילה על פסוק מי ימלא גבורות ה' וכו', וכל המרבה בשבחו של מקום נעקר מן העולם, דכל עוד שמוסיף מגרעות נתן, וכתיב לך דומיה תהלה אלהים, ואם כן זהו דקאמר וכל המרבה דברים לרבויה אתא דאפילו הרבה דברים בשבחו של מקום אפ"ה מביא חטא דהיינו חסרון שנעקר מן העולם, וכמשו"ל אז הכונה מביאה חסרון לכבודו של מקום, וכמש"ל למלך שיש לו אלף אלפי דינרי ואתה משבח אותו שיש לו מאה דינרים ומגרעות אתה נותן בו, וזהו שרמזו חז"ל בדבריהם הנעימים ואמרו מלה בסלע משתוקא בתרין, ר"ת מל"ה בסל"ע מרבה לשבח המקום בא סופו לידי עונש, וכמ"ש שנעקר מן העולם. משתוקא בתרין ר"ת מי ששותק תמיד ובהבטחת קונו אשריו ושכרו בתרין כלומר בכפלים וכמ"ש משתוקא בתרין.

שאלו לחכם מפני מה אתה שותק, אמר להם אסכול קושיא אחת ולא קושיות הרבה, דאם שתקתי לא עלי אלא קושיא אחת דלמה שתקתי, אבל אם אדבר יש עלי קושיות הרבה. וכבר ידוע מה שהביא בספר חסידים על ההוא חסיד שראהו חבירו בחלום שהיו פניו מבהיקין כאור האבוקה, אמר לו חבירו מפני מה זכית לכך אמר לו

בעבור השתיקה. וזה רמוז בדברי רז"ל שאמרו שכל השומע חרפתו ושותק ואינו משיב עליו הכתוב אומר ואוהביו כצאת השמש בגבורתו, שיאירו פניו כאור החמה. וכן מצינו שנטל אהרן שכר על השתיקה שהיה לו לדבר ולא דבר, וסיני יוכיח שנטל שכר על השתיקה שזכה שירד ה' עליו והניח כל ההרים הגבוהים ממנו, שבשעת מתן תורה היו כל ההרים אומרים זה אומר עלי התורה ניתנה וזה אומר עלי ניתנה והר סיני בהיותו שפל בעיניו לא דבר כלום, ועי"ז זכה שניתנה תורה עליו ולהשראת שכנה עליו, ולא על כל ההרים שדברו, ועוד אמרו ז"ל שהשתקן בידוע שהוא מיוחס, וכמ"ש שם על הנהו תרי דהוו מנצו בהדי אהדדי, וקם חד מנייהו ושתק נודע בודאי שזה מיוחס, וכמ"ש עוד שם דיתוסא דבבל שתיקותא. ורבי חייא היה משבח עצמו שמימי לא סח שיחה בטלה ושיחת חולין. אבל לא ישתוק בפיו ויהיה שומר איבה בלבו וינקום ממנו בעת שיוכל עליו, שתיקה כזאת אינה יפה, ואדרבה גורמת לו לבא לידי איסור, ומה זו שתיקה ומהרש"א בפ' אבות פירש על משנת וכל המרבה דברים מביא חטא על חכם הדורש מוסר ברבים לבני ישראל שאל ירבה וידרוש במוסר לרבים מפני ב' סיבות, חדא מפני כי מאז ומעתה יוכבד העון ועונש העובר אם רואה איזה דבר שמוכשלים בו הצבור כי היה שוגג ונעשה עתה מזיד, ומוטב שיהיו שוגגין ואל יהיו מזידין. ועוד דע"י זה מזכיר עונותיהם של ישראל לפניו ית', וזהו דקאמר מביא חטא. שיעלה ס"מ ומקטרג עליהם לפניו יתברך, ולא המדרש עיקר אלא המעשה, שאם ראה איזה דבר שמוכשלין בו הצבור אז ישתדל בפועל לבטלו ולהרים המכשול הזה מביניהם, ויגזור עליהם בחזקה שלא יעשו עוד את הדבר הזה שהוא אסור, וחייב להפרישם בכל כרחם ולא לדרוש דרשות בעלמא דבור בלא עשיה עש"ב. ויתכן שעפ"י זה רמז דוד באומרו נאום פשע לרשע בקרב לבי אין פחד אלהים לנגד עיניו, כלומר נאום שאדרוש ואודיע לרבים שזה הדבר אסור, א"כ יהיה נולד מזה פשע לרשע. דמעיקרא קודם ששמע הדרשה היה שוגג ועכשיו נעשה מזיד, ואם אניחנו ולא אדרוש א"כ אם אניח הדרוש בלבי אין פחד אלהים לנגד עיניו, שבכל יום ויום הולך ומוסיף. וא"כ אוי לי אם אומר ואוי לי אם לא אומר, ועכ"פ כשאני מוכיח אותו בפרטות חיובא עלי להודיע לו פשעו ולהפרישו ממנו, ולא אעלים דברי ממנו ומצוה לדבר לו בתחלה דברים רכים ודברים הנכנסים בלב לבלתי יקוץ בתוכחתו, וזהו דקאמר האמנם אלם. דיפה שתיקה לחכמים וק"ו לשאר ישראל, אבל לא ישתוק מלדבר צדק אלא צדק תדברון מישרים תשפטו בני אדם להוכיחם בדברי צדק לבלתי יקוצו בתוכחתי, אלא נאום פשע לרשע להגיד ולומר לו פשעו עד שישוב ממנו, ולא אדרוש לו דרשות בעלמא מבלי מעשה שאחזירהו למוטב בע"כ. ועוד יש לתרץ על מה שהקשינו לעיל דאיך אמר דהמרבה דברים מביא חטא, וקרא קאמר ברוב דברים לא יחדל פשע דקרא איירי ברשע כי כל דבריו כגחלי אש, ואפילו אם בא לדבר דברים בעלמא ברכוי דברים לא יחדל פשע, והתנא קאי אסתם אדם שהוא בינוני כי זה מרכוי דבריו אינו מביא אלא חטא בעלמא.

באופן שכמה נזקין יולדו מהדבור, וכמו שאמר הח' שלא ידבר אדם עתק על מי שיזיקהו ולא יתעסק בדבר שלא יועילהו, אסור לשונך ובלום פיך כי הלשון מהיר בתנועתו לחטוא וחטאיו רבים מכל האברים בעבור קלותו ומהירות ענייתו, ואל תתיר לו מן הדבור אלא מה שלא תוכל לעמוד בלעדיו לצורך התורה ולצורך העולם וקצר מיתרי לשונך בכל יכולתך, ואולי תנצל מכל נזקיו. וכבר כתוב מות וחיים ביד לשון, ועל האי קרא הביא מעשה במדרש שוחר טוב על ההוא מלך שחלה ונטה למות ואמרו לו הרופאים דלא יש לו רפואה עד שיביאו לו חלב של לביאה ואז יעשו לו רפואה, ענה א' מהעומדים שם לפניו ואמר למלך אם רצונך הולך אני ותן לי עשרה עזים, אמר המלך לעבדיו שיטנו לו כמו שאמר, ויקח אותם וילך לגוב אריות והיתה שם לביאה א' מינקת גוריה עמד מרחוק והשליך לה עז אחד ואכלתו, יום ב' נתקרב אליה מעט וזרק לה עז אחרת, וכן בכל יום ויום עד שהיה משחק עמה ולקח מחלבה והלך לו, ויהי בחצי הדרך ישן וראה בחלום שהיו כל אבריו מריבין זה עם זה הרגלים אמרו אין כמותנו בכל האברים שאם לא היינו הולכים אנחנו לא היה יכול להביא מן החלב של הלביאה הזאת, ענו הידים ואמרו אין כמותינו שאם לא היינו אנחנו שחלבנו לא היה עושה דבר, ענו העינים ואמרו אנחנו למעלה מן הכל שאם לא היינו מראים לו את הדרך לא היה עושה כלום, ענה הלב ואמר אני למעלה מן הכל שאלמלא לא הייתי נותן לו עצה לא עשה כלום, ענה הלשון ואמר להם אם לא הייתי אני מה הייתם עושים, ענו לו כל האברים כולם לא יראת להדמות לנו ואתה סגור ונתון בחשך ואפלה, ועוד שאין כך עצם כשאר האברים, ענה להם הלשון ואמר היום תדעו ותראו שאני מלך על כולכם ושליט עליכם, שמע האיש את כל הדברים האלה ונתפחד והקיץ משנתו וקם והלך לו לדרכו והגיע למקומו ונכנס אצל המלך וא"ל הא לך חלב כלביא, מיד קצף המלך עליו וצוה לתלותו, וכשהיה הולך ליצלב היו כל האברים בוכים, אמר להם הלשון הלא אמרתי לכם שאין בכם ממש אם אני מציל אתם מודים לי, א"ל הן. מיד אמר הלשון השיבוני אל המלך א"ל למלך למה צוית לתלות אותי זו תורה וזו שכרה, א"ל הבאת לי חלב כלביא לקרב מיתתי א"ל ומה אכפת לך ויהיה לך רפואה ממנו, ועוד ג"כ כי לביאה קורים אותה כלביא, לקחו ממנו וניסוהו ונמצא חלב לביאה, אז אמרו לו האברים עכשיו אנחנו מודים לך שאתה אמרת האמת הוי מות וחיים ביד לשון, ראה הלשון כי הוא טוב יותר מכל הקרבנות שנאמר ותיטב לה' משור פר עכ"ל. ואל זה רמז דוד באומרו אבן מאסו הבונים היתה לראש פנה, כלומר כל האברים הבינונים בגוף מאסו ללשון שנקרא אבן, ולפי האמת היתה לראש פנה שכולם חזרו והודו לו שהוא העיקר והוא מלך על כולם. ואמר הח' לבנו מי שאינו סובל דבר אחד יסבול דברים רבים, ולא תוכל להלחם עם הנבל כמו שתחריש לו, ובזה הכניעוהו ותשוב צור חרבו בקרבו, ומקרא מלא הוא ואני כחרש לא אשמע אז ממילא הוי שכנגדי וכאלם לא יפתח פיו, שאני מנצחו בשתיקותי יותר מדבורי ומתבייש בו והרף ממני.

פרק ה

ואתה בן אדם אם אינך יכול לסבול השתיקה חבר עמה מדת הבטחון, דאז ודאי יכול תוכל לסבול השתיקה, וכיון שאתה בוטח באמת בה' אז ודאי תוכל לסבול העלבון מבני אדם כי אתה בוטח בה' שהוא ידין וישיב בעדך, כדכתיב דום לה' והתחולל לו, והנה בודאי דאם יש באדם שתי מדות טובות הללו והורגל בהם אז איש כזה לא יקרה לו נזק מפגעי עוה"ז, וכמ"ש החסיד בעל ספר חובת הלבבות שהבוטח בה' יראוהו המלכים וכל נכבדי בני אדם ויתברכו בקרבנו ובראייתו, ואפילו החיות והאבנים מבקשים רצונו ובטוח מהמדוים והחלאים, ולא יבצר ממנו בכל עת ובכל שעה ובכל מקום מזונו עד סוף ימיו, ויגדל בעיני הבריות ויכבדוהו בני אדם ויהיה גורם לתקנת עירו ולדחות הפגעים מעל אנשי מקומו, וניצול מסכנת דרכים שע"י בטחונו בה' אעפ"י שרואה שהשעה דחוקה לו אינו עולה על לבו לצאת ממקומו ולהגלות עצמו ממקום למקום ומעיר לעיר כדי להמציא מזונו שהוא בוטח בה' להטריף לו לחם חקו ומזונו אשר נקצב לו מאת ה' מתשרי ועד תשרי, ועל חנם הוא טורח ומענה גופו בדרכים כי אינו מרויח בזה כלום, כי יודע שיד ה' לא תקצר להמציא לו מה שקצב לו והוא עומד במקומו, וכ"ת הרי אז"ל מאן דביש ליה בהאי מתא ליזיל למתא אחריתי, דמה מועילה הליכתו הא כבר נקצב לו מה שנקצב מתחלת השנה, דבשלמא אם נפרש משז"ל מאן דביש ליה בהאי מתא וכו' לאו על חסרון פרנסתו ומזונו קאמר אלא בענין שאז"ל במקום אחר שארבעה דברים מקרעין גזר דינו של אדם, וחד מנייהו שינוי מקום. וע"ז רמזו באומרם מאן דביש ליה בהאי מתא, כלומר דעשה ביש בהאי מתא ונגזרה עליו איזה גזירה ליזיל למתא אחריתי, שע"י שינוי מקום נקרע הגז"ד מעליו.

א"נ דאפילו לענין מזונות קאמר וביש ליה, דקאמר דהיינו שטורח הרבה מאד להמציא מה שנקצב לו, ובמקום אחר בנקל יוכל להרויח מזונו.

א"נ אפי' שנקצב לו אח"כ גרם החטא שנגזר על אותה העיר איזו גזרה רעה ח"ו, או רעב או יוקר השערים, דהשתא לא סגי ליה במה שנקצב לו ובלכתו לעיר אחרת דלית בה האי גזרה מספיק לו מה שנקצב לו ליוון בריוח ולא בצמצום, וכמש"ל רעב בעיר פזר רגליך.

א"נ והוא העיקר דהא דאמרו מאן דביש ליה וכו', היינו בסתם אדם שאין לו כ"כ בטחון בה' תמיד, ובאמת זה אינו צריך לזוז ממקומו כי ה' יושיענו מהר במקומו ולא צריך לילך למקום אחר.

אמנם לא יכנס בדעתו של הבוטח בה' ויאמר דכיון דנקצב לו מתחלת השנה שירויח כך וכך, א"כ למה צריך לטרות לעשות מלאכה או שום משא ומתן כדי להרויח, כיון דכבר קצובים לו מה שירויח באותה שנה וילך וישב בטל בכיתו ויסמוך על הנס לראות איזה מציאה, או לסמוך על אחרים. דהא ליתא, משום שמעיקרא מה שנקצב לו הוא ע"י שמרויח שעוסק במלאכת עראי או במשא ומתן שלו, אבל אין קוצבין לו אפילו שלא טרח והרויח הוא בעצמו, וא"כ אין לו לסמוך על הנס וקרא כתיב בטח בה' ועשה טוב, כלומר ועשה טוב דהיינו תורה ומלאכה ששניהם יחד טובים. גם הבוטח בה' אינו צריך לזוז ממקומו ולהיות הולך ומסבב מעיר לעיר להרויח פרנסתו, ומכ"ש משום כדי לקבץ ממון ולהיות עשיר דכבר נגזר עליו משעת יצירתו עשיר או עני, וא"כ באיזה מקום שיהיה מה שנגזר עליו צריך להתקיים, וא"כ על חנם טורח ממקום למקום ומעיר לעיר כדי להמציא עושר.

ופוק חזי מה שכתב הרב החסיד בעל ס' חובת הלבבות על אחד מהפרושים שהלך לארץ רחוקה בתחילת פרישותו להמציא טרף לביתו, ופגע בו אחד מהכופרים באותה העיר שהלך אליה, אמר ליה הפרוש כמה אתם בתכלית העורון ומיעוט החכמה בעבדכם את הצלמים, א"ל הכופר להפרוש ומה אתה עובד א"ל אני עובד הבורא היכול המכלכל אחד המטריף מזון שאין כמוהו, אמר לו הכופר לפרוש פעולתך סותרת דבריך ואמונתך, א"ל הפרוש והיאך, אמר לו אלו מה שאמרת אמת היה מטריפך בעירך כמו שהטריפך הנה, ולא היית טורח לבא לארץ רחוקה כזאת, ואז נפסקה טענת הפרוש וקם ושב אל ארצו וקבל עליו הפרישות מעת ההיא ולא יצא עוד מעירו עכ"ל. הנך רואה מהאי עובדא שלא טוב עושים הבני אדם הסוחרים שמכתתים רגליהם ממקום למקום ומעיר לעיר כדי להרויח פרנסתם, ויש מהם לכנוס ממון ויהיו עשירים, שמזה מוכח שאין בטחונם יפה בהקב"ה ומקטני אמנה הם, שמלבד שאינם מאמינים שהכל נקצב מאתו יתברך יחד עשיר ואביון אלא גם נותנים יד לפושעים, כמו האי עובדא דהכופר והפרוש שהבאנו, ועל זה בא דוד לרמוז ברוח קדשו באומרו טוב לחסות בה' מבטוח באדם טוב לחסות בה' מבטוח בנדיבים עד כאן. והקושי מבואר בהאי קרא דהיכי קאמר טוב לחסות בה' מבטוח באדם, דמשמע דזה טוב וזה אלא שזה יותר טוב מזה והא ליתא דאם בטוח באדם קאי בארור, דכתיב ארור הגבר אשר יבטח באדם. ועוד למה חזר וכפל דבריו טוב לחסות בה' מבטוח בנדיבים, אמנם עפי"ד א"ש דבא דוד להוכיח לכל הגולים ממקומם ונודדים למקומות רחוקים לשאת ולתת עם אנשי אותה העיר שהם עשירים, וכפי דעתו שבא כדי להרויח מהם שיקנה סחורתו בזול מהם או למכור סחורתו להם ביוקר, ובא דוד ואמר להם שטוב להם לבטוח בה' ולעשות מלאכתו וסחורתו במקומו ושלא להטריח עצמו על חנם, ובמקום שהוא חונה ה' יתן לו מה שנקצב לו מתחלת השנה ומה שנגזר עליו בשעת יצירתו אם עני ואם עשיר, ואין

העושר תלוי בידו של אדם כי ה' מוריש ומעשיר, וא"כ טוב לו שלא יטרח על חנם. ומה שסיים מבטוח בנדיבים בא לרמוז עפ"י מה ששמעתי ספור א' מאחד מגדולי ישראל, שפעם אחת הלכו המלך והמשנה שלו שהלכו לטייל ביחד והיו לובשים כבגדי פרושים כדי שלא יכירם שום אדם, והלכו בהצנע לרגל את המדינות והעיירות והכפרים אשר הם תחת ממשלתם לראות כמה הם קיימים ואם כשורה נוהגים עמהם מושלי אותם המקומות אשר שלח להם מאתו, ויהי בלכתם בדרך המלך ומשנהו אשר עשו עצמם כדמות פרושים פגעו בכפר אחד מקום טוב מאד מקום נחלי מים ומעינות, וסביבות הכפר כמה פרדסאות משובחים אשר אין כמותם אפי' במקום המלך, ויבא המלך ומשנהו אל תוך הכפר ההוא וראה אותם אחד מגדולי הכפר ורדף אחריהם להזמין בביתו יען שהוא סבור שהם מן הפרושים שדרכם לחזור ממקום למקום, ויהי כבואם אל ביתו עשה להם סעודה גדולה ומשתה גדול בהכנה הרבה הרוג בקר ושחוט צאן ואכלו ושתו כל אותו היום ושמחו זה בזה מאד, ואחר ימים פנו והלכו לדרכם המלך והמשנה ובכל הדרך היו המלך והמשנה משבחים לזה המקום ומרבים בשבח זה האיש אשר היו אורחים אצלו, והרבה נעשה להם נחת רוח מהאיש הזה ומהכפר הזה, ויאמר המלך למשנהו חפץ אני לשלוח לו מנות מאתי בעבור זה, אך אני חושש שלא ירגיש בי שאני המלך והגיע המלך למדינת מלכותו לחט"ו, ואחר עבור זמן ב' וג' שנים זכר המלך לאותו כפר ולאותו האיש אשר נתאכסן בביתו, ויאמר המלך למשנהו נקומה ונלך ונטייל לילך לאותו כפר ולישב בו ימים אחדים, לקחת מעט נחת רוח ככראשונה, וקמו והלכו לאותו כפר ופגעו באיש אחד מבני הכפר שהיה לבוש בלויי הסתבות. ושאלו ממנו היכן פ' גדול הכפר ההוא, א"ל זה האיש אשר אתם מבקשים כבר העני ואבד כל ממונו ונשאר ערום מבלי כל ויצא נקי מנכסיו, ואפילו פרוטה אין בידו לקנות לחם, אמרו לו מה נעשה בממונו א"ל ותפול שבא ותקחם שבאו אנשי ערב מהלסטים אשר במדבר ושללו לו כל ממונו ולא הניחו לו כלום, ואחר כך מרוב הדברים הרגישו שזה הוא בעל האכסניא שלהם והיה מפציר בהם מאד ללכת עמו לביתו והוליקם למקום אחר שאינו ביתו לבל ירגישו שהוא היה בעל אכסניא שלהם, ובבואם אל המקום ההוא פרס תחתיהם מחצלת של קנים והיו המלך והמשנה מצטערים על זה האיש מאד, ויאמרו לו מה מלאכתך ומאין אתה מתפרנס והשיב להם שמלאכתי אני וביתי יוצאים השדה ללקט ולקושש עצים ומלקט עשבי השדה אשר נאכלם ומתפרנסים בהם אני וביתי, א"ל המלך איעצך עצה טובה ונכונה שתקום ותלך למדינה פ' מקום אשר המלך יושב בה, וידוע לעין כל כי המלך אשר מושל שם רחמיו מרובים ונדיב לב מאד ובלכתך שם תכתוב לו בידיעה אחת ותגיד לו ותודיע לו צערך ודוחקך ואני ערב לך שהוא ימלא לך משאלות לבך לטובה ואינו מחזיר פניך ריקם במתנה הראויה לחיות הימנה אתה ואנשי ביתך בריוח ולא בצמצום, והשיב לו הכפרי מה אני לבא אל המלך ולהתחנן לפניו ומי יוכל לראות פני המלך ומי אשר יקח הידיעה ממני לעשות שליחותי

לתת היריעה ביד המלך, והשיב לו הפרוש מזה אל תחוש כי ידוע שם באותה מדינה של המלך שבכל יום ששי יבא המלך לבית הכנסת הגדול אשר שם להתפלל גם תלך אתה ביום ששי להתפלל שם ותמתין לו למלך עד שיסיים תפלתו, ולאחר שיסיים תפלתו תכף ומיד תכרע לפניו ותשתחוה ותמסור היריעה בידו ותעמוד מנגד, א"ל טוב הדבר אבל היאך אניח בימי ריקם ואלך ואלה הצאן האשה וילדיה כמה מתפרנסים, א"ל אשתו שמע לעצת הפרוש אשר יעץ עליך אולי יחונן ה' בחמתו ויתן בלבו של המלך לרחם עלינו, ומצידי אין עכוב שכל מה שהיית עושה אעשה גם אני, שבכל יום הולכת וחוטבת עצים ומתפרנסים בהם עד בואך לשלום, ותכף עמד והלך לו למדינת המלך אשר הוא מושל ושוכן בתוכה, וישב שם עד בא יום הששי וביום הששי קם והלך אל המקום אשר שם מתפלל המלך וראה למלך שעומד ומתפלל וכפיו פרושות השמימה וכורע ומשתחוה לפני המקום ומבקש מלפניו מה שהוא חפץ, ויתמה האיש הכפרי מאד ויאמר וישאל לעומדים שם דלמה עושה המלך כן, ולמה כפיו פרושות וכורע גם משתחוה ולפני מי הוא כורע ומשתחוה והלא הוא המלך על כל העולם וכל העולם כורעים ומשתחוים לפניו, והכל צריכים לו והוא אינו צריך להם והשיבו לו שהוא כורע ומשתחוה לפני מלך כל המלכים הקב"ה אשר בידו נפש כל חי, והוא מקים מלכין והוא מהעדה מלכין, והמלך מתחנן ומבקש מלפניו לתת לו שאלתו ובקשתו, מאי דאיהו בעי. וכששמע הכפרי הזה את הדברים האלה תמה ואמר הרי אפילו המלך מבקש ממי שגדול ממנו ובידו הכל, וא"כ מה צורך לי לבא אל המלך הזה ולבעות בעותי ממנו אני אבקש בעותי ממי שהכל בידו וממקום שיבקש המלך משם אני מבקש שאלתי ובקשתי, ומי שנתן למלך הזה כל העושר וכל הכבוד הזה הוא יתן לי, ואיך אתפוס הטפל ואעזוב ואניח את העיקר, וניחם על ביאתו ולא מסר הפתקא אשר הכין ביד המלך וקם והלך וחזר לכפר שלו בידים ריקניות. וכשסיים המלך את תפלתו חפש עליו ולא מצאו. וכשבא אל ביתו אמרה לו אשתו מה נתן לך המלך אם כנים הדברים שאמר לך הפרוש או לאו והשיב לה כך וכך היה המעשה, וממני היה הדבר שלא רציתי לבקש מהמלך כלום, יען שנתאמת לי שיש מלך גדול מכל המלכים והוא הנותן לכל הברואים וגם למלכים, וא"כ אני בוטח בו ושואל ממנו בקשתי וחפצי כי הכל בידו, ומאותו היום ואילך היה איש מצליח ובכל פנות שהוא פונה ה' מצליח בידו, ובקרב שנים מועטים וה' השיב לאיש הזה אחריתו יותר טוב מראשיתו כמו שהיה לאיוב. והי אחר שנתים ימים ויאמר המלך למשנהו נקומה ונטייל ונלך אגב אורחין לאותו כפר לראות מה נעשה באיש ההוא ולמה אחר שהלך אחר עצתי חזר בו, וקמו והלכו לאותו כפר וימצא אותם האיש הזה וירץ לקראתם והיה לבוש בגדים חמודים בגדי משי ורקמה בגדי מלכות ומשרתיו הולכים לפניו ויביאם אל המקום אשר היה שם אהלו בתחלה, והיה מבונה על חד שבעה ושמחו בזה שמחה גדולה, ואז גילו לו הפרושים שהם המלך והמשנה, וגם האיש ספר להם את כל אשר עשה ויכירו איש את רעהו

חכמה דרך החיים ומוסר קיז

וייסיפו אהבה על אהבתם, וטרם יצא המלך מהכפר כתב להם פטורין מכל המס שהיה עליהם ושיהיה עליהם הכל כאשר לכל ויתר להם המלך לכל בני הכפר בעבור זה אהובו, ובודאי שעל מעשה כזה אמר דוד טוב לחסות בה' מבטוח בנדיבים, שאפילו בכה"ג של הכפרי דודאי מוכן לתת לו המלך מתנה מרובה ואפ"ה לא בטח אלא בה' הנותן לכל, ועליו נאמר חסד יסובבנו.

וכמה צריך אדם ליקח ק"ו מהכפרי הזה וללמוד ממה שעשה, ופוק חזי מה ששלם לו המקום שכרו שבודאי שהבוטח בה' באמת ובתמים לא יחזור ריקם, כדכתיב כך ה' חסיתי אל אבושה לעולם.

אן בא לרמוז באומרו טוב לחסות בה' מבטוח בנדיבים שהוא יועץ על הת"ח שרואה עצמו שדחיקא ליה שעתא ועל ידי זה הולך ומשתתף עם איזה עשיר כמו יששכר וזבולון שמכניס עצמו בספק גזל, שהת"ח הזה דינו כדין ש"ש שחייב בגניבה ואבדה של הזמן שמא יתרושל איזה יום ויהיה בטל מד"ת ויששכר וזבולון שאני, שודאי היו עושים הדבר על תקונו ומי הוא בדור הזה שיוכל לעשות כמותם ומכ"ש בכלל זה שלא ישב הת"ח תורתו אומנותו על מנת שיטיל את עצמו על הצבור ולסמוך על אחרים שיפרנסוהו אלא הטוב והישר לחסות בה' דוקא, כי הוא הממציא לו ונותן לו עצה למקני נכסין שהרי הנך רואה שבכל מקום שזוכר הכתוב בטחון בה' שם כתוב אחריו שלא יירא ממה שהיה לו לירא, כדכתיב ה' אורי וישעי ממי אירא וגו', אם תחנה עלי מחנה לא יירא לבי וגו', בזאת אני בוטח כלומר כיון שאני תמיד בוטח בה' לבדו והבטחתי בה' באמת בלי ספק שמצילהו ה' מכל צרה, ואם רואה עצמו שהוא בוטח בה' ואפ"ה רואה שלא ניצול מהצרה הבאה עליו אל יהרהר אחר מדותיו ית', אלא אדרבא יתלה החסרון בו שבודאי לא בטח בה' כראוי, כי הבוטח בה' בלב תמים תמיד דאגתו מועטת מכל אדם וכמ"ש החסיד ז"ל, וכן כתיב ברוך הגבר אשר יבטח ה' והיה ה' מבטחו, כי ידוע מ"ש הרא"ם ז"ל שמלת והיה מורה על הודאי, וא"כ זה הבוטח בה' בודאי והיה ה' מבטחו ומצילו מכל צרה שתבא אליו, ויוסף הצדיק יוכיח שאז"ל במדרש רבה אשרי הגבר אשר שם ה' מבטחו זה יוסף, ולא פנה אל רהבים זה יוסף, שלא פנה לאשת פוטיפר לשמוע לה ולא שם על לבו דבריה ולא חשש לדבריה בכל מה שהפחידה אותו, שא"ל אני כופפת קומתך א"ל ה' זוקף כפופים, הריני אוסרך א"ל ה' מתיר אסורים, הריני מסמה עיניך א"ל ה' פוקח עורים, ועכ"ז שם בה' מבטחו ולא חשש לדבריה, וא"כ למה לא הצילו הקב"ה מיד כיון שבטח בה' והבטחתו מפורסמת, ומשום האי קושיא סיים בעל המדרש ואמר בשביל שאמר לשר המשקים כי אם זכרתני אתך נתוספו לו שתי שנים דלולי שאמר כן היה ניצול מיד, ועיין בספרי ס' יושב אהלים מה שפי' בו עש"ב. הרי ממאמר זה מבואר כמש"ל דהגם שאתה רואה בעצמך שתמיד בוטח בה' אם יארע לך תקלה תתלה החסרון שלא שמת בטחונך בהשי"ת יפה, דכלום

גדול אתה מיוסף וכן כתוב פעלת לחוסים בך נגד בני אדם, שהכל רואים ומודים שנעשה לו נס לזה האדם משום שבוטח בך תמיד.

ובמקום אחר פירשתי כוונת הכתוב באומרו פעלת לחוסים בך נגד בני אדם עפ"י מה שידוע ששכר העוסק בתורה ובמצות שלא לשמה נוטל שכרו בעוה"ז דוקא, אבל לא לעולם הבא. אבל שכר העושים לשמה צפון לעוה"ב, וז"א מה רב טובך אשר צפנת ליראיך בעוה"ב, כלומר ליראיך לעושים לשמה אבל פעלת בעוה"ז לחוסים בך נגד בני אדם שגונבים דעת הבריות ומראים תומה ותחתייה ערמה, פיהם ולבם אינם שוים וכל מצות שעושים אינם לשמה אלא להראות להבריות שהם חוסים בה' ועושים רצונו, שאנשים כאלו שכרם בעוה"ז דוקא באופן שהבוטח בה' באמת ובתמים בלתי שום פניה חסד יסובבנו, שכל בני אדם יגמלו עמו חסד ויעזרהו מאויביו וממבקשי רעתו, וסר לבו מלחשוב בענייני עולם הזה וכל מחשבותיו תמיד מענייני עוה"ב, ולא יחסר לחמו ולחם חוקו כאשר כתבנו לעיל בשם הרב החסיד בעל ספר חובת הלבבות ז"ל, ותמיד שרוי בשמחה כדכתיב וישמחו כל חוסי בך לעולם ירננו, הרי מלבד שיסורו יגון ואנחה אלא אדרבא וישמחו, ופוק חזי במדרשי רז"ל שכמה וכמה עובדי הביאו בפרטות, שכמה וכמה נעשו נסים ונפלאות לאנשי השם הידועים שהם היו בטוחים בה' וחוסים בו, והם הידועים בכל דור ודור. כמו ר' חנינא בן דוסא, ונחום איש גמזו, ור' אלעזר ברתותא וכיוצא בהם רבים ועצומים עיין עליהם במקומם ומשם תראה מה פעל אל עם החוסים בו, ושמעתי ספור אחד מאיש זקן שראה בימיו לאיש אחד עם הארץ שהיה יושב ושומע להחכם הדורש ובתוך הדרוש דרש שעיקר התשובה שתיקה ובטחון, שר"ת ש"ב שתיקה בטחון וגדולה הבטחה, והאיש השומע שהיה לפניו הבין שמה שאמר החכם הדורש גדולה הבטחה היינו שילך וישתטח על המטה וישתוק ולא יעשה כלום, והקב"ה מזמין לו פרנסתו מבלי שיקום ויטרח ויביא טרף לביתו, ותכף שהלך האיש אל ביתו הלך ונשתטח על המטה ושתק ולא דבר עוד כלום, ויהי כאשר עשה כן היתה סבורה אשתו שנחלה מעט ואינו יכול לקום מהמטה, ויהי בחצי היום א"ל אשתו כיצד שלומו ומה יש בו והשיב לה אין בי כלום והא דעשיתי כן משום ששמעתי מהחכם הדורש שהבן אדם ישתוק וילך להשתטח על המטה והקב"ה יזמין לו פרנסתו, והיה יושב בתענית הוא ובניו כל היום ומצפה שיבא לו כמו שא"ל החכם הדורש, ונשאר הוא ואשתו ובניו כל אותו היום ואותה הלילה בטוות שלא אכלו כלום, ויהי בבקר עוללים שאלו לחם ואומר להם אביהם המתינו מעט עד שיבא הלחם והבינה האשה שנטרפה דעתו של האיש הזה ואנוס הוא, יען שהיה אומר לה כיצד אקום מהמטה ואעבור על דברי החכם שדרש כן, והיא היתה אשה חכמה יותר ממנו, וא"ל איעצך עצה טובה שתקום ותשכור חמור ותשתטח עליו ותלך שני פעמים או ג' לשדה ותחפור ותביא משאוי עפר אדמה ותמכרנו כדי להתפרנס ולא נמות ברעב, ובזה אתה

מקיים דברי החכם הדורש, ותיכף שמע לעצת אשתו וקם והלך ועשה כן שבכל יום היה הולך ועושה כן כמו שאמרה לו אשתו, פעם אחד היה חופר בשדה ומכה בקרדום שמע קול הברה מאותו מקום, ותכף הרגיש שיש איזה מערה תחת המקום הזה, וחזר וחפר עוד עד שנגלת המערה וירד לתוכה וראה שטמון שם כסף וזהב לרוב, מה עשה היה ממלא השק זהב ונותן עפר עליו ורוכב על החמור ומשתטח עליו כמנהגו הטוב, והיה הולך ובא כמה פעמים ביום עד שהוריק כל הזהב שהיה שם והביאו לביתו, וסוד זה ספר לאשתו ואמר לה ראית בעיניך שדברי החכם הדורש הם אמת וצדק, והשיבה לו אשתו ראית עצתי הטובה עליך הנה בודאי על האשה הזאת נאמר חכמות נשים בנתה ביתה, ועל האיש נאמר וישמחו כל חוסי בך, ויהרי אתה דן ק"ו מהאיש הזה שבטח על דברי החכם הדורש והאמין בדברו כך עלתה לו, ק"ו למאמין בו ית' בלב תמים שודאי שכרו אתו ככל האמור לעיל, ולא יפול מהם אפילו כחוט השערה. ואפילו שהשתיקה יפה עד מאד לפעמים היא רעה עד מאד, וכגון שרואה לחבירו שעושה עול ושותק לו, ואינו אומר לו כלום, וכמו שאמר החכם אין דבר ממהר לאבד את הטובות כמו השתיקה לעושה עול.

פרק ו

אתה הראת לדעת שכמה וכמה גדלו הני תרתי לטיבותא השתיקה והבטחון שיעשה האדם בלי טורח ויגיעה בשב ואל תעשה שיונחלו בהם עולם הזה ועולם הבא, והם עיקר התשובה כדכתיב ושב ורפא לו ר"ת של ש"ב ש'תיקה ב'טחון, ומכל שכן וק"ו אם חבר עם שנים אלו מדת הענוה, שאז יוכל לסבול השתיקה דשלשה אלה בני נ"ח תלויים וקשורים זה בזה דאם אין כאן ענוה ליכא שתיקה, וגם אם אין בטחון ליכא שתיקה, אמנם בהתחברם יחד יהיו כולם סיבה לזכות על ידם לכמה מעלות טובות עד אין חקר, ועל שלשה אלה בא הרמז שרמז הכתוב באומרו בת שבע אם שלמה וכבר ידוע מדברי הזוהר שבת שבע היא רומזת למלכות דהיא אמא תתאה שכינת עוזנו, ובא הכתוב לרמז על ג' אלה שצריך אדם לנהוג בהם, והג' רמוזים בר"ת וכה אמר בחר תמיד שתיקה בטחון ענוה ר"ת בת שבע, ומה שאמר אם שלמה הם גם כן ר"ת אהוב משלי שלמה לדעת מוסר השכל, שבא ללמד שתמיד יודבק בג' אלה וגם להחזיק במוסר ואל ירף ממנו כי כל המוסרים וכל דברי כבושין תמצאם מפורשים בספר משלי וקהלת ושיר השירים, ולא יש שום מוסר בעולם שאינו רמוז בג' ספרים הללו, והוא מכריז ואומר קחו מוסרי ואל כסף, כלומר כשתקחו מוסרי ויהיה על לבבכם אז אני מבטיח לכם ואל כסף, שלא תבאו לידי כסוף בעוה"ב, דשוב ליכא עלייהו דין וחשבון ביום הדין אלא אדרבה אתם מזומנים לקבל שכר טוב הצפון לכם בעוה"ב. גם יועילו

הני תלתא שאם באו עליו ייסורין אינו קץ בהם אלא אדרבה מקבלם בשמחה ואינו בועט בהם, שיודע בודאי שלא באו עליו ייסורין אלא לטובתו, או כדי לכפר עונותיו, כי אין צדיק בארץ שלא יחטא, או הם ייסורים של אהבה, לכפול שכרו בעוה"ב. וכדפירש"י ז"ל כדכתיב כי את אשר יאהב ה' יוכיח, ולפ"ז מצאה הקפידה מקום לנוח על ר' אמי שאמר בל' שלילה דאין ייסורין בלא עון, והא איכא ייסורין של אהבה לכפול בהם שכרו, וכי רבי אמי לא ס"ל ס' שאמרו דיש ייסורין של אהבה, ונראה בפשיטות לומר עפ"י מ"ש התו' שם שהקשו על ר' אמי שהיל"ל איפכא אין מיתה בלא עון, ואין ייסורין בלא חטא, ותירץ דאירי בייסורין מכווערים דהם קשים ממיתה. ובודאי שייסורין כאלו יש בהם בטול תורה ותפלה ואינם ייסורין של אהבה, ועל אלו הייסורין המכווערים קאמר ר' אמי בלשון שלילה דאינם באים אלא על עון, ומאן דאמר בגמ' דאלו ואלו הוו ייסורין של אהבה אפילו שיש בהם בטול תורה לאו בייסורין מכווערים אירי, אלא ייסורין קשים שיש בהם בטול תורה. א"נ ר' אמי לא ס"ל כמ"ד דאלו ואלו ייסורין של אהבה אלא כת"ק.

ועפ"י זה יונח לי מאמרם ז"ל שאמרו אין לך אדם בלא ייסורין, אשרי אדם שייסורין באים עליו, דלכאורה קשה דדברים אלו סותרים אהדדי דבתחלה קאמר אין לך אדם בלא ייסורין משמע דליכא שום אדם בלא ייסורין, והדר תני אשרי שייסורין באים עליו משמע דיש ויש כמה בני אדם דאין ייסורין באים עליהם, אמנם ידוע דיש כמה מיני ייסורין יש מהם שהוא סיבה שמביאם על עצמו, כמו צנים פחים שכתוב בהם בדרך עקש שומר נפשו ירחק מהם, וכן יש שבאים עליו מצד עונותיו וכמו שאמר ר' אמי, ויש ייסורין שלא באו מסבתו כלל אלא באים עליו לכפול שכרו, שבאו עליו מאת ה' להרבות שכרו באופן שהייסורין שבאו לכפר גם הם הוו בכלל שהוא הביאם על עצמו, וא"כ זהו דקאמר אין לך אדם בלא ייסורין או הוא הוי סיבתם לבא, כגון צנים פחים שלא שמר את עצמו מהם, או הוא גרם להביאם על עצמו מצד עונותיו, או שבאים מאת ה' לכפול לו בהם שכרו, וזהו שסיים אשרי אדם שייסורין באים עליו מאת ה', ולא שהביאם הוא על עצמו אלא שבאו מאת ה' לכפול שכרו, וזה קאי בודאי באשרי שבאו הייסורין מאהבת ה' בו, וזהו דקאמר ג"כ אשרי הגבר אשר תיסרנו יה כלומר שבאו לו מאת ה' עליהם ולא שהוא הביאם על עצמו, דזה אינו קאי באשרי שפועלו וגמול ידיו שלם לו, ומהיכן אני יודע שבאו לו מאת ה' ולא שהוא הביאם על עצמו לזה סיים ואמר ומתורתך תלמדנו, כלומר דאם הוא עוסק בתורה ואין בהם ביטול תורה או נודע בודאי שהם ייסורין של אהבה, וכמו שאמרו שם בגמרא.

א"נ יש לפרש באופן אחר, דאין לך אדם בלא ייסורין, אבל יש שבאים עליו לאט לאט ויש ייסורין שבאין עליו בבת אחת, שאלו ודאי אינם ייסורין של אהבה, וזהו דקאמר אין לך וכו'. אשריו של אדם שייסורין באים עליו הווה תמיד לאט לאט שוה

חכמה דרך החיים ומוסר קכא

ודאי ייסורין של אהבה כאומרם ז"ל אוהבו נפרע ממנו מעט מעט, ואל תשיבני מייסורין דאיוב דהכתוב מעיד עליו איש תם וישר ואיך באו עליו בבת אחת, י"ל דשאני איוב דמעשה שטן היה כמבואר בכתובים.

עוד יש תועלת לצדיק שבאים עליו ייסורין מלבד שמועיל לעצמו לכפול שכרו אלא גם זוכה שעל ידו ישובו בני דורו מחטאות שבידם בראותם שצדיק זה מדוכה ביסורין ומצטערים בראותם אותו, ותולין שבסבתם באו עליו אלו הייסורין, כדכתיב והוא מחולל מפשעינו מדוכה ומעונה בעונינו, ואפילו אם לא יתלו שבסבתם נחלה מ"מ יקחו ק"ו ויאמרו אם לעושי רצונו כך ק"ו לעוברי רצונו, ובזה מתעוררין לשוב בתשובה שלימה, והוי סיבה להיות זוכה ומזכה בני דורו. ומזה יש להבין דברי הנביא שאמר, הצדיק אבד ואין איש שם על לב ואנשי חסד נאספים ואין מבין כי מפני הרעה נאסף הצדיק, ולכאורה על אומרו דהיל"ל הצדיק נאסף וכמו שסיים מפני הרעה נאסף הצדיק, אמנם לפי האמור אתי שפיר דאמרו אבד כמו אבידה שמשתכחת והיינו דאפילו הוא כאבוד דמי, דע"י שהוא מדוכה בייסורין ומוטל על ערש דוי והוי אבוד מהם, שכל זמן שהוא יוצא ונכנס בקו הבריאות נהנים מתורתו, אבל עכשיו הוי כאבוד מהם ואין תולין דהוא מוכה ומעונה מסבתם אלא תולין ואומרים שייסורין של אהבה הם כדי לכפול שכרו בעוה"ב או לכפר לאיזה חטא שחטא, והם ס"ל כמ"ד לא הם ולא שכרם, אמנם ואנשי חסד נאספים וחרוד יחרדו עליו ותולין ואומרים והוא מחולל מפשעינו ונותנים לב לטוב אבל שאר העם שאינם מאנשי החסד אינם מבינים כי מפני הרעה של הצבור נאסף הצדיק אל ביתו ונידון בייסורין בעבורם, אלא הם סוברים דאם איתא דבעבור הדור נתפס לכפר היה לו ליאסף מן העולם לגמרי, כאומרם ז"ל נוטל צדיק אחד ומכפר על הדור, אבל אם הוא בחיים ומדוכה בייסורין מנא לן שהוא מחולל מפשעינו דילמא ייסורין של אהבה הם לכפול לו שכרו, וכ"ת סוף סוף היה להם לחוש מספק דשמא בסבתם באו עליו הייסורין כדי להגן עליהם ובודאי שזהו בעצמו מה שמתרעם עליהם הנביא באומרם באין מביכן וגו'.

ומזה אני רואה חזות קשה על האי אגדה שהביאו בפ' חלק אמרו שם, אמר רבה בר בר חנא כשחלה ר"א הגדול נכנסו תלמידיו לבקרו, א"ל חימה עזה בעולם התחילו בוכים ור"ע שוחק, ואמר להם ר"ע ולמה אתם בוכים א"ל ס"ת שרוי בצער ולא נבכה, א"ל ר"ע לכך אני משחק שכל זמן שאני רואה רבינו שיינו אינו מחמיץ, ודבשו אינו מבאיש, ופשתנו אינו לוקה, אמרתי ח"ו שמא קבל עולמו בחייו, ועכשיו שאני רואה שרבינו בצער אני שמח, א"ל עקיבא כלום חסרתי ממ"ש בתורה, א"ל למדתנו רבינו שאין צדיק בארץ וגו', ע"כ. ואגדה זו תמוהה בעיני כל רואיה דבשלמא מה שהשיב לו למדתנו רבינו כי אין צדיק וגו', שפיר שדנו כדין צדיק שאינו גמור דרע לו כדי שיכופר לו על איזה חטא אשר בידו ויהיה צדיק גמור, אבל על אומרו שכל זמן

שאני רואה רבינו שיינו אינו מחמיץ וכו', אמרתי שקבל עולמו רבי' שאין ח"ו דנו אותו דין כרשע שאינו גמור, שהם אמרו במס' ברכות שרשע וטוב לו רשע שאינו גמור, צדיק וטוב לו צדיק גמור, צדיק ורע לו צדיק שאינו גמור, ואיך לא דנו כצ"ג, ואף שיתכן לומר דלא ס"ל לר"ע לההיא דאמרין צדיק וטוב לו צ"ג וכו', אלא דס"ל כר"מ דס"ל דעל שתים הודיעו אבל על הג' ששאל לו מפני מה יש צדיק וטוב לו וכו', לא הודיעו כדכתיב וחנותי את אשר אחון אעפ"י שאינו הגון מ"מ קשה, דלמה לא הביא התם במס' ברכות סברא זו של ר"ע שהיא אזלא כשיטת ר"מ, וע"ק מדאמרין בגמרא דאין כל אדם זוכה לב' שולחנות ודקדקו שם התוס' מדקאמר לא כל אדם משמע דיש שזוכין לב' עולמות וא"כ היאך א"ל ר"ע כשראיתי יינו אינו מחמיץ וכו', אמרתי קבל עולמו וכו', דהא איכא כמה צדיקים שזכו לב' עולמות, ולמה לא נאמר דר"א הוא אחד מהני שנוחל עוה"ז ועוה"ב, ועוד מה משיב לו למדתנו רבינו דאין צדיק בארץ דלא יחטא הא ודאי כיון שא"ל עקיבא כלום חסרתי דבר מד"ת א"כ ודאי שאין בידו מזיד כי אם חטא, וכפי דברי ר' אמי דהייסורין אינם באים כי אם על העון שהוא מזיד, וא"כ איך אמר לו למדתנו רבינו, ועוד איך לא אסיק דעתיה דר"ע דיש ייסורין של אהבה, ופי' רש"י שלא באו על עון אלא מאהבת ה' אותו לכפול לו שכרו בעולם הבא, או שמא מעון הדור נחלה וזה בעצמו שרמז להם ר"א באומרו חימה עזה בעולם כלומר שאין הדור יפה והוא מחולל מפשעיהם, ורמז להם שילכו ויתקנו את הדור ולהחזירם למוטב, ומשו"ה היו בוכים תלמידיו על שהוא שרוי בצער בעון הדור ולמה דנו ר"ע לר"א לכף חובה ולא בחר מכל האמור. ואולי נאמר שודאי לא נעלם כל זה מעיני דר"ע ואפ"ה היה חושש מהטעם אשר כמוס עמו ולא רצה לגלותו כי יודע ששגגת תלמוד עולה זדון וסביביו נשערה מאד ואלהים מדה"ד לברי לבב.

עוד יש לי להבין מ"ש עוד שם כשחלה ר"א נכנסו תלמידיו לבקרו נענה ר"ט ואמר טוב אתה לישראל מטפה של גשמים, נענה ר"ע ואמר חביבין ייסורין, ופירש רש"י שיועילו לכפר, א"ל ר"א מנ"ל הא והביא לו ראייה ממנו שהועילו לו הייסורין, וקשה דלמה לא הביא לו ממקרא שכתוב את אשר יאהב ה' יוכיח, ועוד דהא אמרין בברכות מנין שהייסורין ממרקין חד אמר מגזרה שוה וחד אמר מקל וחומר, וא"כ הגם די"ל דר"ע לא שמיע ליה מרבותיו האי גזרה שוה דאין אדם דן ג"ש מעצמו אלא א"כ קבלה מרבו וכו', מ"מ מלתא דאתיא מק"ו יוכל לדון מעצמו ואיך לא אסיק אדעתיהו ר"א ור"ע האי ק"ו שאמרו שם בגמרא ק"ו משן ועין וכו', ע"ש. ואי משום דלק"ו זה יש פרכא א"כ איך במס' ברכות קבלינהו הפרכא, ועל הכל יש ליישב ואין כאן מקום להאריך וזהו ג"כ כוונת אז"ל משפטי ה' אמת צדקו יחדיו, ח"א מג"ש צדקו וח"א מק"ו צדקו, ולכאורה אין מובן מאי קאמר, אמנם לפי דברינו אתי שפיר דמשפטי ה' שעושה עם בני האדם שמביא עליהם ייסורין לכפר להם עונותיהם צדקו, שילפינו

חכמה דרך החיים ומוסר קבג

מג"ש או מק"ו של שן ועין וכו', ושניהם אמת הג"ש והק"ו דלכ"ע הייסורין מכפרין ובלבד שנקבלם בשמחה.

ואתה בן אדם הביטה וראה מ"ש דוד ברוח קדשו שומר ה' את כל אוהביו ואת כל הרשעים ישמיד, וכן כתיב ה' שומרך ה' צלך על יד ימינך, וכמו שאמרו במדרש שוחר טוב שבכל יום ויום היו איקונין של מלאכי השרת מכריזין לפניו ואומרים תנו מקום לזיו איקונין של מקום ב"ה שאין בית רובע בחללו של עולם שאין בו ט' קבין של מזיקין וכל אחד נתון כסוי על עיניו שלא יראו הבריות ויזיקו אותם, כדכתיב וישמרך מן המזיקין. ובשעה שעונותיו של אדם גורמין אותו הכסוי ניטל מעל פניהם ומביטים באדם ומזיקין אותו לפיכך מכריזין לפניו מה"ש לבל יזיקוהו, וזהו שכתוב פדה בשלום נפשי מקרב לי אלו המזיקין אשר סביבותי, יען כי רבים היו עמדי אלו מה"ש שמכריזין ואומרים תנו מקום לזיו איקונין של מקום ב"ה, ומכ"ש אם זוכה האדם שיהיו שורין ארבע אותיות של הוי"ה על ראשו, שראיתי להרב הקדוש מהר"י גאלאנטי ז"ל שכתב וז"ל: דמן היו"ד של הוי"ה ב"ה מתעורר לאדם היראה, ומן אות ה"א מתעורר לאדם אהבה, ומן אות הוי"ו מתעורר האדם לעסוק בתורה, ומן אות ה"א אחרונה של שם הוי"ה ב"ה מתעורר לעשות המצות, ולע"ד שלזה רמו שלמה בחכמתו ואמר החכם עיניו בראשו והכסיל בחשך הולך דהכונה דהיינו שמשתדל תמיד להיות זוכה שיהיו חקוקים על ראשו ארבע אותיות הוי"ה, כדי להיות מעוררים לבו ביראה ובאהבה ובעסק התורה ובעשיית המצות, לא כן הכסיל שבחשך הולך שאין שום אות מאותיות הוי"ה על ראשו כדי שיאירו ויעוררו אותו על כל האמור, וא"כ ודאי כיון שזוכה האדם בכל מעשיו הטובים להיות שורה שם הוי"ה על ראשו, ודאי איש כזה לא יש פחד עליו מכל המזיקין אשר סביביו בראותם ששם הוי"ה על ראשו ודאי שכולם בורחים ממנו, כדכתיב וראו כל עמי הארץ כי שם ה' נקרא עליך דהיינו שהוא שרוי על ראשך אז ודאי וייראו ממך שכולם בורחים מלפניך, ודרך אגב למדנו מכאן שהתלמוד גדול מהמעשה שהרי התלמוד הוא בא מאות וי"ו שבשם, והמעשה דהיינו המצות הם באו מאות ה' אחרונה של השם, כמ"ש הרב ז"ל.

ועפ"י דברי קדוש הנז' הנה מקום אתי לבאר מאמרם ז"ל שאז"ל, שא"ל הקב"ה לאברהם צא מאצטגנינות שלך אברם אינו מוליד אברהם מוליד ע"כ. וראוי להבין דמאי שנא אם נתוסף לו ה' ראוי שיוליד אם מפני דקי"ל דד' דברים מקרעין גזר דינו של אדם ואחד מהם שינוי השם ושינוי מקום, ותרוייהו איתנהו באברהם. שינוי השם ושינוי מקום הא ליתא, דזה לא נאמר אלא אם נגזרה על האדם איזה גזרה מחדש שפיר יועיל לו שינוי השם, דאם נגזרה גזרה על פ' על פ' לא נגזרה, אבל הכא דהוי עקר מעיקר מולדתו קודם שנקרא בשום שם מה יועיל עתה שינוי שמו, והרי מצינו שכמה צדיקים אנשים ונשים עקרות וכולם נפקדו על ידי תפלתם מבלי שינוי שם, ובעבור

תפלתם שדד הקדוש ב"ה המערכות בשבילים ונפקדו, ואם כן גם אברהם אהובו של מקום יתפלל לפניו ית' כיצחק בנו ורבקה וחנה וכיוצא ובודאי שמובטח שאינה חוזרת תפלתו ריקם ולמה הוצרך לתוספת הה'.

אמנם כלפי האמור ובהקדים עוד מאי דאיתא בתנחומא וה' ברך את אברהם בכל, בזכות מעשר שנאמר ויתן לו מעשר מכל, ופירש"י שם בכל בגימטריא כן, וראוי להבין דאיך תליא זכות המעשר בבנים, וראיתי כתוב בשם רבי' קלונימוס ד"ל עפ"י מאי דאיתא במדרש הנעלם ויתן לו מעשר מכל, לא ידענו מי נתן למי הוי אומר הקב"ה נתן מעשר לאברהם שנטל אות ה' מתחת כסא הכבוד ונתנה לאברם וקרא שמו אברהם, והיינו בשביל המעשר שנתן לו הקב"ה לאברהם שהיא אות ה', וכבר כתבנו לעיל דאות ה' של הוי"ה ב"ה מעוררת את האהבה, וע"י שנתעוררה האהבה ואז קראו אברהם אוהבי אחר תוספת הה' שהוסיף לו, א"כ בודאי שאהבה מקלקלת את השורה, ואף דלפי הטבע אינו ראוי להוליד מרוב אהבתו עמו שינה כביכול את הטבע בעבורו מבלי תפלה וכחו של אברהם בזה מכל הצדיקים הבאים אחריו שנפקדו בעבור תפלתם, לא כן אברהם אע"ג שלא התפלל עשה לו רצונו.

ועפ"י כל האמור שמעתי מאחד מרבני אשכנז, כוונת רש"י ז"ל שכתב והיה ה' לי לאלהים, שיחול שמו עלי מתחילה ועד סוף, והיינו שזכה יעקב אבינו ע"ה שהיו שורים על ראשו כל ארבע אותיות הוי"ה, והם רמוזים בפסוקים שאמר אכן יש ה' במקום הזה ויירא ויאמר וגו' ר"ל שמיד נתעוררה היראה אצלו שהיא מאות ראשונה של שם הוי"ה ב"ה, ויקץ משנתו ממשנתו, שהיה אוהב את המקום ונתעורר אז אהבה בלבו הרמוזה באות ה', ונתן לי לחם לאכול ובגד ללבוש, ואיתא במדרש שזה נאמר על התורה, ואם כן אז נתעורר על עסק התורה הרמוזה באות וי"ו, ובגד ללבוש אלו המצות הרמוזים באות ה' אחרונה של השם, שע"י זה זוכה לטלית נאה בג"ע, וא"כ זהו דקאמר רש"י ז"ל שיחול שמו עלי מתחילה ועד סוף דייקא, דהיינו מתחילת ה' ועד סופו.

פרק ז

ידוע ומפורסם ההיא ברייתא דר' ישמעאל דאמר שלש עשרה מדות וכו', ותקנו לנו שנאמר אותה בכל יום עם סדר הקרבנות, ובאמת ראוי להבין דמה ענין ברייתא זו אצל התפלה, דבשלמא פ' העקדה והתמיד וסדר הקרבנות ניחא דראויים ליאמר קודם התפלה אבל ברייתא דר' ישמעאל מאי שיאטיה לומר אותה קודם תפלה, אמנם נלע"ד דשפיר ונכון הוקבעה בתפלה משום תועלת גדול לאדם עפ"י הרמז אשר אני

רומזו בה כיד ה' הטובה עלי, וממנה תוצאות חיים לאדם הלומד אותה בכל יום, ולכוין בכל הרמוז אשר רמזנו בה אין ספק שבה זוכה לחיי עוה"ז ועוה"ב, ואתחיל אחת לאחת כי מה שאמרו שהתורה נדרשת בהם, כלומר שהתורה נדרשת ומתקיימת בהם באלו המדות שהוא זוכר שבכל מדה ומדה שהוא זוכה בה, בה יוכל לקיים כמה מצות ואזהרות, ראשונה אומרו מק"ו ומג"ש דהכוונה דבא התנא לאשמעינן ולהורות לאדם הדרך הישרה הן בעשה הן בל"ת שלא ירוץ בתחלה לרדוף אחר מצוה החמורה שיש בה טורח מרובה בעשייתה ויניח המצוה הקלה, כלומר שבנקל יוכל לעשותה ואין בה טורח הרבה, מפני שאם התחיל בחמורה שע"י שיש בה טורח הרבה יש לו למסית מקום למונעה ממנו בהראות לו כמה פתחים של היתר שלא לעשותה, אלא יתחיל בקלה אשר בנקל יוכל לעשותה קודם שיתגבר עליו יצרו, וביני ביני יורגל תמיד בעשיית המצות, ואח"כ יבא מהקלה לחמורה. דרך משל אם עלה בדעתו של אדם להיות קם בכל לילה בחצות הלילה, לא תכף ומיד יקום בחצי הלילה דודאי לא יסכול על פי הטבע ובא לידי חולי ולא יקום עוד כלל, אלא העצה הנכונה שבתחלה ירגיל עצמו בבקר לקום ממתנו אם היה רגיל לקום קודם זריחת השמש, ואח"כ יעורר השחר לקום קודם עליית השחר מעט, ובכל לילה ולילה יוסיף מעט לקום קודם לאט לאט, ואח"כ יקום בחצות הלילה. דמאחר שהורגל תו לא יבא לידי שום נזק למונעו, ואז יהיה לו ההרגל טבע ולא יוכל עוד היצה"ר להסיתו ולמונעו, וכן כל כיוצא בזה וז"א מק"ו כלומר שיתחיל בקלות ואחר כך בחמורות, ומה שאמר מג"ש לרמוז מה שאמר התנא הוי רץ למצוה קלה כבחמורה, כלומר שיהיו שוות בעיניו הקלה והחמורה, אמנם צריך להבין מה שסיים התנא ואמר שאין אתה יודע מתן שכרן של מצות דמהו הכונה בזה, דהא פשיטא דשכרם של החמורות שיש בהם טורח הרבה יותר מהקלות, והמסית מסית בהם יותר ויותר ולפום צערא אגרא, ובודאי שמשלם לכל אחד כפי הראוי לאותה מצוה, והנראה בודאי דכוונת התנא לומר דלפעמים יעלה בידו שכר החמורה כקלה או פחות, ולפעמים טרח בכדי ביני ביני אבד המצוה הקלה אשר היתה מזומנת לפניו, וכיון שהוא היודע מתן שכרם ולא אתה אל תתרשל מן הקלה כדי לעשות חמורה כדי להרבות לך שכרך, כי שמא לא תעלה בידך החמורה כהוגן, א"כ בא לרמוז באומרו מק"ו ומג"ש כלומר כשאדם דן ק"ו או ג"ש ממילא יהיה תמיד מורגל להיות מעביר על מדותיו, ודן ק"ו ממלכו של עולם ויפשוט בדעתו לומר ומה ממ"ה הקב"ה שתמיד בריותיו עומדים ומכעיסים לפניו ואפ"ה והוא רחום יכפר, ונקרא ח"ו מלך עלוב. אני בשר ודם להבל דמה לכ"ש וק"ו להיות עלוב עם חבירי ומעביר על מדותי עמו, והיינו דסיים ומג"ש כלומר להשוות את עצמו לקונו וללכת בדרכיו, דמה הוא מעביר על מדותיו אף אתה כן, ועי"ז נמחלים כל עונותיך וכמשו"ל דכל המעביר על מדותיו מעבירים לו על כל פשעיו.

א"נ בא לרמוז באומרו מק"ו ומג"ש כלומר כשאדם ידון ק"ו ממילא יהיה מונע עצמו מלספר לשה"ר שיביא אל דעתו מעשה מרים הנביאה וידון ממנה ק"ו, ומה מרים הנביאה שלפי דעתה דברה באחיה משה לש"ש ופוק חזי מה שנגזר עליה לידון בצרעת ולא נשא הקב"ה פנים לה אפי' שהיתה צדקת גמורה, ושוגג היה חטאה. וא"כ ק"ו למדבר לשה"ר ממש במזיד כמה ענוש יענש, ועוד יקח ק"ו מהמרגלים שדברו לשה"ר על העצים ועל האבנים פוק חזי מאי דסליק בהו שכולם מתו במגפה ונטרדו מחיי עוה"ב, גם יקח ק"ו מדואג ואחיתופל שלא היו חכמים כמותם בדורם, ובשביל שספרו לשה"ר על דוד נטרדו מחיי עוה"ב ולא עמדה להם תורתם, וא"כ מה נענה אנן אבתרייהו ובפרט בדורנו שגבר הלשון לדבר כל אחד סרה על חבירו, ואיך לא נקח ק"ו מאלו ולנצור לשוננו מרע זה הלשון הרע, באופן כשישים האדם ק"ו זה בלבו בודאי יהיה נמנע ושומר פיו מלדבר לשה"ר.

עוד יש לרמוז באומרו מק"ו עפ"י משז"ל בשוחר טוב, אמרו ישראל אוה"ע על ידי שעשו ז' מצות השפעת להם שלוה בעוה"ז במתן שכרן אנו שנצטוינו על תרי"ג אעכ"ו שתשפיע לנו שכר בעוה"ב, לפיכך כשאנו רואים בשלותם של אוה"ע אנו שמחים, וזהו דקאמר דוד נתת שמחה בלבי מעת דגנם ותירושם רבו, ועוד ידוע בגמרא על קיסר שהיה יושב בכריכה גדולה של מי ורדים והיו עמו סביבותיו כמה זונות שהוא מתענג עמהם וא"ל לר"י אם יש לכם תענוג בעוה"ב כזה והשיב לו ר"י אם לעוברי רצונו כך לעושי רצונו עאכ"ו. ועוד שמעתי ספור א' על א' ת"ח שיצא בנו לתרבות רעה והמיר דתו ובכל יום ויום הולך ועולה לגדולה עד שהגיע למלוכה, ונעשה עשיר גדול מאד ושלח אחרי אביו להביאו אצלו לראות גדולת בנו ושיסיתוהו לילך אחר דתו שיעשה אביו כמוהו, ובא האב וראה שכ"כ היתה גדולת בנו וא"ל הבן ראית אבי כמה גדלה מעלתי, גם אתה תעשה כמוני והשיב לו אביו אם לעוברי רצונו כך לעושי רצונו על אחת כמה וכמה, וכשאמר האב כן נתכעס המלך בנו עליו וצוה עליו שיקשרוהו בזנבות הסוסים ויגרוהו, אותה שעה אביו א"ל אם לעושי רצונו כך לעוברי רצונו שעתידים להצטער יותר ויותר מזה ואין קץ לעונש שלהם, באותה שעה נכנסה הק"ו הזה בלב בנו המלך ותכף נכמרו רחמיו על אביו ומיד הרהר בתשובה, מה עשה נכנס לבית גנזיו ולקח כל האבנים טובות והכסף והזהב שיש לו ויצא בסתר בהחבא מן העיר, ולא ידע שום אדם ביציאתו מן העיר, ושלח והביא אביו עמו והלכו לארץ מרחקים במקום שאין מכירים אותם וחזר לדת ישראל וישב כל ימי חייו ולמד בבית המדרש ונעשה רב גדול וקדוש, וא"ל לאביו ק"ו האחרונה שאמרת לי שרפה לבי והיא החזירתני למוטב, ואם כן כשיראה אדם דרך רשעים צלחה וקיימא להו שעתא ובכל אשר פונים הם מצליחים ורואה הצדיקים מוכים ומעונים ושרא דעניותא רדיף אבתרייהו וצרות רבות סבבום, ומזה יבא להתקנא מן החטאים לעשות כמותם, אלא

חכמה דרך החיים ומוסר קצו

יהיה שם הק"ו על לבו הן לטובה הן לרעה, ועי"ז ישוב מדרכו הרעה, וזהו דקאמר מק"ו ואפילו שרואה שכמה צדיקים גדולים נהרגו בעבור קדושת ה' כמו ר"ע וחבריו, שאחד נהרג בשביל שהיה מאסוף חכמים ולומד תורה ברבים ושרפו אותו וס"ת עמו וכיוצא כמה עובדי בגמרא שנהרגו בעבור שהיו מקיימים התורה והמצות, אל יבא להרהר אחר מדותיו ית' שבזה יהיה גורם לעצמו להיות פוקר כמו אלישע אחר שע"י שראה ר' הוצפית המתורגמן שהיה הרוג והיו הכלבים מלקלקים דמו ואמר פה שמפיק מרגליות ילחך עפר, אמר לית דין ולית דיין ופקר, אלא כשרואה האדם כעין זה יאמר עמקו מחשבות ה' ואדרבה יאמר אם לעושי רצונו כך לעוברי רצונו עאכ"ו. ועפי"ז נ"ל שזהו שרמז הנביא באומרו ישרים דרכי ה' וצדיקים ילכו במ פושעים יכשלו במ, כלומר ישרים דרכי ה' אף שאתה רואה שצדיקים הולכים במ כלומר בעבורם, והם הם התורה והמצות היו להם סיבה ליהרג ושילכו מן העולם בשביל שקיימום ופושעים כמו אלישע אחר יכשלו במ, בראותם שנעשה לצדיקים כך אתו לידי אפקירותא לומר ח"ו לית דין ולית דיין. אתה בני אל תהי מכת הפושעים אלא אדרבא יש לך לומר כל מאי דעבדי משמיא לטב, ובודאי דכמה וכמה טובה כפולה לאין קץ לשכר אלו שנהרגו על קידוש ה', וזהו שרמז אדוננו דוד באומרו אשרי תמימי דרך ההולכים בתורת ה' כלומר שאשריהם ואשרי חלקם של אלו תמימי דרך שהולכים מן העולם בלתי זמנם בעבור תורת ה' שהיו עוסקים בתורה אפילו שנגזר עליהם מן המלכות שלא לעסוק בתורה, ואפ"ה לא היו חוששים על גזרת המלכות ומוסרים עצמם להריגה בעבור קדושת שמו ית' מאריה דעלמא, זכור אלה יעקב כלומר לזרע יעקב וראה כמה הם חשובים לפניך ובעבורם הצל את עמך ישראל והתמלא רחמים עליהם ונקום נקמת דם עבדיך השפוך עד מתי בשלום רשעים תראה וגו', יהיו לששה כרגע ובודאי שגם על זה אל יהרהר האדם דאין ידיעתו כידיעת בוראו, וזהו שסיים ואני בער ולא אדע ואלהים אתה ידעת הטעם ולא אני וכל מעבדוהי קשוט.

עוד בא לרמוז באומרו מק"ו ומג"ש לאמר לאדם שאם באו עליו ייסורין אל יבעוט בהם, ואדרבה יקבלם בשמחה שבאו עליו כדי שיכופרו לו בהם עונותיו, כדכתיב כי את אשר יאהב ה' יוכיח, ולמדו שם רז"ל שהייסורין ממרקין העונות מק"ו ומג"ש דח"א מק"ו משן ועין, דמה שן ועין שהם א' מאבריו של אדם יוצא בהם העבד מעבדות לחירות, ייסורין שממרקין כל גופו של אדם עאכ"ו. וח"א מג"ש שנאמר ברית במלח ונאמר ברית בייסורין מה ברית האמור במלח שהוא ממתק את הבשר אף ייסורין כן, וא"כ מק"ו הזאת והג"ש הזאת תלמוד דאל תקוץ בתוכחתו, דטובה כפולה יוצא לך מהייסורין. וזהו לע"ד כונת דוד באמרו צדקתך כהררי אל ח"א מק"ו צדקה וח"א מג"ש והיינו ע"פ דרכינו ה"ק צדקתך כהררי אל מה שאתה עושה צדקה עם ישראל

לכפר עוונם בייסורין ולא יירשו גהינם, וכדי שלא תאמר מנין שהייסורין מכפרים לזה סיים ואמר ח"א מק"ו וח"א מג"ש וכדאמרין במסכת ברכות וכנז"ל.

א"נ בא לרמוז באומרו מק"ו ומג"ש שבא להזהיר את האדם מאיסור הקל שממנו יבא לאיסור החמור, כי היצר אינו יכול להסיתו בתחלה ולהכשילו באיסור חמור אלא בתחילה מכשילו בקל, ואח"כ מכשילו בחמור. וזהו דקאמר מק"ו דבתחלה מכשילו בקל ואח"כ בחמור, ומה שסיים ומג"ש ללמד לאדם שיהיה בעיני העון הקל כבחמור, דמאחר דע"י הקל בא לחמור. וא"כ צריך לזהר מאוד בקלות כדי שלא יבא לידי החמורות.

א"נ בא לרמוז במלת ק"ו וג"ש להזהירו שיהיו בעיניו כל בני ישראל הקל כחמור ואל יולזל בשום אחד מהם אף קל שבקלים, שכולם בני קדושים אברהם יצחק ויעקב, ועוד שלפי דעתך שזה קל בעיניך יתכן לפני הקב"ה הוא יותר גדול ממך, דהוא יודע וצופה ורואה מה בחשוכא כי יתכן זה האיש שאינו חשוב בעיניך לכלום, יש בידו איזה מצוה מכרעת כל זכויותך. מש"ה צריך היות כולם שוים לטובה בעיניך, וזהו שסיים ומג"ש שיהיו כולם שוים בעיניך. ועוד הרי אתה רואה משז"ל במדרש שאמר הקב"ה ודלת ראשך כארגמן, דהיינו שאמר חביבין עלי הדלים והקלים שבישראל כדניאל ואליהו בהר הכרמל, וא"כ אתה ג"כ בן אדם למוד מבוראך מק"ו, דאפילו כביכול חביבין בעיניו ושוים לפניו כקטון כגדול, כ"ש אתה. ומה שאמר ומג"ש לרמוז לו ואהבת לרעך כמוך כי כמוהו כמוך, ג"ש ומאן דעלך סני לחברך לא תעביד, וזו היא כל התורה כולה, וא"כ אתה בן אדם אם דנת ק"ו וג"ש ככל האמור לעיל אחת לאחת ויעלו על לבך תמיד ואל ילוזו מעיניך דברי ר' ישמעאל שאמר מק"ו וג"ש עפ"י כל אשר רמזנו לעיל בודאי יעשו דברים אלו רושם בלבך וימשך לך תועלת גדול לעשות רצון אביך שבשמים.

ומה שאמר מבנין אב וכתוב אחד מבנין אב ושני כתובים, בא לרמוז וללמד את האדם להדריך עצמו בדרך הענוה וילמד מבנין אב דהיינו שילמד מהקב"ה כשבנאו לאבינו הראשון, אמר נעשה אדם בלשון רבים שנמלך עם המלאכים, אעפ"י שהוא אינו צריך לעצתם נמלך עמהם כדי שממנו יראו ויעשו שיהא הגדול נמלך בקטן. וכמו שמבואר כל זה במדרש רבה שא"ל משה להקב"ה איך אכתוב נעשה בלשון רבים ויהיה מקום למינים לטעות ולומר דיש ח"ו ב' רשויות, וא"ל הקב"ה כתוב והרוצה לטעות יטעה, וכ"ת לפי האמת דלמה לא חש הקב"ה על התקלה היוצאת מזה שיאמרו ב' רשויות, והנראה ליישב דה"ט דלא חשש לטעותם משום שכבר הודיעם שהוא אחד במאי דכתיב במעשה יום הראשון ויהי ערב ויהי בקר יום אחד, וכתב רש"י ז"ל דהי"ל לכתוב יום ראשון לפי סדר המקראות שאמר יום שני יום שלישי דאחר הראשון יאמר

שני, ולאחר האחד יאמר שנים שלשה, וא"כ למה אמר אחד אלא לאשמעינן בשינוי זה שהוא אחד ואין שני, וא"כ מש"ה לא חשש לטועים לטעות ולומר שבאמרו נעשה דיש ח"ו ב' רשויות, דתשובתם בצידה. דהרי כתיב יום אחד ולא חיישינן לסכלים ושוטים אלו הפושעים, וא"כ שפיר קאמר מבנין אב תלמוד מדת הענוה דבשעת בריאתו נמלך במלאכים ואמר נעשה שנמלך בהם אעפ"י שהוא אינו צריך להם ולעצתם אלא ללמד לבני אדם מדת הענוה, וכ"ת מדאתי למטעי מזה ולומר ב' רשויות הא ליתא דהא וכתוב אחד שכבר כתוב כמעשה יום ראשון אחד לאשמעינן דהוא יחיד, וכדפירש"י ז"ל ומה שסיים ואמר מבנין אב ושני כתובים היינו עפ"י דרך זה והיינו עפ"י מ"ש ר' אברהם בן עזרא ז"ל ראש הפשטנים דמאי דכתיב נעשה היינו כי כן דרך הגדולים לדבר בלשון רבים, וא"כ לפי דבריו לא משמע מהאי קרא דנעשה דאתי לאשמעינן דהוא חפץ במדת הענוה, דאדרבה מכאן משמע להפך דדרך גדולה אמר נעשה בלשון רבים, ולזה אמר מבנין אב ושני כתובים דהיינו ירידתו על הר סיני דכתיב וירד ה' על סיני והניח כל ההרים הגבוהים וירד על הר סיני הנמוך ושפל ש"מ דהוא חפץ מאד במדת הענוה, וכן מדהנית כל האילנות וירד על הסנה ש"מ דהוא חפץ מאד במדת הענוה, וא"כ ודאי מ"ט נעשה אינו אלא משום מדת הענוה, הרי מב' כתובים אלו סיני וסנה יוכיחו דמאי דכתיב נעשה אינו אלא ללמד הענוה, וזהו מבנין אב ושני כתובים מוכיחים שחפץ במדת הענוה. א"כ דיו לעבד להיות כרכו מק"ו וג"ש שידריך עצמו במדת הענוה שממנה יולד לו כמה טובות גדולות בעוה"ז ובעוה"ב, וכמו שהארכנו לעיל בשבחיו של העניו בדרך ישרים ותמימים ע"ש. ומה שאמר מכלל ופרט בא לרמוז עפ"י משז"ל דילפינן תשובה ליחיד מדוד, ותשובה לרבים מישראל שחטאו בעגל ונסלח להם, וכדאמרינן בגמרא דלא היה דוד ראוי לאותו מעשה, ולא היו ישראל ראויים לאותו מעשה, אלא שאם חטא יחיד אומרים לו כלך אצל דוד, ואם חטאו רבים יאמרו להם כלך אצל ישראל, וזהו דקאמר מכלל ופרט, דלא יעלה בדעתך דלא יש תקנה בתשובה הן יחיד הן רבים וכמו שעלה על דעת ישראל שהיו אומרים הן עונינו עלינו ובם אנו נמוקים דליתא, אלא יש לך ללמוד מן הכלל דהיינו ישראל שחטאו בעגל ונסלח להם, ומן הפרט דהיינו דוד שנמחל לו, וא"כ לא שנא רבים שחטאו ל"ש יחיד שחטא שכולם יש להם תקנה בתשובה.

א"נ בא לרמוז באומרו מכלל ופרט וכלל, להורות וללמד לאדם דרך התשובה המועילה מיד בלתי יסורין ויוה"כ ומיתה, והוא עפ"י מה שידוע מה שהקשו הראשונים ז"ל דבמקום אחד אמרו דתשובה מועלת לכפר על כל עונותיו מיד, ובמקום אחר אמרו דתשובה תולה ויוה"כ מכפר וייסורים ומיתה ממרקים, וכמו שדרש ר' ישמעאל ד' חלוקי כפרה ותי' הרי"ף דאם הוא שב על עון פרטי שהיה בידו שעשהו עתה ושב ממנו ולא עלה בזכרונו מכל עונותיו שעשה מקדם אז הוא דבעינן ד' חלוקי

כפרה דיש תשובה תולה ויוה"כ וייסורין או מיתה גומרים, אבל כששב מעון זה שב ג"כ מכל עונות שהיו בידו מקודם וכמו תשובתו של דוד דבשעה ששב והתודה על עון בת שבע אמר ג"כ הרב כבסני וגו', וכל עונותי מחה שחזר והתודה על כל עונותיו הקודמים, אז תשובה כזו מועלת לכפר מיד ואינה צריכה לד' חלוקי כפרה, וזהו דקאמר מכלל ופרט. כשיחזור עתה מעון פרטי שבידו ישוב ג"כ מהכלל דהיינו מעונות אשר היו בידו מקודם, וזו היא התשובה המעולה כמו דוד וזהו שסיים ואמר מפרט וכלל שישוב משניהם ביחד, מן הפרט ומן הכלל.

א"נ בא לרמוז למשז"ל כתיב מכסה פשעיו לא יצליח וכתיב אשרי נשוי פשע כסוי חטאה, ואמרו שם שאמר רבה חציף עלי מאן דמפרט חטאוי ומשני כאן ביחיד כאן בציבור, ועוד שני כאן בחטא מפורסם כאן בחטא שאינו מפורסם, והיוצא מהאמור דאם חטא אינו מפורסם לא יתודה עליו בציבור דהוי בכלל חילול ה' אלא מתודה בינו לבין עצמו, ואם חטא מפורסם אדרבה צריך להודיע ששב ממנו, וזהו דקאמר מכלל ופרט דאפילו הוא מתפלל עם הרבים והוא בכללם אפ"ה ופרט שצריך לפרט חטאו אפילו ברבים והיינו בחטא שהוא מפורסם, ולפעמים פרט וכלל שאף שיש בידו עון פרטי אל יגלהו אלא וכלל, שיהיה כוללו עם הצבור ואל יפרסמנו משום חלול ה' ח"ו, וכאמור, ומה שאמר כלל ופרט וכלל, בא לרמוז כשח"ו הצבור דהיינו הכלל חוטאים וראויים ב"מ לאיזה גזרה רעה אז מרוב רחמנותו עליהם נוטל צדיק אחד ומכפר עליהם כידוע, וזהו כלל ופרט דאם נתחייבו הכלל אז ופרט שנוטל ופורט צדיק שבהם ונוטלו כדי לכפר עליהם, ומה שחזר ואמר וכלל לרמוז משז"ל ואם רבו ח"ו עונותיהם של ציבור עד שהפכו במעשיהם הרעים מדת הרחמים למדת הדין הקשה, דאז לא סגי בנטילת צדיק אחד לכפר, מה עושה הקב"ה נוטל לצדיקים שבדור כדי שלא יראו ויצטערו על הרעה שמביא על הדור, וזהו דקאמר וכלל כלומר אף דלפעמים נגזרה גזרה על הכלל אפ"ה ופרט אלו הצדיקים הנמצאים בדור שעומד ומסלקם כדי שלא יראו בצרת הדור, ומ"ש אי אתה דן אלא כעין הפרט כלומר אי אתה דן בייסורין לאדם אם יהיה כעין הפרט דהיינו בינוני או צדיק כמוהו שאלו הייסורין באים עליהם לכפר בהם עונותיהם, אבל לרשעים אינו דנם בייסורין אלא אדרבא כל ימיהם בשלוה ומשלם לשונאיו להאבידם מחיי עוה"ב כידוע, ומ"ש מכלל שהוא צריך לפרט ומפרט שהוא צריך לכלל בא לרמוז למשז"ל דאם נגזרה ב"מ על הצבור איזה גזרה אז הזקן שבהם אומר לפנייהם דברי כבושין ומחזירן למוטב, וכן אם נגזרה גזרה על פרטי ואתה בא להתפלל עליו צריך בתפלתך עליו לכלול אותו עם הרבים, שתאמר שתדחה הגזרה מעל כל עמך בית ישראל ומכללם פב"פ, וכמו שאמרה שונמית לאלישע בתוך עמי אנכי יושבת, ולא יוציא אדם עצמו מן הכלל וזהו דקאמר מכלל שהוא צריך לפרט ומפרט שהוא צריך לכלל, כלומר לפעמים שהכלל דהיינו הצבור יהיו צריכין לפרט זה הצדיק

קלא חכמה דרך החיים ומוסר

לעמוד ולהתפלל בעדם ולדחות הגזרה מעליהם, וכן מפרט שהוא צריך לכלל שאל יוציא עצמו מן הצבור, ואם הוצרך לתפלה להתפלל עליו יכול אותו עם כל ישראל ויאמר אחר כך ומכללם פב"פ, וכדכתיב, או מאי דקאמר מכלל שהוא צריך לפרט עפ"י מה שראיתי להרב ברכי יוסף שהביא מכ"י של מר זקנו מהר"א אזולאי ז"ל שאין לדור בעיר שאין בה עשרה דברים הללו, ואלו הן חכמי העיר להדריך את העם, ועין מים לשתות, למוד תינוקות, היכל הקדש, אומן רופא צדקה,

דאם היא ח"ו כסדום לסוף תחרב. גם צריך להיות בתוכה לבלר ובית כסא וטבח וסימנין וישבתם על הארץ לבטח ר"ת ע"ל האר"ץ לבט"ח עין מים למוד תינוקות היכל הקדש אומן רופא צדקה לבלר בית הכסא טבח חכמי העיר, ע"ש מכלל שהוא צריך לפרט שהצבור שדירים בעיר צריך לפרט דהיינו פרטים הנז' שכולם צריכים לציבור דאי לאו הכי אסור לדור בתוכה, ומ"ש וכל דבר שהיה בכלל ויצא מן הכלל לא ללמד על עצמו יצא וכו', עיין להרב לקט הקמח להרב המני"ח מה שפי' בו ע"ש. ולי נראה שבא לרמוז על חברה אחת שמעשיהם סתומים ולא נודע אם חברתם לש"ש או לאו ויצא א' מהם ונפרש מחברתם ונתפרסמו מעשיו אז ממילא נודעת כל החברה אם לטובה אם לרעה, וזה רמוז במ"ש אם דרך ממך נסתרה וכו', דמזה נודע מעשיו של זה דמסתמא כולם שוים זה לזה, וכן מ"ש כל דבר שהיה בכלל וכו' יצא להקל ולא להחמיר לרמוז על צדיק שמבקש ייסורין לעצמו כדי להגין על הדור, שזה ודאי יצא להקל מעל הציבור העונש ולא להחמיר עליהם, אבל אם יצא לטעון טעון אחר שלא כעניינו שבקש המיתה שלא יראה בצרת ציבור כמו משה שאמר ואל אראה ברעתי, זה יצא להקל ולהחמיר לפעמים להקל ולכפר על הדור ולפעמים להחמיר שלא יראה ברעת הדור, וכן מ"ש כל מה שהיה בכלל ויצא לידון בדבר חדש וכו' בא לרמוז עפ"י מאי דקי"ל בדין מי שנהג באיזה דבר שהיה מותר ויצא לידון בדבר חדש שאסרו על עצמו משום גדר, אי אתה יכול להחזירו לכללו ולהתירו דאפילו ע"י התרה אינו יכול להחזירו לכללו שהיה מותר אלא א"כ החזירו הכתוב בפירושו, כלומר שנודע שנהג בטעות שהיה סבור שהוא אסור ונמצא שהוא מותר, אז לזה אפילו התרה אינו צריך כידוע כל זה מדברי הפוסקים ז"ל, וזהו שסיים ודבר הלמד מעניינו ודבר הלמד מסופו כלומר שמתוך הענין והדבר יתברר אם נהג בטעות או משום גדר, ומ"ש עוד ושני כתובים המכחישים זה את זה עד שיבא הכתוב השלישי ויכריע ביניהם, בא לרמוז על הנשמה והגוף שהם סותרים זה את זה שהגוף הטבעי טבעו לרדוף אחר תאוות עוה"ז הגשמי, והנשמה בהפך שאינה חפצה בגופני אלא ברוחני אחר תאוות עוה"ב, באופן שכל אחד מנגד לחבירו עד שיבא הכתוב השלישי הוא ניהו או יצה"ר או יצה"ט ויכריע ביניהם, דיצה"ר ממשין הנשמה אחרי תאוות הגוף, ויצר הטוב ממשין הגוף אחר הנשמה ומאן דאליים גבר, ואשרי אדם המגביר יצה"ט על יצה"ר ולכפות הגוף לנשמה

ע"י מעשיו הטובים, וזהו שסמך ואמר יה"ר שיבנה בית המקדש במהרה בימינו דאז יבוטל יצה"ר ואיננו וישאר יצה"ט לבדו, והוי יצה"ט והנשמה רבים כנגד יחיד זה הגוף ואחרי רבים להטות יראו עינינו וישמח לבנו.

פרק ח

מה טובו ומה יפיו של אדם לעורר עצמו בתשובה מיראה ואח"כ מאהבה והכתוב קבעו חובה דכתיב וזכור את בוראך בימי בחורותיך קודם שיבאו ימי הזקנה והשיבה, כדכתיב מפני שיבה תקום והדרת מלשון חזרה כידוע מחכמי המוסר, יען כי מלאך המות קאי אבבא, ונפיק מניה חורבא, ונטיר איבה ומוציא דיבה, ליבה וחזר וליבה ביום חרון אף ה' יומא דעיבא יומא דדינא רבה ליוצא ולבא ואש להבה, והכתוב צוות ואומר שובה ישראל לפני ה' כי בא, והרי בידך לתקן את אשר עוותת מבלי שום טורח יציאה וביאה, בא וראה כמה הגיעו רחמיו של הקב"ה דמקרבך ומקבלך בסבר פנים יפות ועל כל פשעים תכסה אהבה, ובתוך רגע תהפך השנאה לחיבה, בא וראה שלא כמדת הקב"ה מדת בני אדם, אם אדם יש לו אוהב ואוהבו אהבה עזה והולך אליו לבקש ממנו על איזה דבר שיש יכולת בידו לעשות לו בודאי שמרוב אהבתו עמו עושה לו רצונו פעם ב' וג' ואינו מחזיר פניו ריקם, אבל אם הכביד עליו ביותר קץ ממנו ואינו פונה אליו עוד, אבל מדת הקב"ה אינו כן אלא כל עוד שבא אדם להתחנן לפניו ולבקש ממנו דבר שהוא צריך לו אינו קץ ממנו, ואפילו כל יום ויום וכל שעה ושעה אפילו אלף פעמים ביום אינו קץ ממנו, אלא פונה אליו ונותן לו בקשתו, ואדרבא אם נתעכב מלבוא שואל עליו למה לא בא ואדרבא שולח כדי לעוררו לבא לפניו ולבקש ממנו ולהתחנן לפניו לתת לו שאלתו, וכמו שאמרו במדרש כשוראה הקב"ה לבני ישראל שאינם פונים אליו אז שולח להם ח"ו איזה צרה כדי לחזור אליו ולבקש ממנו, ומזה ילמוד האדם מדעת קונו שאל יקוץ האוהב מאהובו אפילו הכביד עליו כמה פעמים, דאם הוא קץ ממנו גם מלמעלה יקוצו בו במדה כנגד מדה, ועל זה רמז דהמע"ה ואמר כך ה' חסיתי אל אבושה לעולם, כלומר שאפילו כמה פעמים אני בא לחסות בצלך ולבקש ממך מה שאני דורש ממך אל אבושה לעולם, לא כמדת כ"ו שאם הכביד האהוב על אהובו כמה פעמים שקץ בו ואינו שומע אליו עוד, וא"כ הלא תראה כמה אהבתו עמך שהוא רחום אמר לך פתח לי פתח כחודה של מחט ואני אפתח לך כפתחו של אולם, ועלי לסייעך ולהביאך לידי גמ"ט מה מצאת בי עול כי רחקת מעלי, היש עבד שמורד ברבו ובן מורד באביו, שים נגד עיניך אם מלך כ"ו כעס עליך משום אשר המרית את פיו כמה אתה מתיירא ממנו ומוראו נופל בלבך מרוב פחדך שלא יסיר ראשך מעליך, או שאר ייסורין שקשים ממיתה ולילה ויום תדד שנתך מעיניך והולך ממקום למקום לחפש ולבקש איזה אוהב מאהובי המלך שנשמעים דבריו אל המלך

חכמה דרך החיים ומוסר קלג

להתחנן לפניו וליפול על רגליו כדי לבא אל המלך ללמד סניגוריא עליו, ואולי יועילו דבריו וליכא אלא ספק הצלה שיתכן שבזה הדבר לא יטה אוזן המלך לשמוע לאהובו, ואינו יכול אהובו של מלך לסרב במלך ולחזור פעם אחר פעם לדבר בהצלתו של זה שהוא מתירא פן ואולי יחרה אף המלך בו וקרהו אסון וכל טרחך שטרחת עם זה האהוב לדבר בעבורך אל המלך היה לחנם, דכל זה אתה עושה משום ספק הצלה ולפעמים שיתכן שאדרבה יהיה האהוב הזה בגרם נזקך דיתכן ששכח המלך הדבר וע"י האהוב נזכר ודינך חוזר ונתעורר ותכף ששמע המלך דבריו של זה האהוב המדבר בהצלתך תכף וחמת המלך בערה בו ויקצוף המלך עליו להורגו, לא כן מלך מלכי המלכים ב"ה שאפילו הוא כועס עליך בעבור מעשיך הרעים שולח לך מלאכיו לקרוא לך לבא אל המלך להתחנן לו, כי הוא חפץ לעשות שלום עמך, ולא תירא ולא תחת בבואך לפניו ולא ישיב אותך ריקם ויסיר כעסו מעליך אלא גם ויחונך ומטיב לך יותר מימי קדם כעסו עמך, וכמו שאז"ל במקום שבעלי תשובה עומדים אין צדיקים גמורים יכולים לעמוד, שאתמול היית מלא עונות כרמון קלות וחמורות, ואין לך יום שמנוקה מן העון, ואין שעה בלא רעה, ועד ארגיע אין רגע בלא פגע, ואיך אתה נרדם וטחו עיניך מלראות את כל אשר עשית, ואיך לא ירך לבבך ולא תחשוב שנהמת באחריתך ותבא במשפט על כל מעשיך ואיך גברה תאותך על סכלך איך לקחת קרדום בידך להרוס בו גופך ורוחך ונשמתך ובידך להסיר המחלה מקרבך בשוכה ונחת בשב ואל תעשה, דאין אתה צריך לחפש אחר אהובו של מ"ה הקב"ה לדבר בעדך אלא אתה בעצמך לך והתחנן לו, ובודאי דאיכא הצלה. וכמו שאמר הכתוב אם אחפוץ במות הרשע אלא אדרבא בשוכו וחיה, וכן כתיב וישוב אל ה' וירחמהו ואל אלהינו כי ירבה לסלוח, והיה הרבוי שמוחל לעונך ועושה אותם זדונות כשגגות ואחר כך גם לשגגות סולח, וכמ"ש הרי"ף ז"ל דבאותה שעה ששב מהני להיות זדונות כשגגות וביזה"כ נעשו כזכיות, ועפ"י דברי קדוש אלו הונח לי קושיא עצומה שהקשה מרן הקדוש בב"י א"ח ריש הלכות ר"ה על הא דאמרינן דבערב ר"ה מתענין הגדולים ומוותר להם שליש עונותיהם, ובעשרת ימי תשובה מתענין הבינונים ומוותר להם שליש, וביזה"כ מתענים הכל ומוותר להם את הכל, והקשה מרן ז"ל א"כ מאי עדיפותיה דיוה"כ דאינו אלא כיום ערב ר"ה דאינו מוותר אלא שליש עיין מה שתי"ש, ולפי האמור א"ש ונכון דבערב ר"ה ועשרת ימי תשובה מוותר להם השני שלישים ונעשו הזדונות כשגגות וביזה"כ מלבד שנמחלו לגמרי גם השגגות אלא גם יהיו כזכיות, וא"כ יש עדיפות גדול ליוה"כ ועפ"י דבריו אלו ג"כ ידוקדק הכתוב שכתוב שאמר כי ביום הזה יכפר עליכם לטהר אתכם מכל חטאתיכם, דהו"ל למימר מכל פשעיכם או מכל עונותיכם מאי מכל חטאתיכם דמשמע דאינו מכפר על מזיד, וע"ק דהא לא כפר כי אם שליש דוקא, אמנם עפ"י האמור א"ש ונכון משום דכבר בערב ר"ה ובעשרת ימי תשובה נעשו ה'ב' שלישים הזדונות כשגגות, א"כ לא נשאר כי אם שגגות ושפיר אמר מכל חטאתיכם,

דהשתא ליכא כי אם שגגות ומוחל אותם ביוה"כ לגמרי ואדרבה נעשו זכויות. וזהו שסיים לפני ה' תטהרו לגמרי, כמו הטמא שטבל ועלה טהור שלא נשאר עליו מהטומאה כלל.

עוד ראיתי תירוץ נכון לזה שהקשה מרן ז"ל והוא עפ"י מ"ש הגאון מהרש"א בח"א בפי' אמר להם הממונה, דשלשה חלוקי עבירות והם באים לפי כח אחד מג' נפשות שיש לאדם כמ"ש הרמב"ם ז"ל בח' פרקים והם טבעית וחיונית ונפשית ובעלי קבלה קראום נפש רוח ונשמה ועל פיהם תהיה פעולת האדם אם טוב ואם רע, ואלו הג' החלוקי עבירות חטא ומזיד ופשע, שהם שוגג ומזיד ופשע, דהיינו מרד יבא מהם שהטבעי הוא פועל בלי כוונה ויבא ממנו השוגג, והחיוני שבו כח התאוה יפעל המזיד בכונה ורצון, והנשמה שהיא כח השכלי הוא בודאי שפעל הפשע שיודע את רבו ומכוין למרוד בו, וע"כ בערב ר"ה מתכפר בו השוגג חלק הטבעי, ובעשרת ימי תשובה מתכפר בהם המזיד, וביוה"כ מתכפר בו הפשע והמרד עכ"ל. ולפי דבריו קשה דהיל"ל יכפר עליכם מכל פשעיכם דזו היא עדיפותו של יוה"כ שמכפר הפשעים והמרדים, משא"כ ערב ר"ה ועשרת ימי תשובה דאין בהם כח לכפר הפשעים אלו המרדים ואיך שיהיה הותרה בזה קושיית הב"י.

ואתה בן אדם לא יעלה דעתך לומר כיון דיש בידך מהחמורות שוב אין לך תקנה בתשובה, וכמו שאמרו תשב אנוש עד דכא ר"ת דם כפירה אשת איש שלא לו לא יש תשובה, וכן יש מאן דאמר הכי דלג' החמורות לא יש תשובה, ומזה אתה בא להתרשל מלעשות תשובה הא ליתא, דכבר מבואר דאין לך דבר שעומד בפני התשובה, וכמו שמבואר בספרי להדיא שובה ישראל עד ה' אלהיך אפי' כפרת בה' אלהיך, וכן מבואר גבי דוד שהשיב לדואג ואחיתופל שהבא על א"א מיתתו בחנק ויש לו חלק לעוה"ב ע"י תשובה, דקיי"ל דכל המומתין מתודים הרי מבואר דאפי' לג' החמורות איכא תשובה, ומה אין להם תשובה היינו בסתם תשובה שהיא מיראה אבל בתשובה מאהבה תועיל אף לשלשה החמורות, ויען שהתשובה מאהבה רחוקה מאד ולא מצינו שזכה לה כי אם אברהם אבינו ע"ה ואחד היה אברהם ולא שכיחא כ"כ ורחוקה מבני האדם, על כן אמרו בג' החמורות דלית להו תקנתא בתשובה דרחוק מאד לשוב מאהבה והוי כאילו אין לו תשובה אבל כ"ע מודו דאין לך דבר שעומד בפני התשובה, וראיה עצומה לזה שמצינו בפועל דגם לג' חמורות יש תשובה וקין ודוד ומנשה יוכיחו שכולם נתקבלו בתשובה אעפ"י שהיה ביד כל אחד מן הג' החמורות כידוע ואפי' הכי נסלח להם בתשובתם, ולא ענש אותם כמו שהיה ראוי להם ואל זה רמז הכתוב באומרו השיבנו ה' אליך ונשובה חדש ימינו כקדם, דאף שידעו שיש בידם הג' חמורות עכ"ז אמרו השיבנו ה' אליך, ולא תימא דלג' החמורות לא יש תשובה אלא גם לאלו יש תשובה והראיה כקדם, שהם ר"ת כמו קין דוד מנשה א"כ גם אנחנו למה נגרע מהם,

חכמה דרך החיים ומוסר קלה

אין זה אלא כי מאוס מאסתנו וקצפת עלינו עד מאד, שתופס להו השיטה כמ"ד דלג' החמורות לא יש תשובה וזה הפך מדתך הטובה שאתה נושא פנים לישראל, ולכך אנו חוזרים ואומרים לך השיבנו ה' אליך. וא"כ אתה בן אדם מה יש לך עוד פתחון פה לומר שלא לשוב וגדולה תשובה שמביאה רפואה לו ולכל העולם, שנאמר ושב ורפא לו. וכיון דרפא לו יתכן שאותה שעה ששב היה העולם מחצה זכאי ומחצה חייב ובא זה והכריע שנעשו הרוב זכאים והעולם אחר רובו, ואם נגזר איזה גזרה על הצבור כיון שנעשו הרוב זכאים ודאי שמתהפך הגז"ד שלהם מרעה לטובה, והוי שפיר רפואה לו ולכל העולם שהוא הגורם להם הטובה הזאת ומניעת הרעה, אמנם מה שאמרו שגדולה תשובה שמביאה הגאולה, לכאורה קשה דהא לפי מאי דאמרינן דגדולה תשובה שזדונות נעשות כשגגות וא"כ איך אפשר שמביאה הגאולה והא עדין יש בידם שגגות, וי"ל דהיא גופא קמל"ן דגדולה תשובה שמביאה הגאולה אעפ"י שנשאר בידם שגגות, וכדכתיב ובא לציון גואל ולשבי פשע והיינו דלא שבו רק מפשע, אעפ"י שנשאר בידם שגגות ואינו דן שוגג כמזיד וחשיבי דור שכולו זכאי. ועוד יש לפרש אומרו גדולה תשובה שמביאה הגאולה דלכאורה קשה דמאי קמל"ן דגדולה תשובה שמביאה הגאולה, פשיטא דכיון דשבו בתשובה פשיטא דהוי גאולה כיון דזהו דור שכולו זכאי, אמנם ידוע מה שכתבו המפרשים דתשובת צבור אפילו מיראה חשיבא קמיה כשב מאהבה ונהפכו כל עונותיהם לזכויות כאילו שבו מאהבה, וא"כ היינו דקאמר דגדולה תשובה דהיינו סתם תשובה אפילו שהיא מיראה אפ"ה הוי כאהבה ויהיו הזדונות כזכויות והוי דור שכולו זכאי באופן שיחיש אדם מעשהו ואל יעלים עיניו ויתרשל מלעשות תשובה מכל אלו הטענות שאין בהם ממש, וכי גריע חולי הנפש מחולי הגוף דמאי שנא אם יחלה האדם תכף ומיד ישלח אחר הרופא לרפאתו מחולייו ולבלתי יכבד עליו החולי ולבא לידי סכנה, וא"כ כ"ש וק"ו לחולי הנפש שהרפואה לה התשובה כדכתיב ושב ורפא לו, אמנם עדיין אנו צריכין להבין מאמרם ז"ל שב בנתים מוחלים לו, לא שב בנתים אפילו הביא כל אילי נביות שבעולם אין מוחלין לו, דהיכי מיירי אי עבר על עשה הא אמרינן דלא זו משם עד שמוחלים לו, ואי עבר על ל"ת הא אמרינן דתשובה תולה ויוה"כ מכפר, דמשמע דוקא יוה"כ ולא קודם יוה"כ ואיך קאמר שב בנתים מוחלין לו, ועוד היכי קאמר לא שב בנתים אפילו הביא כל אילי נביות שבעולם אין מוחלין לו דמשמע דליכא שום תקנה דלא יועיל שום תשובה, והא כמה מיני תשובה יש דלא בעו ד' חלוקי כפרה כמבואר בהרי"ף, ועיין במקום אחר שהארכנו. ועוד קשיא לי מאמרם ז"ל שאמרו אם ראית ת"ח שעבר עבירה בלילה אל תהרהר אחריו ביום דודאי עשה תשובה, דאיך מזדווגת האי מימרא עם ברייתא דר' ישמעאל דהיה דורש ד' חלוקי כפרה, דהא יש כמה עבירות דאינם נמחלים מיד, וכמו שמבואר בברייתא דר' ישמעאל והיכי קאמר הכא סתם אם עבר עבירה דמשמע איזה עבירה שתהיה אפילו מן החמורות, וא"כ מה הועילה תשובתו אליבא דר' ישמעאל כדי שלא

להרהר אחריו, וכ"ת שהכונה באומרים ודאי עשה תשובה מעולה דהיינו מאהבה, דעל זה לא דבר ר' ישמעאל וכמפורש בדברי הר"ף ז"ל הא ליתא, דהא כבר כתבנו דתשובה מאהבה לא שכיחא כלל, ואחד היה אברהם שזכה לה. ועוד דתשובה מאהבה צריכה תנאים רבים ולא שייך לעשות כולם בבת אחת וביום אחד.

ובעמדי בחקירה זאת ראה ראיתי להרב החסיד בעל ספר ראשית חכמה שיצא לחלק דההיא ברייתא דר' ישמעאל איירי דאחר שחטא כמה ימים נתעורר לשוב ולא שב באותו היום שחטא, בכגון דא איירי ההיא דר' ישמעאל ובכגון דא אמר ד' חלוקי כפרה ואינו נמחל מיד, אבל אם ביום שחטא תקף ניחם על הרעה ושב בכל לבו ושם על לבו שלא לעשות עוד כדבר הזה אז מוחלים לו מיד, ולא איירי ר' ישמעאל בזה דאף ר' ישמעאל מודה בכה"ג שמוחלים לו מיד ע"ש. ובודאי דעפ"י הדברים האלה נחה שקטה תמיהתנו דהתלמוד בעצמו מעיד על הת"ח שתקף שעבר עבירה מיד חוזר בו, וכמו שאמר ת"ח שעבר עבירה כלילה אל תהרהר אחריו ביום שודאי עשה תשובה כלילה אחר שחטא מיד, וכן אליבא דרבינו יונה ז"ל שכתב דההיא דר' ישמעאל איירי ששב על אותו עון לבדו ולא עלה על דעתו משאר עבירות שעשה ועל זה הוא דקאמר ר' ישמעאל ד' חלוקי כפרה, אבל כששב על כל עונותיו בשעה ששב על עון זה וחזר מכל עבירות שבידו זה אינו בכלל ד' חלוקי כפרה שאמר ר' ישמעאל, וא"כ הת"ח בודאי שעושה תשובה מיד על זה ועל כל עונותיו, ועוד דבלאו הכי לגבי הת"ח לא שייך זה דבכל עת שעבר עבירה מיד עושה תשובה, אמנם עדיין צריכין להבין דאמאי נקט בהאי לישנא ואמר אם עבר עבירה כלילה אל תהרהר אחריו ביום הול"ל בקצור, ת"ח שעבר עבירה אל תהרהר אחריו דודאי מיד עשה תשובה, ונראה ודאי שבא לאשמעינן בהאי לישנא באומרו אם ראית וכו' כלומר אף שראית בעיניך שחטא בסתר, וז"א כלילה כלומר בסתר, שלא ידע שום אדם עדין על תהרהר אחריו ביום ולדבר בגנותו ולפרסם הדבר בעיני הבריות שאין לך חלול ה' גדול מזה. וכ"ש אם לא ראית בעיניך אלא עפ"י השמועה אתה דן שלא לחוש לדבריהם מאחר שאתה יודע דאם ת"ח חטא אל תהרהר אחריו דודאי עשה תשובה, וגם אמרו כסו כלילה וא"כ איך מלאך לבך שלא די שלא האמנת בדברי חז"ל אלא אדרכה הלכת ועשית הפך דבריהם וגרמת חלול ה' ברבים ופרסמת החטא ברבים, אף שעדיין לא הוברר לך הדבר אלא משום דכל כוונתך לנקום ממנו נקמתך משום שאתה מתקנא בו ועבר עליך רוח קנאה כדי לאבד שם חבירך הטוב ממך ואלו תדע מה שעשית דע"י דבורך זה שהוצאת מפ"ך עליו אתה מנחילו עוה"ב, ואתה יורש גהינם שזה ודאי נמחלו כל עונותיו בהביוש הזה שנמשך לו ממך, וכמשו"ל כל העובר עבירה ומתבייש בה מוחלים לו על כל עונותיו, ומכ"ש היכא שלא נתברר שעשה, שודאי שזה אין קץ לשכרו וזה המדבר אין קץ לעונשו.

ובאמת דלפי זה ראוי לחקור ולהבין דהיה מן הראוי שלא לפרסם חטאו של דוד דלפי פשט ושיטת הכתובים מודים שחטא דוד חטא גדול מן החמורות, ודרך הכתוב לכסות השגגות ולהעלימם כאומרם ז"ל התורה כסתו ואתה מגלהו, וכאן בנדון דוד קא חזינא איפכא דרז"ל כולם פה אחד להם ואמרו כל האומר דוד חטא אינו אלא טועה, וא"כ איך הם כסוהו והתורה גלתו וכמ"ש דוד עצמו על יכתב סרחוני, ועוד דלפי דרשת רז"ל דדוד לא חטא בא"א ובש"ד של אוריה אלא חטא קל נשאר בידו משום דלא גלי קמיה דלא נגע בה אוריה וכידוע מדברי הזוהר וא"כ איך למדו רז"ל ליחיד מדוד וכמשז"ל דלא היה דוד ראוי לאותו מעשה, אלא שאם חטא יחיד יאמרו לו כלך אצל דוד והא שאני דוד שלא היה בידו מן החמורות לא עריות ולא ש"ד אלא חטא קל בשגגה, ואכתי אם חטא אדם בחמורות מנ"ל דמהני תשובה, ונראה בודאי דה"ט שנכתב סרחוני ולישנא דקראי משמע דחטא דוד בחמורות ולא כסהו אלא אדרבא פרסמו כדי שתלמוד ממנו תשובה ליחיד אף לחמורות, ואף דלפי האמת לא חטא בחמורות כפי דרשתם מכל מקום שקל עליו הכתוב הקלות כבחמורות ושפיר ילפינן תשובה ליחיד מדוד אף לחמורות, ובן בנו מנשה יוכיח, כן נלע"ד נכון. ולע"ד דבזמן הזה שאנו גולים תחת ידי שעבוד מלכיות יש לי לדון ולומר ולהפך בזכותייהו של ישראל דאפילו נכשלו גם בחמורות יש להם תקנה בתשובה אליבא דכ"ע, אף לפי מ"ד דלא יש תקנה לעובר על החמורות בזמן הזה מודה דאף לחמורות יש תשובה, והוא על פי מאי דאמרינן בגמרא דאיוב בקש לפטור את כל העולם מן הדין מאחר שברא להם יצה"ר שהם אנוסים לחטוא והשיבו לו חבריו דאין זה אונס, שברא להם היצה"ר ברא להם תבלין כנגדו זאת התורה שמגינה על האדם מן החטא, וכאז"ל אם פגע בך מנוול זה משכהו לבית המדרש אם אבן הוא נמוח, עוד אז"ל שאלמלא ג' מקראות הללו נתמוטטו רגליהם של שונאי ישראל ביום הדין, חדא דכתיב ואשר הרעותי שאני הוא שגרמתי שבראתי להם יצה"ר, וע"ז הייתי מפרש מקרא שכתוב נחנו פשענו ומרינו בתמיה אנו מה עשינו אתה הוא שגרמת לנו לברא היצה"ר ואנוסים בחטאינו, וא"כ אמאי לא סלחת, וא"כ כיון שהם אנוסים ראוי להקל מעונשם ולהתקבל במהרה תשובתם אף שנכשלו בחמורות, ואף שהשיבו לו לאיוב שברא להם תבלין להיצה"ר היינו התורה, היינו דוקא בזמן ששרויים ישראל על אדמתם ואין שום מונע להם כבואם לעסוק בתורה, דאז יש בכח התורה שלומדים לסלק בה היצה"ר, לא כן עתה בגלות המר הזה אשר אנו מסורים תחת ידי השעבוד של מלכיות ופזורים בין כל העמים ככבשה בין ע' זאבים, זה טורף מכאן וזה טורף מכאן וכבוד המסים עלינו, ובכל יום ויום מתייעצים עלינו לאכול כספנו ויגיע כפינו ולקפח פרנסתנו, וכל אחד ואחד מבני ישראל לבו בל עמו הולך ובא מבקר עד ערב למצוא טרף ומזון לביתו ולהזמין את חוקו אשר קצבו עליו שרי אוה"ע, הן בכלל על הצבור הן על היחיד, וא"כ דעתו של זה בשעה שיושב ולומד בתורה בודאי שלבו כל עמו, ואין תורתו אלא משפה ולחוץ מרוב

צערו ודאגתו וסי' תורתו של דואג משפה ולחוצץ, גם תפלתו אינה בכוונה אלא כל מה שעושה חכמת אנשים מלומדה הא ודאי תורה כזאת אין בה כח לדחות היצה"ר מעליו, והא דאמרו אגוני מגנא ומצילה מן החטא היינו כשהוא מלב ומנפש, וכמו שפירש"י על ההיא דדואג שלא עמדה להם תורתם משום שלא היה למודם מלב ומנפש, וכעין זה ראיתי למרן בב"י ח"מ סי' א' שכתב דה"ט דרשב"ג דאמר על ג' דברים העולם עומד על הדין והאמת והשלום שהקשה שם הב"י דל"ל אלה הג' הא כבר אמר ר"ג דעל ג' דברים העולם נברא על התורה ועל העבודה וכו', ודי באלו הג' כי מי שהיה סיבה לבריאת הדבר כ"ש שיהיה סיבה לקיימו, ופי' שם דאה"נ אלא דרשב"ג דבר לפי זמנו שכבר בית המקדש חרב דתו ליכא תורה כתקונה וכראוי להעמיד העולם בעבודה עש"ב. הרי מבואר להדיא מדברי מרן הקדוש דבזמן הזה ליכא תורה כראוי, וא"כ כשם שאין בה להעמיד העולם גם אין בה כח לדחות היצה"ר שגבר עליו, גם במדרש אמרו שדחה הקב"ה טענת ס"מ שקטרג עליהם בשעת קי"ס דמה אלו אף אלו, מה אלו עז"א אף אלו כן, והשיב לו הקב"ה כלום אתה דן שוגג כמזיד ואונס כרצון, והלא לא עבדו אלא מתוך טרף הדעת של השעבוד עכ"ל, הרי להדיא דעל ידי טרף השעבוד היו אנוסים בחטא. וא"כ בודאי תורת זמן הזה שאנו תחת ידי שעבוד מלכיות אין בה כח להיות תבלין להיצה"ר, וחזרה טענת איוב שבקש לפטור את כל העולם מן הדין באשר הם אנוסים לחטוא, וא"כ בודאי לפי זה דאף לחמורות יש תשובה דעכ"פ יש קצת אונס בידך על העבירות שבידך, אבל לא מזה תבא להתעצל מלשוב בתשובה ולא תזהר מלשמור עצמך מן החטא שיבא לידך, אלא כל מה שכתבתי ללמד סניגוריא עליך אינו אלא משום שלא יעלה על לבך לאמר בראות עצמך שכמה וכמה עברו עליך מים הזדונים פשעים ומרדים מכף רגל ועד ראש אין בו מתום ותבא להתיאש ולומר שאין לך תקנה בתשובה ואין מספיקין עוד בידך לעשות תשובה ואין תשובתך רצויה ומקובלת, לזה אני אומר לך ומבטיחך דיש תקנה לך בתשובה, דעכ"פ דיש בידך קצת אונס מהיצה"ר ושעבוד מלכיות ודאי שע"י זה מתקבלת תשובתך לפניו ית' והבא ליטהר מסייעין אותו ואפילו רשע כל ימיו בשובו לפניו אינו זוכר לו מן הראשונות כלום, ואפילו אלישע אחר שיצאה הבת קול ואמרה שובו בנים שובבים חוץ מאחר אפ"ה אז"ל שאם היה שב מאליו היה מקבלו, דהרי קי"ל כל מה שיאמר לך בעה"ב עשה חוץ מצא, שלא תשמע לו אלא חזור ודפוק על פתחו. אמנם צריך להיות שב מלב ומנפש ולא תהיה מהאנשים שנמנעים לעשות עבירה מחמת שלא מצאו דרך לעשותה שלא יכלו לעשותה לאיזה סיבה, וכשהם מוצאים דרך לעשות תכף גבר יצרם על שכלם וגברה תאותם על גופם ורוחם ונשמתם ולא נמנעו ממנה, וכאשר יעשו אותה יראו בגנות מעשיהם ויבואו לידי חרטה הא ודאי אנשים כאלו לא מיקרו בעלי תשובה ששבו בפניהם ולא בכל לבם, ועל אלו נאמר רשעים מלאים חרטות כרמון, בתר דעבדין מתמלכין ולאחר שנתחרטו וניחמו על מעשה הרע שעשו אם אירע להם אח"כ כזה

וחזרו וקלקלו או בעבירה הזאת בעצמה או בכדומה לה ושבו ככלב שב על קיאו, ואח"כ חזרו להתחרט ולנתם על הרעה שעשו כמו שעשו מקודם ודאי דאין תשובה זו מועלת כלום, גם אל תהי מהאנשים הטובים מאלה שתמיד עומדים בשכלם נגד יצרם ותאותם ומתנהגים להכריח את נפשם הבהמית ולהלחם עם תאוותה עד שינצחנה וימנענה ממה ששונא הבורא יתברך, שהיא תמיד רוצה לפנות מעבודת הבורא ית' ושואפת אל העבירה, והוא משתדל לחסום אותה ופעם תנצחנו ופעם ינצח אותה, גם זה אינו מסוג התשובה הרצויה לפניו ית', אמנם הרצויה לפניו ית' היא שתמיד מגביר שכלו על תאוותו, ותמיד חושב עם נפשו וירא את בוראו ובוש ממנו וחושב בלבו גודל חטאו ועונו ומכיר תמיד גדולת מי שהמרהו ועבר על דברו, ומציב עונותיו נגד עיניו ולנכחו ותמיד מתחרט עליהם ומבקש עליהם מחילה כל ימיו, ואפילו מצאה ידו כביר לתזור ולעשות אותה עבירה שעשה ואין מונע ואפ"ה נמנע מלעשותה, וכמו שמחוי ר' יהודה באותו פרק ובאותו מקום ובאותה אשה ואפ"ה נמנע מלעשות, לזאת יקרא תשובה מעולה, שעליה נאמר במקום שבעלי תשובה עומדים אין צדיקים גמורים יכולים לעמוד.

פרק ט

איתא במס' סוטה בפ' היה נוטל שבעה פרושים הם וכו', פרוש מיראה פרוש מאהבה וכו' ע"ש. ולכאורה יפלא דהיכי עלה על דעתו של התנא שמנה פרוש מיראה פרוש מאהבה עם הני שזכר שאינם אלא רשעים, ואע"פ שא"ל אביי ורבא להתנא לא תתני בהדיהו פרוש מיראה ופרוש מאהבה, דאמר רב יהודה אמר רב לעולם יעסוק אדם בתורה ובמצות אפי' שלא לשמה שמתוך שלא לשמה בא לשמה לא חלקו עליו אלא משום שמנאם עם הני כת הרשעים, אבל מ"מ הם עבודתם שלא לשמה, וקשה דהניחא מיראה דיש מקום דהוי שלא לשמה, אבל מאהבה אין לך עובד ה' כמוהו, ועוד כיון ששב מאהבה אין לך תשובה מעולה גדולה מזו, ובה נשתבח אע"ה וכבר כתבנו לעיל כמה מעלות טובות לשב ועובד מאהבה, ועוד א"כ איזה דרך ישכון אור כיון דאפילו מיראה ואהבה אינם חשובים כ"כ, ועוד קשה מדאמרין עוד התם דהנהו תרי תלמידי דהוו יתבי קמיה דרבא חד אמר אקריון בחלמי מה רב טובך אשר צפנת ליראיך, וחד אמר אקריון בחלמי וישמחו בכך אוהבי שמך כל חוסי בכך לעולם ירננו, א"ל רבא תרוויכו צדיקים גמורים, אלא חד מיראה וחד מאהבה, וקשה דאיך קראם צדיקים גמורים בין לתנא שמנאם עם האחרים בין לרבא עצמו דאמר לא תתני בהדיהו פרוש מיראה ומאהבה, משום דאמר ר' יהודה אמר רב לעולם יעסוק אדם בתורה ובמצוות אעפ"י שלא לשמה שמתוך שלא וכו', וא"כ איך קראם צדיקים גמורים, ובעמדי על חקירה הלזו אנה ה' לידי ספר דרשות הר"ן ז"ל שנכנס בחקירה זו וכתב

שיש ב' מיני עובד מיראה, האחת שיעבוד להי"ת כדי ששיגהו הגמול הטוב מאת הי"ת בעוה"ז ובעוה"ב וירא לנפשו פן ישיגהו ה' על עבירות שעושה ומענישו באיבוד בניו וכליון ממונו וזולתו מן הרעות, סוף דבר שלא יעשה את המצות ולא ירחיק את העבירות אלא לתועלתו ולחמלתו על גופו ונפשו וזה שאמרו עליו פרוש מיראה. ופרוש מאהבה שזה הוא בכלל העוסקים בתורה ובמצות שלא לשמה, וחלק הב' שירא את ה' משום שתקבל הנפש זכרון רוממותו ית' ויתעלה וגבורותיו ונפלאותיו, והזכרון והידיעה הזאת יהיו מקובלים וקבועים בנפש ומצויים בה בכל עת ונעצרים וחרוצים בלב, ותקבל הנפש מורא גדול ובושה וצניעות מצויים בה בכל עת, ויהיה דבר נמנע לנפש לעבור את פי ה' כאשר ירא העבד לרבו והבן לאביו, גם כי ידעו אלו שלא יגיע להם בעבור שעברו על צווי אביהם שום נזק, ועל זה חלק הב' נאמר בכל הגמרא שיראת ה' היא יסוד הכל, ועל זה החלק אמרו שתרווייהו צדיקים גמורים, אלא שזה מיראה וזה מאהבה עכ"ל עש"ב. עפ"י דברי קדוש הונח לי מה שהקשו התוס' על הא דאמר רב לעולם יעסוק אדם בתורה ובמצוות אפילו שלא לשמה וכו', מהא דאמרין במקום אחר כל העוסק בתורה שלא לשמה נח לו שלא נברא ות"י ע"ש. ועל פי דברי הר"ן ז"ל יש לומר דההיא שאמרו נח לו שלא נברא ס"ל כהתנא דתני ומנה שבעה פרושים, ותרי מנייהו פרוש מיראה ופרוש מאהבה, דכל ז' אלו נח להם שלא נבראו, ורב דאמר לעולם יעסוק אדם בתורה ובמצוות אפילו שלא לשמה ס"ל דאביי ורבא דאמרו ליה להתנא דלא יתני פרוש מיראה ומאהבה בהדייהו דאלו אינם ראויים לימנות עם כת הרשעים דמתוך שלא לשמה בא לשמה.

וכן נכון והגון וראוי לחכם הדורש ברכים דברי כבושין להחזיר העם ולהוכיחם, בתחילה ידרוש להם עונש העובר על דברו הטוב הן בעוה"ז הן בעוה"ב ולהפחידם מעונש גופם וממונם ובניהם שמאבדים אותם בעונם, ואח"כ ידרוש להם שלא תהיה יראתם תמיד בעבור גופם וממונם אלא תהיה יראתם בעבור רוממותו ית' וגבורותיו, כחלק הב' שכתב הר"ן ז"ל וידריכם לאט לאט בדרכי ה' דמתוך שלא לשמה אח"כ באים לשמה, ולע"ד שעל כל זה רמז הנביא באומרו יען נגש העם הזה וגו' ותהי יראתם אותי מצות אנשים מלומדה, בפיו ובשפתיו כבדוני ולכו רחק ממני הנני אוסף להפליא את העם הזה הפלא ופלא ואבדה חכמת חכמיו ובינת נבוניו תסתתר. וכבר ביארנו הא דאמרין נוטל צדיק אחד ומכפר על הדור היינו בצדיק שיש בידו למחות ואינו מוחה אז נתפס בעבורם בשביל הערכות, אבל אם מוחה בידם אינו נתפס עוד בעבורם. וכל זה ממדת טובו ית' דכפי מדה"ד הנפש החטאת היא תמות, א"כ ב"מ לפעמים יהיו רבים חוטאים וצריך שיאבדו כולם, אכן מרוב חסדיו מניח הרוב לחיים ונוטל צדיק אחד בעבורם ודיו. ובוזה הונח לי מאי דהוה קשה בעיני לזווג דברי הנביא ישעיה עם דברי דוד המלך ע"ה, שדוד אמר ויפתוהו בפייהם ולבם לא נכון עמו והוא

חכמה דרך החיים ומוסר קמא

רחום יכפר עון ולא יעיר כל חמתו, ואלו הנביא ישעיה אמר יען נגש העם הזה וגו' ולבו רחק ממני הנני מוסיף להפליא וגו' ואבדה חכמת חכמיו וגו', אמנם לפי האמור אתי שפיר ונכון. דהא דקאמר יען כי נגש העם הזה וגו' ותהי יראתם אותי חכמת אנשים מלומדה, דהיינו שעוסקים בתורה ובמצות שלא לשמה הנני מוסיף להפליא עמהם הפלא ופלא, שמן הראוי כפי שורת הדין לנקום מהם בגזרות קשות ורעות והנפש החוטאת היא תמות, אבל אני מתנהג עמהם במדת הרחמים שלי שלא אפרע מהם אלא ואבדה חכמת חכמיו שנוטל מהם הצדיקים שלא מיחו בהם, ואשמם של הצבור בראשם שהם יתפסו בעבורם, ולפ"ז יהיו דברי ישעיה ודברי דוד שוים בשיעוריהם ותרוייהו נתכוונו לדבר אחד.

אן יש לפרש איפכא דהא דדוד אמר ויפתוהו וגו' והוא רחום וגו' איירי שהצדיק שבדור לא מיחה בידם מש"ה והוא רחום יכפר שמרוב רחמנותו סגי ליה בצדיק אחד או שנים לכפר על הדור ואינו נוקם מכל הדור, והא דקאמר הנביא הנני מוסיף להפליא בעם הזה וכו' כלומר לנקום מהם מעצמם וגופם ולא אתרצה ליקח מהם צדיק אחד ולכפר על הדור, יען שאבדה חכמת חכמיו שדרשו להם ומיחו בהם ולא שמעו לקול מורים, שהודיעו להם גודל עונשם ועונם ולא השגיתו בדבריהם והווי דבריהם כאבודים דמו, וא"כ בזה ניצולו הצדיקים מן הערכות. עוד אפשר לרמוז דמאי דאמר בפיו ובשפתיו וכו' מצות אנשים מלומדה, היינו על חכם הדורש להם תמיד ליראה אותי כחלק הראשון שכתב הר"ן ז"ל, והנהיגם על זאת היראה והווי חכמים כאלו הם סיבה להזיק הרבים וקנסם של אלו הת"ח ואבדה חכמת חכמיו שסופם לשכוח תלמודם וחכמתם מסתלקת. עוד נראה לי ליישב דברי דוד עם דברי הנביא דוד לא אמר אלא ולבם לא נכון עמו כראוי, אבל הכא בדברי הנביא שאמר ולבו רחק ממני דהיינו שהוא עצמו במזיד רחק לבו מהקב"ה ע"ד שאמרו שעומד ומשכח עצמו ומשו"ה ראויים לעונש חמור הפלא ופלא.

הנך רואה שכמה וכמה עונש מגיע להשב בפיו ולבו כל עמו, והודיע להם הנביא דלא חשיבא לפני המקום לא תשובה זו ולא עבודה זו אלא העיקר שיהיה הלב נטהר, וכדאמרינן היכי דמי בעל תשובה מחוי רבי יהודה באותו פרק וכו', ועל האי מימרא פירשתי כונת התנא אומרו יגעת ומצאת האמן, יגעת ולא מצאת אל תאמן, שבא התנא להודיענו דרך התשובה הרצויה לפניו ית', וכה אמר אם יגעת להלחם עם יצרך למנוע תאותך מן העבירה, כלומר שבא מעשה לידך באותו פרק ובאותו מקום ובאותה אשה וזהו שאמר ומצאת, שבא לידך הדבר ואין מונע לך ממנו ויכול לעשותו ואפ"ה נמנעת ממנו ונצחת יצרך, אז האמן שתשובתך מרוצה ומקובלת לפני המקום, וראוי ליקרא לך בעל תשובה. אבל אם יגעת להלחם עם יצרך וחזרת בתשובה אבל לא מצאת, כלומר שלא בא מעשה לידך לראות אם עדין מחזיק בתומתך אם לא. אז לא תאמן בתשובה

שעשית כי שמא בבוא מעשה לידך תחזור לסורך הרע ולא תוכל על יצרך הרע, דהעיקר הוא בבוא מעשה לידו ולא עשה, וזהו תרעומתן של ישראל שאמרו השיבנו ה' אליך ונשובה, כלומר לא"י, למקום שחטאנו בו ואז נשוב אליך, כמו שאמר ומחוי רב יהודה דבעינן באותו פרק ובאותו מקום, וממילא אז תהיה תורה שלנו מגינה עלינו מיצה"ר ולא נוכל לומר לך אנוסים כטענת איוב דהשתא ודאי י"ל כמו שאמרו ליה חבריו לאיוב, ברא יצה"ר ברא לו תבלין, אבל עכשיו יש בידינו לטעון אנוסים כמו שטען איוב, וכל זמן שאנו בגלותנו יש בידינו לטעון אנוסים וכמש"ל, וא"כ השיבנו ה' אליך וממילא שוב אין אנו יכולין לטעון אנוסים.

אבל באמת דעדיין יש לחקור אדרב יהודה על שמחוי ואמר היכי דמי תשובה באותו פרק וכו', ולפ"ז קשה דאם עברו ימי עלומיו לא שייך בו תשובה מעולה דמהיכן יבא אותו פרק, וכי תימא דאין הכי נמי ליחא שהרי אמרו בקדושין אפילו רשע כל ימיו ועשה תשובה באחרונה אין מזכירין לו מן הראשונות כלל, והרי באחרונה ליכא באותו פרק, וגם על זאת פקח עיניו הר"ן ז"ל בדרשותיו וכתב שפירוש הענין כך הוא, שהתשובה יש לה שני מיני תועלת עצומים אחד כפרת החטאים והעונות הקודמים, והשני תוספת הזכות יותר. כגון שבא פעם אחרת לידו העבירה והגינה עליו התשובה שעשה שניצול ולא חטא פעם שנית אפילו באותה אשה הרי יש בה תוספת זכות, וכמ"ש ז"ל ישב אדם ולא עבר עבירה נותנים לו כשכר עושה מצוה, והיינו מיירי שבאה לידו ופירש ממנה, וזהו ממש כונת הכתוב, ולך ה' חסד כי אתה תשלם לאיש כמעשהו, שאתה נותן לזה שישב ולא עשה כלום ותחשבנו לו כאילו עשה מצוה בקום עשה, ועל תשובה כזו אמרו הזדונות יהיו זכיות. והתשובה שאינה כ"כ דלית בה באותו פרק תספיק לכפר עונות הקודמים, אבל לא יהיה ממנה תוספת זכות, ועכ"פ צריך שיהיה בתשובה הזאת שתהיה גמורה וישוב בכל לבו ולא בדברים בעלמא. בא וראה אפילו דוד המלך ע"ה שכל רז"ל העידו עליו שלא חטא וכל האומר עליו חטא אינו אלא טועה, ואפילו הכי חשש לדברי האומרים שיש חטא בידו ועשה תשובה גדולה מאהבה ובכל תנאי אעפ"י שלא היה צריך לכל זה, ודן עצמו כמזיד והחמיר על עצמו בתשובתו הרמתה אף שהיה בידו תורה ומצות ומע"ט לאין חקר, לאו ק"ו הוא אנן יתמי דיתמי שמלאים עונות כרמון קלות וחמורות פשעים ומרדים שראוי לנו לעשות כתשובתו, דהא כל תשובה שמהניא ליחיד מדוד למדנו אותה, וא"כ הרי קי"ל דדיו לבא מן הדין להיות כנדון, וא"כ מה דוד עשה כ"כ תשובה מעולה אף אתה כן, וראיתי להרב עיון יעקב בפי' לאגדות שכתב דהא אז"ל דאינו מנקה לשאינם שבים, היינו לומר אעפ"י שעוזבין החטא מכאן ולהבא כל עוד דלא התנתמו על העבר מיקרו אינם שבים, ועל פי דבריו נראה דיש לרמוז מ"ש הכתוב יעזוב רשע דרכו וישוב אל ה' וירחמהו, דלכאורה קשה כיון דכתיב יעזוב רשע דרכו ממילא הוי שב אל ה' ואמאי

אצטרך לסיים וישוב אל ה', אלא הא אתי לאשמעינן דאפילו יעזוב רשע דרכו מכאן ואילך ולא יעשה עוד מה שעשה לא סגי בהכי, דעדיין מקרי אינם שבים אלא בענין וישוב אל ה' דהיינו שיתודה לפניו על העבר ולהיות ניחם על הרעה, עוד אמרו שגדולה תשובה שמביאה רפואה לעולם, וכבר פירשתי לעיל כיצד מביאה רפואה לעולם והנה עתה ראיתי ברבני אשכנז ז"ל שפי' דאתי לאשמעינן משום דכבר כתוב בתוכחות מכה אשר לא כתובה, וכיון שהיא מכה חדשה אשר לא כתובה אף גם הרפואה נעלמה מעיני כל חי, ולהתרפאות ג"כ עפ"י הנס שלא כדרך טבע ג"כ איהו כיון שעושה תשובה מיראה כדמוקים ר' חמא להכי קאמר שמביא רפואה לעולם, היינו כלו' שע"י תשובתו הקב"ה מגלה רפואתו לעולם מה שלא ידעו עד השתא, שכמה מיני רפואות נתגלו לאחרונים מה שלא נודע לראשונים ז"ל, ועוד נראה דלא תימא דמהניא תשובה לבטל מעליו אם נגזר עליו לבא לידי יסורין אבל אם באו לא מהניא תשובתו להסירם מעליו, לזה אמר שגדולה תשובה שמביאה רפואה לעולם שאפילו באו הייסורין ונחלה ע"י התשובה מתרפא, ולפי דבריו קשה למה אמר מביאה רפואה לעולם במה שמביאה רפואה לו סגי, ומאי שייך לכל העולם וצריך תלמוד.

איתא בשוחר טוב שאמר שלמה המלך לפני הקב"ה מלך שהוא שוכר פועלים והם עושים מלאכתם יפה ונותן להם שכרם מה שבח יש למלך, ואימתי הוא משוכח כשישכור פועלים רעים שאין עושים מלאכתם יפה ונותן להם שכרם וזו היא טובה גדולה עכ"ל, ויתכן שעל זה רמז דוד באומרו ולך ה' חסד כי אתה תשלם לאיש כמעשהו, וידוע שמלת כי משמשת בד' לשונות: כי, דילמא, אלא, דהא. וא"כ ה"ק דוד מאריה דעלמא לך ה' חסד, שחסדך גדול על בריותך. וא"כ אם אתה משלם לאיש כמעשהו מה זו טובה וחסד שאתה עושה אם אתה משלם לאיש כמו שעושה, זהו אינו שבח וכמו שאמר שלמה בנו, וזהו דקאמר ג"כ מה רב טובך אשר צפנת ליראיך פעלת לחוסים כן נגד בני אדם, כלומר לא כמו שאתה סוכר שהקב"ה משלם שכר המצות ופעולתך בהם כמו אדם ששכר פועלים ועשו מלאכתם יפה שנותן להם שכרם מה ששואה אותה מלאכה, אלא מדת הקב"ה נגד מדת בני אדם שנותן לו שכר פעולתו יותר הרבה על מה ששואה על חד אלף, שכשם שהוא בלי תכלית כך מדת טובו בלי תכלית.

עוד בא לרמוז באומרו ולך ה' חסד וגו' עפ"י מ"ש בשוחר טוב על זה הפסוק ר' יהודה ור"ג אמרי מדת פורענות עקרה ואינה עושה פירות, מדה טובה עושה פירות, דכתיב זרעו לכם לצדקה קצרו לפי חסד מה הקב"ה עושה, גובה מן האדם עונותיו וחוזר ונותן לו שכרו, ואפילו עונותיו אינו גובה ממנו בבת אחת, וכשהוא שוקל אותם בכף אחת העונות ובכף השנייה של זכויות מה הקב"ה עושה מטה כלפי חסד, ר"י אמר מה הקב"ה עושה חוסף שטר מן העונות ומיד הזכויות מכריעות שנאמר נושא עון וגו', וכן כתיב נשאת עון עמך וגו', וכודאי ג"כ מה שנפרע הקב"ה וגובה מאדם חובו

בעוה"ז ואז בעוה"ב נוטל שכר מצות שעשה, וזהו דקאמר ולך ה' חסד שאתה משלם לאיש כמעשהו דהיינו שגובה ונפרע ממנו בעוה"ז מעט מעט כדי ליקח כל שכרו בעוה"ז משלם, ואין לך חסד גדול מזה. וזהו דקאמר ג"כ ואל זועם בכל יום, כלומר שבכל יום ויום עליו זועם עליו על מה שחטא, ונפרע ממנו בעוה"ז מעט מעט, שבכל יום יום יבאו עליו ייסורין מעט ולא בבת אחת, ואין לך חסד אל גדול מזה. משא"כ לרשעים גמורים שאדרבה משפיע להם בעוה"ז רוב טובו כדי לקבל שכר מצות שעשו בעוה"ז, ואין להם עוד בעוה"ב כלום. ובזה פי' השוחר טוב מ"ש הכתוב תאלמנה שפתי שקר וגו', היינו מלשון מניעה כלומר שמונע מהם רב טובך אשר צפנת ליראיך ולא ישאר להם לעוה"ב כלום, שכבר נטלו שכרם בעוה"ז. ובזה אין מקום עוד לשאול מדוע דרך רשעים צלחה כי ישרים דרכי ה' ואין להרהר אחריהם.

פרק י

אחר שישוב האדם כתשובה שלימה וגמר בדעתו שלא ישוב עוד לכסלה, יהיה זהיר במצות הצדקה לעשותה כתקונה, וכתב האר"י ז"ל שע"י מצות הצדקה מיחד ה' הנכבד, וא"כ לפי זה כשם שחייב אדם ליחד שמו יתברך בכל יום, כך צריך ליתן צדקה בכל יום, דהיא בכלל יחודו ית', וכתב עוד דהא דאמרו ז"ל דעבירה מכבה מצוה היינו בשאר מצוות, אבל במצות הצדקה אין עבירה מכבה מצות הצדקה. וזהו שרמז דוד באומרו וצדקתו עומדת לעד, כלומר דאין עבירה מכבה אותה. עוד כתב האר"י ז"ל שהמצוה אינה מאירה אלא יום אחד אבל מצות הצדקה מאירה לו כל ימי השבוע, וזהו ג"כ אומרו וצדקתו עומדת לעד. גם יתפלל תמיד שלא יפול ביד יצרו הרע, וכמו שאמרו במדרש שוחר טוב דאמר דוד לפני הקב"ה חנני ה' חנני למה אמר ב' פעמים חנני חנני שלא אפול בידי שונאי, שאם אפול ביד שונאי לא יחוס עלי ויהרגני, חנני שלא יפול הוא בידי ויסיתני היצה"ר להרוג אותו, חנני שלא אכשל בעבירה, חנני שאם ח"ו חטאתי, כך חסיה נפשי, לחזור בתשובה, עד יעבור הוות, שאתה מכפר על כל עונותי. ד"א חנני שלא יהיו עונותי מכלים אותי, חנני שאהיה עלוב עם הבריות, חנני שאגמול להם טובה, יען כי כך חסיה נפשי, ואלמוד ממך שאתה עלוב עם בריותיך שעומדין ומכעיסין לפניך, ואפ"ה אתה משלם להם טובה תחת רעה אשר גמולך. וגם תמיד לא יעלה על לבך מחשבות און ולהרהר בעבירה, וכבר אז"ל דהרהורי עבירה קשים מעבירה, וכן כתיב רחש לבי דבר טוב, שתמיד יהרהר בתורה ובמצות, ואם יעלה על לבך לעשות איזה מצוה לא תוציא הדבר מפ"ך שמיד ישמע היצר הרע ויבא להסיתך ולמנעך ממנה, אבל אם שמרת פתחי פ"ך ותכף שחשבת לעשות איזה מצוה עשה מיד

והצלח, שלא ירגיש היצה"ר וידע שאתה רוצה לעשות מצוה שאינו יודע מה שבלבך, וזהו שרמזו הכתוב מוצא שפתיך תשמור שלא תדבר ותוציא מפיו כלום אז אני מבטיחך ועשית, שלא יש מונע. וזהו ג"כ שכוינ דוד באומרו בלבי צפנתי אמרתך, כלומר שלא אוציא מפי מה שאני רוצה לעשות מצוה, למען שלא יבא היצה"ר למנעה ממני ואחטא לך בעבור שבטלתי אותה, וזהו ג"כ מה שרמזו שלמה בחכמתו ואמר טוב אשר לא תדור משתדור ולא תשלם, ולכאורה קשה דמאי אשמעינן דטוב שלא ידור משידור ולא תשלם, ואדרבה אם לא ישלם רשע אקרי, אמנם לפ"ד א"ש

ונכון, וה"ק טוב אשר לא תדור ותוציא מפיו שאתה רוצה לעשות מצוה זו, אלא דוקא בלבך חשוב וזו היא יותר טוב לך משתדור בפיו, שאם אתה נודר בפיו יבא השטן למנעך ואינו מניחך לשלם ולקיים נדרך, משא"כ אם לא נדרת בפיו שאין היצה"ר יודע עד שיבא להסיתך ולמנעך וכאמור. והא דקאמר נשכתי ואקיימה י"ל דשבועה שאני, א"נ שאני דוד דבירו לנצח יצרו, משא"כ שאר כל אדם. ומאי דאמר בלבי צפנתי אמרתך בעד שאר כל אדם קאמר, א"נ מאי דאמר צפנתי וגו' היינו אחר שאמר בחנני ה' ונסני ולא עמד בנסיון.

ובזה הונח לי מאמרם ז"ל, דמחשבה רעה אין הקב"ה מצרפה למעשה בישראל דוקא, אבל לבנ"ח מחשבה רעה מצרפה למעשה, דלמה שינה אלו מאלו. אמנם כבר ידוע דישראל תחת ממשלת הקב"ה ומנהיגם בשם הוי"ה ב"ה שהוא רחמים גמורים, אבל לבנ"ח שהם תחת יד הע' שרים ב"ד של מעלה שאין בידם לוותר כלום, והנה אותם ע"י שם אדנות שהוא דין גמור דינוי דצדק מש"ה נענשים על המחשבה אף שלא קטרג עליהם היצה"ר, שלא ידע מה שחשבו לעשות אפ"ה נענשים כדינוי דצדק דלית ביה ויתור כלל, מה שאין כן ישראל דעליהו ישא ה' פניו אליך שנושא להם פנים כיון דליכא עדים בדבר, וגם השטן אינו מקטרג כביכול מעלים עיניו מהם ולא דנם על מחשבה רעה, ולפי מאי דשנינן לעיל דשאני דוד דבכחו לומר נשבעתי ואקיימה דבטוח שמנצח ליצרו, בזה הייתי מפרש אומרו רחש לבי טוב אומר אני מעשי למלך, כלומר מלבד שאחשוב לעשות מצוה אלא גם אומר אני מעשי למלך אני דייקא, שאני מלבד המחשבה אומר בפי שכך וכך מצוה אני רוצה לעשות, ולא אירא מהיצה"ר למונעני ממנה, אלא נשבעתי ואקיימה.

עוד צריך האדם להרחיק עצמו מאד מהחנופה שהיא אש בוערה, שרואה חבירו שנוטה מדרך הטובה לדרך הרעה ואכף עליו פיהו ומחניף לו ואינו מוכיחו פן ישנאהו, או מפני שמצפה ע"י שמחניף לו שיהנה ממנו ועל כן מעלים עיניו ממנו, ולא די שאינו אומר לו כלום אלא אדרבה מרבה בשכחיו בפניו ואומר לרשע צדיק אתה, ואין המחניף מזכיר עצמו ממעשיו של זה אלא אדרבה מלמד עליו זכות ומחפה עליו

כדי שיאהב אותו, וזהו שרמז שלמה בחכמתו אומר על כל פשעים תכסה אהבה, כגון הא דאמרינן, ולא ידע החנף שבנפשו דבר, שאבד בזה חיי עוה"ב כדכתיב כי לא לפניו חנף יבא, ולא עוד אלא שכל מי שמחניף לחבירו ואינו מוכיחו הרי הוא כאלו הרגו שנאמר בפה חנף משחית רעהו, ועל כת החנפים הוא אומר יהי דרכם חשך וחלקלקות, ואמר חסיד אחד לתלמידיו לולא היה לכם עון הייתי מפחד עליכם בדבר שהוא גדול מהעון, א"ל ומה הוא א"ל הגאות והחונף, אמר להם בני בואו וראו מדת החונף שכל מקום שהחנפנות מצויה, שם גלות מצויה, שכך אחז"ל שכל מדה שיש בה חנופה מאוסה כנדה, שנאמר ועדת חנף גלמוד, שכן קורין גלמודה לנדה, ולא עוד אלא כל מי שיש בו חנופה אש של גהינם אוכלתו, שנאמר ואש אכלה אהלי שוחד, שאין לך לא שוחד ממון ולא שוחד דברים שאין בהם חנופה, שכך אחז"ל שכל המודה לרשע סופו ליפול בידו או ביד בנו, אוי להם לחנפים שכל מי שיש בו חנופה חרון אף עליו ועל כל העולם שנאמר וחנפי לב ישמו אף, ולא עוד אלא שגם תפלתו אינה נשמעת לפני המקום, שנאמר לא ישועו כי אסרם, ולא עוד אלא שגורמים לארץ שאינה מוציאה פירותיה שנאמר, והארץ חנפה תחת יושביה, ואחז"ל את סבור מחנף לה אף היא מחנפת לך, מראה לך קמה ואינה מראה לך גדיש, מראה לך גדיש ואינה מראה לך גורן, מראה לך גורן ואינה מראה לך ערימה, וכל כך למה כי עברו תורות הפרו ברית, ואיזהו נקרא חנף זה הרואה חבירו שעושה דבר אסור לא דיו שאינו מוכיחו אלא אדרבה מהפך בזכותו, כמו שעשו ישראל לאגריפס המלך כשהיה קורא בספר משנה תורה והגיע לפסוק לא תוכל לתת עליך איש נכרי, אותה שעה זלגו עיניו דמעות שהיה ירא שלא יעבירוהו מהמלכות שהיה מעבדי בית חשמונאי, ולא די שלא שתקו אלא אדרבה א"ל אחינו אתה, אותה שעה נתחייבו שונאייהם של ישראל כליה. עוד אמרו כל אדם שיש בו חנופה אפילו עוברים שבמעיי אמם מקללים אותו, ואז"ל שמפרסמים מפני חלול ה', ועוד אמרו ז"ל מיום שנבראת החנופה נתעוותו הדינים ונתקלקלו המעשים ולא היה אדם שלא החניף לחבירו, ולא עוד אלא שבזמן שיש חנופה בעולם הקב"ה ממליך עליהם מלך חנף שמבטיחם לטובה ועושה להם רעה, ואמרו באגדה דאם חנף מנהיג את הדור נח לו לדור לפרוח באויר ולא להשתמש בו, וגם החנף גורם מיתה לעצמו ולבניו, והשחתה לממונו ולמשאו ולמתנו, ויאבדו ממנו התורה והמצוות וישאר בלא כלום. וכמו שאז"ל במדרש שוחר טוב על פסוק למה יקצוף האלהים על קולך וחבל את מעשה ידך, שהכתוב מדבר על החנף למה יקצוף האלהים על אותו הקול שאתה מחניף בפיך עכ"ל. וכבר אז"ל דמעשה ידיו של אדם אלו בניו ובנותיו, גם במדרש אמרו שם דמעשה ידי אדם היינו המשא והמתן שלו, וכן התורה והמצוות נקראו מעשה ידיו של אדם, וא"כ כיון דכתיב ועדת חנף גלמוד כלומר שישארו יחידים מכל הני דאמרן מהתורה והמצוות ומהבנים ומהממון, וידוע דהעני חשוב כמת ומי שאין לו בנים ג"כ חשוב כמת,

הרי אתה רואה בעיניך כמה חמור ענשו של החונף, ואם על דורות הראשונים שהיו כמלאכים אז"ל שגברה מדת החנופה, א"כ מה נענה אנן בדורותינו שהותרה בעיניהם מדת החנופה, והוי מטבע חריף לגדול ולקטן, ואין מי ששם על לבו דברים הללו ובקום עשה הולך ומחניף לחבירו כדי למצוא חן בעיניו ולקבל ממנו תועלת, ותרופה לכל זה שיהיה האדם שונא מתנות וכבוד המדומה, ועל ידי זה נמנע מלהחניף וכמ"ש הסמ"ע ז"ל בסימן רמ"ח עש"ב.

אמנם לפעמים יש לך רשות ומותר להחניף כגון לרשעים מפני הפחד והיראה, וכן מצינו ביצחק אבינו ע"ה שהחניפו לעשו וקראו גדול לפי שראה שהעולם הזה בידו, וכן יעקב אבינו ע"ה החניף לעשו ואמר לו על כן ראיתי פניך כראות פני אלהים ותרצני, לפי שמחנפים לרשעים בשעתן, אמר הקב"ה בעוה"ז לפי שהשעה ביד עשו אתם מחניפים לו כביכול אף מלכותי אינה מתנוססת, אבל לעתיד לבוא אני נפרע ממנו שנאמר ועלו מושיעים וגו' והיתה לה' המלוכה. גם מכלל התשובה להיות נדיב לב ורחמן ושלא יהיה אכזרי, שכל המרחם על הבריות מביא טובה לעולם, שנאמר טוב ה' לכל, אימתי בזמן שרחמיו על כל מעשיו, כלומר, בזמן שהדור מרחמים זה על זה, ואם שנת בצורת באה ב"מ והבריות מרחמים זה על זה הקב"ה מתמלא רחמים, והמרחם על הבריות בידוע שהוא מזרעו של אברהם אבינו ע"ה, ומתוך חבה שחבב הקב"ה לישראל נתן להם מתנה זו שכן כתיב, ונתן לך רחמים, וכך אז"ל שג' מתנות טובות יש ביד ישראל בישנים רחמנים גומלי חסדים, ובזמן שישראל מרחמים זה על זה הקב"ה מרחם עליהם וגואל אותם, שנאמר: וברחמים גדולים אקבצך, שמא יאמר אם אני מרחם על הבריות הרי ממוני מתמעט והולך וכלה, כבר מפורש ע"י שלמה "טוב עין הוא יבורך", ועוד אמר "נותן לרש אין מחסור". וכן כתיב "פור נתן לאביונים קרנו תרום בכבוד", הרי מובטח דלא מבעיא דלא יחסר ממונו אלא אדרבה מתברך ונוסף קרנו בכפלי כפלים. וכן אז"ל אין אדם מעני מן הצדקה, וזהו שאמר הכתוב, נתן נתן לו, ודרשו ז"ל אפילו מאה פעמים ביום, ואל ירע לבבך בתתך לו כ"כ יחסר ממונך והולך ומתמעט אלא אדרבה אני מבטיחך כי בגלל הדבר הזה יברכך ה' אלהיך, וכמו שדרשו ז"ל יברכך בממון. וכן אז"ל עשר בשביל שתתעשר, הרי מבואר חסרון ממונו בשביל צדקה גורם אדרבה להיות עשיר ונתוסף ממונו, ואמר החכם אשרי מי שלבו רחמן ונמוך, ואז"ל איזהו רחמן זה המלוה לחבירו בשעת דוחקו, ואח"כ חוזר ונותן לו לשם מתנה, והמצר על דאגת אחרים ומחזיר אבידה בצנעא ומרגיל אחרים במצוות והרגיל במצוות ג"ח אז"ל גדולה תשובה שהקב"ה הכתיב על עצמו תשובה, שנאמר, הנני שב. משל למה הדבר דומה לבן מלכים שהיה חולה אמר לו הרופא אם תאכל סם פ' מיד אתה מתרפא, והיה הבן מתירא לאכול ממנו, אמר לו הרופא דע לך שאינו מזיקך הרי אני אוכל ממנו תחלה, כך אמר הקב"ה, מתביישים אתם לעשות תשובה

הנני שב ראשון שנאמר, הנני שב שבותך, ע"כ. והרואה מאמר זה יוחזמו רעד וישא קל וחומר מהקב"ה שאין לפניו שום עולה כתב על עצמו ושב, בני אדם שכולם מלאים חטאים עאכו"כ שצריכין לעשות תשובה. אמרו הפקחים שבהם הואיל וכך מקוה לשבים לכו ונשובה אל ה', אז"ל כל מי שהוא זוכח יצרו ומתודה עליו מעלה אני עליו כאלו האיר להקב"ה בעוה"ז ובעוה"ב, וכבר כתבתי בשם אותו חסיד שאמר אין דבר ממהר לאבד את הטובות כמו השקידה לעשות עול. בואו וראו כמה חביבה התשובה לפני המקום שאם אדם עושה תשובה הקב"ה מבטל דבריו בשבילו, ואם באמת אתה רוצה לשוב ומבקש תרופה למחלתך צא ולמוד בספרי המוסר והם יורוך מה לעשות, וכיצד תתנהג בדרכי התשובה, ואם אינך בר הכי חזר אחר החכמים והם יאירו עיניך והט אונך לשמוע דבריהם כל מה שיאמרו לך עשה אז תמצא חיים לנפשך, אבל אם אינך מאמין בדברי חכמים אין תרופה למכותיך ולתחלואותיך, ומנעת ממך דרכי התשובה ואור החיים. וכמשו"ל דכל המבזה ת"ח אין תרופה למכתו, דכיון דהת"ח הוא הרופא לחולה שמלא עונות והחולה אינו מביאו לרפאת לו חלייו מהיכא תיתי שיתרפא ויהיה רפואה למכתו, א"נ דה"ט דאין רפואה למכתו באו לרמוז כגון ההוא עובדא שהביאו בגמ' על ההוא גברא שהיה מושל אותה העיר עפ"י המלכות, יום אחד בחזרתו לביתו בתוך הדרך טרקיה חויה ונפל לארץ ונשאוהו והביאו אותו לביתו, ומיד שלחו וקבצו כל הרופאים אשר באותה העיר ועלתה הסכמתם שתרופתו של זה שתכף יביאו לו חמורתא לבנה מעוברת וישחטוה, ואם נמצאת שאינה טריפה אז יקחו העובר וישימו ממנו מרקחת, ולשים אותו על מקום שנשכו הנחש, ותכף הלכו וחפשו בכל המדינה כולה ולא מצאו כי אם י"ב חמורות נקבות לבנות מעוברות ושחטו אותם זו אחר זו שכולם יצאו טריפות, ותכף הלכו וחפשו עוד חפוש מחפוש ולא מצאו זולתי יש שתיים והם מתוך לעיר ורחוק הדרך קצת מן העיר, והלכו במרוצה להביא אותם ופגעו בחזרתם בארי ואכל את שתי החמורות אשר הביאו והיו כל חכמי העיר אצלו שהלכו לבקרו והיו תמוהים על הדבר, א"ל שמא עברת על דברי חז"ל שאז"ל שכל מי שעובר על דברי חכמים ליטרקיה חויה דרבנן דלית ליה אסותא, א"ל כן הדבר וספר להם מעשה שהיה ואמר להם הלא ידעתם כי השנה הזאת נח נפשיה דרב חבריו של שמואל, וגזר שמואל בעבור כבודו של רב שלא יביאו אותה שנה הדס לבית החתן כנהוג שהיו מביאים הדס ולרקד בו לפני החתן והכלה, ואני לא שמתי אל לבי על אותה גזרה שגזר שמואל. ושלחתי הדס לבית החתן כנהוג ע"כ. הנך רואה בעיניך שלא נהיה לזה סיוע מהשי"ת ונטרפו כל החמורות והנשאר אכלם אריה כדי שלא יהיה תרופה למכתו לזה שעבר על דברי חכמים וגזרתם, ואפילו זה ששלח הדס כונתו לש"ש לשמח חתן וכלה. ואפ"ה פוק חזי מאי דסליק ביה, א"כ כ"ש וק"ו אם מתכוין במזיד לבטל דבריהם שלא ישר בעינו גזרתם ותקנתם, וקם בקום עשה ובטל דבריהם בודאי איש כזה אין תרופה למכתו, וזהו מה שרמז דוד ברוח קדשו ואמר, רחוק מרשעים ישועה כי חקיך לא דרשו,

דהיינו כהאי עובדא שאמרנו שנתרחקה הישועה מזה, האי שהכישו נחש בעבור כי חקיך לא דרשו, כלומר, שלא נתנו לבם לשמוע מה שחקקו וגזרו עליהם החכמים שבדורם, וא"כ היוצא מן האמור שצריך ליזהר האדם מאד בדבר שנראה לחכמים שאינו הגון וגזרו עליו לבטלו ולמנעו, שאל יצא כנגדם ולהשתדל בחכמה לבטלו ולהתריס נגד הגזרה אלא אדרכה בראותו שיש מהקהל ששומעים ויש שאינם שומעים ישתדל להכריח את מי שאינם שומעים אם הוא מגדולי הקהל שדבריו נשמעים, דעליו רמי חיובא להחזיק ביד החכמים במה שתקנו וגזרו ולכוף את שאר העם שאינם שומעים, לא לעשות איפכא, ולסייע את שאינם שומעים דאז העון תלוי בצוארו, כי הוא היה הסבה שלא להתקיים גזרתם.

עוד מתנאי התשובה שבכל יום ויום תזהר מאד לקשר הנפש ברוח, והרוח בנשמה, והנשמה דבקה בה' יתברך, ויהיה קשורם ע"י מאה ברכות שמברך אותם האדם בכל יום, וכדאיתא בספר שערי צדק לאחד מרבני אשכנז ז"ל, וז"ל: אם אין הנפש מברכת בכל יום מאה ברכות לא יגיע מן המעשר עשרה ברכות לרוח, וכשאיין לרוח עשרה ברכות לא יגיע א' לנשמה, ועל זה אמרו כל אדם שאינו מברך מאה ברכות בכל יום מקצץ בנטיעות ופוגם בצורתו, ואוי לזה שאינו נכנס בשערי צדק עכ"ל. וזהו שרמו הכתוב באומרו, מה ה' אלהיך שואל מעמך ודרשו ז"ל אל תקרי מה אלא מאה, כלומר ששואל מעמך שתברך מאה ברכות כדי לחבר הנפש עם הרוח, והרוח בנשמה אשר עמך, שלא תקצץ בנטיעות ולפגום צורתך ולהיות נדחה מלהכנס בשערי צדק, ועל זה שמעתי רמז על פסוק ויקחו לי תרומה, דפשטיה דקרא דיקחו תרומה מה', דקשיא ליה לרש"י דאיזה תרומה יקחו מה', ומתרץ מאת כל איש, כלומר אם כל אחד מישראל מברך מאה ברכות בכל יום, כדי שתהיה הנפש מברכת מאה ברכות, והרוח עשרה, והנשמה אחד מעשרה, ואז יכולים להדבק בשמי ע"י הנשמה שנתקנה, וזה מדוקדק אומרו ויקחו לי ולא אמר ויתנו לי, ואז"ל שכל המברך בכל יום מאה ברכות מובטח לו שלא יחסר לו מזונו, ומתפרנס בריוח ולא בצמצום, וזהו לע"ד שרמו הכתוב ברכת ה' היא תעשיר ולא יוסיף עצב עמה, כלומר, ברכת ה' שמברך בכל יום מאה ברכות היא תעשיר, ולא יוסיף עצב עמה כלומר שלא יהיה נדחק למזונו, אלא יהיה ניזון בריוח ולא בצמצום יען שיהיה עשיר.

עוד נלע"ד שבא לרמוז עפ"י מ"ש במקום אחר, דאם בא לאדם פתאום עושר גדול שמצא שלל רב כמטמון וכיוצא ששלל מאחרים, איש כזה יש עליו חששא גדולה מכמה טעמים, חדא אפשר שישמע המלך ויהרגהו ויקח ממונו, כי המטמון ראוי למלך, או יבאו בעלי השלל ויהרגוהו, או ע"י העושר שנתעשר גבה לבו ושכח ה' אלהיו, שעל העושר הזה נאמר, ואבד העושר ההוא בענין רע, וא"כ זה העושר עצב עמו דיש עליו ועל מזונו אחריות כנוז, לא כן כשבא לו העושר מאת ה' ע"י שבירך מאה ברכות או

שעשה איזה מצות שסגולתם עושר או לאריכות ימים, אז ודאי עושר כזה לא יוסיף עמו עצב, דאין דבר רע יורד מהשמים, וזהו דקאמר ברכת ה' היא תעשיר, כלומר כל שבא לו העושר ע"י ברכת ה' כלומר דהיינו ע"י ק' ברכות שמברך בכל יום או ע"י התורה והמצות אז העושר הזה אין בו עצב כלל, אלא שמור הוא מאת ה' ולא ישלוט בו שום מזיק לא מאת המלך ולא מאחרים. וזהו לע"ד מה שרמזו רז"ל במדרש שאמרו, יברכך ה' בממון, וישמרך מן המזיקין, כלומר אם יברכך ה' בממון שבא מאתו או מסבת מאה ברכות שאתה מברך, או מסבת התורה והמצוות אשר סגולתם להיות לו לאדם עושר, אז ממילא אני מבשרך שישמרך מן המזיקין, לבלתי לקחת אותו מאתך. וכאמור גם מרויח האדם ע"י המאה ברכות שמברך בכל יום שזוכה ודוחה מעליו שר השכחה, כי שר של שכחה שמו מ"ס כידוע וא"כ ע"י מאה ברכות באים ושולטים על שר של שכחה שזה כנגד זה עשה האלהים, כדרך אוז"ל בראתי יצה"ר בראתי כנגדו תבלין, אלו ד"ת, וגם אמרו חכמי הקבלה, דמטעם זה אמרו אינו דומה שונה פרקו מאה לשונה מאה ואחד, יען ששר הזכירה הוא מיכאל שהוא מאה ואחד, ושר של שכחה שמו מ"ס שהוא מספר מאה דוקא, וא"כ כשלומד מאה ואחד מגביר השר מיכאל על שר של שכחה, והנה ידוע מרז"ל שטעם השכחה הוא מפני שאמרו ישראל למשה דבר אתה עמנו ואז היו לומדים ושוכחים, אבל בשעה ששמעו מפי הגבורה אנכי ה' אלהיך היו לומדים ואינם שוכחים, ובזה שמעתי רמז במה שאמר הכתוב אלה הדברים אשר צוה ה', כלומר אלה הדברים ד"ת ששמעתם ממני אשר צוה לרמוז שצריכים לשנותם מאה ואחד כמספר צוה, דאלו שמעתם מפי ה' לא הייתם צריכים לזה לשנותם מאה ואחד, וזהו ג"כ דקאמר תורה צוה לנו משה כלומר שצריך לשנותה מאה ואחד, והיינו משום שצוה לנו משה מפי ה', דאם היה הצווי לנו מפי ה' מבלי משה אז אין צריכים לשנות מאה ואחד, כי הלומד מפי הקב"ה עצמו אינו שוכח.

אמנם לפי דרך זה קשיא לי טובא שהרי אמרו במדרש ובגמרא שהיה משה לומד ושוכח עד שנתן לו הקב"ה את התורה במתנה, דכל הנותן בעין יפה הוא נותן, וקשה א"כ למה היה שוכח כיון שלמד מפי הגבורה, ואולי י"ל דמאי דאמרו מפי הגבורה לאו דוקא שהרי אמרו במדרש רבה בסדר וזאת הברכה שא"ל הקב"ה למיכאל לך והבא לי נשמתו של משה, וא"ל מיכאל אני הייתי לו לרב והוא היה תלמיד שלי ואיך אוכל לראות במיתתו, הרי מבואר שהיה למד מפי השר מלאך מיכאל, וא"כ דע"כ דלמד מפי הגבורה דקאמר לאו דוקא, אלא ע"י המלאך מיכאל, ומש"ה היה לומד ושוכח.

אבל עדיין קשה דהרי אוז"ל במדרש והנה טוב מאד זו שכחה, ופירש מהר"ש יפה שם דאם לא היה שכחה לא היה אדם עוסק בתורה בכל יום דהא אם למד פעם אחת סגי ע"ש, ויתכן דגם מטעם זה א"ל למשה דבר אתה עמנו כדי להיות תמיד עוסקים

בתורה, וזהו ג"כ שאמרו תורה צוה לנו משה צווי זה אינו אלא לנו, אינו אלא לבעבורנו וטובתנו כדי שנתעסק בתורה תמיד שכתוב בה, כי בי ירכו ימין, אבל אם היתה מפי ה' ולא ע"י שליח יש מקום להיצה"ר להסיתנו שלא ללמוד כל יום ויום.

עוד אז"ל כיון ששמעו מפי ה' אנכי ה' אלהיך נעקר היצה"ר מלבם, וכיון שא"ל דבר אתה עמנו חזר היצה"ר. ועפ"י דרכנו יש לפרש גם כן על האי סגנון שאמרו דבר אתה עמנו כונתם לטובה, והוא עפ"י מה שידוע דטעם שגדול המצווה ועושה יותר ממי שאינו מצווה ועושה משום דהמצווה יש יצה"ר להסיתו לעבור, וע"י שהוא טורח לדחות היצה"ר מעליו שכרו יותר דלפום צערא אגרא, משא"כ מי שאינו מצווה דליכא מקום ליצה"ר להסיתו ולמונעו דהא מעיקרא אינו חייב לעשות, וא"כ מה"ט גופיה א"ל למשה דבר אתה עמנו כדי להחזיר היצה"ר וליטול שכר יותר על המצות שאנו עושים דגדול המצווה ועושה יותר ממי שאינו מצווה, וזהו שאמרו ג"כ צווי זה אינו אלא בעבורנו וטובתנו כדי שנקח שכר יותר ממי שאינו מצווה ועושה, דדוקא לגבי המלאכים של מעלה שוה שכר המצווה ועושה לשכר מי שאינו מצווה ועושה, משום דליכא יצה"ר ביניהם משא"כ בבני אדם שיש יצה"ר ביניהם דאז שפיר יש הפרש גדול בין המצווה למי שאינו מצווה, ולדעת דעל זה נמנו וגמרו שנח לו לאדם שלא נברא, כלומר כה"ג אלא היה לו ליברא כמלאכי השרת ויטול שכרו כדין אינו מצווה ועושה ודיו, ויותר טוב לו בזה יותר מביאתו לעוה"ז עם היצר הרע כדי ליקח יותר שכר, דהשתא הוא ביאתו קרוב להפסד ורחוק מהשכר, וכ"ת דלפי האמת למה לא עשה כן הקב"ה כבר ראיתי למהרח"ו בתחלת ספר שער ההקדמות הנקרא עץ חיים שבתחלת דברו הטוב משם האר"י ז"ל שישב לחקירה הזאת בטוב טעם ודעת עש"ב.

פרק יא

ואתה בן אדם הביטה וראה מה בין דורות הראשונים לדורות האחרונים, דורות הראשונים היה שכלם זך ונקי ויצרם חלש ונפשותם היו נמשכין אחר שכלם, ובוזה היה ספק בידם להשלים עבודת האלהים עם אמונת לבם לאלהים, ולא היו צריכין כ"כ לפרוש מהיישוב ומחברת בני אדם ועם כל זה היו בורחים מהיישוב למדברות כדי לשים רצון קוניהם מה שמוטל עליהם, וא"כ מה נעשה אנן בדורות הללו אשר נתוספו החמדות והתאוות ונתחזקו ונחלש השכל וגבר עמלק זה היצה"ר, ולא היה בידם להמשיך שכלם ולגבירו על תאותם אלא אדרבה מושכים שכלם אחר גופם, ואין יכולת בידם להשלים עבודת האלהים ואמונתו, והיו ח"ו מקטני אמנה והשכל בחולשא

והתאווה בגבורה, והכל טרודים בעניני עוה"ז ואינם פונים לעניני עוה"ב, וכל עסקיהם לצורך גופם ולא לצורך נשמתם, א"כ כ"ש וק"ו שראוי לנו לישוב בדד ולא להתחבר עם שום אדם שמעשיו סתומים, ולהיות נודדים ממקומנו כדי שלא לאבד אמרות טהורות החקים והתורות ואיך לא יאבד אדם חיי שעה משום חיי עולם, ואיך יבקש אדם המנוחות ויפול באנחות ואיך ישתדל להשיג הנעימות ולא יזכור אחרי מות, מלבד הייסורין הקשים שיבאו בעולמות נפשות עייפות וגופות גיעות ודעתם מבולבלות וכינתם מנופצת, יקבצו זהב האובד והכסף החולף וירשהו האויבים וחבורות אנשים, ומחזיקים את הארמוניות ושוכנים בקברות, ובונים בתים אשר לא ישבו, ויקבצו מה שלא יוציאו, והמות רודף בין לנער בין לזקן, ואינו משים על לבו שוכח קצו, וזוכר מאוייו ואינו עושה מעשה הקיים לנצח, אהה עלינו ועל נפשתינו מה נענה כי יקום אל, וכי יפקוד מה נשיבנו, איך לא נירא אר"ש נכוח"ו ונקוץ בתוכחתו, שלא יעיר ח"ו עלינו כל חמתו ומי יוכל שאתו, ואיך נבקש מאתו פרנסתנו ואנו סרים למשמעתו, היתכן אם עבד מורד באדונו שיהיה חייב לפרנסו, אכן ידעת וגם שמעת מרוב רחמיו וחסדיו מרחם עלינו במדת החסד והרחמים, ובחמלה ורחינה כרחם אב על בנים ולא מן הדין, כדכתיב, ורחמתי את אשר אחון אעפ"י שאינו הגון, ועל זה נאמר, לך ה' הצדקה ולנו בושת הפנים, כאו"ל דמאן דאכיל דלאו דיליה בהית לאסתכולי באפי מאריה, לא כן אם היה בידינו מצות ומעש"ט שאז ניזונים בזרוע ועל פי הדין, וכשמז"ל אלו דברים שאדם עושה אותם אוכל מפירותיהם בעוה"ז והקרן קיימת לו לעוה"ב.

ובזה יאירו עיניך במאמרם ז"ל במדרש לך ה' הצדקה במן, ולנו בשת הפנים בעגל, ע"כ. ולכאורה אינו מובן דמה ענין זה לזה וכי אם לא יהיה להם המן לא יהיה בושח בעשותם את העגל, אלא הענין יובן עפ"י מאמרם ז"ל במדרש רבה פ' נשא, וז"ל: למה הקב"ה הוריד לישראל את המן אלא אמר הקב"ה אני כתבתי עליהם אמרתי אלהים אתם ובני עליון כולכם, והם אוכלים ואינן צריכים להפנות לפיכך הוריד להם את המן שהיה מובלע באברים, אחר שקלקלו בעגל א"ל אני אמרתי אלהים אתם אכן כאדם תמותון ע"כ. וא"כ לפי זה שלאחר שעשו את העגל אינו מן הדין עוד להוריד להם המן, כיון שלא נקראו עוד אלהים וכן כתיב בנחמיה אף כי עשו להם עגל מסכה ואמרו אלה אלהיך ישראל ואתה ברחמיך הרבים ומנך לא מנעת מפיהם, והיינו משום שלא זכו במן אלא בשביל שנקראו אלהים, ועכשיו שאבדו שם זה מהם מן הראוי שלא להוריד להם מן, וא"כ שפיר ונכון אומרם ז"ל לך ה' הצדקה במן שעשית חסד גדול עמנו בהורדת המן, וכ"ת למה צריך חסד ורחמים הא מן הדין והראוי שיריד להם המן כדי שלא יהיו נצרכים להפנות כיון דקראם אלהים, לזה סיים ואמר ולנו בשת הפנים בעגל, דע"י עון העגל אבדו שם שזכו לקראות אלהים, ולא היה מן הראוי עוד להוריד להם המן ואפ"ה לא מנעו מפיהם, א"כ ודאי אין לך צדקה גדולה מזו וחזרה בשת

הפנים לישראל, דמאן דאכיל דלאו דיליה בהית לאסתכולי באפיה מאריה. ועוד נראה פשוט לפרש משום שקודם שחטאו בעגל היה מן הדין לפרנסם כדין האיש שחייב לפרנס את אשתו, אכן הא קי"ל דהמורדת על בעלה אינו חייב לפרנסה, וא"כ אחר שקדשם בסיני ולקחם לו ואח"כ מרדו בו ועשו העגל שוב אין לפרנסם, דהוּוּ כדין מורדת שאינו חייב עוד לפרנסה, וזהו דקאמר, לך ה' הצדקה במן, וכ"ת למה צדקה והרי מן הדין חייב לפרנסם כיון שהם יש להם עם הקב"ה דין אשה עם בעלה וחייב לזונה, לזה סיים ואמר ולנו בשת הפנים במעשה העגל, דהשתא הוּוּ כדין מורדת בבעלה שאינו חייב לפרנסה, ואפ"ה בחסדו הגדול לא מנע הפרנסה מהם, ואין לך צדקה גדולה מזו. וזהו אומרם ג"כ, אם מספיק צרכנו במדבר כמו במדינה נעבדנו ואם לאו לא נעבדנו, כלומר, אם ספיק צרכנו במדבר כדין שחייב האיש לפרנס את אשתו אז נעבדנו, כלומר שאז אנו חייבים בכל מלאכות שחייבת אשה לעשות לבעלה ובכל אשר יגזור עליה, ואם אינו מפרנס אותנו אז אין אנו חייבים לעשות מלאכות שהאשה חייבת לעשות לבעלה, דזה דוקא אם מפרנסה כדרך האיש המפרנס את אשתו עוד יש לפרש עפ"י מה שאמרו במדרש דה"ט שלא הוריד להם מן בשבת משום דנתכוון לטובתם של ישראל שלא יחללו את השבת, וגלוי לפניו ית' שמחללין את השבת בעבורו, והראיה שאעפ"י שלא ירד המן יצא מן העם ללקוט, כל שכן אילו יורד היה להם טענה אם איתא דאסור ללקוט למה הורידו ביום השבת והרי כתיב ולפני עור לא תתן מכשול, וראיתי להרב זרע ברך שהביא ממדרשי רז"ל שכל סבת טעותם בעגל הוא משום שהבינו דה"ט שלא הורידו בשבת הוא משום שהקב"ה שומר שבת ואינו יכול להוציא מרשות לרשות משום שיש ח"ו רשות אחרת שאוסרת עליו, דאם איתא דכ"ע דיליה וליכא ב' רשויות א"כ היה לו להוריד מן גם ביום השבת אלא ודאי משום דיש רשות אחרת שאוסרת עליו ואינו יכול עוד להורידו בשבת דהוי מוציא מרשות לרשות, ולפי האמת טעו בזה, היה יכול להורידו בשבת דכ"ע דיליה והוי כמו מטלטל בחצירו, ומה שלא הורידו בשבת משום טובת ישראל שלא יבאו בזה לחלל שבת, ויש בזה משום ולפני עור לא תתן מכשול, והא ראה שטח עיניהם מראות שמוריד גשמים בשבת דלפי דעתייהו הוי מוציא מרשות לרשות, ומה שהם מחלקין בין גשמים להורדת המן וכמ"ש הרב זרע ברך הבל יפצה פיהם ע"ש. באופן שמירידת המן שלא ירד בשבת מזה נמשכו לטעות לעשות העגל, ושתפו ש"ש עם דבר אחר ואמרו אלה אלהיך ישראל, וא"כ זהו דקאמר לך ה' הצדקה במן, כלומר שטובה גדולה עשית עמנו במן שלא ירד בשבת כדי שלא יבאו ויחטאו בחלול שבת ע"י שיצא מן העם ללקוט, אבל דא עקא שזה גורם לנו להיות מוכשלים ובושים במעשה העגל, שע"י שלא הורידו בשבת טעו וסברו דה"ט שלא הורידו בשבת משום שיש רשות אחרת ח"ו לאסור עליו, ולא אסיקא אדעתייהו דלא מטעם זה לא הורידו אלא מטעם שלא יבאו לחלל שבת, ועפ"י הונח לי מה שהקשו בכ"ר דלמה לא אמרו שירה על ירדת המן וישבו התם משום שגלוי לפניו

יתברך דעתידין לומר עליו ונפשנו קצה בלחם הקלוקל, מש"ה לא נתן להם רשות לומר עליו שירה. ולע"ד עפ"י האמור י"ל דה"ט שלא אמרו עליו שירה שגלוי לפניו שסבת המן יהיה להם סיבה לטעות בעגל, וכיון שע"י נעשה תקלה לא הרשה להם לומר עליו שירה.

נחזור לענינינו שלעולם יחזור אדם לקנות מדות הטובות ויתרחק ממדות הרעות והמגונות שאם הנהיג עצמו במדות הטובות בזה יהיה לו סיוע גדול מה' לקיים מצותיו וחקיו, ואמר החכם החסיד לעולם יהיה אדם צהלתו בפניו ואבלו בלבו, כלומר שלא יראה פנים זועפות לשום אדם ויהיה לבו רחב מאד, כלומר, להבין ולהשכיל בכל דבר, או פירושו שלא יכעוס במהרה ותהיה נפשו שפלה מאד ומואס בגדולה ואינו מספר בגנות שום אדם, ולא נוטר איבה לשום אדם, מזכיר למשכיל ומלמד לסכל, כל מעשה אדם אצלו זך ממעשהו, וכל נפש בעיניו ברה יותר מנפשו, יודע את מומו ולא יתמיד בקצפו, מיושב וזכרן מודה על האמת, אם יצחק לא ירבה בושת, ואם יכעוס לא יתקצף, כלומר מראה כעס בפניו כדי לאיים על מי שכועס עליו בעשייתו שלא כהוגן, אבל לא יתקצף בפנימיות לבו, כי על כזה נאמר כעס בחיק כסילים ינוח, שחוק שלו ריוח שפתים כלומר, שאינו ממלא פיו שחוק, שכל מה שהוא שוחק אינו אלא מעט נראה במה שהרויח בשפתיו, לא כאלו שממלאים פיהם שחוק ומייגעים אבריהם בכל עת אשר יצחקו, וכל זה מפני שאין שמחת עוה"ז נכנס בלבו, והוא דואג תמיד לעבודתו יתברך כדי לזכות לעולם הבא, ושאלתו ללמוד חכמתו רבה ועותנותו גדולה, הסכמתו חזקה כלומר כל מה שמסכים עליו הוא דבר נכון, ולכך הוא חזק להתקיים, או פירושו כל מה שמבטיח לאחרים הוא מקיים, ואינו חוזר מדבורו במה שמבטיח לחבירו, לא ימהר ולא יסכל, מחלוקתו נאה ותשובתו נכבדת, אם יכעוס מוחל, אם מבקש כלומר אפילו אם יכעוס על אדם מ"מ אם מבקש ממנו שום דבר או למחול לו מוחל, ידידותו זכה כלומר אהבתו זכה לכל אדם, ואסורו חזק כלומר מה שאסר על עצמו בשבועה או מה שאסור עליו מן התורה הוא חזק הקיום אצלו ובריותו נאמנה, רוצה בדין הבורא מושל ביצרו, לא ידבר עתק על מי שמזיקהו, ולא יתעסק במה שלא יועילהו, לא יתנקם לאדם כלומר אם בא איזה דבר על שונאו אעפ"י שאז יכול לנקום ממנו לא יתנקם, ולא יזכור לאדם רעה, משאו קל כלומר אינו מכביד על בני אדם, או פירושו דכיון שהוא אהוב לבריות הכל יעזרוהו במשאו והוי קל לדידיה, וזהו שאמר אח"כ ועזרתו רבה הודאתו רבה בעת הרעה, שאפילו בעת הרעה שבאה עליו מודה ומשבח להקב"ה, וכאז"ל דחייב אדם לברך על הרעה כשם שמברך על הטובה, וסכלו יהיה ארוך בשעת הנזק, אם ישאלו ממנו יתן, ואם יחמסו אותו ימחול, ואם ימנעו ממנו יתנדב, כלומר, שאפילו בקש איזה דבר מחבירו ולא עשהו אינו נוטר לו איבה על זה אלא אדרבה אם בקש ממנו חבירו זה איזה דבר יתנדב לו כנדבת לבו ואינו מחזירו ריקם, ואם ירחיקוהו

חכמה דרך החיים ומוסר קנה

יקרב, רך מחמאה ומתוק מדבש, דובר צדק עוזב מאוייו, מצפה ליומו כלומר ליום בא קצו ואחריתו, אומר ועושה, חכם זריז, נפשו יקרה, עזרה לדל, ותשועה לעשוק, לא יחסוף מסתור, צרותיו רבות ותלונתו מועטת, כשיראה טוב יזכרנו, וכשיראה רע יכסנו, רצוי וזך, חברתו שמחה, והרחקתו אנחה, ע"כ באו דברי החכם החסיד. גם יזהר בנתינת הצדקה לבל ישל לתת אותה לשאינם מהוגנים אע"ג דכל ישראל בחזקת כשרים מ"מ יזהר מהצבועים שבאים לגנוב דעתו שמראים עצמם שהם עניים ורודפים לקבץ ממון כי יש מתרושש והון רב, כלומר, שעושה עצמו מתרושש והוא הון רב אתו, וצדקה לאיש כזה אינה אלא צעקה ועליה נאמר לא יועיל הון ביום עברה, שהצדקה ההגונה היא שתציל וכדי שלא יבא האדם להתרשל במצות צדקה מה"ט גופיה שאומר שאיני יודע אם זה הגון ויתכן שאכשל בבני אדם שאינם הגונים, לזה בא התנא ואמר לו שאם בקשת לעשות צדקה לבל תכשל בשאינם הגונים לה, עשה עם עמלי תורה דמסתמא הם הגונים דאור שבה מחזירם למוטב, ואפילו חטא אחז"ל דאל תהרהר אחריו דודאי עשה תשובה.

עוד נ"ל שיש דרך ישר אחר ליתן לכל מי שפושט ידו ליקח דע"י שנותן לרבים כלומר לכל הצריכים, א"א שלא ימצא מהם שהגון לה וכן כשעולה על דעתו להשגיח ולתת לתלמידי חכמים בעבור פרנסתם יתן לכל החכמים הנמצאים בעירו, כי לא ידעת איזה יוכשר יותר מחבירו ואין לך להכריע ביניהם ולומר שזה ראוי ליתן לו ולזה אינו ראוי, וביני ביני נמשך לו צער לזה החכם שלא נתת לו ומתרעם עליך על ששנית אותו מחבירו, ויתכן שצועק עליך לשמים ומה שהרוחת בנתינתך לזה אתה מפסידו בעבור שלא נתת לחבירו, אלא צריך שיהיו כולם שוים לטובה בעיניך, ויתכן שלזה רמז שלמה בחכמתו ואמר פזר נתן לאביונים כלומר שנתן לכל האביונים, ולא חלק בעדם שלזה נתן ולזה לא נתן, דע"י שנותן לכל האביונים לא יבצר שלא ימצא אחד ושנים הגונים לה, משא"כ כשמברר שאפשר שיפול בבני אדם שאינם מהוגנים וע"י שנותן לכל האביונים שניצול ממכשול שאינו הגון לה, אז צדקה כזו עליה נאמר קרנו תרום בכבוד שלא אבד ממונו על חנם.

ועוד נראה תקון אחר שיהיה תמיד רגיל לתת צדקה בכל יום דכיון דנותן בכל יום ויום לא ימנע שלא ימצא לו בני אדם הגונים, ומכ"ש דאם נותן בכל יום דאז ודאי מן השמים גזירתו שלא יהיה מוכשל בבני אדם שאינם מהוגנים, והנה ראיתי למהר"ם אלשיך ז"ל שפירש על פסוק אם כסף תלוה את עמי את העני עמך שהכונה שחלק העני מופקד ביד העשיר והוא שותף עמו, דמה שנותן לו הוא מחלקו שיש לו עמו, ולא יהיב העשיר מדיליה כלום. ולע"ד על פי דברי קדוש י"ל דלזה רמז הכתוב באומרו וחי אחיך עמך, כלומר, חיותו ופרנסתו של זה אחיך האביון היא עמך, שהקב"ה הפקיד חלק העני בידך ובאמת דהעני הזה יש לו תרעומת בזה לכאורה דלמה עשה כזאת הקב"ה

שהפקיד חלק העני ביד העשיר וגרם לו לזה העני שיתפרנס בבושה כל ימיו ולא עשה עמו כמו שעשה עם העשיר שירוויח ממשאו ומתנו ולא יבא לידי בושה כזאת, אמנם אי אסיק אדעתיה העני הזה דטובה גדולה עשה עמו הקב"ה בזה כדי לינצל מגיהנם ומוטב דליכסיף בעוה"ז ולא ליכסיף בעוה"ב, כי בושת עוה"ז אינה אלא עראי ואינה נחשבת לעני בושת, ובושה זו של עולם הזה דוחה מעליו בושת עוה"ב התמידי וגיהנם, ורעה זו שעשה עם העני אינה אלא בתכלית הטובה, ומלבד שאין לו להתרעם אדרבה היה לו לשמוח מאד והיצה"ר הוא שמביאו לבא לידי תרעומת הזאת.

ובזה יתבארו קראי דידן הנו"ל לך ה' הצדקה ולנו בשת הפנים כהיום הזה, כלומר, שהצדקה שנותן העשיר לעני לאו מדיליה יהיב ליה, אלא מה' שהוא שלו הכסף והזהב הפקיד חלק העני אתו ושתפו עמו. אמנם אנן עניי נמשך לנו מזה בשת פנים בקחתנו חלקנו מעמו, ואינו יאותה לנו שותפות כזו, לזה סיים ואמר כהיום הזה כלומר, שאל תחוש על בושה כזאת שאינה אלא עראי בעולם הזה, לא כן בעולם הבא שאינכם בושים עוד ולהיות נופלים בגיהנם ומוטב דיכספו בעלמא דין ולא יכספו בעוה"ב, ואדרבה מאהבתו אתכם עשה עמכם ככה, ועל זה היה שוחק שלמה ומתמיה על הני חסרי הדעת שאומרים אם הקב"ה אוהב את העניים למה אינו מפרנסם, אלא ודאי שאינו אוהב אותם ונמשכו בטעות זו שגם הם שונאים לעניים ואינם רוצים להתחבר עמהם, אלא כל אחי רש שנאוהו מה"ט, ואוהבים את העשיר מה"ט, באומרם ואביו אהבו כביכול ומשו"ה נתן לו עושר, ואינם אלא טועים בזה אדרבה ראוי לאהוב את העני ביותר דע"י שהיה עני מובטח לו שהוא מזומן לחיי עוה"ב ואינו רואה פני גיהנם, ע"י הצער והדוחק והבושה שעבר עליו כל ימי חייו, הרי שאביו אהבו יותר מהעשיר, גם אתה ראוי לך ללכת בדרכי אביך לאהוב את העני, שהעשיר אינו מבורר לך אם הוא בן עולם הבא ואינו נוחל בגיהנם דיתכן שעושר שמור לבעליו לרעתו, והוא יהיה סבה להפיל בעליו לגיהנם ואיך תאהב העשיר על הספק ותניח הודאי, ועוד אם אתה העשיר אוהב לעני ומפרנסו אז זוכה על ידו לינצל גם אתה מגיהנם, אבל אם שנאת אותו מי יצילך מדינה של גיהנם, ואל זה רמז שלמה בחכמתו ואמר עשיר ורש נפגשו עושה כלם ה', דלכאורה אינו מובן הפגישה הזאת מה היא, גם מאי דקאמר עושה כלם ה' מאי קמל"ן פשיטא דעשה כלם משעה שנבראו, וכמו שאמרו טפה זו מה תהא עליה, אמנם יראה דהכונה שהעני יאמר להעשיר חלקי עמך מופקד, ואני שותפך וחייב לפרנסני כמו שאתה מתפרנס שאני שותף עמך, וכדי שלא תקשי דלמה עושה הקב"ה כזאת עם העני ששם חלקו אצל העשיר ויהיה נמשך לו מזה בושה לעני, ואדרבה מזה מוכח שאינו אוהבו דאם אוהבו למה אינו מפרנסו, וכקושית אותו המין וזהו דקאמר עשיר ורש נפגשו כלומר זה טוען וזה טוען לזה סיים ואמר עושה כלם ה', והיינו מלשון ועשתה את צפרניה מלשון תקון שעשה זאת כביכול ה' לזכות את שניהם לעוה"ב, דהעני אינו

רואה פני גיהנם כדכתיב יחלץ עני בעניו, והעשיר ג"כ ע"י שזוכה ונותן לו גם הוא זוכה לעוה"ב בזה הזכות, ואם טוען העני דלמה לא יהיה הדבר בהפך כי הוא יהיה עשיר ויפרנס לעני ויזכה ע"י זה לעוה"ב, זו אינה קושיא כלל בדבר זה תלוי בשקול דעתו ית', דלמה לא עשה ההפך והרבה טעמים גלויים לפניו יתברך ואין להרהר אחריו כביכול ומאי דיצבי עביד.

עוד יש לי לרמוז בהאי קרא דכתיבנא לך ה' הצדקה ולנו בשת הפנים כהיום הזה דמאי כהיום הזה דקאמר, אמנם ידוע מאמרם ז"ל בגמרא שבשעה שיצאו חנניא מישאל ועזריה מתוך כבשן האש, נתקבצו כל האומות על ישראל ואמרו יש לכם אלוה כזה ואתם הולכים לעבוד ע"א ע"כ. וידוע ג"כ מאמרם ז"ל דה"ט שחטאו ישראל בעגל משום כדי להורות תשובה לרבים, ופירש"י גזרת מלך היא לחטוא כדי להורות תשובה לרבים, וא"כ זהו דקאמר ולנו בושת הפנים כהיום הזה, כלומר דבשלמא דעל מה שחטאו בעגל אין להם בושת פנים מזה משום שיש בידם תשובה נצחת משום שגזרת מלך היתה לחטוא בעגל כדי להורות תשובה לרבים אבל כהיום הזה דייקא, דליכא עוד ה"ט הא ודאי כמה בושת פנים מגיע לנו מאוה"ע באמרם יש לכם אלוה כזה והולכים לעבוד ע"א, ואין לנו פה להשיב להם היום הזה.

עוד נלע"ד לפרש עפ"י דרך זה להפך והוא עפ"י מ"ש הרב ז"ב על אומרם ז"ל דלא היה דוד ראוי לאותו מעשה ולא היו ישראל ראויים לאותו מעשה וכו', דלמה נקיט כהאי לישנא הול"ל בקיצור דלא היו ישראל דוד ראויים לאותו מעשה, ופי' דהכונה באומרם דלא היה דוד ראוי לאותו מעשה, כלומר, שהיה ראוי איפכא שדוד יהיה חוטא בע"א, וישראל יהיו חוטאים בזנות, יען כי כפי דרך הטבע שהיו ישראל כולם עשירים כדכתיב וכסף וזהב הרביתי להם ולא היו צריכין להוציא ממון בעבור פרנסתם שהיו ניזונים מלחם השמים שבא להם מבלי עמל וטורח, וגם בעבור כסותם אינם צריכין להוציא ממון שהרי כתיב שמלתך לא בלתה וגו', שעיקר מה שטורח אדם להמציא ריוח לפרנסתו ולכסותו ופרנסת אנשי ביתו ובניו שאלו שמכלים ממנו של אדם, ולגבי ישראל במדבר אין כל מאלה כלום ואין דינם אלא כטיילים, וא"כ כפי הטבע ראויים לחטוא בזנות כי אין ארי נוהם אלא מתוך קופה של בשר, דכיון דאוכל ושבע ודשן מיד גוברת עליו תאוה של זנות, ודוד להפך שלא היה לו לחטוא בזנות כדכתיב ולבי חלל בקרבי, שהיה כל ימיו בסגופים ותעניות מרוב חסידותו ולא היה ישן כל הלילה וכפי הטבע לא היה לו לחטוא בזנות אלא דהיינו טעמא שנעשה שינוי זה משום כדי להורות תשובה הן לרבים הן ליחיד, עש"כ. ולפי דבריו הונח לי מה שהיה קשה בעיני פירש"י ז"ל שגזרת מלך לחטוא דאיך יתכן שכביכול לגזור לחטוא, והא קי"ל דהכל בידי שמים חוץ מיראת שמים, ועוד איך נלמוד תשובה מאלו דשאני אלו דחטאו לקיים גזרתו של מלך, אע"ג די"ל לזה משום שהם לא ידעו, אמנם קושיא

ראשונה דאיך גזר עליהם לחטוא מאחר דקיי"ל הכל בידי שמים וכו', קשיא. ועפ"י דברי הרב א"ש דנגזרה עליהם שיהיו חוטאים בכה"ג ולא ההפך, ועפ"י כל האמור היינו דקאמר לך ה' הצדקה במן שעשית עמנו צדקה שהיתה פרנסתנו מבלי עמל וטורח מבלי שום הפסד ממון, וכפי הטבע היה ראוי להיות חוטאים בזנות שע"י אכול ושבוע תאות הזנות גוברת, ואלו חטאנו בזנות לא היה כ"כ לנו בושת פנים מעון זה, דהטבע גבר עלינו וכקצת אנוסים הוו, אבל עתה שחטאנו בעגל ושזה העון חוץ מהטבע ובנקל יכולים לדחות היצר מעלינו, ועכ"ז עשינו הפך הטבע וגדול עוננו מנשוא ואין לך בשת פנים גדולה מזו. או הכונה להפך כיון דעשינו הפך הטבע א"כ מוכרח שגזרת מלך לחטוא בכך כדי להורות תשובה לרבים, וא"כ ולנו בושת הפנים בעגל בתמיהא, דלמה יהיה לנו בושת הפנים ממעשה העגל ממך, מאחר שכך גזרת עלינו, ועלינו לקיים גזרתך כדפירש"י ז"ל.

עוד נראה לפרש באופן אחר כונת אומרם ז"ל לך ה' הצדקה במן ולנו בושת הפנים בעגל עפ"י מה שראיתי להגאון בעל לקט שמואל שכתב בשם המקובלים דה"ט דלקח משה בת יתרו ולא לקח מבנות ישראל מפני שכל נשמות ישראל כלולות בנשמתו של משה, שכל אחד ואחד מישראל יש לו חלק וניצוץ מנשמתו של משה, וא"כ שיתכן שיהיה פוגע באיסור ערוה והוי משה כרבים דמי, כיון שכל נשמות ישראל כלולות בו ולפ"ז אין שום סניגוריא על ישראל על עון העגל כמה שלמד משה זכות באומר: לי אמרת ולא להם, וכמו שמבואר במדרש דכיון דכל נשמות ישראל כלולות בנשמתו הוי כאלו אמר לכולם אנכי ה' אלהיך, ועוד ידוע מ"ש בגמרא דפרנסה בשביל רבים ומקשי התם דהרי המן ירד בזכות משה אעפ"י שהוא יחיד, ומשני התם שאני משה דאלים זכותיה כרבים, ולפי דברי הרב ז"ל דאין צורך לומר כרבים דמי אלא כרבים ממש, כיון דכל נשמות ישראל כלולות בנשמתו, ואם כן היינו דקאמר לך ה' הצדקה במן כלומר, שהורדת לנו המן בזכות משה, א"כ מזה משמע דמשה הוי רבים, ועי"ז נמשך לנו בושת מענין העגל דהשתא לא נשאר לנו סניגוריא לומר: לי אמרת ולא להם, דהא כל נשמות ישראל כלולות בנשמתו של משה והוי כאלו אמר לכל אחד ואחד מבני ישראל אנכי ה' אלהיך.

דרך הקדש

פרק א

אמרינן בגמ' בשעה שנתן הקב"ה את התורה אמרה לפניו למחר כל אחד ואחד הולך ועוסק במלאכתו זה עסוק בכרמו וזה עסוק בשדהו א"כ תורה מה תהא עליה, אמר לה הקב"ה הרי נתתי להם שבתות וי"ט שהם פנוים ממלאכה ויושבים ועוסקים בתורה וכן אמרו ז"ל דלא ניתנו שבתות וימים טובים אלא כדי לעסוק בהם בתורה, וא"כ בודאי אם אדם אינו לומד בתורה בשבתות וי"ט אז נותן מקום לתורה להיות קובלת עליו לפני הקב"ה הרי פלוני שבת וינפש ופנוי מכל מלאכה ואפ"ה לא עסק בתורה, ועל איש כזה נאמר אוי לו מעלבונה של תורה, דאין לו עוד מה להשיב למה לא למד ומזה יגדל התימא על קצת מבני עמנו שלאחר שעושים סעודת שבת ומענגים אותו באכילה ושתייה ושינה שהיא ג"כ מכלל עונג שבת, וכמו שאמרו דרושי רשומות שר"ת שב"ת שינה בשבת תענוג, ותכף שיעירו משנתם קמים והולכים לטייל בגנים ובפרדסאות שהם מחוץ לעיר לרעות את עצמם ואינם חוזרים עד אחר מנחה, ולפי דעתם שגם זה בכלל העונג ואין שמים על לבם לפתוח ספר ללמוד, גם מלבד זה אתי לידי מכשול ולחלל שבת החמורה ששקולה ככל התורה כולה, דלא ימנע מלהיות חלול שבת, ששכחה מצויה ואפשר שיש איזה דבר ויוצא בו לרשות הרבים, וכשוראים שאר המון העם את אלו גם הם נמשכים אחריהם, ובפרט אם יצאו אלו ונשיהם עמהם אין ספק שבאות נשים אלו לידי חלול שבת, ומכ"ש אם יוצאות לבדן לטייל ובגדי החמודות עליהם והכל עיניהם תלויות להם אחד גוי אחד ישראל, דמלבד עון חילול שבת אשר בידם אלא גורמים רעה לעצמם ולאחרים עמהם, ותחת אשר נשמור את השבת כדי לקרב הגאולה ונהפוך הוא דאדרבה מרחיקין אותה וראוי לגזור עליהם שלא תצא אשה מפתח ביתה ביום השבת, דאפילו בחול אין לה רשות כ"ש בשבת.

והכי איתא בירושלמי על הא דתנינן לא תצא אשה בשבת בתכשיטין של זהב לרשות הרבים, ואם יצאה חייבת חטאת. ואמרו בירושלמי דאף בחול אסור לצאת לרשות הרבים בתכשיט של זהב מפני שהעם מסתכלים בה וחושדין אותה, דלא ניתנו תכשיטין לאשה אלא בתוך ביתה בפני בעלה כדי שתמצא חן בעיניו ולא תתגנה עליו עכ"ל. גם יש למחות ביד בחורי ישראל נערים המנוערים מן התורה והמצות שגם הם יוצאים בשבת שלא ברשות לטייל בגנים ולשוט במים, ומקלעין זה לזה באבנים ומחללין שבת בפרהסיא, וראוי לכל חכמי הדור שבכל דור ודור להשים עיניהם על זה

ומחללין שבת בפרהסיא, וראוי לכל חכמי הדור שבכל דוד ודור להשים עיניהם על זה וכל הסכה מפני שרואים לבני אדם המיושבים שיוצאים ביום השבת לטייל נמשכים שאר המון העם אחריהם, ואם הוו הסכה דהם פותחים כחודה של מחט ואתו שאר המון העם ופותחים כפתחו של אולם ומביאים הרבים לידי עון, וטיול זה של המון העם אינו עונג אלא נהפך לנגע ולכ"ע שבת חציו לכם וחציו לגבוה דחצי היום יענגהו באכילה ושתייה ושינה, וחציו יהיה יושב ועוסק בתורה, ואם אינו יודע ללמוד ילך לבית הכנסת כי שם מצויים חברות חברות של ת"ח ובמקום שלבו חפץ ישב וילמוד, או ישב לפני החכם הדורש שיושב ודורש להם מעניינו של יום, וכמשז"ל במדרש בסדר ויקהל וז"ל: ויקהל משה את כל עדת ישראל כדי לדרוש להם בהלכות שבת, ותקן להם ג"כ שיהיו דורשים מעניינו של יום הלכות פסח בפסח הלכות חג בחג יען שדיני שבת הם ארוכות ומרובות כלליהם ופרטיהם, וכמה מבני אדם מוכשלים באיסורי שבת כי אינם יודעים שדבר זה אסור וזה מותר, והחכם הדורש מודיע להם איזה אסור ואיזה מותר, ואני רואה בדורנו זה שאפילו הת"ח השונים הלכות בכל יום לא בקיאי טובא בהלכות שבת המרובים, וגם אינם בקיאי טובא בהלכות איסור והיתר, יען שפונים ללמוד בדיני ממונות באומרם הרוצה להחכים יעסוק בדיני ממונות ולא יפה הם עושים שצריך לקבוע רוב למודם בדין או"ח וביורה דעה דתמיד נשאל מהם כדי להיות מוכן ומזומן להשיב דבר לכל שואל, ולא כמנהג הדרשנים של זמן הזה שיושבים ולומדים ודורשים דרושים לכל חפציהם, דמזה לא יש להם תועלת לכל האנשים היושבים לשמוע ואין הנאה אלא להחכם הדורש שמראה להם חכמתו שנאה דורש, וע"י זה מרבים בשבחו ולפעמים מתוך שבחו אתא לידי גנותו ואומרים נאה דורש ואינו מקיים, וגם הת"ח הדורש יוצא לו ג"כ תקלה מזה דע"י שמרבין בשבחו ובכבודו זחה דעתו עליו והוי כל דרשותיו שלא לשמה והוי נהנה בכבוד התורה, ונמצא במקום שבא ליכות הרבים חטא בא על ידו. ופוק חזי משז"ל על ר"ג שהיה יוצא להריגה וא"ל מה בידך א"ל פעם אחת דרשתי בקהל וראיתי שהעם שמחו מאד על הדרשה וגם אני שמחתי על שמחתם ונהניתי מכבוד התורה, באופן דעיקר הדרשה הוא להודיע להם מדיני איסור והיתר כדי שלא יהיו מוכשלים באיסור ולהפרישם ממה שהיו מוכשלים בו מחמת חסרון ידיעה שעל זה באו ונתקבצו, ולא לראות חכמת הדרשן שדורש טוב אלא לדרוש טוב לעמו. ואל זה רמז אדוננו דוד באומרם ובתורתו יהגה יומם ולילה והיה כעץ שתול על פלגי מים אשר פריו יתן בעתו, ע"י שעוסק תמיד בתורה יומם ולילה יהיה בקי בהלכות וע"י זה יוכל להשיב תכף דבר יום ביומו, הלכות פסח בפסח, והלכות חג בחג, ובכל דיני איסור והיתר, וזהו דקאמר אשר פריו יתן בעתו, שתכף משיב לשואל כענין דובר בעתו מה טוב ומה נעים ולא ימנע טוב מההולכים בתמים, לשמוע את דברו שדורש להם דבר התועלת להם. ואה"נ אחר שסיים לדרוש החוקים והמשפטים סמוך לחתימה טוב לדרוש מעט רמזים בפרשת השבוע וקצת דברי תוכחות ומוסר ודברי אגדות למשוך את

לב העם ולדרוש ולפרסם הנס שהיה באותו העת, ולהודיע כמה הם בני ישראל חביבים לפניו יתברך וללמד סניגוריא עליהם, ועל זה רמז דוד ברוח קדשו באומר בלבי צפנתי אמרתך למען לא אחטא לך בשפתי ספרתי כל משפטי פיך, כלומר, שלא אדרוש דרשות רבים שאין רבים תועלת מהם כלום ואין בהם תועלת אלא לי לעצמי להודיע חכמתי, שדרושים כאלו צפנתי בלבי למען לא אחטא לך, שע"י זה נקרא חוטא שאני נהנה מכבוד התורה. אמנם אנכי אדרוש ובשפתי ספרתי כל משפטי פיך להודיע להם שזה אסור וזה מותר, ולהורות לבני ישראל החוקים והמשפטים לדעת מה יעשה ישראל, וזהו ג"כ כוונת הכתוב שאמר שיביא אלהים במשפט על כל נעלם אם טוב ואם רע, הקשה דלמה יביא במשפט על הטוב אלא לרמוז על חכם הדורש טוב לעמו שיודע כביכול אם כונתו בדרוש הזה לשם שמים או להראות חכמתו לרבים כדי שיכבדוהו, אבל אתה לא תחשוד בו ותדין אותו לחובה ולומר שלהנאת עצמו הוא דורש דהוי דן אדם לכף זכות, כי שמא שכוונתו לשמים ובתמימות דרש מה שדרש, וכל זה להת"ח המוטל עליו להורות לבני ישראל וכך דרכו לדרוש להם כל הימים, אבל שאר ת"ח שאין להם עסק בזה ובכל השבוע הם לומדים ושונים הלכות בכל יום הראוי וההגון להם שישנו את תלמודם ביום השבת, שיותר טוב ללמוד בס' הזוהר הקדוש ובסתרי תורה יפה שביום השבת יתחדש לו לאדם נשמה מה שלא היתה בימי החול, וכמ"ש הרב החסיד בעל ראשית חכמה בשם תקוני הזהר, וז"ל: שקודם שחטאו ישראל בעגל היה לכל אחד מבני ישראל נשמה יתירה בכל יום, ולאחר שחטאו בעגל נסתלקה מהם ולא נחה עליהם כי אם דוקא בשבתות וי"ט, אבל בעלי תשובה לא זה מהם לעולם בכל יומא ובכל שעתא ועלייהו נאמר בהתהלכך תנחה אותך, ומזה הטעם היו קורין לרשב"י שבת דכוליה שיתא יומין, משום שגם בימות החול חשיב לגבי ת"ח שבת, דת"ח שבת אקרי מצד הנשמה אשר בהם אפילו בימות החול. ומטעם זה היה מתגלה להם סתרי תורה מצד הנשמה היתירה ההיא שזכו בה אפילו בימי החול, משא"כ שאר בני אדם שאינם מוכנים לכך כי אם דוקא בשבתות וי"ט, וא"כ בודאי שראוי לת"ח ללמוד ביום השבת בסתרי תורה, דמלבד דיש בידו נשמה יתירה אפילו בחול, אלא גם ביום השבת מוסיפין לו עוד נשמה יתירה אחרת, וע"י שזוכה ביום השבת בשתייהם ודאי בטוח שנתגלים לו ביום השבת רזין עלאין, וזהו שרמזו חכמים בלשונם הזך ואמרו שאמר לו הקב"ה למשה שמתנה טובה יש לי בבית גנזי ושבת שמה, שבא לרמוז על פנימיות התורה וסודותיה שהם נקראים בשם שבת, על שם שאין יכול להשיגם רק מצד הנשמה היתירה הבאה בשבת, ולכך שמה שבת. והת"ח ג"כ שבת אקרי מהאי טעמא שיש בו בכל יום הנשמה היתירה של שבת כנז', ולזה רמז הכתוב באומר ואת שבתותי תשמרו בלשון רבים, לרמוז גם על הת"ח שנקרא שבת, ושבת ות"ח שקולים. וכמו שמי שמחלל שבת דינו בסקילה החמורה, כן נמי דינו של המחלל כבודו של הת"ח. ועל זה בא הרמז ג"כ באומרם שאלמלא שומרים ישראל שתי שבתות כהלכתן

מיד נגאלים וקשה דלמה צריך ב' שבתות בשבת אחת סגי, וכמו שאמרו במדרש שוחר טוב ודוחק לומר דפליגי, אמנם כלפי האמור אתי שפיר ונכון דמה שאמרו ב' שבתות היינו לשמור את השבת ולשמור כבוד הת"ת, והיינו עפ"י מ"ש ז"ל דלא חרבה ירושלים אלא בשביל שבזו בה ת"ח וחללו שבתות בפרהסיא, וא"כ שפיר קאמר דכשהם מתקנים אלו הב' עבירות חלול שבת וחלול כבוד ת"ח אז מיד נגאלים, דכיון דמעון שנים אלו נחרב ושבנו ותקנו אותם מיד נגאלים. א"נ באומרו את שבתותי בלשון רבים דהיינו שבת וכתוב בתורה שאסר עליהם ט"ל מלאכות ושבת של חכמים, דהיינו גזרו ואסרו כמה דברים משום שבות, ועל זה הוא שרמזו באמרם אלמלא שמרו ישראל שתי שבתות כלומר של תורה ושל סופרים, ואז הוי כהלכתו ומיד נגאלים, אבל אם שמרו השבת מט"ל מלאכות המפורשים ולא שמרו מה שגזרו חכמים משום שבות, מלבד דלא שמרו שבת כהלכתו ואינם נגאלים אלא גם ח"ו חייבים מיתה, דהכי קי"ל העובר על דברי חכמים חייב מיתה, כי חביבים לפניו דברי סופרים יותר מד"ת.

וראיתי בחי' הרי"ף ז"ל שכתב דה"ט שאמרו שתי שבתות משום דשבת ראשונה ויעיל לכפר העונות, ושבת שניה להוסיף על הזכיות, וקשיא לי עליו וכי לא סגי שיועיל לכפר העונות דכיון דנתכפרו להם העונות הוו תכף דור שכולו זכאי, ועוד הרי אמרו דגדולה תשובה שמביאה הגאולה כדכתיב ובה לציון גואל ולשבי פשע, הרי דסגי לבא הגואל בתשובת העון שנמחל, ועוד הרי בשוחר טוב אמרו, אפילו שבת אחת סגי לגאולה, ועפ"י מה שכתבתי אתי שפיר ואין צורך לדברי הרי"ף ז"ל. ומכלל שמירת שבת מה טוב ומה נעים לקבל את השבת מבעוד יום ולהוסיף מחול על הקדש בכניסתו וביציאתו, כדי שיזכה מבעוד יום לנשמה היתירה יפה שעה אחת קודם, וזהו שרמזו חכמים בלשונם ואמרו, לא זזה שכינה מישראל אפילו בשבתות של חול, דהכוונה על ערב שבת בכניסתו שעדיין לפי האמת שהוא חול ועל מוצאי שבת ביציאתו דהוי ג"כ חול, אפ"ה לא זזה שכינה מהם. דאע"ג דהם חול דכיון שעשאום בני ישראל קדש והוי שבת לגביהו לא זזה שכינה מהם, כלומר מיד באה הנשמה היתירה של שבת וגם מתאחרת לצאת שע"י שביציאתו ג"כ מוסיף מחול על הקדש, וזהו ג"כ כוונתם במכילתא שאמרו זכור את יום השבת זכור מלפניו ושמור מלאחריו, דהיינו שיוסיף מחול על הקדש בין מלפניו בין מלאחריו.

עוד יש לפרש עפ"י משו"ל בפ' כל כתיבי דר' חנינא נתאכסן אצל בעה"ב אחד בלודקייא, והביאו לפניו שלחן של זהב משקלו משאוי ט"ו בני אדם, וכל כלי תשמישיו היו של זהב ועליו ערוך כל מיני מעדנים, א"ל ר"ח בני במה זכית לכך א"ל קצב הייתי וכל בהמה שהיתה נאה אמרתי תהיה לשבת. א"ל ברוך המקום שזיכך לך, וכתב המהרש"א שם דזו היא מדתו של שמאי שכך ס"ל שאם היה רואה בהמה נאה היה אומר זו היא לשבת, אבל הלל לא ס"ל הכי ואפ' דמדתו רבה שהיה קצב ואפשר לו

למצוא אחר כך נאה הימנה ואפ"ה לא סמך והניח הנאה לכבוד שבת, גם ידוע מאי דקי"ל בדין דאם בשל בשבת במזיד לא יאכל עולמית, ואם בשל בשוגג מותר לאחר השבת, א"כ היינו דקאמר זכרהו מלפניו כלומר כההוא קצב שקודם שיבא השבת יזכרהו להזמין לו בהמה נאה, ושמור מלאחריו היינו כגוונא דכתיבנא דאם בשל בשבת אסור לעולם אף לאחר השבת, והיינו דקאמר זכירה מלפניו שיזכרהו ולזמן לו, ושמירה מלאחריו דהיינו שישמור מלאכול אותו בשול שנתבשל בשבת אף אחר השבת, כדקי"ל דכל מקום שנאמר השמר אינו אלא לא תעשה.

עוד ידוע מדברי המקובלים ז"ל שמיום רביעי ואילך מתחלת להתנוצץ הנשמה היתירה של שבת, ובמוצאי שבת אף שהולכת הנשמה היתרה של שבת ישראל ממנה רושם עד יום הד', נמצא ע"י שמירת שבת כהלכתו ישאר כל השבוע מתנוצצת הנשמה היתרה, והיינו דקאמר זכור מלפניו ושמור לאחריו, כלומר דכל ימי השבוע הנשמה היתרה מתנוצצת. עוד יש לפרש עפ"י משו"ל בילקוט על פסוק ושמרו בני ישראל את השבת לעשות את השבת לדורותם, רבי נתן אומר מנין אתה אומר שכל השומר שבת כהלכתו מעלה עליו הכתוב כאלו שמר כל השבתות מיום שברא הקב"ה את עולמו עד שיחיו המתים, דכתיב ושמרו בני ישראל וגו' לדורותם. וכתב הרב זרע ברך דעפ"י מדרש זה אפשר עוד שבא ללמדנו מעלת קצת צדיקים שזוכין לשמור שבתות לעולם אף אחר מיתתם, כגון רבינו הקדוש דבכל ליל שבת הוה אתי לביתיה ועביד קדושה דשבתא, וכעין זה איתא בזהר פרשת תרומה דכל זמן שלא נרקבו העצמות בקבר נשאר בו חלק הנפש, ואז בכל ליל שבת מתגלגלים שאר שס"ה אברי האדם בנשמה בדוגמת אבריו שבקבר ועומדים על הקבר ומהללים ומשבחים להקב"ה, ואלמלא ניתן רשות לראות היו נראים כבני אדם שעומדים על קבריהם עש"ב, אלא שמעלת רבינו הקדוש היתה יתירה שניתן לו רשות לילך לביתו כל ליל שבת, וא"כ היינו דקאמר זכרהו מלפניו, כלומר ע"י שאתה זוכה לקיים שבת כהלכתו אז תזכה שתזכרהו מלפניו דהיינו כאלו קיימת כל השבתות שהיו לפניו מששת ימי בראשית עד היום הזה, וכאלו ג"כ שתשמרהו מאחריו כלומר כאלו שמרת כל השבתות שיבאו אחריו עד תחיית המתים, דאפילו הסתלק האדם מן העולם אם יזכה להיות כרבינו הקדוש שבכל ליל שבת יבא לביתו ויקדש, ויתכן עוד לפי זה לפרש מלת לפניו ולאחריו על האדם עצמו ששומר שבת כהלכתו, אפילו קודם בואו לעולם, ואפילו אחר צאתו מהעולם, הרי הוא כאלו חי מששת ימי בראשית עד תחיית המתים.

עוד בא הרמז באומרו ושמרו בני ישראל את השבת לעשות את השבת, והקושי מבואר בו דבשלמא דמאי דקאמר ושמרו בני ישראל את השבת ניחא דנזרהו בשב ואל תעשה מלאכה, אבל מה שסיים ואמר לעשות את השבת מאי עשייה איכא בקום עשה, והא שבת שמה דהיינו שישבות ממלאכה וינוח בו, ונראה ודאי שעשיה זו דהיינו

לכבדו בקום עשה באכילה ושתייה וכסות נאה מיוחד לשבת, אפילו שאין לו אחז"ל לוו עלי אני פורע, שילך וילוה מאחרים בעבור לכבדו. דכל אלו בקום עשה ושפיר אמר לעשות, ועוד אז"ל מאן דיזיף לשבתא שבת פורע לו, וכמו שאמרו ז"ל שכל המכבד שבת כהלכתו נותנים לו נחלה בלי מצרים, שנאמר, אם תשיב משבת רגליך וגו' והאכלתיך נחלת יעקב אביך, כלומר שאין לה שיעור וקץ, ופירש מרן בב"י א"ח בהלכות שבת שטעם שזוכה שנותנים לו בלי שיעור משום דכל מדותיו של הקב"ה הם כמדה כנגד מדה, כמו שהוא הוציא לכבוד שבת בלי שיעור כן נותנים לו בלי שיעור עש"ב. ולעד"נד ה"ט שזוכה במתנה זו מפני שיש כמה בני אדם שמתרשלים בזו, מפני שבכל שבוע ושבוע ולא יעבור, ראוי להוציא הרבה וחושש שמא יבא לידי עניות וכבר אז"ל עשה שבתך חול ואל תצטרך לבריות, וכפי הטבע יחסר ממנו ע"י שמוציא בכל שבוע ושבוע בלי שיעור, וצריך האדם לכלכל דבריו במשפט ומזה אתי למעט בכבוד שבת מהראוי לו, לזה בא להבטיחו וא"ל אל תחוש מזה שאדרבה סגולת מצוה זו מעשרת את בעליה, ואף דמפזר ונוסף עוד שאדרבה על ידי זה מתעשר, ומעשה דההוא קצב יוכיח שזכה לעושר גדול בעבור כבוד השבת. ועוד דמעיקרא כבר ידוע שמזונותיו של אדם קצובין מתשרי ועד תשרי חוץ מהוצאות של שבתות וי"ט, וא"כ מהיכא תיתי שיבא לידי עניות, ואפילו שאמרו ז"ל עשה שבתך חול ואל תצטרך לבריות כבר שאלו רבי' בעה"ט לאביו הרא"ש והשיב לו עש"ב. אמנם עדיין אנו צריכים להבין מה שסיים הנביא ואמר והאכלתיך נחלת יעקב אביך כי פי ה' דבר, ולכאורה קשה דפשיטא דה' דבר דהא כל דברי הנביא מאת ה' הוא, ומאי קמל"ן בזה, אמנם נראה דבא הנביא להזהירו שלא יעשה לכתחילה האדם ויכבד את השבת כדי לזכות בהבטחות שהובטח לו כדי להתעשר דזה לא הותר אלא במצות מעשר, דכתיב בחנוני נא בזאת, אבל לא בשאר מצות דצריך לעשותם לשם פועלם וסוף הכבוד לבא, וזהו דקאמר כי פי ה' דבר, כלומר משום שצוהו ה' ולא משום כדי ליקח שכר. א"נ עפ"י מה שידוע דאינו דומה טובה שבאה לאדם מחבירו לטובה שבאה לו מאת המקום, שהטובה שבאה לו מאת חבירו כמו שיש לו לאדם תכלית גם טובתו כמוהו, משא"כ כשבאה לו מאת הקב"ה שהוא אין לו תכלית גם טובתו בלי תכלית וקץ, וזהו דקאמר דה"ט דהאכלתיך נחלת יעקב שהיא בלא מצרים משום כי פי ה' דבר, וכיון שיצאה הבטחה זו מפי ה' משום הכי צריך להיות בלי תכלית. עוד נראה דה"ט שזוכה לנחלה בלי מצרים משום דאמרינן בגמרא דכל השומר שבת כהלכתו כאלו נעשה שותף להקב"ה במעשה בראשית, וא"כ אין לך נחלה בלי מצרים גדולה מזו ששתפו הקב"ה בכל מעשה בראשית.

פרק ב

אמרין בגמ' כל השומר שבת כהלכתו אפילו עבד ע"ז כאנוש מוחלין לו, ולכאורה אינו מובן, דאי איירי בדלא עשה תשובה מאי אהניא ליה שמירת שבת בלא תשובה, ואי בדעשה תשובה הא אין לך דבר שעומד בפני התשובה ואמאי צריך שבת, ובעמדי על חקירה זו ראיתי למרן הב"י בא"ח בריש הלכות שבת שכתב על מימרא זו וז"ל: יען שעיקר טעמא שנצטוו ישראל על השבת הוא כדי להאמין שהעולם מחודש ואינו קדמון לאפוקי מסברת הכופרים שאומרים שהעולם קדמון מבלי שום בורא שבראו ומבלי שום מנהיג, וגם כדי להאמין שיש בורא נמצא שהוא לבדו ואין אחר עמו, וא"כ השומר שבת כהלכתו ומאמין שיש בורא אחד נמצא לבדו, א"כ בהכרח מודה שאין בע"א ממש והא דעבדה אינו אלא מן השפה ולחוץ, ולהא ודאי מהניא תשובה אליבא דכ"ע, מה שאין כן מי שאינו שומר שבת ואינו מודה במציאותו ית' ואחדותו הא ודאי איש כזה לית ליה תקנתא בתשובה, שכבר העיד עליו שלמה בחכמתו כל באיה לא ישובון ורחק מאד מהתשובה, וא"כ שפיר קאמר כל השומר שבת כהלכתו אפילו עבד ע"א כאנוש מוחלים לו ע"י תשובה משום דלא עבדה אלא משפה ולחוץ, ובזה ג"כ שפיר אומרם ז"ל דכל השומר שבת כהלכתו נעשה שותף להקב"ה במעשה בראשית, כי יען שהוא הודיע לכל ע"י שמירת שבת שהקב"ה נמצא וברא הכל מחדש מבלי אחר עמו, והקנהו להקב"ה שמים וארץ לבדו מבלי שום שותף עמו, בעבור זה פרע לו במדה כנגד מדה ושתפו עמו בבריאת העולם, ואין מי שמעכב על ידו ומאן דצבי עביד. ושפיר ג"כ קבע לו שכרו לשומר שבת כהלכתו עפ"י הדין הגמור שזוכה לנחלה שאין לה קץ, דקי"ל בדין, ובזה יובן אוז"ל שבדין הוא שיטול שכרו, וקשה מהיכא תיתי שלא יקח שכרו, אמנם עפ"י דברי רש"י שפירש כאדם המחזיק טובה לחבירו על טובה שעשה עמו ע"ש א"ש עפ"י דברי מור"ם ז"ל ודו"ק. ופסקו מור"ם בח"מ דאם אדם עושה טובה עם חבירו חייב ליתן לו עליה שכר כפי שיעור הטובה שעשה עמו, דלא תימא כיון שעשאה מעצמו אין יכול לתבוע שכרה ע"ש, ואם כן כ"ש כשמנאוהו לעשותה. וא"כ ודאי זה השומר שבת כהלכתו שעשה טובה גדולה עם המקום שהודיע לכל שהוא היוצר והבורא ואחד ואין שני, ובודאי שלזאת הטובה לפי ערך שלה שכרה מאד לאין קץ ומש"ה אמרו דזוכה לנחלה בלי מצרים, ואל כל זה רמז הכתוב באומרו אשרי אנוש יעשה זאת ובן אדם יחזיק בה שומר שבת מחללו ושומר ידו מעשות כל רע, וראוי לדקדק בהני קראי טובא, חדא דלמה אמר אשרי אנוש ולא אשרי אדם וכמו שסיים ובן אדם יחזיק בה, ועוד דלא ידענו האי זאת דקאמר דאם כוונתו על אות השבת וכמו שסיים שומר שבת א"כ למה תנא והדר מפרש, הו"ל למימר אשרי שומר שבת ותו לא. ועוד דהו"ל שומר שבת מלחללו, וכבר בזאת

הרגישו רז"ל ודרשו אל תקרי מחללו אלא מחול לו לאשמעינן דכל השומר שבת נמחלים עונותיו, וקשה אי איירי בדלא עשה תשובה מאי אהניא שמירת שבת בלא תשובה, ואי בדעשה תשובה פשיטא דמוחלים אפילו קודם שיבא יום השבת, וראיתי בדורשי רשומות שרמזו במלת שבת למפרע ר"ת תשוב ביום שבת, ולפי דבריהם לאשמעינן התשובה ביום השבת יותר מתקבלת מימות החול, ולכאורה קשה על זה שלא מצינו לרז"ל שמנו יום שבת עם הימים שמתקבלת בהם התשובה ואדרבה אמרו שב בנתיים מוחלים לו, לא שב בנתיים אין מוחלים לו, דמשמע אפילו בשבת. אמנם כדי שיוכן הענין צריכים אנו להקדים משז"ל בגמרא ובמדרש דלא ניתנו שבתות וי"ט לישראל אלא לעסוק בהם בתורה, ולכאורה הדבר תמוה דהא כל עיקר דנצטוו ישראל על השבת משום כדי להודיע שהעולם מחודש והוא הבורא והיוצר ואין אחר עמו, והנראה לומר בפשיטות דע"י עסק התורה ושמירת שבת משם מתברר בבירור שהעולם אינו קדמון אלא יש אחד בורא ואין שני, שע"י שעוסק תמיד בתורה שהיא מחכימת פתי ותתרבה ידיעתו ורוחב שכלו שאז יוכל להכריח להכופרים ולנצחם מאותות חזקות של השבת שהקב"ה ברא את העולם ואינו קדמון, וגם שלא יש שותף עמו במעשה בראשית, דאם הוא בור מהתורה איך יוכל לנצח הכופרים ובודאי במהרה ובנקל ימשך אחריהם, ועפ"י זה א"ש קראי דידן, וזהו דקאמר אשרי אנוש לרמוז דאפילו עבד ע"ז כאנוש מוחלים לו, והיינו ע"י זאת התורה שלומד ומחזיק בה וע"י יהיה חכם גדול ויודע מה להשיב לאפיקורוס ובידו להכריח בראיות ברורות ע"י שמירת השבת, שהוא נמצא והוא הבורא ואין זולתו, וזהו שסיים שומר שבת ומ"ש מחללו לרמוז לפעמים שחייב לחללו, וכגון לחולה שיש בו סכנה דמצוה לחללו בעבורו, כדכתב הרמב"ם דשבת היא דחוויה אצל החולה, ועי"ז שנכנסה האמונה בלבו שהוא הבורא והוא בעל היכולת והכל בידו בודאי שמזה ימשך לו יראה גדולה לשמור ידו מעשות כל רע, כדי שלא להמרות פי כבודו ומתבייש וירא מן החטא ובורח ממנו. א"נ בא לרמוז במלת זאת אות הברית דהיינו שיחזיק בה ואל יתרשל ממנה בשום פנים, דאפילו הוא שומר שבת כהלכתו אפ"ה בעבור המילה מצוה לחללו. וכדדרשו ז"ל יום הח' אפילו בשבת, וגם ע"י המילה נמנע מעשות כל רע דע"י שמסיר ערלה זו גם תסור עמה ערלת הלב כידוע.

עוד נ"ל לפרש מה שרמזו דורשי רשומות במלת שב"ת תשוב ביום שבת עפ"י אומרם ז"ל במדרש על פסוק וישבות ביום השביעי ויברך אלהים את יום השביעי, שמדת בשר ודם אינו משלם שכר לעבדיו כי אם בשעה שהם עושים מלאכתו של בעה"ב, אבל בהעדר מעשה כגון אם נתן לו מנותה אינו חולק לו שכר, אבל הקב"ה אינו כן שצוה לישראל מנוחה בשבת ונותן להם גם שכר דהעדר של הפעולה שמברך את האדם על ששבת ממלאכה עכ"ל, ועפ"י אלה הדברים נראה שלזה רמז הכתוב באומרו, ושמר

בני ישראל את השבת לעשות את השבת, והוינן בה לעיל דפתח בהעדר וסיים בעשיה שהוא מזהירו לשבת בשב ואל תעשה, ואיך יסיים לעשות, אמנם כלפי האמור א"ש ונכון, והכי קאמר ושמרו בני ישראל את השבת דהיינו בשב ואל תעשה שום מלאכה דהיינו העדר הפעולה, ואני מעלה עליכם כאלו צויתי אתכם לעשות את יום השבת בקום עשה, דאני חושב לכם העדר הפעולה כפעולה הפך מדת ב"ו, כאו' במדרש הנו' וזהו ג"כ כונת מה שאמר דוד, ולך ה' חסד כי אתה תשלם לאיש כמעשהו, כלומר שנותן שכר העדר כפעולה דאפי' על המנוחה נותן שכר לעבדיו הפך מדת ב"ו. וראיתי להר"ב זרע ברך שכתב שגם התשובה כן, שהיא העדר פעולה ומתחלה היה סובר אדה"ר דשלמות האדם הכל תלוי במעשה ובפועל דוקא ולא בהעדר פעולה והוה קשיא ליה על מצות שבת שהיא יום מנוחה לחודה וחסרון מעשה איך יקנה שלמות לאדם, אכן מכיון שראה כח התשובה שהגיד לו קין שעשה תשובה שהיא גם כן העדר פעולה וקנה שלימות עליה, אז ידע האדם שגם בהעדר פעולה יקנה האדם שלימות, מש"ה תכף ומיד אמר מזמור שיר ליום השבת, שגם השבת כן ובו אדם יקנה שלימות, אעפ"י שהוא ג"כ העדר פעולה. וא"כ שפיר דרשו דורשי רשומות בתיבת שב"ת תשוב ביום שבת, כלומר דכשם שמצינו לקין שקנה שלימות בתשובה אעפ"י שהיא העדר פעולה גם שבת כן אעפ"י שהיא העדר פעולה ראוי שיקח שכרו יותר מעושה פעולה, כיון דע"י קיומו יבוטל סברת הכופרים וכאמור לעיל, ולזה ג"כ הגדילו חכמים שכר השומר אותו במאד מאד וזהו שרמז אדה"ר אומר מזמור שיר ליום השבת, שראוי לשירה ולהלל יום הגדול והקדוש ממנו יוצא טובה גדולה להקב"ה ולהודות לו שהוא בורא ויוצר והעולם מחודש ולא קדמון, וזהו שסיים שמחתי בפעליך שאני מודה ומאמין שהכל פעליך ומעשה ירך שאתה בראת הכל, לאפוקי מדעת הכופרים שאומרים שהעולם קדמון מבלי בורא ומנהיג, וזהו איש בער לא ידע וכסיל לא יבין את זאת, כלומר זאת התורה והשבת והמילה דמכלהו מוכח בבירור דאתה מרום לעולם ואין גדול ונורא ממך ואתה מנהיג את הכל ואין צור בלעדיך.

פרק ג

אמרינן בגמרא כל המענג את השבת נותנים לו כל משאלות לבו, והרב בעל ספר עיון יעקב כתב דהכונה דהיינו שנותנים לו נחלה בלי מצרים, ופי' הטעם עפ"י אומרם ז"ל דאין אדם מת וחצי תאותו בידו כדי שלא יצטער כל כך במיתתו כשיפרוש מתאותו, ועוד דאם יהיה לו כל תאותו בעוה"ז יתיאש עצמו מלצפות שכר עוה"ב, לכך יעקב אע"ה שלא מת כלל וגם כל תאותו היתה שיהיה לו עוה"ב שהרי מכר עולם הזה לעשו אחיו לכך ניתן לו משאלות לבו. ולכך נמי המענג שבת רואים אנו שמצפה לעולם

שכולו שבת לכך נותנים לו כל משאלות לבו לטובה. עוד פי' עפ"י מה שידוע במדרש על פסוק החדש הזה לכם, דמשמירת שבת מוכח דישראל יש להם דין בנים, והוא דכיון דהקב"ה שומר שבת וקי"ל ברא כרעא דאבוהי ואוחזין לעשות כמו אבותיהם כמו שהקב"ה שבת ביום הז' אף ישראל כן וה"ט שזכה יעקב לנחלה בלי מצרים משום ששמר את השבת, והיינו עפ"י מאי דקי"ל בדין דאע"ג דאין אדם מקנה לחבירו דבר שאינו קצוב, בבנו הכל מודים דיכול להקנות לו דבר שאינו קצוב דאב לגבי בריה משתעבד אף לדבר שאינו קצוב, להכי יעקב אבינו ששמר את השבת ירש את העולם בלי מדה, וכבר ידוע דר"מ ס"ל דלא מקרו ישראל בנים אלא דוקא בזמן שעושים רצונו של מקום, ומזה יבואר אומרם ז"ל במדרש שאמרו ישראל כיון שגלית אותנו בדין הוא שלא נשמור שבת, והיינו דע"י, שהלכו בגלות בשביל עונותיהם א"כ שוב לא יתואר בשם בנים אליבא דר"מ, כדי להתחייב לשמור שבת משום ברא כרעא דאבוה, ואדרבה עתה אסור להשתמש בשרביטו של מלך.

עוֹד יש לפרש אומרם ז"ל דכל המענג את השבת נותנים לו נחלה בלי מצרים, וגם נותנים לו כל משאלות לבו, דהכונה דהוא רוצה לענג את השבת בכל מידי דמיטב אבל אין בידו ואני מבטיחו שנותן לו משאלות לבו שיהיו לו מעות בריוח, ויוצא בעבור כבוד שבת בשביל שהוא מצווה על העונג ובדרך שאדם רוצה לילך בה מוליכים אותו והבא ליטהר מסייעין אותו, והגאון מהרש"א פירש דה"ט שנותנים לו משאלות לבו מטעם שהמפזר בסעודת שבת בשביל שהוא מצווה על העונג וכיון שאסור לו לאדם לשאל צרכיו בשבת אל ידאג על הוצאותיו, שגם שלא ישאל צרכיו בפה, הקב"ה נותן לו משאלות לבו למלא הוצאותיו וכמ"ש ז"ל שכל מזונותיו של אדם קצובין חוץ מהוצאות שבת וי"ט, שהקב"ה נותן לו דאם הוסיף מוסיפין לו, ולכאורה קשה דהיכי מזדווגת האי מימרא עם הא דאמרין עשה שבתך חול ואל תצטרך לבריות, ולמה לא ילוה העני כדי להוציא בכבוד שבת כיון דמזונותיו וכו' חוץ מהוצאת שבת וי"ט שהקב"ה נותן לו כדי למלא חסרונותיו וי"ל דאה"נ אבל אין ללות לכתחילה ולסמוך על זאת ההבטחה דשמא יגרום החטא, ואפילו יעקב אבינו ע"ה לא סמך על ההבטחה.

והנה אין ספק אצלי שהקב"ה ממציא ריוח לאדם במשאו ומתנו ביום ו' כאשר היה לו להרויח ביום השבת וירידת המן ביום ו' בכפלים יוכיח, בעבור שלא ירד בשבת וה"נ דכוותה, וא"כ כשרואה אדם שהרויח יום ו' יותר משאר ימים צריך לאסיק אדעתיה שבא לו ריוח זה הוא בעבור השבת ואל תהי עינו צרה בממון שהרויח ביום הו' לשייר ממנו לאחר השבת אלא יוציאנו לכבוד שבת שבעבורו הרויח יותר משאר הימים, וזה לע"ד כונת אומרם ז"ל מי שטרח בע"ש יאכל בשבת כלומר דאם טרח והרויח בערב שבת יותר משאר הימים יאכל בשבת, כלומר יוציא אותו לכבוד שבת, ואל ישייר ממנו בעבור אחר שבת.

עוד אמרו ז"ל דכל המקיים ג' סעודות בשבת ניצול מג' פורעניות מחבלו של משיח ומדינה של גהינם וממלחמת גוג ומגוג, ופי' הרב בעל עיני יעקב דהכוונה דקאי המקיים ליתן לעני ג"כ לקיים ג' סעודות בשבת שיתן לו לאכול משלחנו שזוכה ומזכה אחרים עמו להיות עניים בני ביתו, שעל העני אין חיוב עליו לעשות ג' סעודות כי אם ב' סעודות כמו בחול, וכמשז"ל עשה שבתך חול ואל תצטרך לבריות, כלומר שיעשנו חול בב' סעודות ולא תצטרך לבריות לעשותה ג', ומש"ה זה שהאכילו משלו לקיים מצוה זו לזכות יחשב לו שניצול מג' פורעניות, וע"ז ג"כ זוכה לעולם שכולו ארוך. עוד כתב דה"ט דשבת צריך ג' סעודות יתירה סעודה אחת על ימות החול משום הנשמה היתירה שבאה לו לאדם בשבת, דיתכן לפרש עפ"י דבריו מאמרם ז"ל שאמרו שלא זזה שכינה מישראל אפילו בשבתות של חול, דלא תימא דשבתות של עניים הם חשובים כחול דמעשיהם של שבת כמו בחול, וליכא לגבי דידהו הנשמה היתירה הרומזת לשכינה, לזה בא לאשמעינן דלא זזה שכינה אפילו משבתות העניים שהם חול שגם לעניים באה נשמה יתירה להם אף עפ"י שהם ניזונים כחול בב' סעודות, אעפ"י שבא לה צער לנשמה יתירה שלא עשה לה סעודה בשבילה, וכ"ש וק"ו לפירש"י ז"ל שפירש נשמה יתירה דהיינו נפש המתאוה לאכול ביותר, וא"כ העני הזה ימשך לו ביום השבת יותר מימות החול דהשתא מתאוה לאכול ביותר ואין לו, וזהו שרמזו ז"ל ואמרו כל ימי עני רעים ואפילו בשבתות וי"ט, האוכל מאכל טוב יותר מהחול אפ"ה רעים משום דיותר מתאוה לאכול בשבת וי"ט ואין לו, וא"כ זה האדם שזכה על ידו לאכול העני ג' סעודות כמוהו והצילו מהצער של נשמה יתירה שבאה לו שהיא מתאוה לאכול ואכלה כנגדה, ישולם לו שכרו שניצול מג' פורעניות מדה כנגד מדה, והנה ידוע דלר' חדקא חייב לעשות ד' סעודות והכי קימ"ל דסעודה רביעית ללוות שבת מלכתא דהיינו השכינה, וללוות להנשמה היתירה לצאת בשמחה, ולזה רמז התנא באומרו יציאות השבת שתיים שהן ארבע, כלומר דבימות החול לא יש הוצאות בכל יום אלא בעבור ב' סעודות, אבל בשבת נעשו ארבע שצריך להוציא בעבור ד' סעודות וקמל"ן כר' חדקא דאמר ד' סעודות ולא כת"ק דאמר ג'.

עוד ידוע מדברי בעלי הקבלה שהקב"ה מתחבר עם כ"י בכל שבת וזהו סוד שת"ח עונתן מליל שבת לליל שבת, וזהו ענין עונג שבת באכילה ושתייה דכמו שגוף האדם אינו מתחבר עם הנשמה אלא ע"י אכילה ושתייה, כך כביכול מתחבר עמהם על ידי עונג שבת באכילה ושתייה של מצוה וברכת המזון וד"ת שלומד ביום השבת, גם הרב בעל עשרה מאמרות כתב דסעודות של שבת נחשבות כקרבות וקדשים, וידוע דכל טעם הקרבות כדי לקרב ולחבר השכינה עם ישראל, כמו שתתחבר הנשמה עם הגוף, וא"כ לפי מה שנתבאר דאכילת שבת נחשבת כאכילת קדשים, א"כ גם על ידי אכילת שבת מתחברת השכינה עם ישראל, דבזמן בית המקדש קיים היו הקרבות בכל

יום ויום והיה חבור קב"ה עם שכינתיה בכל יום אפילו בימות החול, אבל משחרב בית המקדש ובטלו הקרבנות אז אין חיבור קב"ה עם שכינתיה אלא דוקא בשבתות וי"ט ע"י אכילה ושתייה, וכדאיתא בזהר על פסוק מציץ מן החרכים אלו שבתות וי"ט.

עוד ידוע דבימות החול ההשפעה ע"י מ"ט שר הפנים ובשבת ע"י הקב"ה בעצמו ולזה רמז הכתוב באומרו וקראת לשבת עונג, אז תתענג על ה', כלומר שאז יבא לך ההשפעה מה' עצמו ולא ממ"ט שר הפנים, או הכוונה לרמוז שיתענג לפני ה' מל' שרפים עומדים עליו, דהיינו לפניו כלומר שתעשה האכילה והשתייה לפניו, כדי שיתחבר גם הוא כביכול עם כ"י על ידך, ומה שסיים ואמר כי פי ה' דבר יובן עפ"י מה שאמרו בילקוט על פסוק, נחמו נחמו עמי, שמתכנסים כל הנביאים והולכים אצל כ"י והיא תאמר להם איך תנחמוני הבל, מיד הולכים כולם אצל הקב"ה ואומרים לפניו רבש"ע לא קבלה ממנו תנחומין, שנאמר עניה סוערה לא נוחמה א"ל הקב"ה אני ואתם נלך לנחמה, שנאמר, נחמו נחמו עמי, אין ראוי לילך אלא אני בעצמי מפני שעברתי על ד"ת שכתוב בה לא תעבוד בבכור שורך, ולישראל קראתי בני בכורי ישראל ואמרתי אליהם הביאו צואריכם בעול בבל, כתבתי בתורה לא תשנא את אחיך בלבבך ואני קראתי אחים ואנכי שנאתיה, א"כ עלי לילך ולפייסה בעצמי עכ"ל. וראיתי להרב ז"ב שהקשה וז"ל, למה באמת עבר הקב"ה עמ"ש בתורה, ההוא אמר ולא יקימנה אתמהה, ומחמת זה יצא לידון בדבר חדש ולחלק ואמר אם לא שנחלק בין דבר שנאמר מפי עצמו ית' בין ע"י שליח, דדבר הנאמר ע"י שליח הוא מחזורו, וא"כ כיון שכל התורה כולה נאמרה ע"י שליח הוא משה שלוחו של מקום אפשר שהוא עצמו אין צריך לקיימו, ולכך חששו גם כן שמא אם התנחומין שיתנחמו ע"י שליח לא יתקיימו עד ששמעו מפי הקב"ה עצמו דתו אינם חוזרים, כדכתיב ונגלה כבוד ה' כי פי ה' דבר בעצמו דברי נחמה זו ואינה חוזרת לעולם עש"ב. ועפ"י דבריו אלו יובן ג"כ מאמרם ז"ל במדרש, אמר להם, יאמר אלהיכם והיינו שראו הנחמה ע"י שליח וכשבאה ע"י שליח הקב"ה חוזר בו, וא"כ היו תנחומין של הבל, ומש"ה בקשו להורגו לזה אמר להם מיד יאמר אלהיכם שהוא בעצמו יבא וינחם אתכם בכבודו ובעצמו, וכמו שאמר עלי לפייסם ולנחמם אני בעצמי.

והנה באמת שחילוק זה שחילק הרב תמוה לע"ד ולא ניתן ליאמר, חדא דודאי דכל מה שגוזר על ישראל וצום לעשות עליו לקיימו, וכמו שמבואר בכל מדרשי רז"ל ושבת יוכיח דמשום שהוא שבת, הכל שומרים השבת, ועוד אדרבה ההבטחה שתהיה ע"י שליח יותר מתקיימת משום הכזבת הנביא, ועוד דהרי אמרו שם במדרש שהביא הרב ז"ל שאמר הקב"ה שאני עברתי עמ"ש בתורה וכו', ואם איתא שהוא יכול לחזור בו א"כ לא היה עובר על מ"ש בתורה, והנראה דמה שלא רצו לקבל התנחומין מפי ישעיה מפני שהיו סוברים שהיה מנחם אותם מלכו מבלי שאמר לו ה' ועלה

בדעתם שאין בנחמה זו כלום, דכמו שהוא אדם עובר כך נחמתו עוברת, מש"ה סיים מיד ואמר יאמר אלהיכם ולא מלכי נחמתי אתכם. אלא יאמר אלהיכם כדכתיב אח"כ אנכי אנכי הוא מנחמכם, ועל פי אלו הדברים יובנו ג"כ קראי שהבאנו אז תתענג וגו', כי פי ה' דבר והיינו משום שלא יעלה על דעתם להרהר ולומר דכיון שבאה הבטחה זו ע"י שליח יכול לחזור בה כביכול כסברת הרב זרע ברוך לזה בא וסיים ואמר דהא ליתא, כי פי ה' דבר, וכל דבור ודבור שיוצא מפיו אינו חוזר שדבר אלהינו יקום לעולם, בין שנאמר להם פה אל פה בין שנאמר להם ע"י שליח מפיו דשלוחו של אדם כמותו, דלא כהרב ז"ב ז"ל כי מה שהקשה היכי עבר על מ"ש בתורה הא ל"ק ותי' רבים נאמרו דיכול לעבור על ד"ת דהכי קי"ל דאומרים לאדם חטוא בשביל שיזכו הרבים וה"נ עשה זאת להכניסם בעול הגלות בעבור טובתם, ומשום לפיוס דעתם אמר אלך ואפייסם ואומר להם דמש"ה באתי בעצמי משום שהטייתי עליכם את הדין ועברתי על לא תעבוד בבכור שורך, וכל דבריו הם דברי פיוסים ונחמות כאדם המפייס לחבירו חלילה ואומר לו חטאתי כנגדך אל תאשימני, וכבר הוא כביכול קרא עצמו מלך עלוב שהוא תמיד עלוב עם בריותיו.

אמנם עדיין צריכין להבין אומרו והאכלתיך נחלת יעקב אביך, דלמה פרט יעקב מכל האבות והיל"ל נחלת אבותיך, ונראה ליישב יען שיעקב הוא המקיים השיתוף, שאז"ל דכל המקיים השבת כחלכתו נעשה שותף להקב"ה בכל מעשה בראשית עפ"י מה שידוע במדרש בשעה שברא הקב"ה את העולם היה מתמוטט ואינו יכול לעמוד, אמר הקב"ה הרי עתיד צדיק אחד לבא בעולמי ומנו אברהם וא"ל והרי עתיד לצאת ממנו ישמעאל, א"ל הרי עתיד לצאת יצחק, א"ל הרי יצא ממנו עשו, א"ל הרי עתיד לצאת יעקב שמוליד לי"ב שבטים, אותה שעה עמד העולם ולא נתמוטט עוד ע"כ. נמצא לפי זה שקיום העולם הוא בעבור יעקב, דלולי יעקב לא הו"ל לעולם קיום, ועליו נאמר וצדיק יסוד עולם. וא"כ לולי יעקב מאין מתקיים השיתוף ששתפו לאדם עמו בכל מעשה בראשית ע"י ששומר השבת, דעתה השתוף בטל מעיקרו, מש"ה ע"י שבא יעקב וקיימו מש"ה אמר והאכלתיך נחלת יעקב אביך, כי הוא הנחילנו העולם, אבל באמת עדיין יש לדקדק באומרו שעתיד להוציא ממנו ישמעאל דאטו משום שיצא ממנו ישמעאל אבד זכותו של אברהם, והרי כתיב לא יומתו אבות על בנים ומה הו"ל לאברהם למעבד, האמנם ודאי נ"ל שהכוונה באומרם הרי יצא ממנו ישמעאל כלומר נהי עתה שראוי לעמוד בזכות אברהם, מ"מ הרי מחר באים בני ישמעאל המכעיסים לפניך ומחרפים העולם במעשיהם, וכן יצחק הרי למחר באים בני עשו ומכעיסין לפניך, וכמו שאז"ל שהחזיר הקב"ה התורה על בני עשו וישמעאל ולא קבלוה, אכן כיון שאמר הרי יעקב ושבטי ישראל וזרעו ישראל שהם מקבלים את התורה והיא המקיימת את העולם כדכתיב אם לא בריתי יומם ולילה חקות שמים וארץ לא שמתי,

הרי דעיקר קיום העולם הוא ע"י התורה שקבלו בני יעקב, ומש"ה כשראה העולם ליעקב ובניו אותה שעה עמד.

פרק ד

אמרינן בגמרא אלמלא שמרו ישראל שבת ראשונה לא שלטה בהם שום אומה ולשון, ולכאורה קשה דהא מבואר במדרשי רז"ל שאברהם אבינו ע"ה בברית בין הבתרים ברר לבניו שעבוד מלכיות תחת גהינם, וא"כ היכי קאמר לא היתה שולטת בהם שום אומה ולשון, ונראה ודאי דלא אפשר מבלי שעבוד מלכיות שברר להם אברהם אבוהון, אלא הכוונה שאם היו שומרים שבת ראשונה נהי דהולכים בשעבוד מלכיות, מ"מ לא היה נגזר עליהם כ"כ שעבוד קשה, וזהו שדייק באומרו לא שלטה בהם כלומר בגופם ובכל אשר להם אלא משועבדים כמו עבד לרבו שמוטל עליו לעשות לו מלאכתו ולא יותר, ולא לעשות בהם כחפצם ורצונם דומה לגלות מצרים שנגזר עליהם שעבוד וקושי השעבוד שנעשה בהם, חד אמר משום שעשה אברהם אבינו ע"ה אנגריא בת"ח, וח"א משום עון שהיה בידם שמכרו את יוסף, אף כאן דאם היו שומרים שבת כהלכתו לא היה נגזר כ"כ קושי השעבוד, וזה ג"כ כונת אומרם ז"ל דכל השומר שבת כהלכתו ניצול משעבוד מלכיות, ע"ד שכתבתי. א"נ זה האיש ששומר שבת כהלכתו דנמחלים כל עונותיו דאפילו עובד ע"ז כאנוש מוחלים לו, ובודאי שאיש כזה אינו צריך גהינם לכפר עליו, וממילא אם שעבוד מלכיות אינו צריך ויהיה איש כזה ודומהו כשבת לוי שהיו במצרים שהיו פנויים מעבודת פרך, וכן נמי כוונת אומרם ז"ל דהשומר שבת כהלכתו ניצול מחבלי משיח וממלחמת גוג ומגוג שזכות השבת מגין עליו אפילו בימים ההם ואינם פונים אליו, ולא תקשי על ההוא תנא ליתיה ולא נחמיניה דאמרי נתפחד מחבלי משיח אטו ההוא תנא ח"ו לא קיים שבת וג' סעודות כהלכתן, די"ל בפשיטות שהיה מתיירא שלא יגרום החטא או היה ירא שמא איזה שבתות לא קיים בהם ג' סעודות, ועוד י"ל דהא דאמר ליתיה ולא נחמיניה לא כשביל עצמו קאמר אלא משום שלא יראה בצער ישראל ויצטער, ואינו יכול לסבול צערם של ישראל, וראיתי להגאון מהרש"א ז"ל דהק' שיזכה זה המקיים ג' סעודות בשבת שינצל מחבלי משיח ויזכה ליום בואו ממש כי אחרי אלה ימי הצרה יבואו ימי השביתה והמנוחה לצדיקים אשר שם שבת מורה עליהם, וע"כ המשמרו והמענגו כראוי בג' סעודות גם אלו ימי הצרה של חבלי משיח יהיו לו ימי מנוחה ושלוש ואין עוד שום צרה אחריה כלל, מבואר מדבריו שזוכה ורואה את המשיח מבלי שרואה חבלי המשיח כלומר אם יבא המשיח בימיו הוא יהיה ניצול מחבלי משיח, ואם רוב ישראל שומרים ב' שבתות כהלכתן או שבת אחת אליבא דמדרש שוחר טוב, אז מיד נגאלים ואינו צריך אז חבלי משיח.

עוד אמרו שם בפרק כל כתבי אמר ר"נ תיתי לי שקיימתי מצות ג' סעודות בשבת
 ופירש רש"י ז"ל שישולם לי שכרי, והקשה הגאון מהרש"א ז"ל ממאי דתנינא אל
 תהיו כעבדים המשמשים את הרב על מנת לקבל פרס ע"ש. ולע"ד דלק"מ מכמה טעמי
 חדא כמ"ש הרב אברבנאל שהביא מהר"ש אוזידא משמו דההיא משנת חסידים עש"ב.
 וא"כ י"ל דר"נ לא היה מחזק עצמו כחסיד ומדרך ענוה אמר כן, ועוד דכונת רש"י הוא
 שלא לומר אקיים מצות בוראי כדי שיעשה לי צרכי שפירש דברי אנטיגנוס על הגמול
 הגשמי אבל על שכר הגמול הנפשי בזה לא דבר התנא כלל, ואפילו עבד על מנת
 לקבלו אין בו גנאי על זה, וא"כ מאי מקשה המהרש"א על רש"י ז"ל דאיהו אזיל
 לשיטתיה דע"מ לקבל פרס היינו שכר הגשמי, ור"נ דקאמר תיתי לי היינו על שכר
 עוה"ב, וכ"ת א"כ פשיטא שישולם לו שכרו והא אינו מקפח שכר שום בריה, ויש
 ליישב דכוונתו לומר שישולם לו שכרו ממה"ד ולא ממדת החסד, כמו שכר כל המצות
 דיש עליהם טענת מי הקדימני, וכשעושה המצוה בשמחה ובזרוז אז נוטל שכרו מן
 הדין בעבורי, אבל העיקר המצוה אין לו שכר מן הדין ואם כן מאי דקאמר ר"נ תיתי לי
 שקיימתי ג' סעודות היינו בכל תנאיה בזרוז ובשמחה, וא"כ כפי הדין ישולם לי שכרי,
 וזהו שפירש רש"י תיתי לי ר"ל מלשון ישולם שהוא עפ"י הדין, ומכ"ש לפי מש"ל
 בשם הרב עיון יעקב דפירש כוונת אומרם כל המקיים ג' סעודות לאו על עצמו קאמר
 אלא שמזכה לעני לעשות ג' סעודות יותר מחיובו ע"ש, וא"כ גם כאן שאמר תיתי לי
 שקיימתי ג' סעודות על כוונה זו שזכה וזיכה לעני שיקיים ג' סעודות, דעל זה ודאי יוכל
 לתבוע שכרו מן הדין, דכל שנעשה במצוה יותר מחיובו לית בה טענת מי הקדימני
 וראוי ליקח שכרו עפ"י הדין הגמור, וא"כ כמה וכמה צריך האדם לחונן על הדלים
 בע"ש כדי שיהיה ספק בידם לעשות ג' סעודות בשבת, ואל יניחו אותם ביום השבת
 לחזר על הפתחים ולהיות הלוחם בשבת כמו בחול, ועוד יתכן מחמת דוחקו יבא
 להשכיר עצמו לגוי לעשות לו איזה מלאכה ביום שבת, כי ידוע שהעניות מעברת ארם
 על דעתו ועל דעת קונו, ועוד דביום השבת יותר יהיה לו לעני הזה תרעומת על הקב"ה
 מימות החול, בראותו שכל בני אדם נחים ושוקטים בבתיהם ואוכלים ושותים
 ומתענגים, והוא הולך נע ונד ממקום למקום, וא"כ זה הזריז שנתן לו בע"ש יותר ממה
 שהיה נותן לו בימות החול, ועל ידו נח העני, דמלבד שהצילו מהצער שהיה נודד
 ממקום למקום, אלא גם הציל להקב"ה כביכול מתרעומת הגדולה הזאת ונתן שלום
 בינו ובין העני, וזה רמו שאומ' בשבת שבת שלום ר"ת למפרע תנו בע"ש לעני ועי"ז
 יהיה שלום, וכאמור ומה טוב ומה נעים במה שנהגו באיזה מקומות לעשות תמחוי
 בשבת משום העניים, וראויה מצוה זו להגין על הדור. גם יזהר מאד מדבור חול אלא
 יבחר בשתיקה בשבת, וכמו שדרשו דורשי רשומות שבת ר"ת שתיקה בשבת תהיה
 ובפרט לנשים הדברניות שצריך למחות בידם שלא ידברו ביום השבת, וכן היה אומר
 רשב"י לאמו שתוקי ששבת היום. ואל יעשה שום חטא שיהיה גורם להפוך מדת

הרחמים למדת הדין, וכמו שרמזו חכמי הקבלה בפסוק אל יצא איש ממקומו, דא קב"ה, אל יצא ממקומו ממת הרחמים למדת הדין, עוד אז"ל שאין הדליקה מצויה אלא במקום דיש חלול שבת, שנאמר, ואם לא תשמעו לי לקדש את יום השבת וגו', והבאתי אש בשעריה ולא תכבה מאי ולא תכבה בשעה שאינם מצויים בני אדם לכבותה, ופירש"י ביום השבת. וכתב שם המהרש"א דאין לך פורענות כמו האש שמכלה את הכל והכוונה כמו שזוכה המשמר שבת כהלכתו לנחלה בלי מצרים כלומר בלי שיעור, כך העונש יהיה בלתי שיעור, וכמו שהוא חלל שבת ולא שמרו כן במדה ההיא נפרעים ממנו שיתנו לו הפורענות ביום שבת ולא ימצא מי שיכבה אותה שרוב השריפות באים בשבת, ויש בזה רמז בקרא לא תבערו אש בכל מושבותיכם ביום השבת, כלומר אל תחללוהו ולהיות גורמים שיבערו האש בכל מושבותיכם שיהיה דליקה ואין מכבה אותה משום שהיא באה בשבת. א"נ דה"ק לא תבערו ואם לא נזהרתם בלאו זה אז יהיה אש בכל מושבותיכם ביום שבת, דאז ליכא מי שיכבה אותה. הא למדת עונש המחלל שבת ושכר המקיימו בכל תנאיו ובחרת בחיים ובכל הטוב האמור. עוד אמרו בשוחר טוב אר"י כל עסקא דשבתא כפול, עומר כפול, קרבנו כפול, לחמו כפול, אזהרותיו כפולים, מזמורו כפול מזמור שיר, ענשו כפול ושכרו כפול, ובשביל השבת ניצול אדה"ר מן גהינם שנעשה לו השבת סניגור, שאמר לפניו ית' בששת ימי המעשה לא נענש אדם בעולם ובי אתה מתחיל זו היא קדושתו וזו היא מנוחתו, כיון שראה אדה"ר כן פתח ואמר מזמור שיר ליום השבת.

עוד אמרינן בפרק כל כתבי כל המתפלל בערב שבת ואומר ויכלו באים שני מלאכי השרת המלויים לו לאדם ומניחים ידיהם על ראשו ואומרים לו וסר עונך וחסאתך תכופר ע"כ. הקושי מבואר בזה המאמר חזא דאיך בשביל ב' דברים הללו שיזכה שיאמרו לו וסר עונך, והא הסרת החטא בעיא תשובה. ועוד הא קי"ל ד' חלוקי כפרה שדרש ר' ישמעאל מקראי דאם עבר על עשה ושב תכף מוחלים לו, ואם עבר על ל"ת תשובה תולה ויוה"כ מכפר, עבר על כריתות ומיתות ב"ד תשובה ויוה"כ תולין וייסורין גומרים וכו', וא"כ היכא קאמרי ליה וסר עונך סתם דמשמע כל עבירות שבידו, דלא אמרו אלא כל השומר שבת כהלכתו נמחלים לו כל עונותיו ולא משום תוספת שבת לחוד, ועוד דהול"ל המתפלל בליל שבת ואמאי נקט מע"ש ולהא כבר כתבו המפרשים דמכאן דבעי' להוסיף מחול על הקודש.

אמנם כדי שיובן צריכין אנו להקדים מ"ש הרב בעל עשרה מאמרות דאחד מהטעמים שהחוטא מקובל בתשובה משום דקי"ל דמוסיפין מחול על הקדש, דהעונות עצמם שהם חול יהיו קדש, שהזדונות יהיו זכיות, וכאומרם ז"ל דגדולה תשובה שזדונות יהיו זכיות, ובזה יתבאר הכל שפיר ונכון דכיון דהתפלל מע"ש מבעוד יום הרי דאזיל ומודה דמוסיפין מחול על הקדש, וא"כ ממילא נודע דיש תקנה לחוטא

חכמה דרך הקדש ומוסר קצה

בתשובה שיהיו עונותיו זכיות שהחול יהיה קדש ע"י תשובה מאהבה, וא"כ תכף באים מלאכי השרת ומבשרים אותו שמקובלת תשובתו כששב מאהבה, דלתשובה מאהבה לא צריך לד' חלוקי כפרה, שהיה ר' ישמעאל דורש דר"י איירי כששב מיראה ולא כששב מאהבה.

עוד אמרו שם דבעי לומר ויכלו בקול רם ומעומד משום דקי"ל דעדות מעומד, כדכתיב ועמדו שני האנשים, ואז"ל אלו העדים. והכא גם כן שמעידים ישראל על הקב"ה שהוא ברא את העולם ואין העולם קדמון, ושהוא יחיד נמצא ואין שני לו, לאפוקי מכת הכופרים במציאותו. וגם יש מהם שסוברים שיש ח"ו שתי רשויות, וא"כ יש לחקור כיון דישראל באים להעיד על אחדותו יתברך היאך תועיל עדותם, בממ"נ דאם הם נקראו בנים הרי קי"ל דאין האב מעיד על בנו ולא בנו עליו, ואם אינם עושים רצונו של מקום ממ"נ ג"כ אינם יכולים להעיד דהעבד פסול לעדות, וכן ג"כ רשע פסול לעדות, וכבר חקרתי חקירה זו בספרי הקטן ספר פני אהל מועד (דרוש ג, דר"ה דף נ ע"א) וישבתי חקירה זו עפ"י מה שראיתי להגאון

עוד אמרו שם דבעי לומר ויכלו בקול רם ומעומד משום דקי"ל דעדות מעומד, כדכתיב ועמדו שני האנשים, ואז"ל אלו העדים. והכא גם כן שמעידים ישראל על הקב"ה שהוא ברא את העולם ואין העולם קדמון, ושהוא יחיד נמצא ואין שני לו, לאפוקי מכת הכופרים במציאותו. וגם יש מהם שסוברים שיש ח"ו שתי רשויות, וא"כ יש לחקור כיון דישראל באים להעיד על אחדותו יתברך היאך תועיל עדותם, בממ"נ דאם הם נקראו בנים הרי קי"ל דאין האב מעיד על בנו ולא בנו עליו, ואם אינם עושים רצונו של מקום ממ"נ ג"כ אינם יכולים להעיד דהעבד פסול לעדות, וכן ג"כ רשע פסול לעדות, וכבר חקרתי חקירה זו בספרי הקטן ספר פני אהל מועד (דרוש ג, דר"ה דף נ ע"א) וישבתי חקירה זו עפ"י מה שראיתי להגאון מהרש"א ז"ל שכתב על הא דאמרינן ועשיתם אותם, אתם כתיב. אם עשיתם את התורה הרי אני מעלה עליכם כאלו עשיתם את עצמכם, וכתב שם הרב הנז' דנ"מ לענין עדות דכיון שהם עושים את עצמם הרי אינם בניו, ולא שייך בהו לומר דאין הבן מעיד על אביו, ואין האב מעיד על בנו, אלא דשניהם יכולים להעיד זה לזה להקב"ה במעשה בראשית, אבל אכתי יש לחקור דהא אמרו ז"ל דכל השומר שבת כהלכתו נעשה שותף להקב"ה בכל מעשה בראשית, והרי קי"ל בדין דאין השותף יכול להעיד לשותפו בדבר שנוגע ליה ומטי ליה הנאה ממנו, וי"ל הא קי"ל דבדיני ממונות תתקיים העדות בשאר, והכא מיעוטא דמיעוטא ששומרים שבת ככל הלכותו ותתקיים העדות בשאר, והנה ידוע ג"כ דמירידת גשמים בשבת מוכח דהקב"ה יחיד בעולמו וליכא רשות אחרת לאסור עליו, ואם איתא די שרשות אחרת לאסור עליו היכי יכול ח"ו להוריד גשמים בשבת, הא כיון דאינו שומר שבת היכי מוציא מרשות לרשות, אלא ודאי דכ"ע דיליה והוי כמטלטל בחצרו, ועפ"ז

יתבארו הני קראי דכתיבי בתורה והיה אם שמוע תשמעו וגו' לאהבה את ה' אלהיכם ולעבדו, כלומר להיות מודים שהוא אחד ולעבדו לבדו, והא ראייה שהוא יחיד. שהרי ונתתי מטר ארצכם בעתו ודרשו ז"ל בלילי שבתות, וכיון שאני מביא מטר בלילי שבתות מזה מוכח בבירור שהוא יחיד בעולמו וכ"ע דיליה. א"נ דה"ק והיה אם וגו' לעבדו ואתם מודים שאני יחיד אז אוכל ונתתי מטר ארצכם בעתו בלילי שבתות, אבל אם אין אתם מאמינים שאני יחיד א"כ לדידכו לא מבעיא דלא אוכל להביא גשמים בלילי שבתות אלא גם בחול, וחרה אף ה' ועצר את השמים ולא יהיה מטר מכל וכל ואבדו מהרה, וכדאמרינן כל המשתף ש"ש עם ד"א נעקר מן העולם, ומש"ה ושמתם את דברי אלה על לבבכם כדי שלא תבואו לחטוא עמי.

אמנם אכתי יש לחקור דהא אמרינן בגמ' כתיב לה' הארץ ומלוואה וכתיב השמים שמים לה' והארץ נתן לבני אדם, ומשני כאן כשעושים רצונו של מקום כאן כשאין עושים רצונו של מקום, וא"כ אדרבה כשעושים רצונו של מקום הארץ נתן לבני אדם וא"כ היכי מוריד גשמים בשבת הא מוציא מרשות היחיד לרשות הרבים, והנראה ליישב בפשיטות דכשישראל עושים רצונו של מקום נקראו גוי אחד בארץ, וכדאמרו ז"ל אתם עשיתוני חטיבה אחת בעולם וכו' ונאה ליחיד להציל את היחיד. וא"כ הרי קי"ל דמן התורה יכול להוציא מרשות היחיד לרשות היחיד, ומזה נראה ליישב עפ"י מה שראיתי למהרש"א שכתב שהגשמים הם באים מעולם הגלגלים שהוא רשות הרבים בעולם התחתון, וא"כ לא הוי כמוציא מרשות היחיד לרשות הרבים דתרוייהו רה"ר אקרו, ועוד ראיתי להרב זרע ברוך ז"ל שכתב דטעם הורדת גשמים בשבת משום שמתחלת ימי בראשית העמיד את מערכת השמים לעשות כן לכל ימי עולם בדרך הטבע, והוא עפ"י מאי דקי"ל בדין דנותן אדם קורת בית הבד על הזיתים ועל הענבים שהם זבין מאליהן בשבת, וכה"ג הורדת הגשמים בשבת דמאחר דהעמיד טבע העולם בבת אחת מתחלת הבריאה בימי החול של כל ששת אלפים דהאי עלמא, א"כ הם שוב זבים מאליהם אפילו בשבת עכ"ל, עש"ב. וקשיא לי על דברי שניהם המהרש"א והר"ב ז"ב דא"כ אמאי לא שני ליה רבן גמליאל לההוא מינא כששאל אותו אם אלהיכם שומר שבת אמאי מוריד גשמים בשבת הנהו שנויי דשני המהרש"א והז"ב ויש ליישב.

עוד יש לרמוז בהאי קרא שהבאנו לעיל אם תשיב משבת רגלך וגו' אז תתענג וגו' כי פי ה' דבר, דבא לאשמעינן דאין טעם השבת כדי לנוח ממלאכת ששת ימים יום אחד, וכדעת אותו המין שאמר מה יום מיומים ולפי דעתו שמחשבים מעת שהתחיל במלאכתו, דמי שהתחיל במלאכה יום ג' צריך שישבות ביום ב' הבא אחריו, דהא ליחא. אלא ישבות משום כי פי ה' דבר שצוה לשבות ביום השביעי כסדר ימי בראשית ביום שנח בו הקב"ה, וסמבטיון יוכיח.

איתא במדרש ילמדנו ביום הח' ימול, ילמדנו רבינו מי שיש לו מכה באזנו מהו שיהיה מותר לרפאתו בשבת, כך שנו חכמים כל ספק סכנה דוחה שבת עכ"ל. ופליאה נשגבה ממני דאיך ולמה קבע המדרש שאלה הזאת על זה הפסוק דהיה לו לקבוע שאלתו על פסוק שהזוהיר וצוה על המלאכה ולא על פסוק זה שאינו מענין השאלה, והתשובה אמנם נלע"ד שיובן עפ"י משז"ל בגמ' מנין לפקוח נפש שדוחה שבת מק"ו דמילה, ומה מילה שהיא אחד מאבריו של אדם דוחה שבת פקוח נפש לא כל שכן, ומקשי שם הא איכא למפרך מה למילה שכן ודאי אבל לגבי פקוח נפש ספק אלא מכאן ושמרו בני ישראל את השבת חלל עליו שבת אחת כדי שישמור שבתות הרבה, כלומר והיינו מדכתיב לעשות את יום השבת דהא כבר כתיב ושמרו בני ישראל את השבת ומאי לעשות את יום השבת, אלא הכונה דאע"ג דשמרו בני ישראל בשב ואל תעשה לפעמים שצריכים לעשות מלאכה ביום השבת כגון לחולה משום שצריך לחלל שבת אחת כדי לשמור שבתות הרבה, וא"כ י"ל דבעל המדרש שקבע שאלתו על פסוק זה דכתיב ביום הח' משום דס"ל כמו שאמרו ודרשו בתלמודא מנין שמילה דוחה שבת דכתיב וביום הח' ימול אפילו בשבת, וא"כ מזה ילפינן ג"כ דפקוח נפש דוחה שבת מק"ו דמילה, שהיא באחד מאבריו של אדם דוחה שבת פקוח נפש של כל האברים עאכ"ו. ועל זה קשיא ליה קושיא דתלמודא דאיכא למפרך מה למילה שכן ודאי אבל פקוח נפש ספק, וא"כ ילמדנו רבנו מי שיש לו מכה באזנו מהו שיהיה מותר לרפאתו בשבת דממילה ליכא למילף, דהתם ודאי. ועל זה השיב לו התרצן ואמר כך שנו חכמים כל ספק סכנה דוחה שבת, והיינו מדאמרינן ושמרו בני ישראל את השבת שדרשו בו רבנן דיחלל שבת אחת כדי שישמור שבתות הרבה ודוק כי חריף, באופן אילו ידעו העולם מעלת השבת אצל הקב"ה בודאי היו נזהרים בו מאד מאד כי ענשו מאד מאד ושכרו מאד מאד, ואמרינן בשוחר טוב אמר הקב"ה ז' רגיעים בראתי ומכולם לא בחרתי לשכון אלא בערבות, שנאמר סולו לרוכב בערבות. ז' ארצות בראתי ומכולם לא בחרתי אלא בא"י שנאמר עיני ה' אלהיך בה. ז' ימים בראתי ומכולם לא בחרתי אלא ים כנרת, שנאמר נפתלי שבע רצון ומלא ברכת ה' ים ודרום ירשה. ז' עולמות בראתי ומכולם לא בחרתי אלא שביעי, ו' לצאת ולבא ואחד שכולו שבת ומנוחה לחיי העולמים. ז' ימים בראתי ומכולם לא בחרתי אלא יום הו' שנאמר ויברך אלהים את יום השביעי וכל מי ששומר את השבת הקב"ה מוחל לו על כל עונותיו, שנאמר מחללו מחול לו, וכשהוא נכנס אנו מקבלים אותו בשירים ומזמורים שנאמר מזמור שיר ליום השבת, בשש שעות בע"ש נכנס אדם לג"ע והיו מלאכי השרת מקלסין לפניו ומכניסין אותו מזמור שיר ליום השבת שלא שמש בו אפילה, אתה מוצא בכל יום כתיב ויהי ערב ויהי בקר ובשבת לא כתיב ביה ערב, אמר ר' לוי ל"ו שעות בשבת ולילו שהיה בקר ושבת עצמה, כיון שראה אדם מוצאי שבת עם דמדומי תמה ומתחיל החשך לבא טפח על פניו ואמר אוי לי שמא זה שא"ל הקב"ה הוא ישופך ראש והוא מביאו עכשיו,

שנאמר, ואומר אך חשך ישופני, והיה יושב ומהרהר בלבו שמא יבא הנחש שהטעה אותי בערב שבת וישופני עקב, מיד נשתלח לו עמוד של אש להאיר לו ולשמרו מכל רע, ראה לעמוד האש ושמח בלבו ואמר עכשיו אני יודע שהמקום עמי וכירך בורא מאורי האש, וכשהרחיק ידו מן האש אמר עכשיו אני יודע שנבדל הקדש מן החול שאין לבער אש בשבת, וי"א שזימן לו הקב"ה ב' אבנים אחת של אופל ואחת של צלמות ונטל אדם את ב' האבנים והקישן זו על זו ויצא מהם אש והבדיל, ולפיכך אנו מבדילים במוצאי שבת. ולע"ד שלזה רמזו ז"ל באומרם מתוך אפילה אורה, על ב' אבנים הללו שהן אופל וצלמות ויצא מהם אורה. דבר אחר ליום השבת ליום ששבתו המזיקין מן העולם ליום שישבו עמי לשלום, ד"א ליום השבת מן המלחמות גרש אדם ויצא מג"ע וישב לו בהר המוריה ששערי ג"ע סמוכין להר המוריה שמשם לקחו ולשם החזירו, מאיזה מקום לקחו ממקום בית המקדש וישב סמוך לג"ע בהר המוריה, הקב"ה שמר את השבת בעליונים ואדם שמר אותו ראשון בתחתונים, יהיה השבת משמרו מכל רע ומכל סעיפי לב טוב להודות לה' אדה"ר אמרו כדי שילמדו כל הדורות שכל מי שמודה על פשעיו ועוזב ניצול מדינה של גהינם, להגיד בבקר חסדך לכל באי עוה"ב שהם דומים לבקר, ואמונתך כלילת לכל באי עוה"ז שהם דומים ללילה, יגידו ויאמרו אמונתו וחסדו שעשה עמי שהצילני מדינה של גהינם. אמר הקב"ה איני רוצה מישראל אלא זמר בכנור הגיון פיהם, שנאמר עלי הגיון בכנור, אמר אדם הראשון שמחני הקדוש ב"ה והכניסני בג"ע והראני מקום שכינת הצדיקים בג"ע, והראני ד' מלכיות מושלן ואובדן, והראני בן ישי מושל לעתיד לבא, ולקחתי משנותי ע' שנה והוספתי לו על ימיו, ונתן לאל רנן ושבת וזמר במעשיו שנאמר במעשה ידיך ארנן.

דרך ארץ

פרק א

תמן תנינן במס' אבות, יפה תלמוד תורה עם דרך ארץ שיגיעת שניהם משכחת עון, וכל תורה שאין עמה מלאכה סופה בטלה וגוררת עון. וכן אז"ל במס' ברכות גדול הנהנה מיגיעו יותר מירא שמים, דאלו בירא שמים כתיב אשרי כל ירא ה', ואלו בנהנה מיגיעו כתיב אשריך וטוב לך אשריך בעוה"ז וטוב לך בעוה"ב. והנה כבר דקדקו המפרשים ז"ל במאמר זה דבמאי איירי זה הנהנה מיגיעו אם הוא ירא שמים ונהנה מיגיעו פשיטא שהוא גדול מהירא שמים לבד, ואם הוא אינו ירא שמים מלבד שאינו גדול אלא גם רשע יקרא, והתירוץ לזה מבואר דודאי תרוייהו ירא שמים נינהו, אבל יש תרי גווני ירא שמים, אחד קורא ושונה כל היום ואינו פונה לשום עסק וס"ל כרשב"י, דמאי דכתיב והגית בו יומם ולילה דברים ככתבן, ומסיים שם הגמ' דהרבה עשו כר' שמעון בן יוחאי ולא עלתה בידם והווי קרחים מכאן ומכאן, והווי כמו שאמר התנא שאמר כל תורה שאין עמה מלאכה סופה בטלה וגוררת עון, ואם ישב ללמוד כל היום על סמך שיש לו על הצבור גם זה בכלל תורה שאין עמה מלאכה וכו', אבל אם עושה תורתו קבע ומלאכתו עראי כר' ישמעאל כדי שיהנה מיגיע כפיו ושלא יטריח על אחרים לפרנסו ניצול מהבושה, דמאן דאכיל דלאו דיליה בהית לאסתכולי באפיה מאריה. וכן אז"ל דכל הצריך לבריות פניו משתנים ככרום, כדכתיב כרום זלות לבני אדם רחמנא יצילן מהאי כיסופא. וא"כ ודאי הנהנה מיגיעו ניצול מאותה בושה, וכבר ידוע מאמרם ז"ל במדרש על פ' מי הקדימני ואשלם שעתידה בת קול שמכרזת ואומרת מי פעל עם אל יבא ויטול שכרו, מי עשה מזוזה עד שלא נתתי לו בית, מי מל את בנו עד שלא נתתי לו בן, מי עשה צדקה עד שלא נתתי לו ממון, וכמו שאמר דוד המלך ע"ה משלך נתנו לך, וכן כיוצא בכל המצות באופן דאין לשום בריה אצל בוראה כלום.

וא"כ לפי זה חזרה חקירת מרן הקדוש מהר"י קארו למקומה, ששאל למגיד דמה הועילה ביאתו של האדם לעוה"ז וסופו אם זוכה תוזרת נשמתו למקום שחוצבה תחת כסא הכבוד ליהנות מזיו השכינה וכמו שהיתה קודם שבאה לעולם, וא"כ מה הרויחה נשמתו בבואה לעוה"ז, והשיב לו המגיד דקודם שבאה לעולם היתה ניוזנת מצד החסד ולא מן הדין, ומאן דאכיל דלאו דיליה בהית לאסתכולי באפיה. אבל בכיאתה לעולם שטורחת לעשות תורה ומעש"ט ואז ניוזנית מיגיע כפה בדין ולא מצד החסד, שעין בעין תחזה השכינה ולא תבוש. וא"כ לפי האי מימרא שכתבנו דאין לבריה אצל בוראה כלום בטענת מי הקדימני ואשלם אם כן חזרה חקירת מרן ז"ל למקומה, דמאי אהניא ביאתו של אדם בעוה"ז, וכבר נאמרו בזה תי' רבים למפ' ז"ל. גם אנכי העבד ישבתי לחקירה בכמה אופנים, אכן הצריך לעניינינו הוא מה שתירץ

הגאון מהרש"א ז"ל בחידושי אגדות שלו על הא דאמרינן הכל בידי שמים חוץ מיראת שמים, שפירש הרב ז"ל שהכל בידי שמים שכל המצות בידי שמים שהוא נתן לו ועושה, ובכולם יש טענת מי הקדימני חוץ מיראת שמים שהיא מסורה ביד האדם, כדכתיב מה ה' אלהיך שואל מעמך כי אם ליראה, דבזה ליכא טענת מי הקדימני ושפיר ניזון בזרוע ולא ממדת החסד עש"ב. נמצא לפי האמור דאם הוא ירא שמים לבד שעוסק בתורה תמיד אבל אין לו שום מלאכה להתפרנס ממנה ומוכרח להיות נהנה מן הבריות א"כ לא ניצול כי אם מבושה של עוה"ב, דהיה מתחלה ניזון ממדת החסד ומאן דאכיל דלאו דיליה בהית לאסתכולי באפיה מאריה, אבל ע"י שבא לעוה"ז ושמר כל לא תעשה מיראתו מהי"ת שצוהו עליהם לא נשאר לו עוד בושה בחזרתו לעוה"ב, משום שהוא אכיל דיליה, אבל עכ"פ לא ניצול מבושת עוה"ז דכל ימיו אכיל דלאו דיליה, אבל אם הוא ירא שמים ונהנה מיגיעו ואינו נצרך לאחרים אז מלבד שאין לו בושה בעוה"ב אלא גם בעוה"ז ניצול מהבושה שמחבייש הצריך לבריות, וזהו דקאמר אשרי כל ירא ה' ההולך בדרכיו, שכל היום עוסק בתורה ובראת ה' שניצול בזה מהבושה של העולם הבא, משא"כ אם היה ירא את ה' ועם היראה יגיע כפיו הוא אוכל ואינו נהנה מן הבריות, אז אשריך בעוה"ז וטוב לך לעולם הבא, דהשתא יש בידך תרתי לטיבותא שניצול מבושת עולם הזה ועולם הבא, מש"ה שפיר אמרי גדול הנהנה מיגיעו יותר מירא שמים, וכאמור, דזה הנהנה מיגיעו בשתים ועלתה לו. ומזה ג"כ יובנו דברי דוד ברוח קדשו באומרו אשרי איש ירא את ה' במצותיו חפץ מאד, עפ"י מה שידוע מה שתי' המפרשים על טענת מי הקדימני ואמרו שודאי על עיקר המצוה שהוא עושה אין לו שכר מן הדין משום מי הקדימני, אבל מה שיש לו לתבוע מן הדין הוא על שעושה המצוה בשמחה ובטוב לבב ובזירוז, ע"ד שאמרו זריזין מקדימין למצות כלומר שאין בהם טענת מי הקדימני, וזהו אשרי איש ירא את ה' שמקיים ל"ת ובמצותיו חפץ מאד כלומר שמחפצו ורצונו רודף אחריהם בזירוז גדול, דהשתא ליכא עליו טענת מי הקדימני משום שהוא ירא שמים, וגם מלבד היראת שמים עושה המצות בזירוז ובשמחה, וע"י שתים אלו זוכה שניצול מבושת עוה"ב וגם מבושת עוה"ז, שזוכה שגבור בארץ יהיה זרעו ולא יצטרך לא הוא ולא זרעו לאחרים, כאמור באופן שצריך האדם לעשות תורתו קבע ומלאכתו עראי שלא להצטרך לבריות, ואחז"ל לעולם ישכיר אדם עצמו לעבוד ע"ז ואל יצטרך לבריות, כלומר שיעבוד ע"ז שהיא לו כגון דא, או לפי שאינה לפי כבודו, או מפני שהיא קשה עליו מחמת שאינו רגיל בה, אפ"ה יעשנה ולא יצטרך לבריות, דזאת קשה יותר ממנה. וכן אז"ל פשוט נבלתא בשוקא ואל תאמר גבור רבה אנא וזילא בי מילתא ותצטרך לבריות, וכל המטיל עצמו על הצבור בחנם כלומר שיש בידו להסתפק במועט ממה שיש לו ומטיל עצמו על הצבור כדי לזון בריות, לע"ד דהוי זה בכלל גוזל את העניים. דרך משל אם יש סך ידוע בכל שבוע בשביל עניי העיר ובא זה ונטל מסך הזה בטענה שהוא ג"כ עני ואין

לו, ונתמעט חלק העניים בעבורו דאלולי הוא היה נותן לכל אחד גרוש אחד ועכשיו יצא חלקו מפחות גרוש הרי שגזלו לזה העני לגבות לו מחלקו, ועל זה נאמר לע"ד אל תגזול דל כי דל הוא, ולכאורה יש לדקדק דאיך מזהירו שלא לגזול לדל משום כי דל הוא, אטו שמותר לגזול למי שאינו דל, אלא עפ"י סגנון האמור אתי שפיר ונכון, דהכונה שאל יגזול דל ליקח מקופת הצבור כדי להתפרנס בריוח, והיינו דקא מסיים כי דל הוא בתמיהה, כלומר וכי דל אתה, והלא יש בידך להתפרנס משלך ע"י שאתה מסתפק במועט ואינך נקרא דל על זה, ולוקח מחלקו של דל זה, דבשלמא אם אתה באמת דל כמוהו ודאי שתוכל ליקח כמו שהוא לוקח, דמאי חזית וכו' אבל באמת שאינך נקרא דל לגבי זה שאין לו משלו אפילו כדי להתפרנס במועט, הכלל דכמה צריך אדם לזוהר מאד שלא להטריח עצמו על הצבור על הכלל ועל הפרט, בהיות לאל ידו לעשות מלאכה להתפרנס ממנה במועט ועכ"ז מניח המלאכה ורודף אחר הצדקה, וכל מה שלוקח הוי בכלל גזל וראוי למנעו ולגעור בו ולהכריחו לעשות במלאכתו ואל יבא בטענות רעועות, ומי לנו גדול מהלל הזקן ז"ל שהיה חוטב עצים, ור"י שהיה תופר מנעלים וכיוצא, שהיו עושים מלאכה שאינה לפי כבודם שלא יצטרך לבריות, וא"כ מצאה התמיהה מקום לנוח על דורותינו אלה שלכתחילה יושבים ללמוד כל היום מבלי שעושים שום מלאכה להתפרנס ממנה ועל דעת כן לומדים וסומכים על הצבור לפרנסם ונדחקים מאד על פרנסתם שמצפים לשלחן אחרים עד שירחמו עליהם, א"כ היאך דעתם מיושבת ללמוד תורה ולישא וליתן בהלכות כי אין דעתם עמם כי האי שמעתתא צריכה צילתא כיומא דאסתנא (יום שמנשבת בו רוח צפונית). ופוק חזי מה שאמרו בירושלמי על רבי יוחנן שיום אחד היה בבית המדרש לומד עם ריש לקיש, וכל מה שהיה ר"ל אומר היה מנענע לו ראשו רבי יוחנן ולא היה מקשה לו כלום הפך מנהגו שהיה מנהגו שאם הקשה לו ר"ל איזה קושיא היה מפרק לה ר"י בכ"ד פירוקי, והיום דאיהו שותק והיה תמה ר"ל ע"ז והשיבו ר"י דאל תתמה יען כי הכל תלוי בלב והלב תלוי בכיס אבד הכיס אבד הלב. הנך רואה מהמעשה הנורא הזה דאפילו יום אחד שלא נמצא בכיסו של ר' יוחנן מעות אותו היום נתבלבלה דעתו ולא היה יכול עוד להשיב אף שהיה חכם גדול מאד בדורו, א"כ מה נענה אנן בדורנו זה שתמיד מצפים לאחרים לתת לנו כדי מחייתנו, ותמיד הפרוטה אבודה מן הכיס כיצד יכולים ללמוד הלכות ודינים שבתלמוד שצריכים מאד עיון רב ומתון וישוב הדעת, תורה היכן היא כל עוד שמוכרחים ללכת ולחפש אחר פרנסתנו ולהמציא יש מאין, ואפילו הבעלי בתים אשר אנו סומכים עליהם שדרכם להשגיח על הת"ח מטה ידם ואין לאל ידם לעשות כמו שנהגו לעשות, ואם המקוה הושחת מאין ימצא מים ומאין יבא עזרי.

והנה באמת שסבת כל זה הוא שעכשיו בזמננו זה כל המלאכות היוצא מהם ריוח הם מלאכות של יד, דעליהם נאמר בגמרא שב שני הוה כפנא ואבבא דאומנא לא

חליף, ואלו המלאכות כולם ביד אוה"ע ואין ביד ישראל שום אחד מהם, ומתוך זה בני ישראל עוסקים בפרקמטיא ומשא ומתן קונים סחורות ומוכרים אותם ללוקחים באמונה, כי אין להם ממון להתעסק בו שגדע בחרי אף קרן ישראל, ומעט מהמעט שהיו עשירים ונושאים ונותנים בממון שלהם ומרויחין, אבל רובא דרובא נושאים ונותנים שלווין ומלוין, ובקרב שנים מועטים באין לידי שבר, ושוב אין לאל ידם להתעסק במשא ומתן והולכים ונעשים סרסורים בין המוכר והקונה, וכל היום הולכים ובאים הלך ושוב ואין להם מנוחה לישב אפילו שעה א' כדי לתווך השלום וירצו לקונה לקנות ולמוכר למכור, ולוקחים שכירות של הסרסרות. ולע"ד שלזה רמזו רז"ל באומרם עתידין כל בעלי אומניות לעמוד על הקרקע, ופירש"י שלא יש להם עוד אומנות להרויח ממנה והולכים לשדות לחרוש ולזרוע עכ"ל. ולולי דבריו הייתי מפרש לעמוד על הקרקע דהיינו שיהיו סרסורים שכל היום הולכים ובאים על הקרקע ונעשית זאת מלאכתם שהולכים ובאים לעשות סרסוריא שלא נשאר בידם עוד ממון לישא וליתן בו, וזהו שרמז הנביא באומרו על צוארנו נרדפנו יגענו ולא הונח לנו, ולפ"ז לכאורה יש לתמוה על ר' יוסי שאמר מניח אני כל אומניות שבעולם ואיני מלמד את בני אלא תורה, וכי האי תנא פליג אתנא חבריה דאמר יפה ת"ת עם דרך ארץ, שיעשה התורה קבע ומלאכתו עראי, וכל תורה שאין עמה מלאכה סופה בטלה, ובודאי שצ"ל שכוונת אומרו מניח אני כל האומניות וכו', הכונה לומר דקודם כל אומניות שבעולם בתחלה מלמדו תורה ואח"כ מלמדו מלאכה, שתהיה תורתו קבע ומלאכתו עראי וכמ"ש ר' ישמעאל.

או יתכן דקאי האי קרא כסברת רשב"י דס"ל דמאי דכתיב והגית בו יומם ולילה דברים ככתבן, ומלאכתו נעשית ע"י אחרים. והנה ודאי שאם אינו עשיר גדול מאד ויש בידו ליתן קרן לאחרים להרויח בו שניהם ולא יצטרך סופו לאחרים הא ודאי איש כזה או הוא או בנו ראוי לו לעשות כרשב"י, דאפילו ר' ישמעאל מודה דאם עביד כרשב"י ועולה בידו הא ודאי זה עדיף מעושה תורתו קבע ומלאכתו עראי, ואין קץ לשכרו. אמנם ר' ישמעאל סובר דאין התורה מצוה לאדם בדבר שרחוק לעשותו, כי כל התורה כולה דרכיה דרכי נועם וכל נתיבותיה שלום, ומוכרח לומר שמה שאמרו במדרש שוחר טוב דאסור לאדם ללמד בנו אומנות שלא יבטל מד"ת אפילו שעה א' שנאמר ובחרת בחיים, והיינו ודאי משום דס"ל כרשב"י ואיירי שיש בידו סמך שיוכל לחיות מבלי שיצטרך לבריות, ובזה יתבאר ג"כ מה שאמרו שם בשוחר טוב על מזמור א' אשרי האיש אשר לא הלך וגו', כי אם בתורת ה' חפצו. שכל מי שעוסק בתורה הקב"ה עושה לו חפצו, כלומר שממציא לו הקב"ה אחרים לעמוד ולטרוח בשלו בעדו, וכמו שאמר רשב"י שמלאכתו נעשית ע"י אחרים שאיש כזה הקב"ה עושה לו חפצו ועי"ז שבתורתו יהגה יומם ולילה מבלי שיצטרך הוא לעשות מלאכה בעצמו, ומובטח

לאיש כזה שלא יבא לידי עניות ויצטרך לבריות, אלא וכל אשר יעשה יצליח. ושמעתי מפי אדוני הרא"ש ז"ל שסיפר לו על רב אחד שהיה מופלג בדורו שהיה לפני דורו של ר' אבא שמימיו לא נהנה מהבריות אלא שהיה בקי בסרסרות ויוצא יום או יומים לשוק, ועושה איזה סרסרות ומרויח ותכף חוזר על לימודו עד שיוציא המעות שהרויח, דרך משל שהיה צריך בכל שבוע דמי פרנסתו עשרה גרוש או פחות או יותר, וביום שיוצא לשוק משום שכלתה פרוטה מהכיס, ובאותו יום שיצא עשה סרסרות והרויח סך שיספיק לו שבוע או ב' או חדש תכף חוזר אפילו בחצי היום, ואינו פונה לעשות סרסרות אחרת להרויח עוד, אלא חוזר מיד על לימודו ואינו יוצא עוד לשוק עד שלא נשאר מהמעות שהרויח כלום, ואז יוצא לעשות איזה סרסרות להרויח, וכך היה מנהגו בכל הימים שכל עוד שיש בידו כלום להוציא אינו יוצא לשוק, אפילו שידוע בעצמו שתכף שיוצא מרויח משום שהיה בקי מאד בסרסרות ודבריו נשמעים, וכל הגדולים העוסקים במשא ומתן צריכין לו ומחפשים אחריו לבא לסרסר להם, כי הוא מוצלח מאד ובנקל יביא הדבר לידי גמר טוב בין הקונה והמוכר, פעם א' היתה סחורה גדולה אצל א' ונלאו הסרסורים כדי לימכר על ידם כי יוצא ממנה ריוח גדול לסרסור שנמכרת על ידו וטרחו בה כמה ימים ולא עלתה בידם, ושלח הסוחר והודיעו להרב הנז' שיבא ויגמור הוא ולא רצה לצאת יען שעדין יש בכיסו מעות כדי להוציא ונשאת הסחורה עדין ביד הסוחר, ולאחר חדש אחד יצא הרב לשוק ושמע שעדין סחורה זו קיימת ותכף הלך אצלו והביא הדבר לידי גמר מעשה, וברגע הרויח בסרסרות זו כדי פרנסת כמה חדשים. ובודאי שעל רב כזה נאמר שהוא בתורת ה' שהקב"ה עושה חפצו וכל אשר יעשה יצליח, וזו היא דרך ישרה שיבור לו האדם שהיא תפארת לו מן האדם.

גם שמעתי שלפני דור זה שכל בעלי אומניות לוקחים עמהם ספר כל אחד לפי לימודו לחנות, וכיון שרואים עצמם פנוים פונים ללמוד בספר שהביאו עמהם, והן עתה בעון שאין בדורנו ממין זה אלא כשרואים שהם פנויים ממשא ומתן בחנות שלהם הולכים מחנותם מחנות לחנות אצל חבריהם להשיג גבולם, וכשרואים קונה שבא לקנות איזה סחורה מזה, רומז לו להקונה שלא יקנה ואומר לו שסחורה זו אינה נאה ואינה שוה שיעור זה, ושללו טובה הימנה ובפחות משיעור זה מוכר לו, ואם רואה שהסכים המוכר למוכרה בפחות אז אומר לו בא ואראך קו המדה שלי שהיא יותר גדולה מקו המדה של זה, ואם הוא דבר שתלוי במשקל אומר לו לקונה לך ושאל שזה שאתה קונה ממנו משקלותיו חסרים באופן שעושה כמה תחבולות ודברי שקר כדי למשוך זה הקונה אצלו, בא וראה כמה עשה האיש הזה עבירות חמורות על מיעוט ריוח שהרויח באסור, שקודם כל נקרא רשע כדין עני המהפך בחררה, ובא אחר ונטלה ממנו, וגם עבר על עשה ול"ת מדבר שקר תרחק ולא תשקרו, וגם הוי בכלל אפיקורוס שלא האמין בדברי חכמים שאמרו שמזונותיו של אדם קצובין, ואיך שביק היתרא

ואכיל איסורא, ועוד גזלו לחבירו דאין אדם נוגע במה שמוכן לחבירו, ואיך אומר כל יום ויום ערב ובקר וצהרים הרחמן הוא יפרנסנו בהיתר ולא באיסור, ואיך לא ירגיש במה שמוציא מפיו, ולא די בזה דהשתא מלבד שמשך הקונה אצלו וגנב דעתו אלא גם הוא הלך ואינהו במדה ובמשקל ובדמים, מלבד מה שחטא כנגד חבירו. ועל כיוצא בזה שאמר רבי יהושע במד' שהבאנו שאסור ללמד בנו אומנות, בא וראה כמה פעל ועשה זה בשביל להרויח מעט, ויתכן שלא ירויח כלל כי דחוק למעות ומש"ה מוכר בפחות, באופן שבדורותינו אלה קל בעיניהם איסור זה ונוהגים בו תמיד, והרי רואים בעיניהם שרודפים אחר פרנסתם ואינם מגיעים, דודאי בזה שעושים מקפחים פרנסתם בידם, וכמ"ש התנא אבל מה אעשה שאני מקפח פרנסתי בידי, וא"כ ממקום שבאו להרויח הם מפסידים, וגם רגיל דבר זה בחנונים שמרמים במשקל ובמדה ובכל שעה ושעה עובר תמיד על זה ואינו מרגיש בעצמו, ועל זה אמרו בגמרא דקשה ענשם של מדות יותר מענשם של עריות, דבעריות כתיב את כל התועבות האל, ובמדות כתיב את כל התועבות האלה, והם סבה לעקבות משיחא ולהכביד עול הגלות על ישראל. וכאומרם ז"ל למה נסמכה פרשת מקלות לפרשת עמלק לומר לך שמעוון משקלות בא עמלק, וקבלה בידינו שאינו נמחה שמו של עמלק עד בא הגואל, וכל עוד שלא נמחה שמו של עמלק אינם נגאלים, ואם כן עון המשקלות אדרבה גורם לבא עמלק ולהלחם, א"כ היאך יבא בן דוד ועל אלה כלומר על עון המשקלות שכתוב בהם על אלה חשכו עינינו בגלות המר הזה, ועל פרנסי הדור ומנהיגיו עליהם רמי חיובא להשגיח בזה לתור ולדרוש אחריהם ולמחות בידם ולהחזירם מעון זה החמור, והוא בעיניהם קל מאד והורגלו בו תמיד, ועל אלה חשכו עינינו מראות מה שעושים אלו, ואין מי שמוחה בידם. ובאמת דלכאורה יש לתמוה על דברי רז"ל שאמרו שקשה ענשם של המדות יותר מענשם של עריות, ובתורה מפורש איפכא שענשם של מדות הוא בלאו דוקא אבל ענשם של עריות יש בהם בכרת ויש מהם במיתת ב"ד, וא"כ היכי אמרי רבנן דקשה ענשם של מדות יותר מענשם של עריות.

וניחא לי בזה הוא משום דאז"ל דמיעוט בעריות ואף המיעוט הזה לא שכיה כל כך שאינו יכול לעשות בפרהסיא, משא"כ עון המשקלות דשכיה טובה הרבה ובכל רגע ושעה עובר על כמה לאוין, דיתכן שמאה פעמים ביום יעשה כזאת ולא יבוש משום אדם, וכבר כתב הר"ן דרבוי הלאוין קשה יותר וחמור מאיסור סקילה, וא"כ שפיר נכון אומרם ז"ל דקשה ענשם של מדות יותר מעריות, וזה שרמזו בהו הכתוב ואמר את כל התועבות האלה בלשון רבים כלומר משום רבויים שעושים אותם, ועל כל א' וא' יש לאו א"כ הוי לאוין רבים, וא"כ אתה בעל המלאכה כמה צריך לזהר שלא תבא לידי מכשולות רבים כאלו, והוא הנותן לך חיל כלומר דיהיב לך עצה למקני נכסין, והוא יישר אורחותיך ויצליח עסקיך.

עוד יש לרמוז באומרו בתורת ה' חפצו עפ"י המדרש שהבאנו לעיל, שהקב"ה עושה לו חפצו, ואז שפיר יכול ללמוד בתורתו יומם ולילה לא יחשה, וכ"ת איש כזה שעוסק בתורה יומם ולילה ותדד שנתו מעיניו הא ודאי יותש כחו ויבא לידי חולי כי התורה נקראת תושיה, לזה סיים ואמר דלא יחוש על זה כלל דאני מבטיחו והיה, אין והיה אלא שמחה, שכל ימיו בטוח כעץ שתול על פלגי מים, שאפילו באו כל רוחות שבעולם אינם מזיזות אותו ממקומו, אלא אדרבה וכל אשר יעשה יצליח, ולא משכחת לגבי האיש הזה לא עצבות ולא דאגה ולא שום חולי המבטלו מד"ת, ומה שאמר אשר פרו יתן בעתו כלומר איש כזה שעוסק בתורה תמיד יומם ולילה ודאי שיהיה בקי מאד בהלכות ובדינין ומודיע לרבים דבר בעתו, הלכות שבת בשבת, הלכות חג בחג, והלכות פסח בפסח, וכל דיני איסור והיתר חקוקים על לבו להשיב מהר לשואלו דבר על כל מה ששואלים לו כענין, ועל זה נאמר דבר בעתו מה טוב ועליו נאמר כי לא ימנע טוב מההולכים בתמים.

פרק ב'

בא וראה כמה חביבה מדת דרך ארץ לפני המקום לפי שאין יישובו של עולם עומד אלא בדרך ארץ, וכל מי שאינו נוהג במדת דרך ארץ אינו נחשב לכלום, אלא נמשל לחיות השדה ולא ידור עם בני אדם, כי מעשיו אינם מקובלים ודבריו אינם נשמעים ובני אדם מתרחקים ממנו, ואפילו הוא גדול בשנים וזקן הרי הוא חשוב כנער שעושה מעשה נערות, ודומה ליצה"ר שנקרא זקן וכסיל ואפילו היה ת"ח ובעל מעשים טובים ויראת ה' על פניו אם אין דרך ארץ מעורבת עמהם אינו רצוי ומקובל בפני הבריות, שעיקר האדם שיהיה מרוצה לשמים ולבריות, וזהו שאמר התנא יפה תלמוד תורה עם דרך ארץ. דאם בא האדם לשבח חבירו או לשבח לת"ח אם לא יש לו דרך ארץ בהכרח מתחיל בשבחו ומסיים בגנותו, ולא על חנם אמרו ז"ל דרך ארץ קדמה לתורה וכל מי שיש בו דרך ארץ הקב"ה והבריות מתפארים בו וגם התורה מתפארת בו, שכל מי שיש בו דרך ארץ התורה מתקשטת בו ומתקנת את לומדיה, והרי הוא מכובד על הבריות והבריות מתקרבין אליו מפני ד"א שבו, וממדת ד"א צריך אתה לעבוד לפניו מאהבתך אותו וכפי השכל והד"א שאם הוא אדם כמותך אוהב אותך הרכה אהבה שלימה ועושה לך רצונך ככל מה שאתה מבקש ממנו הלא אתה מוכרח להיות אדוק וקשור באהבתו, וממילא גם אתה תאהב אותו אהבה עזה כמים פנים אל פנים, וכמו שדרשו ז"ל ק"ו לגבי הקב"ה שאם באמת אתה אוהבו אהבה שלימה בהכרח שגם הוא יאהב אותך אהבה עזה, ותמיד תהיו נקשרים זה בזה ע"י האהבה הזאת, ואז תדין בדעתך דאפילו אתה רואה בעיניך שלא בא לך טובה מאהבה הזאת כגון שבא לך איזה ייסורין או שום פגעים רעים בגופך או בממונך, יש לך לדון שמזה

הוכחה גדולה שהוא אוהב אותך ביותר, ואדרבה מתוך האהבה העזה הזאת באו עליך אלו הדברים ולא על חנם באו אלא כדי להרבות שכרך בעוה"ב. וכ"ת א"כ הא אין דרך לדקדק עם אהובו על דבר קל שעשה שלא במתכוין ואיך כתיב וסביביו נשערה מאד דאפילו השוגג נחשב עליהם כמזיד, כד מעיינת שפיר הא ל"ק כלל, דודאי גם זה בכלל האהבה שמרוב אהבתו עמו עומדו מחמיר עליהם ביותר כדי שיהיו נזהרים מאד ולא יבואו לחטוא אפילו חטא קל, ורוצה כביכול לרעהו ישראל הקדושים כמוהו באופן שעונש הצדיקים אפילו על דבר קל הוא בכלל האהבה שאוהב אותם, והיינו דאמרי אינשי דאדם קשה עליו ומקפיד ביותר על אהובו יותר משאר אינשי שאינם אהובים שלו. וחכמי המוסר דמו זה לאחד שדרכו ללבוש בגדים לבנים ונחמדים ובטפת דיו שנופל עליהם אפילו כל שהוא נכרת, משא"כ הלובש בגדים צבועים שאם נפל עליהם טפת דיו אינה נכרת כלל, מש"ה אינו מקפיד עליהם כ"כ בקלות, ואז"ל כל שאינו לא במקרא ולא במשנה ולא בדרך ארץ אינו מן היישוב, והמחזיק בשלשתם עליו הכתוב אומר, והחוט המשולש לא במהרה ינתק, ואמרו במדרש ז"ל, לשמור את דרך עץ החיים, את דרך זה ד"א, עץ החיים זאת התורה, כדכתיב, עץ חיים היא וגו' הא למדת שדרך ארץ קדמה לתורה. ד"א היא שהאדם מחשב בלבו הדרכים שיש לו לנהוג ולילך בהם כדי שיתרצה בהן בפני המקום ובפני הבריות כדכתיב, חשבתי דרכי וגו' אז"ל אין אדם לומד תורה אלא מתוך דרך ארץ, אז"ל במסכת דרך ארץ אמר הקב"ה אם עשית דברי בשמחה פמליא שלי תצא לשחרית ואף אני בעצמי אצא לקראתך ואומר לך בואך לשלום, עינך שלא ראו ממון שאינו שלך יאירו לך באישון לילה ואפלה, אזנך שלא שמעו דברים בטלים הם יאזינו לך לחיי עוה"ב, פיך שלא סיפר לשון הרע עליה יהרגו כל בעלי מריבה, פיך שעמל בדברי תורה עליו יתברכו כל ברכה, ידיך שנשמרו מן הגזל מה יעשו לך בני עולה, ידיך שלא קפצת מן הצדקה מה יעשו לך כל בעלי כסף וזהב, רגליך שלא קדמוך לדבר עבירה מה יעשה לך מלאך המות. וכתבו חכמי המוסר כמעלת דרך ארץ שאין בכל המדות טובה הימנה, ובעבורה יזכה האדם וחי בהם ויגיע ממנה לכל שאר מדות הטובות. נמצא כפי האמור במס' ד"א שהבאנו שאם עשה להפך כלומר שאם ראו עיניו ממון שאינו שלו תחת שיאירו לך באישון לילה ואפלה אדרבה יחשכו שאפילו ביום יתהלך בחשכה, שכל התורה נדרשת מכלל הן אתה שומע לאו וא"כ לפ"ז שהחומד ממון של חבירו סופו שעניני כהות, וכן מה שסיים אזניך שלא שמעו דברים בטלים הם יאזינו לך לחיי עוה"ב, וא"כ ממילא השומע דברים בטלים נדחה מחיי עולם הבא. וכן מה שסיים פיך שלא ספר לה"ר עליו יהרגו כל בעלי מריבה, וא"כ ממילא שאם ספר לה"ר בא לידי הריגה, וכן מה שאמר פיך שעמל בד"ת עליו יתברכו כל ברכה, משמע דאם לא עמל פיו לד"ת עליו יתקללו כל הקללה, וכן מה שסיים ידיך שנשמרו מן הגזל מה יעשו לך בני עולה, משמע דאם לא שמר ידיו מהגזל באים בני עולה ולוקחים ממונך, באים אוה"ע ונוטלים בזרוע. ידיך שלא קפצת לצדקה

מה יעשו לך כל בעלי כסף וזהב, משמע דאם קפץ ידו מלתת צדקה כפי הראויה לו סופו לקבל הוא צדקה מבעלי כסף וזהב. וכן מה רגליך שלא קדמוך לדבר עבירה מה יעשה לו מלאך המות, משמע דאם קדמו רגליו לדבר עבירה קדים ואתי מלאך המות ובא לאוספך שלא בזמנך.

ועפ"י סגנון זה נלע"ד שזהו שרמו אדוננו דוד המע"ה ברוח קדשו באומרו פה להם ולא ידברו, לרמוז על אלה הרשעים אשר פה להם לדבר לה"ר ושקר וכזב כפיהם כל היום ותחת שילמדו התורה ויהגו בה בפיהם דוברי שקר וכזב, ועונשם של אלו שיהיו אלמים ולא ידברו עוד, כדכתיב תאלמנה שפתי שקר. וכדאמרו במד' אתרחשן אשתתקן אתפרכן הא למדת שעונשו של מדבר שקר יהיה אלם, וכן מה שאמר עינים להם ולא יראו על אלה הרשעים שתמיד עיניהם משוטטות להסתכל בנשים ובכל דבר האסור, עונש שלהם שיכהו עיניהם שלא לראות עוד. וכמשז"ל על שמשון שהלך אחר עיניו, סופו שנקרו פלשתים את עיניו. וגם אז"ל שכל אבר ואבר שאדם חוטא בו, נפרעים מאותו אבר שחטא בו, מדה כנגד מדה. אזנים להם ולא ישמעו, כלומר ששומעים באזניהם זלזול ת"ח ואינם מוחים בכבודם, וכן עושים אזניהם כאפרכסת לשמוע שירי עגבים מן הנכרים, שכל שירי עגבים שלהם דברי חשק, ומכניסים יצה"ר בהם כארס בעכנא, אלו עונש שלהם שיהיו חרשים ולא ישמעו עוד. וכמו שאז"ל אזנא ששמע תעקר, אף להם, שרגילים להריח בדבר האיסור כגון בשמים של ערוה, ודברים שאסור להריח בהם עונש שלהם שלא יריחו עוד כלל, מדה כנגד מדה, שאבר שחטא בו, בו ילקה. ידיהם ולא ימישון אלו שרגילין להכות באגרוף רשע לחבריהם, עונש שלהם כמו שאז"ל וזרוע רמה תשבר, וכן מצינו שע"י ששלח ידו בעדו הנביא ותיבש ידו, וכמ"ש בזהר הקדוש מש"ה ידיהם ולא ימישון שעונש שלהם שבר יד. רגליהם ולא יהלכו לרמוז על אלו הנשים הנאמר בהם וברגליהם תעכסנה, שהיו נותנים ברגליהם מור ובשמים וכשרואים בחורי ישראל מתיזין אותם בקרקע והיו מכניסים יצה"ר בבחורי ישראל כארס בעכנא, וחוטאים ומחטיאים, עונש שלהם שילקו ברגליהם שלא יוכלו עוד להלון על רגליהם, מלבד העונש שנאמר בדברי הנביא שם. ומה שאמר לא יהגו בגרונם על אלו הנשים וכיוצא בהם שנאמר עליהם ותלכנה נטויות גרון וגו', עונש שלהם שילקה גרונם ולא יהגו בו עוד.

ועפ"י פשטיה דקרא דאיירי בע"א ועלה קאי דוד ומקלל לעושיהם שיהיו כמוהם העובדים אותם, שיהיו סומים וחרשים וגדמים ושבורים יד ורגל ואלמים. וא"כ כמה צריך אדם להתרחק מעונות ששקלום רז"ל כע"א כגון הגאה והכועס והמעלים עיניו מן הצדקה, שאלו שכיחי ומצויים מאד. אע"ג דע"א עצמה לא שכיחא השתא כידוע, הני ששקולים כמותה שכיחי, וא"כ מי יכול לסבול קללת דוד באומרו כמוהם יהיו עושיהם שיהיו בו כל המומים הללו והוא חי על פני האדמה שאיש כזה מתחה

למיתה ואיננה, ובהמה וחיה טובים הימנו. ומי פתי שרואה כל עונשים הללו ואינו חוזר בו, ואף שרואה הגאה והכעסן והמעלים עיניו שתמיד הם בריאים ותזקים ואין בהם שום קללה ממה שקללם דוד ואדרבה רשע וטוב לו, עמקו מחשבות ה' ואין לנו להרהר ח"ו אחר מדותיו יתברך.

א"נ שבא דוד לרמוז על דייני ישראל שאינם הגונים ומטיין אחר הבצע, שעל אלו נאמר כל המעמיד דייין שאינו הגון כאלו נוטע אשרה, הא למדת דייין שאינו הגון נקרא אשרה וראוי לידון בשריפה כדין אשרה, דכתיב בה ואשריהם תשרפון באש. ותחלת צווייו של הקב"ה כשיצוה שימנה דיינים שונאי בצע שאינם אוהבים הממון. ועל זה הוא דרמוז דוד ואמר עצביהם כסף וזהב לרמוז על דיינים כאלו שנקראו ע"ז, שכל מגמתם לרדוף אחרי הכסף והזהב ולוקחים שוחד ומטיין את הדין, ועל ידי זה פה להם ולא ידברו כלומר עפ"י מאי דקי"ל שאם רואה הדיין שהאמת ביד אחר אלא שאינו יודע לטעון ואדרבה פיו מחייבו שעל זה נאמר פתח פיך לאלם, שיהיה לו הדיין לפה לדבר בעדו, וזהו דקאמר פה להם לאלו הדיינים שחייבים להיות לו לזכאי לפה ולדבר בעדו, והם אינם עושים כן אלא ולא ידברו ששותקים ודיין עפ"י דבריו ויוציאוהו חייב. אף שענינים להם ורואים שהאמת אתו של זה עכ"ז עינים להם ולא יראו, שע"י השוחד שקבלו נעשו כעורים שאינם רואים. אזנים להם ששומעים הטענות ולא ישמעו כלומר מלשון הבנה, שאין שמים על לב לדקדק בטענה שטוען לפניו שכבר גמר בדעתו והסכים דעתו לחייבו, שוב אינו חוזר בו מפני השוחד שקדם לו מחבירו. אף להם ולא יריחון שאינם מהדיינים ההגונים שעליהם נאמר, מירח ודאין, כדכתיב והריחו ביראת ה' ולא למראה עיניו ישפוט, אבל זה הדיין שאינו הגון אף להם ולא יריחון ביראת ה' אלא עושה מה שלבו חפץ ומטה הדין בעבור הבצע, ועל אלו הדיינים שנקראו אשרה נאמר כמוהם יהיו עושיהם המעמידם לשפוט, שיהיו ג"כ נידונים כאשר עצמה וחייבים שריפה, וגדול המעשה יותר מהעושה. ומה נעים ומה טוב כשיהיה הדיין עשיר וירא שמים שאינו נוטה אחר הבצע, דהשתא אינו מחניף לשום אדם וזהו הנקרא דייין שדן דין אמת לאמתו. ומטעם זה נהגו באשכנז כשרוצים למנות עליהם רב לשפוט את בני ישראל תכף מתועדים כל גדולי הק"ק והעשירים ומתנבכים נדבה גדולה מכל אחד ואחד עד שיהיה סכום רב לעשות לו להרב קרן קיימת להרויח ממנו דמי פרנסתו בריוח, ולא יצטרך עוד לשום אדם, ומנהג זה נכון מאד. ובוה נתקיים מ"ש הכהן הגדול מאחיו ודרשו ז"ל גדלהו משל אחיו. וא"כ נאה לדיין שבאים למנותו על הצבור אם יעשו לו כזה מוטב ואם לאו אל יתמנה ויכניס עצמו להיות ערב בעד הצבור, וכמ"ש במדרש שוחר טוב על פסוק בני אם ערבת לרעך שזה הפ' על התלמידי חכמים מדבר, בשעה שהזקן נתמנה א"ל הקב"ה עד שלא נתמנית לא היית ערב על הצבור, עכשיו שנתמנית נעשית ערב, שנאמר אם ערבת לרעך זה הקב"ה, שנאמר זה

חכמה דרך ארץ ומוסר קפט

דודי וזה רעי ואומר רעך ורע אביך אל תעזוב. ומה אתה עושה שלא תאמר על הטמא טהור ועל האיסור מותר ועל המותר אסור ותתחייב באמרי פיך, ומה תעשה להנצל, עסוק בתורה שנאמר עשה זאת אפוא בני והנצל, ואין זאת אלא תורה שנאמר, וזאת תורת האדם, לך התרפס ורהב רעך עשה לך רב ומדייש עליך כעפר, והמליכהו עליך ואין רהב אלא מלכות, ואם עשית כן תנצל כצבי מיד יקוש עכ"ל. הרי שכמה וכמה יש אחריות על דיין העיר, ומ"ש ידיהם ולא ימישון לרמוז על אלו הדיינים שאינם הגונים יען שכפי הדין שחיובא רמי על הדיין לשבר מלתעות עול ולהציל עשוק מיד עושקו, ולכפות לאלם ולהכותו לקללו ולתלוש זקנו עד שישמע את הדין, ואלו הדיינים שאינם הגונים ידיהם ולא ימישון שאינו מרים ידו עליהם אף שחייבים כפי הדין הכאה וקללה, ופה להם לקללם ולא ידברו להם כלום, וכן מה שאמר רגליהם ולא יהלכו שלא היו עושים כמו שהיה עושה שמואל הרמתי שעליו כתיב וסבב בית אל והגלגל שהיה מהלך ומכתת רגליו ממקום למקום עד שידין בין איש לרעהו, אבל אלו הדיינים שאינם הגונים אינם זזין ממקומם, רגלים להם ולא יהלכו ואינם מטריחים עצמם כלל. ולרמוז ג"כ על מנהיגי הקהל ופרנסיהם להשגיח בצרכי צבור ולתקן וליישר את המעוות, לא כן הפרנסים שאינם טובים שהעלם יעלימו עיניהם בראותם שהדור פרוץ ואפ"ה אין מוחים, פה להם להוכיח ולא ידברו להם כלום, אזנים להם ששומעים על כמה בני אדם שמועות רעות ועושים את עצמם כאלו לא שמעו, ואיך לא ירחון בם ממעשיהם הרעים, רגליהם ולא יהלכו כששומעים שיש כמה חבורות חבורות מתועדים ביחד בימות החורף בלילי טבת הארוכים וקובעים את עצמם כל הלילה בשחוק של קרת"י וכיוצא, שהיה להם לפרנסים אלו שכל לילה ולילה לכתת רגליהם ממקום למקום לחפש עליהם באיזה מקום נועדים ולבא עליהם פתאום ולבטלם, ולייסר אותם אפי' על ידי הערכאות כאשר ראה אף הכותב בדור שלפנינו, אבל עתה רגליהם ולא יהלכו וכל אחד אומר שלום עליך נפשי. אלא אהבו את התוכחות וקראו את המוסר כי יביאו אתכם להצלחות העולם הזה וינחילו אתכם לחיי העולם הבא. כי אין גדול במעלה כמו מזכה חייבא ומחזירו למוטב ועם עצמך אתה עושה שניצול מגחלתו וליקח שכר טוב על זה, ואתה בני קח בידך שלשה סמים האמורים במשנה ומובטחני בך שאין אתה בא לידי עבירה, ואלו הן, לק"ט שכח"ה ופא"ה שר"ת שלהם לק"ט לקח טוב נתתי לך, שכח"ה אתמהא שכחת כל חקים האלה, ופיא"ה וכי פירושים יתירו את הדבר, וא"כ איך אתה עוזב תורתך ומצותי אשר צויתך להיות טוב לך בעוה"ז ובעוה"ב.

דרך הצניעות

פרק א

אִתָּא בתנא דבי אליהו והביאו מהר"ם ז"ל באה"ע סי' ס"ט וז"ל : אין לך כשרה בנשים אלא אשה שעושה רצון בעלה ע"כ, ולכן יהיה תמיד בעלה מזהירה על הצניעות ולא תהיה נפקא ברא הומיה וסוררת, בביתה לא ישכנו רגליה. אלא תמיד תהיה בביתה, צופיה הליכות ביתה להיות כל היום עסוקה בצרכי ביתה ובגידול בניה להדריךכם מקטנותם על עבודת ה' שזו היא רצון בעלה. וקרא מסהיד חכמות נשים בנתה ביתה ואולת בידיה תהרסנו. דע"י שאינה יושבת בביתה בקבע אינה משגחת על עסקי ביתה כראוי, והיא הגורמת להחריב הבית ומביאה לבעלה לידי דוחק וצער בכל אשר יפנה, ותשים דעתה דהיא הגורמת לבניה להיות צדיקים או רשעים, וכמו שידוע בגמרא בכמה עובדי שהביאו שם ובמדרשי רז"ל על הנשים הצדקניות והכשרות והצנועות שכמה וכמה גורמים טובה לבעליהם ולבניהם ולכל העולם. פוק חזי מה שהעידו על אחת מגנשי בני ישראל מפי שכנותיה שכל ימיה לא רואה שער ראשה אפילו קורות ביתה, שבשעה שרוצה לתקן את שערה ע"י מסרק היתה פורשת סדין על ראשה כדי שלא יהיה נראה שער ראשה אפילו קורות ביתה, וזכתה ע"י זה שנולדו ממנה שמונה כהנים גדולים ששמשו בבית המקדש לפני ולפנים. וכן אמרו על אמו של ר' ישמעאל כהן גדול כשהלכה לטבול טבילת מצוה ביציאתה מבית הטבילה פגעה בדבר טמא חזרה וטבלה, וביציאתה ג"כ פגע בה איש נכרי וחזרה וטבלה, ועשתה כן ז' פעמים, אותה שעה עמד גבריאל לפני הקב"ה ואמר לפניו ית' עד מתי האשה הזאת מצטערת, אותה שעה א"ל הקב"ה לגבריאל רד ולך לפניך עד שתגיע לביתה לשלום באין פגע רע, ומאותו הריון יצא ממנה ר' ישמעאל כ"ג שזכה ודבר עם השכינה פנים בפנים בבית קדש הקדשים וא"ל ישמעאל ברכני. וכן במס' אבות דר' נתן אמרו על ר' יוסי אשרי יולדתו שהיא גרמה לו להיות חסיד, שכל ימי עבודה בו כל יום ויום היתה הולכת לבתי מדרשות ואומרת לחכמים שיתפללו עליה לזכות לבן חכם וחסיד, וכן היה שיצא ממנה ר' יוסי, מש"ה אמרו עליו אשרי יולדתו שהיא טרחה ויגעה ומצאה טוב. הרי מכל הני עובדי מוכח שכשרות וצדקות הבנים הם מהאם ולא מן האב, ואל זה רמז שלמה בחכמתו שאמר בן חכם ישמח אב ובן כסיל תוגת אמו, שתהא התוגה באמו יען כי בידה להביאו חכם וחסיד לטרוח בכל יום ולעשות כמו שעשתה אמו של ר' יוסי, וכיון שלא עשתה איהי דאפסדה אנפשה ומש"ה תוגת אמו. משא"כ האב דפתע פתאום בלי עמל וטורח זכה למצוא שלל רב זה הבן החכם ודאי שיש לו שמחה יותר מהאם, ובודאי שגם האם יש לה שמחה שלא הלכה טרחתה על חנם וזכתה בבן חכם, אבל עכ"פ שמחת האב ביותר. גם הנשים

הצנועות יש להם ללמוד מנשים אשר באהל שאף עפ"י שעדין לא קבלו התורה ומצותיה ואפ"ה היו צנועות וזהירות מאד מאד בעצמם, פוק חזי מה שאז"ל על שרה אמנו שלאחר כמה שנים שלקחה אאע"ה לא הכיר ביפיה מרוב צניעות שהיה בה, ולא הכירה אלא ע"י מעשה שהיה שאמר לה עתה ידעתי כי אשה יפת מראה את, מלמד שכל השנים שהיתה עמו לא הכיר בה, שתמיד היתה מכסה פניה אפילו בביתה כדי משום שלא יכנס אדם פתאום, ובפרט ביתו של אברהם אבינו ע"ה שהיה פתוח לרבים לכל עוברים ושבים, ואפילו עת שבאו המלאכים לא יצאה חוץ לאהל וא"ל איה שרה אשתך והשיב להם הנה באהל וצנועה מאד, ואין דרכה לצאת לפני האורחים. וכן ג"כ בתמר שדרשו ז"ל שלא הכיר בה יהודה חמיה, משום שהיתה מכסה פניה אפילו בביתה עם בעלה כמו שהיתה עושה שרה. ופוק חזי מה זכו ששרה היתה אם כל ישראל ויצאו ממנה כמה מלכים ונביאים וחכמים וחסידים לאין חקר ומספר, וגם תמר יצאו ממנה כל מלכי בית דוד ומשיח ישראל, והרי אלו שעדין לא נצטוו ואפ"ה היו צנועות הרבה עד מאד, וא"כ אנו שנצטוינו וקבלנו עלינו את התורה ומשפטיה עאכ"ו שצריכין הנשים להיות צנועות, וא"כ אהה על דורותינו אלה שאפילו בעת שהולכות ברה"ר אינם מכסות את פניהם שאפילו מתעטפות בצעיף אינם מתעטפות יפה יפה וכל פניהם יראה וימצא לעין כל רואיהם, ורואים אותן אחד גוי ואחד ישראל, וכל רואיהם יכירום ואינם מרגישות בעצמם שהכל צופים בהם לחזות יפיים, ומזה נולד כמה תקלות נזיקין וחבלות ומביאים בני אדם לידי הרהור עבירה וחוטאים ומחטיאים את הבריות, והיה להם ללמוד ק"ו מנשי הנכרים שכולם נוהגות חוץ מהצעף נותנות מסוה על פניהם כשהולכות ברה"ר כדי שלא יסתכל בהם שום אדם כלל. ואיך אנחנו בני ישראל לא נלך בחוקותיהם בזה הדבר מק"ו, ואיך שפחה תירש גבירתה שזאת היתה הצניעות נחלת עבדי ה' אלו נשי בני ישראל, ואיך נחלתנו נהפכה לזרים, ועל זאת ידו כל הדווים ויתרדו איש אל רעהו, ואיך לא נחריד לבכם לבטל מהם מנהג הרע הזה שהולכים ברה"ר בלתי מסוה על פניהם. וגם אני שמעתי שהגוים מדברים סרה ומלעיגים על נשי ישראל והיו לעג בפיהם ואומרים שלא כך היו נשים העבריות שאנו יודעים שהיו צנועות הרבה, ואיך עתה נהפכו מטובה לרעה, ואוי לאזנים שכך שומעות. וגם שמעתי שבכל גלילות ישראל עד היום הזה שמנהג נשי ישראל שנותנות מסוה על פניהם מלבד הצעיף, ואפילו בביתם לא יסירו המסוה מעל פניהם, ואחד משלוחי א"י הגיד לי שנתאכסן בביתו של בעל הבית בבבל ונתעכב בביתו של בעה"ב יותר משנה תמימה, ולא אירע שום פעם שפגש באשתו של בעה"ב מבלי מסוה על פניה, ובפרט כשיש אורח בביתה אינה יוצאת אפילו לחצר כל עוד שהאורח מצוי, אלא דוקא כל כבודה בת מלך פנימה, וא"כ אתמהה על הארץ הלזו דלמה משונה מכל חברותיה משאר מדינות, ויותר יגדל התימא על כל חכמי דור ודור אשר היו לפנינו שאיך לא השגיחו ולא מיתו על הדבר הזה לחפש במנהג הרע הוה

ולבטלו, ולגזור עליהם שמכאן ולהבא ישימו מסוה על פניהם לפחות בעת צאתם להלך ברה"ר, ואולי שיש ללמד עליהם זכות משום שראו את דורם יפה שהיו צנועות הרבה ואין אשה יוצאה מדלתי ביתה חוצה ללכת בשוקים וברחובות ואפילו אחת מאלף לא ימצא אשה הולכת לשוק לרה"ר, ואף כי לפעמים במועדים ותגים יוצאות מבתיהם לבקר קרוביהם או כלה לבית אביה אינן הולכות כי אם בשכונת היהודים, וזה אינו אלא עראי, והוי כעין דבר דלא שכיח דלא גזרו ביה רבנן, א"כ מתוך שהיו צנועות הרבה מכסות גם פניהם בצעיף שעל ראשם ואינם מניחות כי אם עין אחת לראות הדרך, אבל שאר הפנים היה מכוסה בצעיף מש"ה לא תקנו להם לעשות מסוה, משא"כ עתה בזמנינו שהרבה נשים יוצאות לרה"ר שלא ברשות, וגם אפילו שהם מתעטפים בצעיף מ"מ כל פניהם מגולה ואפילו גוי שבשוק מכיר בהם והכרת פניהם ענתה בס, שודאי ראוי לגזור עליהם לבלתי לכת אשה ברה"ר כי אם מסוה על פניה מלבד הצעיף, ואשרי חלקו למנהיגם על ככה, ובפרט שהודיעו לנו רז"ל שעניניהם של נכרים תלויות לחזות יופי בנות ישראל, וכמו שדרשו על פסוק שובי שובי השולמית וגו' ונחזה בך שפירש רש"י שם בפרק קמא דבבא בתרא ונחזה בך לשון זמה להסתכל בנשים, שאוה"ע אומרים לישראל שובי עמנו ותזני וכו' עש"ב. ובודאי שפרצה קוראה לגנב דע"י שרואה אותה חומד יפיה בלבו ונמשך אחריה לפתותה ולהסיתה ללכת אחריו, וכבר אז"ל שדעת נשים קלות ונח להתפתות. הא ודאי שחיובא רמי עלן ועל כל חכמי הדור לתקן מעוות זה ואחר עמו, שמכאן ולהבא שאל יהיו יוצאות בנות ישראל לרה"ר מבלי מסוה על פניהם, גם צר לי מאד על הנשים העומדות בפתח חצריהם שהוא פתוח על רה"ר שעומדים שם מבלי שום צעיף ועומדים לראות עובר ושב דרך שם, וגם מדברת אחת עם חברתה השוכנת כנגד ביתה ומדברים זע"ז ואפי' כשעובר נכרי דרך לשם אינם בושות ואינם נכנסות וסוגרות הדלת עד שיעבור הנכרי אלא עומדות ואינן בושות ממנו, וכמה פעמים יצא תקלה מזה. לפעמים ויפן כה וכה זה הנכרי וירא כי אין איש וירדוף אחריה פתאום ויחטוף מהתכשיטים אשר היא לובשת ובורח, וצעקה האשה ואין מושיע לה. ויתכן לבא לידי סכנה או לבא לידי דבר אחר והיא שגרמה לעצמה להביא ההיזק עליה, והרבה פעמים הכרזנו על הדבר הזה ולפי שעה שומעים ולאחר כמה ימים חוזרים לסורם הרע, והיה לו לבעלה להודיעה מעשה דינה הכתוב בתורה שפעם אחת יצאה לטייל לראות בבנות הארץ פוק חזי מאי דסליק בה ועל ידה נחרבה העיר ונהרגו כל אנשי העיר, ואין קץ לעונש האשה היצאנית, שכמה נזיקין וחבלות וחטאים יהיה על ידה, ופוק חזי לאותו חסיד שענש לבתו ומתה שלא בזמנה משום שהיתה יתומה והרגיש שהיו התלמידים מסתכלין בה וחשש פן תבא להחטיא את הרבים, לכן התפלל עליה למות

שלא יארע שום תקלה על ידה.

עוד רעה חולה שנתחדשה בימינו מה שלא היה כן מעולם, דמעולם נהגו הנשים שבליל החופה מביאים נשים מנגנות בתוף ומחול בפני הכלה נשים לקראת נשים, ולא עמד איש בינותם. וכן לאנשים מביאים אנשי שיר לפני החתן ולפני כל הקרואים כדי לשמח חתן וכלה, באופן דאנשים לחוד והנשים לחוד, ועוד רעה חולה שבליל החופה מביאים נכרים לנגן בשירי עגבים ובערו הקדש מן הבית, שלא ערב עליהם דברי דוד ושירותיו ולמתח ביום החופה היה מנהג להביא נשים בעלי זמר לפני הכלה וכל הנשים המצויות שם, ולא ימצא שום איש עומד לפני הנשים, ועכשיו מביאים אנשים בעלי כלי זמר ומנגנים לפני הנשים, ויקומו הנשים לרקד לפני הכלה כמנהגם ואינם שמים על לב שאיך מרקדים לפני האנשים הבעלי כלי זמר, ומצטרפים עמהם אחרים, אוי לעינים שכך רואות ואוי לאזנים שכך שומעות.

עוד רעה חולה שנתחדשה שמנהג אבותינו דסעודה שעושים בליל החופה אנשים לחוד והנשים לחוד, דלאחר שסיימו סעודת האנשים שהולכים כל הקרואים לבתיהם לשלום ולא נשאר בבית החתן שום איש, ואז יוצאות הנשים ומסיבין בסעודה לבדנה וכל הלילה מנגנות ומרקדות בפני הכלה ואין איש ימצא ביניהם. ועכשיו הורגלו לישב בסעודה אנשים ונשים ביחד בשלחן אחד, ומסיבין על הכסאות ויושב האיש על הכסא וסמוך לו יושבת האשה, ואין ספק שאותה שעה השטן מרקד ביניהם, ומי ראה כזאת מי שמע כאלה דזה ודאי מנהג רע ומר מאד ומדינא אסור, ולא טוב עשו בזה וראוי לבטלו. וכמה פעמים הכרזנו כרבים לבטל זה המנהג, ויש מיראי ה' וחושבי שמו ששמעו דברי חכמים וחזרו לעשות כמנהגם הטוב כמאז ומקדם, וראויים אלו לברכה. ויש שלא הטו און ועושים כאשר יוכשר בעיניהם ובאים בטענות רעועות וחוששני לאלו מחטאת, ומעידיני עלי שמיום שנתחדש מנהג הרע הזה בארץ הלזו לא מצאו בני ישראל יום מנוחה, אלא יגון ואנחה מדחי אל דחי, ושרא דעניותא רדיף אבתרייהו הולכים ודלים וידל ישראל, ואיך לא יחוסו על עצמם ועל ממונם. ובזה המנהג היה להם לנשים למחות בבעליהם ושלא לשמוע להם לישב ולהיטב עם איש זר אם היא באמת צנועה, בנות ישראל שמענה בקולי האזינה אמרתי דלמה לכם ללמוד דרך נשים הפרוצות אשר עיניכם תחזינה כמה קשה עונשם של אלו הפרוצות, וכמה גורמים רעה לבעליהם ולכל העולם, ולא תלמדו מנשים הכשרות אשר אתם רואים בעיניכם או שמעתם באזניכם שכמה וכמה זכו בשביל צניעותם, מה שאין הפה יכולה לדבר. הביטו וראו על האי עובדא שהביאו בגמרא על בתו של כלבא שבוע, שהיה מעשירים הגדולים אשר היו בירושלים, ונקרא כן יען שאפילו הכלבים שלא ידעו שבעה היו שבעים מביתו, והיה רבי עקיבא רועה צאנו כשהיה ע"ה, ונתנה עיניה בתו של כלבא שבוע בר"ע שראתה אותו צנוע הרבה, ואמרה אי אנא מקדשנא לך אזלת לכי רב

ללמוד תורה, אמר לה הן. אזלה ואקדשא ליה בצנעא ושדרתיה, כיון דשמע אבוהא אפיקא מביתיה ונסיבת ליה בסיתוא (בחורף), והוּו גנו (ישנים) כבי תבני מרוב עניותם, וכשקם ממטתו מעל התבן היה כל ראשו וזקנו מלאים תבן, והיה מלקט התבן משערו, אמר לה אלו הוה בידי רמינא לך (אעשה לך) ירושלים דדהבא, ופירש"י ז"ל תכשיט של זהב שמצויר עליו ירושלים, וקרו ליה ירושלים דדהבא. אתא אליהו אדמי להו כאיש עני וקא קארי אבבא ואמר להון הבו לי מעט תבנא דאולידת אשתי ולית לי מדעם לאגנויי עלה, א"ל ר"ע לאשתו חזי האי גברא דאפילו תבנא לית ליה, וכל ביאתו של אליהו ז"ל לנחם אותם להראות להם שיש עניים יותר מהם. אמרה לו לר"ע קום זיל לבי רב, קם ואזיל ושהה י"ב שני וחזר לביתה, שמע מאחורי הפתח שהיתה אשתו אומרת אי לדידי ציית יחזור עוד י"ב שנים אחרות, אמר הואיל ויהבא לי רשותא אחזור עוד, והלך וישב עוד י"ב שנים אחרות אתא והביא עשרים וארבע אלף תלמידים, נפקי כ"ע לקראתו וגם היא קדמת למיפק לאפיה, אמרו לה כיצד היא הולכת ולא יש לה בגדים אמרה להם יודע צדיק דין דלים, אתת לאתחזאה קמיה והוּו רבנן דחו לה מקמיה, אמר להם הניחו לה, שלי ושלכם שלה הוא, כיון דשמע אבוהא כן קם ואתשיל אנדריהו, ונתן להם חצי ממונו ע"כ. וא"כ אתם בנות ישראל בכינא והביטו וראו את מעשה הבת הזאת שהניחה כל עושר בית אביה והלכה ודבקה באיש העני הזה, וישבה עמו בדוחק ובצער וסבלה כמה ייסורין עמו, וישבה עגונה כמה שנים בעבור שהכירה בו שצנוע ומעלה, ולא הלכה לקראת נכסיהם ובחרה בעניות וקבלה דין שמים עליה בשמחה, ופוק חזי מה שלם לה הקב"ה שכרה שזכתה לאיש ששקול כמרע"ה ויותר, וכמו שאז"ל שהראהו הקב"ה למשה דור דור ודורשיו דור דור וחכמיו, כיון שהראהו את רבי עקיבא ז"ל וכו' לזה ראוי שתנתן התורה על ידו. ומלבד זה גם נתעשר עושר גדול, ועל אשה כזאת נאמר רבות בנות עשו חיל ואת עלית על כלנה, ולזאת יקרא אשה. וכעין זה ג"כ אמרו במ' על אשתו של ר' יודן שהיה דרכו מימיו שלא החזיר לגבאי צדקה ריקם והיה נותן להם כל מעות שהיו בכיסו, פעם אחת ראה שאין בידו כלום והיה יושב בביתו ואינו יוצא לשוק שהיה חושש פן יפגעו בו גבאי צדקה ויהיה לו בושא מאד בראותו אותם ואינו נותן להם, ולאחר ב' וג' ימים שלא יצא לשוק א"ל אשתו למה אינך יוצא לשוק, והגיד לה הטעם משום שאין בידו כלום וחושש פן יפגעו בו גבאי צדקה, א"ל אשתו וכי לא נשאר בידך כלום והלא יש לך שדה אחת, תמכור את חציה ותן אותו לגבאי צדקה, הלך ועשה כן ומכר חציה בחמשה זהובים ונתנם לגבאים, אמרו לו ה' ימלא חסרונוך. הלך לתקן חצי השדה הנשארת לו והיה חופר בו כדי לעשות גדר וראה שם מטמון של זהובים טמון שם, ותכף מילא חפניו זהובים שיעור אלף זהובים והלך ונתנם לגבאי צדקה ואמר להם תפלתכם עשתה פירות, ועל זאת האשה אני אומר חכמות נשים בנתה ביתה, שע"י העצה שיעצה לבעלה נתעשר עושר גדול, וראוי לספר בשבחה של זו שהיא היתה הפך טבע הנשים שעייניהם צרה

באורחים, וגדולים מעשיה יותר משרה, ועל נשים אלו וכיוצא בהם נאמר אוקירו לנשייכו כי היכי דתתעתרו, והרבה עובדי מביא בגמרא על נשים צדקניות כמו אשתו של ר' חנינא בן דוסא וכיוצא, שמעשיהם מופלאים עיין עליהם.

ונלע"ד לתת טעם הגון למה אם יוקיר אדם לאשתו יזכה לעושר משום דהנשים הכשרות והצנועות תמיד עיניהם תלויות ונשואות למרום ומתפללין על הצלחת בעליהם ערב ובוקר וצהרים, יען שעיניהם תלויות תמיד בבעליהם לבקש מהם מה שהם צריכין פרנסה וכסות נאה שהאשה אין לה כי אם משמים ממעל ומבעלה, ובודאי שהקב"ה שומע תפלתה ואין תפלתה חוזרת ריקם, ועל כן יהיה תמיד זהיר בכבודה. ואחז"ל שצריך לכבדה יותר מגופו ויהיה זהיר מעלבונה ומאונאה שלה, כמ"ש ז"ל הוי זהיר באונאת אשתך שדמעתה מצויה ושערי דמעה לא ננעלו וה' יריב ריבם, ואדרבה צריך להיות עלוב עמה. וכמשז"ל הוי עלוב עם כל אדם ובפרט עם אנשי ביתך, ותמיד תתנהג עמה בנחת ולא תטיל אימה יתירה עליה, ואם רואה אותה עושה דבר שאינו הגון יוכיחנה בלשון רכה ותחנננים כדי שתקבל ממך התוכחה, וכמשז"ל על פסוק כה תאמר לבית יעקב אלו הנשים שיאמר להם בלשון רכה ותחנננים, ובאמת נכון הדבר שראוי לעשות לה בקשתה בכל מה שהיא צריכה ולא יביאה לידי בזיון מתברותיה, דאין אשה מתקנאת אלא בירך חברתה, ויספק לה רצונה כפי יכלתו ויותר, וכמו שאז"ל דצריך לכבדה בכסות יותר ממה שיש לו, דבר שיוכל לסובלו, והיא האשה הכשרה ג"כ ראוי לה לרחם על בעלה ושלא תבקש ממנו דבר שאינו יכול לעשותו, כגון אם הוא בינוני לא תתבע ממנו ולדוחקו לעשות לה כמו שעושה העשיר לאשתו, אל תקנא באחותה תשמח בחלקה אם מעט ואם הרבה, דאם דוחקתו לעשות לה כחברתה ויהיה מוכרח לצאת לו וילוה מאחרים להפיק רצונה, לבסוף תביאנו לידי בזיון שלווה ואינו יכול לשלם, ומכשילתו בגזל וסוף סוף בא בעל חובו ונוטל נכסיה מה שעשה לה בעלה, וזה קשה לה יותר ממה שלא עשה בתחלה, ואם היא כשרה וצנועה אבל אינה יכולה לסבול בראות חברתה טובה הימנה בתכשיטין נאים ובגדים נאים והיא אין לה, תהיה מונעת עצמה מללכת במקום גדולים שלא יראה חסרונה ולא תביא עצמה לידי קנאה, ותקבל עליה דין שמים להיות שמחה בחלקה, ולא תעשה כמעשה הנשים הפרוצות אשר אינן נותנות יקר לבעליהן ואין מרחמות עליהם, וקנאתם מחברותיהם גברה מאד. וכשהיא נמצאת עם הנשים באיזה שמחה כגון חופה וכיוצא ורואה חברתה טובה הימנה ורואה את עצמה שאינה נחשבת לכלום לגבי חברתה, אז עבר עליה רוח קנאה ותכף שחוזרת לביתה יוצא כעסה על בעלה וכופה הקערה ואינה עורכת השלחן לבניו ויוצאה עמו לקראת נשק, ואינם אוכלים ולא שותים כל אותה הלילה ובת הוא והיא טוות ברעב בצמא מרוב המריבות והקטטות, ועל אלו הנשים וכיוצא בהם נתקיים דבר הנביא שאמר עמי נוגשיו מעולל ונשים משלו

בו, שמכריחים לבעליהם לילך וללוות מאחרים למלאת חפצם, ואינם מסתכלין בנולד שלבסוף ילקח מהם בבזוי ויהיה ביתה ריקם מכל טוב, ודעתם הקלה גרמה להם לעשות כן. ובפרט בזמנינו זה אנו רואים בחוש העין שהם סבה להביא בעליהם לידי שבר ולהיות יורד מנכסיו, ונהיה נצרך לבריות תחת היותו מהנותנים והיום ממקבלי צדקה, ויותר קשה עלינו בדורנו זה שבכל שנה ושנה יוצאות הנשים במנהג חדש בלבושיהם ופוסלים הבגדים הראשונים של שנה שעברה והולכים לאבוד, הא ודאי שבזה מכלים ממון בעליהם ומביאים אותם לידי עניות, על כן ראוי לבעלה אם הוא יודע ללמוד לדרוש לה תמיד בשבח הנשים הצדקניות והכשרות, ויגיד להם בחכמה ובמתק שפתים שכמה זוכין ומעלתם רמה לפני המקום, ולהפך נשים שאינם כשרות. אולי בשמעם כל השבח של האשה הכשרה והצנועה יחזרו בהם, ואם בעה"כ אינו בר הכי יביא ת"ח לביתו וישב וילמוד עמו בספרי המוסר, ודרך האשה להיות צייתנית ומטה אזנה לשמוע חדושים, וידרוש לה בלשון שמבינה ויכניס הדברים באזנה ואז תבוש ממעשיה כי הם נוחים להתפתות בין לרעה בין לטובה.

פרק ב

בא וראה מה בין דור שהיו במצרים לדור שהיו בירושלים, דאלו דור שהיו במצרים אף על פי שעדין לא קבלו התורה ולא נצטוו עליה ואפ"ה אז"ל בשכר נשים צדקניות שהיו באותו הדור נגאלו אבותינו ממצרים, ושם יה מעיד עליהם שלא חטאו, ואחת היתה באונס ופרסמה הכתוב. ואלו בדור שהיו בירושלים ראה מה כתיב בהם יען כי גבהו בנות ציון ותלכנה נטויות גרון ומשקרות עינים וגו' וברגליהם תעכסנה, ואז"ל נטויות גרון שהיו מהלכין עקב בצד גודל מרוב הגאווה שהיתה בהם, ומשקרות עינים שהיו ממלאות עיניהם כוחלא ויוצאות לרשות הרבים, וברגליהן תעכסנה שהיו נותנות מר ובשמים ברגליהן וכשהיו רואות בחורי ישראל היו דוחקות רגליהם בקרקע ועולה ריח המור, ומריחין הבחורים ונכנס בהם היצה"ר כארס בעכנא ומחטיאים אותם, ופוק חזי מאי דסליק בהו והם גרמו לחרבן בית אלהינו וליירושלים, וגלו ממנה כל בית ישראל ונתפזרו בין העמים עד היום הזה. הרי אתה רואה שנשים צדקניות בעבורם יבא טובה לישראל, וכל רעה שתבא לבני ישראל היא בסבתן ומצרים וירושלים יוכיחו והנה ידוע שכל דור שלא נבנה בית המקדש בימיו כאלו נחרב בימיו, הרי יש עדות ברורה דלא יש עתה בדורותינו אלה נשים צדקניות, דאלו יש היה נבנה בית המקדש בעבורם כמו ביציאת מצרים שהיתה הגאולה בעבורם, ואף שהמצא ימצא בכל דור ודור קצת נשים צדקניות, אינם אלא מיעוטא דמיעוטא ואחת מאלף מצאתי, ורובם אינם צדקניות. ואפילו הצדקניות לא הגיעו מעשיהם לנשים הצדקניות שהיו בדורות הראשונים ועוד בדורות הללו מלבד שאינם צדקניות, אלא גם לפי קלות דעתם

שאוהבים ומרחמים עליהם שאינם מניחים את אבותיהם לייסרם, וכשבא לייסרו ולהדריכו על הטוב עומדת בפני אביו ומדברת סניגוריא עליו כדי להעלים עיניו ממנו, לפי דעתה שהיא אוהבת אותו ולא ידעה שסוף אהבה זו שנאה ואיבה וע"י שמונעת ממנו מורא אביו, מה יעשה הבן ולא יחטא. והוא כמחזקת ביד עוברי עבירה, וסופה ליפול בידו ואינו מרחם עליה ומכלה ממון אביו ומניחה ברעב ובחוסר כל. וצוועקת ואינה נענית והיא הביאה על עצמה ההיזק הזה בידיים על שהצילתו מידי אביו שלא הניחה אותו לייסרו, והגם דמורא האב על הבן שירא ממנו יותר מאמו, מכל מקום סומך על אמו שהיא מצילתו מאביו, וכיני ביני מסירה ממנו מורא אביו וגורמת לו שיצא לתרבות רעה. ולכן אם אביו של זה נבון וחכם אל ישמע לעצתה, ואדרבה יגעור בה או יודיענה שאת רוצה לגרום לבנך שיצא לתרבות רעה, וכבר שלמה בחכמתו אמר יסר בנך, וגם אמר חושך שבטו שונא בנו, ואוהבו שחרו מוסר. ולו אני שומע ולא לך שדעתך קלה, וזהו שרמו ג"כ בחכמתו ואמר: בן חכם ישמח אב ובן כסיל תוגת אמו, דלמה תלה השמחה באביו והתוגה באמו, אמנם עפ"י האמור א"ש דעיקר שמחתו של האב הוא משום שלא הלך בעצת אשתו לשמוע לה ולא חשך שבטו מעל בנו, ועי"ז היה הבן בן חכם, אבל אם יצא הכסיל העון הוא לאשה ולא איש, שהאב רצה לייסרו, אבל היא לא הניחתו לייסרו והיא גרמה לו להיות בן כסיל משו"ה התוגה לה ולא לאביו ויצא אשמה בראשה, משא"כ הנשים הכשרות שאדרכה אם רואות בניהם עושים דבר שאינו כהוגן תקף מגדת לאביו ואומרת לו יסר בנך שכו"כ עשה היום, ומסכים עמה ושניהם כאחד טובים ותמיד עיניהם שניהם יחדיו להשגיח על בניהם, על אלו ודאי נאמר ישמח אביך ותגל יולדתך דהשמחה לשניהם שגרמו לבניהם להיות חכמים וצדיקים, וזהו ג"כ דקאמר גיל יגיל אבי צדיק ויולד חכם ישמח בו, ואז"ל שגילה אחר גילה שמחה בכפלים יגיל אבי צדיק, דאינו דומה צדיק בן צדיק לולד חכם שעדין לא נודע אם הוא צדיק, דיתכן זה קדמה חכמתו ליראת חטאו, אבל עכ"פ איכא שמחה דכיון דהוא חכם ולומד בתורה אור שבה מחזירו למוטב ומתוך שלא לשמה בא לשמה, משו"ה אמר ישמח בו חד שמחה, לאפוקי אם יצא ע"ה אז ליכא שמחה כלל אלא תוגה ואיכא צער לאביו ולאמו, אבל עדין יש לדקדק בדברי שלמה שאמר בן חכם ישמח אב וכסיל אדם בווה אמו, דהא כבר אמר במקום אחר בן חכם ישמח אב ובן כסיל תוגת אמו, ואמאי חזר וכפל במלות שונות ולא די בזה שחזר וסתר דבריו במקום אחר וכסיל לתוגה לו, ונראה בודאי לומר דהא דאמר תוגת אמו איירי באשה שלא הניחה לאביו לייסרו כדאמרן לעיל, וכאן איירי שלא היתה מעכבת על בעלה מלייסרו אלא אדרכא אומרת לאביו יסר בנך, אבל האב הוא דאינו שומע לדברי אשתו ומעלים עיניו ממנו משום הכי אמר שלמה עליו תוגה לו ולא לאמו, דאביו הוא שגרם לו לצאת לתרבות רעה, ומה שחזר ואמר וכסיל אדם בווה אמו איירי שייסרוהו אביו ואמו ולא שמע אליהם וכבר הגדיל ולא חזר בו דהשתא הכל מקלילן אותו ולאמו, באמרם ארור

שזה ילד וארור שזה גדל, הפך מה שאומרים אשרי יולדתו, ועל בן כסיל אומרים אוי לבטן שהביאה כיוצא בזה, שהכל מן האשה שלא היתה מחשבתה טהורה בשעה שנתעברה בו, דאלו היו מעשיה נאים כהנהו שהבאנו לעיל שמתוך צניעותם זכו להוליד צדיקים גדולים מאד, באופן דכשרות הבנים תליא באביהם ואמם שלא הדריכום מקטנותם על הטוב, ובזה יובן אצלי דברי דוד ברוח קדשו שאמר במה יזכה נער את ארחו לשמור כדברך, כי הנה ידוע שהיצה"ר והיצה"ט נקראים אצל האדם אורחים, זה אורח טוב וזה אורח רע, והאורח הרע קדים ואתי כשיצא הולד ממעי אמו, ויצה"ט אינו בא אלא עד אחר שנת י"ג שיצא מכלל נער. וא"כ זהו דקאמר במה יזכה נער את ארחו שאביו אומר לפני הקב"ה דמה יעשה זה הנער ולא יחטא, ואיך יכול לנצח את ארחו זה היצה"ר לשמור כדברך, כיון דליכא השתא יצה"ט עמו לנגד היצה"ר, אלא היצה"ר אורח אצלו לבדו, וביני ביני כבר הורגל הילד ללכת אחר היצה"ר וקשה מאד עליו שלא לשמוע לעצתו ולשמור דברך כיון שכבר הרגילו היצה"ר גם כי יזקין לא יסור ממנה, והוי כל אדם אנוס בחטאו בעכוב היצר הטוב שיבא אליו. והשיבה לו רוה"ק לאביו וא"ל במה יזכה נער את ארחו אל תקרי במה אלא במה כלומר בדבר קל מלשון ונחננו מה כלומר שבנקל יוכל לנצח אורח שלו זה היצה"ר ולגרשו מעליו, והוא לשמור כדברך, כלומר שבך הדבר תלוי שתכף שאתה רואה בו דבר שאינו הגון לא תניחנו לעשות, ותכף שיתחיל לדבר תוליכנו לבית הספר אם למקרא אם למשנה, ולא תניחנו להתוועד עם נערים פועלי און, ותמיד תהיה השגחתך עליו לחנכו על דרך הטובה, ואז גם כי יזקין לא יסור ממנה, וכמ"ש שלמה חנוך לנער וגו' באופן שאתה הוא היצר הטוב שלו, והדבר תלוי בידך שיוכל הנער לנצח ארחו זה היצה"ר, ודמו נדרש מידך ומיד אמו, צאו וראו בנות ישראל כמה שכר מגיע להם לנשים הצדקניות שעליהם אז"ל גדולה הבטחה שהבטיח הקב"ה לנשים יותר מהאנשים, שנאמר נשים שאננות קומנה שמענה קולי וגו' האזנה אמרתי ע"כ. וראוי להבין דמנ"ל לרז"ל לומר דגדולה הבטחה שלהם יותר מהאנשים, אי משום שקראם שאננות שפיל לסיפיה דקרא כתיב חרדו שאננות, ועוד מאי שאננות דקאמר אי משום דאינן מתעסקות במלאכה כמו בעליהם, אדרבה זו אינה הבטחה אלא גריעותא היא, שהרי קראם הנביא במקום אחר פרות הבשן, כדכתיב שמעו נא פרות הבשן העושקות דלים, ואמרו בגמרא כגון הני נשי דמתחזא דאכלן ולא עבדן ועיין להרי"ף בחידושו מה שפירש בזה.

ואנכי העבד כבר פירשתי מאמר זה בספרי ס' פני אהל מועד (הנד"מ בדף ק' ע"א ובדף ק"ח ע"א) עפ"י מה שידוע מדברי הראשונים ז"ל, דהאדם דינו עם הקב"ה בעוה"ז כדין בעל הבית שנתן כלי לאומן כדי לתקנו, דכל עוד שלא נגמר תקונו אינו יכול לתבוע שכרו, א"כ גם האדם אינו יכול לתבוע שכרו עד שיתקן רמ"ח אבריו

ושס"ה גידיו ע"י מאתיים וארבעים מצוות עשה ושלש מאות וששים וחמש מצוות לא תעשה, וכל עוד שנשאר אחד מאבריו ושס"ה גידיו שלא נתקנו הוי כעדין לא נגמר תקונו של הכלי שאינו יכול לתבוע שכרו של הכלי, וא"כ הנשים שפטורות מכל מ"ע שהזמן גרמא וכמה מצוות מרמ"ח חסרין ולא נתקנו רמ"ח אבריהם איך יכולים לתבוע שכרם כיון דאין בידם לתקן הכלי לגמרי, וכ"ת השתא דאתית להכי א"כ גם האיש אינו יכול לתבוע שכרו דיש כמה מצוות חסרים ממנו שאין בידו לעשותם כידוע, וכבר כל המפרשים עמדו בחקירה זאת וכל אחד לדרכו פנה ע"ע. ואנכי העבד ישבתי לחקירה הלזו בכמה דרכים שונים עש"ב, וכל התי' שתירצנו אינם מעלים ארוכה לאשה, אי משום דלמוד התורה באותה מצוה כאלו קיימה, וכמ"ש זאת התורה לעולה וגו', הא קי"ל דנשים פטורות דכתיב ושננתם לבניך ולא לבנותיך, ואי משום שהאדם מתקן מה שחסר ע"י שבא בגלגול הא ליתא נמי לגבי האשה, שכבר כתב האר"י ז"ל שאין אשה באה בגלגול ע"ש, עד שמצאתי להם תרופה לנשים עפ"י משו"ל דאשתו כגופו דהיא אחת מצלעותיו, וכיון שהאיש מתקן ממילא גם היא נתקנת שהיא משותפת עם גוף בעלה, ובכל מה שהוא עושה יש לה חלק בו, וכמו שאז"ל ברמז מי לא קא פלגן בהדיהו. וכעין זה ראיתי להרב כוס ישועות בחי' בהקדמה שכתב על הא דאמרינן דעתיד הקב"ה להנחיל לכל צדיק וצדיק ש"י עולמות, כדכתיב להנחיל אוהבי יש ואוצרותיהם אמלא. ופי' דהכונה במלת אוצרותיהם אמלא משום שכנגד תרי"ג מצוות ושבעה מצוות דרבנן ז"ל, מתוקן לצדיק כת"ר (620) עולמות, ואשתו נוטלת החצי שהם ש"י (310) והקב"ה נותן לצדיק בתורת נחלה ש"י עולמות תחתם משלו, ולמה בתורת נחלה לזה סיים ואמר ואוצרותיהם אמלא, רמז לאשה שנקראת אוצר כלומר ש"י עולמות נוטלת אשתו, ואני נותנם לו במתנה עכ"ל עש"ב. נמצא עפ"י כל האמור דיש שכר ביד הנשים יותר מהאנשים, דיש בידם שס"ה ל"ת וגם יש הרבה מ"ע שאין הזמן גרמא וגם לוקחות מבעליהם החצי שלוקחים מהכת"ר שלו ש"י עולמות, א"כ הוי בידם שכר יותר מהאנשים, וא"כ שפיר ונכון אומרם ז"ל דגדולה הבטחה שהבטיח הקב"ה לנשים יותר מהאנשים, שהם שאננות שאינן טורחות כאנשים שאין להם רמ"ח עשה בקום עשה כאנשים, ואפ"ה זכו יותר מן האנשים בלי עמל וטורח, והיינו דקאמר שאננות מבלי טורח ועמל, ובוטחות ששכרם יותר מהאנשים, וכאמור, ומזה יובן מאמרם ז"ל שא"ל רב לר' חייא הני נשי במה זכיין א"ל באקריוי בנייהו לבי כנישתא ובאתנויי גברייהו לבי רבנן ונטרן לגברייהו עד דאתו מבי רבנן, וכל העובר יתמה דמה זו שאלה ששאל רב לר' חייא במה זכיין, הא ודאי שאין קץ לסוף שכרם של נשים צדקניות ששומרים מה שחייבתם התורה ועושים רצונו של מקום ככל הראוי, ומאי מספקא ליה לרב בנשים, אמנם עפ"י מה שהקדמנו לעיל א"ש ונכון, דכל כוונת רב לשאול מר"ח דהיאך יוכלו הנשים לתבוע שכרם כל עוד שלא גמרו תקון הכלי לגמרי שצריכים הם לתקן כל רמ"ח אבריהם וגידיהם ע"י רמ"ח מ"ע ושס"ה ל"ת, והנשים

אין בידם לתקן כל אבריהם כיון דהרבה מצות חסרים מהם דאין בידם לקיים כל המצות, וא"כ עדיין לא הביאו הכלי שלהם לידי גמר תקונו, וא"כ במה זכייין לקבוע שכרם, ולזה השיב לו ר' חייא באתנווי בנייהו וגברייהו, כלומר שהם פלגן בהדייהו, וכמ"ש שם מי לא קא פלגן בהדייהו והיינו שלוקחים מן כת"ר של בעליהם ש"י עולמות מלבד מה שיש בידם, ואדרבה הוי שכר יותר וכאמור.

א"נ מאי דקאמר באתנווי לבנייהו וכו' כלומר וגדול המעשה יותר מהעושה, ומש"ה גדולה הבטחתם יותר מהאנשים, ומ"ש ונטרן לגברייהו עד דאתו מבי מדרשא, לכאורה דאין זה שבח כ"כ כי כן דרך הנשים להמתין עד שיבאו בעליהם או מבי מדרשא או ממלאכתם לעת ערב, ומאי רבותייהו דהני נשי, אבל נראה לע"ד שהכוונה שאמר ונטרן לגברייהו היינו כמו בתו של כלבא שבוע הנז"ל דנטרא כ"ד שנה לר"ע עד דאתי מבי מדרשא, ועכ"ז בכל אותם השנים לא יצא מתחת ידה תקלה, אלא אגדה פתחה לבעלה עד שבא, ועל אשה כזו נאמר גדולה הבטחה שהבטיח לנשים יותר מהאנשים שעל ידה יצא אור גדול לכל העולם, וראויה ליקח שכרה בכפלי כפלים.

עוד נראה לפרש כוונת שאלת רב לר' חייא באומרו הני נשי וכו', ונדקדק עוד באומרו הני נשי, דהיה לו לומר נשי במאי זכייין ומאי הני דקאמר, ונראה שודאי היה יודע רב שגדולה הבטחה שהבטיח הקב"ה לנשים יותר מהאנשים להנשים הכשרות והצנועות, אלא כל כוונתו שהיה מתאנח על נשי דורו שראה אותם שאינם הגונים ואינם צנועות כראוי, וכדורו של הנביא שאמר עליהם שמעו נא פרות הבשן וגו' העושקות דלים, ועל נשי דורו קאמר רב במאי זכייין, או לרמוז לו במלת הני על אשתו של רב ואשתו של רבי חייא שהיו מנגדים לבעליהם כידוע בגמרא, וא"ל דידי ודידך במאי זכו והשיב לו רבי חייא דאפ"ה אית בידייהו דאקרויי בנייהו וכו', ודי להם שמגינות עלייהו מן החטא וראויים לשכר גדול על זה.

פרק ג

בא וראה מה בין נשים הצנועות לנשים שאינם צנועות, שדרך הנשים הצנועות לאגוד פתחיהם לבעליהם לבלתי זר יקרב אליהם, כלומר כשהולכים בעליהם פנו והלכו למלאכתם ולעבודתם עד ערב, תכף תכף סוגרים פתח החצר ונועלים אותו במנעול כדי שלא יבא איש זר לחפש על בעליהם ויבא ליכנס שם, וכשבא איש זר לדפוק על הדלת אף היא תשיב אמריה לו אין האיש בביתו הלך לעבודתו לשוק או לשדה, לך ובקשהו משם ועושה כן כדי שלא יצא עליה שום לעז ושום חשדא, ויבא בעלה לקנאת בה ועי"ז שעושים אדרבה מוצאים תן בעיני בעליהם, זהו דרך הנשים הצנועות, אבל דרך הנשים הפרוצות פורצים את גדריהם שתמיד פתוח לרה"ר פתח חצרניהם לכל עובר

ושב, ומקבצים כל אדם בשמחה והכל עושים כקרוביהם ומרכיבים עם כל אדם דבריהם, ותמיד הם עומדים בשעריהם ולא יבשו בעבור איש זר עליהם, ותמיד הצעיף בראשם ולא ינחו ולא ישכנו רגליהם בבתיהם, ובעת שיבאו בעליהם קמים ולוחמים עמהם, ובעלילות דברים באים עליהם, ויצה"ר בוער בהם ומגדיל המריבה ביניהם, ויהי שלחנם לפח ולמוקש, והבית מלא זבחי ריב, ובאים לידי הכאה זה את זה בעוד השלחן ערוך לפניהם, ויקומו מעל השלחן והמה זועפים. ואם אתה חכם ורוצה להשקיט המריבה תכף שיצא כעסה והתחילה לדבר קשות לבעלה, מיד הסתר פניך ממנה לפי שעה עד יעבור זעם, ולך דומיה ולא תשיבנה כלום לא טוב ולא רע, ואל תען כסיל כאולתו ואז ממילא בושה במעשיה ולא תוסיף עוד לצאת לריב עמך. ואם אינך יכול לסבול תניחנה ותלך מפניה מן הבית, דכל עוד שאתה יושב עמה ומשיב לדבריה ברוב דברים לא יחדל פשע.

או כלך לדרך אחרת שתשיב לה על דבריה בניחותא ובפנים שאינם זעופות, ובקול נמוך ובלשון רכה, והזהר מאד לבלתי תרים ידך עליה להכותה או לקללה על חנם ולגרום לה שתהיה מורדת בך, שהאשה מהר יוצא כעסה שדעתה קלה עליה, וצריך שיהיה אחד מכם כפוף כדי שתוכל להתקיים עמה בשלוה, והיותר טוב שיהיה הוא כפוף ועלוב עמה, וכמשו"ל מאחר שאתה יודע דברי חכמים שהגידו על דעת נשים שהם קלות, ומהר נוחה לכעוס ומהר נוחה לרצות, והדבר תלוי בך ובידך להדריכה על דרך הישרה בנחת, ולעשות רפואה למחלתך כל הימים, דרך הצנועות שלא לדבר עם שום אדם אפילו עם קרוביהם, כ"ש עם הרחוקים מהם, ובשעה שמוכרחים לדבר אינם מרימין קולם, אבל דרך הפרוצות להרים קולם ולהרבות דברים עם אנשים זרים, וקול הצוחה רבה עליהם, דרך הצנועות תמיד אינם יוצאות מחדריהם ותמיד יראת ה' על פניהם ועוסקין בגידולי בניהם להדריכם למוטב מנעוריהם, אבל דרך הפרוצות הומיה היא וסוררת בביתה לא ישכנו רגליה, ואינם משגיחים על בניהם ובנותיהם, וכמה רעות גורמים להם שיצאו לתרבות רעה, כמה מהם כי לא יש מוחה בהם. דרך הנשים הצנועות לשמור את עצמם לבלתי שום אדם יסתכל בהם ליהנות מיופי שלהם, ולהיותן גורמות לבני אדם לבא להרהר אחריהם, אבל דרך הפרוצות לגלות פניהם כדי שיבואו אחריהם ולצאת תקלה מבין שניהם. דרך הצנועות שומרות עצמן מבית הטבילה של מצוה מלהסתכל בשום נכרי לכל יעלה על דעתם להרהר בהם, אבל הנשים הפרוצות רבים חלליהם ועצומים כל הרוגיהם, דרך נשים הצנועות כשהולכים לעזרת נשים לדאות ספר תורה וכדי לשמוע התפלה אינם שחין שיחה בטלה עם חברותיהם, וכף שמו בפיהם אין אומר ואין דברים, ושכר הליכה בידיהם, אבל דרך הנשים הפרוצות כל הליכתם לעזרת נשים כדי לשמוע ולגלות את סתריהם ומצפוניהם אשה אל אשה יגשו לדבר סרה על כל בני גיליהם, והדבות הרעות כדבש בפיהם, באומרם זו לזו שמעתם

מה שעשה פ' ופ', ובאים לביתם בכמה חידושים להגיד לבעליהם, שסתם נשים דברניות ויותר לשון הרע מצוי ביניהם ומוציאות שם רע זו על זו, זאת אומרת לחברתה מום שבה וזאת אומרת כמוה, וכיני ביני נשמע הדבר לאנשים ומקנאים על נשותיהם ובאים על ידי קטטות ומריבות עם בעליהן, ולפעמים באים לידי גירושין, וא"כ מוטב היה להן שלא לזוז מביתם ולא לעשות מצוה כזאת לראות את ספר התורה הזה, ובשלמא אלו ידעי נשי דידן להתפלל ולהבין מה שש"ץ אומר ובאות כדי להתפלל עם הצבור כמו דורות הראשונים ניחא, אבל בדורות הללו הם עמי הארץ גמורות ואפילו ברכת המזון אינן יודעות לברך, מה תועיל הליכתן לביהכ"נ שאינן מרויחות בהליכה זו כלום, ואדרבה מפסידות, ולגבי דידהו דהני שב ואל תעשה עדיף להיות ניצולים מכל האמור.

ועתה אליכם אישים אקרא תנו דעתכם ושימו השגחתכם על נשיכם ואל תעלימו מהם עיניכם, ותמיד יומם ולילה הזהירו להם ולזרו אותן על הצניעות וכל תניחום להיות יצאניות, ואל תעשה עצמך כאינך יודע ותעלים עיניך ממנה בראותך שאינה מתנהגת בצניעות, ובודאי כשרואה האשה שתמיד עין בעלה עליה ומקפיד עליה כשרואה אותה מרבה דברים עם איש, אז בודאי שומרת את עצמה מכאן ולהבא כדי לעשות רצון בעלה, ולא תהיה מאותם אנשים של עמי הארץ שהעלם יעלימו עיניהם מנשיהם בראותם שאינן עושות כשורה אין מוחים בהם, וכיון שרואים דלית מאן דימחי בידיהו הולכות ומוסיפות, ובודאי שאנשים כאלה גם המה מקולקלים מעשיהם יותר מנשיהם, והאיש והאשה שוים בשיעוריהם שניהם כאחד אינם טובים ושניהם מחצפים זה על זה, דאם בא לומר לה טלי קיסם היא אומרת לו טול קורה, שאתה יודע דבר האיסור יותר ממני, דודאי אם הוא ירא ה' אם מוכיחה ועושה לה מוסר ומודיעה בנחת שזה הדבר שאת עושה הוא אסור שומעת ומקבלת דבריו ואינה מעיזה כנגדו, דסתם אשה אינה מעיזה פניה בפני בעלה, אבל אם הוא ג"כ אינו הגון מעיזה ומעיזה, ואם היא מן הנשים הכשרות והצנועות אז אפילו בעלה אינו הגון משתדלת עמו בדברים להחזירו למוטב, ומרוב בשתו ממנה חוזר בו לטובה, משא"כ כשהיא מן הפרוצות אף שהוא ירא ה' יש לחוש עליו שלא ימשך אחריה ברוב הימים, ולכן כתיב כי לא ינוח שבט הרשע על גורל הצדיקים למען לא ישלחו הצדיקים בעולתה ידיהם, ולכן ראוי לאב לחפש לבנו לקחת לו אשה ממשפחות הידועות והמפורסמות בצניעות ובכשרות, כי סתם בת אחרי אמה כרוכה לעשות כאמה, וכאז"ל כאשה בתה, הגם דסתם נשים כשרות וכל בנות ישראל כשרות מ"מ יותר טוב לכתחלה לבדוק במשפחה, וכמז"ל יבדוק באחיה וממנה יודע שהיא ג"כ כשרה בודאי, וכן אבי הבת יחפש אחר בחור ירא ה' ומכ"ש תלמיד חכם ומכ"ש ז"ל ימכור כל מה שיש לו וישיא בתו לת"ח, דמסתמא כל ת"ח בחזקת ירא ה', ואל יתן עיניו בממון ליקח לבתו בן שאביו עשיר, חדא דמנ"ל

שיהיה הבן עשיר, דמצינו שהרבה עשירים יניחו ממון לבניהם והולכים הבנים ומכלים ממון אביהם ויהיו עניים, דיתכן דאביהם העשיר מזלו עליון והם הבנים אין מזלם טוב ומאבדים העושר אשר היה ביד אביהם. או יתכן כמשו"ל דאם זה העשיר שזכה לעושר הלך ועשה בעושר הזה דבר שאינו הגון, או לא עשה כדבעי ליה למעבד שאז מקטרגים עליו למעלה, ואומרים מאריה דעלמא ראה פ' שזכית אותו לעושר הזה ראה מה הוא עושה בעושר הזה, וכי על דעת כך נתת לו את העושר לעשות בו הפך רצונך, ואז משיב להם הקב"ה אני כבר זכיתי לו העושר שדבר אלהינו יקום לעולם, כלומר כבר נתתי לו ואיני תוזר בי ומניח העושר בידו כל ימי חייו, ואחר שמת אני נוטלו ממנו ואיני מניחו להנחילו לבניו, ותכף שמת באים הבנים ומכלים אותו עד שלא ישאר ממנו כלום, וא"כ אל יקחך לבך לרדוף אחר הבן הזה שהוא בנו של העשיר, אלא העיקר תחפש ותרדוף אחר בחור ירא ה', דמאן דדא ביה כלא ביה, והי"ת הוא דמוריש ומעשיר, דודאי אם תשיא בתך לירא ה' או ת"ח אז מובטח לך שתהיה בתך מן הנשים הצנועות והכשרות, והוי בכלל אב שמזכה ברא, דרך נשים הצנועות והכשרות אינן מניחות לבעליהן להביא לבית בחור ורווק להיות משרת עמהם בבית כל היום, אף כי האיש בביתו, כי יראים שלפעמים יהיה יחוד ביניהם ואין שום אדם בבית וחוששים על עצמם שלא יתפתו אחריהם, וכמו שהארכתי בזה בדרך ישרים ותמימים ע"ש. דרך הפרוצות יושבות ומצפות אימתי ילכו בעליהם לשוק עד שיעשו שחוק וקלות ראש עם זה הנער המשרת. דרך הצנועות אעפ"י שהן עניות אינן מניחות לבנותן הבתולות לילך ולשרת בשום בית אדם, כי חוששין עליהן פן יבואו לידי תקלה, אלא אינם מניחות אותן לצאת מדלתי ביתם חוצה, ומלמדות אותן מלאכה לעשות בבית ולא בחוץ, אשה הצנועה מצלת בעלה ממיתה משונה, והפרוצה להפך, ואשת און בן פלת ואשתו של קרח יוכיחו. אשה הצנועה נותנת חיים לבעלה כדכתיב ראה חיים עם אשה, והפרוצה ממיתו והוא בחיים, וכדאז"ל אשה רעה צרעת לבעלה והמצורע חשוב כמת. אשה צנועה הוי כאלו בעלה מצא מציאה כדכתיב מצא אשה ר"ת אש"ה אשה שהיא הגונה, אז מצא טוב, כאלו מצא מטמון. ולהפך שאם אשה שאינה הגונה אז מצא רע. אשה צנועה אינה מתקשטת כי אם דוקא בכיתה לפני בעלה, אבל כשיוצאה לרה"ר פושטת התכשיטין מעליה ויוצאת, וידוע מאמרם ז"ל בירושלמי על הא דתנינן לא תצא אשה בשבת בתכשיט של זהב לרה"ר, ואם יצאה חייבת חטאת, דאף בחול אסור לצאת ברה"ר בתכשיט של זהב, מפני שהעם מסתכלין בה וחושדין אותה, ואל זה כיון דוד המלך ע"ה באומרו כל כבודה בת מלך פנימה ממשבצות זהב לכושה, אבל בצאתה לרה"ר לא תלבש משבצות זהב, ולא ניתנו תכשיטין לאשה אלא שתהיה מתקשטת בתוך ביתה בפני בעלה כדי שתמצא חן בעיניו ולא תתגנה עליו, אבל הנשים הפרוצות כל בתר איפכא אזלי. דכשיוצאים לרה"ר או ללכת ממקום למקום אצל חברותיהם לובשים בגדי החמודות וכל מיני תכשיטין שלהם, וכשבאים לעת ערב לביתם פושטות הבגדים

החמודים שהיו עליהן ופושטות התכשיטין שלהם ולובשות שחורים ומתעטפות שחורים בפני בעליהן, ומדרכי הצניעות שיהיו בגדיו של אדם ארוכים, וכמ"ש ז"ל כ"ש וק"ו שיהיו בגדיה של האשה ארוכין, וצר לי על דורות הללו שנהגו להפך ואפילו חלוק שע"ג בשרם קצר הרבה, וזה פריצות הרבה וראוי לגעור בהם ולמחות בידם על זה המנהג הרע ולבטלו, ולחזור למנהגם הראשון שיהיה ארוך עד רגליה, וגם האיש צריך לזיזר בצניעות כדכתיב מה ה' אלהיך שואל מעמך כי אם עשות משפט ואהבת חסד והצנע לכת עם אלהיך, שמדת הצניעות באיש ג"כ מגינה על האדם מעין הרע ומצלת אותו מן החטאים. וכמו שמצינו ביוסף הצדיק מפני שניהג עצמו בצניעות ניצול מאדונתו אשת פוטיפר שלא נכשל בה, שנאמר ותשא אשת אדוניו את עיניה אל יוסף וגו', כדי להסתכל בו והוא לא נשא עיניו להסתכל בה, שכך אמרו באגדה שלשלת של ברזל נתנה בצוארו כדי שיגלה עיניו ויסתכל בה, ואעפ"י כן לא הביט בה. ומצינו שמטרונה אחת שאלה לר' יוסי אמרה לו אפשר יוסף בן שבע עשרה שנה עומד בפרקו ולא היה עושה את הדבר הזה, הוציא לפניו ספר בראשית התחיל קורא מעשה ראובן יהודה ותמר אמר לה ומה אלו שהיו גדולים וברשות אביהם לא כסה עליהם הכתוב, זהו שהוא קטן וברשות עצמו עאכ"ו. וכן מצינו באברהם אבינו ע"ה שמרוב צניעות שהיה בינו ובין שרה אשתו שלא הכיר בה ולא נתן דעתו להכיר ביפיה עד אחר כמה שנים ע"י מעשה הכירה כידוע, כדכתיב הנה נא ידעתי כלומר עתה הוא שידעתי שאשה יפת מראה את וגו', וכן יצחק היה מתנהג בצניעות דכתיב ראה ראינו כי ה' עמך ראינו מעצמנו ולא שהראית לנו, וביעקב כתיב שאמר לבניו למה תתראו אלא יתנהגו בצניעות כדי שלא תשלוט בהם עין הרע, וכן יוסף הצדיק עלה לגדולה בשביל הצניעות, שנאמר בן פורת יוסף בן פורת עלי עין, עלי לפרוע לך מן אותו העין לפי שנהג בצניעות על אמו ועמד לפניו כדי שלא יסתכל בה אותו רשע עשיו, וזכה למלכות. ועפ"י מאי דאמרינן לעיל שענו אותו בכבל כדי להסתכל בה ולא הסתכל, שפיר קאמר ג"כ בן פורת יוסף בן פורת עלי עין מסבת אותו עין שלא ראתה אדונתו אשת פוטיפר ומדיליה יהבי ליה, שרצה לרכוב במרכבת המשנה של המלך והיו כל בנות מצרים צועדות עלי שור לראות יפיו של יוסף וכל מי שיש בו מדת הצניעות ניצול מן המיתה, שכן מצינו בשאול המלך שבשביל צניעות שראה בו דוד נמנע ולא הרגו, דמן הדין היה יכול להורגו כדין בא להרגו וכו', אלא אתה הוא שחסת על עצמך צניעות שהיתה כך היא חסה עליך, ומה צניעות היה בו בשאול כדכתיב, ויבא אל גדרות הצאן וגו'. ושם מערה ויבא להסך את רגליו, תנא גדר לפנים מגדר מערה לפנים ממערה, ומאי להסך את רגליו מלמד שסך את עצמו כסוכה, ואחז"ל איזהו צנוע זה הנפנה בלילה כדרך שהוא נפנה ביום, כלומר שלא יהיה פורע עצמו בלילה אלא כדרך שהוא פורע ביום, א"כ כשם שנפנה ביום בקרן זווית כך מצניע עצמו בלילה בקרן זווית, ובמקום צנוע. בא וראה שלוחות הראשונות שלטה בהם עין שנשתברו מפני שהיו

בפרהסיא, אחז"ל התורה תחלתה צניעות וסופה צניעות, שנאמר ויתחבא האדם ואשתו מפני ה', וסופה צניעות דכתיב ויקבור אותו בגיא וגו' וכתיב ולא ידע איש את קבורתו, למה הדבר דומה למלך שהיתה לו מרגלית טובה והיה מצניעה כדי שלא תשלוט בה העין, כך הצניע הקב"ה למשה מעיני הבריות שלא תשלוט בו העין שמא יעשוהו ע"ז, והתורה עצמה היתה מוצנעת בחיקו של מקום ב"ה מפני השטן ומפני המלאכים שלא יתקוטטו ביניהם, וכשם שהתורה היתה מוצנעת כך מצותיה צריך שיהיו מוצנעים, שנאמר, בני אם תקח אמרי ומצותי תצפון אתך, ואחז"ל א"ל הקב"ה לישראל לא תהא תורתך עמכם כאדם שיש לו בת בוגרת שהוא מבקש להשיאה למי שמוציא, אלא הצפינוה בלבבכם שלא תהיה מוסר רזי תורה אלא לצנועין כמותך, ואל זה רמז דוד באומרו בלבי צפנתי אמרתך למען לא אחטא לך, כלומר שאמסור רזי תורה למי שאינו צנוע, אלא ואת צנועים חכמה, ואם לא אמצא צנועים אצפון אותם בלבי, תוכחת מגולה לנשי דורותינו שהיה להם ללמוד מק"ו מנשי בני ישראל שהיו במצרים שהיו יותר מששים רבוא והיו יושבים בארץ מצרים מקום הזמה ומקום ערות הארץ ויושבים תחת ממשלתם ושעבודם ואפ"ה לא נמצא אחת מהנה שנכשלה בזנות זולתי אחת ופרסמה הכתוב, ואפילו אותה האשה לא נתכוונה לעשות איסור כידוע מדברי רז"ל שסוברת היתה שהוא בעלה ולא ידעה האיש המצרי הבא עליה, וכתב מהרח"א בספרו הבהיר אור החיים דממאי דכתיב האשה הישראלית ואיש הישראלי לומר כי נקיה האשה מעון ושוה לאיש הישראלי המוזכר לפנינו שאין בו דופי, וא"כ לכאורה יש לדקדק על רש"י ז"ל שכתב שם על מה שכתוב ושם אמו שלומית, שבחן של ישראל שפרסמה הכתוב לזו לומר שהיא לבדה היתה זונה עכ"ל, דכיון דהיא נקיה מאותו עון איך פרסמה הכתוב וגינה אותה וקראה זונה בעבור לשבח שאר נשי ישראל, ואדרבה כגון זאת התורה דרכה לכסות ולא לגלות, וא"כ מוכרחים אנו לומר דמלשון הכתוב באומרו ושם אמו וגו', ליכא הכרע אם בא לגנותה או לשבחה, וכמ"ש הרב מהח"א שם וז"ל צריך לדעת למה לא הזכיר שמה כשהזכירו עד הבאתו אל משה, וי"ל בכ' דרכים האחד לשבח על זה הכתוב ויביאו אותו אל משה ושם אמו וגו' פי' גם הוא בכלל המביאים, והאחד לגנאי ויביאו אותו אל משה ועל ידי הבאה זאת נתחייבה שהכתוב יפרסם אותה שאמו היא שלומית וכו' ע"ש. ולכאורה אין דבריו מובנים באומרו האחד לשבח וכו' פי' גם הוא בכלל המביאים ומוכרח לומר שטעות סופר נפל וכצ"ל שהיא מן המביאים, ר"ל דעל האשה קאי, שאם היא בכלל המביאים אותו אל משה, דלא מבעיא דלא נכמרו רחמיה עליו משום דכתיב ורחמי רשעים אכזרי, ואדרבה היא מסייעת למביאים אותו אל משה כדי לדון דינו לאפוקי מדרך השני שהוא לגנאי, ולא היתה חפצה בהשגחתו, וכמו שסיים שם הרב, וא"כ כיון שמן הכתוב ליכא הכרע אם זונה היא אם כשרה לא מקרי שהכתוב פרסמה, אלא שרז"ל פליגי דמר סבירא ליה שהיתה זונה ולמר ס"ל דהיתה כשרה, ואותו מעשה שבא עליה המצרי לא ידעה ולא

נתכוונה לאיסור דומיא דיוסף עם פוטיפרע, שהכתוב אמר ויבא הביתה לעשות מלאכתו שח"א לגנאי וח"א לשבח, ורש"י כאן תפס השיטה כמ"ד שהיתה זונה ודהיינו קרא לגנאי, ומש"ה כדי שלא תקשי עמ"ש לשבח את ישראל בא הכתוב לומר שהיא לבדה היתה זונה, דמנ"ל שהיתה זונה לזה סיים ואמר ושם אמו שלומית, שהיתה מדברת פטפוטים עם כל אדם, הפך האשה הצנועה שאינה מדברת כלל עם איש נכרי שאינו בעלה, וזאת להפך היא עושה תמיד דברנית עם כל אדם, וזהו הסימן שהיא זונה.

א"נ יש לפרש כוונת רש"י באומרו ושם אמו שלומית ע"ש, שהיתה מפטפטת עם כל אדם וכו' משום שהוק"ל קושיא עצומה בפסוק ובא לתרצה בזה, והוא כי ידוע מאמרם ז"ל במדרש שהצדיקים שמם קודם להם, והרשעים הם קודמים לשמם, ומקשי שם והכתיב ושמו לבן ומשני דהיה מלובן ברשע פי' דשם לבן אינו שם העצם אלא שם התואר, שתארו אותו בשם לבן משום שהיה מלובן ברשע, וא"כ השתא לפי מ"ש רש"י שבא הכתוב לשבח ישראל שלא יש ביניהם כי אם זונה אחת, ובא הכתוב לפרסמה לומר זאת האשה דוקא היתה זונה ואין אחרת זולתה, וא"כ היכי קאמר ושם אמו שלומית דהא ברשעים הם קודמים לשמם, והיה לו לומר ואמו שלומית שמה אבל עתה שאמר ושם אמו שלומית, ששמה קדם לה, משמע שהיא צדקת, ולזה משני דלמה נקראת שלומית שהיתה שואלת בשלום כל אדם, כלומר דזה השם אינו שם העצם אלא שם התואר שתארוה בשם זה ע"י מעשיה, וכמו שתי' לגבי לבן. ובזה ג"כ יתבאר דברי רש"י בסדר בשלח שכתב ה' שמו שעושה מלחמה בשמו, שהוקשה לו דהיכי קאמר ה' שמו, דהיל"ל שמו ה' לזה שנה ואמר שעושה מלחמה בשמו, כלומר שלא בא הכתוב להודיע לנו שמו, ובזה יובן דברי רש"י בפ' תולדות על פסוק ויקראו שמו עשו על שם שנגמר שערו, וקודם לזה פירש"י על פסוק ממעיך יפרדו זה לרשעו וזה לתומו, וא"כ זהו שהוקשה לרש"י קושיא עצומה דהיכי קאמר ויקראו שמו עשו, והא ברשעים הם קודמים לשמם, ולזה שנה שער ויקראו שמו עשו ע"ש שנגמר שערו, כלומר דזה שם התואר מלשון עשוי ונגמר ואינו שם העצם, כמו ושמו לבן, וזהו דקאמר ג"כ עשו הכי קרא שמו יעקב ויעקבני זה פעמים, כלומר שלא תאמר דהקדים שמו ליעקב משום שהוא צדיק וכדרך שהצדיקים שמם קודם להם, שזה דוקא על שם העצם, אבל הכא הוא שם התואר דנקרא יעקב ע"ש ויעקבני זה פעמים, וא"כ לא מוכח מזה שהוא צדיק. א"נ דהכי קאמר דאינו מוכרח לומר מדהקדים שמו שהוא צדיק דהא ויעקבני זה פעמים שלא כדין, וא"כ ע"כ דאין זה אלא שם התואר וכאמור ודו"ק. ואיך שיהיה ראוי לנשי דורות האחרונים ללמוד ק"ו ומה נשים הללו שהיו ראויות לחטוא הן מצד המקום שהיו יושבים שהם רודפי זמה, הן מצד שעדיין לא קבלו התורה, ואפ"ה לא נכשלו בזמה מרוב צניעותם ויראת ה' שעליהם, ק"ו נשי דידן בזמן הזה דיכולים להיות צנועות בתכלית, ואין מי שיוכל לגשת אליהם, ותמיד רמי חיובא על הדורשים בפרקא

לערוך שבת אלו הנשים הזהירות מאד בצניעות ולהודיע שכרם כדי ללמוד מאותן הנשים ולהיות קנאים מהן ללמוד ולעשות כמותם, ולדרוש לבעליהם שתמיד תהיה עיני השגחתם עליהם לבל יניחו אותם לשנות מדתם ממדת נשים הצנועות, כי ודאי בראותה האשה שעין בעלה עליה תמיד ביציאתה ובביאתה, ותמיד הוא חוקר עליה אם היא יצאנית בודאי שתוזרת בה וממעטת יציאתה וביאתה, ולא תזוז מתוך ביתה ועוסקת תמיד בצרכי ביתה ובגידול בניה ובנותיה ולעשות רצון בעלה, וכמש"ל בריש פ"ק הכשרה שבנשים היא העושה רצון בעלה, וסתם איש רוצה שתהיה אשתו כשרה מכל הנשים, ועל ידי זה שכינה שרויה ביניהם.

דרך הקץ והגאולה

פרק א

אתמר בבי מדרשא בסדר בא, החדש הזה לכם ראש חדשים ה"ד יפרח בימיו צדיק ורוב שלום עד בלי ירח עכ"ל, וראוי להשית לב ולהבין דמה הוקשה לו לבעל המדרש בפסוק זה עד שבא לתרצו בפסוק שהביא יפרח בימיו צדיק והנראה בודאי שהוק"ל קושיא עצומה בהאי קרא דכתיב החדש הזה וגו', והוא דמאחר שכתב החדש הזה לכם ראש חדשים למה חזר ואמר ראשון הוא לכם לחדשי השנה, פשיטא מאחר שהוא ראש חדש הו"ל למימר בקצור החדש הזה לכם ראשון לכל חדשי השנה, אמנם כבר ידוע מ"ש הרב בעל שני לוחות הברית, דכוונת הכתוב באומרו החדש הזה לכם ראש חדשים, הוא לומר דכל החדש הזה מתחלתו ועד סופו דינו כראשי חדשים, עפ"י מאי דקי"ל בדין דאין נופלים על פניהם בכל חדש ניסן, ואין מתענים בו, ואין מספידים בו, וזהו דקאמר החדש הזה כולו ראשי חדשים, וכבר ידוע מרבתינו ז"ל שאמרו בניסן נגאלו ובניסן עתידין ליגאל. עוד ידוע שהטעם שנקרא החדש הזה ניסן על שם כל הנסים והנפלאות שעשה ה' עם אבותינו בחדש הזה ועד היום הזה וזמן הזה בכלל, שאף שאנו בגלותנו לא יבצר ולא ימנע שלא יהיה לבני ישראל נס הן בכלל הן בפרט, שראינו בעינינו בכמה עובדי שהביאו במדרשי רז"ל שנעשה כמה נסים לכלל ולפרט בחדש הזה, וכן לעתיד יהיה בחדש הזה אשר נגאלים בו כמה וכמה נסים ונפלאות יותר ממצרים, דבמצרים כתיב אשר עשה פלא ולעתיד כתיב אראנו נפלאות, וא"כ מכל הטעמים הללו נקרא ניסן על שם הנס שנעשה בו בעבר ובעתיד ובהווה, ולזה רמזו רז"ל בלשונם הטהור ואמרו שבניסן נגאלו כלומר שע"י נסים ונפלאות נגאלו, וכשם שהיתה יציאתם ממצרים ע"י נס דכפי הטבע אינם יכולים

לצאת ממצרים לעולם כידוע ועפ"ז שדד הקב"ה את כל המערכות והוציאם בע"כ של מצרים, אף שלא היו ראויים הן מצד מעשיהם שלא היו הגונים, הן מצד שעדין לא הושלם הזמן שנגבל להם, כן הגאולה העתידה לבא להם בחדש הזה היא ג"כ על דרך זה, דאע"ג דאינם ראויים לגאולה מצד מעשיהם שאינם הגונים, הן מצד הטבע שכבשה אחת בין שבעים זאבים, אפ"ה הקב"ה ברחמיו מדלג על הקץ ומשדד המערכות ועושה להם נסים ונפלאות נס בתוך נס, וביד חזקה מצילנו מידם. ועוד ידוע במפרשים ז"ל דהא דכתיב ראש מלשון ראש ובשמים, שהוא סימן ורמז שבניסן יהיו נגאלים ויהיה להם החדש הזה לראש ובשמים, ולרמז ג"כ שיהיה להם הרמת ראש בין העמים תחת היותם בזויים ושפלים בעיניהם, כי שם יהודי חרפה בין העמים ולמגרעת דאפי' כשמדבר איש עם חבירו ורוצה להזכיר שם יהודי אומר לחבירו חוץ מהפנים יהודי פ', וגם לשון ניסן מורה על זה שיהיה להם הרמת ראש מלשון כנשוא נס וכדומה.

ומעתה עפ"י כל האמור יובן שפיר מאמרנו האמור למעלה והיא היא בעצמה שהוק"ל לבעל המאמר בקרא דכתיב החדש הזה לכם ראש חדשים, דלמה חזר ואמר ראשון הוא לכם ועל זה שני שפיר ואמר הה"ד יפרח בימיו צדיק, כלומר הא דהוצרך לחזור ולהאריך כדי לרמוז לנו שבחדש הזה שהוא ניסן יגלה משיח צדקנו ויהיה אז ראש ובשמים, והרמת ראש לבני ישראל ע"י שבאותו חדש יפרח צדיק משיח צדקנו, ואז יתרבה השלום בין ישראל לאביהם שבשמים, ומינה נפיק חורבה וראש סם המות ולענה לעכו"ם הפונים לאל אחר, ומה שסיים עד בלי ירח שנהיה אז עם הקב"ה בשלום, ולא יגרש עוד עמו בית ישראל כאשר עשה אחר גלות מצרים, כדכתיב ושלחתיה ואתן כריתותה בידה והיה אז וי"ו דשלום קטיעא, וכמו שרמז להם יוסף באומרו ואתם עלו לשלום, ואז"ל וי"ו דשלום קטיעא כלומר אעפ"י שאתם עתידין לצאת ממצרים בשלום מ"מ עדין לפניכם שעבוד מלכיות, משא"כ בגאולה העתידה לבא בחדש זה ניסן והיה רוב שלום, כלומר שלום שלם בוי"ו שלימה שאז אין אחריה עוד שעבוד, ולא יהיה עוד גירושין לבית ישראל. ומה שסיים עד בלי ירח, ראיתי לאחד מרבני אשכנז שכתב דהכוונה עפ"י מאי דקי"ל שכותבים בסדר הגט לירח פ', ואסמכוה אקרא דכתיב גרש ירחים דהיינו שכותבים בגט של גירושין ירח פ' ולא חדש פ', וא"כ היינו דקאמר ורוב שלום עד בלי ירח כלומר שאז יתרבה השלום שלא להיות גירושין ולכתוב בגט לירח פ', אלא בלתי ירח דליכא גט כלל, ויהיו נשואים גמורים לעולם כדין כתובה ספרדית שמתנה בכתובה שלא יגרשנה בעל כרחא אלא מדעתה ורצונה, וכן כתיב וארשתיך לי לעולם, וזהו שאנו אומרים קודם התפלה וקודם עשיית שום מצוה ולימוד התורה ליקובה"ו כלומר שאנו מבקשים שימהר בגאולתנו כדי לחזור להיות חבור קב"ה עם שכינתיה, שכל זמן שבני ישראל בגלות שכינה לבר מאתרה כדכתיב ובפשעכם שולחה אמכם, ואין להקב"ה יחוד וחבור עם שכינתיה תמיד כמו בזמן

שבית המקדש, אבל עתה בימות הגלות אין סדור ויחוד אלא בעתים ידועים כידוע ליודעי חן, וזהו דכתיב ושב ה' את כלומר ושב ה' דא קב"ה את דא שכינה כלומר שיחזור הקב"ה להתחבר תמיד עם את כמאז ומקדם, ועוד אמרו חכמי הקבלה שבתחלה יקים סכת דוד הנופלת דהיינו שיקים השכינה בתחלה ואח"כ מקבץ נדחי עמו ישראל, וזהו דקאמר ושב ה' את השכינה הרמוזה במלת את ואח"כ שבו תך ושב וקבצך.

והנה ידוע מאמרם ז"ל בתנחומא והביאו רש"י ז"ל בתחלת ס' בראשית, וז"ל: אר"י לא היה צריך להתחיל את התורה אלא מהחדש הזה שהיא מצוה ראשונה שנצטוו בה ישראל על קרבן פסח, שנאמר ויקחו להם איש שה לבית אבות וגו', וידוע שטעם שפתחו במצוה זו ולא באחרת לרמוז לנו שעיקר תכלית מצוה הזאת כדי להאמין בה' ברוך הוא ולהרחיק את הע"א, כי כבר ידוע שמזל שמושל בחדש ניסן הוא מזל טלה, והוא ראש לכל המזלות והוא אלהי מצרים שהיו עובדים לשה, וא"כ אחר שאמר החדש הזה לכם ראש חדשים והוא המובחר מכל החדשים ומזל המשרת בו הוא טלה, א"כ אתי למטעי ולסבור דיש בו ממש ח"ו, ומתחזקת אמונתם של המצריים יותר ויותר, שכן ראוי ח"ו לעשותו אלוה כאנשי מצרים והנמשכים אחריהם בני ישראל הגרים אתם, לכן תקף צוהו הקב"ה למשה שיקחו כל בית ישראל איש שה לבית אבות ושחטו אותו כל עדת בני ישראל, להודיע לעין כל שאין בו ממש. וא"כ בודאי שראוי והגון להתחיל במצוה הזאת ראשונה, כדי להרחיק את הע"א ולהאמין בו ית' לבדו, והוא הבורא והוא בעל היכולת, וזו היא עיקר כל התורה כולה, דמי שמאמין בו ית' יבא לקיים כל דבריו אשר צוה בתורתו הקדושה, משא"כ מי שאינו מאמין הוי כופר בכל התורה כולה.

ובזה הונח לי מה שהקשה הרמב"ן ז"ל על האי מימרא דר"י שאמר דלא היה צריך להתחיל את התורה אלא מהחדש הזה וגו', והקשה שם כי צורך גדול להתחיל את התורה בבראשית כי היא שורש האמונה וכו' עש"ב. ועפ"י מ"ש לא קשיא כלל דגם מצוה זו של החדש הזה היא שורש האמונה שבה בא להודיע שאין בע"א ממש, ועתה בני בא וראה עד היכן הגיע רחמנותו עם עמו עם בני ישראל וכמה רחום בדין, יען כי החדש הזה זה ניסן מלומד בנסים ונפלאות בעבר ובעתיד ובהווה, ומובחר הוא לישראל מכל החדשים וכמה וכמה מצות מתקיימות בו הנהוגות באותו החדש, וכל בני ישראל טרודים בו טרדה דמצוה יחד עשיר ואביון, ושואלים בהלכותיו קודם הפסח בל' יום, וגם טרודים בביעור חמץ כולם כאחד אנשים ונשים שלא להניח בגבולם חמץ אפילו בכל שהוא, וגם טרודים להכין המצה לימות הפסח והיא טרחתה רבה עד מאד, ובפרט כמה מצות הנהוגות באותו הלילה של חג הפסח שאתר כל הטרחות שעבר עליהם מתחלת החדש עד ליל ט"ו, יחד מתאספים חברות חברות של מצוה ומקיימים

מ"ע שיספר בשבחו של מקום, וכולם משבחים ומפארים וקוראים ההלל וההגדה שבה כתוב ומסודר על כל טובות ונסים ונפלאות שעשה עמהם עד שהוציא ישראל מבית עבדים, וששים ושמיים, באותה שעה קורא הקב"ה לכל צבא מרום ואומר להם בואו וראו עם זו יצרתי לי תהלתי יספרו ומודים ומאמינים בי, ואז מתמלא עליהם רחמים. ויהי בבקר בעת רצונו עליהם קם ודן את כל העולם על התבואה שהיא עיקר חיותו של האדם לקיים בהם בעת רצון עניתיך. יען כי קשים מזונותיו של אדם כקריעת ים סוף שהיתה קשה לפניו ית' מפני מדת הדין המקטרגת ואומרת מה אלו אף אלו ואינם ראויים ליקרע להם הים, עד שכרוב רחמיו מבקש לישראל איזה זכות ודוחה מעליהם טענות ס"מ המקטרג, כן ג"כ לענין מזונותיו של אדם קשים לפניו ית' מפני מדה"ד שעומדת ומקטרגת שראוי לקפח פרנסתו ע"י מעשיו המקולקלים, מש"ה קבע דין התבואה בעת רצון יום א' של פסח שכבר באותו הלילה מלא עליהם רחמים ודנם בעין החמלה שיחיו ולא ימותו ברעב, וכן בחג שנידונים על המים שעיקר חיותו של האדם תלויה בהם, כדכתיב ועצר את השמים וגו' וב"מ ואבדתם מהרה, מש"ה דגם ביום ראשון של חג הסוכות משום שהוא יום ראשון של חשבון עונות שכבר נמחלו כל עונותיהם של ישראל ביוה"כ, ומיוה"כ ואילך עד יום א' של החג כולם טרודים טרדה של מצוה זה עסוק בסוכתו וכו', ואינם פונים לשום עון ודן אותם ביום א' של החג שאז כולם זכאים, אעפ"י שגלוי לפניו ית' שעתידים לחטוא אינו דן אותם אלא באשר הוא שם, כדכתיב וירא און ולא יתבונן, וכן בר"ה וביוה"כ אינו דנם אלא הוא ית' בעצמו ואינו מוסר דינם לב"ד של מעלה כמו העכו"ם, וכיון שרואה שכולם שרויים בתענית וכל היום עומדים ומתחננים לפניו בלב נשבר ונדכה ומודים ומתודים על חטאיהם, ובודאי שבאותה שעה מתמלא עליהם רחמים ואותה שעה עומד ודנם על גופם ועל בניהם ועל ממונם שהיא שעת הכושר להיות זכאים בדינם לחתום אותם לחיים טובים.

והחי יתן אל לבו לראות שכל מצוה ומצוה שצוה הקב"ה לבני ישראל רמז יש בה לאדם להתרחק מן המדות המגונות אשר עונשם יותר מהעבירות עצמם, וכמשו"ל דקשה עונשם של מדות יותר מהעבירות, והרי כתבו הראשונים ז"ל כי טעם אכילת מצה ללמוד דכשם דעסת מצה אינה עולה למעלה כמו החמץ שנתפח ועולה וגבה, כך צריך האדם שלא יתגאה ויגבה לבו, וזה טעם חמץ בשריפה כדין המתגאה שנידון באש, ולכך חמץ במשהו לרמוז משו"ל לא מינה ולא מקצתה, וכדאמר התנא מאד מאד הוי שפל רוח, וזה שרמזו בקרא שקרא אותו לחם עוני מלשון ענוה, דכמו שהלחם של מצה הוא עניו דאין עסתו עולה למעלה כחמץ, כך אתה צריך ללמוד ממנו להיות עניו, ומהאי טעמא היו מאכילין מצרים לבני ישראל לחם עוני טרם יחמץ, לרמוז להם לישראל שהם שפלים ובזויים בעיניהם ואינם ראויים להתגאות בעצמם ואדרבה הם עבדים להם, ואיך יתגאה העבד על אדוניו. ולזה רמז המגיד באומרו מה נשתנה

ריא חכמה דרך הקץ והגאולה ומוסר

הלילה הזה מכל הלילות, שבכל הלילות אנו אוכלים חמץ או מצה והלילה הזה כולו מצה, דכונת שאלתו היא דאם איתא דטעם אכילת מצה כדי ללמוד ממנה ולהתרחק מהגאווה ולהיות עניו א"כ טעם זה שייך גם בשאר לילות, ולמה אנו אוכלים בשאר לילות חמץ או מצה בבחירתו של האדם, ודוקא הוזהר זה בליל פסח, ולזה השיב לו המגיד דה"ט שבא רמז הזה דוקא בליל פסח משום שעבדים היינו לפרעה במצרים, והיו מכוונים להאכילם מצה להראות לנו שאנו בזויים ושפלים ועבדים להם, וממילא ג"כ נלמוד מהמצה ג"כ להיות בוחרים בענוה ולהתרחק מהגאווה, אבל לא זהו עיקר טעם אכילת מצה דעיקר הטעם כדי שזכור מה שעשו לאבותינו במצרים והקב"ה הצילם מידם.

וכן מצות אתרוג שדומה ללב דכמו שהאתרוג צריך שיהיה נקי מכל מום ומבלי שום חסרון, כן יהיה לבו של אדם נקי ובר ולב טהור שיהיה תוכו כברו פיו ולבו שוים, ולא ידבר אחד בפה ואחד בלב, לגנוב דעת הבריות שצד ומרמה אותם בלשונו כמדת עשו הרשע ואבשלום, ולא תהיה יראתו על פניו משפה ולחוץ להראות לבריות שהוא צדיק וישר ובתוך קרבו מלא און ומרמה ולבו רחוק מהקב"ה שהכל תלוי בלב. וכן מצות לולב הרומה לשדרה ולא יהיה עקום מראשו ועד סופו, כן יהיה האדם להיות דעתו שוה עם הבריות, ולא יהיה פלגן ובעל מחלוקת עם הבריות, ובפרט שלא תהא דעתו עקומה נגד דעת הרבים, ובאיזה דבר שחפצים הרבים להנהיג את דורם, וכ"ש אם הסכמת חכמי הדור עמהם שלא יצא הוא לעמוד כנגדם ולבטלם ממה שהם רוצים לתקן, אלא אדרבה יבטל דעתו מלפניהם שהם הרבים, כי איזו דרך ישרה שיבור לו האדם כל שהיא תפארת לו מן האדם כלומר שרבים הסכימו בה ונראית בעיניהם. וכן יש ללמוד מארבעה מינים שבלולב שלא יהיה לאדם פרוד לבב עם חבירו אלא והיו לאחדים, וכבר ידוע ממדרשי רז"ל שטעם ארבעה מינים אלו שבלולב אתרוג והדס וערבה עם הלולב לרמוז כנגד ארבע כתות שיש בכללות כל ישראל, שיש מהם יש להם טעם וריח כמו האתרוג, שיש בו טעם וריח כן יש בישראל בעלי תורה ומצות, ויש מהם דומים להדס שיש בו ריח אבל לא יש בו טעם, כן יש בישראל בעלי תורה בלא מצות. ויש מהם שדומים ללולב דיש בו טעם של תמרים, כן יש בישראל בעלי מצות ותורה מעט. ויש מהם שדומים לערבה שאין בה לא טעם ולא ריח, כן יש בישראל עמי הארץ שאין בהם לא תורה ולא מצות. ועל כן אמר הקב"ה ויעשו כולם אגודה אחת ויבואו אלו לכפר על אלו, וזהו שרמזו ולקחתם לכם כלומר לעצמכם ממש, שיש בכם כארבעה מינים אלו שתעשו לעצמכם אגודה אחת, כלומר שתבואו כלכם יחד צדיק ורשע כשר ופסול, ואז הן אל כביר לא ימאס ויבואו אלו לכפר על אלו. או לרמוז להם שיעשו כלם אגודה אחת שלא יהיה פירוד לבבות בפיהם אלא והיו לאחדים כאיש אחד שלא יהיה ביניהם שום שנאת חנם, ואז יועילו להצליח במעשיהם אף דאין מעשיהם רצויים לפני

המקום ב"ה, אפ"ה כשהם בחבור אחד אינו מדקדק עמהם כדכתיב חבור עצבים אפרים הנח לו, ומלולב עצמו יש ללמוד כן דהא קי"ל דאם נפרדו עליו פסול, כן בית ישראל כל זמן שהם פרודים זה מזה אין להם תקומה, וזהו שאנו מתפללים בר"ה ויוה"כ ויעשו כולם אגודה אחת, שע"י שיהיו אגודה אחת מרויחים הרבה שע"י זה מתחברים ג"כ לדבר מצוה ולעשות רצונך בלבב שלם, ולא יהיו חבור עצבים. וכיון דהוּו באחדות אחד וכאיש אחד דמו אז יועיל להם פטירת הצדיק להיות מכפר עליהם, דהוּו כמו שנלקו באחד מאבריהם כדכתיב שה פזורה ישראל כמו שהשה אם נלקה באחד מכל אבריו כל אבריו מרגישים, כן בית ישראל דאם נלקה אחד מהם כאלו נלקו כולם, ואז מיד ג"כ נגאלים שאז נאה ליחיד להציל את היחיד. וכך מצות ערבה לרמוז להם לישראל שכולם ערבים זה לזה כדכתיב וכשלו איש באחיו, וא"כ ראוי על כל אחד מבני ישראל שאם ראה דבר שאינו הגון בחבירו חייב להוכיחו על פניו כדי שלא ימשך לו ממנו נזק ע"ד טוביה חטא וכו', ואל יעלים עיניו ממנו ולומר מה לי ולצרה הזאת דיש לו ויש לו והצרה נוגעת אליו ומבשרך אל תתעלם, והטעם שרמזו להם הערבות ביום ראשון של חג במצות ערבה ראיתי טעם נכון והגון בספר הבהיר של"ה שראיתי לו שכתב דבר מחודש על הא דאמרינן שטעם שמתענין ער"ה שהביא הטא"ח בריש הלכות ר"ה שהביא משם המדרש, משל למלך שסרחו עליו בני מדינתו ואסף חיל לכבוש אותם, כיון שהגיע קרוב למדינה יצאו כל גדולי העיר לקראתו ופייסוהו ואז ויתר להם שליש מהממון שהיה עליהם וכו', גם בערב ר"ה מתענים הגדולים ומוותר להם השליש של עונותיהם וכו' עש"ב. ופי' הרב שם דהריתור שמוותר להם את השליש היינו מצד הערבות מה שכל אחד חייב מצד ערבותו של חבירו, אבל לא העונות שעשו הם עצמם שאלו אינם מתכפרים אלא ביוה"כ, דאז ביום כפור נמחל גם שליש אחרון של הערבות וגם עונות שלהם, וא"כ ביום ראשון של חג בא להודיע במצות הערבה לרמוז להם שמיום א' של חג ואילך חזרה הערבות למקומה עש"ב. ועפ"י דבריו אלה נתרצה קושית מרן בב"י שם שהקשה על המשל והנמשל שהביאו ז"ל דא"כ מאי עדיפותיה יוה"כ מערב ר"ה כיון דאינו מוחל בו אלא שליש ע"ש מה שתירץ, ועפ"י דברי הרב מעיקרא קושיא ליתא דהא דמוותר שליש בערב ר"ה אינו אלא בעד שליש שנתחייב בשביל הערבות, אבל לא עיקר העונות. דהעיקר אינו נמחל אלא ביוה"כ ויתכן דטעם השל"ה שפירש כן הוא מכח קושית מרן ז"ל ודו"ק.

עוד ראיתי טעם הגון בלקיחת ארבעה דברים הללו יען שגדילת ד' מינים הללו הם גדילתן ע"י הקב"ה בעצמו, משא"כ שאר הזרעים שאמרו ז"ל שעל כל עשב ועשב יש לו שר מלמעלה ואומר לו גדל, ואלו הד' מינים כמו עמו ישראל שהם תחת ממשלתו ולא תחת ממשלת השרים, וכמו שרמוז בשם ישראל שר אלי דהוא עצמו שר שלהם, וטעם שלקח הערבה דאין בה לא טעם ולא ריח משום כדי להראות ענותנותו

ית', שאז"ל שכל מקום שאתה מוצא גדולתו כלומר גדילתו מל' גידול שכל מה שגדל ע"י הקב"ה משם אתה מוצא ענותותו, דהיינו מהערכה שאין בה מעלה כלל לא בטעם ולא בריח ואפילו הכי גידלה בעצמו ולא ע"י שר, ללמד לכל ברואיו שאל יהי שום נברא נבזה בעיניו, ואף שרואה אותו שהוא כור וכמו שאמר התנא אל תהי בו לכל אדם, והקטון שבישראל יהיה בעיניו כגדול ממנו, אעפ"י שלפי דעתך שזה אינו הגון אפשר שבעיני המקום הגון יותר ממך. או יתכן שיצא ממנו זרע מעליא כאברהם שיצא מתרח, וזה נרמז במלת ערכה שהיא גימטריא זר"ע, באופן דהרבה מצות נרמזו בהם להרחיק האדם ממדות המגונות, וגם יש כמה מצות שנרמזה בהם אהבת הקב"ה לישראל וכמה רחום עליהם בדין, ויש ג"כ מצות סגוליות שיועילו לאריכות ימים, וכמ"ש מהר"ח בן עטר ז"ל בספרו הבהיר אור החיים וכן מצות סוכה שהיא בגימ' כ"ו ה"ס, שהם מספר הוי"ה אדנות שהם רחמים ודין, להודיע שהוא רחום בדין, גם פירש עלינו סוכת שלומו במדבר והקיפם בענני כבוד לבל יכה אותם שרב ושמש, גם בא הרמז במצות סוכה לרמוז להם שהוא מסתיר אותם מכל בעלי הדין, גם בא לרמוז במצות סוכה, סוכה של עוה"ב וכדאמרו ז"ל דכל צדיק וצדיק מזומן לו בעוה"ב סוכה של הדס רוחני ויושב בצילא דמהימנותא בעבור שקיים בעוה"ז מצות סוכה, וא"כ מה טוב ומה נעים להיות מסכך הסוכה בהדס, וכאשר ראיתי לכמה מאנשי המעשה שמסככין בהדס ובזה הם זוכים בעוה"ב בסוכה של הדס רוחני, וכל זה בעבור להטעימם מעין עוה"ב, כמו שכת שאז"ל שהוא א' מס' מעין עוה"ב, וא"כ מה טוב ומה נעים לישוב בסוכה בקבע כל ימות החג ולא יסור ממנה אפילו שעה אחת, הן ללמוד הן לאכול ולשתות, הן לישן דתשבו כעין תדורו בבית שתהיה הסוכה קבע וביתו עראי, ובפרט כאשר אושפיזין עילאין מזמינן לבא אל הסוכה באומרו עולו וכו', ואיך אחר שמזמין לאורחים הקדושים הללו שמניחם והולך לו, ומה גם כשיושב ולומד בסוכה מטים אזניהם לשמוע דברי תורה מפיו, ובודאי שיהיו לו לעזר שלא יכשל בלימודו בדבר הלכה, ואם רגיל בלימוד הקבלה ילמוד בסוכה והיא סגולה נפלאה להיות לו עזר להיות סובר הרזי"ם, כמו שלומד ביום השבת שכתבנו לעיל בדרך הקדש שזוכה שמתגלים לו רזין עילאין כן ג"כ בסוכה, ומכ"ש ביום שבת ובתוך הסוכה ששניהם יחד מאירין לו, וא"כ מה נענה ומה נאמר על מה שנוהגים שלא לישוב בסוכה אלא דוקא בשעה שרוצה לסעוד, ודומה עליו כמשאוי וכמי שכפאו שד שאוכל במהרה ותכף קם והלך לו ויבא הביתה לנוח ולשקוט, וזה הפך הדין דבעינן ישיבת קבע ולא עראי, ומה מאד ג"כ שצריך לישוב בסוכה ומורא על ראשו כמו שיושב בבהכ"נ, כי קדשה הסוכה לשעתה, ולא יסיר המצנפת מראשו כמו שעושה בבית משום כבוד האורחים אושפיזין עילאין הנמצאים שם עמו, וכמו שמצינו ששלח האר"י ז"ל וצוהו לר' ישראל נאגרא ז"ל שלא יסיר המצנפת מעל ראשו כליל ש"ק בשעה שהוא יושב ומנגן, והודיעו שבאים מלאכי השרת לשמוע שירותיו, וא"כ גם כאן שיודע

שהאושפיזין עילאין מזומנים אצלו איך יעשה מיעוט דרך ארץ לפניהם ואינו חושש לכבודם, ומכ"ש שלא יעשה שום דבר שאינו הגון בסוכה, וכל דבר שאסור לעשותו בבית הכנסת אסור לעשותו בסוכה, ומכל שכן שלא יעשה דבר מכוער בסוכה, דאפילו בבית אסור לעשות דבר מכוער כ"ש בסוכה, דהוי כמטמא היכלו של מלך דודאי כשרואים האורחים הקדושים כן מיד הולכים, ותחת שבאו לברכו יוצאין ומקללין אותו, וצריך האדם להגביר שכלו עליו ויתן אל דעתו דאלו אדם הזמין אורחים נכבדים מרואי פני המלך כמה צריך לעמוד לפניהם ולשרתם ולכבדם בכל יכלתו, וכי יעלה על הדעת מאחר שהזמינם ורצו לבא היתכן ויעלה על הדעת שיעשה לפניהם הפך רצונם ולפגוע בכבודם ולימשך ממנו צער להם, ואע"ג שאינו רואה אותם מזליה חזי. ובודאי שימשך לו מהם נזק גדול שמספרים למלך מה שעשה להם, ומחייבים ראשו למלך, ומה טוב ומה נעים מה שנוהגים לעשות הלימוד של ליל הו"ר בתוך הסוכה שלומדים שם כל הלילה ומלויין לסוכה בד"ת, וכמ"ש ז"ל דאל יפטר מחבירו אלא מתוך ד"ת שמתוך כך זכרהו לטובה, ובודאי שאם אדם עושה מצות סוכה כתקונה וככל תנאיה כמו שאמרנו היא עולה עם האושפיזין קדישין שהיו שם לפני מנ"ה הקב"ה ומלמדים סניגוריא עליו, כמו האורח טוב שנתאכסן בבית בעל הבית ועשה לו כבוד גדול וקבלו בשמחה ובסבר פנים יפות ועשה בכל מאי דאיתו בעי, כמה יהיה לו לאורח הזה נחת רוח, ובכל מקום שהוא הולך תמיד תהלתו בפיו, ויעלה זכרונו לטיבה בכל העולם, וא"כ כ"ש וק"ו אם יעשה כבוד ורצון להאורחים וקדושים הללו והרואים פני מנ"ה הקב"ה הוא ודאי שמטיבין לו על זה טובה גדולה וספולה, וא"כ אתה בן אדם בקרב ימים מועטין אתה יכול לקנות שם טוב בעוה"ז ובעוה"ב, ולהיות אהוב למעלה, והוי כל שעה ושעה שאתה יושב בסוכה נוטל עליה שכר דהוי כעושה מצוה, כמ"ש ז"ל דישבת בהכ"נ מצוה, תן דעתך אם ראית האושפיזין הללו בחוש הראות כמה היית נרתע ומודעזע מפניהם ותשב לפניהם כעבד בפני רבו, וכמה שמחה אתה שמח בלבך וזהי נשמתך רואה עם מזלך ועליך לשבח לאדון שזכית לזה הדבר, ואם אינך מאמין בכל זה הרי גלית אדעתך שאין אתה עושה מצות סוכה אלא מצות אנשים מלומדה מנהג אבותיך בידך, ומה מאד יש לגעור באותם אנשים שעושים בסוכה שחוק וקלות ראש, ומתועדים שם בעבור שחוק הכרת"י וכיוצא, דעל אלו נאמר מי בקש זאת מידכם רמוס חצרי ומטמאים היכלו של מלך, הכלל שיש ביד בני ישראל אבן טבא ויקירא ז' ימי החג וז' ימי הפסח שיש ביד האדם להרויח בהם ריוח גדול עצום ורב בעוה"ז ובעוה"ב, ובקרב ימים מועטים אך מה נעשה מפני הצר הצורך העומד לנגדנו, דבכל מקום שרואה והיה אור לבני ישראל נכנס בין הדבקים ומסית כלאחר יד ומונע האור הטוב ממנו, וסותם אורו של אדם בפניו, שפותח לו כמה פתחים היתר ושלא להניחו לישוב בסוכה כראוי לה, אשרי מי שיצא לקראתו ונוצח אותו, ואל זה רמז אדוננו דוד באומרם במה יזכה נער את ארחו לשמור כדבריק, כי כבר ידוע שישראל נקראו נער

ודנם הקב"ה כדין נער שעדין לא נתחייב בעונש, מטעם שהם אנוסים לחטוא ע"י היצה"ר הנקרא אורח רע, והיינו דקאמר במה יזכה מלשון ניצוח, נער אלו ישראל המכונים בשם נער, את ארחו האורח שלו דא יצה"ר, במה יכול לנצחו ויוכל לו כדי לשמור כדברך והא אינו יכול עליו, וכמ"ש ז"ל אלמלא הקב"ה עוזרו אינו יכול לו, הרי שצריך עזר וסמך ממך כדי שיוכל לנצחו, וא"כ קומה עזרתה לנו, ואתה רחום בדין וראוי שתדין לעמך כדין נער שאינו חייב בעונשים מחמת אונס דיצה"ר, ואנוס רחמנא פטריה.

א"נ יש לפרש דקרא קאי אנער ממש, וידוע שהיצר הרע בא לאדם בצאתו מרחם אמו, ויצה"ט אינו בא עד שיהיה בן י"ג שנה, יוצא מכלל נער וזהו שטוען אבי הנער לפני הקב"ה במה יזכה נער זה את ארחו ר"ל אורח שלו, דמה יעשה הבן ולא יחטא, והרי לאיש שבא עמו אורח רע זה יצר הרע ואין עומד שם יצר הטוב לחלוק עליו ולהדריכו על הטוב וכיני ביני בעת שיבא היצה"ט כבר למד הנער והורגל מנעוריו לעשות רע, ואין יוכל לנצחו אח"כ, והשיב לו הוי"ת לאכיו במה יזכה אל תקרי במה אלא במה, כלומר מלשון ונחנו מה, כלומר שבנקל יוכל לנצח היצה"ר ע"י לשמור כדברך שאתה יוכל לגדור עליו מקטנותו שלא יפנה אנה ואנה, להתחבר עם פועלי און שלא ילמד ממעשיהם, אלא דוקא תהו"כחו שיהיה לבית הספר ובידך הדיבר תלוי לחנכו לילך בדרך הטוב מנעוריו, ואז אף אם יגדל לא יסור מדרך הטוב, וא"כ הנצחון שלו בידך תלוי ע"י ששומר אמרוך בכל מה שאותה גזר עליו, וע"י שהורגל בטוב אדריבה מוכן ומזומן לקבל עצת היצר הטוב הבא אליו בנקל, ואז יהיו טובים השנים ואפילו היצר הרע אזיל ומזוזה ליצר הטוב, והיו כולם שוים לטובה.

פרק ב

אמרן ז"ל במדרש שבשעה שנכנסין בני ישראל לבית הכנסת להתפלל ואומרים לפניו גאל אותנו, אומר להם הקב"ה יש צדיקים ביניכם וירא שמים כדכתיב מי בכס ירא ה', והם אומרים לו לשעבר בימי אבותינו היו בהם צדיקים ועכשיו כי פסו אמונים מבני אדם, ואין לנו על מי להשען כי כל מה שאנו הולכים לפנים היא מחשכת לנו כדכתיב אשר הלך חשכים, א"ל הקב"ה בטחו בשמי והוא עומד עליכם שכל הבוטח בשמי אני מצילו, תדע לך שהרי חנניא מישאל ועזריה בטחו בשמי והצלתי אותם מתוך כבשן האש, גם דניאל שבביל שבטח בשמי הצלתי אותו מגוב אריות, אותה שעה אמרו כך ה' חסיתי אל אבושה לעולם, מהו אל אבושה אמרו ישראל שכל זמן שאנו בגלות

אנו בושים מאוה"ע, גאלנו אתה ולא יהיה עוד בושה, דכמה יש לנו בושה מאוה"ע שלאחר כמה פעמים שגאלתנו חזרנו ונשתעבדנו, אם תגאלנו אתה ולא כשאר הגאולות שהיו ע"י עבדיך אז ודאי שאנו מובטחים שלא נבוש עוד, וזהו דקאמר בך ה' חסיתי כלומר שתגאלני אתה שאז לא אבושה לעולם, וכן כתיב ישראל נושע בה' תשועת עולמים, כלומר דכיון דתהיה הישועה בה' עצמו אז תהיה תשועת עולמים שאין אחריה עוד שעבוד, וזהו שסיים לא תבושו ולא תכלמו כלומר שלא יהיה לכם עוד בושה מאוה"ע שהיתה לכם בושה בראותם אתכם שנגאלים וחוזרים ומשתעבדים, אבל עתה שאתם נגאלים ע"י עצמי ולא ע"י אחרים וסרה הבושה הזאת ותהיה אז לאוה"ע, וכדאמרו במדרש משל לבת מלך שהיתה מלקטת בשבלים והיה המלך עובר והכירה שהיא בתו, אחז בה ונטלה והושיבה עמו בקרון שלו, והיו חברותיה מתביישות ותמהות ואמרו לה אמש היית מלקטת שבלים עמנו והיום את יושבת בקרוינא של מלך, אמרה להם כשם שאתם תמהים כך אני תמיהה על עצמי, הה"ד לא ידעתי נפשי שמתני, כך ישראל כשהיו משועבדים היו מאוסים בעיני אוה"ע וכיון שנגאלים נעשים שרים וסגנים על כל העולם, והיו אוה"ע תמהים עליהם והיו ישראל משיבין להם כך אנחנו תמהים על עצמנו, כיצד היום אנו במרכבתו של מלך. ועפ"ז זהו שסיים הכתוב ואמר יחזו אויבינו ויכלמו דאין לך בושה גדולה מזאת, והנה באמת ראוי להבין דמה מקום לתמיהת אוה"ע ועל מה היו תמהים וכי לא ידעו ולא שמעו שכמה פעמים נשתעבדו ונגאלו ויצאו ביד רמה, ושעבוד מצרים יוכיח וכיוצא, ונראה בודאי שכל תמיהתם היתה משום שרואים גאולה זו משונה מכל הגאולות, שכל הגאולות היו ע"י שלוחיו של המקום וידעו שלפי שעה גאלם כדי לנוח מעט מקושי השעבוד, ובודאי בקרב ימים הם חוזרים לשעבוד תחת ידם, כל עוד שאינם שבים בתשובה שלימה, אבל עתה שראו הגאולה הזאת ע"י הי"ת בעצמו ונתברר להם מזה שלא ישוכו עוד לעולם לשעבוד מלכיות, ועל זה גדלה תמיהתם דאיך יתכן שיגאלו גאולה שלימה שאין אחריה עוד שעבוד מבלתי שיעשו תשובה שלימה, וכדאמרו ז"ל דאם עושים תשובה נגאלים ואם לאו אינם נגאלים, וכן שרי האומות עומדים ומקטרגים ואומרים מה אלו אף אלו, ואפילו מיכאל שר ישראל שותק באותה שעה ואין לו פה להשיב על זה, עד שהקב"ה בעצמו ילמד עליהם זכות ואמר אני מדבר בצדקה רב להושיע, ובאיזה צדקה חד אמר שכר צדקה שעשיתם עמי שקבלתם את התורה, דאלמלא לא קבלתם היה מכלה אותם ומחזיר את כל העולם לתהו ובהו, ואוה"ע לא ידעו ולא ישכילו כי הם אדרבה הסבה להיות נגאלים ע"י שהכבידו עליהם עול השעבוד מאד, שכמה וכמה הרגו מהם חסידים וצדיקים, ובכל דור ודור עומדים עליהם לכלותם והוסיפו עליהם בדבר שלא נגזר עליהם כדכתיב אני קצפתי מעט וגו', וקושי שעבוד שעשו להם השלים לישראל קץ השעבוד שנגזר עליהם, כמו שהשלים קושי שעבוד של מצרים ויצאו קודם הזמן כן ג"כ בשעבוד מלכיות יהיה קושי השעבוד משלים המנין של שנות הגלות הזה הארוך,

וכמו שאמז"ל אם ראית דור מכוסה בצרות צפה לישועה, וא"כ אין מקום לתמיהת אוה"ע על הקדוש ב"ה וישראל, ואדרבה היה להם לתמוה על עצמם שהם היו בגרם הצלתם והוי כנטלו קרדום להכות בו את עצמם, וזהו יחזו יבושו ויכלמו. וכן אז"ל דאם הדור חייב מעמיד עליהם מלך שקשים גזרותיו כהמן ומחזירם למוטב ועומד וגואלם, וזהו שרמז מיכה באומר אל תשמחי אויבתי לי כי נפלתי קמתי, כלומר אל תשמחי לי בנפילה הגדולה הזאת שאדרבה הנפילה הגדולה הזאת היא תהיה סבה להיות קמתי, דע"י קושי השעבוד משלים הקץ.

וכן ראיתי למהרש"א ז"ל שכתב על משנת נגד שמא אבד שמיא, שמדבר התנא על כל כללות ישראל המשועבדים בגלות המר הזה, כי הנה השם הטוב שאנו מקיים בשוב ה' את שיבת ציון כי על אותו הזמן נאמר וראו כל עמי הארץ כי שם ה' נקרא עליך וגו', וגם נאמר וקורא לך שם חדש אותו השם לא ימשך לישראל עד שיהיו בתכלית השפלות בין העמים עד שכמעט אבד שם ישראל מן הארץ, ואז"ל שבזמן שהם בירידה התחתונה הם עולים, אז נגד שמם וימשך שמם של ישראל שיחשבו כל העולם שאבד שמם, אז באותו זמן ישקיף וירא אבינו שבשמים ורואה אותנו במדרגה התחתונה מיד גואלנו ה' צבאות כדכתיב כי שחה לעפר נפשנו וגו' קומה עזרתה לנו, שהרי אתה רואה שמי שנקרא בשם יהודי הוא נמאס ונתעב בעיני העמים והיינו מדרך כף רגל להם, ואין להם חמלה לא על נער ולא על זקן קומה והושיענו, וא"ת שהדבר תלוי בידינו שלא שבנו אליך ככל לבנו וחטאתינו עלינו תמיד ובם אנו נמקים ואינם ראויים לגאולה, מ"מ עדין יש לנו פתחון פה לומר למה זנחתנו והא הדבר תלוי בידך ג"כ, שיעשן אפך בצאן מרעיתך שתעמיד עליהם מלך קשה ובע"כ מחזירם למוטב, וכמו שאמר ר"ע לר"א, ועוד כתיב וחנותי את אשר אחזן אעפ"י שאינו הגון, ועוד הרי אז"ל על פסוק ואמר ביום ההוא הנה ה' זה קוינו לו, שאין ביד ישראל אלא קווי כדי שיגאלנו בשכר קוה קויתי, וכן הוא אומר טוב ה' לקויו שמא תאמר עבר קציר כלה קיץ ואנחנו לא נושענו, קוה אל ה' ויושיע לך וכתוב חזקו ויאמץ לבבכם, דוד שקוה לי עניתו דכתיב קוה קויתי לך, וא"כ גם אנחנו בני ישראל תמיד אנו מקוים לישועתך ובכל יום ערב ובקר וצהרים אנחנו אומרים בתפלתנו כי לישועתך קוינו וכו', וא"כ בשכר זה שאנו מקוים בכל יום קומה והושיענו כאשר עשית עם דוד עבדך ואתמהה שלא יהיו נדונים הרבים כיחיד, וכ"ת שאני דוד שהיה בידו מלבד הקווי תשובה מעולה בכל תנאיה עם המעט שהיו בידו, ומש"ה קווי הועיל, משא"כ ישראל דיד עניי אנן דלית בידינו כדוד מ"מ הרי לא ימנע מכל דור ודור שלא ימצא בהם כדוד, שהרי אז"ל דלא פחית עלמא משלשים צדיקים כאברהם, כדכתיב יהיה זרעך כמספר יהיה ועוד צרף לנו עם הקווי ג' אלה כאחד טובים שבת ומילה וצדקה, שבאלו לבד יש בהם כדאי להיות נגאלים ואלהים אתה ידעת שלא אזו ג' אלה בני נח מבני עמך בית ישראל עמוד

והצילם בשבילם, וכמו שאמר לך אברהם אבינו שהיה לך לזכור לברית המילה שבבשרם ואמרת לו ובשר קדש יעברו מעליך שכבר הפרו ברית מילה, וגם אמר לך הסתכל בטובים שבהם שעושים צדקה אלו עם אלו, והשבת לו שהיו כסדום שלא החזיקו ביד עני ואביון, הרי דאם היה בידם מילה וצדקה לא היה מגלה אותם, וא"כ עתה הנך רואה שכמה וכמה מצות מילה חביבה עליהם וששים ושמיים מאד ביום המילה וששים מאד על אמרתך כדוד המלך ע"ה, וגם מצות צדקה מרכיבים העם ליתן בשמחה והרי עושים צדקה אלו עם אלו, ובפרט בעת הצורך כולם נמנים למצוה ונותנים בלב שלם ובנפש חפצה, וא"כ למה נגרע שלא תענה אותנו על הקווי שאנו מקוים, הא אין עלינו לומר אלא אלהים אתה ידעת, וידיעתנו אינה כידיעתך, כף המאזנים בידך והא ודאי אין עלינו לומר אלא כל עכבה לטובה ואינה אלא לטובה, והיה עקב, ומזה יובן מאמרם ז"ל דמתוך כעס רצון, ומתוך אפלה אורה, ומתוך רוגז רחמים, ומתוך צרה רוחה, ומתוך ריחוק קירוב, ומתוך נפילה קימה, ע"כ. כלומר שכל אלו גורמים לקרב הגאולה אפילו שלא בזמנה, דע"י שמתרבה הכעס והרוגז עליהם וירבו הצרות עליהם בחושך הגלות ויורדים למדרגה התחתונה, הם סיבה שיקומו מנפילתם וכאמור לעיל. והנה פשטיה דהאי מאמר דקאמר מתוך כעס רצון כלומר שאפילו בשעת כעסו עמהם זוכר הרצון, כדכתיב פני ילכו והניחותי לך, ואז"ל שאמר ליה הקב"ה למשה המתן לי עד שיעברו פנים של זעם, הרי שאפילו בשעת כעסו זכר הרצון, וכן מה שאמר מתוך אפלה אורה דאפילו בשעה שמאפיל על ישראל מאיר להם, כדכתיב כי אשב בחשך ה' אור לי כלומר שאף שהם בגלות שהוא נדמה לחשך כדכתיב במחשכים הושבני אפ"ה ה' אור לי שמאיר לי ועוזרני, כדכתיב עמו אנכי בצרה. ומתוך רוגז רחמים, כדכתיב הרף ממני ואשמידם, ואז"ל וכי משה היה תופס אותו עד שאמר לו הרף ממני, אלא כלומר שרמז לו שיבקש רחמים עליהם, וכן מה שאמר מתוך צרה רוחה, שמביא עליהם את הצרה כדי שיעורר אותם לבא אצלו בתחנה ובבקשה, ומתוך כך יהיה להם רוחה, דלא די שניצולו אלא גם אויביהם נופלים לפניהם לעשות בהם כטוב בעיניהם, ואחשורוש והמן יוכיחו, כדכתיב ונהפוך הוא שהם ימשלו בשונאיהם, ומתוך ריחוק קירוב, כלומר כשיראה שהם רחקו ממנו מחפש לעשות להם קירוב ואינו דוחה אותם בב' ידיו, אלא שמאל דוחה וימין מקרבת, כלומר מדה"ד הרמוזה בשמאל מרחקת, ומדת החסד הרמוזה בימין מקרבת, ומזה משמע שהקירוב יותר מהדחייה, דהא הדחייה בשמאל שאינו משתמש בה תדיר אלא מעט, מה שאין כן ימין, לרמז ג"כ שהדחייה עצמה מעוטה. וכן מה שאמר ומתוך נפילה קימה, כלומר שתכף שנופלים מיד הם קמים, דאין צרה לצבור יותר מג' ימים, כדכתיב אל תשמחי אויבתי לי כי נפלתי קמתי, כלומר שתכף יש לי קימה והידור, וכמ"ש ז"ל שנפלתי ממינת משה ותכף קמתי מפרנסתו של יהושע.

עוד יש לרמוז בדרך רמז מתוך כעס רצון, דיש לדקדק מהו לישנא דמתוך דקאמר דהול"ל דבשעת כעס רצון, אבל הנראה לענ"ד באומרו מתוך כעס ר"ל שבתוך אותיות של כעס יש אותיות אחרות כגון כ"ף עי"ן סמ"ך שיוצא כמנין רצון, ויתר ארבעה כלומר כשתסיר ממספר כעס מלאה ארבעה ישאר רצון. כי ידוע שארבעה דברים הן הם המביאים לידי כעס והם הגורמים לו לכעוס, ואלו הן הגאווה והמטה אזנו לשמוע לה"ר מה שאמרו עליו, והשותה יין תמיד ומשתכר, והמאנה חבריו במקח וממכר, דכל אחת מאלו שיש באדם ואבוהון דכולהו הגאווה הם מביאים האדם לידי כעס, וא"כ כשתסיר ארבעה היתרות ממספר כעס והם ארבעה הנז' אז יהיה רצון דהיינו כמספר רצון, דכיון דליכא כעס עוד יהיה תמיד רצון. ושתכף שיסיר האדם ממנו אלו הארבע מדות אינו בא עוד לידי כעס ונעשה רצון, וכן מ"ש מן הריחוק קירוב, דהיינו שמספר רחוק ומספר קרוב כשתסיר הוי"ו מן רחוק אז מספרה קרוב, לרמוז כשיסיר הששה שאמר עליהם שלמה שש הנה שנה ה' מיד הרחוק נעשה קרוב, כלומר דרחוק חסר וי"ו עולה בגימט' קרוב, וא"כ שפיר קאמר מתוך הריחוק קירוב, דהשתא הוי הרחוק קרוב. וזהו שרמזו רז"ל בלשונם הטהור ואמרו שלום שלום אמר ה' לרחוק ולקרוב, לרחוק שהיה מעיקרא ונתקרב, דהיינו שהסיר ממנו השש שנשא ה' ותו ליכא שש במלת רחוק אלא נעשה כמספר קרוב, ואז רחוק נעשה קרוב. וכן מה שאמר מתוך אפלה אורה, ומתוך צרה רוחה, פי' הראשונים דהכוונה דבתיבת צרה באמצע מלת צרה דהיינו בתוכה רי"ש שהיא ר"ת של רוחה וממנה ג"כ אני אומר דגם במלת אפלה יש אל"ף שהיא ר"ת אורה, וכן ג"כ מלת רוגז מתוכה רחמים שהרי"ש של רוגז ר"ת רחמים, שאפילו בשעה שמתכעס זוכר הרחמים כאמור.

פרק ג

כתיב ושב ה' אלהיך את שבותך ורחמך ושב וקבצך, יובן הכפל הזה עפ"י מה שידוע שדור שבו בן דוד בא יהיו כולם מתנבאים ע"י שהשכינה שרויה ביניהם, כדכתיב ונבאו בניכם ובנותיכם, ולע"ד שרמזו זה בקרא דכתיב וכל בניך למודי ה' דהיינו שמקבלים נבואה מהי"ת אז תדע בודאי רוב שלום בניך דהיינו שיגלה אליהו והמשיח והם המרכיבים שלום בעולם, כדכתיב יפרח בימיו צדיק זה מלך המשיח, ואז יהיה רוב שלום עד בלי ירח, וא"כ זהו שרמזו ואמר ושב ה' אלהיך כלומר שבתחלה שב עמך להשרות שכינתו ביניהם וממנה יתנבאו ויאמרו שעתה משיב את שבותך ופורק עול הגלות מעל צוארך, יען ורחמך כלומר מאהבתו אותך מלשון כי רחמתין עזיזא ששב ומקבצך אפילו קודם הזמן שנקצב עליך כדכתיב בעתה אחישנה, א"נ באומר

ורחמך כלומר אפילו אוה"ע יהיו אוהבים אותך והאיבה והשנאה שהיו נוהגים עמך
תהפך לאהבה, ואז יתנחמו על מה שעשו עמכם.

והנה כבר ידוע משו"ל שאין השם שלם ואין הכסא שלם עד שימחה זרעו של עמלק
ולזה לע"ד רמז הנביא באומרו אתה ה' לעולם תשב כסאך לדור ודור, למה
לנצח תשכחנו תעזבנו לארך ימים, דלכאורה אינו מובן מאי קאמר, וכי לא ידענא שה'
לעולם ישב וכסאו נכון עד עולם, ועוד איך מקושר מה שסיים למה לנצח תשכחנו וגו'
דמשמע דמשום שהוא קיים וכסאו קיים צריך שישיבם, אמנם עפ"י האמור ובהקדים
עוד מה שידוע מחכמי הקבלה ז"ל דכל זמן שישראל בגלות ליכא חבור למעלה עם
קב"ה ושכינתיה, דבזמן הגלות שכינתא לבר מאתרהא ורחוקה מבעלה, וא"כ זהו
דקאמר אתה ה' לעולם תשב בתמיהה כלומר עד מתי ה' אתה לבדך פרוש מאהבה
מבלתי אשתך, ויהיה שמך בלתי שלם וגם כסאך כן יהי עומד לדור ודור שאינו שלם כל
עוד שלא תמחה זרעו של עמלק, ותפרוק עול הגלות מעל צוארנו כדי להיות השם שלם
והכסא שלם, וזהו שסיים למה לנצח תשכחנו תעזבנו לאורך ימים, הלעולמים יזנח ה'
שבזה יהיה פתחון פה להכופרים שאומרים שאין משיח לישראל, מאריה דעלמא עביד
נסא לשקרי כלומר עשה עמנו נס בעבור שקרנים הללו, סתום פי דוברי סרה, והרי
קושטא קאי ושקרא לא קאי הכחישם על פניהם טול מקל והך על קדקדם, כלומר אם
אין להם זכות ליגאל טול זכות אבותיהם אברהם יצחק ויעקב הרמוזים בסופי תיבות
של אברהם יצחק וישראל שהם מקל והך קדקדם של אויבינו וצרינו, כי נצח ישראל לא
ישקר ולא ינחם, אוי לנו כי פנה היום כי ינטו צללי ערב, כלומר שכבר עבר יום הששי
כלומר אלף הששי רובו של יום והתחילו צללי ערב ועדין לא נושענו.

עוד יש לרמוז באומרו אתה ה' לעולם תשב וגו', עפ"י מה שידוע שנשבע הקב"ה
שלא יכנס בירושלים של מעלה עד שיכנס בירושלים של מטה, שהם מכוונים זה
על זה כמו בית ועליה על גביו, דכל עוד שלא נבנה הבית היאך יתכן שיהיה עלייה על
גביו, וכבר ידוע מאי דקי"ל בדין דשנים שותפים שאחד יש לו עלייה ואחד יש לו בית
דכופה בעל העלייה לבעל הבית לבנות הבית כדי לדור הוא בעלייה, ואם אין לו
לבעה"ב לבנות יוכל בעל העלייה לבנותו מכיסו ולעכב על בעה"ב שלא יכנס לביתו
ולדור עד שיתן לו לבעל העלייה מה שהוציא על ביתו, גם כאן בנדון דידן ירושלים של
מעלה היא העלייה הבנויה על הבית של מטה דהיינו ירושלים, והוי ממש כדין שנים
השותפים שזה לו העלייה וזה לו הבית שכביכול מקומו בירושלים של מעלה, וישראל
מקומן בירושלים של מטה, וכיון דהחריבו הבית דהיינו ירושלים מסבת עונותיהם
שרבו, א"כ אין ירושלים של מעלה שהיא העלייה לא נשאר בה ישוב, דהא היא בנויה

חכמה דרך הקץ והגאולה ומוסר רכא

על הבית התחתון, והתחתון כבר הלך, וכפי הדין שחייבים ישראל לתקן מעשיהם ולבנות ירושלים כדי לתקן העלייה שלמעלה מן הבית, דהיינו ירושלים של מעלה וזהו הכוונה שאמרו, שנשבע שלא יכנס בירושלים של מעלה עד שיכנס בירושלים של מטה, כלומר דלא אפשר זה בלא זה, דאם אינו בונה ירושלים של מטה כיצד יבנה העלייה שהיא על הבית היינו ירושלים של מעלה, ובזה יתבאר מאמר תמוה בעיני כל רואי בונה ירושלים ה', ואפ"ה מקבץ נדחי ישראל, ולכאורה דבריו אין מובנים. אמנם עפ"י מה שהקדמנו אתי שפיר שכפי הדין הגמור שכופה בעל העלייה לבעה"ב לבנות ביתו כדי שיבנה הוא עלייתו עליו, ואם אין לו לבעל הבית לבנותו בונה בעל העלייה ואינו מניחו לבעה"ב שיכנס לביתו עד שיפרע לו מה שהוציא עליו, וא"כ יכול הקב"ה לבנותו משום עלייה שלו שהיא ירושלים של מעלה ושלא להניח לישראל בעלי ירושלים של מטה להכנס עד שיפרעו לו להקב"ה חוב שעליהם, דהיינו שיחזרו בתשובה מעבירות שבידם, ואפ"ה נדחי ישראל יכנס לשם. ומניחם ליכנס לביתם אעפ"י שעדין נשאר עליהם חוב להקב"ה, משום שיש בידו לכופם לשלם. וכדאמרינן מעמיד עליהם מלך שגזרותיו קשים כהמן ומחזירם למוטב בעל כרחם, וממילא נפרע החוב שהיה עליהם.

וא"כ זהו דקאמר אתה ה' לעולם תשב חוץ ממקומך, דהיינו ירושלים של מעלה. וכסאך לדור ודור דהיינו ירושלים של מטה דהיא כסא לירושלים של מעלה כמו עלייה הבנויה על הבית, למה לנצח תשכחנו תעזבנו לאורך ימים היה לך לבנותו משום עלייה שלך ירושלים של מעלה, ותשיבנו אליך בעל כרחנו כמו שאמרו מעמיד עליהם מלך קשה ומחזירם למוטב בעל כרחם, ולמה לא תעשה כה לעבדיך, אין זה אלא כי אם מאוס מאסתנו וקצפת עלינו עד דאינך חפץ ח"ו עוד בנו ולא בתשובתנו, וזה לא יתכן שכבר הבטחתנו ע"י עבדיך שבן דוד בא בדור שכולו זכאי או כולו חייב, וזהו ג"כ כוונת הכתוב באמרו ציון במשפט תפדה, דכפי הדין יכול בעל העלייה לכפות לבעה"ב לבנות את ביתו בע"כ ושלא להניחו להכנס שם עד שיתן מה שעליו, אבל ושביה בצדקה מכניסם, ובאמת יש להבין זה המאמר דא"א להיות כולו חייב דלא פחית עלמא מתלתין צדיקים כאברהם, שנאמר כה יהיה זרעך גימט' יהי"ה שלשים. וכולו זכאי ג"כ א"א דלא ימוש מכמה רשעים שיהיה בדור ומוכרחים אנו לומר דכולו דקאמר היינו רובו, דקי"ל בכ"מ דרובו ככולו, וא"כ בממה נפשך צריך לבא המשיח עתה באלף הו', דאיך שיהיה אם רובו זכאי הא אמרינן שבא בדור שרובו זכאי, ואם רובו חייב הא אמרינן גם כן או בדור שרובו חייב, וא"ת דהווי מחצה על מחצה הא קי"ל כב"ה דרב חסד מטה כלפי חסד. אפילו בדין עה"ז, ועל זה רמז הנביא באמרו למה לנצח תשכחנו תעזבנו לאורך ימים, והא בממ"נ צריך לבא משיח ישראל, דבין אם היה הדור רובו זכאי, או רובו חייב, או מחצה על מחצה, משום דרב חסד מטה כלפי

חסד. וא"כ למה תעזבנו לאורך ימים השיבנו עתה, ואם אתה רוצה לתפוס השטה כב"ש דס"ל דלא אמרינן רב חסד מטה כלפי חסד בדין עוה"ז, הא ודאי אין זה כי אם מאוס מאסתנו והעברת עלינו את הדין, דהא קי"ל דב"ש במקום ב"ה אינה משנה, וא"כ השיבנו ה' אליך וגו', ועוד הרי גלוי וידוע לפני כסא כבודך שאנחנו עמך בית ישראל נוהגים בך כחמורים, שכל משאוי שיש להם מטעינים אותו עלינו, ומשא כבוד טוענים כדכתיב ועל זקן הכבדת עולריך, וא"כ הרי כתוב בתורתך כי תראה חמור שונאך רובץ תחת משאו עזוב תעזוב עמו, והכי קי"ל שונא לפרוק ואוהב לטעון מצוה לפרוק קודם, אפילו של שונא. וכן כאן אנו חמור של שונאך דהיינו עשו כדכתיב ואת עשו שנאתי ורבצנו תחת המשא כחמור הרובץ תחת משאו, וא"כ בדינא ובדיינא עליך לקיים עזוב תעזוב ותפרוק המשא שטעון עלינו, והשיב להם הנביא בצדקה תכונני, דבזכות מצות הצדקה אתם נגאלים כדכתיב ציון במשפט תפדה ושביה בצדקה. אך בתנאי רחקי מעושק שלא תגזול ותחמוס ותעשה צדקה ממה שאינו שלך, והוי גזול ומאכיל דאין זו צדקה אלא צעקה, וזהו מה שרמז הנביא באומר שפרו משפט ועשו צדקה, כלומר שבתחלה שמרו מה שגוזרים עליכם הדיינים שכך וכך חייב אתה ליתן לחברריך ולא תסורו מדבריהם מלסרב לתת, אז ועשו צדקה לאפוקי שאם אינכם מחזירים גזלה שבידכם אז ודאי לא תועיל צדקה זו לקרב הגאולה, אלא אדרבה צדקה כזו מרחקת הגאולה וזהו דקאמר דוד ג"כ אשרי שומרי משפט עושה צדקה בכל עת, דבתחילה צריך לשמור המשפט שיצא חייב בדין ולהשיב את הגזלה אשר בידו, ואח"כ עושה צדקה בכל עת דזהו הוי בכלל אשרי, או בא לרמוז לדיינים עצמם שיעשו משפט וצדקה כמו שהיה עושה דוד דכתיב ביה ויהי דוד עושה משפט וצדקה, כשרואה העני מתחייב לשלם ואין לו היה נותן מכיסו ועושה משפט לזה וצדקה לזה, וכיון שנעשו יחד משפט וצדקה אז כי קרבה ישועתי לבוא.

פרק ד

אמרינן בגמרא אין בן דוד בא עד שיכלו כל הנשמות שבגוף ע"כ, ופירש"י ז"ל שאוצר אחד יש ושמו גוף שכל הנשמות שבאו והעתידים לבא הם מאותו האוצר וכל עוד שנשאר איזה נשמות שם א"א לבן דוד שיבא, והביא ראיה שם מקראי ע"ש, ולכאורה יש לדקדק על זה המאמר דא"כ על חנם ח"ו אנו מתחננים ומתפללים בכל יום להצמיח לנו קרן הישועה דאין הדבר תלוי בידינו אלא באוצר עד שיכלו הנשמות שבגוף, והיכי מזדווג זה המאמר עם כל המאמרים המפורש בהם שהיא בידינו שעל ידי תשובה ומעש"ט נגאלים אפילו קודם הקץ, וכמו שאמרו ז"ל זכו אחישנה והא

חכמה דרך הקץ והגאולה ומוסר רכג

בעינין שעד שיכלו כל הנשמות שבגוף.

האמנם מיושב שפיר עפ"י מ"ש הרב מהר"י רוזאניס ז"ל בס' פרשת דרכים שיצא ודרש על הא דכתיב אני ה' בעתה אחישנה שרז"ל הקשו כיצד אמר בעתה אחישנה, אם בעתה אינו אחישנה, ואם אחישנה אינה בעתה, והכרחו לתרץ דקרא ה"ק זכו אחישנה לא זכו בעתה, ולפי דבריהם חסר מהמקרא תיבת זכו ולא זכו דלפי פשטיה משמע שניהם יחד בעתה אחישנה, על כן יצא הרב ודרש שיהיה להם לישראל בגאולה אחרונה כמו בגאולה ראשונה של מצרים, דמה בגאולת מצרים יצאו קודם זמנם על ידי ריבוי האוכלוסים שהשלים את המנין, דמה שעליהם לעשות בד' מאות שנה עשו אותו ברד"ו, והשתא הווי יציאתם הוי קודם הזמן שנקצב עליהם, והוי ג"כ הושלם הזמן שע"י שנתרבו שלא כדרך טבע שהיתה אשה יולדת ששים בכרס אחד, כן יתרבו שלא כדרך טבע כדכתיב הקטון יהיה לאלף והצעיר לגוי עצום והיינו שיתרבו שלא כדרך טבע, ומה שנגזר עליהם לעשות עד בא קץ האמיתי עושים אותו לפי ריבויים קודם זמן קץ האמיתי, ואז הוי שפיר בעתה ואחישנה בבת אחת, וא"כ עפ"י דברי הרב ז"ל נתיישבה חקירתנו שפיר, שכל כוונתינו בתפלותינו להצמיח קרן דוד היינו שאנו מבקשים להרבות זרע ישראל שלא כפי הטבע, ועי"ז יכלו כל נשמות שבגוף ומיד יגלה משיח בן דוד, וזהו שרמז הנביא באומרו כימי צאתך מארץ מצרים אראנו נפלאות, כלומר כמו שיציאתם מארץ מצרים היתה ע"י נס שנתרבו שלא כדרך טבע, והיה להם ריבוי האוכלוסים להשלים המנין כן עתה בגלות אחרון הזה יתרבו שלא כדרך טבע ויגאלו, ולע"ד שלזה רמזו חכמים בלשונם הזך והנקי ואמרו שעתידיה אשה לילד בכל יום כלומר כשיעורר רחמיו ית' על ישראל להוציאם מן הגלות, ורואה שעדין יש נשמות הרבה באוצר שבגוף עושה פלא שתלד אשה בכל יום, ומתרבים שלא כדרך טבע, וממילא יבואו כל הנשמות שבגוף, ואל זה ג"כ רמז הנביא באומרו למה לנצח תשכחנו מהאי טענה עד שיכלו נשמות שבגוף השיבנו ה' חדש ימינו כקדם, דהיינו כמו שעשית עמנו במצרים שהרבית אותנו כחול הים כדי שיושלם הזמן ע"י ריבוי האוכלוסין, כן עשה לנו עתה והשיבנו אליך ע"י ריבוי האוכלוסין.

ובזה הונח לי מה שהיה קשה לי לישנא דקרא דאמר אני ה' בעתה אחישנה, דלפי דרשת רז"ל שאמרו זכו אחישנה לא זכו בעתה, הי"ל לומר אני ה' אחישנה אני ה' במדת הרחמים אחישנה דבעתה לא צריך מדת הרחמים, האמנם לפי האמור א"ש ונכון, וה"ק שאני ה' במדת הרחמים עליהם להרבות זרעם במאד מאד שלא כדרך טבע, כדי להיות בעתה ואחישנה ביחד בבת אחת וכאמור.

עוד ארז"ל במדרש שא"ל הקב"ה לישראל כשאתם עושים משפט ומצילין את העשוק מיד עושקו אז אני מביא לכם את הגאולה ומנחיל לכם ארצכם ובונה לכם את ביהמ"ק ומצמיח קרן לדוד, ואם עשיתם את הדינים מחזיר לכם את בתי דינים

שלכם, ואל זה כיון דוד ברוח קדשו באומרו עושה משפט לעשוקים, נותן לחם לרעבים, ה' מתיר אסורים, ה' פוקח עורים, ה' זוקף כפופים, שבא דוד לרמוז גאולה אחרונה שלא תהיה אלא בעבור המשפט שעושים, וז"א עושה משפט לעשוקים, כלומר כשהדיין דן דין אמת לאמתו ומציל עשוק מיד עושקו, אז נותן לחם לרעבים וכמ"ש ז"ל שעתידה א"י להוציא גלוסקאות ולאוכלם מיד, לא כמו עתה שכמה מלאכות וטרחות יש עד שיביאו החטים להיות לחם, וכבר מנו רז"ל כמה מלאכות בחטים עד שיהיו לחם, וא"כ זה העני הרעב שלוקח צדקה כדי למצוא לקנות פת לחם ביני ביני אפשר שיבא לידי סכנה עד המצאו הככר לחם, וכן אם נמצא לעני הרעב הזה חטים כמה צריך לטרוח לעשותם לחם, ואפשר למאי דביני ביני מצטער מאד ברעב, וזאת הצרה נשכחת לעתיד בימי הגאולה, אלא תכף נותן לחם לרעבים, שמוציאה לו הארץ גלוסקאות ותכף הרעב אוכל, וכבר שבחו חכמים ז"ל לאשה בצדקתה יותר מן האיש משום שהיא נותנת לעני פת לחם, וקרובה הנאתה לעני יותר מן האיש שנותן מעות צדקה לעני כדי שיקנה בהם פת לחם, כידוע מההוא עובדא שהביאו בגמ' על אותו חסיד שהתפלל הוא ואשתו על הגשמים ונענית היא קודם שנענה הוא, ואמרו שם טעמא משום דמתרבא הנאתה לעני ע"י פת שנותנת לו דמיד נהנה ממנו ע"ש. ומה שסיים ה' מתיר אסורים, כלומר שבגאולה אחרונה תהיה ע"י ה' בעצמו ולא תהיה כשאר הגאולות שהיו ע"י בשר ודם אלא ה' מתיר האסורים, אשר הם בכבלי הגלות אשר הוא בעצמו גואלם שאז אין אחר גאולה זו שום שעבוד, כדכתיב ישראל נושע בה' תשועת עולמים.

אך בא לרמוז באומרו מתיר אסורים, כמו שאמרו במדרש שוחר טוב על מזמור הזה וז"ל מהו מתיר אסורים י"א שכל בהמה שנשמאת בעוה"ז מטהר אותה הקב"ה לעתיד לבוא, וכמו שכתוב מה שהיה הוא שיהיה, ומה שנעשה טהורים היו מקודם לבני נח, וכן הוא אומר וכירק עשב נתתי לכם את כל, מה ירק עשב נתתי לכל אף החיה והבהמה לכל מתחלה, ולמה אסר אותה כדי לראות מי מקבל דבריו ומי אינו מקבל דבריו, ולעת"ל יסיר את כל אשר אסר, וי"א שאינו מתירם לעת"ל. ומהו מתיר אסורים אין איסור גדול מן הנדה שאסרה הקב"ה על בעלה, ולעת"ל הוא מתירה כדכתיב ואת רוח הטומאה אעביר מן הארץ, ואין טומאה אלא נדה דכתיב ואל אשה בנדת טומאתה עש"ב. והשתא שפיר סמך לנותן לחם לרעבים ה' מתיר אסורים, כשם שלעתיד יהיה נותן לחם לרעבים בלתי עמל וטורח ובזול הרבה הפת מצויה, כן ג"כ מתיר אסורים שכל החיות והבהמות שהיו אסורים יהיו מותרים ויהיו מצויים כעשב השדה באין קונה בלי כסף ובלי מחיר, תחת אשר בגלותנו היום כמה וכמה מגיע צער לאיש היהודי עד שטורח למצוא מעט בשר, והרבה מהיהודים שאינו עולה על שלחנם בשר אפילו בשבתות וי"ט מחמת דוחקם, והבשר תמיד ביוקר על ישראל יותר מהאומות כידוע

רכה חכמה דרך הקץ והגאולה ומוסר

מכמה סבות אשר אתה רואה, ובפרט בכל ערכי שבתות ובכל ערכי י"ט יהיה ערך הבשר בכפלים, ואין יד כל משגת לקנות בשר, ועכ"ז אין שום יהודי פושט ידו לקנות בשר מהגויים.

ובעבור מצוה זו שרואה שקיימו דבריו וחוקה שחקק עליהם שלא יאכלו נבלות וטרפות ובהמה טמאה ולא הרהרו אחר דבריו דלמה אסרם לבני ישראל, עמד והתיר להם את כל מין בהמה וחיה שיאכלו בשר בשוכע בחנם אין כסף, שרוח הטומאה שעל אלו החיות והבהמות שנאסרו עכשיו, לעתיד את רוח הטומאה יעביר וממילא ג"כ עי"ז יהיו הנדות מותרות שאין צורך עוד לאדם להמתין ימי נדה שכבר יהיה דם טוהר, והיינו דאמרו ז"ל עתידה אשה לילד בכל יום שאינה צריכה להתרחק מבעלה בעבור לשמור נדתה, וליכא ג"כ חמת קרי אותו העת, ומה שאמר אח"כ ה' פוקח עורים, פשטיה דקרא דכל זמן שישראל בגלות הדומה לחשך הם הולכים כעור הממשמש באפילה, אמנם שם אמרו בשוחר טוב מי הם העורים הדורות הללו שהולכים בתורה כמו עורים, כולם קורין ואינם יודעים מה הם קורין, שונין ואינם יודעים מה הם שונין, אבל לעתיד לבא אז תפקחנה עיני עורים. ה' זוקף כפופים מי הם הכפופים אלו ישראל שגלו בחוצה לארץ, שמיום שגלו מירושלים לא זקפו קומתן אלא הם כפופים לפני שונאיהם והם מהלכים עליהם וכו', לכך לעת"ל זוקף כפופים ויהיו אדרבה האומות כפופים לפניהם, ויהיו הם מהלכים עליהם כמו שאמר ושמתי ביד מוגיך אלו כפופים, וחוצן מדרכנו הייתי מפרש מה שאמר עושה משפט לעשוקים נותן לחם לרעבים, דיש לדקדק דמה טעם לא אמר ה' עושה משפט לעשוקים וה' נותן לחם לרעבים, וכמו שסיים אח"כ ה' מתיר אסורים ה' פוקח עורים, ופירשתי הכונה עפ"י מה שאז"ל עוד שם, אמר הקב"ה אני כלי אמנותי משפט שנאמר כי ה' אוהב משפט כשישראל עושים אמנותי, אני מתעסק באמנות אחרת להוריד גשמים בעונתם, וליתן שלום בארץ, והוא שדוד אמר ידן עמך בצדק וכתוב ישאו הרים שלום לעם, וכי הרים נושאים שלום לעם אלא כשעושים את המשפט הקב"ה מביא גשמים על ההרים ונותנים את פרים ועושים שלום בארץ, וא"כ שפיר אומרו עושה משפט לעשוקים, כלומר זה הדיין העומד לדון אם עושה משפט לעשוקים ודן דין אמת לאמתו ומציל עשוק מיד עושקו, שלוקח אומנותו של הקב"ה שאז בהכרח יהיה הקב"ה מתעסק באומנות אחרת, כגון להוריד גשמים, ולהטיל שלום בארץ, ולרפא את החולים, ולפקוח עיני עורים, ולהשיח אלמים, וכיוצא. א"כ נמצא שע"י הדין הזה נעשה שבע ושלוש בארץ, והוי כאלו הוא בעצמו נתן לחם לרעבים, כי הוא הסבה להיות ניוונים הרעבים ללחם, וגדול המעשה יותר מהעושה, וזהו שסיים אח"כ ה' מתיר אסורים ופוקח עורים וזוקף כפופים, שהולך כביכול ומתעסק באומנות אחרת אלו וכיוצא בהם, ומה שסיים ה' אוהב צדיקים לכאורה קשה פשיטא שאוהבם ומאי קמ"ל, אלא

נראה שבא לאשמענין כאן שלא כמדת הקב"ה מדת בשר ודם, שמדת ב"ו שסתם אומן סני לחבריה, וגם קי"ל דאסור לירד לאומנות חברו, אבל מדת הקב"ה אינו כן אלא אדרבה מי שיורד לאומנותו ביותר אוהבו, וכל מה שהקב"ה עושה גם הצדיקים עושים, מה הוא מחיה מתים אף הצדיקים כן, וגוזרים להביא המטר ואינם זזין עד שמביאים המטר. וא"כ לפ"ז שפיר סמך בכאן אחרי אומרו עושה משפט וגו' וירד לאומנותו של הקב"ה והניח לעשות אומנות אחרת, לא תימא ח"ו כבשר ודם הוא ושונא בר אומנותיה, אלא אדרבה מלבד שאינו שונא אותם אלא אדרבה ה' אוהב צדיקים, שאדרבה הוא אוהבם ע"י שמתעסקין באומנותו הפך מדת ב"ו. שוב האיר ה' את עיני וראיתי שכ"כ במדרש שוחר טוב על פסוק כי צדיק ה' צדקות אהב, וז"ל : רבי יהודה בר סימון אמר כל איש סני בר אומנותיה אבל הקב"ה אינו כן, כי צדיק ה' והוא אוהב את הצדיקים.

פרק ה

הנה כבר ידוע מדברי הזהר הקדוש על פסוק בזאת יבא אהרן אל הקדש שבשנת ת"ח לאלף הששי יגלה משיח בן דוד כמספר זא"ת, והנה ראינו עתה שעברו כמה שנים משנת ת"ח עד עתה ולא בא לציון גואל, וראיתי להגאון המש"ל ז"ל שכתב דמה שעשו קץ זה לא הבינו כוונת הזהר, במ"ש דבזאת יבא אהרן אל הקדש שהיא מספר ת"ח כי הם הבינו דכשיהיה ת"ח באלף הששי יבא הגואל, אבל באמת שלא הבינו יפה דכל כוונת דברי הזהר הוא נשאר מאלף הששי ת"ח למעיין בדברי הזהר שפיר יראה שכוונתו שבשנת תקצ"ב יבא אהרן אל הקדש, ובוזה פירש מקרא שכתוב בתורה לו חכמו ישכילו זאת יבינו לאחריתם, כלומר אלו חכמו ישכילו זאת שכתב הזהר בזאת יבא אהרן לא ת"ח באלף הששי אלא באחרית אלף הששי, דהיינו כשנשאר מאלף הששי ת"ח וזהו דקאמר יבינו לאחריתם, כלומר לא בתחלת אלף הששי אלא באחריתם דהיינו כשנשאר מאלף הששי ת"ח. ועפ"י דברי קדוש פירשתי בספרי ס' פני אהל מועד מה שאמר הנביא ואף גם זאת בהיותם בארץ אויביהם לא מאסתים ולא געלתים לכלותם ולהפך בריתי אתם, דהכוונה דהרי אנו רואים דגם פי' של הר' מש"ל ז"ל לא עלה ג"כ בכוונת הזהר דהא אפי' לפי פירושו שהת"ח הם בסוף אלף הששי הרי עתה בזמנינו זה שהיא שנת תר"ט לא נשאר מאלף הו' כי אם פחות מת"ח שנשאר מאלף הו' ג' מאות ואחד ותשעים ועדין לא בא, וא"כ יבא הטוען לטעון שאין עוד משיח לישראל ולא יש עוד תקומה לבני ישראל בחושכם שבא הזהר לגלות את קץ האמת, לזה בא הנביא ואמר להם שלא יעלה על לבם כן ולהתייאש מן הגאולה, אלא אף גם זאת בהיותם בארץ אויביהם כלומר אף שנשאר מאלף הו' פחות מת"ח ועדין בן דוד לא בא, לא בשביל זה תתייאשו מן הגאולה, אלא אפ"ה לא מאסתים ולא געלתים לכלותם

בארץ אויביהם כאשר עלה על דעתם, ואיך אני מפר בריתי אתם שנשבעתי להם לגאלם, וצריך שידעו שקץ האמתי שהוא בעתה לא נגלה לשום נביא וחזוה, וכמ"ש ז"ל מפומא ללבא לא גליתי, והראיה שיעקב אע"ה בקש לגלות הקץ ונסתלקה ממנו שכינה, ואף לדניאל נאמר סתום וחתום הדברים, וא"כ כיון שכך רצונו ית' שלא לגלות קץ האמיתי איך בא הרשב"י זיע"א ומגלהו, ומוכרחים אנו לומר דאין כוונת הזוהר על קץ האמתי, אלא הכוונה דבאותו עת דהיינו בזאת דהיא מספר ת"ח באלף הו' יהיה עלוי יותר מכל הזמנים שעברו, והתחילה השכינה להתקשט כדי ליכנס לבעלה, וכל הקצין שהניחו רו"ל הם ע"ד הזה, דהיינו באותו זמן יהיה רצון וראוי לגאולה אם לא יעכב החטא אז באותה שעה כידוע כל זה מדברי האר"י ז"ל, אבל קץ האמתי לא גילהו שום נביא וחזוה ותמיד אנו מקוים ומצפים לקץ האמתי.

ובהיותי נבוך בזה האיר ה' את עיני וראיתי בספר הבהיר ברית מטה משה על ההגדה שהביא משם גאון א' לפני דורו שכתב רו"ל: הא דמרמוז בזהר זמן הגאולה בפסוק בזאת יבא אהרן אל הקדש, יש שהבינו על מספר שנים של זאת כשיהיה ת"ח באלף הו' למר בתחלת האלף הו' ולמר בסוף אלף הו', ושניהם לא כווננו יפה בכוונת דברי הזוהר, דמאי דרמוז במלת בזאת יבא אהרן לאו על מספר זאת כוונתו, אלא כוונתו עפ"י משו"ל דאין הדבר תלוי אלא בתשובה, והתשובה יש בה ג' תנאים תשובה תפלה צדקה, דהיינו צו"ם קו"ל ממו"ן, וכל אחד מאלו עולה קל"ו ג' פעמים עולה ת"ח, והיינו דקאמר בזאת יבא אהרן אל הקדש כלומר אימתי יבא הגואל לישראל הנקראים קדש כשיקיימו ישראל זאת דהיינו תשובה בכל תנאיה שהם צו"ם קו"ל ממו"ן, שהם עולים ת"ח אז יבא אהרן עכ"ל, דפח"ת. ועל פי דברי קדוש יש לפרש קרא הנז"ל ל"ו חכמו ישכילו זאת, דהכוונה עפ"י האמור שמה שאמר הזוהר ורמוז הגאולה במלת בזאת לאו על מספר שנים הוא דקאמר אלא על מספר תנאי התשובה שהם עולים ת"ח כמספר צו"ם קו"ל ממו"ן, אלו הן תנאי התשובה שמביאה אהרן דהיינו הגואל, ויחזור אהרן הכ"ג אל הקדש לעמוד ולשרת בקדש להקריב את הקרבנות, דמה שהבינו בדברי הזוהר דעל מספר שנים קאמר ליתא, דהא יבינו לאחריתם שהרי עברו הת"ח באלף הו' באחריתו ולא בא גואל, ש"מ דמאי דקאמר בזהר בזאת כמספר זאת לאו על מספר שנים קאמר אלא כמו שהבין הרב ז"ל דקאי על תנאי התשובה שהם מספר ת"ח, וכאמור, וזהו ג"כ לע"ד מה שרמוז הנביא באומרו ובה לציון גואל ולשבי פשע ביעקב נאם ה' ואני זאת בריתי אותם אמר ה' דהכוונה דהשם ית' לא הבטיחם בגאולה אלא לשבי פשע, דאם עושים תשובה נגאלים והיינו מדכתיב ואני זאת בריתי אותם דהיינו שלא כרת להם ברית לגאלם אלא דוקא זאת, כלומר שיעשו תשובה בכל תנאיה הרמוזה במלת זאת שמספרה ת"ח שהם תנאי התשובה צו"ם קו"ל ממו"ן, אז יבא אהרן אל הקדש אלו ישראל שנקראו קדש, כדכתיב קדש ישראל. ובזה הונח לי פלוגתא

דתנאי דמר אמר גדולה תשובה שמביאה את הגאולה, ומביא ראייה מהאי קרא ובא לציין גואל ולשבי פשע וגו', ומר אמר גדולה תשובה שמקרבת את הגאולה, ולע"ד דלא פליגי דמר דאמר שמביאה את הגאולה איירי בתשובה עם כל תנאיה דהיינו צו"ם קו"ל ממו"ן, וכמו שמביא ראייה מהאי קרא דכתיב ובא לציין גואל וגו', דהיינו תשובה הרמוזה במלת זאת, וכדארמין. ומר שאמר שמקרבת את הגאולה איירי בתשובה שאינה עם תנאיה דתשובה כזאת אין בה כראוי להביא הגאולה אלא לקרב דוקא, ואל זה רמז כוונת הנביא שאמר אתא בקר וגם לילה אם תבעיון בעיו שובו אתיו, וכבר ידוע מה שאמרו בתקוני הוזהר שהשבועה שנשבע הקב"ה לישראל להוציא אותם מהגלות היא רמוזה ברות ובוועז דכתיב ליני הלילה והיה בבקר אם יגאלך טוב יגאל, ואם לא יחפוץ יגאלך וגאלתיך אנכי חי ה' שכבי עד הבקר, שכאן רמז השבועה שיגאול את ישראל באלף הו' כדכתיב וזאת לפני ישראל על הגאולה, ומאחר שיומו של הקב"ה אלף שנה נמצא התמש מאות שנה בלילה ותמש מאות האחרונים ביום, וא"כ כשהתחיל הבקר הוי שש מאות שנה והן עתה שעברו השש מאות ועדין לא נגאלו ואיך חלילה לא יקיים שבועתו שנשבע לגאול ישראל בבקר של אלף הששי, ומוכרחים אנו לומר שהיתה השבועה על תנאי כשאר ההבטחות האמורים בספרי הנביאים שהם כולם על תנאי, וידוע ג"כ כי הגלות נמשל ללילה שהוא חשך אפילה, וגם הם בגלות הולכים בחשך אפילה, וא"כ זהו דקאמר אתא בקר כלומר כבר אתא בקר של אלף הו' ועליך לקיים שבועתך שחייבת עצמך בשבועה לגאול אותנו בבקר של אלף הששי, וא"כ אתמהא, וגם לילה שעדיין אנו משועבדים בגלות הדומה ללילה, ומה תעשה לשבועתך, ואז השיב להם אם תבעיון בעיו דהיינו אם תרצו שאקיים שבועתי שובו ואתיו שע"מ כן נשבעתי, שאם תעשו תשובה אני גואל אתכם, וכ"ת א"כ למה לי שבועה בלא"ה אם עושים תשובה הוי דור שכולו זכאי ומיד נגאלים, וי"ל דהוצרך לשבועה משום דמתרצה מנייהו תשובה לחודה מבלי תנאיה האמורים לעיל, דאף דבתשובה עושה הזדונות כשגגות, ועדיין השגגות לא נמחלו ועדיין יש למדה"ד פתחון פה שלא ליגאל משו"ה קפץ ונשבע שמרוצה מהם בתשובה כזו, וזהו דקאמר שובו אתיו דאיני צריך מכם אלא שובו דוקא מעבירות שבידכם, אותה שעה אתיו שתבואו אצלי ותצאו מרשות העמים.

עוד יש טענה ביד ישראל שכפי הדין חייב לפדותם מבין העמים ממאי דקי"ל בדין דחייב האיש לפדות את אשתו, והקשו ז"ל דלפי טעם זה איך כתיב וברחמים גדולים אקבצך, דלהול"ל רחמים כיון דמצד הדין חייב לפדותם, ות"י דהא דקי"ל דחייב אדם לפדות את אשתו היינו בפעם ראשונה, אבל פעם שניה ואילך אינו חייב לפדותה, ולי נראה לתרץ בפשיטות דהא דקי"ל דחייב לפדות את אשתו היינו אם יושבת עמו ככל הנשים הכשרות ועושה לו כל מה שהיא חייבת לו, אבל אם מורדת

חכמה דרך הקץ והגאולה ומוסר רכט

ואינה נשמעת לבעלה אז אינו חייב אפילו במזונותיה, וכ"ש שאינו חייב לפדותה, ובודאי שאם פודה אותה אינו אלא ממדת החסד והרחמים הגדולים. וזה שמבטיחם ואומר להם וברחמים הגדולים אקבצך, כלומר אף דלפום דינא איני חייב לפדות אתכם אפ"ה ברוב רחמי אתוס עליכון ואקבץ יתכון, והנה עפ"י תי' ז"ל דבפעם שניה אינו חייב לפדותם, בזה יש לרמוז במה שאמר הנביא ציון במשפט תפדה ושביה בצדקה, כלומר כנסת ישראל הנקראת בשם ציון במשפט תפדה, שכפי הדין חייב לפדותה כדין האיש שחייב לפדות לאשתו והיינו בפעם ראשונה, אבל ושביה כלומר מלשון חזרה כלומר אם חזרה ונשבית דהיינו בפעם שניה אז מן הדין אינו חייב לפדותה, אלא ושביה בצדקה, דהיינו ממדת הרחמים כדכתיב וברחמים גדולים אקבצך.

ועל הקדמה הלזו ראיתי לרבני אשכנז ז"ל שפי' בזה מאמרם ז"ל במדרש אז ישיר משה, הה"ד פיה פתחה בחכמה ותורת חסד על לשונה ע"כ, וידוע דמשום שקשיא ליה לבעל המאמר בפסוק שהביא ובה ומתמצו באומרו הה"ד ופי' ז"ל דקשיא ליה לבעל המאמר בהאי קרא דכתיב אז ישיר משה דהול"ל אז שר משה ולמה כתב בלשון עתיד, אלא שבא לרמוז על הגאולה שעתידיה לבא באחרונה היא בתורת חסד ולא מן הדין, ועתידין לומר עליה שירה זאת, וכבר ידוע ליודעי חן שיו"ד היא רמוזה בחכמה, ועל זה קשיא ליה לבעל המאמר דהיכי פתח ביו"ד שהיא רמוזה בחכמה כל' עתיד, הול"ל שר הה"ד פיה פתחה כלומר הא דפתחה ביו"ד שהיא חכמה בלשון עתיד משום ותורת חסד על לשונה, לאשמועינן בלשונו הזך והנקי שהשירה הזאת שיאמרו בגאולה האחרונה היא ג"כ ממדת החסד ולא מן הדין, משום דאין האיש חייב לפדות את אשתו כי אם בפעם א', אבל מכאן ואילך אינו חייב לפדותה כי אם ממדת החסד והרחמים, ובלא"ה דאיכא כמה מדרשי רז"ל שאמרו דבזמן הזה יש להם לישראל דין ארוסה עם הקב"ה, ולעתידי לבא יהיה נישואין וא"כ ודאי השתא דאינו חייב לפדותם מן הדין אפילו בפעם ראשונה אלא ממדת החסד והרחמים, וא"כ זאת אנחנו מבקשים ומצפים להיות נישואין דכפי הדין אין אנו יכולין לתבוע הנישואין עד שנשוב בתשובה שלימה, וכמ"ש ז"ל דאם עושים תשובה נגאלים. וכמו שרמז בעל המסורה ג"כ שאמר ביום ההוא אקים את סכת דוד הנופלת, ביום ההוא יבוקש עון ישראל ואיננו, ביום ההוא יהיה ה' אחד ושמו אחד, כלומר אימתי אקים סכת דוד הנופלת לאקמא שכינתא מעפרא כשיבוקש עון ישראל ואיננו, דהיינו עד שיחזור בתשובה כי אין הדבר תלוי אלא בתשובה, ואז יהיה ה' אחד ושמו אחד בפי כל העולם, ותו ליכא מי שמכחיש באחדותו ית' דאז רוח הטומאה יעביר מן הארץ. דליכא עוד יצה"ר להסית ולקטרג אלא כולם ידעו אותי למקטנם ועד גדולם, וכ"ת א"כ דלא נשאר עוד עונות וחטאים א"כ בית המקדש למה וקרבנות למה, והא כל טעמא דקרבנות כדי לכפר, לזה סיים ואמר ה' אחד ושמו אחד, לרמוז מ"ש בגמ' דבגבולין לא היו מזכירין את ה' ככתבו

אלא בכנוייו אבל בירושלים בבהמ"ק היו מזכירין את ה' ככתבו, וזהו דקאמר ושמו אחד בלי שום כנוי, אלא יאמר שם בן ארבע ככתבו, וזהו ג"כ כוונת המסורה ונשמע קולו בבואו אל הקודש, נעשה ונשמע, ונשמע פתגם המלך, לרמוז מ"ש בגמ' שבוע שבן דוד בא בו בששית קולות, ופירש"י קולות שקול יוצא בפי הכל שבן דוד בא, וזהו דקאמר ונשמע קולו בבואו אל הקודש שקול יוצא בבואו אל הקדש ישראל שהכל אומרים בן דוד בא, אימתי יהיה זאת כשנעשה ונשמע פתגם המלך כלומר כשנשוב בתשובה ונשמע כל מה שגזר עלינו מלכו של עולם.

עוד אז"ל שאין בן דוד בא עד שתכלה פרוטה מן הכיס, עוד אמרו במדרש שוחר טוב דאם ישראל שומרים שבת אחד כהלכתו מיד נגאלים, והנה ידוע מה שאנו אומרים בליל שבת וינוחו בה, ובשחרית וינוחו בו, ובמנחה אומרים וינוחו בס, שס"ת אלו יעלו כמספר נ"א, וזהו שרמזו אנשי כנה"ג בתפלת י"ח באומרם ראה נא בעניינו וכו' ומהר לגאלנו, כלומר הרי כלתה פרוטה מהכיס וידל ישראל, וגם ראה נ"א כלומר שהנך רואה שאנו שומרים השבת הרמז במלת נ"א, אפילו שאנו עניים ואין ידינו משגת לענגו כראוי לו, ואפילו הכי בכל שבוע ושבוע והיה ביום הששי והכינו שכל אחד ואחד מבני ישראל ימס לבבו, עד שימצא מעות להוציא בעבור כבוד שבת הגדול לפי גדלו והקטן לפי שיעורו, ליום ואוכלים לקיים לוו עלי ואני פורע, וא"כ בעבור שתים אלו החסרון כיס ושמירת שבת עמה, יש בהם כדי לגאול אותנו במהרה קודם הקץ.

פרק ו

איתא במס' פסחים על פסוק ויעש אברהם משתה גדול ביום הגמל את יצחק, לעת"ל כשיבא הקב"ה לגמול חסד עם זרעו של אברהם עושה הקב"ה סעודה לצדיקים, ולאחר הסעודה נותנים לו כוס של ברכה לאברהם לברך ואומר איני מברך שיצא ממני ישמעאל, נותנים לו ליצחק לברך ואומר איני מברך שיצא ממני עשו, ונותנים לו ליעקב ואומר איני מברך שנשאתי ב' אחיות שעתידה תורה לאסור, נותנים לו למשה ואומר איני מברך שלא זכיתי ליכנס לארץ, נותנים ליהושע ואומר איני מברך שלא זכיתי לבן, ונותנים לו לדוד ואומר אני אברך ולי נאה לברך שנאמר כוס ישועות אשא ע"כ. וכבר תמהו קמאי כת הדרשנים תמיהה רבה במאמר זה דאם בארזים נפלה שלהבת דכל קדושים הללו נדחו מלברך כל אחד ואחד מחטא קל שבידו, כ"ש וק"ו דוד הוא הקטן שבהם ולכאורה יש בידו יותר מאלו איך לא נדחה הוא ג"כ מלברך, דאיך יאמר על עצמו אני אברך ולי נאה לברך, ועיין בספר הנחמד חצבה עמודיה שבעה שפי' למאמר זה בדרך נאות, וגם אנכי העבד אברהם הבאתי מאמר זה בספרי

חכמה דרך הקץ והגאולה ומוסר רלא

יושב אוהלים ופירשתי אותו כיד ה' הטובה עלי, ובין שנינו תכלית הכוונה דע"י אלו שנדחו מסבת חטא שבידם משם מוכח דליכא שום עון ביד דוד מהחטאים אשר נמנו עליו, וכל חטא שנחשב על אלו הקדושים ממנו נולד לדוד תי' על חטאו, ובוזה פירש הרב כוונת דוד באומרו מזקנים אתבונן כי פקודיך נצרתי, דהכוונה דמזקנים אתבונן שנדחו מלברך משום חטא שביד כל אחד ואחד מזה אתבונן שאין בידי חטא של כלום, וראוי אני לברך ולי נאה לברך עש"ב. ועפ"י דברי קדוש יומתקו אמרי קדוש אדוננו דוד באומרו כוס ישועות אשא, דלכאורה י"ל דאמאי קרי ליה כוס ישועות ולפי פשטיה דקרא דכיון דכוס זה אינו נלקח אלא ביום ישועתה לישראל מש"ה שפיר קאמר כוס ישועות, ולע"ד אתי שפיר ונכון דה"ט דקרייה דוד כוס ישועות משום שע"י שזכה הוא לברך, ולא כל הקדושים אשר קדמו לו משום חטא שביד כל אחד ואחד, משם יתברר שהוא אין בידו כלום, וכאמור. וזהו ג"כ דקאמר רגלי עמדה במישור כלומר שלא נכשלתי בשום חטא ממה שמנו עלי חבירי. והראיה במקהלים אברך ה' כלומר שאני עתיד במקהלות קדושים אברהם יצחק ויעקב ומשה ויהושע אני אברך ולא המה, ש"מ דמכיון דנחשב להם עון שבידם ממנו יתורץ ויתברר שאין שום חטא בידי, ואם איתא שיש מחטאים הללו שמנו עלי נחשבים לעון א"כ ממילא לא יחשבו העונות אשר ביד הקדושים הללו, ואדרבה הם היה להם לברך ולא אני, אלא ש"מ דכיון דהם נחשב להם לעון ממילא לדידי לא נחשב עון, וכדברי הרב חצבה הנזכר לעיל. וזהו דקאמר דוד ורמו באומרו מה אשיב לה' כל תגמלוהי עלי שלא מסרני ביד דומה ודחה אותו ה' מעלי ולא קבל קטיגוריא שלו, כדכתיב, לולי ה' עזרתה לי כמעט שכנה דומה נפשי, ובכלל הגמול הזה כוס ישועות אשא שלא בחר לברך מכל קדושים הללו אלא אני וברר ע"י זה שאין בידי שום עון ממה שמנו עלי חבירי, דאם כפי דבריהם א"כ הם הקדושים אשר קדמוני היה להם לברך ולא אני, אלא ודאי מזה מוכח לעין כל שלא יש בידי שום חטא ועל חנם שרים רדפוני, וזהו שסיים ג"כ אבן מאסו הבונים דעל עצמו הוא אומר מאסו הבונים כמו דואג וחבריו שרצו לדחפני ולאסרני מלבא בקהל, ועיניהם תחזינה מלבד שאין אני אסור לבא בקהל אלא גם היתה לראש פנה שכולם נדחו מלברך ואני הוא שאברך, ש"מ שכל דבריהם דברי הבל וריק. וכמה מודה ומשבח אני על שפרסם לכל שלא חטאתי משום דנפלאת היא בעיני כל הרואים פשטיה הכתובים שאני חטאתי ומשום הכי הקב"ה פרסם הדבר והודיע לכל ע"י כוס של ברכה שאין בידי שום חטא וכאמור.

האמנם עדין יש לתמוה תמיהה רבתי במאמר זה שלא הרגישו בה קמאי, והיא כיון שראו שנתנו הכוס לאברהם ולא ברך ואמר משום שיצא ממני ישמעאל, איך נתנו אחר כך הכוס ליצחק כדי לברך וכי נעלם מהם שעשו יצא ממנו, ועוד יש לדקדק דאיך נדחה אברהם מלברך בעבור שיצא ממנו ישמעאל והרי כתיב איש בחטאו יומת,

וגם על יעקב אין חטא במה שנשא ב' אחיות דהא עדין לא נצטוה, דהא קאמר עתידה תורה לאסור ואין מפני חטא זה ראוי לדחותו מהברכה, ועוד דגם משה ואהרן לא יש בידם כי אם אשר הכו את הסלע ואמר יען שלא האמנתם בי להקדישני לכן לא תביאו את הקהל הזה, דמשמע אלולי זה היו נכנסים לארץ, וא"כ כבר קבלו ענשם על חטא זה שלא נכנסו לארץ, וא"כ למה נדחו מברכה, ודוד יוכיח שהיה ראש לכל בעלי תשובה ונתקבלה תשובתו ולא נדחה מהברכה.

האמנם נלע"ד לפרש מאמר זה בסגנון אחר הפך ממה שפי' בו כת הדרשנים, דמאי דאמרי אברהם ויצחק שאין מברכים משום שיצאו ישמעאל ועשו מהם, לאו משום שיש בידם חטא בזה ומשו"ה נדחו מלברך, אלא אדרבה שפיר ומוכרח לבא ישמעאל מאברהם ועשו מיצחק ותקון גדול עשו בזה, וכמו שאבאר ואומר דלפי האמת הברכה ראויה לינתן לאבינו הראשון. שכל הברואים הם בניו, וראוי לאב לברך את בניו, ואין מן הראוי לכן לברך את אביו, אכן כשיש בידו עונות גדולים אינו יכול לברך עד שיתוקנו עונותיו, שכל הנבראים תלויים בו וכאלו חטאו כולם דמי, ויפה כח הבן שתקן עון אדה"ר הוא שמברך או איהו עצמו יוכל לברך אחר שנתקן, והנה כבר ידוע ומפורסם מספר הגלגולים שאדם הראשון נתגלגל באבות אברהם יצחק ויעקב כדי לתקן את חטאו, ולא נתקן לגמרי עד בא דוד שנתן לו משנותיו שבעים שנה, ונשמתו של דוד היא בעצמה נשמת אדה"ר, ודוד תיקן הכל כמאמר חז"ל דדוד הוא אדם הראשון ובת שבע היא חוה, ואוריה הוא נחש הקדמוני, וע"י שהרגו ולקח הוא בת שבע נתקן הכל. וכמו שרמזו בדברי חכמים שאמרו שראויה בת שבע לדוד מששת ימי בראשית, דהכוונה לרמזו שהוא אדם הראשון ובת שבע חוה, וא"כ כשברך דוד הרי הוא עצמו אדם הראשון אבוהון דכ"ע, הוא מברך לכל יוצאי חלציו. וצריכים אנו להקדים עוד מה שאמרו בספר תקוני הזהר תיקון ע', וז"ל: אבל אחרא דאין תוכו כברו דלאו פומיה ולביה שלים עליו איתמר מעץ הדעת טוב ורע לא תאכל ממנו, דודאי דא היא ערבוביא דמשקר במוניטא דמלכא דמערב כספא בעופרת, ודא הוא חטא דחוה דהטיל בה נחש זוהמא דאיהי עופרת, דאתערב בכספא חיורא מזוקק ולא אתדכי זוהמא מינה עד דאתא אברהם ועאל בנורא ואתלבן כספא ונפיק העופרת לבר דאיהו ישמעאל, ואתמר באדם מושך בערלתו הוה ואתערבב ערבוביא בדהבא. אצטריף ביצחק ואפיק זוהמא לבר דא עשו, כד אתגלגל ביעקב נח ואשתרש ואפיק תולדין ואתרבי עץ החיים בשרשוי וענפוי עכ"ל. הרי מבואר דאדרבה דע"י ישמעאל נעשה תיקון גדול לאדה"ר, שאברהם ע"י ישמעאל הפריש העופרת מכספא חוורא מזוקק, ויצחק הפריש העופרת מדהבא ע"י שיצא עשו ממנו, וא"כ אדרבה שהיה ראוי להם לברך משום שיצא מהם ישמעאל ועשו, שבזה נתקן אדה"ר שהוא מגולגל בהם, וכאלו הוא עצמו מברך שלו היא הברכה, וא"כ לפי זה מה שאמר אברהם איני מברך שיצא ממני ישמעאל אינו מצד

שזה נחשב לאברהם עון, אלא דה"ט דנתנו לו הכוס לאברהם כלומר שאתה אבינו הראשון שהוא נתגלגל כך להתקן וכבר תקנת אותו, והשיב להם אברהם דאני לא תקנתי אלא דוקא במה שיצא ממני ישמעאל שהפרשתי העופרת מכספא ע"י כבשן האש, אבל אכתי לא תקנתי עון אדם הראשון של מושך בערלתו הוה ואתערב עופרת בדהבא אני לא תקנתי זה, משום הכי איני יכול לברך מכח שאדם הראשון מגולגל בי, משום הכי תקף נתנו לו ליצחק שהוא תקן שהפריש העופרת מדהבא על ידי שהוציא עשו, והשיב להם אני לא תקנתי אלא עון זה של אדם הראשון שהיה מושך בערלתו ע"י עשו, אבל אכתי יש ביד אדה"ר עון גדול שלא נתקן עדין שהיה מין וכופר וסובר שיש ח"ו ב' רשויות, מש"ה תקף נתנו אותו ליעקב שהוא תקן עון זה, שהרי אמרו לו בניו שבטי יה שמע ישראל אבינו כשם שאין בלבך אלא אחד גם אנחנו כן, והיתה מטתו שלימה. וכמ"ש בתקוני הזהר דכיון דאשתרש אדה"ר ביעקב נח ואפיק תולדין ואתרבי עץ החיים בשרשוי וענפוי, א"כ לך נאה ויאה לברך דנתקן עתה עון אדה"ר כך והוי הוא המברך דמגולגל כך, ואז השיב להם איני מברך שנשאתי ב' אחיות שעתידה תורה לאסור ובודאי שטעם שאסרם הכתוב משום דמשתמש בשרביטו של מלך כידוע ליודעי חן והמשתמש בשרביטו של מלך חייב מיתה, וא"כ אפי' שעתידה תורה לאסור זאת הסברא מוכחת שאסור להשתמש בשרביטו של מלך, וא"כ אני באתי לתקן עון אדה"ר שגרם מיתה לעולם ואני בעצמי נכשלתי בדבר שחייב עליו מיתה, א"כ איך אוכל לברך, משו"ה תקף נתנו הכוס למשה עפ"י מ"ש שם בתקוני הזהר וז"ל: כד אתנטע אדם בתלת אבהן ואצטריף ואתלבן בהו ואשתרש בשרשוי ואצלח, מיד אתא משה דאיהו בריה דאדם דאיהו שת ויהיב קב"ה אורייתא על ידו לאשקאה אילנא לאתגדלא בשרשוי ובענפוי, בההוא זמנא אתקן אילנא דעיקר וחובא דחב באילנא הכא תקין כלא, ובמקום אחר אמרו דאדם הראשון אתנטע ג"כ במשה.

ענד ראיתי בספרי המקובלים ז"ל דמשה היה תלוי בקנה של אדה"ר ולא נהנה מעץ הדעת טוב ורע, ומה"ט בקש משה שלא למות כי הוא לא נהנה מעץ הדעת טוב ורע, ומשו"ה תקף נתנו לו הכוס ולא לאחיו אהרן קודם שמן הראוי שיתנו לאהרן קודם שהוא הגדול ממנו, ואמרו לו טול וברך שעל ידך נתקן הכל ולך נאה לברך, והשיב להם דודאי מכל הני טעמי ראוי אני לברך אבל מטעם אחר איני יכול מפני שלא נכנסתי לארץ ובברכת המזון צריך להזכיר את הארץ ואני לא זכיתי ליכנס בה, משו"ה תקף נתנו ליהושע תלמידו דממילא נסתלק אהרן מה"ט שלא נכנס הוא ג"כ לארץ, וא"כ יהושע תלמידו של משה ראוי לברך דאיהו נכנס והכניס ישראל לארץ, והשיב להם איני מברך שלא זכיתי לבן, והוא עפ"י מה שידוע מרוז"ל דאדה"ר פירש מחוה ק"ל שנה ובכל אותם השנים שפירש מאשתו היה מוליד רוחין בישיין ומזיקין, מלבד עון שבידו שפירש מאשתו ק"ל שנה, וידוע בגמרא שטעם שיהושע לא זכה לבן משום שבטל

ישראל לילה אחת מפריה ורביה, ובודאי לא ימנע באותו הלילה שבטלם מכמה רוחין מסאבין שנתהוו מחמת קרי, וכיון דעדין שיש ביד אדה"ר עון זה א"כ איך יוכל יהושע לברך ואיהו גופיה נכשל ח"ו לבטל מישראל פו"ר, ומה"ט לא זכה לבן. משו"ה אמר איני מברך שלא זכיתי לבן לרמוז שעדין לא נתקן על ידו עון אדה"ר שהוליד כמה רוחין מסאבין, משו"ה תכף ומיד שנתנו לו הכוס לדוד אמר אני אברך ולי נאה לברך שאדה"ר נתגלגל בי ותקן הוא כל מה שעוה אדה"ר על ידי שלקח בת שבע שהיא חוה והרג לאוריה וזהו הנחש הקדמוני והמית כל רוחין מסאבין שהוליד אדה"ר ע"י שירותיו וזמירותיו, שכבר ידוע מהאר"י ז"ל דלמה נקראו השירות והתשבחות שירי זמרה מלשון זמיר עריצים שהם כורתים הקליפות והסט"א וכל רוחין דמסאבין מלשון לא תזמור לא תכסח, ומה"ט היה דוד כל לילה ולילה מחצות ואילך היה עוסק בשירות ותשבחות וזמירות כדי לתקן עון זה של אדה"ר, דהשתא ע"י דוד שהוא עצמו אדה"ר נתקן הכל ולא נשאר שום לכלוך באדה"ר ולו תהיה הברכה כראוי, שהאב מברך לבניו. וזהו דקאמר אני אברך שאני אבוהון דכולהו ברייתא ולי נאה לברך עתה שהכל נתקן על ידי וע"י אשתי בת שבע ועל ידי כל הנשים שלקחתי שהרביתי תולדות תחת הפרישות שפירשתי מאשתי ק"ל שנה, וכמה בושה נמשך להם אותה שעה לשונאי דוד אלו דואג ואחיתופל על שלא קיימו כבוד אב ואם אלו דוד ואשתו, ונתברר עתה שכל דכריהם הבל וריק, אוי לה לאותה בושה אוי לה לאותה כלימה, ואבדו עצמם לדעת.

עוד יש לומר ולפרש דה"ט שזכה דוד לברך ונדחו מלפניו כל הנהו סבי קדישי, משום דקי"ל בדין דאורח מברך והנה ידוע דדוד לית ליה מגרמיה כלום, דכל שנותיו היו נתונים לו או מאדה"ר או מאבותינו הקדושים, שכל אחד ויתר לו משנותיו כמה שנים, וגם הוא דוד רמוז בספירת מלכות דלית לה מגרמה כלום ומקבלת משאר הספירות כידוע ליודעי חן, וא"כ לא הוא דוד אלא כאורח שהזמינו בעה"ב משו"ה לו ניתן כוס של ברכה כדין שהאורח מברך, וזהו דקאמר אני שהוא אורח אברך ולי נאה לברך דהכי קי"ל אורח מברך. עוד מבואר במדרש שטעם שזכה דוד לברך ולא אחרים משום שנאה למלך שבארץ לברך את המלך שבשמים, שעיקר המלכות היא לדוד ולזרעו עד עולם.

ועפ"י כל האמור הנה מקום אתי להבין ולהסביר הני קראי דאמר דוד לשבח הקב"ה, וכה אמר, ויבא המלך דוד וישב לפני ה' ויאמר מי אנכי ומי בית אבי כי הביאותני עד הלום ותקטן עוד זאת בעיניך ותדבר לבית עבדך למרחוק וזאת תורת האדם ה' אלהים ע"כ. ואין צורך להאריך בדקדוקים. וכבר פירשתי להני קראי במקום אחר ולא נצרכה אלא לחדושה, דהכוונה דקא משבח דוד על מה שזכה מה שלא זכו אחרים גדולים ממנו, ומודה לו ית' על כל מה שעשה עמו, חדא כי הביאותני הלום אין הלום אלא מלכות, שלא נבחר מכל ישראל לזכות במלוכה הוא וזרעו עד עולם אלא אני, ואפי' מלך המשיח הוא עתיד לצאת מזרעי, ותקטן זאת בעיניך כלומר וכי מלה

חכמה דרך הקץ והגאולה ומוסר רלה

זוטרתי היא בעיניך שזכיתי למלכות כזאת, ואם תאמר שכל אחד מבני ישראל ראוי להיות מלך ואני כחד מנייהו ומאי נ"מ מכבוד המדומה הזה שהוא עובר, לזה סיים ואמר ותדבר לבית עבדך למרחוק שהרבה נ"מ לי בזאת המלכות שדברת והודעת לי שלעתיד אני אקח כוס של ברכה ואברך, משום ה"ט שראוי למלך שבארץ לברך את מלך שבשמים, ומזה נודע ג"כ שתקנתי עון אדם הראשון שנתגלגל בי על ידי הברכה שאני אברך ולא כל הקדושים אשר עברו לפני, יען וזאת תורת האדם אדה"ר הידוע שנתגלגל בי לתקנו ותיקנתי, והא ראייה שאני אברך ולא אחר. ומתוך כל זה נתברר שלא חטאתי באוריה ובכת שבע שאדרכה עשיתי זאת שלקחתי בת שבע יען שאני אדה"ר והיא חוה ואוריה הנחש, ויפה עשיתי שלקחתי בת שבע והרגתי את אוריה זה הנחש והכל נעשה יפה בעתו שלכך שלח הי"ת נשמת אדה"ר כי כדי לעשות כל אלה ובצווייו ובמאמרו עשיתי כן וכוס של ברכה מוכיח על כל זה, וכמה נאה וחייב להודות לך על כל מה שעשית עמדי, ועפ"י הבנה זו זהו שרמז דוד באומרו זאת היתה לי כי פקודיך נצרתי, כלומר זאת דא היא בת שבע, ע"ד שאמרו זאת מכלל דאיכא אחריתי ומאי היא בת שבע, וא"כ זאת בת שבע היתה לי מששת ימי בראשית שאני אדה"ר והיא חוה, ומזה נודע אדרכה כי פקודיך נצרתי, ואין שום חטא בידי ופקודיך נצרתי שאתה הוא שחפץ בזה בכל מה שעשיתי בענין בת שבע ואוריה, שמצוה עלי להרוג את הנחש ולתקן אשר עויתי שאני אדה"ר בעצמי ובעבור כל זה באתי כדי לתקן עשיתי והצלחתי.

היוצא מכלל הדרוש הזה כמה חמור עונש המדבר אחד בפה ואחד בלב ואין תוכו כברו שמערב טוב ברע, והוי כאלו אוכל מעץ הדעת טוב ורע כל יום ויום, ובכל שעה ושעה, ובכל רגע ורגע דובר שקר, כדכתיב ועד ארגיעה לשון שקר, ומעורר כל יום עון של עץ הדעת שגרם מיתה לכל בני אדם, והוא נגד רצונו ית' שהוא מלך חפץ בחיים, ומשום זה הקב"ה שונא למי שמדבר אחד בפה ואחד בלב, ואוהב למי שדובר אמת בלבבו, כלומר שדובר אמת בפיו מה שבלבו, פיו ולבו שוים הגוי ובכלל מה שכרתו דוד ברוח קדשו ואמר יכרת ה' כל שפתי חלקות כלומר ששפתיו חולקים דבלבו שונא חבירו ובפיו מראה לו תומה ותחתיה ערמה, שמראה לו שהוא אוהבו ואינו אלא שונאו. ולע"ד שזה הוא מה שרמז הכתוב באומרו, לא תשנא את אחיך בלבבך, דלכאורה קשה דהו"ל למימר לא תשנא את אחיך סתם שכולל פיו ולבו שוים, ועוד דאם הוא שונא אותו בלבבו על שהזיקו והרע לו מסכתו ועל איזה דברים רעים שעשה עמו קשה מאד על האדם כפי טבעו לכפות טבעו שלא לשנא אותו בלבבו ואנוס הוא בזה, אמנם כבר ידוע מה שדרשו ז"ל על פסוק ולא יכלו דברו לשלום שמתוך גנותם אתה מוצא שבחן, שלא היו מדברים אחד בפה ואחד בלבב אלא פיהם ולבם שוה בין לרעה בין לטובה, וא"כ י"ל דזהו עיקר אזהרת הכתוב באומרו לא תשנא את אחיך

בלבבך, כלומר שאתה מראה לו אהבה ושלום בפיך וגונב דעתו, ובלבך שונא אותו, אלא עשה לפחות כמו שעשו שבטי יה, ועל זה ג"כ מזהיר שלמה ברוח קדשו ואמר אל תחרוש על רעך רעה והוא יושב לבטח אתך, שסובר שלבך כפיך שמראה לו אהבה בפיך וסומך על דבריך, ועל זה היה צוות הנביא באומרו בפיו שלום לרעהו ידבר ובקרבו ישים ארבו, ומסיים העל אלה לא אפקד בם נאם ה', הרי אתם רואים שמעוון זה נחרבה ירושלים וגלו ישראל, ועד היום הזה לא שב מחרון אפו מעלינו, שכל יום ויום זה מורגל בפי הכל, וממנו ימשך כמה מזיקין וחבלות, דוק ותשכח. ומכ"ש אם האדם הזה כפי שעושה עם חבירו לרמותו כך עושה עם קונו כביכול, ולבו רחוק ממנו כדרכיב יען כי נגש העם הזה בשפתיו כבדוני ולבו רחוק ממני וגו', הנני מוסיף להפליא את העם הזה הפלא ופלא, הרי למדת כמה גדול עון הדובר אחד בפה ואחד בלב.

ועוד יש לך ללמוד מוסר השכל מהדרוש הזה דהביטה וראה דאפילו לאלו הקדושים הנז"ל שלא נשא פנים להם, ובעבור שיש ביד כל אחד ואחד חטא קל נדחה מלברך על הכוס לעתיד לבא, וא"כ מה נענה אנן יתמי דיתמי שכל אחד ממנו המצא ימצא בידו כמה חטאים קלים וחמורים בכל יום מבלי השגחה, וסוברים שלא חטאו ואין אנו מרגישים בחטא אשר אנו עושים ע"י תחבולות היצר שמראה לאדם האיטור היתר ואלו יתן אדם את דעתו עליו כל יום ויום על מה שהוא עושה יראה חסרונו, בכמה חטאים שעושה בכל יום כלאחר יד, דכל עוד שלא שם דעתו לידע מה שעוות מהיכא תיתי לעלות על דעתו לשוב וניחם, כי הוא סובר שאין בידו כלום ונשכח הדבר ממנו מה שעשה אתמול, וצרות אחרונות משכחות את הראשונות, קמא קמא בטיל. ובעת בואו ליום הדין בר"ה וכיום הדין הגדול הבא אחריו לתת חשבון על עונותיו ואז הפנקס פתוח שהוא חתום בו ומראים לו כל מה שפעל ועשה דבר יום ביומו, ואז משתומם על המראה שרואה שאין חקר ומספר לחטאים אשר בידו, ואינו מאמין שכ"כ יצא מתחת ידו ונעלם ממנו שהוא טמא ואשם, ואלו היה נותן דעתו והיה מחשב בכל לילה ולילה קודם שישן מה עשה אותו היום, שעדין לא נשכח הדבר ממנו ותכף ישוב ויתודה ויתחרט על כל מה שעשה באותו היום ויעביר ראשון ראשון, קמא קמא בטיל, וזה הנקרא בספר הזהר מאריה דחושבנא שכל לילה חושב וזוכר מה שעשה אותו היום, ואז אינו מניח מקום למקטרגים לבא לקטרג עליו, שכבר קדם הוא והודה על חטאו. וכמו שדחה הקב"ה לדומה בשעה שבא לקטרג על דוד על אותו מעשה דבת שבע ואוריה, ואמר לו הקב"ה כבר הודה לפני על חטאו וניחם על הרעה וסלחתי לו, וע"ז צועק הנביא ואומר נתפשה דרכנו ונחקורה ונשובה עד ה', דאם לא יחפוש ויחקור בכל יום מה שהוא עושה מהיכא תיתי שיחזור בתשובה, הא כיון דלא פשפש וחקר באותו יום ישכח שחטא. ולכן עצתי עליך אתה בן אדם שאל תרבה יין ושכר בסעודת הלילה

חכמה דרך הקץ והגאולה ומוסר רלו

לומר הרי אני בא לישן שאם אתה עושה כן מרבו היין ששתיית תקפוץ עליך השינה מיד ולא תזכור עוד לבא חשבון עם קונך ולחקור במה שעשית באותו היום, באופן דלא ישתה יותר מלמודו דאל לבעלי חושבנא לשתות יין פן ישכח רישו, ולא יוכל עוד לבא חשבון עם נפשו העלובה אשר מתחת כבודו חוצבה, אשר היא לפניו חביבה ויביאה לעוה"ז למען שלא תבוש בעולם הבא, וגדולה אהבה ואיך תשיתה לאיבה אם רעתך רבה, א"כ הלואי שתהא יציאה כביאה, לא זכות ולא חובה, לא רעה ולא טובה, לא די לך שלא הרווחת אלא אדרבה הפסד טובא, ונפיק מינך חרבה, ובידך לתקן הכל בנחת ושובה, ולא תהיה למעצבה, על היותך ממוציאי הדבה, כי אין דבר שעומד לפני התשובה, ולמה תאחר עד יום מחר פן יעבור ואיננו, תקום והדרת מהר לפני שיבה, וזהו בעצמו שרמז שלמה במוסריו הטובים ואמר אל תאמר לרעך זה יצר הטוב שבא לעוררך ולהקיצך משנתך על התשובה, אל תאמר לך ושוב ומחר אתן לך רצונך ועכשיו אין דעתי עמי, ומכל שכן אם בא לזרוך על איזה מצוה המזומנת לפניך אל תאמר לו לך מעלי עתה ושוב למחר ואעשה רצונך, אל תאמר כן שמצוה הבאה לידך אל תחמיצנה, כיון דיש אתך עכשיו לעשות המצוה או לשוב בתשובה, ואין שום מעכב על ידך דאיך מניח הודאי עתה, וסומך על יום מחר שהוא ספק, דשמא יום מחר יבוקש ואיננו, וגם המצוה שהיתה מוכנת ומזומנת לפניך היום למחר לא תמצאנה ואובדת מידך, או אחרים יקדמוך ויעשו אותה, או שתהיה אנוס ואינך יכול לעשותה, ועוד דיתכן שהיציצה שמרוב אהבתו אותך שראה אותה שעה שבא לעורר אותך גלוי לפניו שעתה עת רצון לפניו ית' ובנקל יקבל תשובתך, ובנקל יהיה לך סיוע להרויח ולזכות במצוה הבאה לידך עכשיו, או יתכן בהפך ח"ו שראה שחרה אף ה' והיו רוצים ב"ד של מעלה לגזור עליך איזה גזרה רעה ובא לעוררך ולהודיעך ברמז קום והצל את עצמך, דודאי אם שב האדם בדברו עמו יצר הטוב ועומד ומזרו לעשות את המצוה הזאת, או תכף עלה בלבו לשוב הא ודאי על זה נאמר ושב ורפא לו ונדחית הגזרה מעליו, וא"כ אין ראוי לו להעביר את השעה ולדחות הודאי ולסמוך על הספק, ועוד תן בדעתך אם היית הולך בדרך ופגעת בהליכתך באבן טובה ויקרה היתכן שתניחנה ותלך ותאמר בחזרתי אקחנה, ולא יעלה על דעתך דשמא בחזרתך לא תמצאנה ובאו אחרים ולקחנה וזכו בה, או תתעכב בדרך כמה ימים או יהיה לך אונס שלא תוכל לחזור באותו הדרך שבאת ממנו, ואם לא עלה על דעתך זה כשבא היצר הטוב לעוררך הא ודאי דלא יש פתי וסכל יותר ממך, והוי כשוטה שאמרו חז"ל איזהו שוטה כל שנותנים לו אגוז וזורקו.

ועוד אם השונא יעץ עליך והאוהב אמר לך לא תשמע זאת העצה כי היא רעה לך, היתכן שתשמע לעצת השונא ולהניח עצת האוהב, באופן שתכף שבא היצר הטוב לעוררך לקום ולרדוף את המצוה אשר נודמנה לפניך, תכף ומיד אל תחמיצנה ורדוף אחריה, וכמטמונים תחפשנה והוי זריז ונשכר, שטרם בא יום פקודתך תדרוש

בשלוש רוחך ונשמתיך אשר הם אורחים אתך בביתך, ולהיות טוב אחריתך מראשיתך, וכבוש תאותך וחמדתיך, ושמור רגלך בביאתך וביציאתך מהכשל בהליכתך, ואז מובטח שמקובלת תשובתך ותסור חרפתך מיום היותך על אדמתך, ותהי זאת נחמתך ותהי שלימה משכורתך מעם ה' אלהי אבותיך, ובפרט כשתתן דעתך ותראה שתמיד רחמנותו ית' על בני ישראל שהם בניו ומרחם עליהם כאב המרחם על בניו, ותכף ומיד משיב חרון אפו מעליהם בבואם להתחנן לפניו ולבקש על עונותיהם, מיד והוא רחום אהוב נאמן מכפר עליהם ואינו מדקדק בחשבונם, ואדרבה אינו חפץ במי שמלמד עליהם חובה, וחפץ מאד במי שמלמד עליהם זכות וסניגוריא, ותמיד הוא ית' יריב ריבם ונוקם נקמתם, ויגרש אויב מפניהם ולא יאבה להשחיתם אף שהם מקלקלין מעשיהם, ואף שהם כפויי טובה עמו ומשלמים רעה תחת טובה ומכלים הזמן בהבליהם, אפילו הכי נושא פנים להם, כדכתיב, ישא ה' פניו אליך להסיר כעסו ממך, וא"כ איך לא יבוש האדם למהר וחשב עם קונוהו וחיש ימהר לעשות תשובה ומעשים טובים, ומקרא מלא דבר הכתוב ואהבת לרעך כמוך דא קוב"ה שנקרא רעך כדכתיב רעך ורע אביך אל תעזוב, וכן אז"ל לא זו מחתבם עד שקראם אחים ורעים וא"כ כמו שהוא אהבך כך עריך שתאהב אותו כדכתיב ואהבת את ה' אלהיך וגו' וגדולה מזאת אחז"ל על האי קרא הכתיב אין שלום אמר ה' לרשעים, שמכאן שהקב"ה אהב לרשעים כלומר שאהב אותם ומטהין להם עד שישובו בתשובה, ומאי דאמר מכאן שהקב"ה אהב את הרשעים היינו מדכתיב אין כלומר עיני עליו, כלומר שסופו לשוב, כמו דכתיב ותהי שרי עקרה אין לה בן, עיני לה שסופה בא לה בן, גם כאן שסופו שיאמר להם שלום כדכתיב שלום שלום לרחוק ולקרוב אמר ה', ודרשו ז"ל שהיה רחוק ונתקרב, וראיתי ג"כ במדרש שוחר טוב דבשעת פטירתו של צדיק יוצאים מלאכי השרת לקראתו ואומרים לו בא בשלום, אמר ר' בר סימן כביכול הקב"ה אומר לו שלום, וממי אתה למד מן הרשעים, אם לרשעים אומר ק"ו לצדיקים עכ"ל. ובראותי מאמר זה נפלא בעיני דאיך קאמר ק"ו אם לרשעים אמר שלום כ"ש לצדיקים, דקרא קאמר אין שלום אמר ה' לרשעים אלא מדקאמר אין דמשמע עיני עליהם היינו שהבטיחם שיאמר להם לעתיד עד שיחזרו ולא עתה בעודם ברשעים, והיכי קאמר המדרש אם לרשעים אמר דמשמע דאפילו הם רשעים אומר להם שלום ויתכן שהבין בעל המדרש שהנביא מבקש מהקב"ה שלא יאמר להם שלום, שמע מינה שהקב"ה אומר להם שלום והנביא בקש ממנו שלא יאמר. א"נ י"ל דהנביא קאמר אין שלום וגו' בתמיהה, כלומר אתם סוברים שכבר אתם דחויים מלפני המקום ושוב לא יהיה שלום ביניכם ובין המקום עוד, אינו כן. אלא הקב"ה רוצה לעשות עמכם שלום ולקרוב אתכם אליו, ואדרבה הוא שולח ביד עבדיו הנביאים וקורא אתכם לשלום ואומר לכם שובו אלי ואשובה אליכם.

פרק ז

איתא במדרש שוחר טוב על פסוק מלפניך משפטי יצא, אר"י בשעה שמנה דוד את ישראל היה כעס לפני הקב"ה וא"ל אני אמרתי אשר לא ימד ולא יספר ואתה השלכת עליהם מנין, ושלח לו גד החוזה ואמר לו שלש אני גוזר עליך כשם שגזרתי על שאול אדונך שלש כך אני נוטל עליך ג' גזרות, במדה כנגד מדה ומה הם הג' כי אם ה' יגפנו, או יבא יומו ומת, או במלחמה ירד ונספה. כיון שא"ל גד החוזה מה אשיב שולחי דבר היה דוד עומד ותוהה ולא היה יודע מה להשיבו, אמר דוד אם אומר רעב מיד כל ישראל היו אומרים עשיר היה דוד ואוצרותיו מלאים מה איכפת ליה, ואם אומר מלחמה מיד היו אומרים גבור היה דוד ואנשיו גבורים מה איכפת ליה, אלא הריני בורר את הדבר שהיא שוה לפני ה' לעניים ולעשירים לקטנים ולגדולים, ואף גד החוזה רמז לו שיברור את הדבר שנאמר אשיב שולחי דבר א"ל דבר, מה כתיב ויאמר דוד אל גד צר לי מאד נפלה נא ביד ה' כי רבים רחמינו, משל למה הדבר דומה לאדם שחלה ונפל למטה א"ל להיכן אתה רוצה ליקבר אצל אביך או אצל אמך, א"ל אני לאזנים שכך שומעות אף עפ"י כן אומר אצל אבי טוב לי יותר, כך אמר דוד אני לאזנים שכך שומעות אלא נפלה נא ביד ה', בא וראה רחמינו של הקב"ה אעפ"י שבחר ג' ימים דבר שהם עושים ל"ו שעות מה כתיב ויתן ה' דבר בישראל מהבקר ועד עת מועד. תנא דבי רבי הייא מעת שחיטת התמיד ועד זריקת דמו, ורבנן אמרין משיאיר המזרח עד הנץ החמה, א"ר תנחומא באותה שעה נכנסו עשרת הדברות ושני לוחות וג' אבות וחמשה חומשי תורה וד' ימי השבוע וח' ימי המילה הרי שלשים וחמשה, כנגד ל"ה שעות, ובקשו מאתו ית' לוותר לכל אחד מהם שעה אחת שאם יבטלו ישראל מהעולם אין מי שישמור אותם, אותה שעה בטל הקב"ה מהם הל"ה שעות ושעה אחת שנשארה מתו בה ע' אלף, מיד ויבא גד אל דוד וא"ל עלה והקם לה' מזבח. משל לא' שהיה מכה לבנו ולא היה יודע הבן למה מכה אותו, לאחר שהכהו א"ל לך ועשה דבר פ' שצויתך עליו כמה ימים ולא עשית ולא השגחת על דברי, כך כל אותם אלפים שנפלו בימי דוד לא נפלו אלא משום שלא תבעו בנין בית המקדש, והלא דברים ק"ו ומה אלו שלא נבנה בימיהם כך נעשה להם שנענשו על שלא תבעו בנין בית המקדש, אנו שחרב בימינו ולא נבנה ואין אנו מתאבלים ולא מבקשים רחמים אעכ"ו. כיון שראה דוד כך אמר אלו נפלתי ביד שונאי היו מכלין אותי, אבל הקב"ה רחמיו מרובים לכן נאמר מלפניך משפטי יצא, א"ל הקב"ה דוד על חנם עשיתי סנהדרין לך ודון לפניהם, א"ל דוד רבש"ע כתבת בתורה ושוחד לא תקח והם מתייראים ליקח שוחד ולדון אותי, אבל אתה נוטל שוחד מהרשעים בעולם הזה תשובה ומעש"ט ותפלה, מלפניך משפטי יצא.

אמר הקב"ה לישראל בני עד ששערי תשובה פתוחין עשו תשובה ותפלה שאני נוטל שוחד בעוה"ז, אבל כשאני עומד בדין בעוה"ב איני נוטל שוחד שנאמר לא ישא פני כל כופר ולא יאבה כי תרבה שוחד עכ"ל.

והנה באמת ראוי להשית לב על המאמר הזה, חדא דתכף שבא גד החוזה והודיעו לדוד הי"ל לדוד לומר מה עשו ישראל ואני הוא שחטאתי טוביה חטא וכו', ועוד אמאי לא עמד בתפלה לבטל הגזרה כמו שעשו האבות והעשרה דברות וכו', ועוד דגם אלו שנכנסו לבטל הגזרה אמאי לא בטלוה לגמרי והניחו שעה א' למדה"ד ועוד אמאי מסר הבחירה ביד דוד לברור אחת משלש איהו כביכול מאי דיצבי יעביד ולית מאן דימחי בידיה, והנראה בפשיטות דמשום כל אלו הדקדוקים הוצרך לבעל המדרש להביא משלות לזה כלומר שרמז לו לדוד דאי אפשר בשום פנים לבטל הגזרה שכבר נחתם הגזר דין והיינו דקאמר משל לחולה וכו', דא"א לירד מן המטה והטעם שמסר הבחירה בידו לרמוז לו שבידו להקל מהגזרה ולבחור אחת הקלה מהשלשה שהם נתחייבו משום שלא בקשו על בנין בית המקדש, ודוד ע"י שהיה הוא מכין כדי לבנות ביהמ"ק ומתעסק בענין זה היה זכותו מגין על ישראל שלא ליפרע מהם, אבל מכיון שהוא חטא וגרם החטא שבא על ידו שעבר על דברי ה' שאמר לא ימד ולא יספר, תו לא אהני עוד להגין זכותו שהיה מתעסק להכין צרכי הבית על ישראל, וכיון שראה דוד כך בחר בדבר שהוא ביד ה' ולא ביד בשר ודם, ואמר כי רבים רחמינו. ואין בכחו של דוד לבקש מהקב"ה מה שבקשו ממנו העשרת הדברות ואברהם יצחק ויעקב וכו', יען שדוד הוא רמוז במלכות דהיא דינוי דצדק דלית ביה וותרנותא ואפ"ה שינה מדתו ובקש הקלה מהג', וגם אלו שנכנסו לבטל הגזרה א"א להם לבטלה מכל וכל משום מדה"ד העומדת כנגדם, וטעם שהלכו בזאת הגזרה ע' אלף לא פחות ולא יותר יען שאות עי"ן שהיא מספר שבעים רומזת לבית המקדש שהוא אורו של עולם, ואלו שנתעצלו מלהתעסק באורו של עולם כנגדם הלכו ע' אלף עיני כל ישראל, באופן דהמורס מהמאמר הזה דכמה וכמה ראוי לאדם להצטער על שלא נבנה ביהמ"ק בימיו, כי זה הוכחה גדולה שכל הדור ההוא לא זכו בעיניו, וכמה צריכין בני ישראל לבקש ולהתחנן לפני הקב"ה לבנות להם את בית המקדש כי אז נחזור תחת ממשלתו כמאז ומקדם, כי עתה שאנו בגלות פזורים בין העמים בחוצה לארץ שהיא תחת ממשלת השרים ב"ד של מעלה שאין בידם לוותר כלום, וע"ז אנו מבקשים בכל יום להחזירנו תחת ממשלתו שהוא בידו לוותר ואין מי שמוחה בידו, וזהו שרמז הנביא באומרו השיבנו ה' אליך דייקא, דהיינו לא"י שהיא תחת רשותך ואז בנקל ונשובה, דאיהו כביכול בידו לוותר ואינו מדקדק לדון על פי הדין הגמור, וכמ"ש דוד מלפניך משפטי יצא. ועפ"י המדרש הנז' שהבאנו הותרה הקושיא שהקשו בגמרא כתיב ישא ה' פניו אליך, וכתיב אשר לא ישא פנים, ומשני כאן בישראל כאן באוה"ע, דעפ"י המדרש

חכמה דרך הקץ והגאולה ומוסר רמא

א"ש דיש לומר דקרא דכתיב אשר לא ישא פנים הוא בדין עוה"ב, וקרא דכתיב ישא ה' פניו איירי בעוה"ז, דבעוה"ז נוטל שוחד מהרשעים תפלה ותשובה, וכמו שאמר המדרש. וגם הונח לי מאי דהוה ק"ל אשנויאי דתלמודא דשני כאן כישראל כאן באוה"ע, דלכאורה קשה דמאי שנא אלו מאלו, האמנם לפי האמור לעיל א"ש ונכון. לפי שאוה"ע הם מסורים תחת ממשלת השרים הב"ד של מעלה שאין בידם לוותר כלום, משא"כ ישראל שהם תחת ממשלתו ורשותו של הקב"ה שבידו לוותר, וזו היא שאמרה כנסת ישראל כלתה לתשועתך נפשי לדברך יחלתי, כלומר שאני סומכת על דברך שאמרת ישא ה' פניו אליך שאתה נושא פנים לישראל וכלו עיני לאמרתך זאת, וא"כ מתי תנחמני איה הנשיאות פנים שאתה נושא עם עמך ישראל, גם לדברך יחלתי ועיני כלו לאמרתך, שכמה פעמים דברת בחזון לחסידיך והבטחתנו כמה הבטחות שתשיב את שבותינו ולקבצנו מפזורינו מבין העמים בעבור התורה שתתקיים, וכמו שאז"ל בשוחר טוב אין הקב"ה גואל את ישראל אלא כדי שישמרו את התורה דאלולי לא עזבו את התורה לא היו גולים לעולם, וא"כ עכשיו שגלינו גאלנו ואנו שומרים את התורה כדכתיב כחסדך חייני וגו' ואשמרה תורתך תמיד לעולם ועד, שלא ניתנה התורה לישראל אלא כדי לשמרה וכן כתיב ואני זאת בריתי אותם אם עשיתם כן מה כתיב אחריו קומי אורי, ע"כ. הרי מבואר ממאמר זה שאין הגאולה באה אלא בשביל התורה שאז נוכל לקיימה כראוי, לא כן עתה בגלות ומשועבדים לאומות ואינם מניחים אותנו לקיים מצותיך, וכמו שאמרו עוד שם על פסוק לך אני הושיעני שאמרו ישראל לפני הקב"ה וכי יכולה פרה לחרוש בשתי נירין, לא כך אמרת כי לי בני ישראל עבדים עבדי הם הרי לך אני הושיעני, וכן הוא אומר פדני מעושק אדם, עכ"ל.

ולע"ד א"ש אומרו לך אני, כלומר דמחמת שאני תחת ממשלתך ולא תחת ממשלת השרים ואתה יש בידך לוותר ולהושיעני אעפ"י שאיני ראוי לגאולה, והסתכל בכל דור ודור בצדיקים וחסידים שבהם דלא פחות עלמא בכל דור ודור מל' צדיקים כאברהם, ואם כן צרף רחמנותך עם צדיקים הללו קומה והושיענו, ועל זה אנתנו מתפללין בכל יום ואומרים על הצדיקים ועל החסידים וגו' יהמו נא רחמיך, כלומר בצירוף כל אלה יהמו נא רחמיך עלינו ותגאלנו אעפ"י שאין אנו ראויים ליגאל, דלכאורה קשה דאיך אנו מתפללין שיהמו רחמיו על הצדיקים והחסידים דאמאי הוצרכו לבקש עליהם כזאת הא פשיטא דרחמיו מרובין אפילו על הרשעים ק"ו לצדיקים, כדכתיב וחנותי את אשר אחון אעפ"י שאינו הגון, אלא עפ"ד א"ש ונכון. דהכוונה שיהמו רחמיו עליהם להוציאם מן הגלות אף שאין דורם ראוי לגאולה, ועי"ל דאלהים לברי לבב וסביביו נשערה מאד, וכל הגדול מחבירו יותר יבא בחשבון אפילו על הקלה שבקלות נגד מדת כ"ז שאינו מדקדק כ"כ עם אהובו, אבל הקב"ה מדקדק יותר עם אהובו ואינו רוצה בשום לכלוך להיות עליו, ומדקדק עליו להעבירו ממנו

להיות נקי ובר. וע"ז אנו מתפללים בעבורם שלא יבא עמהם במשפט חרוץ לדונם על הקל, אלא יפרע מהם כאוהב עם אהובו שנפרע ממנו מעט, אך מה שסיים ותן שכר טוב לכל הבוטחים בשמך באמת קשה טובא, דמהיכא תיתי לקפח לו שכרו והא אין הקב"ה מקפח שכר כל בריה, וכ"ש לאלו הבוטחים. ואולי יתכן דהכונה שיתן להם שכר טוב גם בעוה"ז שיהיו צדיק וטוב לו גם בעוה"ז, מלבד שכר הצפון לו בעוה"ב אע"ג דשכר מצות בהאי עלמא ליכא, היינו עיקר גופא של מצוה, אבל מפירותיה יש להם ליהנות בעוה"ז מעין עוה"ב, וזה דקאמר שכר טוב. אמנם אכתי יש להבין סדר זה שסדרו אנשי כנסת הגדולה ז"ל באומרם על הצדיקים ועל החסידים דמדקאמר על הצדיקים תחלה ש"מ דסדר בדרך מתתא לעילא, דודאי החסידים הם גדולים מהצדיקים, וא"כ היכי קאמר אח"כ ועל שארית עמך בית ישראל ועל גרי הצדק, וכי ח"ו אלו גדולים מהצדיקים והחסידים, ועוד אח"כ אמר ועלינו א"כ ש"מ דמעילא לתתא קא מסדר, וא"כ היכי קאמר על הצדיקים ועל החסידים הול"ל על החסידים ועל הצדיקים וגו'.

ובעמדי על זה ראיתי בספר הבהיר להר"ד אבודרהם ז"ל שהרגיש בקושיא זו וכתב דצדיקים דקאמר הכא היינו בצדיקים גמורים שלא חטאו מעולם ולא נצרכו להיות מבעלי תשובה ולקרותם חסידים, ופי' ועל החסידים היינו שיש בהם על העבירות שעשו, וכן אמר דוד שמרה נפשי כי חסיד אני כלומר שבעל תשובה אני עש"ב. ולפי דבריו שמעילא לתתא קא השיב, והרואה יראה שדבריו רחוקים מאד דלפי דבריו צריכין אנו לומר דלא הזכיר כאן חסידים שלא טעמו טעם חטא שעליהם אמר התנא וחסידות גדולה מכולם שמלבד שלא טעמו טעם חטא אלא גם עושים יותר ממה שחייבים מחיובם, וא"כ בכלל חסידים צדיקים אבל בכלל מלת צדיקים אין חסידים בכלל, והיכי שבקי חסידים הללו שלא טעמו טעם חטא ולא הזכירם ובחר במלת צדיקים ולא במלת חסידים, ומ"ש דמה שקרא דוד עצמו חסיד משום שהיה בעל תשובה דבלא"ה לא היה יכול לקרות עצמו חסיד כמה תמוהים דבריו, כי התשובה היא חיוב עליו ולא חסידות, ומלת חסיד אינה אלא העושה יותר מחיובו, ובשביל שעשה תשובה מעולה עם כל תנאיה בזה לא יקרא חסיד, אלא בעל תשובה גמורה, ואיך לא זכר שר מה שאמרו בגמ' על פסוק כי חסיד אני, חד אמר כך אמר דוד לא חסיד אני שכל מלכי מזרח וכו', ור"ל שעשיתי דבר שאיני חייב בו ע"ש בגמרא, אשר על כן נלע"ד ליישב זה הסדר שסדרו לנו אנשי כנה"ג באומרם על הצדיקים ועל החסידים וכו', נקט לה בשלש בבות, ובכל בבא ובבא האחרונה גדולה מהראשונה דהיינו שבכל בבא מתתא לעילא, וה"ק על הצדיקים ועל החסידים זו היא בבא ראשונה שהתחיל מתתא וסיים לעילא, שהחסידים גדולים מהצדיקים וכן מה שאמר אח"כ ועל שארית עמך בית ישראל ואח"כ ועל כל זקניהם שגם בבא זו מתתא לעילא, וגם מה שסיים ועל גרי הצדק ועלינו דהיינו ג"כ מתתא לעילא, דנשמות ישראל גדולות מנשמות הגרים

חכמה דרך הקץ והגאולה ומוסר רמג

כידוע מדברי המקובלים, והשתא א"ש ונכון דעיקר מה שגלו ישראל הוא משום שעזבו התורה ועיקר הגאולה בשביל שיהיו יכולים ללמוד בתורה ולקיים מה שכתוב בה, וכן כתיב על מה אבדה הארץ על עזבם את תורתיה, והנה רז"ל אמרו בגמרא שפי' על עזבם את תורתיה היינו שלא ברכו על התורה תחילה, ודבריהם אלו לכאורה אינם מובנים חדא דלמה לא הניחו הקרא כפשטיה, ומי הכריחם לדרוש כן, ועוד דאם על עון זה גלו אין זה כדאי ח"ו להיות גולים מארצם ולעשות בהם כל זאת, ועד עתה לא שב חרון אפו מעליהם, ומאי ק"ל בפ' על מה אבדה הארץ עד שהוצרכו לדרוש כן, ועוד קשה וכי נעלם מעיני הנביאים והחכמים שמאיזה עון נחרב ביהמ"ק הא פשיטא משום שעזבו התורה וחקותיה, ולא די אלא שבא רב יהודה ואמר על שלא ברכו בתורה בתחלה, והנראה לע"ד שטעמו של רב יהודה משום דקשי' ליה קושיא עצומה, דאם קרא כפשטיה משום שעזבו התורה וחוקותיה ואין עוד תורה לישראל, א"כ היה מן הראוי להחריב את כל העולם כולו ולא ארץ ישראל בלבד, וכמ"ש אם לא בריתי יומם ולילה, וכמו שהתנה הקב"ה דאם אין מקבלים ישראל את התורה מחזיר העולם כולו לתהו ובהו, ועל מה אבדה הארץ דוקא ולא כל העולם, וזה ג"כ שנשאל לנביאים ולחכמים ולא ידעו להשיב דבר עד שבא הקב"ה בעצמו והשיב להם ברמז ואמר על עזבם את תורתיה, דהיה לו לומר על עזבם תורתיה, מאי את, ובא רב יהודה ואמר על שלא ברכו בתורה תחלה, דהאי את שבא לרבות שלא ברכו תחלה אעפ"י שהיו עוסקים בה, וכיון שלא ברכו בתחלה הרי דס"ל דהם גם כן כשאר העמים ומסורים תחת ממשלת השרים ב"ד של מעלה, דהא בברכת התורה כתוב אשר בחר בנו מכל העמים דהיינו שבחר עמו ישראל לו לגורלו עם נחלתו ונתן להם תורתו, והם לא האמינו בזה אלא דס"ל שהכל נמסר ביד השרים אפילו ישראל, וממילא ג"כ לא ס"ל דיש חילוק בין ארץ ישראל לחוץ לארץ, דא"י תחת ממשלתו ית', וח"ל תחת ממשלת השרים, אלא דס"ל דאפילו ארץ ישראל תחת יד השרים ואבדוה ממעלתה שהיא היתה תחת ממשלת הקב"ה ועשה עמהם כפי שטתם והסיר הקב"ה השגחתו ממנה, ועי"ז ממילא נאבדה ולא יכלו בני ישראל עוד לשבת בה, וה"ט שנאבדה הארץ דוקא ולא כל העולם כולו, משום דכל חטאם בשביל שלא ברכו בתורה תחלה ולא בשביל שלא עסקו בתורה ולא קיימו את כל חוקותיה, דהא יש בכל דור ודור כמה צדיקים וחסידים שעוסקים בתורה ובכל מצוותיה, וכדאי שיתקיים העולם בשבילם ולא יחזור לתהו ובהו כדכתיב וצדיק יסוד עולם.

פרק ח

איתא במדרש שוחר טוב הושיענו אלהי ישענו, למה נאמר זה הפסוק שני פעמים אחד בספר תהלים ואחד בדברי הימים, משל למלך שאירס את בנו על בת מלך

וקבעו זמן יום פ' החופה והנשואין, בנו של מלך מצפה לאותו יום לשמחתו וכתו של מלך מצפה לשמחתה ע"כ. והנה מאמר זה מסכי"ם הולך למדרשי רז"ל שאמרו שעכשיו אין לנו דין נשואה עם הקב"ה אלא דין ארוסה, והנשואין לעת"ל בבא משיח בן דוד ויגאלנו גאולת עולם ואז נהיה כדין נשואה, וידוע מה שפסק בש"ע אה"ע דאם פסקה הארוסה לתת כו"כ לבעל ולא הגיע לידה לתת הרי זו יושבת עגונה עד שתתן מה שעליה חיוב ליתן ואינה יכולה לומר לו כנוס ואח"כ אני נותנת לך, אמנם בעל המאור ס"ל וכן הרא"ש ז"ל דאינו יכול לעגנה אלא יכנוס ואח"כ תתן לו, ויכולה לומר לו או כנוס או פטור. והנה אנחנו בני ישראל שיש לנו דין ארוסה עמו אין יכולים לומר לו קום כנוס ועשה נישואין וקום הבא לנו משיח צדקנו כדי להיות נישואין, ואחר כך נעשה מה שמוטל עלינו שעכשיו אין בידינו לתת מה שפסקנו על עצמנו, שאין עתה בידינו לפרוע מה שעלינו כי יד אוה"ע תקיפה עלינו ואין פרה חורשת בב' נירין, וכמש"ל בפ' הקודם משם המדרש דהדין הוא כמו שפסק מרן ז"ל דאינה יכולה לתבוע הנשואין עד שתתן מה שפסקה על עצמה ומניחה עגונה עד שילבין ראשה, דלא כהמאור והרא"ש ז"ל דס"ל דיכולה לתבוע הנשואין ע"מ שאח"כ תתן לו ושפיר יכולה לומר לו או כנוס או פטור.

האמנם יש ללמד זכות על ישראל ולומר דיכולים לומר להקב"ה כנוס אליבא דכ"ע, דודאי מ"ש הש"ע דיכול לומר תני מה שעליך ואח"כ אכנוס, היינו שהעכוב מצדה שאין בידה לקיים מה שפסק עליה, אבל אם הסבה ממנו שיש בידו ליקח מה שפסקה לו ואינו רוצה אז ודאי יכולה לומר לו או כנוס או פטור, וא"כ בנדון דידן דישי בידו להעמיד עליהם מלך שגזרותיו קשים כהמן ומחזירם למוטב בעל כרחם, וממילא אז יש בידה ליתן מה שפסק עליה אז ודאי שפיר תוכל לומר לו קום כנוס, כיון שנתנה מה שפסקה עמו, ועי"ל ג"כ דה"ט דפסק מרן דיכול לעכב הנשואין עד שתתן לו היינו משום דישי חששא שמא לא יהיה ג"כ בידה לפרוע לו אחר הנשואין, ולא מחית אינישי נפשיה אספיקה, אבל היכא שיודע בודאי שפורעת לו אחר הנשואין מה שפסקה לו, אפשר דמודה מרן ז"ל דיכולה לתבוע הנשואין דליכא ספיקא שמא לא תפרע לו, וא"כ בנ"ד גלוי לפניו ית' שאחר הנשואין עושה מה שפסקה לו, שאז מקבלת עליה עול תורה ומצות דליכא עוד יצה"ר להסית כדכתיב ונתתי לכם לב בשר ולב האבן חלף הלך לו, א"כ ודאי שפורעת מה שפסקה לו ושפיר יכולה לומר לו קום כנוס באופן דהיא דמרן ז"ל העכוב ממנה, אבל היכא דהעכוב ממנו ומסבתו יכולה לומר קום כנוס. ועי"ל בפשיטות עפ"י מ"ש שם בש"ע דאם הקטנה פסקה על עצמה כופין אותו לכנוס או לפטור אף שלא נתנה לו מה שפסק עליה, וכבר ידוע שכ"י נקראת קטנה כדכתיב אחות לנו קטנה, וכיון דישי להם לישראל דין קטנה שפיר יכולה לומר או כנוס או פטור וכפי הדין תובעין הנשואין ואומרים הושיענו אלהי ישענו, כי לך אנחנו שמאורסין אנו לך

חכמה דרך הקץ והגאולה ומוסר רמה

ומצפין יום נשואין שמחתנו, וגם אתה החתן מצפה ליום שמחתך ומי מעכב, וכמו שאמרו במדרש שהבאנו לעיל דלפי האמור ליכא למימר דמדה"ד מעכבת דהא ליתא, דעפ"י הדין יכולין לתבוע הנשואין ולומר קום כנוס וזהו ג"כ כונת אומרם בשוחר טוב שאין גאולה באה אלא בשביל לעשות התורה וחוקיה ע"כ, כלומר שאז יכולה ליתן מה שפסקה עליה ודו"ק, ואל זה סובב משו"ל בספר הזהר שאין בן דוד בא עד שתכלה מלכות ישמעאל, ולכאורה קשה, דמאי שנא מלכות ישמעאל דנקט ולא מלכות אדום, והיה להם לומר מלכות ישמעאל ועשו, וכמו שדרשו ז"ל על פסוק ולאום מלאום יאמץ כשזה נופל זה קם, ובגמרא אמרו ג"כ שאין בן דוד בא עד שמלכות אדום מתפשטת בכל העולם תשעה חדשים ומתצה, ואיך יזדווג מאמר זה עם דברי הזהר שתלה הדבר במלכות ישמעאל, האמנם נלע"ד ליישב ולומר דשני נביאים הללו דברי הזהר ודברי התלמוד נתנבאו בסגנון אחד ומר אמר חדא ומר אמר חדא ולא פליגי, והוא עפ"י מה שידוע בגמרא שמלכי ישמעאל כולם נקראו מלכי חסד על ידי שמקבלי שוחדא ומפוייסים ע"י ממון, משא"כ מלכי אדום, וא"כ שפיר אמרו בזהר עד שתכלה מלכות ישמעאל משום דאזיל ומודה הזהר דאין נגאלים עד שיעמיד עליהם מלך שגזרותיו קשים כהמן ומחזירם למוטב בע"כ, ועל ידי התשובה מיד נגאלים, כדכתיב, ובא לציון גואל ולשבי פשע וגו', וזה לא שכיח במלכות ישמעאל שהם מלכי חסד ורחוק שימצא מהם מלך שקשים גזרותיו כהמן, שאם גזרו איזה גזרה נפדית ע"י ממון מש"ה קאמר עד שתכלה מלכות ישמעאל ותשאר מלכות אדום לבדה בעולם פושטת ט' חדשים, והם מלכי דין דלא מקבלי שוחדא, א"כ אם גזרו איזה גזרה רעה על ישראל אז שפיר ונקל המצא ימצא בהם מלך שקשים גזרותיו כהמן ומחזירם למוטב בע"כ.

מאריה דעלמא זכור לבני ישראל מה שאמר רועה הנאמן הרחמן לפניך עליהם, וכאז"ל שאמר משה לפני הקב"ה אומה שאהבה נפשי, אומה שמסרתי עליה נפשי, איכה תרעה בשעבוד מלכיות, עד שהמלך במסכו נרדי נתן ריחו עד שהמלך יושב במסכו ברקיע נרדי נתן ריחו, נתנו ישראל ריח טוב לפני הר סיני שענו כולם כאחד ואמרו נעשה ונשמע, וגלוי לפניך שאעפ"י שנכוין ממסים המתחדשים עליהם בכל יום כמו השושנה בין החוחים, אפ"ה לבם מכוון לאביהם שבשמים, שנאמר עיני תמיד אל ה'. מה שושנה שקשה על בעלה לסלקה, ומה עושה מביא אש ושורף חוצה לה כדכתיב והיו עמים משרפות סיד וכו', מה כתיב ה' בדרך ינחנו, כך כשיבא הקץ מה הקב"ה עושה מביא האור ושורף חוצה לה ומציל ישראל מתוכם, מה השושנה אינה אלא לריח כך לא נבראו הצדיקים אלא לגאולתם של ישראל, מה שושנה עולה על שלחן מלכים תחלה וסוף כך ישראל הן הם לעוה"ז ולעולם הבא, מה שושנה ניכרת בין העשבים כך ישראל ניכרים בין האומות שנאמר כל רואיהם יכירום, מה שושנה מתוקנת לשבתות וי"ט כך ישראל מתוקנים לגאולה אני ישנה מן הקץ ולכי ער לגאולה,

אני ישנה מן הגאולה ולבו של הקב"ה ער לגואלני, דאפילו רשים שבהם חכיבים עליך כאליהו בהר הכרמל, וכדוד מלך ישראל, וכדניאל איש חמודות, וא"כ זכור כל אלה ליעקב ותאמר לבית ישראל קומי אורי כי בא אורך וחיש מהר לגאלנו וקבצנו, כי נאה ליחיד להציל את היחיד, כלום נאה לאב לראות בצרת בנו ומעלים עיניו ממנו, אליך תלויות עינינו שתאמר די לצרותינו, והגם שאנו יודעים ומכירים פחיתות ערכנו ואין בנו כדאי להציל את עצמנו כי רבו פשעינו וחטאתינו ולא להרים ראשנו, אפ"ה זכור לנו ברית אבותינו ואל תשכחנו ותעזבנו, זכור נפלאותיך אשר מימי קדם עשית עמנו, עמוד מכסא דין ושב על כסא רחמים עלינו, ואל תפר בריתך אתנו, והגם כי מדרכיך נטינו אלהים אתה ידעת שזאת עשינו לא להכעיסך נתכווננו, אלא מגודל יצרנו ומטרופ דעתינו בשעבודנו, ומחסרון כיס אשר בידנו שהעבירו אותנו על דעתנו ועל דעת קוננו, וא"כ חוס ורחם עלינו ושמחנו כימות עניתנו, ולבית מקדשך הביאנו, ושם נעלה לך את קרבנות חובותינו בחגיגנו ובמועדינו, ותכל מעליך תלונותינו אשר תמיד ילוננו העם באמרם למה לנצח תשכחנו תעזבנו לאורך ימים, הלעולמים יזנח ה' מתי יתקיימו נחמותינו, למה ה' יחרה אפך בעמך, חוס על עולליך וטפיק אשר הם יגיע כפיק אשר מימי קדם קנית עדתך, למה יאמרו הגוים איה אלהיהם אשר חסיו בו, צור ילדך תשי מה טיבו לא יוכל עוד לצאת ולבא, הודע בעמים גבורותיך למה רגשו גוים ולאומים על ה' ועל משיחו ויאמרו ידנו רמה, גם במרומים המטר עליהם גחלי אש וגחלי רתמים אחת מאותותיך, למה זה מחיר ביד כסיל גוי עז פנים המשחית את יבולינו כחסיל, ואת כספנו ויגיע כפינו הציל, הצל תציל אנחנו עמך בני בריתך, למה תביט בוגדים תחריש כבלע רשע לצדיק ונושע צא נא לישע עמך המקרים ממך ישועתם, למה פניך תסתיר מעם אשר בכל יום אליך מעתה, אסירי תקותך תתיר, למה משה ואהרן ואבותינו תהיו נרדמים מלבקש עלינו רחמים, להצילנו מעדת מרעים, אנשי דמים עומדים עלינו לכלות ממונינו, שפוך עליהם זעמך וחמתך למה צמנו ולא ראית, ענינו נפשנו ולא ידעת, כי חנון ורחום אתה, איך שנית מדותיך, למה תתענו מדרכיך, ותקשיח לבנו מיראתך, הלא אתה ה' מעולם שמך, גואלנו כדי שנוכל לשמור חקיך, ולנצור עדותיך ופקודיך, למה זה שלחתנו והבאת אותנו דעל חנם ח"ו בראת אותנו, נח לנו שלא בראתנו ולא יצרתנו ורחקתנו מאתך, למה זה מרחם יצאנו לראות עמל ואון, באנו ומה שהיה בידינו הפסדנו, כי לא נאמין עוד לחזות בנועם זיו שכינתנו, למה תעשה כה לעבדיך, בני יעקב ידיך, ואברהם אהובך, ויצחק עקיך, הצועקים במר נגדך, המגורשים מארץ נחלתך, עיר חמדתך, למה הרעות לעם הזה שתים רעות נחלו עם זה, יצה"ר הגדול הזה, גם נמסרו בידי אחיהם עשו וישמעאל, והם היו סבה לעבור על דתך, למה תפיס חבלא בתרי ראשין אם אנו עבדיך וחייבים בעבודתך, א"כ איך יד האומות שלטה בנו, וכי יש פרה שחורשת בתרי נירין, אי ספרא כלומר אם אתה חפץ בנו ללמוד תורתך, לא סייפא הקם תקים חרב הגוים מעל צוארינו כדי שנוכל לעבוד עבודתך, למה ה' תעמוד ברחוק

תעלים לעתות בצרה, היינו בפי כל העמים לשחוק, ופערו את פיהם לבלי חק, למה תעמוד בחוץ ממקומך, ותעזוב היכלך והדומך, הבית הגדול אשר עליו נקרא שמך, קום מהר ושב בביתך, עם אשתך בעבור תורתך, ולמה נמות כנגדך כל זה תלונות ישראל על הקב"ה.

ויאמר להם ה' שמעתי את תלונותיכם, והכל תלוי בידכם, ולמה תמותו בית ישראל שובו וחיו, ולמה זה תשאלו למה כל כך למה שהלא ידעתם שאין בשאלותיכם כלום, שאתם הגורמים לעצמכם, ולא אני כאדם הלוקח קרדום, ומכה את עצמו וצועק על חבירו למה הרעות לי, כדכתיב אולת אדם תסלף דרכו ועל ה' יזעף לבו, ומה שאתם אומרים למה ה' תעמוד בחוץ אתם הייתם סבה שאעמוד בחוץ לחי, ואתם שנעלתם הדלת בפני שלא אכנס, משל למה הדבר דומה לאחד שזימן לאהובו שיבא לביתו וקדם והלך וסגר הדלת בפניו כרי שלא יבא, אז הבין דמה שקרא אותו אינו אלא משפה ולחוץ, גם אתם בני ישראל כן שקוראים לי אינו מלב ומנפש, אלא בשפתיו כבדוני ולבו רחוק ממני, ויודע כל תעלומות ומצפוני הלב, וא"כ כיצד לא אעמוד בחוץ, ושלש אני שונא וחד מנייהו המדבר אחד בפה ואחד בלב, ועל מה שאתם טוענים על צרת השעבוד שאינכם יכולים לעבוד אותי כראוי, אין זו טענה כלל כי כמה צדיקים וחסידים אף שהם בגלות לא זזו אפילו רגע מעבודתם, והיה לכם ללמוד מהם כדכתיב בשמים ממעל, באופן דאם אתם נותנים דעתכם על דברי עבדי הנביאים תראו שאין בטענתכם כלום, ומה יצדק אנוש עם אל, ומחסרון ידיעה תאמר למה תאמר יעקב ותדבר ישראל נסתרה דרכי מה' כלומר שאתה שואל למה פניך תסתיר תשכח ענינו ולחצנו, גם אמרת למה צמנו ולא ראית ענינו נפשנו ולא תדע, כי הלא ידעת בחוש הראות אם לא שמעת כלומר אם לא ראית בחוש הראות הרי שמעת כי אלהי עולם ה' אין חקר לתבונתו ואין לך להרהר עוד אחריו, וכן כתיב במופלא ממך אל תדרוש ותחקור, וא"כ אין עלינו לומר אלא צדיק הוא וצדיק דינו, ומשפטיו צדקו יחדיו, וכל מעבדוהי קשוט, ואין לנו לבקש ממנו ית' אלא לעשות עמנו לפנים משורת הדין במתנת חנם, ועינינו לך תלויות לקיים לנו מה שכתוב וברחמים גדולים אקבצך, ואמונה זו לא זזה מנגד עינינו ואין אנו מתיאשין מן הגאולה, אלא אדרבה אומרים כל עכבה לטובה וטובה אחריתנו מראשיתנו כדכתיב ואחריתך ישגה מאד, ואהבתך שכתבת ואוהב את יעקב על אהבה זו אנו סומכין ומבקשים ממך תמיד שלא תזוז אהבתך הקדומה מעמנו כדכתיב אהבתי אתכם אמר ה', ועל סמך אהבה זו אנו אומרים מי יתן מציון ישועת ישראל, וכבר ידוע ליודעי חן שתיבת מי רומזת לאמא עלאה שהיא בינה, ובה תלוי פורקנא דישראל מסטרא דיובלא, וכמבואר כל זה בדברי הזהר על פסוק אנכי ה' אלהיך אשר הוצאתיך מארץ מצרים, דמלת אנכי רומזת לבינה עש"ב, וא"כ שפיר קאמר מי כלומר מדה זו של מי היא הבינה, ובה תלוי פורקנא, יתן מציון ישועת ישראל

ואמרו במדרש שוחר טוב אז"ל כל הברכות וכל טובות וכל הנחמות שהקב"ה מביא על ישראל כולם מציון, תורה מציון דכתיב כי מציון תצא תורה ודבר ה' מירושלים, הופעה מציון דכתיב מציון מכלל יופי אלהים הופיע, סעידה מציון כדכתיב ומציון יסעדה, חיים מציון דכתיב כי שם צוה ה' את הברכה חיים עד העולם, גדולה מציון, ישועה מציון, את מוצא ששתי פעמים כתוב בספר תהלים מי יתן מציון, אחד בספר ראשון ואחד בספר שני, ולמה אר"ל אחד דברי הרב ואחר דברי התלמיד, הרב אמר אחד מי יתן והיה לבבם זה כל הימים, והתלמיד אמר מי יתן את כל עם ה' נביאים, לא דברי הרב ולא דברי התלמיד מתקיימים בעוה"ז אלא בעוה"ב, דברי הרב מנין דכתיב ונתתי לכם לב חדש, דברי התלמיד מנין דכתיב והיה אחרי כן אשפוך רוחי על כל בשר עכ"ל. ואנו ליה וליה עינינו לחזות בשיבת ציון ולכל המעלות אשר נאמרו בה, יראו עינינו וישמח לבנו ותגל יולדתנו אם הבנים שמחה בעגלה ובזמן קריב כן יהי רצון אמן.

פרק ט

איתא במדרש אמרה כנסת ישראל לפני הקב"ה עורה כבודי וגו' אעירה שחר, כאותם ימים של אסתר שנמשלה לשחר ואנו מזמרינן לפניך בנבלים וכנורות כמו שהיה עושה דוד שהיה נוטל נבל וכנור והיה נותן אותם תחת מראשותיו, והיה קם בחצי הלילה והיה מנגן בהם והיו חכמי ישראל שומעים קולו ואומרים ומה דוד מלך ישראל הרי הוא עוסק בתורה ובשירות ותשבחות אנו עאכ"ו עכ"ל. העולה מזה שהיו על ידו קמים כולם ועוסקים בתורה ובשירות ותשבחות, וא"כ ודאי בזה מובטח דוד על ידי שבכל לילה ולילה זוכה ומזכה אחרים על ידו אינו בא לידי חטא ומכשול עון, וכמשז"ל כל המזכה את הרבים אין חטא בא על ידו, וזהו שרמז דוד באומרו שמרה נפשי כלומר שלא אכשל בחטא, יען כי חסיד אני, כמו שאז"ל שאמר דוד לא חסיד אני שכל מלכי מזרח ומערב ישנים עד ג' שעות מהיום, ואני חצות לילה אקום להודות לך, ועי"ז ישמעו קולי כל ישראל ויקחו ק"ו ממני ויקומו ללמוד בתורה ואני הוא הגורם, גדול המעשה דהרי אני מזכה את הרבים בזה, ומש"ה אני מבקש מלפניך שמרה נפשי מן החטא. ובמקום אחר פי' לרמוז עפ"י מה שידוע מרז"ל שנוטל צדיק אחד ומכפר על הדור, וידוע ג"כ במפרשים ז"ל דהיינו דוקא בצדיק המתבודד עם קונו כביכול, ואין לו שום עסק עם הבריות, אבל אם הוא צדיק המזכה את הרבים ומשגיח עליהם להחזירם למוטב אינו נתפס בעד הדור, וזהו דקאמר דוד שמרה נפשי שלא אהיה נתפס בעבור הדור, יען כי חסיד אני, וכדאמרן לא חסיד אני שכל מלכי מזרח וכו' ועל ידי זה אני בכלל שמזכה את הרבים שאינו נתפס בעון הדור, וגם שמרה נפשי שלא תמסרני ביד דומה המקטרג עלי בענין בת שבע, כיון דאני מזכה הרבים, והרי אמרו ז"ל כל המזכה

את הרבים אין חטא בא על ידו, ואיך יתכן שאכשל בחמורות, ושש אנכי על אמרתך שאמרת לדומה בשעה שקטרג עלי ואמרת לו שאין חטא בידי בענין בת שבע כמוצא שלל רב, והנה רז"ל דרשו על אמרתך על מצות מילה, וראוי להבין דהיכא רמיזא מצות מילה בהאי קרא וכיצד נרמזה במלת אמרתך, וגם רז"ל דרשו דכל מצוה שקבלו עליהם ישראל בשמחה עדין עושים אותה בשמחה, והיינו על מצות מילה. וכמו שאז"ל במדרש שוחר טוב כשבא אדם למול את בנו הוא שש ושמח בהקריב את בנו למזבח לפניו ית', ועומד ומוסר את בנו ידידו לספק סכנה, דיש ילדים מתים מחמת המילה ואפ"ה לא נמנע האב מלמול את בנו מאהבתו של הקב"ה שהוא אוהב יותר מאהבת בנו ידידו דחביב עליו יותר מנפשו וכל ממונו, ונלע"ד דע"י המילה מקיימים ישראל מה שנצטוו ואהבת את ה' אלהיך בכל לבבך ובכל נפשך ובכל מאדך, דהבנים חביבים על אבותם כנפשם וממונם ויותר, והמילה מעידה עליהם שהם מקיימים מצוה זו של ואהבת, ומסיים שם המדרש באותה שעה קורא הקב"ה לכל צבא מרום ואומר להם בואו וראו עם שבחרתי בו מכל העמים, ובאותה שעה שש אליהו ובא לראות שמחת המילה, וא"כ שפיר קאמר בזה שש אנכי על אמרתך על אותה אמירה שאמרת לכל צבא מרום וראו עם שבחרתי בו, וגם אחר המילה תכף מתכנסים בבית אבי הבן ועושים סעודה של מצוה אכילה ושתיה וששים ושמחים כל היום, גם יש לרמוז באמרו כמוצא שלל רב עפ"י מה שידוע במדרשי רז"ל דאינו יורד אליהו מן השמים ובא למילה עד שמבקש מהקב"ה למחול כל עונות הנמצאים שם במילה, ועושה הקב"ה רצונו ומוחל להם כל עונותיהם. וא"כ אין לך שמחה גדולה מזו לנמצאים שם שנמחלו עונותיהם פתאום מבלי טורח לא תעניות ולא סגופים ודומה לעני שמצא שלל רב ונעשה עשיר בפתע פתאום בלי טורח ועמל, כן זה האדם שנמצא במילה שהיה רחוק מהמקום ב"ה וברגע פתאום יצא נקי מבלי חשבון ונעשה קרוב ואהובו של מקום, הא ודאי שאין שמחה כיוצא בה. וא"כ כמה צריך אדם להזהר שימצא בכל מקום שיש שם מילה ולרדוף ולחפש ולילך מהר להזדמן שם בעת המילה, כדי לזכות שיהיו נמחלים כל עונותיו ואיך יתעצל שלא לצאת ולאבד ממנו שלל רב, אם אומרים לאדם יש מטמון במקום פלוני לך לך וקחהו משם היתכן להתעצל שלא ללכת, ואם נתעצל אין זה אלא פתי וסכל, ובעבור זה נוהגים בכל גלילות ישראל לעשות המילה בבית הכנסת בבקר עת תפלת שחרית שכל הקהל אותו העת נמצאים בבית הכנסת להתפלל, ובודאי שאז תפלתם זכה וברה שנמחלו עונותיהם, נכנסו לביהכ"נ טמאים ויצאו טהורים. וגם הרויחו בזה שנעשית המצוה כתקונה בבקר, וכמו שאמר הכתוב וישכם אברהם בבוקר שזריזין מקדימין, ולפ"ז מה שנהגו בארץ הלזו שרוב בני אדם מוהלים בבתייהם ומעט מן המעט שמלין בבהכ"נ לא יפה הם עושים, שע"י שמלין בבית מתאחרים למול עד אחר חצות מכמה סבות הידועים, וביני ביני כל אחד ואחד פונה לעסקיו ויוצא לשוק ואינו בא למילה, והרכה פעמים ראיתי שבעת שימול הבן לא ימצא מנין עשרה אלא

בדוחק, יען שהכל בעסקיהם, ואלו היו מלין בבקר בודאי שיהיה רבוי עם, וכמה פעמים דרשנו להם שראוי והגון מאד למול בבקר כדי שיבאו בני" ולזכות בכל האמור לעיל ואין מי ששומע, ואשרי מי שיכול לבטל מנהגם זה ולגרום זכות לרבים על ידו ולקרב הגאולה, דע"י שנמחלו עונותיהם ראויים לגאולה, וזהו שרמזו הכתוב באומרו ואומר לך בדמיך חיי דע"י זכות המילה הנעשית כתקונה ואז מביאה הגאולה או לפחות מקרבת הגאולה.

עוד יש לפרש מה שאמר דוד שש אנכי על אמרתך כמוצא שלל רב דאמאי הגביל דוד אהבת המצוה כמוצא שלל רב, וכי כ"כ חביבה ממון בעיני דוד והיה לו לומר שש אנכי וגו' מאד מאד בלתי גבול לשמחה זו, אמנם כבר ידוע דעל עיקר המצוה אין לנו לתבוע שכר מן הדין בטענת מי הקדימני ואשלם, וכמ"ש ז"ל דלעתיד יוצאה בת קול ואומרת מי פעל עם אל יבא ויטול שכרו, מי מל את בנו אם לא נתתי לו בן, מי עשה מעקה ומזוזה עד שלא נתתי לו בית, הוי דאין לבריה אצל בוראה כלום, וכתבו המפרשים ז"ל דעיקר מה שאנו זוכין בשכר המצוה הוא בעבור השמחה ששמח בעשותה ובזריזות, וכמ"ש זריזין מקדימין למצות, כלומר מקדימין שאין עליהם טענת מי הקדימני. וא"כ כמה וכמה צריך ליהרר שלא יהיה לשמחתו שום עכוב, וכמו שאמרו אין שמחה בלי עכוב, ותמיד יהיה חושש שלא יהיה החטא גורם, ואפילו יעקב אבינו ע"ה היה מתיירא שלא יגרום החטא, וכן דוד המלך ע"ה, וא"כ ק"ו שאר כל אדם, וכבר ידוע ג"כ דמי שמוצא שלל רב כגון שמצא מטמון גדול בביתו או אם שלל איזה מדינה וכבשה ושלל ממנה שלל רב, שתמיד מתיירא הרואה את המטמון שלא יתגלה הדבר וישמע למלכות ויקחו אותו ממנו, ושמה ג"כ יהרגוהו, וכן השולל מדינה תמיד קאי בפחדא שמא בפתאום יבאו עליו חיל מהמדינה אשר כבש ויטלו כל ממונו ויהרגוהו, נמצא המוצא שלל רב תמיד קאי בפחדא לילה ויומם, וא"כ שפיר קאמר דוד שש אנכי על אמרתך כלומר על קיום מצותיך שאעשה אותם בשמחה כמוצא שלל רב, כלומר כי היכי דהתם אף עפ"י ששמח בהון רב שבא לידו מ"מ תמיד מתיירא שלא יהיה נלקח ממנו, וספק סכנה איכא. גם אני כן שמחתי בעשותי המצוה ואירא תמיד שלא יגרום החטא ויבא החטא ומאבד את המצוה, ואל זה כווננו מאמרם ז"ל במדרש יברכך ה' בממון וישמרך מן המזיקין, כלומר אני מברכך בממון שתהיה עשיר ומברכך שישמרך מן המזיקין כלומר שלא יהיה הממון משלל רב או ממטמון, דזה יש אחריות עליו מהמזיקין שיבאו בעליו ויקחוהו, או נלקח למלכות, אלא אני מברכך בממון שיהיה שמור בידך לעולם, כגון שתרויח במשאך ובמתנך ובפרקמטיא שלך.

א"נ שבא לרמוז אדוננו דוד באומרו שש אנכי על אמרתך לאפוקי שמחה שאינה של מצוה, אלא שמחת מריעות, שעל זה נאמר ולשמחה מה זאת עושה, שאסור לאדם למלאת שחוק פיו בעוה"ז ואדרבה צריך שיהיה דואג תמיד לעבודתו ית', ואמר

החכם החסיד לעולם יהא אדם צהלתו בפניו ואבלו בלבו, כלומר שלא יראה פנים זועפות לשום אדם, אבל בלבו תמיד יהיה זועף על עבודתו ית', ובפרט עתה שאנו בגלות שאין ראוי לשמוח כלל כי אם דוקא שמחה של מצוה, ואפילו בשמחה של מצוה כגון שמחת חתן וכלה הרי כתיב אם אשכחך ירושלים וגו' על ראש שמחתי עד מתי תשמח ציון כבניה והרי כתיב יתום ואלמנה יעודד, ואמרו במדרש שוחר טוב יתום אלו ישראל דכתיב יתומים היינו, ואלמנה זאת ציון וירושלים שנאמר היתה כאלמנה, ועוד הרי כתיב כל אלמנה ויתום לא תענון והיה כי יצעק אלי ושמעתי כי חנון אני, וא"כ ח"ו איה רחמיך וחנוניך שאתה רואה דצרים אותנו שבכל יום ויום עומדים עלינו ועוברים על מה שכתבת בתורתך כל אלמנה ויתום לא תענון, בכל רגע ורגע, ואנו צועקים אליך והרי כתוב והיה כי יצעק אלי ושמעתי כי חנון אני, וא"כ חון עלינו וכי ישאל איש דעל מה כל החרדה הזאת שנתאחר כ"כ קץ ישענו, והרי ידוע ומפורסם שעל ג' עבירות חמורות ע"א וג"ע ושפ"ד חרבה עירנו ושמש מקדשנו, ועתה לא יש מהחמורות ביד ישראל דיצרא דע"ז כבר נתבטל כידוע, וג"ע הרי אמרו מיעוט בעריות ואף מיעוט זה לא שכיח והוי מיעוטא דמיעוטא ובטלים ברוב, ושפ"ד לא שכיח כלל בין ישראל עתה שהם בגלות ע"י פחדם ממלכי האומות שהורגים עפ"י עד אחד וקרוב ודיין אחד מבלי התראה, וא"כ על מה ועל מה נתארך גלותינו ולא נבנה בית המקדש, והרי אמרו כל דור שלא נבנה ביהמ"ק בימיו הרי כאלו נחרב בימיו, ולמה הא אין עתה לא ע"ז ולא ג"ע ולא שפ"ד אין זו שאלת חכם כלל, הבט וראה שאתה עושה בכל יום ג' אלה החמורות ואינך מרגיש ואינו עולה על דעתך שעשית כלום, הרי אמרו חז"ל שכל המתיהר כאלו עובד ע"ז וכאלו בא על כל העריות כולם, ועוד אמרו כל הכועס כאלו עובד ע"ז, ועוד אמרו כל המעלים עיניו מן הצדקה כאלו עובד ע"א, וכולהו יליף להו בגמרא מקראי. ובשוחר טוב אמרו כל מי שאינו עוסק בתורה כאלו עובד ע"א ומביא ראייה מדכתיב כי גרשוני היום מהסתפח בנחלת ה' באומרים לי לך עבוד אלהים אחרים, וכי אלהים אחרים הוה עובד אלא אמר דוד בשביל שרדפוני ואיני יכול לעסוק בתורה כאלו אלהים אחרים אני עובד, לכך נאמר סורו ממני מרעים אלו דואג ואחיתופל, א"ל דוד מה אתם דוחפים לי הניחו לי שעה אחת כדי לעסוק בתורה עכ"ל. ועוד אמרו כל הדר בח"ל דומה כמי שאין לו אלוה, וכן אמרו שישראל עובדים ע"א בטהרה בח"ל, והרי לפי זה רוב ישראל הם דרים בח"ל והוה עובדי ע"א בטהרה הם, וא"כ הבט וראה אתה בן אדם אם ימנע ממך אחת מכל אלה האמורים ורחוק מן השכל שלא תכשל באחת או שתים מהנה, הרי בידך עון ע"ז ואינך מרגיש, או כועס או מתייהר או מתעצל בלמוד התורה, או מעלים עיניך מן הצדקה, וא"א שלא תכשל באחת מהנה, וגם שפ"ד שכיח הרבה ע"י שמכייש את חבירו או גורם לו להתכייש כלאחר יד ואינך מרגיש, או אפשר דע"י שאתה מגלה סודו ימשך לו ביוש גדול, והרי אמרו דהוי שופך דמים ממש דאזיל סומקא ואתי חוורא, בא וראה כמה קשה ענשו של

מגלה סוד חבריו, ובעיני בני אדם קל מאד ואינם נזהרים בו, ועל זה הזהירה תורה ואמרה לא תלך רכיל בעמך, ובא שלמה ופירש הולך רכיל מגלה סוד, ושוב אמר וסוד אחר אל תגל, וגם דוד אביו אמר מלשני בסתר רעהו אותו אצמית, דהכוונה שמדבר בסתר של רעהו דהיינו סוד של רעהו, והוא מלשני שמדבר ומגלה סוד וסתר של רעהו, הגם דפשטיה דקרא איירי במדבר לשה"ר על רעהו בסתר שעליו נאמר ארור מכה רעהו בסתר, שפירש"י ז"ל זה שמדבר לשה"ר על רעהו בסתר, ובודאי שרש"י פי' כן מדכתיב ארור מכה רעהו שר"ת אמ"ר מ"מ הדרשא תדרש דגם על המגלה סוד, וסתר רעהו איירי קרא כדכתיבנא, וא"כ אע"ג דליכא בזמן הזה ע"א וג"ע ושפ"ד הא איכא הני דאמרן לעיל כוותייהו ושקולים הם כאלו, ושכיחי טובא וצריך לזהר מאד בהם, אמרה כנסת ישראל לפני הקב"ה הלא כתבת ופקדת נוך כלומר שמזה למדו רז"ל שחייב אדם לפקוד את אשתו, וא"כ חייב לפקוד אשתך דא שכינתא לפרקה ולאקמה מעפרא, וגם חייב לבנות נות קדשה, וכמ"ש ופקדת נוך והקב"ה השיבה לכנסת ישראל ואמר לה ולא תחטא, שע"מ שתחזרו בתשובה ולא תחטאו עוד, וכמ"ש ז"ל דכלו כל הקצין ואין הדבר תלוי אלא בתשובה ומעש"ט.

עוד אז"ל במדרש שוחר טוב דאין ישראל נגאלים אלא מתוך ה' דברים מתוך צרה, ומתוך תפלה, ומתוך זכות אבות, ומתוך תשובה, ומתוך הקץ, מתוך צרה שנאמר וירא בצר להם, מתוך תפלה שנאמר בשמעו את רנתם, ומתוך זכות אבות שנאמר ויזכור להם בריתו, ומתוך התשובה שנאמר וינחם כרוב חסדיו, ומתוך הקץ שנאמר הושיענו ה' אלהינו וקבצנו והצילנו, ואף משה כללם כולם בפסוק אחד שנאמר בצר לך ומצאוך וגו'. הוי וירא בצר להם אשרי אדם שומע לי כלומר אשריו לאדם שמטה אזנו לשמוע מוסר, ולא יהיה מן בני אדם שנאמר עליהם ולא שמעתי לקול מורי ולמלמדי לא הטיתי אזני, אשרי אדם מפחד תמיד שתמיד יהיה פחד המקום עליו, ותמיד יפחד על עצמו שלא יהיה נכשל בעון, וזהו ירא חטא, אשרי האיש אשר לא הלך בעצת רשעים ובדרך חטאים לא עמד ובמושב לצים לא ישב, שאיש כזה אשריו ואשרי חלקו שאם נשמר מאלו רחוק הוא מהעבירות ועליו נאמר אשרי נשוי פשע וגו', אשרי אדם לא יחשוב ה' לא עון ואם עבר ונכשל בעון אשרי הגבר אשר תיסרנו יה, וכמ"ש ז"ל אשרי אדם שיסורין באים עליו, כלומר שבאים מאת ה' עליו, דאלו מועילים לו או לכפר עונותיו או לכפול שכרו בהם, לאפוקי אם הוא גרם והביאם על עצמו מחמת שלא שמר את עצמו מצנים פחים דכתיב בהו צנים פחים בדרך עקב שומר נפשו ירחק מהם, דזה מלבד דלאו באשרי קאי אלא גם נענש על זה דעבר על ונשמרתם מאד לנפשותיכם, והוי כאלו מאבד עצמו לדעת ודמו מידו נדרש, וכן כתיב אשרי אנוש יוכיחנו אלוה כי אשר יאהב ה' יוכיח דכל שהייסורין באים מלפניו ית' המה יועילו לו מאד, ואשרי אדם שמקבלם בשמחה. אשרי אנוש יעשה זאת ח"א זו מילה, וח"א זו

שבת, וח"א זאת התורה, דכולהו קיימי באשרי, אשרי אדם מצא חכמה כלומר שיגע בתורה ומצא, אשרי דרכי ישמורו כלומר שכל ההולך בדרך ה' אשרי ואשרי חלקו מתהלך בתומו צדיק אשרי בניו אחריו, כלומר אף שאינם הגונים מצד מעשיהם, אשרי אדם בוטח בך, אשרי כל חוסי בו, אשרי כל ירא ה' ההולך בדרכיו, אשרי תמימי דרך, אשרי נוצרי עדותיו, אשרי שומרי משפט, אשרי יושבי ביתך, כלומר כשעושים כך אז זוכין להיות יושבי ביתך שיבנה בית המקדש ויחזור הכל לאיתנו הראשון, אשרי המחכה לו, אשרי אדם עוז לו בך, אשרי העם שככה לו, אשרי העם שה' אלהיו, אשרי תבחר ותקרב, אשריך ישראל מי כמוך, אשרי העם יודעי תרועה, כלומר שיודעים לחבר קב"ה עם ישראל, אשרי הגבר אשר שם ה' מבטחו, אשרי מי שחושדין בו ואין בו, אשרי מי שעמלו בתורה, אשרי מי שבא לכאן ותלמודו בידו, אשרי המשכים לבית הכנסת, אשרי משכיל אל דל שע"י שמשכים לביהכ"נ רואה ומשכיל בדלים ורשים וחנון עליהם. אשרי המלך אשר מקלסין אותו בביתו, ואמרינן בשוחר טוב שלעתיד הקב"ה אומר לאוה"ע בואו ודונו עם בני ישראל, אומרים לפניו ית' מי יבא בדין עם בניך ואומר להם כביכול אני הוא נותן עוז ותעצומות לעם, ושרי אומות אומרים וכי משוא פנים יש בדבר מה אלו וכו', מפני מה הללו יורדים לגיהנם והללו אין יורדים, אותה שעה מיכאל שותק שנאמר בעת ההיא יעמד מיכאל שרכם ואומר לו הקב"ה נשתתקת ואינך מלמד סניגוריא על בני, אני מדבר בצדקה רב להושיע ומושיעם בזכות צדקה שעשו עמי וקבלו התורה דאלמלא קבלוה הייתי מחזיר העולם לתהו ובהו, והייתי מכלה אתכם ובעת ההיא ימלט עמך בזכות יוסף, מה הקב"ה מביט בכולם ואין בהם כיוסף שהרי יוסף לא שמע לאדונתו, ח"א בשביל יחוסיהם וח"א בזכות המילה, כתיב הכא בעת ההיא ימלט עמך, וכתיב התם בעת ההיא אמר ה' אל יהושע עכ"ל, יגל יעקב ישמח ישראל למה יעקב ולא אברהם ויצחק, אמר רב משל למי שמשיא בתו מי שמח אלא אביה של כלה, שנאמר לכן כה אמר ה' אל בית יעקב הוי אומר כשתבא הגאולה לישראל יעקב שמח בה מכל האבות, לכך נאמר יגל יעקב ישמח ישראל.

דרך הטוב והנעים

פרק א

תא חזי כמה מלי דאורייתא ורברבין ויקירין אשר בכל תיבה ותיבה ובכל אות ואות רמוזים בה כמה רמזים צא וראה מה שכתוב בתורה שמע ישראל ה' אלהינו ה' אחד, שבתיתב שמע נרמז בה כמה צוויים ואזהרות וחוקים בר"ת שלה. א' לרמוז שחר משנתך עזרה וכמו שאמרו ז"ל שיהיה הוא מעורר השחר וכמו שאמר דוד אעירה שחר, שמיד יתגבר כארי לעבודת בוראו וישא עיניו למרום ויחזיק טובה ויתן הודאה

לפניו יתברך על שהחזיר לו נשמתו. ב' וכמו שנרמז גם כן בתיבת שמע שהיא ר"ת שאו מרום עיניכם שתמיד יסתכל אדם למרום ובפרט בשעה שאומר קדוש. ג' שחרית מנחה ערבית שחייב אדם להתפלל בכל יום ג' תפלות כדכתיב ערב ובקר וצהריים אשיחה וגו'. ד' שמע למפרע עול מלכות שמים שחייב אדם לקבל עליו בכל יום עול מלכות שמים. ה' שוב מהר עדי ישראל כלומר שצריך האדם בכל יום לתת אל לבו לכל מה שעשה אתמול ויתחרט ויתודה וישוב ממנו קודם שישכח ממנו וישפר מעשיו מהיום ואילך כנרמז במלת שמע. שפר מעשיך עמי. ז' שוב מעשות עול גם יזהר שלא לשתות יין ושכר קודם שיתפלל דתפלת שכור תועבה וכנרמז בר"ת שמע. ח' שכור מאוסה עבודתו. ט' שמיני מילה עשה. י' שבת מילה עשה דהכי קי"ל דמילה דוחה שבת. י"א שבת מועד עשה ישראל כלומר לאפוקי ב"נ דקי"ל גוי ששבת חייב מיתה. י"ב שבת מילה עדים ישראל שהם מאמינים שה' אלהינו ה' אחד כלומר שמאות שבת ואות מילה מתברר שהוא אחד מצוי והוא הבורא ואין אחר עמו כידוע במדרשי רז"ל. י"ג שבת מענגו עשיר כלומר כמו שאז"ל כל המכבד את השבת ומענגו נותנים לו נחלה בלי מצרים, וכן בגמ' שהביאו כמה עובדי על כמה אנשים שנתעשרו עושר גדול בעבור שכבדו וענגו לשבת, עי"ע וכן להפך שאם זלזל בכבוד שבת סופו להיות עני דמדה היא בכל התורה דמכלל הן אתה שומע לאו, וזה ג"כ נרמז במלת שמ"ע. י"ד שבת מזלזל עני כלומר שסופו להיות נענש שיהיה עני כאמור. ט"ו שמור מעשר עני ר"ת שמ"ע ולמפרע עם מעשר שני. י"ו שמע שכר מעשר עושר וכמו שדרשו ז"ל עשר בשביל שתתעשר ושרי לנסות בזה כדכתיב ובחנוני נא בזאת. י"ז שמע למפרע עונש מעשר שכחה כלומר ע"י שאינו מעשר אוכלים העכברים ממנו והאוכל ממה שאכלו העכברים יהיה לו שכחהוכמ"ש ז"ל. י"ח שמחת מצוה עשה שמחת מריעות עזוב. י"ט שמור מצות עונה. כ' שמור מצותי עדותי שהם מאירות עינים כדכתיב מצות ה' ברה מאירת עינים. כ"א שהוצאתיך מבית עבדים. כ"ב על מנת שתקבל אלהותי. כ"ג שמע למפרע עשו משפט שלום שבא להזהיר את הדיין שתמיד ירדוף לעשות פשרה ולא דין, וכדאמרו בגמרא דמצוה לבצוע וכן כתיב אמת ומשפט שלום שפטו בשעריכם, אהבו משפט שיש בו שלום זה פשרה. כ"ד שמע שבור מלתעות עול שחייב הדיין להציל עשוק מיד עושקו ואם הוא אלם ירד עמו עד לחייו ואינו יכול להסתלק מלדונו. כ"ה שוחד מעור עינים כדכתיב כי השוחד יעור עיני פקחים ואז"ל כל דיין שנוטל שוחד אינו נפטר מן העולם עד שיכהו עיניו וזהו דאמר שמע. כ"ו שמרו מראה עיניכם כלומר אל תקחו שוחד ולגרום להיות סומים, ואדרבה דיין שאינו נוטל שוחד אם כהו עיניו מתרפא, וכמעשה שהיה בארץ מצרים שלפני דורנו שהיה להם רב מפורסם בישראל, וקדוש יאמר לו ולעת זקנתו כהו עיניו מראות, והיו העם מרננים אחריו והרגיש בדבר, מה עשה עלה לתיבה בבית הכנסת בעת שהיו כל הקהל מצויים שם, והיה בוכה ומתחנן לפניו ית' ואמר רבש"ע גלוי וידוע לפניך שמימי לא קבלתי שוחד משום אדם,

וא"כ הצילני נא מן החשד הזה בעבור קדושת שמך ולא ירד מן התיבה עד שהאירו עיניו כעפעפי שחר, ראו כל העם את מעשה ה' הנורא ויקוד העם וישתחוו, ויתנו שבח והלל לשמו ית', ומהיום ההוא והלאה היו נוהגים כבוד הרבה בהרב הזקן הנז' שמו ר' חיים כפוסי זלה"ה, א"נ בא הכתוב לאשמעינן שישמור את עצמו מלהפסיע פסיעה גסה שהיא נוטלת ממאור עיניו של אדם כאז"ל. א"נ בא להזהירו שלא יהיה רגיל עם אשתו יותר מדאי שרבו זה גורם לכהות עיניו וכמ"ש הרמב"ם ז"ל בהל' דעות. כ"ז שמרו מרע עיניכם כדכתיב ולא תתורו אחרי לבבכם ואחרי עיניכם כלומר שלא יסתכל בנשים ולהיות צופה בהם שסופו בא לידי ניאוף, וכתוב בס' זוה"ק כשהיה רשב"י זיע"א הולך בדרך הרבים עם חבריו ופגעו בשום אשה היה אומר להם אל תפנו אל האלילים, וכן כתיב ועוצם עיניו מראות ברע זה שאינו מסתכל בנשים, ומכלל זה ג"כ שלא יסתכל אדם בצלם דמות אדם רשע, ולא יסתכל בע"א ובשום דבר שאמרו עליו חכמים שאסור להסתכל כמו קשת והיזק ראייה לחבירו וכדומה. כ"ח שים מלך עליך ישראל כדכתיב שום תשים עליך מלך מקרב אחיך ולא איש נכרי. כ"ט שים מלאכתך עראי כלומר ותורתך קבע, וכמו שאמר התנא עשה תורתך קבע ומלאכתך עראי. ל' שמור מאונאת עמיתך כדכתיב לא תוננו איש את אחיו. ל"א שים מוראי עליך. ל"ב עשה מה שצויתך. ל"ג שמי מיוחד עליך ישראל. ל"ד שמי משותף עמך ישראל. ל"ה שמעו ממשה עבדי ישראל. ל"ו שנבואתו מאתי עולה. ל"ז שדי מזיו עננו עליו. ל"ח שלח משה עבדו. ט"ל שהוציא ממצרים עמו ישראל. מ' עשר מכות שלח. מ"א שהכה מלכים עצומים. מ"ב שמעו מלכי עמים. מ"ג שבחייך מאד עצמו. מ"ד שמך מקדשין עמך ישראל כלומר שישראל מצווין על קדוש ה' ולא בן נח שאינו מצווה על קידוש השם. א"נ לרמוז שאומרים בכל יום קדושה. מ"ה שרפי מעלה עמהם כאמור בסדר מוסף. מ"ו שמעו מוסר עמי ישראל כלומר ואל תקוצו בתוכחתי. מ"ז שבור מוטות עולינו. מ"ח שאלנו ממך עזרה. מ"ט שומרינו מידי עריצים, שומרנו מידי עשו וישמעאל. נ' ששקר מעידים עלינו. נ"א שקצפת מעט עלינו כלומר והם עזרו לרעה. נ"ב עשה מה שהבטחתנו. נ"ג שמלכותך מלכות עולמים כלומר ומלכותא לא הדרא. נ"ד שא מעלינו עונינו. נ"ה שובו מאשר עשיתם. נ"ו שאני מרחם עליכם. נ"ז שמי מגן עליכם. נ"ח שאיני מדקדק עמכם. נ"ט שאני מכיר עלבונכם. ס' שאני מוחל עלבוני. ס"א שאני מלך עלוב. ס"ב שור משנאיך עריך. ס"ג עד מתי שכחתנו. ס"ד שלך מיחלות עינינו. ס"ה שמחננו מיגון עצבוננו. ס"ו שעבוד מלכיות עולמים. ס"ז שא מעלינו עברתך. ס"ח שלח מקדש עורך. ס"ט שועתי ממצר ענני. ע' שכון מעון עורך. ע"א של שמועדים עלו ישראל ר"ת ירושלים שם ראו אל. א"נ יהא שלמא רבא אתכם לעולם כדכתיב ה' יברך את עמו בשלום, וכשירבה השלום בבני ישראל והיו לאחדים אז יבנה את מקדשנו כדכתיב יהי שלום בחילך שלוה בארמנותיך, ואז נאה ליחיד להציל את היחיד. ע"ב שפל מאד עניו כדתנן מאד מאד הוי שפל רוח וכן כתיב והאיש משה עניו מאד, ומה

הטעם נרמזה חיבת מאד באמצע התיבה של שמ"ע כדי לידרש על לפניה ועל לאחריה, על השפלות ועל הענוה ועי"ן מהר"ש אוזידא מה שפירש מהו שפלות ומהו ענוה. ע"ג שפלים מגביה עד כלומר שכל המשפיל את עצמו הקב"ה מגביהו, והראיה ממה שבעבור ענותנותו שזכה מרום עלה כדכתיב ומשה עלה אל האלהים ועוד כתיב עלית למרום. ע"ד עליתי מרום שביתי. ע"ה שבי ממלאכי עליון. ע"ו שהיו מקטרגים עלי וכמ"ש מה לילוד אשהבינינו. ע"ז שיקחו ממני עדותיך. ע"ח שנצחתים מטענותיהם עלי. ע"ט שליח מאתו עשאני. פ' שאהיה מקדש עמו ישראל. פ"א שמעו מיוצרכם עושיכם. פ"ב שמעו מזקנים עצה. פ"ג שמרו מאד עצמכם כדכתיב ונשמרתם מאד לנפשותיכם. פ"ד שבתו ממלאכה עמדי כלומר שהקב"ה שומר שבת עם ישראל.

פרק ב

אמרינן במדרש חזית יבא טוב ויקבל טוב מוטוב לטובים, יבא טוב זה משה שנאמר ותרא אותו כי טוב, ויקבל טוב זאת התורה דכתיב כי לקח טוב נתתי לכם, מוטוב זה הקב"ה דכתיב טוב ה' לכל, לטובים אלו ישראל דכתיב הטיבה ה' לטובים עכ"ל. וכיוצא בזה יש לי לדרוש יבא חכם ויקבל חכמה מחכם ויתנה לחכמים, יבא חכם זה משה, דכתיב חכם לב יקח מצות, ויקבל חכמה מחכם זה הקב"ה שנקרא חכם כדכתיב חכם לבב ואמין כח ודרשו ז"ל זה משה, שכל ישראל היו עסוקים בבזה והוא עסוק בארונו של יוסף, ויקבל חכמה זאת התורה שנקראת חכמה דכתיב אני חכמה שכנתי ערמה, ויתנה לחכמים אלו ישראל שנקראו חכמים דכתיב ברק עם חכם ונבון, גם מצינו שהקב"ה נקרא נאמן כדכתיב אל מלך נאמן, וכן סדרו לנו אנשי כנה"ג בתפלה ואמרו ונאמן אתה להחיות מתים, וכן אמר התנא ונאמן הוא בעל מלאכתך לשלם לך, ומשה ג"כ נקרא נאמן דכתיב בכל ביתי נאמן הוא, והתורה ג"כ נקראת נאמנה דכתיב עדות ה' נאמנה מחכימת פתי וכן כתיב נאמנים כל פקודיו, וישראל ג"כ נקראו נאמנים דכתיב עיני בנאמני ארץ לשבת עמדי, וכן ג"כ הקב"ה נקרא חסיד דכתיב וחסיד בכל מעשיו, וכן משה נקרא חסיד וכדאמרו ז"ל שבשעה שמת משה היו מלאכי השרת בוכים ואומרים אבד חסיד מן הארץ, והתורה ג"כ נקראת חסידה דכתיב ותורת חסד על לשונה, וישראל ג"כ נקראו חסידים דכתיב אספו לי חסידי, ואז"ל שעל דור המדבר נאמר זה שקבלו את התורה ואמרו כל אשר דבר ה' נעשה ונשמע, וכן ג"כ הקב"ה נקרא צדיק דכתיב כי צדיק ה' צדקות אהב, וכתיב צדיק וישר הוא, וגם משה מעת שהיתה נשמתו בנח נקרא צדיק דכתיב איש צדיק תמים היה, וגם התורה נקראת כן דכתיב דברי צדיקים, ופירש רש"י דברים המצודקים, וגם ישראל נקראו צדיקים דכתיב ועמך כולם צדיקים, וכן הקב"ה נקרא ישר דכתיב צדיק וישר הוא, ומשה נקרא ישר וכמו שאז"ל שהיו המלאכים בוכים ואומרים וישר אין, וגם התורה נקראת ישרה דכתיב

פקודי ה' ישרים, וישראל נקראו ישרים דכתיב ולישרים בלבותם כל ישרי לב וכן כתיב בסוד ישרים ועדה, וג"כ הקב"ה נקרא מלך כדכתיב ה' בשמים הכין כסאו ומלכותו בכל משלה, ומשה נקרא מלך דכתיב ויהי בישורון מלך, והתורה ג"כ כתיב בה בי מלכים ימלוכו, וישראל ג"כ נקראו מלכים דכתיב ואתם תהיו לי ממלכת כהנים וגוי קדוש, הקב"ה נקרא שופט דכתיב אלהים שופט וצדיק שופט כל הארץ, ומשה נקרא שופט דכתיב וישב משה לשפוט, וכן כתיב ושפטתי בין איש ובין רעהו, והתורה נקראת משפט דכתיב ואלה המשפטים, וישראל ג"כ נקראו שופטים דכתיב שופטים ושוטרים, הקב"ה נקרא אלהים ומשה ג"כ נקרא אלהים דכתיב ראה נתתיך אלהים וכן כתיב וידבר אלהים אל משה כלומר שקראו אלהים, והתורה ג"כ נקראת כן דכתיב אלהים הבין דרכה, וישראל ג"כ נקראו אלהים דכתיב אני אמרתי אלהים אתם, הקב"ה נקרא קדוש דכתיב ואתה קדוש, ומשה נקרא קדוש ועניו, והתורה נקראת קדושה, וישראל נקראו קדושים, וא"כ שפיר נאה ויאה לקבל משה את התורה שראוי זה משה המתואר בעשרה שמות אלו הנז' מאת הקב"ה המתואר בהם ג"כ לקבל התורה המתוארת ג"כ בעשרה אלו וליתנה לישראל המתוארים בעשרה שמות אלו.

ואתה אהובי קח לך סמים ג' דברים הללו ותחיה בהם כל הימים, ואלו הן לקט שכחה ופאה שיש רמז בג' תיבות הללו בר"ת שלהם לק"ט לך קח טוב, שכח"ה כלומר שכחת כל חוקים האלה, ופא"ה והתירו פרושים את הדבר, כלומר אני אומר לך וקח טוב ואתה שוכח מה שאמר לך רבך שמחליף הטוב ברע, והא כתיב לא ימיד טוב ברע, סור מרע ועשה טוב בכל דרכיך דעוה והוא יישר אורחותיך, והנה כבר ידוע מ"ש הרמב"ם בהל' דעות וז"ל האדם שיכוין לבו וכל מעשיו כולם לידע את ה' ב"ה בלבד, ויהיה שבתו וקומו ודבורו הכל לעומת זה הדבר, כיצד כשישא ויתן או לעשות מלאכה ליטול שכר לא יהיה בלבו כדי לקבץ ממון לבד, אלא יעשה דברים אלו כדי למצוא דברים שהגוף צריך להם מאכילה ושתייה וישיבת בית ונשיאת אשה, וכן כשאוכל ושותה וכו' לא ישים אל לבו לעשות דברים אלו כדי ליהנות בלבד, אלא ישים על לבו שיאכל וישתה כדי להברות אברי גופו כדי שיהיה גופו שלם וחזק כדי שתהיה נפשו ישרה לדעת את ה', שא"א שיכוין והוא רעב וחולה או אחד מאבריו כואב, ואפילו בשינה כשהוא ישן לדעת כדי שתנוח דעתו עליו וינוח גופו כדי שלא יחלה ולא יוכל לעבוד את ה' נמצא ששינה שלו היא עבודה למקום ב"ה, ועל ענין זה צוו חכמים ואמרו וכל מעשיך יהיו לש"ש, וזהו שאמר שלמה בחכמתו בכל דרכיך דעוה והוא יישר אורחותיך, עכ"ל. כלומר על דרך שאמרו הבא ליטהר מסייעין אותו, ומתנהג כל ימיו בדרך הישרה, ושמעתי מאחד מרבני אשכנז ז"ל דמאי דקאמר והוא יישר אורחותיך הוא מלשון אורחים לרמוז על היצה"ר והיצה"ט שהם אצל כל אדם כמו אורחים, וכל אורח מהנז' מסיתו לאדם לעשות הפך דברי האורח חבירו, דרך משל

שהיצה"ר אומר לו אכול ושתה ושמח בבחורותך, והיצה"ט אומר לו אל תאכל ותשתה כדי ליהנות גופך כי תדע שעל זה יביאך אלהים למשפט, נמצא זה אומר בכה וזה אומר בכה, אמנם אם עושה הכל לשם שמים וכמ"ש הרמב"ם ז"ל אז אפילו היצה"ט מסכים עם היצה"ר שאומר לו אכול ושתה, וליכא אז שום מחלוקת ביניהם. וזהו דקאמר בכל דרכיך דעהו שיהיו לשם שמים אז והוא יישר אורחותיך, כלומר אורחים שלך ששניהם מסכימים כאחד וליכא תו מחלוקת ביניהם כלל. וכן כה"ג שהיצה"ר מסיתו לקום ולילך לעשות עבירה פ', ויצה"ט אומר לו לא תאבה ולא תשמע אליו, ואם היתה העבירה לשמה אז אפילו היצה"ט מסכים עם היצה"ר שילך ויעשה אותה עבירה לשמה ואז ליכא מחלוקת בין האורחים שעמך, ובכל דרכיך דעהו ואפילו בדבר עבירה.

א"נ יש לרמוז על פי מאי דאמרינן במסכת ע"א הרחק מעליה דרכך זו מינות, ואל תקרב אל פתח ביתה זו זונה, וכמה דאמר רב חסדא ד' אמות ואמרינן במס' בתרא דרך הרבים שש עשרה אמה ודרך היחיד ארבע אמות, שביל הרבים כי היכי דדרי טונא דשבשתא והדר, וא"כ לכאורה קשה דהכא אמרינן הנהו תרי שבילי וכו', וסתם שביל פחות מד' אמות, וא"כ אסור לילך באותו שביל כלל, שאם היה אדם הולך בדרך והגיע לאותו שביל שיש בו זונה אינו יכול להלך כלל באותו שביל, לפי שצריך להרחיק ד' אמות וכל שביל אין בו ארבע אמות, אלא צריך לעקם את הדרך ולילך ארחות עקלקלות ויקיף בדרך אחר לילך לדרכו, והטעם שהלכו ר"ח ור' יהונתן וחלפי בהני שבילי דאית בהו זונה משום שהיו עוסקים בתורה בדרך שהיו הולכים ועסק התורה מגין שיכול לילך על פתח של זונה ואינו צריך להרחיק, וכן כתיב מזימה תשמור עליך אבל סתם אדם צריך להרחיק ארבע אמות ולילך בדרך עקלתון כדי שלא יעבור על פתח ביתה, וא"כ זהו דקאמר בכל דרכיך דעהו דאפילו כשאתה הולך לדרכך אפ"ה הוי עסיק ביראת ה' או בתורה או במצוה אז והוא יישר אורחותיך, שמתיר לך לילך בדרך ישרה ואינך צריך לעקם אורחותיך אלא תלך בדרך ישרה לבטח אפילו על פתחה של זונה ולא תירא ולא תחת, שהתורה והמצוה שאתה מהרהר בהם בדרך מגינות עליך שלא תחטא, כדכתיב מזמה תשמור עליך מדברי מזמה, עפ"י כל האמור מצאתי טעם הגון ונכון למאמרם ז"ל בפ"ק דברכות שאמרו שם דר' אמי ור' אסי אע"ג דהוה להו י"ג כנשתא בטבריא לא היו מתפללים אלא בבית המדרש במקום דהוה גרסי ואמרי מצלינא היכא דגריסנא, וכבר כתבנו לעיל משם מדרש שוחר טוב דהיצה"ר הולך עם אדם אפילו בדרך, וכיון שהגיע אדם לבית המדרש עומד היצה"ר על הפתח ואין לו רשות ליכנס דכתיב לפתח חטאת רובץ, וא"כ כיון שאין היצה"ר יכול ליכנס לתוך בית המדרש א"כ ודאי שאז התפלה שמתפלל האדם שם היא זכה ונקיה וברה, דליכא שם יצה"ר להטריד דעתו ולהסיח דעתו מן כוונת התפלה והויא תפלה מבלי שום מחשבה זרה לפוסלה, משא"כ אם התפלל במקומות אחרים אף שהוא מתפלל עם הצבור מ"מ

הא קאי שם היצה"ר עמו ועומד ומסיתו ואינו מניחו להתפלל בכוונה, ולפי טעם זה אף אם מתפלל ביחיד בבית המדרש עדיף טפי מלהתפלל עם הרבים במקום שאינו בית המדרש, ועל זאת התפלה נאמר כל המאריך בתפלתו מאריכין לו ימיו, ותפלתו נשמעת, וכמ"ש ז"ל במדרש שוחר טוב ויבא המלך דוד וישב לפני ה' וכי יש ישיבה לפני המקום, והלא אין אדם מתפלל אלא מעומד דכתיב ויעמוד פנחס ויתפלל, אלא מהו וישב שישב לו בתפלה וכיון תפלתו, ואמר מי אנכי ה' אלהים וכתיב תכין לבם תקשיב אזניך, אמר ר"ש בר נחמן אם כוונת לבך בתפלתך תהא מבושר שנשמעה תפלתך, שנאמר תכין לבם תקשיב, וכן הוא אומר עזרא הכין לבבו ויתן לו המלך כי ה' הטובה עליו, וכן את מוצא בחזקיהו כשהתפלל על ישראל שנאמר כי התפלל עליהם חזקיהו וגו', בכל לבבו הכין לדרוש את ה', ובשביל שכוין לבו שמע הקדוש ב"ה תפלתו ורפא את העם, אמר דוד הואיל וכן הוא אכוין אף אני לפניו שנאמר נכון לבי אלהים, אמר לו הקדוש ב"ה אתה כוונת בתפלתך אף אני אכון כסאך שנאמר וכסאך לדור ודור, מי יהרהר אחר מדותיך ומי יעמוד בסודך אחר שעמקו מתשבותיך, מי יוכל למלל גבורותיך, ועוזו נוראותיך, ומי יוכל להכיר גדולתך, הכל כאין נגדך, מי יוכל לספר ולהגיד תהלתך, מי יוכל לעשות רצונך כרצונך, ומי ימנה צדקותיך ונפלאותיך עם כל בריותיך, אין קץ ואין סוף לרחמנותך וחסדך ואמתך, מי עלה שמים לחזות פני אור החיים שכינתך וכסא תפארתך, הכל יאמרו איה מקום כבודך, מי אל בשמים ובארץ אשר יעשה כמעשיך וכגבורותיך, על כל הברואים מוטלת אימתך, מי כמכה באלהים אין אלוה מבלעדיך וזולתך, הכל מודים באחדותך, מי כעמך ישראל עם נחלתך, מי יוכל לעמוד בנסיונותיך ולקדש שמך ולשנות על אמרתך, מי פתי שיסור מדברותיך, מי הוא זה ואיזה הוא אשר מלאו לבו לסור ממצותיך ואזהרותיך, מי יתן ידעתי קצת מדרכיך. מי כמוך אב הרחמים המעביר על מדותיך. מי אל כמוך נושא עון ועובר על פשע לשארית נחלתך, מי ומי ההולכים בתורתך ובמצותיך ובפקודיך ובאמרתך, אשרי איש שלא ישכחך ותמיד מקבל עליו עול מלכותך, ואינו מסיח דעתו ממך ומיראתך, ובכל רגע חושב שהוא עומד לעומתך, וכמו שאמר אדוננו דוד שויתי ה' לנגדי תמיד, וזהו כלל גדול לאדם בשומו לעיניו מקרא זה שבודאי לא יוכל יצרו עליו להחטיאו, מאחר ששם על לבו כי ה' נצב עליו ורואה כל מה שהוא עושה אפילו בחדרי חדרים, בודאי לא יפול ברעה, דאפילו אם היה האדם יושב לפני מלך בשר ודם אם יוכל לנטות מימין לשמאל לפניו מיראתו ממנו, וא"כ ק"ו שהוא יודע בעצמו שעומד לפני מלך מלכי המלכים הקב"ה, וזהו דקאמר דוד גם כי אלך בגיא צלמות לא אירא רע כי אתה עמדי, כלומר כיצד אפשר שאחטא כיון שאתה עומד עלי, ואני חושב כאלו אתה עומד עמי וכיצד אוכל לעשות לפניך דבר שאינו הגון, והא אם אני עומד לפני מלך בשר ודם לא אוכל לחטוא לפניו וכ"ש להכעיסו, וא"כ ק"ו שלא אוכל לחטוא לפניך, וזאת היתה לי דא בת שבע שלקחתי אותה ואכלתי פגה משום כי פקודיך נצרתי, שאתה גזרת עלי

לחטוא בזאת כדי להורות תשובה, וכדפירש"י ז"ל שגזרת מלך עליו לחטוא כדי להורות תשובה ליחיד, כדכתיב אלמדה פושעים דרכיך וחטאים אליך ישובו, מי האיש החפץ חיים, חיים הנצחיים להביט תמונתך, מי יעלה בהר קדשך מה גדלו מעשיך ה', מה רב טובך אשר צפנת ליראיך, מה מאד נפלאים אותותיך, מה נמלצו לחכי אמרתך, מה טוב ומה נעים שבטך ומשענתך, מה טובו דודיך, מה יפית ומה נעמת, מה טובו אוהליך ידידות משכנותיך. מה יקר חסדך אלהים ירויון מדשן ביתך, מה אנוש כי יזכה וכי יצדק ילוד אשה אשר לוקח מעפר אדמתך, מה אדיר שמך בכל הארץ ובשמים ממעל על כל צבאותיך, מה אדם ותדעהו מה אנוש כי תזכרנו ותחשבהו, ואפ"ה לא סרה ממנו השגחתך כדכתיב ואל זה אביט אל עני ונכה רוח מרוב ענוותך כדכתיב וענותך תרבני, ואתה בן אדם מה לך נרדם בקומו למשפט אתך, מה תענהו ומה תדבר ומה תצדק ומה תשיב על עוונותיך אשר רבו מלמנות כל ימי היותך מראשיתך ועד אחריתך, מה ה' אלהיך שואל מעמך כי אם יראתך, מה ראית לעוות אורחותיך מה זאת עשית ותשכח אל מחוללך, ונהמת באחריתך, מה תצעק שוב מהר מחטאתיך, והוא רחום מבקש סליחתך, מה מצאת בו ח"ו עול כי רחקת מעליו והוא יושב לבטח אתך, אמרו לאלהים מה נורא מעשיך, מה רבו נפלאותיך וחסדיך עם בריותיך, כי ידוע מ"ט הרב מהרש"א ז"ל בפ"י למס' אבות על הא דתנינן בפ"ב ונאמן הוא בעל מלאכתך שישלם לך שכר פעולתך, עפ"י מה שידוע שע"י המצות שאדם עושה יהיה לו לבוש רוחני שמתלבש בו, ואז יכול לעמוד לפני הקב"ה להיות נהנה מזיו שכינתו, וזה נקרא חלוקא דרבנן וזהו תענוג עוה"ב. וא"כ היה ראוי שלא יהיה לו שכר אחר אלא המלבוש בלבד, כי דרך העולם ליתן שכר לפועל הכונה בית אחרים אבל אם בנה בית לעצמו מה שכר יתנו לו והאדם עושה מלבוש לעצמו והקדוש ב"ה נותן לו שכר המלבוש בפועל, וזהו שאמר שישלם לך שכר פעולתך שהוא המלבוש שלך שהוא פעולתך וצורך עצמך עש"ב. ועפ"י דבריו אלו נלע"ד שזהו שרמו אדוננו דוד באומרו מה רב טובך אשר צפנת ליראיך פעלת לחוסים בך נגד בני אדם, כלומר לא כמו דרך בני אדם שאם אדם בנה בית לעצמו שאין לו ממי לתבוע דוקא, אם בנה לאחרים יש לו לתבוע, אבל לגבי קב"ה שאפילו בנה האדם בית לעצמו או עשה מלבוש לעצמו אפ"ה קבע לו הקדוש ברוך הוא כאלו עשה לאחרים ונותן לו שכר בשביל שכנה בית לעצמו, וזהו שאמרו שאין לבריה אצל בוראה כלום, משום שכל המצות שעשה עשה בהם מלבושים לעצמו לעולם הבא, וכיצד יתכן לתבוע שכר עליהם, הא ודאי דמן הדין אין לו על בוראו כלום, אלא מדוב חסדיו קובע לו שכר עליהם אף עפ"י שעשאם לעצמו, ומזה י"ל דכל ביאת האדם לעולם הזה כדי שיתקן לבוש לעצמו כדי שיוכל לעמוד לפני ה' ולהיות נהנה מזיו אורו, דכל זמן שהיה ערום מבלי לבוש אינו יכול לעמוד לפני הקדוש ברוך הוא, וכמה נמשך לו בושה בעמדו ערום לפני מלך אפילו בשר ודם כל שכן מלך מלכי המלכים הקב"ה, אמנם על ידי ביאתו לעולם הזה מתקן לבוש ממצות שעושה, ואז

עומד בבגדים נאים וחמודים לפני המלך, שזהו כבודו של מלך שכל העומדים לפניו הם מלובשים בגדי פאר וכבוד, ובזה נתיישרה חקירת מרן הקדוש הידועה דמה הועילה ביאתו לאדם לעולם הזה ומה הרויח בה ועפ"י האמור אתי שפיר ונכון שהרויח הרבה וכאמור ודו"ק.

תם ונשלם שבח לאל בורא עולם

דרך חקיך

חידושי הלכות פסח

א שואלים בה' פסח וכו'. הנה לא נתבאר בדברי הש"ע אם הוא הדין בשאר יו"ט, ולישנא דברייתא נקט או דילמא דאזיל לשיטת מ"ש בב"י לחד תי' דדוקא פסח דהוה הלכות מרובות והנה על תי' זה כבר צווחו עליו כל חכמי לב מהירושלמי ומפ"ק דסוכה ופירש"י שם עש"ב. ולעד"נ ליישב דברי מרן ז"ל ואומר דודאי מודה מרן לכולהו הני רבנן דהא דתניא שואלין בהלכות פסח לאו דוקא פסח, אלא ה"ה שאר יו"ט ואין מי שיכחיש בזה, דכל תוך ל' יום שקודם החג איזה חג שיהיה אפילו חג הסוכות מקראי שואל כענין ומאותו היום ואילך חל עליו להכין סוכה אם רוצה לילך תוך ל' יום לחג וכן חל עליו חובת ביעור חמץ, והא דקאמר מרן יום או יומים היינו למדרש בפרקא לרבים דפסח דוקא משום שיש בו הלכות מרובות אבל שאר רגלים לא בעי בפרקא ל' יום, אבל לענין בית הוועד להיות שואל כענין פסח ושאר רגלים שוים דבתוך ל' יום הוי שואל כענין, וא"כ מוכרח מ"ש מרן שואלים בהלכות פסח לישנא דברייתא נקט ולא דוקא פסח. וכמ"ש הרב מגן אברהם ואגב יש להעיר על הר' פר"ח ז"ל שהביא מדברי התו' דמגילה לדחות דברי מרן להאי תי' שתי' דדוקא פסח וכו' ואיך לא השגיח שעפ"י דברי תוספות הללו נתיישר שפיר קושיא על הר"ן שהביא מרן ז"ל. ואיך שיהיה שהעלו האחרונים ז"ל שאזהרה מרובה וחיובא רמי על כל ת"ח העוסקים ולומדים בישיבה ועל כל מלמדי התלמידים לקבוע למודם ממוצאי פורים עד

הפסח וללמוד בה' פסח ובה' שאר חגים כדי להיות בקיאים בהם יפה, ולהיות מוכנים להשיב לשואלם דבר השייך למועד, ומכ"ש הלכות פסח שהרבה ספקות יולדו בו כי הן בעון שבזמן הזה בדורותינו נתמעטו הלבבות, והלואי שיספיק ל' יום ובלא"ה ראוי לכל ת"ח שלומדים בישיבה ראוי להם ללמוד בטור או"ח וביו"ד שהם הלכות מרובות לאין קץ ובכל רגע ובכל שעה ישאלו מהם דבר הנוגע לאיסור והיתר ובפרט מדיני שבת שהלכותיהם מרובים וק"ל.

ב אם עבר ובדק בליל י"ג לאור הנר וכיון לבער את החמץ כתב הפר"ח שנוטה דעת הש"ע שחייב לחזור ולבדוק ע"ש. ולע"ד דאין דבריו מוכרחים כי אדרבה י"ל דנוטה דעתו שלא לחזור ולבדוק דאל"כ הו"ל לאשמעינן יותר רבותא דאפי' שבדק בליל י"ג לאור הנר שצריך לחזור ולבדוק וכיון שלא נתברר דעת מרן בזה והיא פלוגתא בין האחרונים ז"ל וכמעט שרבו המקילים על המחמירים, ואפילו שיהיה מחלוקת שקול הא קי"ל בדרבנן לקולא דהבדיקה היא מדרבנן, וא"כ ודאי דאינו צריך לחזור ולבדוק ואף מי שרוצה להחמיר על עצמו לחזור ולבדוק לא יברך, דספק ברכות להקל והוי בכלל ברכה שאינה צריכה דאסורה, משום לא תשא ודו"ק.

ג אם בא אחד מהדרך יום ערב פסח אחר חצות יכול לגלח אפילו ע"י ספר ישראל וכן כל אלו שהתירו להם לגלח במועד מותר אפילו ע"י ספר ישראל, וכן תגלחת של קטן שנוהגים לעשותה בח"ה ועושים אותו היום שמחה מותר על ידי ספר ישראל, שאם יסתפר ע"י גוי ליכא כ"כ שמחה, א"נ משום דאין סימן טוב לקטן בתגלחת הראשונה ע"י גוי, וגם לכתחילה יכול להניחה לחול המועד כדי להרבות בשמחה כך מתבאר בדברי האחרונים ז"ל ועיי' בספר נחפה בכסף ח"ב הנדפס מחדש שהאריך בזה.

ד ערב פסח דקי"ל מחצות ואילך אסור במלאכה דוקא הוא עצמו אבל ע"י גוי מותר, דלא אמרינן אמירה לגוי שבות אלא דוקא בשבת וי"ט אבל לא ביום י"ד אחר חצות, ומזה נהגו להסתפר אחר חצות ע"י גוי אף שהמסתפר מסייע פורתא, ל"ק דבמלתא דרבנן מסייע אין בו ממש ותו דאינו עושה להשתכר והוי כמתקן עצמו לצורך המועד. הרדב"ז בחדשו תח"א סי' רמ"ג ע"ש.

ה אם חל יום י"ד בשבת מותר לעשות מלאכה ביום י"ג מחצות ואילך, ולא גזרינן משום דלא לייתי לטעות בשאר ימים לעשות מלאכה מחצות ואילך דברבנן לא גזרינן. כ"כ בס' נחפה בכסף ח"א בסי' ז' ע"ש.

ו המנהג באר"ץ יע"א דאף על גב דמחצות ואילך אסור במלאכה המשא ומתן בפרקמטיא עושים עד הערב ככל ימי ערב שבת ואין למחות בידם, דמדינא שרי. ויש

מקומות שמאחר חצות סוגרים החנויות ואין עושים שום משא ומתן והנח להם לישראל כל אחד לפי מקומו.

ז אם עבר ובדק ליל י"ד ושכח לברך ימתין למחר עד שעת השריפה ואז יברך. אחרונים ז"ל.

ח הנהגים לבדוק בנר של שמן יש ללמד עליהם זכות בית דוד א"ח סי' קנ"ו וכן פתילת צמר גפן דק ובלולה בשמן דינה כנר של שעווה כ"כ הרשב"ץ במאמר חמץ.

ט היה מלקט הפתיתים שנהגו להניח פתיתים בכל חדר וחדר וקודם שגמר הבדיקה הרגיש שחסר בכלי אחת מהפתיתים שקבץ אין צריך לחזור ולבדוק את כל החדרים אלא יבטל בלבו ודיו, שו"ת זרע אמתסי' מ"ט.

י הנשאר חמץ ביום י"ד שורפו וכו' וראוי לשורפו בלולב של הושענות וכה"ג כתב מהרי"ו שיש להסיק התנור שאופין בו מצה בלולב של הושענות, וכך היה נוהג מהרי"ל ז"ל ואינו אלא חסידות בעלמא ואפילו לכתחילה אין צריך לטרוח ולחזור עליהם.

יא אם בדק החמץ בליל י"ד ובטלו ומצא אחר הפסח חמץ בביתו שהניחו בשגגה ישראל מתירין אותו לו ולאחרים, אבל כשעבר במזיד ולא בדק ובטלו דוקא, אפילו המתירים מודים שאסור אחר הפסח אפילו לאחרים, עיין בס' בגדי ישע שנדפס מחדש מ"ש בזה, גם עיין בס' נודע ביהודה שכתב דאפילו בעלמא קי"ל דלא קנסו בנו אחריו הכא בחמץ קנסו בנו אחריו ע"ש מלתא בטעמא.

יב אם שכח לבטל ועבר זמן איסורו ואמרו הנשים אנחנו בדקינהו אינן נאמנות, כיון דהשתא חייב לבדוק מדאורייתא ובדיקת חמץ טורח גדול והנשים עצלניות, כ"כ הרב בגדי ישע הנז' והוא מדברי התוס' בפ"ק דפסחים, ולולי דמסתפינא אמינא דבזמן הזה עינינו הרואות דחמיר להו טובא איסור חמץ אפילו במשהו יותר מהאנשים והרבה טורחות בגופם ומזורזים כדי לבער כל דבר שיש בו שום נדנוד חמץ, ומתחלת חודש ניסן מתחילים לכבד הבתים ולנקות אותם מהחמץ, הייתי אומר אף דקי"ל דבשאר איסורים דאורייתא דבדבר שיש בו טרחא שאינם נאמנים חמץ שאני, דאין עצלניות בביעורו נאמנים, אלא משום דלא פלוג בגזרתם ודו"ק.

יג אם עשה שליח למכור לו החמץ והשליח מכר החמץ לגוי והחמץ היה סגור בתיבה והיא בתוך החדר סגור והמפתח מכרו השליח לגוי הקונה, אמנם מפתח התיבה עצמה שבה החמץ לא מסר לגוי יש להקל ושרי אחר הפסח. אחרונים ז"ל.

יך אם יוכל למכור חמצו למומר ישראל. הנה הרב ט"ז בסי' תמ"ח העלה לאיסור והרב בספר מקום שמואל בסי' ז' דחה דבריו וכתב שממכרו קיים ומקרי חמץ של גוי שעבר עליו הפסח ומותר אפילו באכילה ע"ש, וכיון דחמץ שעבר עליו הפסח אפילו של ישראל אינו אלא מדרבנן, א"כ ראוי לפסוק דמקל במלתא דרבנן ומכ"ש שהכא ראה הרב מקום שמואל לדברי הט"ז ודחאם, כנ"ל ברור.

טו כל שהניח החמץ במקום המופקר לכל אעפ"י שהמקום עצמו הוא רשותו, וכיון שהניחו במקום שכל הבא ליטול יבא ויטול שוב אינו עובר עליו אף שנשאר שם אחר איסורו.

טז הא דקי"ל דאסור לאכול מצה היוצא בה י"ח בפסח ביום י"ד, אם יכול לאוכלה מבושלת כיון דאינו יוצא בה י"ח כליל פסח אי הוי דינה כמצה עשירה. הנה הרב בית דוד א"ח סי' רמ"ז העלה לאסור דכיון דנתבשלה איך פקע מינה האיסור שהיה בה קודם ע"ש שהאריך בראיות על זה, והרואה יראה דאין בראיותיו כלום, דמה שהביא ראייה מ"יין נסך שאפילו נעשה חומץ שאסור דלא פקע איסורא שהיה בו קודם אין זו ראייה כלל, דהתם אין שום היתר לאיסורו אבל מצה זו לעת ערב משנכנס פסח מותר לאוכלה מבושלת אם רצה לאוכלה יש היתר לאיסורה, וא"כ לא דמי איסור יין לאיסור המצה. ועוד דשאני יין נסך שהחמירו בו משום חומרא דע"א משא"כ הכא דאינו אלא איסורא בעלמא מדרבנן, והם אמרו והם אמרו גם מה שהביא ראייה מהירושלמי אינה ראייה דדילמא דה"ט דהיה מתענה ולא רצה לאכול מצה מבושלת אף שמן הדין שרי משום שרבי היה מחמיר על עצמו טפי לכל יבא תקלה על ידו ח"ו מפני הרואים שבאים לטעון ולסבור שמותר לאכול מצה בע"פ דלאו כ"ע דינא גמירי, דאיכא הפרש בין מבושלת לשאינה מבושלת והראיה ששם מבואר מהירושלמי דמצה עשירה מותרת, וא"כ עדין קשה למה היה מתענה היה לו לאכול מצה עשירה אלא ודאי דה"ט שלא היה רוצה לאכול מצה עשירה משום שהיה מחמיר על עצמו שלא יבאו ללמוד ממנו ואינם מבחינים שהוא אוכל מצה עשירה, ומ"ש הרב"ד דטעם דלא היה אוכל מצה עשירה משום שלא היה רוצה לטרוח כ"כ לעשות מצה עשירה שצריכה הוצאה מרובה אין תי' זה כלום דאין עניות במקום עשירות, ואין לך עשיר גדול כרבינו הקדוש ואוכלי שלחנו היו רבים ואפילו צנון וחזרת מעולם לא פסקה משולחנו. ועוד דלפי שיטת הרב שגם הוא מודה שאם בשלוחה למצה ביום י"ג שמותר לאוכלה ביום י"ד אליבא דכ"ע, א"כ עדין קשה דלמה היה מתענה היה לו להכין מאתמול מיום י"ג, ולפי"ד הכל אתי שפיר דכל חששתו הוא משום מראית העין לכל ילמדו ממנו ואתו למכלה בלי בישול, גם מה שהביא ראייה ברורה מדברי מור"ם בסי' תע"א והרי פשיטא וכו' ע"ש לא ידענא מהיכן פשיטא ליה דאינו נפיק בה בלילה, ואדרבה מלשון מור"ם משמע דנפיק בה ידי חובתו שהרי כתב דלא מקרייא מצה עשירה באופן דליכא מכל

הני ראייה לאסור ואדרבה מדברי הרב פרי חדש מוכח דשרי שהביא משם הרא"ש ז"ל שמותר לאכול מתבשיל של חמש מיני דגן אפילו אחר שעה עשירית, ופירשו כל האחרונים כוונתו דהיינו מצה אפויה מבושלת, ומוכרח לפרש כונתו כן כדי שלא תקשי ליה ממה שהקשה הרב מהרח"א בס' מקראי קדש ע"ש. ולפי דעת הרב בית דוד איך התיר הרא"ש ז"ל אפי' משעה עשירית ולמעלה הא אפילו כל היום אסורה, אלא ודאי דס"ל להפר"ח אליבא דהרא"ש ז"ל דמצה מבושלת מותר. ושוב אח"כ הביא הרב גופיה דברי הרב חק יעקב שכתב להדיא בדעת מור"ם ז"ל דס"ל דמצה שנאפית דלא מקרייא עשירה ונפיק בה י"ח בפסח וכתב עליו דאין דבריו נראין, דא"כ היה לו להגיה וכו'. ולע"ד דגם זה אינו הכרח דמור"ם העתיק זה ממהרי"ו מלה במלה הכלל העולה דיש לסמוך המקילים דיש לאכול מצה אפויה מבושלת ביום ע"פ ובפרט כפי מה שסיים הרב חק יעקב וכתב שכן הסכמת האחרונים להקל.

יך אם מותר להפקיר החמץ קודם זמן איסורו ולחזור ולזכות בו אחר הפסח. העלה הרדב"ז דלא דמי לאיסור שביעית דהוא איסור קל לחמץ דאיסורא חמיר דאסור בכל השנה וענשו כרת בכזית ואסור בכל יראה ובהנאה ואם הקלו בשביעית לא נקל בחמץ, וכ"ש שאין דרך להפקר זה דבשלמא פירות שביעית שמפקיר וחוזר בו מיד וזוכה בו אבל חמץ בפסח צריך להניחו במקום הפקר כל ימי הפסח ואם יסגור הדלת עליו א"כ לא הוי הפקר אע"ג דיכול להניחו במקום דליכא גוים או בחצר שאינה משומרת מ"מ אין להתיר זה בפני ע"ה שיבאו לידי איסור חמץ שהרי אין מפקירין אותו לגמרי ואין מוציאין אותו מלבם, וכ"ש שלא ראיתי מאחד מכל הפוסקים שאנו סומכים עליהם שכתב היתר זה לפיכך אין אני סומך על היתר זה עכ"ל, מדבריו למדנו שהלכה ואין מורין כן והיינו לכתחילה אבל בדיעבד עבר האדם ועשה כן ובא אחר הפסח לשאול אם יוכל לחזור ולזכות בו כיון דלאחר הפסח לא הוי אלא מדרבנן וקיל משביעית שהיא דאורייתא מותר לחזור ולזכות בו כנלע"ד ודו"ק.

יך ראובן שאצר תבואה תחת הקרקע וביום ע"פ בקר התבואה ומצאה שרויה במים ולא היה לו שהות למוכרה לגוי והניחה עד לאחר הפסח כתב הרשב"ץ סי' קצ"ט אם לא נתבקעה מותר לאוכלה אחר הפסח ואם נתבקעה אסור לאוכלה ומותר למוכרה לגוי דאינו אסור בהנאה אלא מטעם קנס משום שעבר וכו' וזה אין לנו לקונסו דמה היה לו לעשות אנוס הוא וכבר בטל ובטול מהני אפילו לחמץ ידוע עכ"ל ע"ש. ולכאורה קשה דא"כ מה"ט יהיה מותר אפילו באכילה וע"ק דאפילו לפי דעתו למה אסרו באכילה ולמה לא התיר באכילה ע"י שיכול לבטלו ברוב לכתחילה וכמ"ש הרדב"ז בח"ג סי' תקפ"ט דכל דבר שהוא איסורו מדרבנן מותר לבטלו ברוב לכתחילה וצ"ע.

יט גולן שגזל חמץ לפני הפסח ועבר הפסח ואמר לנגזל הרי שלך לפניך שרי בהנאה לנגזל דלא עבר עליו בכל יראה, אחרונים ז"ל.

כ אם יש לו רחיים שטוחן בו כל השנה חייב לבערו ואם לאו עובר עליו. הרדב"ז ח"ד סי' תקפ"ט ע"ש והיינו בדלית תקון בנקור.

כא טחן בעל הריחיים חטים של ישראל ואחר הפסח כשהביאו אז אמר לו שלתת החטים קודם הטחינה מותר משום ס"ס. חינוך בית יהודה.

כב חמץ שישראל וגוי שותפים וחלקו אחר הפסח אף על פי שישראל לא מכר חלקו לגוי קודם החמץ שהגיע לחלקו של ישראל מותר. שאגת אריה סי' פ"ט.

כג אם יש לו חמץ בספינה או בעיר אחרת יכול להפקירו בפני ג' ולחזור ולזכות בו אחר הפסח. מגלת ספר דקנ"ז.

כד חמאה שבשלוה בכלי חמץ קודם הפסח ולהסיר הזוהמא שמין מעט קמח א' ממאתים ונשאר בשולי הקדרה שאינו עובר הקמח במסנת ומסננים החמאה ולא נשאר בה מהקמח כלל חמאה זו מותרת. שו"ת יכין ובעז ח"ב סי' כ"ב.

כה החמאה שאנו אוכלים אותה כל השנה ולוקחים אותה מהגוי כל השנה אפילו בפסח מותר ליקח ממנו אם מפני הכלים הרי קי"ל דסתם כלי גוים אינם בני יומן ואם מפני התערובת הרי אנו רואים בעינינו שאין בו תערובת חמץ כלל. הרשב"ץ סי' רנ"ח.

כו גבינה שהעמידוה בקיבה שהיתה מלוחה בכלי ידיע בן יומו דבלוע מן החמץ אסור לאוכלה בפסח אבל להשהותה מותר, ואם אין ידוע אם הוא בן יומו אז מותרת אפילו באכילה דסתם כלים אמרינן דאינם ב"י אפילו לענין איסור חמץ דשרי מטעם דהוי נותן טעם לפגם דאפילו בפסח שרי. מרן ורוב הפוסקים ז"ל.

כז בזמן הדבר ב"מ לתפ"ץ שעושים הסגר פה אר"ץ מיום ע"פ עד כלות ימי הדבר יכולין לטחון ולהכין לאתר הפסח בעבור ההסגר בריחים של חמץ דלא מקרי אז מבטל איסור לכתחילה דעכשיו הוא היתר בהיתר ואפילו מאן דפליג מודה בנ"ד דהוי שעת הדחק.

כח אם היה הארגז מלא חטים ונפל עליו מים מהקערה וירדו על החטים קודם הפסח ולא היה שם מים כדי להשרות כל החטים ואפי' עשיריתם וגם שלא נשהו זמן רב אם יש בתיבה בשוליה סדקים שהמים נזלים שם ולא יתקבצו כדי שיהיו החטים נשרים מותרים וחטים העליונים ודאי מותרים ואותם שבשפולי הארגז אם לא יש לחוש

שנתקבצו שם המים ולא יצאו דרך סדקים של התיבה כההיא שהביא משם האגור וכו' והשאר מותר להשהותם בפסח. מהריט"ץ סי' ס"ה.

כט ישראל שהלוה חמץ לגוי קודם הפסח ושלם לו אחר הפסח חמץ אעפ"י שחמץ שהלוהו היה בעיניה בשעת איסורו ובכל ימי הפסח הואיל ואינו מחזיר לו חמץ הראשון שהלוהו אלא חמץ אחר שרי ואין כאן חליפי חמץ דכבר קם ברשותיה דגוי. אחרונים ז"ל.

ל מותר להשכיר ביתו לגוי ובלבד שלא יהא יושב ומשמר ואם עבר ושמר שכרו מותר. כ"כ מהריק"ש ז"ל.

לא הקונה מגוי שיש לו חק ככרות לחם כו"כ בשבוע כיון דאינו נותן ליהודי הקונה אלא ככרות צריך להתנות מעיקרא בשעת הקנין דבשבוע של פסח יתן לו קמח או מעות אבל בהתנה אחר הקנין קודם פסח לתוד לא מהני תנאי. אחרונים ז"ל.

לב ישראל שנתן לגוי בהמותיו לגדלם ויחלוק עמו בוולדות והגוי מאכילם חמץ בפסח אם הגוי קבל עליו לזונם דהשתא הגוי עושה להנאת עצמו מותר והה"נ אם השכיר לגוי בהמתו בח"ה ומתנה שיהיו מזונותיה עליו מותר וההיא דסי' תס"ז מיירי דישראל רוצה לשלם לגוי והדבר ברור דאם מאמצע השנה הבהמות אצל הגוי לגדלם ככל ענין מותר אפילו אין הגוי חייב במזונותיהם דלא אסר בש"ע אלא בנותנם לו לימי הפסח להאכילם ולא בנותנם לו באמצע השנה וגם אם אינו נותנם לו כדי להאכילם אלא כדי לגדלם אז אפילו בשכירות יש להתיר מהני טעמי כ"כ שם הרב מטה יהודה עש"ב.

לג חמץ של נכרי בביתו של ישראל דקי"ל דצריך מחיצה וכו'. י"א דסגי ג"כ ביחד לו בית וי"א דתרתיה בעינן, ונראה דכיון דכל זה הוא משום גזרה שגזרו רבנן שמא ישכח סגי בא'.

לד אם מותר להלוות מן הגוי על חמצו ומשכנו בידו ואמר ליה מעכשיו וכו' והגיע הזמן ולא פרעו הב"ח אוסר והפר"ח והאחרונים מתירין היכא שדעתו לפדותו לאחר הפסח.

לה נפל חמץ לבור רק שאין בו מים אעפ"י שהוא כמבוער בעי בטול אבל אם יש בו מים אפילו בטול לא בעי.

לו אם היו לו חטים מחומצים בבור ומלא הבור חטים כשרים כיון שהוא קודם ל' יום אין צריך לפנות ומכ"ש שאם נתגלה לו אחר שנתמלא הבור שיש חטים מחומצים בבור.

לז חטים מבוקעים שנתייבשו ונתערבו בכירים של חטים אם אכל מן התבואה מקודם הפסח עד הפסח הוי ס"ס ושרי למיכל מנייהו אפילו בפסח או מצי למשקל במינייהו וישליך לים ואין כאן משום מבטל איסור לכתחלה דאכתי לא חל הפסח, כ"כ המג"א משם הב"ח, והפר"ח נחלק עליו ואסור אפילו בשהייה, והרב בגדי ישע דחה דברי הפר"ח, והא ודאי כיון דמדדי דרבנן הוא וגם הפר"ח הוי יחיד לגבי הני ולהם אנו שומעים.

לח אם בתוך ל' יום דקי"ל דאם הלך ולא בדק שחייב לחזור ולבדוק או ימנה שליח הני מילי כשיש חמץ בודאי אבל אם ספק אין צריך לטרוח אלא מבטלו בלבו ודיו ודלא כהחולקין.

טל הא דקי"ל דחמץ שעבר עליו הפסח דאסור בהנאה לו ולאחרים אם מותר להריח בו כשהוא חם אי הוי זה בכלל הנאה. הנה מבואר מתוך דברי האסור וההיתר שהביא בשיירי כנה"ג בסי' תמ"ח דהוי בכלל איסור הנאה עש"ב. וכן מוכח מדברי הכלבו שהביא בב"י בסי' רצ"ז שכתב שהמריח בפת חם מברך עליו בורא מיני בשמים, וכ"כ באבודרהם ובא"ח, וכן שמעתי מרבותי עכ"ל. הרי דכולם פה אחד אמרו דשפיר הוי הנאה למריח פת חם והצריכו ברכה להנאה זו וא"כ ודאי לכל הני רבוותא דאסור מדינא להריח בו בין בפסח בין לאחר הפסח ואף שהב"י סיים וכתב שלבי נקפי לברך עליו כלל וכו' הא ודאי לא כתב כן אלא משום ספק ברכה לבטלה שעובר על בל תשא ואפ"ה לא נחלק עליהם בב"י וממילא ג"כ לענין להריח בו בפסח מודה מרן להו דאסור. ומעתה לפי כל זה קשיא לי על הפר"ח במ"ש ב"ד בסי' ק"ח דבכל איסורי הנאה אם היו דברים שהיו עיקרם לאכילה מותר להריח בהם ואין איסור אלא בדברים שעשויים להריח בהם וזה הפך כל הני רבוותא שהבאנו ואולי יש לדחות דדוקא לענין ברכה הוה הנאה כדי לברך כדי שלא יהיה נהנה מהעולם הזה בלא ברכה או דס"ל כסברת הב"י שם אבל לענין איסורא אפילו שנהנה לא אסרה עליו התורה ההנאה הזאת אלא דוקא בדברים העשויים להריח אבל מה יענה בדברי האיסור וההיתר שהם כנגדו ולא נרגש מהם וכבר הרב פרי תאר השיגו שם על זה ודחה דבריו ע"ש. ואם כן אין להקל כהפר"ח ז"ל אפילו בדבר שאסור מדרבנן כגון חמץ שעבר עליו הפסח שאינו אסור אלא מדרבנן דהא דאמרינן ספיקא דרבנן לקולא היינו כשהספק שקול לא כשרבו המתמירים על המקילין, ובלא"ה אליבא דמרן בב"י דלא יריח בפת חם אפילו כל השנה דלא להכניס בספק ברכה שאינה צריכה ודו"ק.

מז אם בית ריחים של ישראל והבהמות לישראל אסור לטחון בהם חמץ בפסח אפילו לשכירים גוים לצורך עצמם. כ"כ הרדב"ז והפר"ח כתב עליו דאם בשכר פשיטא

דאסור דקא משתכר באיסורי הנאה ואם בחנם למאי ניחוש לה ואין שום איסור בדבר ע"ש.

מא אם הניחו בתוך החטים הכשרים לוח בורית שהוא עשוי משמן ומים כידוע כדי שלא להתליע החטים אין לחוש שמא נכנסו מלחלוחית של הבורית בחטים כ"ש אם הוא יבש ואינו בן שנתו דאין לחוש כלל משום דיש כאן כמה ספיקי ומותר אפילו לכתחילה ואם הוא בן שנתו בדיעבד מותר. כ"כ בס' נחפה בכסף ח"ב ע"ש.

מב ראובן ששלח מעות לשמעון לשלוח לו בהם סחורות והלך שמעון וקנה חמץ כמה חדשים קודם הפסח ושלחם בספינה לשמעון ולא הגיעה הספינה עד לאחר הפסח מותר באכילה כיון שלא היה ידוע ליה כלל. כ"כ בשו"ת דברי יוסף ע"ש.

מג אם רקד הקמח בנפה של כל השנה מותר בדיעבד אליבא כמאן דלית ליה סברת חוזר וניעור ודלא כמאן דאסר לאפוקי ממנו לכתחילה בפסח ויכול לעשות מקמח זה תבשיל דכיון דנתבטל קודם הפסח הו"ל היתר גמור. עיין בשו"ת גו"ר א"ח ובשו"ת פרח שושן.

מד חטים שבררו אותם לפסח ומצאו בהם ה' או ו' גרעיני מלח מותרים חטים הללו לאוכלם בפסח דאיכא ספיקי טובא. כ"כ הרב נחפה בכסף ח"ב ע"ש.

מה אחר שלש העיסה ואפאה בפסח ומצא במים שלנו שלש מהם חטים. ראיתי בתשו' מהר"ם שנדפס מחדש דהמצה כשרה והמים ישפכו שלא ללוש בהם עוד.

מו אם אפה מצות קודם פסח ברחת שנשתמשו בה חמץ מותרים אותם מצות בפסח. שו"ת דרכי נועם סי' ה' ועיין בס' בית דוד סי' ר"ג ור"ד ור"ה באורך.

מז חתיכת עיסה יבשה שנמצאת בשעת עריכת העסה אותה עסה אסורה ושאר הקמח מותר דאמרינן כאן היה וכו' ודמי לדין חטה בקועה שנמצאת בעסה שאנו אוסרים אותה העסה והשאר מותר, וכתב בס' נחפה בכסף ח"ב כדי לצאת ידי חובת הב"ח עשינו שירקדו קמח הנשאר ולא מצינו שום ריעותא או מותר אליבא דהב"ח ואפילו נמצא בקמח עצמו יש מתירין בדאיכא ספיקא אליבא דמ"ד אינו חו"נ דלא כדברי הכנה"ג וכבר השיגו הרב בית דוד שם והדין עמו ועכ"פ מידי פלוגתא לא נפקא וכיון דיש לתלות בזה הנדון ולומר כאן נמצא וכאן היה אפילו הרב כנה"ג מודה ששאר הקמח מותר כ"ש בשעת הדחק ובהפסד מרובה.

מח שק שניקבוהו עכברים והוציאו כל הקמח שהיה עד למטה מהנקב והנשאר בדקו אותו ולא מצאו בו שום ריעותא מצואת העכבר הסכימו האחרונים להתיר אפילו

שלא בשעת הדחק.

מט הא דקי"ל דאם נמצאת חטה אחת בתרנגולת דיכול למוכרה לאו דוקא חטה אחת אלא אפילו הרבה שאין ששים בתרנגולת ובקדרה כנגדה מותר למכור התרנגולת דאכתי איכא טעמא דאינה נמכרת ביותר בשביל בליעת החמץ. כ"כ האחרונים ז"ל.

נ שכר היוצא מהצמוקים השרויים במים כתב הפר"ח דצריך שמור במים וכ"כ מהריק"ש א"ח סי' תס"ג דלא מקרי מים עם פירות שממהרים להחמיץ אלא דינו כמים שצריך שמירה כלש במים ולפ"ז אם לש בשכר הזה ושהה יותר מהשיעור אסור לאוכלו בפסח ואם לשהותו אסור. עיין בשו"ת דרכי נועם סי' ז' באורך.

נא אם שרה צמוקים קודם פסח זמן רב ובתוך פסח הוציא מים שרופים וראה חטים בקועים מחלוקת בין האחרונים אם מותר להשהותו לאחר הפסח הא ודאי כיון דהוי איסורא דרבנן אזלינן לקולא כ"ש אם יש לו הפסד מרובה במכירתו. עיין בשו"ת מהריט"ץ ובפר"ח ז"ל.

נב אם עבר ולא רקד הקמח ועשאו מצה מדברי המג"א מוכח דשרי בדיעבד והרב חק יעקב כתב עליו דאפשר לאסור כל העסה כי הדבר ידוע כל שלא רקד את הקמח מצויות שברי חטים כאשר באו כמה פעמים מעשה לידנו והרב בגדי ישע ג"כ כתב בפשי' לאסור אפילו בדיעבד, והנה מ"ש הח"י כי הדבר ידוע וכו' אנתנו פה אר"ץ עינינו הרואות דקמח שלנו שטוחנים ברחיים של מים על הרוב אין מצוי בו שום חטים לא שלמים ולא שבורים כי אם סובין דוקא א"כ יש להקל ולסמוך על המג"א בשעת הדחק.

נג מים שרופים שהוציאו קודם הפסח והמנהג הוא לדבק הכלי בעסה ואפר הרב בית יהודה אסרו דליכא למימר דבטל ברוב כיון שיוצא טפה אחר טפה ע"ש ודבריו תמוהים דהא איהו גופיה כתב בספר מטה יהודה דבכל מקום האפר פוגם וא"כ הרי קי"ל דנותן טעם לפגם אפילו בפסח מותר. שוב הראוני בכ"י של הר' מהר"ש דוויך ז"ל שהשכר מותר מה"ט שכתבנו דהוי נט"ל וא"כ ודאי דהנח להם לישראל במנהגם ששותין אותו אפילו בפסח ולית דימחי בידיהו ולפי ה"ט דאפילו לחזור וניעור אם בררו הצמוקים מהחטים מותר כי ידוע דמסתמא ימצא ויראה חטים בצמוקים.

נד אם נמצא בסדין שהיו מונחים שם המצות האפיות חלת בצק אחד ולא נודע באיזה מהם נגע דהכל מותרים דהו"ל יבש ביבש דקי"ל דחד בתרי בטיל ולפי מה שכתבתי לעיל מותרים אפי' לחזור וניעור ע"י שיאכל מהם קודם הפסח דלא אמרינן חוזר וניעור אלא בודאי חמץ לא כשיש ספיקא בני"ד וכל בדרבנן תלינן להקל וכל זה בידוע שנגע הבצק במצות ואין ידוע באיזה מהם נגע אבל אם יש ספק מעיקרא אם נגע הבצק במצות או לאו כגון שהסדין גדול ורחב ואפשר שהבצק נפל אחר שנתקררו

המצות אז יש לחו"נ מבלי תקון שהצרכנו שיאכל מהם קודם הפסח שלא אמרו חו"נ אפילו בטעמו ולא בממשו דוקא כשיש טעם בודאי אבל לא מספק והבו שלא להוסיף עליו דהא איכא מ"ד דבטעמו ולא ממשו לא אמרינן חוזר וניעור. כך מתבאר מדברי הפוסקים ז"ל.

נה אחר שעשו המצה כמה בעלי בתים מצאו בדופני הנפה בצק דבוק בחוזק שלא נקלף כי אם ע"י סכין בא מעשה לפני הרדב"ז והתיר אפילו לחו"נ משום דאחזוקי באיסורא לא מחזיקנן ותו דהוי ספיקא בדרכנן ואזלינן לקולא ע"ש בחלק ה' ד"ז.

נו אע"ג דקי"ל דהאידינא לא בקיאים בחליטה הני מילי לכתחילה אבל בדיעבד מנ"ל לאסור ועוד דהני מילי להתיר הדבר הוחלט מעצמו אבל לאסור תערוכתו בכל שהוא זה לא שמענו. כ"כ הרדב"ז בסי' רמ"ב.

נז אם לש במי פירות עם מים דקי"ל דיאפה מיד אם שהה כשיעור אם לש במים לבד אסורים ונראה לע"ד דהיינו דוקא שערב מים כשיעור שאינו מתבטל ברוב אבל מעט מים שמתבטל ברוב בזה איכא מחלוקת בין האחרונים ז"ל וכבר כתבנו בדרכנן אזלינן לקולא ועוד דאיכא ס"ס ספק אם הלכתא כמ"ד דמי פירות עם מים שדינם כדין לש במים לבד או כמ"ד דמהרים להחמיץ ואת"ל כמ"ד דמהרין שמא הלכתא כמ"ד דכשהמים מועטים בטילי ברובא ומדברי הש"ע שכתב וכבר נתבטלו בלישה ליכא הכרע משום שאפשר משום שהם מועטים וכמו שהבין מדבריו הרב מ"ץ באופן דאזלינן לקולא בנדון זה.

נח שמן שומשמין הנוהג כס' חו"נ אסור לאוכלו בפסח ודלא כמ"ש בספר ברכת אליהו שהעלה להתירו אפילו לחו"נ כבר ידוע שס' מרן ז"ל בכמה מקומות דמאן דס"ל חוזר וניעור אפילו בטעמו ולא בממשו וגם אני זוכר בימי חרפי שמהרש"ל ז"ל הכריז ברבים ששמן שומשמין אסור למי שנוהג חוזר וניעור ולא תציתו להחכם המתירו כי החכם הנז' היה בזמנו וכבר נהגו כל עדת בני ישראל הנוהגים חו"נ שלא לאכלו אבל ודאי מותר להשהותו ודלא כמי שאסרו אפילו בשהייה וזה ברור.

נט הנה ידוע מה שנסתפק הרב שער אפרים בסי' ה' על מעשה שהיה בתוך הפסח שהביא העורב כף אחת מלוכלך בשומן ונפל הכף לתוך הקדירה של תבשיל אם יש לאסור כל הקדירה מחמת איסור חמץ שהוא במשהו כי אותו הכף שמא של חמץ הוא וכו' ע"ש. ולפי דעתי דלא נאסר כל מה שיש בקדרה מטעם ס"ס דשמא מעיקרא לא בלע הכף מחמץ ואת"ל שבלע מחמץ שמא לא היה הכף בן יומו והוי נט"ל דשרי אפילו בפסח דעיקר איסור משהו מדרכנן ואפילו למ"ד דנותן טעם לפגם בפסח אסור

היינו בדאיכא חשש איסור בודאי לא בספק וא"כ בודאי שאין לאסור התבשיל שבקדרה ומכ"ש דאיכא הפסד מרובה כנלע"ד ודו"ק.

ס למאן דאית ליה נותן טעם לפגם אסור בפסח אם נתערב קודם הפסח ובטל ברוב איכא מאן דס"ל דבכה"ג לא אמרינן חוזר וניעור אפילו לסברת החו"נ ואיכא מאן דס"ל דגם בזה אמרינן חו"נ, ונראה שכן דעת מרן בסי' תמ"ז, אמנם עדין יש להתיר מכח ס"ס ספק אם הלכתא כמ"ד דחו"נ או כמ"ד דאינו חו"נ ואת"ל כמ"ד חו"נ שמא הלכתא כמ"ד דנט"ל אפילו בפסח שרי ואת"ל כמ"ד אסור שמא הלכתא כמאן דאמר דאם נט"ל ונתבשל קודם הפסח דאינו חו"נ וא"כ הרי לך שלשה ספיקי בדרבנן שהוא לקולא אפילו למ"ד נט"ל אסור בפסח וזה ברור.

סא אווזות פטומות שנשחטו כדי לעשות מהן שומן לצורך הפסח והוריקו השומן לקדרה ונקרש ואח"כ נטלו מהשומן בכף כמה פעמים ומצאו חטה בתוך הקדרה העלה הרב מ"ץ בסי' קכ"ב דמותר שומן הנשאר והפר"ח הסכים עמו וכתב דדוקא שאין החטה בקועה. עיין בסי' תמ"ז שהאריך הרבה.

סב אם היו אוכלים ובעודם אוכלים מצאו חטה בקועה במפה שבשלחן ולא ידעו מהיכן באה החטה אם מתבשיל או מקודם היתה במפה מותר התבשיל אפילו ביום ראשון. שו"ת בית יהודה.

סג אחד היה אוכל חתיכת מצה עם התבשיל וכשהיה לועס הרגיש שיש חטה ותכף הוציא המאכל מפיו ומצא חטה ולא ידע אם החטה מהתבשיל או היתה במצה אם יודע חלק המצה שאכל ממנו חותך ממנה מעט כדי קליפה והתבשיל מותר דתלינן להקל במידי דרבנן. כ"כ האחרונים ז"ל.

סד אם נתערב חמץ במשהו דקי"ל דאסור בהנאה יש להורות דיש לו פדיון דלא כמור"ם ז"ל דרבו המקילים על המחמירים ומכ"ש דבמלתא דאיסורא מדרבנן. בית דוד סי' קע"ו. אך נסתפק שם דאם נתערב בפסח מס' אי עבדינן כמ"ד דיש לו פדיון דמדסתם הש"ע ולא הביא הא דיש לו פדיון נראה דסבר דאין לו פדיון אעפ"י שבסי' תס"ז הביא על חטה שנמצאה בתרנגולת שמותר למוכרה דאינה נמכרת ביוקר דמשמע דכיון שאינו נהנה מותר י"ל דשאני התם שאינו נהנה כלל דאין בה הנאה מעיקרא אבל הכא דאית בה הנאה ומשליכה לחוץ אפשר דלא מהני עכ"ל. וכיון דאין דעת מרן מבוררת בזה א"כ גם בזה אזלינן לקולא דרבו המקילים על המחמירים כמבואר בדברי הפר"ח שדחה דברי מור"ם וכתב דהכי נקטינן ואע"ג דהבית דוד כתב דלדעת מרן לא מהני פדיון מדלא הביא כש"ע וכו' אחרי המחילה אי מהא לא אריא די"ל דסמך אמ"ש בב"י כי הרבה חידושים שהביא בב"י ובש"ע השמיטם שדרכו על

הרוב שמעתיק לשון הרמב"ם והטור דוקא ומכ"ש שיש לנו לומר שסמך על מ"ש בסי' תס"ז וכיון דיש מקום לכאן ולכאן א"כ אין דעת מרן מבוררת בזה ושפיר אזלינן במלתא דרבנן לקולא וכדכתי' כנלע"ד וק"ל.

סה אע"ג דקי"ל בשאר איסורים דריחא לאו מלתא לאסור שאר התבשילין מ"מ בחמץ בפסח דהוא במשהו אף המרדכי אוסר. כך הסכימו האחרונים ז"ל.

סו כלי חמץ שנתערב בכלים של פסח הסכמת האחרונים דאין לו בטול והיכא דאין לו כלים אחרים יכול לסמוך על המתירים ועיין בס' שלחן גבוה בסי' תמ"ז.

סז הא דפסק בש"ע דהמוצא חמץ ביו"ט דכופה עליו כלי היינו אפילו לא בטלו ולאפוקי מדעת הר"ן שכתב דאם לא בטלו יכול לשורפו מתוך שהותרה הבערה וכו' דלא קי"ל הכי אלא כדעת הרמב"ם כמו שהבין ממנו הרב המגיד וכ"כ הפר"ח והביא לשון הירושלמי ופי' כוונתו עש"ב. והרב בגדי ישע כתב עליו לא ידעתי מנ"ל גם מ"ש דאסור לשורפו גם מערב יו"ט וכו' כד ניים ושכיב אמרה שהרי הירושלמי קאי על הפסח שאינו נאכל עד הלילה ואיך ישרוף הנותר מעי"ט גם הח"י הביא משם הרשב"א דאסור ולא ידעתי למה עכ"ל. ודבריו אינם מובנים לי דודאי כוונת הפר"ח לומר דכיון דילפינן חמץ מנותר דבעי שריפה וא"כ כי היכי דבנותר של שאר קדשים אינו יכול להדליקם מעי"ט כדי שיהיה הולך ודולק ביו"ט ה"נ חמץ אינו יכול לשרפו מעי"ט כדי שיהיה הולך ודולק ביו"ט והתימא עליו שכתב על דברי הרשב"א שלא ידע טעמו שבודאי שטעמו ונימוקו עמו וכדכתיבנא ודו"ק.

סח עיין בהמג"א בסי' תמ"ז שכתב וז"ל ויש חולקים וכו' ולפי מש"ל צריך לאוכלו קודם הפסח ע"ש. והרב בגדי ישע דחה דבריו בטוב טעם ודעת והעלה דיכול להשהותו לאחר הפסח אף לכתחילה ע"ש.

סט אם נתן מעט מלח בעסה של מצה יש להתיר בדיעבד ואפילו ללילה הראשונה כך הסכימו אחרונים ז"ל, אך אמנם מה שהתיר הפר"ח בסי' תס"א דיכולים לעשות סופגנים ממצה אפויה ולא חיישינן למראית העין שיבואו לטעות מקמח ע"ש כל האחרונים שבאו אחריו נחלקו עליו והסכימו וחששו למראית העין, עיין עליהם.

ע ראיתי לאחד מהאחרונים ז"ל שכתב דמה שאסרו הפוסקים חליטה ברותחין לאו דוקא מים אלא ה"ה יין ושמן נמי רותחים אסור לחלוט כדי שלא לבא לחלק בין רותחים דמים ליין ושמן עי"ע ולא ידעתי טעמו דאיהי גופה שלא לחלוט משום גזרה שלא יחלוט כראוי ואנן ניקום ונגזור גזרה לגזרה.

עא הא דקי"ל דמצה השרויה במים יוצא בה ידי חובתו לאו דוקא מים אלא ה"ה אם שראה בתבשיל שאין היד סולדת בו אבל אם שראה בתבשיל שהיד סולדת בו לכ"ע הוי בכלל מבושל ואינו יוצא בו י"ח, וכן אם שראה ביין יוצא בה י"ח דלא מקרית נכלל מצה עשירה. כ"כ אחרונים ז"ל.

עב משקה פירות שהם חמוצים מעיקרא אינם בכלל מי פירות שאינם מחמיצים ומחמיצים. כן כתבו האחרונים בשם הראב"ד ז"ל.

עג חלב לא חשיב מי פירות לענין שאם הניחו העיסה בלי עסק אלא מחמיץ וצריך שמור וכ"ש אם יש בו מים. אחרונים ז"ל.

עד צריך לבדוק המלח והתבלין והפלפלין מחטים המלוחלחים דאם נמצאו במלח תו לא מהני כשיסיר אותם חטים דכבר חטים הללו יהי טעמו בהו ואם יתנם בתבשיל מחמיצים התבשיל דחמץ בפסח במשהו אפילו בטעמו ולא בממשו וזהו דוקא למי שנוהג חו"נ. כ"כ האחרונים ז"ל.

עה לדעת הש"ע נראה דאסור לבשל בין קמח קלי בין קמח קליות דקמח קלי מחלף בקמח קליות ומ"מ בדיעבד אין לאסור לא קמח קלי ולא קמח קליות. כ"כ האחרונים ז"ל.

עו נפלו מים על דגן ולקחם מיד ונגבם תוך התנור אין לחוש כיון שלא נחו ואם נפלו החטים במים בפסח ולא שהו שיעור מיל מותר למכרם לגוי אבל לאוכלם אסור. כן כתבו אחרונים ז"ל.

עז יין לבן שנשתנה מראיתו ויודעים לתקנו שיחזור למראיתו ע"י שמימים לתוכו חלב חטה אסור לתקנו בכך ואסור אפילו בדיעבד אף שנתבטל קודם הפסח. כ"כ הרב צמח צדק והמג"א והפר"ח דחו דבריו ואמרו שחששא זו רחוקה ומותר לשתותו בפסח לסברת מי שאינו חו"נ ובודאי בדברבנן אזלינן לקולא ומותר לשתות בפסח אם אין לו יין אחר.

עח חטה שנמצאת אצל התרנגולת בקערה ולא בתרנגולת מותר דהוי ס"ס שמא נתעכלה ואת"ל שלא נתעכלה דילמא השתא נפלה בקערה ומעולם לא היתה בתרנגולת כ"כ הלבוש ז"ל.

עט עסה שהיו לשיין ועורכין לפסח ומצאו בה חתיכת פת בתוך הבצק ירקדו קמח הנשאר ואם ראו שלא היה בו שום דבר, המצות שנעשו מקודם מותרים וגם שאר הקמח מותר, דאחזוקי איסורא לא מחזקינן ואמרינן כאן נמצא וכאן היה אכן אותה הבצק עצמה אסורה משום חשש פירורים שנתפררו מן הפת ע"י לישה. אחרונים ז"ל.

חכמה הלכות פסח ומוסר ערה

פ אם השליך גוי פת בתבשיל במזיד ותכף ומיד סלקה הישראל העלה הרב בית יהודה בסי' ל"ו לאסור התבשיל, ולי נראה דבשעת הדחק יש להתיר דהוי ספיקא במידי דרבנן וכ"ש אם אירע זה ביו"ט אחרון של פסח דהוי תרי דרבנן.

פא אפילו למאן דאית ליה דנותן טעם לפגם בפסח אסור היינו בחמץ גמור אבל בחמץ נוקשה ומשהו לכ"ע נט"ל מותר אפילו בפסח.

פב הא דקי"ל דשני חצאי זתים בכלי דהכלי מצרפם היינו בבצק אבל כפת אין הכלי מצרפם משום דלא חשיבי וממילא בטלי ואם היו מחוברים בכלי אחשביניהו ולא בטלי והכלי מצרפם. אחרונים ז"ל.

פג חרדל אינו חד כ"כ למהר להחמיץ כשאר דברים החריפים שתכף מחמצים וא"א ליזהר משמור דידהו לא כן החרדל שיוכל ליזהר משמור דידהו. אחרונים ז"ל.

פד מלוגמא או רטייה שעשאה גוי בפסח מותר להניחה על המכה בפסח, ואפילו שלא במקום סכנה משום דהוי של גוי, ולא ניחא ליה. דליקני וליכא בה כזית, וגם הוא שלא כדרך הנאתו אבל אם איכא כזית אינו שרי אלא היכא דאיכא ספק סכנה, וה"ה אם ישראל עשה המלוגמא קודם הפסח והיא שלו דשרי דכבר נתבטל קודם הפסח. אחרונים ז"ל.

פה לספק חמץ מהני סינון אבל לא לודאי חמץ ובשר יבש שמזיע בימות הגשמים אותה זיעה מחמצת וכן חטים תלושים שנפל עליהם טל אסורים. אבל קמח שנתלחלח מצואת התרנגולים ירקדנו ושרי. אחרונים ז"ל.

פו אין היתר במים שבכור שנפלו בהם חטים בפסח כמה שיערה ארצה כשיעור המים המחומצים דמשהו מיהא איכא.

פז נתערבה החטה בשומן שהוא מי פירות ונמצאת בקדרה שניה יש להתיר אפילו היא בקועה. עיין בפר"ת סי' תס"ז ובספר נהר שלום ובס' מטה יהודה.

פח המוצא חמץ בביתו ביו"ט מותר לומר לגוי שיוציאנו חוץ לבית אבל להשליכו לים ע"י ישראל אסור.

פט אע"ג דקי"ל דחמץ בפסח במשהו היינו דוקא בתערובת ראשון אבל אם נפל מהתערובת למקום אחר אינו אוסר במשהו כיון דאיסור אינו אלא דרבנן. כ"כ הפר"ח בסי' תמ"ז.

צ חמץ נוקשה נסתפק מהרא"י אי בטל בס' ומהרש"ל פשט להקל ומביא ראיה מחמץ גמור שאסור מדאורייתא אחר חצות ואפ"ה בטל בס' כשאר איסורים כ"ש חמץ

נוקשה שאינו אלא מדרבנן וראיה זו אליבא דהרמב"ם דס"ל אחר חצות דינו כפסח עצמו ואינו בטל בס' מ"מ לדידן דקי"ל כהוראת מרן בש"ע דדינו כשאר איסורים ובטל בס' א"כ ודאי ראוי לפסוק כמהרש"ל להקל במלתא דרבנן.

צא דעת מרן ורוב הפוסקים דאמרי' סתם כלים אינם בני יומם אפילו לענין חמץ ואפילו החולקים היינו דוקא בחמץ גמור אבל בחמץ נוקשה ומשהו לכ"ע אמרינן סתם כלים אינם בני יומן.

צב אם נמצאו שלשה שעורים בתבשיל כתב הב"י בשם הכל בו חזקה דאיכא טובא ושמא נתבקעו וכתב המגן אברהם דבכוונה השמיטה בש"ע דלא קי"ל הכי דלא אמרינן הכי אלא בתולעים דמניה קא רבו אבל במלתא דאתי מעלמא לא, ועוד דהכא יכול לבדוק ובודאי דבמלתא דרבנן אזלינן לקולא.

צג אם אבותיו לא נהגו כסברת מ"ד דחור"נ טוב יותר שלא לשנות מנהג של אבותיו דע"י זה ניצול ממכשולות רבים ועל זה אמר התנא אל תהי חסיד הרבה, אמנם אפילו למי שלא נהג חור"נ ויש דבר שנחלקו בו הפוסקים מר לקולא ומר לחומרא ראוי לכל ירא שמים להחמיר על עצמו בהני ז' הימים ולתפוס סברת המחמיר אף שהוא דבר שאסור מדרבנן ראוי להחמיר על עצמו ולהקל לאחרים.

צד תינוק שצריך להאכילו חמץ יש מי שמתיר לומר לגוי תן לו לאכול ואני פורע לך ויש מי שאוסר וכבר כתבנו דבכל מידי דרבנן אזלינן לקולא.

צה מים של גשמים לא בעו לינה ובלבד שלא יניחם במקום שתפוג צנתם. הרדב"ז ח"ה עש"ב.

צו אם שאבו מים מבעוד יום או ששאבם תוך הלילה מתבאר מתוך דברי האחרונים ז"ל דיש להם תקון ע"י שילינו לילה אחרת ודלא כמ"ד דלא יש להם עוד תיקון.

צז מים חמין ונצטננו בלינה לילה אחרת אם לש בהם בדיעבד מותר. תשו' רמ"א סי' ל"ה ואם לש בפושרין לכ"ע אסורה בדיעבד.

צח כלים שצפה אותם בבדיל ע"י האור כתב מהרי"ט שהיה מחלוקת גדולה בין גדולי הדור שלפניו והכריזו דבעי הגעלה וכן נהגו בא"י מימות הרבנים וגם בסוריא ובכל ארץ מצרים מגעילים ולא סמכו על הרא"ם בזה, ונראה דבדיעבד יש לסמוך אדברי הרא"ם ומכ"ש אם הוא שעת הדחק והפסד מרובה וזה פשוט.

צט אם מהנו מי משקים להגעלה הנה ידוע דלהרמב"ם ז"ל דאפילו בדיעבד לא מהנו ולדעת הרשב"א דאפילו לכתחילה יכול להגעיל בהם וס' א"ח שהביא בב"י

דדוקא לכתחילה אין להגעיל בהם אבל בדיעבד הוי הגעלה והפר"ח הכריע כהרשב"א וכתב שכן דעת הש"ע מדהשמיטה בש"ע ואין דבריו מוכרחים דמצינו כמה וכמה חידו' שהביא בב"י ובש"ע השמיטם כי על הרוב אין דרכו להעתיק אלא דבר המפורש בהרמב"ם והטור ואדרבה כיון דבב"י הביא דברי הרמב"ן ז"ל והרשב"א והביא אח"כ דברי הא"ח שהכריע דלכתחילה חשש לס' הרמב"ן ובדיעבד סמך אדברי הרשב"א וקי"ל בכל דוכתא דהלכה כדברי המכריע וסמך עמ"ש בב"י ומור"ם ז"ל הביא ס' האחרונים ולא כתב וי"א ש"מ דס"ל דאף דעת מרן כן, ודרך אגב ראיתי בספר חדש הנקרא אפי זוטרי שכתב משם הרב מטה יהודה שדעתו שאפילו בדיעבד לא מהני ע"ש, ולא דק כלל דמ"ש דאפילו בדיעבד היינו לדעת הרמב"ן ז"ל אבל איהו גופיה לא גילה דעתו להיכן נוטה ואדרבה מסוף דבריו מוכח שנטה לדעת הפר"ח וסיים וכתב דמים עם אפר דינם כשאר משקים דמגעילים בהם אפילו לכתחילה ולעולם האפר פוגם ע"ש ודו"ק.

ק מצה היוצא בה י"ח בפסח, יש ג' סברות דאיכא מאן דס"ל דאם לש אותה יום ערב פסח קודם חצות דאינו יוצא בה י"ח בליל פסח אפילו בדיעבד משום דאתקש לקרבן פסח ואיכא מאן דס"ל דבדיעבד אם עבר ולשה קודם חצות דיוצא בה י"ח בליל פסח ואיכא מאן דס"ל דאפילו לכתחילה יכול ללוש אותה קודם חצות ואף קודם ימים הרבה ואנחנו רוב עדתנו סומכין על המתיר אפילו לכתחילה ומעט מן המעט שזהירים בה שלא ללוש אותה כי אם ע"פ אחר חצות.

קא מעשה שהיה שביו"ט אחרון של פסח שהמשרתת לתתה חטים כמנהג והעלתם הגגה לנגבם כדי שתכף יום מחר יהיו מזומנים לטחינה בא מעשה כזה לפני הרדב"ז והתירם מכמה טעמי ע"י שיערבם מעט מעט עם שאר החטים ויכול למכרם אף לישראל עש"ב בסי' תקפ"ט.

קב מצה נפוחה לס' מהר"י אסורה והרב בית דוד מתירה וכמ"ש בסי' רכ"ו ובודאי דבשעת הדחק יכול לסמוך על המתיר.

קג אם הוא זקן ואינו יכול לאכול מצה יכול לפרר המצה דק דק בלי שום משקה ואוכלה דהא קי"ל דאפי' דק דק מברך המוציא וכך היה נוהג מהרח"א בזקנותו.

קד אם נולד לאדם יום י"ג בן בכור יש מחלוקת בין האחרונים דלמר חייב אביו להתענות למחר בעבורו ולמר אינו חייב ואם נולד בליל י"ד אחר חצות לכ"ע אינו חייב אביו להתענות בעבורו. שו"ת שכות יעקב סי' טו"ב.

קה מי שיש לו חולה בפסח וצריך להשקותו מי שעורים כתב הרדב"ז בחדשות סי' רמ"א שיקח שעורים בלתי קלופות וירתיח אותם במי פירות כגון מי רמונים או מי

ורדים אע"ג דמי ורדים זיעה הוי אפ"ה אינם מחמיצים ואם א"א לו במי פירות ירתיח המים הרבה וישליך השעורים ברותחין והם מתבשלין קודם שיחמיצו אע"ג דהאידינא לא בקיאינן בחליטה אפשר דלא אמרו אלא בבצק לפי שממהר להחמיץ לא כן השעורים ואפי' תימא דגם בחליטה כזאת לא בקיאי אנן בנ"ד דאיכא חולי סמכינן אבקיאות דידן שאנו רואים וכו' כ"ש שהם בקליפתם דודאי הם מתבשלים במים רותחים קודם שיבואו לידי חימוץ ורואה אני להתיר זה אפילו לחולה שאין בו סכנה וכ"ש שאין משקין זה אלא לבעלי הקדחת וכבר ידוע שהקדחת הוא חולי שיש בו סכנה עש"ב.

קן ראובן שחל יום ז' של אבלות שלו בשבת ע"פ דקי"ל דיכול להסתפר בח"ה וראובן זה נוהג כמ"ש מרן דאין להסתפר בעומר אלא ביום ל"ד עיין להרב שכנה"ג סי' תצ"ה שכתב דאינו יכול להסתפר בח"ה והרב בית דוד בסי' רע"ח בד"ה ראובן וכו' נחלק עליו וסיים וכתב דאם הוא נוהג בימי העומר להסתפר בר"ח כמו שנהגו בכמה מקומות אז אליבא דכ"ע יכול להסתפר בח"ה עש"ב.

קז אף דקי"ל דצריך לעשות ב' תבשילין אחד זכר לפסח ואחד לזכר חגיגה מכל מקום הסכימו רוב הפוסקים דאינו מחוייב לאכלם כליל פסח ואדרבה כתב הפר"ח ז"ל אין ראוי לאכלם עד מחר דמחזי כאוכל קדשים בחוץ וא"כ ודאי שב ואל תעשה עדיף.

קח בעלים של הירקות אם הם כמושים מחלוקת בין האחרונים אם יוצא בהם י"ח ובדיעבד יש לסמוך על המקילים.

קט אם קדש על היין כליל פסח או כליל שבת ונמצא חומץ כתב הרדב"ז בסי' שט"ו שצריך לחזור ולקדש ולא הוי ס' ברכה לבטלה שכל המצות שסדורים מדרבנן אם לא עשה אותם כתחז"ל חוזר ולא שייך לומר ס' ברכה לבטלה.

קי אחר שאכל החזרת של מרור כליל א' לא יאכל עוד חזרת אפילו מבושלת כדי שיאכל כליל ב' לתיאבון. כ"כ הרב בית דוד סי' רמ"ט אך מ"ש אפילו מבושלת חומרא יתירה היא זאת וק"ל.

קיא הנה ידוע מ"ש הרדב"ז ח"ג סי' תקפ"ד דאטר מסב על יד ימינו ואוכל כדרכו ע"ש והנה ודאי דאזיל כשטת רש"י שם בע"פ ע"ש אבל יש לתמוה עליו דאין לא ראה שרשב"ם ורבותיו דחו דברי רש"י ולדבריהם אם היסב על הימין איכא חשש סכנה וא"כ חמירא ספיקא דסכנתא מספיקא דאיסורא וכן ראוי להורות להאטר שיהיה מסב על שמאלו כשאר כל אדם וכדמשמע מדברי מרן בש"ע שכתב בסתם שצריך להיסב על שמאלו ולא חלק בין אטר לשאר כל אדם וכמו שכן הבין ממנו מור"ם ז"ל שכתב על דברי הש"ע ואין חילוק בין אטר וכו' ודלא כהרדב"ז ז"ל.

קייב הא דצריך הסיבה היינו בשעת האכילה ולא בשעת ברכה והא דכתב הטור שמברך ברכת המזון בלא הסיבה לאו דוקא ברכת המזון אלא ה"ה כל הברכות כגון ברכת אכילת כרפס וההגדה וברכת המוציא וברכת אכילת מצה, בית דוד סי' ד"ן.

קייג מי שאינו שותה יין מפני ששונאו בתכלית השנאה וגם מבושל שאינו יכול לדחוק עצמו כלל נראה דיוצא י"ח במי שריית צמוקים הנקרא שרבי"ט שהרי יין הוא ומברכים עליו בפה"ג אם נמשכו המים מהצמוקים בין על ידי שרייה לבד בין ע"י בישול דלא בעינן שיהיה בהם טעם יין ומאי דנקט יין צמוקים הוא משום דמיד שנכנס טעם הצמוקים במים ונמשכו המים נקרא יין. הרב בית דוד סי' רנ"ח ואם אינו יכול לשתות יין משום שנשבע עליו יעשה התרה כדי לעשות מצוה מן המובחר ובלא"ה צריך התרה דשמא נכלל בשבועתו אף מי שריית צמוקים וכמו שהאריך שם ע"ש.

קיד אם כייל ד' כוסות יין ונתנם בכלי אחד ושתה בזה אח"ז על הסדר אעפ"י שיצא י"ח יין ידי ד' כוסות לא יצא אלא דבעינן שישתה ד' כוסות מוחלקים בד' כלים ולא מכלי אחד. כ"כ האחרונים ז"ל.

קטו אם לא בירך שהחיינו כליל ב' של גליות הרב מג"א והרב חק יעקב כתבו דיברך כל שבעה ובס' נהר שלום הקשה על דבריהם והעלה דלא יברך משום ס' ברכות להקל וא"כ שב ואל תעשה עדיף.

קיז כתב הרדב"ז ח"ג סי' תקפ"ב דצריך לבצוע מן הפרוסה ושתחת הימנה הסמוכה לארץ כידוע לידועי חן וכן בשבתות וי"ט עש"ב.

והנה מ"ש וכן בשבתות וי"ט אינו נראה כן עפ"י מה שקבלנו משם הקדוש האר"י ז"ל דכליל שבת בוצע מהככר התחתון וכיום השבת בוצע מהככר העליון שבליילה רומז לשבת מלכתא היא מלכו"ת דה' אחרונה וכיום שבת רומז לבעלה דמטרוניתא ת"ת ישראל ומה"ט אומרים כליל שבת וינוחו בה וכיום שבת וינוחו בו וקבלתו של האר"י עיקר ולו אנו שומעים.

קיז כתב מהריק"ש דיאכל כזית של פרוסה תחלה והט"ז כתב דיאכל מן השלימה תחילה והעיקר כדברי מהריק"ש עפ"י מש"ל בשם האר"י והרדב"ז.

קייח כתב הרב של"ה שלא ישיח שום שיחה עד אחר אכילת אפיקומן, דברכת המוציא צריך לכונן גם על האפיקומן, וכתב עליו הרב ש"י דחומרא יתירה היא זאת נגד משמעות הפוסקים ובודאי שהברכה קאי על כל הסעודה ומה בכך שמפסיק והלא כל השנה מפסיקין בתוך הסעודה והא דלא ישיח קודם הכריכה היינו משום

דאיכא מ"ד דעיקר המצוה היא הכריכה ועליה צריך לברך מש"ה לא ישיח עד אחר הכריכה ע"ש.

ק"ט בכור שאירע לו מילה בע"פ לא יתענה. מהרש"ל ז"ל. וכן מי שמל בנו ביום שמת בו אביו או אמו שאינו מתענה ואינו צריך התרה אבל אם נדר להתענות כמה ימים ואירע בהם שבתות וי"ט או שמל בנו צריך התרה ועיין בית דוד סי' שמ"ט.

קכ מי שנהג שלא לאכול אורז בפסח משום דאינו מתברר יפה מן החטים ואתי לאחלופי העלה מהר"י הלוי בסימן ל"ה דאסור להתיר לו אפילו בשאלה ואם נוהג שלא לאוכלו משום שחושש שהאורז מחמיץ מתירין לו ע"י שאלה, והפר"ח כתב דלזה אפילו התרה אין צריך דמנהג בטעות הוא.

קכא מי שנהג לאכול שמורה משעת קצירה כל ימי הפסח כתב הפר"ח דמסתברא דלא הוי משום סייג אלא מלתא יתירתא הוא דעביד ולא בעי התרה כלל ויכול לחזור ולאכול בלי שמורה, והרב נחפה בכסף נחלק עליו וס"ל דגם זה בכלל סייג ואסור להתיר לו, אמנם אסיק וכתב כיון דהפר"ח ס"ל דלא מקרי משום סייג נלע"ד דיש להקל בזה ע"י התרה מטעם ס"ס אכן בלא התרה אין להקל עש"ב.

קכב אם לש המצה במי פירות וערבן במים דקי"ל דיותר מחמיצים מלש במים לחוד כתב הב"ח דיוצא בה י"ח בליל פסח ואסור לאוכלה בע"פ, והפר"ח נחלק עליו וס"ל להפך ועדין נקראת מצה עשירה ואינו יוצא י"ח בה בליל פסח ויכול לאוכלה בע"פ ובודאי שראוי לפסוק כהפר"ח דאינו יוצא בה י"ח בליל פסח דקי"ל ספיקא דאורייתא לחומרא דשמא דזה לא מקרי לחם עוני ובערב פסח יכול לאוכלה דכיון דאינו אלא דרבנן הא קי"ל דבדרבנן לקולא ודו"ק.

קכג אם עבר ובשל בכלי חרס המצופה בעופרת ע"י שהגעילו, התבשיל מותר מטעם דהוי נט"ל אפילו בפסח שרי, ודרך אגב ראיתי להפר"ח ז"ל בסי' תנ"א שכתב דהמקל לפסוק כר"ת בכלי חרס המצופה בעופרת בר נזיפה הוא, ולכאורה הדבר תמוה אצלי דהא לדידן שקבלנו עלינו הוראות מרן בין להקל וכו' ולדעת מרן בש"ע שכתב המצופה בזכוכית ודקדקו מדבריו הא בעופרת סגי בהגעלה אטו כ"ע בר נזיפה ח"ו, ונראה ודאי לדעת הפר"ח דמרן עצמו חזר בו בי"ד וס"ל דלא מהני ליה הגעלה וא"כ מ"ש כאן זכוכית לרבנותא קאמר ומכ"ש המצופה בעופרת דנלמד סתום מן המפורש ביו"ד ודו"ק.

קכד יום אסרו חג דפסח וסוכות אסור להתענות דלא כמאן דס"ל דדוקא ביום אסרו חג דשבעות אסור להתענות. כ"כ האחרונים ז"ל.

קכה הא דקי"ל דאסור לאכול אחר אפיקומן אינו אלא במי שאינו אוכל כזית מצה באחרונה דהא טעמא הוי כדי שישאר טעם מצה בפיו והא איכא הילכך אחר שאכל האפיקומן אם נזדמן לו סדר אחר להוציא אחרים שאינם יודעים דודאי מותר לאכול ולשתות עמהם ויברך להם ברכת המזון ובלבד שיאכל כזית מצה באחרונה. כ"כ הרדב"ז בחדשות סי' רמ"א ע"ש והעולם נהגו לשתות קהוי"ה (קפה) אחר אפיקומן.

קכו הא דכתב בש"ע דנשים חייבות בכל מצות של אותה הלילה לאו דוקא דהא איכא מצות הגדה דכתיב והגדת לבנך דנשים פטורות כדקי"ל דכל מ"ע שהזמן גרמא נשים פטורות, א"נ הא דקאמר דחייבים בכל מצוות של אותה הלילה היינו מצות שחייבו חכמים באותה הלילה שתקנום בין להאנשים בין להנשים משום שהיו באותו הנס אבל האי טעמא לא מהני לחייבם בקריאת ההגדה שהיא מצות עשה מן התורה והויא כשאר מ"ע דהזמן גרמא דנשים פטורות דהאי טעמא לא אהני אלא למצות שתקנו רבנן אבל במ"ע של תורה לא אמרינן האי טעמא דהיו באותו הנס ולחייבם וכמ"ש התוספות בפרק ערבי פסחים והמרדכי בפ"ק דמגילה בשם הירושלמי, ומעתה אני תמיה תמיהא גדולה על מ"ש הרשב"ץ ח"א סי' ג' וז"ל: ומה ששאלת למה הנשים חייבים בקרבן פסח נראה דהטעם מבואר משום דכתיב על שום שפסח וגו' והם היו באותו הנס ומטעם זה נתחייבו במגילה וחנוכה וכו' ע"ש, ואין ספק אצלי שנכתבו דברים הללו שלא בהשגחה ח"ו דאם כן גם בסוכה יתחייבו מה"ט שהרי כתיב בסכות הושבתי וגו' ואף הנשים היו בכלל הנס ולמה פטורות מהסוכה, ועוד דלמה אצטריך לחייבם במצה משום כל שישנו בכל תאכל חמץ וגו' ת"ל משום שהיו באותו הנס שגם הנשים היו בכלל אלא ודאי דלא אמרינן ה"ט משום שהיו באותו הנס אלא למצות דרבנן שתקנום וכשתקנום גם לנשים תקנום אבל למצוה דאורייתא שהם פטורות לא אמרינן האי טעמא כדי לחייבם וכמ"ש התוספות והמרדכי ז"ל ונעלם דבר זה מהרשב"ץ וצע"ג.

קכז יותר טוב נכון והגון לברך בליל ב' על העומר אחר שיסיים הסדר ובלבד שיזהר מהשכחה ויעשה איזה סימן להיות זוכר ולא ישכח וכן ראיתי לאנשי מעשה שעושים סימן במטה אשר הוא ישן בה כל לילה ותכף שרואה הסימן זוכר ומברך. ומה טוב ומה נעים שנהגו פה אר"ץ שתכף שמשלים הש"ץ התפלה בשחרית עומד ואומר בקול רם ומונה בלא ברכה שעיי"ז אינו מאבד שאר הלילות אם שכח ולא בירך לילה אחת.

קכח מי ששלמו ל' שלו ביום ל"ג לעומר יש מי שרצה להתיר להסתפר אפילו אם נהג בימי העומר שלא להסתפר והרב בית דוד דחה דבריהם וסיים וכתב שכן הורה מהריק"ו ז"ל.

קכט מי ששכח ולא בירך על העומר וגם ביום לא נזכר דקי"ל דמונה והולך בלא ברכה, מיהו שיעבור לפני התיבה וימנה בכרכה כדי להוציא אחרים י"ח הרב בית דוד בסי' רס"ז עלה בדעתו לכאורה שיכול לעשות כן ואח"כ שאל לרבנותיו והשיבו לו דאסור לעשות כן ושכן הסכימו הרב פרח מטה אהרן והפר"ח ע"ש הטעם.

קל מה שנוהגים שלא לישא אישה עד אחר ל"ג לעומר אפילו נשואין של מצוה שאין לו בנים ואין לו מי שישמשנו כי כן נהגו שלא לחלק כ"כ הרב חק יעקב ואפילו במקום שנהגו להסתפר ביום ר"ח אייר אין להתיר נשואין משום דאסור נשואין גזרו בו בכל המקומות משא"כ בתספורת שלא נהגו בכל המקומות. בית דוד סי' מ"ט.

קלא אם חל יום ל"ג לעומר בשנת כתב השיירי כנה"ג בסי' רנ"ו לדעת מרן דאפשר דמתיר להן להסתפר בע"ש משום כבוד שבת ואינו מוכרת.

קלב כתב מהרש"ל אין מברין את האבל בע"פ וכן אם נקבר המת בע"ש אחר חצות אין אומרים צדוק הדין ואין מברין.

קלג אם לא קדש הלבנה עד ליל ט"ו ניסן או שאירע ליל ט"ו בשבת יכול לקדש אבל אם חל י"ו בשבת לא יקדש ואם י"ו חל בחול יקדש בליל יו. כנה"ג בתשובה סי' י"ג.

קלד נהגו המדקדקים לומר בשבת הגדול שבת הגדול מבורך במקום שבת שלום ובדרוש של שבת הגדול יאזור חיל חכם הדורש לעורר לב העם על הגאולה. אחרונים ז"ל. ומעולם היה קשה עלי דברי הש"ע והטור שכתבו שבת שלפני הפסח קורים אותו שבת הגדול מפני הנס שנעשה בו דמאי אתו לאשמעינן בזה לענין דינא כי הם דרכם לכתוב דבר הנוגע לענין דינא ולפי חומר הנושא אמרתי דתיתי אתו לאשמעינן חדא דלא תימא דאסור לקרותו שבת הגדול דלא ליהוי ח"ו זלזול לשאר שבתות לזה קאמר שקורים אותו שבת הגדול ואין בה זלזול לשאר שבתות יען פני הנס שנעשה בו, ואנו חייבים לזכור אותו הנס וע"י שאנו קורים אותו שבת הגדול זוכרים הנס, מש"ה המדקדקים אומרים שבת הגדול מבורך במקום שבת שלום. שוב ראיתי להרב בית דוד שנתעורר בזה ות"י קרוב למה שכתבתי ע"ש.

קלה מים שנתמלאו בכריכה בלילה אין ללוש בהם. הרשב"ץ במאמר חמץ.

קלו ספק מים שלנו לא ילוש בהם ואם לש מותר. מזבח אדמה.

קלז מותר ללוש במים שאמר הגוי במסיח לפי תומו שלנו בביתו. מהר"י מולכו.

קלח מותר לשאוב בין השמשות של ערב שבת ע"י גוי ואין בו משום מכין לחול.
שו"ת בית יהודה סי' נ"ז.

קלט קמח שנתחמץ בפסח ישרוף אותו תכף אפילו ביו"ט ויוכל לבערו ע"י טלטול לים אבל תבשיל שנמצא בו חטה ישהנו עד ח"ה ולא ישרפנו אפילו ביו"ט שני ואם נמצא חטה כתבשיל ביום ו' של פסח ישליכנו לגוי בלי פרור ואם ביום אחרון ישהנו עד הלילה ואז מותר אף באכילה והמוצא חמץ אפילו ביו"ט אחרון יכפה עליו כלי ולמחר ישרפנו.

קמ ירא שמים כששלש מצה עשירה יזהר להדיח העריבה בין לישה ללישה ביין אך המנהג לשוטפה במים ומניחה בחמה או באויר כדי לנגבה ומעביר בגד לנקותה. אחרונים ז"ל.

קמא אין לחוש לתת המסתכיה בתוך העסה אבל במצת מצוה לא יעשה כך. הרדב"ז ח"ג סי' תקפ"ד ע"ש.

קמב ערב פסח שחל בשבת ולאחר שסעד ישן וחלם חלום שמתענין עליו צריך להתענות חצי היום וחצי הלילה וימהר לעשות הסדר באופן שיאכל האפיקומן קודם חצות. בית יהודה סי' כ"ב.

קמג אירע לו אבל ביו"ט שלא נהג אבלות קודם יו"ט יוכל לומר ההלל בליל פסח. כ"כ הרב ח"י והסכים עמו מהר"ר חיד"א ז"ל.

קמד חולה מסוכן בליל פסח והרופאים מסופקים אם יועיל לו מצה ויודעים שאדרבה מזיק לו מאכילים אותו חמץ. כ"כ בס' צרור החיים.

קמה היו שנים אסורים בליל פסח או שהיו בספינה ואין להם אלא כזית מצה בצמצום מאן דאליס גבר. שו"ת בית יהודה.

קמו חל פסח בליל שבת שצריך להקדים ויכלו ושעה ובירך ברכת ההלל קודם שאמר ויכלו יגמור את ההלל ואח"כ יאמר ויכלו. בית יהודה סי' ל"ה.

קמז אם שכח לספור בליל ששי והתפלל עם הקהל בליל שבת מבע"י ואז נזכר אפילו שהתפלל ערבית של שבת כיון דעדין יום הוא יספור בלא ברכה ושאר הימים בברכה. שו"ת זרע אמת סי' ס"ו.

קמח אונן בלילה יספור ביום בלא ברכה ומכאן ואילך יספור בברכה, אונן לילה ויום יספור שאר הימים בלא ברכה. שו"ת נודע ביהודה סי' ז"ך ומיהו אם האונן

מעצמו ספר והיה לו מי שמשתדל בעדו בצרכי קבורת המת יכול לברך ולספור בשאר הימים. כ"כ בס' מחזיק ברכה ע"ש.

קמט קטן שהגדיל בימות העומר וכן גר שנתגייר בימות העומר ימנה בלא ברכה אבל אם נתגייר ביום א' של העומר מונה אותו היום בלא ברכה ומכאן ואילך מונה בברכה וכן קטן שהגדיל. ב"י בשם שו"ת פרי הארץ.

קנ היה כותב כתב לחבירו וכתב בתחילה טו"ב לספירה יחזור וימנה בברכה. ב"י שם ע"א.

קנא אם אינו מבין בלשון הקדש ומנה מחלוקת בין האחרונים י"א שיצא וי"א שלא יצא, אם מנה בר"ת טוב שיחזור וימנה בלא ברכה וכן אם מנה בר"ת במלוי של אותיות כגון יו"ד אל"ף וכיוצא חוזר ומונה בלא ברכה. אחרונים ז"ל.

קנב שכח ולא מנה בלילה וביום, ובלילה שלאחריה נעשה ש"ץ והוציא בברכתו לאחרים והאחרים מנה כל אחד לעצמו ויצאו י"ח מברכתו, יכולין השומעים לברך ולספור בשאר לילות, וכן אם הצבור לא ספרו כלל אלא יצאו י"ח בספירת הש"ץ. סמא דחיי סי' יו"ד.

קנג ראיתי להרדב"ז בחלק חמישי סי' ש"א רכ"ט שכתב דיש סברה גדולה לאומרים חוזר וניעור דכיון דבשעה שנתערב היה הכל היתר ולא שייך לומר שנתבטל דכאיזה זמן נתבטל אם קודם שנאסר לא שייך בטול דאימתי נאסר עד שתאמר נתבטל דהא לא נאסר עד שנכנס הפסח ובאותו זמן הרי הוא במשהו ע"ש, ולכאורה דבריו תמוהים דהא לכו"ע דמחצות היום של י"ד נאסר מן התורה ובטל בס' כמבואר בדברי מרן בשו"ע דחמץ אחר חצות דינו כשאר איסורים שבטל ברוב, ובפסח דוקא הוא שנחלקו דלמר חוזר וניעור אפילו אחר שנתבטל בס' ולמר אינו חו"נ וכבר נתבטל קודם הפסח. שוב ראיתי להרב מגיד משנה שהבין לדעת הרמב"ם דגם מחצות ואילך נאסר במשהו כמו בפסח ולפ"ז הרדב"ז ג"כ מוכרח דס"ל דדעת הרמב"ם הכי ועל זה כתב דסברה גדולה לאומרים חו"נ אמנם ק"ק דהא כמה מהראשונים שחלקו על הרמב"ם בזה וס"ל דמחצות ואילך דינו כשאר איסורים ובטל בס' ואפ"ה אית להו דבפסח חו"נ אף שנתבטל בס' קודם הפסח, ולדעת הני פוסקים תו לא יש סברה גדולה לאומרי חו"נ גם מ"ש בח"ג סי' תקמ"ו וז"ל גם על טעם הא' קשיא לי דמי עדיף מע"ז דאמרה תורה לא ידבק בידך מאומה מן החרם ולא מצינו שהצריכה בה תורה בדיקה או ביטול וכו', לע"ד דאין זה גמגום דודאי צריך להיות הרחקתו עדיף מע"ז דהא ודאי דכל טעמא דבל יראה ובל ימצא משום שהוא בכרת ולא בדילי מיניה משא"כ איסור ע"ז ניהי דחמירטובא מ"מ בדילי אינשי מיניה ואדרבה מרוב חומר איסור שבו לא

הוצרך לגזור עליו בכל יראה שלא ילך ויעבוד אותה משא"כ בחמץ אעפ"י שחמיר איסורו יען דלא בדיל מיניה קרוב הדבר לבא לידי שכחה והתורה ירדה לסוף דעתו של אדם בדבר שהוא רגיל בו אתי לידי שכחה מש"ה גזרה עליו כל יראה גם מ"ש והרי יין לנזיר וכו' אינו דקדוק כלל דשאני חמץ דנאסר לכל ישראל וא"א שלא יכשלו בו רבים מש"ה אסר לכולהו בכל יראה משא"כ נזיר דמיעוטא מן המיעוטא דיהיה נזיר ומשום יחיד לא גזרה התורה ועוד דיינ לא מקרי לא בדילי מיניה כמו הפת לחם דהרי מצינו הרבה בני אדם בדילי מיניה ולא כל שעתא זמניה הוא כמו הלחם וק"ל.

הלכות יו"ט

קנר שפוד שצולין בו בשר כל השנה פשיטא דאסור ללבנו ביו"ט דכיון דצריך ליבון חזק עד שיהיו ניצוצות ניתזין הימנו הא ודאי אין זה צורך אוכל נפש ממש אלא צורך מכשירי אוכל נפש והא דהתיר בשו"ע ללבן היינו לצורך אוכל נפש ולפי זה גם להגעילו אסור. כ"כ הבית דוד בסי' רפ"ח עש"ב.

קנה הגבינה שמגרדין אותה כדי להניחה בתבשיל יש לה דין אוכל נפש ולא דין מכשירי אוכל נפש כידוע מדברי הפוסקים ז"ל משו"ה יכול לגרור אותה ביום טוב מבלתי שיעשה בה שום שינוי אעפ"י שהיה יכול לגרורה מערב יו"ט דלא אמרינן הכי אלא במכשירין ולא באוכל נפש עצמו משו"ה נהגו לגרורה במגרת שלה אפילו ביו"ט בלי שום שינוי. עיין בית דוד שם ודלא כמור"ם ז"ל.

קנו אם יש לאדם פת צוננת ביו"ט יכול לאפות דפת חמה עדיף ואפילו יש לו פת נקיה יכול לאפות אפילו פת הדראה בשביל לאכול פת חמה. כך העלה הבית דוד בסי' רפ"ז עש"ב.

קנז לבשל כליל יום טוב בשביל מחר פשיטא דיכול לבשל דלא אמרו אלא מיום טוב לחבירו כ"כ הבית דוד בסי' רפ"ה, אמנם מה שסיים שלא הבין מה שהביא בשירי כנה"ג בשם מהרי"ל נראה ודאי שיש ט"ס דעמ"ש דאין יו"ט מכין לחבירו ואסור לבשל מיו"ט לחבירו בא מהרי"ל וחדש לאו דוקא לבשל אלא אפילו הדחת כלים דאין זו מלאכה גמורה אסור להדיח מזה לזה וכן כליל שני ט"ס וצ"ל וכן ביום ראשון אסור להדיח משום יום טוב שני וק"ל.

קנח מה שנוהגים בקצת קהלות ששופכים הלויים ביו"ט בתוך מים שנוטלים בהם לנשיאות כפים של כהנים מי ורדים או שמן של ריח אסורא קא עבדי דמוליכין

ריחא במים ואפילו שופכין מעיו"ט מ"מ מולידים ריח ביו"ט על ידי הכהנים על כן יש למנוע המנהג הזה ולבטל וכ"כ הרב בקצור של"ה בהל' פסח ע"ש, והרב בית דוד הקשה עליו דמנ"ל שהכהנים מכוונים להוליד ריח בידים דילמא אינם מכוונים אלא להריח שושנים דמשו"ה רוחצים במי וורדים כדי שיעלה להם ריח בשעת רחיצה ולא כדי להשאר הריח בידם, ולפי דבריו דהנח להם לישראל במנהגם ואין צריך לבטלו, ומזה ג"כ נמשך מנהג שנוהגים ביום שמחת תורה לזלף מי וורדים על פני הנכנסים לבקר את החתנים בבית הכנסת וממילא יורדים מאותם המים על הבגדים וגם מחופפים בידים פניהם וקולטין ריח, גם בשאר שבתות כשיש איזה שמחה אבי הבן או חתן שנוהגים להביא מי וורדים מבית בעל השמחה ונותנים לכל אחד ואחד וכן כשהולכים בשבת ויו"ט לבקר את חבריהם ונותנים מי וורדים על ידיהם כל זה מותר דאין מכוונין לאולודי ריחא בידים אלא כוונתם כדי להריח במים ההם וכיון שאינו מכוין מותר אליבא דכ"ע, עיין בבית דוד בסימן רצ"ג וכן נהגו פה אר"ץ יע"א.

קנט מה שנוהגים לפזר עליון של וורדים בין ספרי תורה שבהיכל ביום שמחת התורה כתב הרב בית דוד שם בס' רצ"ג דדבר זה אסור וראוי לבטל מנהג זה משום אולודי ריחא דהא ודאי לא מכווני אלא לגמר הס"ת דליכא למימר דמשום הידור כיון שהם עליון פרודין וגם אינם דרך הידור שהם מפוזרין בקרקעית ההיכל וגם אינו כדי להריח בהם בני אדם שהם טמונים וסגורים בהיכל ואין מכוונים אלא כדי לקלוט הריח המפות והס"ת ע"ש.

קס אם מותר להסיר הפחם שבראש הפתילה בין ראשי אצבעותיו שהרב כנה"ג אסר ולא התיר אלא כשמנפץ אותה בידו וכתב על דבריו הרב בית דוד דסתמות לשון השו"ע והלבוש דמותר ע"ש וא"כ ודאי שאין למחות ביד המסירה בין ראשי אצבעותיו וזה ברור.

קסא אם הביא גוי שושנים לישראל ביום טוב ונתערבו עם שאר שושנים שהיה לבעל הבית ביו"ט והם מועטים כתב בתשו' זרע אמת יש לצדד להתיר להריח בהם ביו"ט שני ע"י שיסיר מהם קצתם ע"ש סי' קצ"ב.

קסב ראובן שאמר לגוי מערב יו"ט להביא לו כבשים ביו"ט הראשון בשביל שיש לו אורחים והביאם לו ביו"ט מחוץ לתחום ושחט את הכבשים והניחם על האש לבשלם בעבור האורחים כשם שאסורים לו ולבני ביתו כך להאורחים אסור דהוה כבני ביתו, כיון דידע הגוי שיש לו אורחים ומה שהביא לצורך האורחים הוא שהביא ועל דעת כולם הביא, אבל כשאין ידוע לגוי שיש לו אורחים אז מותר לאורחים כיון שאין דעת הגוי עליהם, כ"כ הרב בית דוד בס' רצ"ה, אמנם עלה ונסתפק דשמא לא אסרו

חכמה הלכות יו"ט ומוסר רפז

אלא לכתחילה אבל בדיעבד שכבר נשחטו ונתבשלו מותר כיון שאין איסור זה אלא מדרבנן עש"ב.

קסג גוי שהביא דגים דורון לישראל ביו"ט שני מותרים. כ"כ בס' רוח אליהו על הרמב"ם.

קסד אחד מעבדי המושל שבא לקנות יין מישראל ביו"ט ולקח ממנו משכון אין בזה חילול יו"ט. הרדב"ז ח"ד סי' קל"ה.

קסה הקזת דם בשבת וביו"ט מותר ע"י גוי אם יש צורך בדבר אף דאין סכנה בשהייה ואצ"ל ביו"ט שני והמחמיר בזה אינו אלא מן המתמיהים ומכ"ש אם הצורך להקזה משום שיש בו קדחת דהוי בכלל חולי שיש בו ס' סכנה וכמש"ל בשם הרדב"ז וזה אפילו ישראל מותר להקיז לו ואין צריך לטרוח ולחפש על גוי.

קסו בצים גמורים הנמצאים במעי אמם מותר לאוכלם ביו"ט דבצים במעי אמם לא שכיחי ולא גזרי רבנן במלתא דלא שכיחא, הרשב"ש סי' תקל"ט.

קסז אם מותר לקטום ולשבר בידו בדי הדס ביו"ט או בשבת ולתת להריח. הנה שנויה זו מחלוקת בין האחרונים ז"ל ורבו המתירין על האוסרים ובלא"ה במלתא דרבנן אזלינן לקולא.

קסח מה שנוהגים היתר ביו"ט לתת פת מעט בקדרה ולחלוב עליה משום דהוי משקה הבא לאוכל דבר זה אינו מותר אלא בעז העומד לשחיטה דאינה מוקצית אבל העומדת לחלבה מוקצית היא ביו"ט וחלב היוצא ממנה מוקצה כמיה ואינם מתקנים כלום בפת ששמין בתוך הקדרה. הרשב"ש סימן רס"ה.

קסט יש למחות במה שנהגו לתלוש בפיהם פרי המחובר ביו"ט, ולא ישליך זרעים ביו"ט במקום ירידת גשמים שסופם להצמיח ויש למחות ג"כ במה שקושרים חבלים בב' אילנות ביו"ט כדי להושיב קטנים לשחוק בהולכה והובאה, גם אסור לשחוק בצטרנג אפילו בחול כ"ש ביו"ט ושבת. כ"כ הרב בגדי יוסף משם האחרונים ז"ל.

קע הקהו"ה שעושה הגוי בחול נמי אסורה וכ"ש בשבת והפורש ממנה בחול כאלו פורש ממות לחיים והפורש ממנה בשבת יזכה לעולם שכולו שבת. ב"י בשם האחרונים ז"ל.

קעא עבד כנעני שקבל עליו מצות הנהוגות בעבד ושומר שבת ויו"ט מחללין עליו שבת ויו"ט.

קעב מי שרוצה לברוח ולעגן את אשתו מותר לחובשו אפילו בשבת ויו"ט. אחרונים.

קעג שן כואבת ואינו נופל למשכב מותר לעוקרה ע"י גוי ביו"ט שני חוץ מר"ה. מהריק"ש בהגהותיו סי' מ"א.

קעד בן חו"ל שעומד בא"י מותר לומר לבן א"י שיעשה לו מלאכה ביו"ט שני. מהריק"ש סי' צ' והאחרונים חלקו עליו ודחו דבריו והעלו לאיסור.

קעה בן א"י שירד לחו"ל ודעתו לחזור ואחר זמן מתה אשתו בא"י, ודעתו לישא אשה בחו"ל ולחזור לא"י, כל זמן שלא נשא יעשה כבני א"י, וכשישא אשה בחו"ל יעשה כבני חו"ל עד שילך לארץ ישראל איש וביתו. כ"כ האחרונים ז"ל.

קעו נר של שני פיות ודולקת ביו"ט ואין שיעור לשמן שבנר להיות דולק והולך, אסור לכבות הפתילה של אחד מהם כדי שיספיק השמן, אבל אם השמן מעט שיכבה תוך הסעודה מותר לכבות פתילה א' כדי להספיק להאיר לכל הסעודה דמקרי אוכל נפש. מהר"י מולכו בתשו' כ"י הביא דבריו הרב ב"י ז"ל.

קעז שליח א"י שנמצא בביהכ"נ ביו"ט שני של גליות שאסור לכתחילה לעלות לס"ת והוי ברכה לבטלה, ואם קראוהו יעלה אלא שאם היה יו"ט שני באחד מימי אגד"ו יברך הש"ץ במקומו, ואם הוא ביום ב' או ה' יברך הוא עצמו כיון דיומא בר חיובא. כ"כ הרב בית דוד בסי' רפ"ה, והרב בני חיי סי' תקס"ו העלה דיכול לעלות לכתחילה, ולע"ד דשב ואל תעשה עדיף שלא יכניס עצמו בספק ברכה לבטלה.

קעז כבר ידוע דשתיית הטוטון ביו"ט היא במחלוקת שנויה שהרב כנה"ג אוסר והרב דרכי נועם מתיר והרב בית דוד בסי' רצ"ז הסכים עמו והביא ראייה לדבריו עש"ב, והרב ברכי יוסף הביא משם זקנו שהראוהו בחלום שהשותה אותו ביו"ט מקללין אותו ומשום זה אסרו על זרעו אין זה אלא חומרא בעלמא ולמי שאינו אדוק בו כ"כ דאם לא ישתה לא יהיה לו צער אבל לאותם אנשים שאדוקים בו מאד ואין יכולים מבלעדו לשבת אפילו שעה אחת וביום השבת הרבה מצטערים ואינם מתיישבים בדעתם עד שיעשו הברלה ותכף ומיד פונים אליו דודאי על אלו וכיוצא בהם לא בא החלום, דודאי אם נגזור עליהם ונאסור להם שתייתו ביו"ט יהיה נמשך להם צער גדול ביו"ט, ותו ליכא גבייהו שמחת יו"ט ואיך יבא בעל החלום למנוע שמחת יו"ט מן בני אדם, והחלום לא דבר אלא במי ששותה אותו לעונג בעלמא ואם לא שתה אינו מעכב לו כלל, אבל לאדוק בו כנז' לא מבעיא דליכא עליו קללה אלא אדרכה מצוה קא עביד לשמות ביו"ט ושלא לצער עצמו, ומ"ש הרב בית דוד לדעת הרב דרכי נועם שאסור לשתותו בט' באב משום הסת הדעת ה"ה שאכל אסור לשתותו מה"ט שלא להסיח דעתו מן האבלות ע"ש. אחרי המחי"ר זאת לא שמענו ולא ראינו שיהיה האכל נאסר

בשתייתו ושותין אותו כמנהגם וליכא ראי' מט' באב דאינו אלא יום אחד וכדאי בית אלהינו שיצטער עליו יום אחד ולא להסיח דעתו מהאבלות זו, אבל לאוסרו על האבל כל שבעה ימים ולהוסיף לו צער על צערו בדבר שאינו יכול לסבול אותו זה לא אמרה אדם מעולם דדיו לאבל לעמוד באבלו ולא נוסיף לו צער על צערו באבלות שהיא מדרבנן, גם מ"ש הרב דרכי נועם דאעפ"י שמותר לשותו אסור לחתכו דק דק דמלאכה שאינה צריכה אסורה מדרבנן ע"ש. ואנכי העבד זכורני שבימי חרפי ראיתי בכי"ק הרב הגדול מהר"י קצין ז"ל שכתב עליו ודחה דבריו והעלה להתיר לחתכו דק דק על ידי שינוי אם שכח ולא חתכו מאתמול ודו"ק.

קעט אם אחד ערב בדג מליח שאינו מבושל שכפי הדין לא יועיל ונודע לו ביו"ט שאין ערובו כלום אם יוצא י"ח בערוב של חכם העיר שעושה בעד השוכח העלה הרב בית דוד בסי' ש"ד דאינו יוצא י"ח בערוב של החכם ולא דמי לשוכח אלא צריך לערב על תנאי ואם לא נודע לו עד יום ב' או היה הענין בר"ה אין לו תקנה, וסיים וכתב אפשר שבעה"ב יזכה לו באותו חלק שיש לו ומשתפו עמו ע"ש.

קפ אם מת לו מת ביו"ט של ר"ה אם יו"ט שני עולה מן המנין היא במחלוקת שנויה בין הפוסקים המפורסמים ורבו המקילין שאומרים שעולה לו מן המנין על המחמירים וכתב הרב בית דוד בסי' שי"ג שדעת מרן ג"כ כסברת המקילים דעולה לו מן המנין.

קפא מי שחל יום ל' של אביו בערב הרגל ולא גערו בו חבריו נראה דאינו יכול לגלח בח"ה ע"י שיגערו בו חבריו. כ"כ הבית דוד סי' שי"ב.

קפב עלתה הסכמת רוב הפוסקים דשמיני עצרת אינו נחשב אלא ליום אחד דלא כרש"ל ז"ל דס"ל דעולה לו'. עיין בבית דוד סי' ש"מ.

קפג מי ששלמו ל' של אביו בחו"ה וגערו בו חבריו הר' כנה"ג בשירי סי' תקל"א אסר לגלח במועד וחכמי עירו חלקו עליו וגם הרב בגדי יוסף העלה דמותר לגלח במועד ע"ש.

קפד לא אסרו מכויין מלאכתו במועד אלא דבר שאם היה רוצה קודם המועד היה יכול וידע שהיה מוכרח לעשותה, אבל אם לא היתה המלאכה הזו לפניו קודם המועד אלא שעתה נתחדש הדבר שצריך לעשותה אעפ"י שאסור לעשותה לפי שיוכל להתמתין לאחר המועד עם כ"ז אם עבר ועשאה אין לקנסו להפקירה אלא ימכור אותה כפי מה שעולה הקרן דוקא ולא ירויח, וכן אם נזדמן לו לעשות גבינה בח"ה שלא היה יכול לעשותה מקודם ימכור בלא ריוח. כ"כ הבר"י בשם האחרונים ז"ל.

קפה לנגן בכלי שיר בחו"ה איכא פלוגתא בין האחרונים דיש מאן דס"ל דאסור שמא יפסק נימא דיבא לתקן, ויש מאן דס"ל דמותר לתקן ויש מאן דס"ל דיכול לנגן ואם נפסקה נימא אסור לתקנה ולקשרה, ואנן בני האר"ץ מנהגנו כמאן דמתיר לגמרי ולא ראינו מי שמוחה בדבר.

קפו יש מי שרצה לומר דאע"ג דאנו קבלנו דעת מרן ואחריו נמשכים מ"מ בתינוק - שמת בתוך ל' יום אע"ג דלדעת מרן דביו"ט קוברו ע"י ישראל מ"מ כיון דאפשר לקברו ע"י גוי ראוי יותר לקברו ע"י גוי שע"י זה אנחנו יוצאים י"ח כל הדעות ואין לדברים הללו טעם וכבר ראיתי להרב בית דוד סי' ש' שהביא הסברא הזאת ודחה אותה עש"ב.

קפז אם טעה ושינה והקדים המאותרות באלו ד' ימים של ח"ה יצאו י"ח, וקורא ביום שלאחריו פרשה שדלג, וכן כשחל פסח ביום ה' וקראו בשבת פסל לך וביום הראשון היה לו לקרות קדש וטעה עם עולה הראשון בפ' אם כסף וכשסיים ברכה האחרונה הרגישו בטעות יגמרו קריאתם בפ' אם כסף ולמחר יקראו פ' קדש ע"ש בכר"י ובמהריק"ש בהגהותיו, וכן אם קרא הש"ץ בחוה"מ של פסח בספר שני בענין אחר אין צריך לחזור. בית דוד סי' רמ"ט.

קפח אם בשבת וחול המועד התפלל מוסף שבת לחוד לא יצא ידי חובתו, וכן בשבת ור"ח שהתפלל מוסף שבת לא יצא י"ח. כ"כ בתשו' מים רבים סי' מ"ב.

קפט אם בשבת וח"ה התפלל מוסף של ח"ה ולא הזכיר שבת כלל רק באחרונה כשסיים נזכר וחתם מקדש השבת וישראל והזמנים וכן אם התפלל מוסף של שבת לבד ואמר יעלה ויבא אע"ג דכתב בכרכי יוסף דצריך לחזור ולהתפלל אח"כ בספר מחזיק ברכה חזר בו והעלה דאין צריך לחזור ובתר חזרתו אזלינן דספק ברכות להקל.

קצ אם שכחו ולא אמרו פ' פרה, בשבת הבאה שהוא פ' החדש יקראו אותה וכן אם שכחו להוציא ס"ת באיזה שבוע, שבת שאחריו יקראו שנים פ' השבוע והקודם לה, אבל אם דלגו ושכחו שתי שבתות, אין קורין בשבת שלאחריו אלא פ' השבוע דוקא. בית דוד סי' ק"ו.

קצא ר"ח טבת שחל להיות בשבת שמוציאין ג' ספרים צריך קדיש לכל אחד ואחד למנהגנו שעולים ז' בס' הראשון, וליכא ראייה מדברי הרשב"ץ דהרשב"ץ איירי במקום שעולים ששה בספר הראשון וזה ברור ופשוט.

קצב אם שכח להבדיל מוצאי יו"ט יכול להבדיל כל ימי השבוע, בית יהודה סי' כ"ח. וכל הבאים אחריו חלקו עליו ואמרו דאין ראייתו מכרעת ואין לסמוך עליו בזה, כתבו האחרונים שאין מזכירים אליהו בהבדלה של מוצאי יו"ט, עיין הטעם בספר אבודרהם.

קצג כשם שאסור להרבות דברים בשבת כך אסור ביו"ט, וק"ו שיחת משא ומתן כ"כ משם האר"י ז"ל ומדברי הרמב"ם מוכח ג"כ הכי שהרי כתוב לקדוש ה' מכובד מיירי ביו"ט, וסיפיה דקרא כתיב ודבר דבר.

קצד היכא דהתענה תענית חלום ביו"ט ראשון ושני שחלם בשניהם והתענה, או ביו"ט ושבת הסמוכים זה לזה, מי אמרינן כיון ששניהם באים כאחד די לו בתענית א' לשניהם או דילמא לא שנא וצריך ב' תעניות, הנה הרב בית דוד סי' קי"ב פשט לזה מדברי הרב משאת בנימין סי' צ"ג שכתב שהמתענה ת"ח בשבת ולמחרתו היה תענית צבור שאין עולה לו התענית שהתענה עם הצבור במקום תענית לתעניתו, כשם שאין קרבן אחד מכפר ב' חטאות עש"ב. אמנם עדין יש להסתפק דאם אירע זה בשני ימים של ר"ה דקי"ל בהו כיומא אריכתא וא"כ הוי כמי שחלם ב' חלומות בלילה אחד דאינו צריך אלא תענית א' ומסתברא דלא שנא דעכ"פ ימים מוחלקים, ומה שאמרו כיומא אריכתא הוא להחמיר ולא להקל ודוקא לגבי מת שויהו כחול ודו"ק.

קצה אם טעה בערבית של שמיני עצרת ואמר את יום חג הסכות הזה ועקר רגליו אם חייב לחזור פליגי בה האחרונים ז"ל וא"כ אין צריך לחזור ולהתפלל וזה פשוט.

קצו כליל שמיני עצרת הרב האר"י ז"ל אסר הזווג ובני חוץ לארץ אף ליל שמחת תורה אסור.

קצז מת לו מת בתוך ימי החג התיירו רבני ירושלם תוב"ב לקרוא הלמוד של ליל הושענה רבא.

קצח אע"ג דאומר בערוב למעבד כל צרכנא אסור לגלול הס"ת מיו"ט לשבת דלא הותר אלא כשמתנים בפ"י או מה שמוכרח לבשול. כ"כ הרב אליה רבה בשם מוהרי"ל ז"ל.

קצט עפ"י דברי האר"י ז"ל אין לומר ברכת מעין ז' כליל פסח שחל בשבת.

ך שפחה שהיתה אצל יהודי ונעשית יהודית והיתה שומרת שבת ויו"ט ושאר מצות אלא שלא נתגיירה לפני ב"ד וגם לא טבלה בפני ג' לשם יהודית ומתה אח"כ ביו"ט שני אם יכולים לקבורה ע"י ישראל ולחלל עליה יו"ט ואם עברו וקברו אותה בקברי ישראל אם מוציאין אותה כתב בתשו' זקן אהרן בסי' י"ט דדין גויה גמורה יש לה ואין

מחללין עליה י"ט ואין ראוי לקבורה בקברי ישראל, ומן הראוי היה להוציא אותה מקברי ישראל אכן מאחר שהיתה כוונתה לשם גירות ולבה לשמים כבר קנתה מקומה ואין להוציאה שלא יאמרו הגוים כך עושים ישראל לגרים והתורה אמרה ואהבתם את הגר ע"ש.

רא אלו שנוהגים ליקח נרות מבית הכנסת בליל יו"ט ובליל פורים ומוצאי יוה"כ שיאיר להם שילכו להם לביתם ונהנים מהם תשמיש של חול כתב הרב בעל זקן אהרן מותר מפני שנרות הללו הוקדשו להאיר להם בבה"כ ולהאיר להם ג"כ כדי שילכו לביתם דהוי ג"כ לצורך בית הכנסת אבל כשילכו לביתם יכבו אותם או יתנו שווים ויעשו בהם מה שירצו דאז פקעה קדושתם ושרי, ולהדליק מנר בית הכנסת של חול אסור, ואם מדליק למצוה מותר אחר כך להשתמש לאור זה דרך חול, אבל לקחת מבית הכנסת נר למלאכתו ואפילו למצוה כגון בדיקת חמץ או לקרוא הגדה או להבדיל עליו בביתו אם לא נתן מעות אסור, עש"ב.

רב מה שנהגו לצוות לגוי להדליק נרות בהכ"נ משבת ליו"ט וכן ביוה"כ קודם נעילה יש לבטל מנהג זה. כ"כ בתשו' נודע ביהודה סי' ל"ג ע"ש.

רג ליל יום טוב ראשון אינו חייב בשמחה מדאורייתא כי אם מדרבנן ובזמן הזה אינו חייב לטהר עצמו ברגל. כ"כ בר"י בשם אחרונים ז"ל.

רד לעשות ספסלים בבית הכנסת בח"ה שלא יבואו לידי מחלוקת הוי צרכי רבים ומותר. כ"כ בס' מזבח אדמה משם ספר שלחן מלכים.

רז מי שבא לו שמועה רחוקה מאביו בח"ה אינו קורע. כך נהגו בירושלם תוב"ב וכן אם מת לו מת ביו"ט לא יקרע בח"ה אלא עד לאחר החג כשיתחיל להתאבל, וכן על אדם כשר או שעומד בשעת יציאת נשמה ביו"ט אינו קורע כלל דהואיל ונדחה נדחה. אחרונים ז"ל.

רו כבר נהגו באר"ץ שיום אחרון של פסח אף עפ"י שהם מכת חו"נ אוכלים ושותים כשאר כל אדם שאינם מכת חו"נ דמעיקרא לא נהגו לקבל סברת חו"נ אלא בשבעה של ימי הפסח דוקא אבל לא ביו"ט אחרון של פסח.

רי כתב בס' שלחן גבוה דאם שכר בית חבירו מיום י"ד כגון ללון בו דהשוכר חייב לבדוק כיון שחל י"ד והבית בידו, אמנם דוקא אם שכרו מי"ד ואילך אבל אם שכרו ליום י"ד דוקא ומכאן ואילך חוזר לבעליו דעל המשכיר לבדוק ע"ש, וכבר דחו דבריו כל הבאים אחריו דאחר שחל י"ד והבית ביד השוכר מי פטרו והא אין המפתח ביד

חכמה הלכות יו"ט ומוסר רצג

המשכיר והיכא דשכרו בליל י"ד לכ"ע כיון דבתחילת חיוב הבדיקה היה המפתח ביד המשכיר עליו מוטל לבדוק וזה פשוט.

רז אדם שחלם לחבירו חלום רע בליל י"ט או שבת חייב להתענות עליו, דעדיף החולם לחבירו יותר ממה שהוא חולם עצמו, הרדב"ז כ"כ בשמו הרב ב"ד סי' קי"ט.

רז הא דקי"ל אם הוא דבר שאינו מצוי אח"כ להרויח שמותר היינו דוקא למכור אבל לתקן החביות אסור דהויא מלאכה וטרחא. בית דוד סי' ש"ח ע"ש.

רי הא דמתיר בשו"ע בסי' תקמ"ח שעבדיו עושים לו בצנעא בתוך ביתו דוקא עבדיו שהם כבני ביתו אבל אחרים אפילו שהם שכורים לו למלאכתו אסורים לעשות בביתו. בית דוד סי' שט"ו ע"ש.

ריא מעשה אירע בחו"ה של פסח שהיה קרוב לאידם אם מותר למכור בתוך ח"ה בשוק כתב הבית דוד סי' רצ"ח ע"ש מהריק"ו דמותר לפי שעתה מוכרים הרבה משא"כ ביום השוק שלאחר המועד ע"ש.

ריב אע"ג דקי"ל כיון שנתמנה אדם פרנס על הצבור אסור לעשות מלאכה בפני ג' לעשות סוכה שרי. שו"ת באר יעקב.

ריג גר שנתגייר בתוך החג עושה סוכה לשאר ימים הנשארים כ"כ בס' קרבן חגיגה סי' מ"ד.

ריד יש להסתפק מי שגזל קורה מחבירו ונתנה בסכתו וא"ל לבעלה שיתן לו דמיה ובתוך החג נפלה סוכתו אי חייב להחזיר הקורה או דילמא כיון שזקף עליו במלוה יכול ליתנה בסכה, אחרונים ז"ל, ולכאורה יש לי לפשוט דלא קתנו שיחזיר דמיה אלא מפני תקנת השבים וא"כ הכא דליכא תקנת השבים חזרנו לדין תורה והשיב הגזלה כעין שגזל ואפילו שנתרצה בדמים יכול לומר כדי שלא להזיקך ולהחריב לך סוכתך נתרציתי בדמים אבל עכשיו דנפלה מאליה הסוכה יוכל לתבוע קורתו וצריך למוד.

רטו שני אחים או שני שותפים שעשו סוכה קטנה שאינה מחזקת לכולם יכול כל אחד לאכול בזה אחר זה ולענין השינה זה ישן לילה אחת וזה ישן לילה אחת, ואם רוצה שכל אחד מהם ישן בתחלה שחושש שלמחר יוולד לו אונס שלא יוכל לישן נראה או מאן דאליס גבר או מבע"י יפילו גורל. כ"כ מהר"א אזולאי בשם רבינו האי גאון ז"ל.

ריו חולה אפילו אין בו סכנה פטור מהסכה אפילו בלילה הראשונה, ואפילו למאן דאמר דמצטער אינו פטור אלא מהשינה אבל באכילה חייב מודה דהחולה פטור

גם מהאכילה, ומי שאינו ישן בסוכה מחמת הצנה יצא י"ח סוכה באכילה. כ"כ האחרונים ז"ל.

ריז שלוחי א"י הנמצאים בחו"ל ביום שמיני עצרת בעו למיתב בסוכה ויאמרו בפי' בינם לבין עצמם דאין יושבים משום מצות סוכה כלל ויעשו היכר ויזהרו שלא ירגישו בהם המון העם ויבואו לזלזל. כ"כ האחרונים ז"ל.

ריח סעודת מילה שהיא סעודת מצוה אין יכולים לעשותה חוץ לסוכה שלא אמרו אלא בסעודת חתנים מפני שאין שמחה אלא במקום חופה וא"א לשמוח בתוך הסוכה. כ"כ בקונטרס זקן אהרן בסי' קפ"א ע"ש.

ריט בזמן שהיה מטר אם חייב אדם לשבת בסוכה ולאכול כזית כתב הרב זקן אהרן בסי' קס"ה שהאוכל כזית בלילה הא' בסוכה וסועד חוץ לסוכה שגגה היא בידו, ואנחנו נוהגים כהרשב"א ושאר פוסקים כיון דמצטער פטור מהסוכה אפילו בליל א', אבל מי שבא לאכול כזית צריך שיאכל כל סעודתו שהרי חייב עצמו באכילתה, ואלו שנוהגים לעשות סוכה בבית הכנסת ולאכול כזית שהם עניים ואין להם סוכה לזכר בעלמא הנהיגו כן עש"ב.

רכ פת הבאה בכסנין אם אוכל יותר מכביצה מברך על הסוכה כ"כ גו"ר א"ח כלל ד' וזה אליבא דהרמב"ם, אבל לדעת החולקים על הרמב"ם וס"ל דצריך פת ממש ואפילו אוכל יותר מכביצה הוי סעודת עראי עד שיוקבע סעודתו עליהם וא"כ יותר טוב שלא לברך אע"ג דיש לחוש לסברת הרמב"ם ולאוכלו בסוכה אפ"ה לא יברך. כן כתבו האחרונים ז"ל.

רכא ראיתי להרב לב שלמה א"ח סי' ו' שכתב אסור להביא הקדרה של תבשיל לתוך הסוכה להריק התבשיל בקערה ודחה דברי המתירין ע"ש.

רכב כבר ידוע המחלוקת בין חכמי הקבלה אם מותר בתשמיש המטה בתוך הסוכה יש שאוסרים ויש דס"ל דאדרבה מצות סוכה איש וביתו, ולענין מעשה כתב הרב בית דוד סי' תע"ד שאסור מפני שהוא ודאי שישמש לאור הלבנה ע"ש, ואי מהא לא אריא דהא כבר כתב מור"ם דשרי והיינו על ידי סדין שאינו רואה פני הלבנה האמנם בכל דבר שיש בו מחלוקת שב ואל תעשה עדיף וק"ל.

רכג בחור ההולך מחו"ל לארץ ישראל לזיירא (לביקור) אעפ"י שאין לו אשה וקרובים בחו"ל מ"מ הדבר תלוי באם דעתו לחזור ולכך אינו יכול לעשות מלאכה ביו"ט שני כחומרי מקום שיצא משם והחרימו בגזירת נח"ש להעובר על דבריהם. כ"כ גו"ר.

הכמה הלכות יו"ט ומוסר רצה

רכד בן א"י שנמצא בחו"ל ביו"ט שני אם מותר לבשל בשבילו אי הוי כמבשל מיו"ט לחול. הנה מהריט"ץ סי' קל"ט העלה בראש אמיר דמותר ושוב חזר וחשב להחמיר והרב מטה יהודה כתב בפשי' להתיר ואין לחוש להחמיר ע"ש.

רכה אע"ג דקיימא לן דלולב הבא מחוץ לתחום ביו"ט דמותר לטלטלו לצאת בו מ"מ אם ידוע שנתלש ביו"ט אסור ליקחנו. הרשב"א סימן קמ"א.

רכו אם הלולב קצר ויש בו שיעור מצומצם יכול להאריכו ע"י שיקשרנו בראש קנה כדי שיהיה לולב ארוך לכבוד ויטלנו ע"י קנה כ"כ בשו"ת עדות ביעקב וכתב עליו הרב בית דוד סי' תצ"ג דלענין מעשה אין לסמוך על זה חדא שיבואו לטעות בלולב שאין בו שיעור לקשור קנה דהאי דחזי לא ידע דיש בו שיעור ועוד דהא קי"ל דלקיחה ע"י דבר אחר לא שמה לקיחה וכו' עש"ב.

רכז אם כל הצבור לא יש להם לולב או שופר מותר לומר לגוי לילך ולהביא להם מחוץ לתחום דזה צורך גדול ומצוה דרבים ואיכא עגמת נפש לכל אנשי העיר. בית דוד סי' תנ"ו. וסיים וכתב ועוד שהרי במקומנו נתפשט טובא להתיר אמירה לגוי במקום מצוה ואפילו במלאכה גמורה ואין פוצה פה וזהו דוקא בשביל צבור אבל בשביל יחיד לא מלאני לבי להתיר עד שיסכימו עמי ע"ש.

רכח לא תקנו בלולב ליטלו לשמנה כמו הסוכה משום דלולב כל שבעה מדרבנן ולספיקא לא חיישינן. אחרונים ז"ל.

רכט אם אחר שנטל הלולב ובירך עליו ואח"כ מצא שאחד מן המינים פסול יחזור ויטלנו בלא ברכה אחרונים ז"ל. וכן אם נטל לולב ובירך עליו ואח"כ ראה שלא היה בו כי אם שני בדי הדס ולא ג' דאינו חוזר ומברך, אמנם בערבה לכ"ע צריך שני בדי ערבה כדכתיב וערבי נחל ואם נטל אחת צריך לחזור ולברך. בית דוד סי' תנ"ה ע"ש.

רל בענין קשר הלולב עם שאר המינים מה שנהגו לעשות מהעלין של הלולב כעין בית יד כמעשה אורג וקורין לו בלשון ערבי קופי'ה ומכניסים הלולב עם מיניו בתוך הקופי'ה ומתחברים יחד הרב בית דוד בסי' תנ"ד לא נראה בעיניו מנהג זה משום דבעינן קשירה ממש וצריך שיאגדנו שני קשרים ע"ש. ובאמת שאני ראיתי למהרש"ל ז"ל ולכל חכמי הדור אשר היו לפני שלא היו נוהגים כן אלא עושים ב' קשרים זה על זה ולכן הנכון שיעשה ב' קשרים ואח"כ יכניס אותם בתוך הקופי'ה הנז' לשמור את האגד שלא יהיה ניתר וזוהי נכון אליבא דכו"ע.

רלא אם באו הנשים לברך על הלולב ועל השופר הרשות בידם כ"כ האחרונים בשם ר"י שכן השיבוהו מן השמים.

רלב ולאחר שיצא בו י"ח מחזירו למים במקום שהיה שם אבל אסור ליתנו במים אחרים שלא היו מעיקרא, וכ"ש אם לא היה במים כלל ויש מתירים עיין בכה"ג, ואעפ"י דשרי להחזירו אם יש בהדס פרחים שנפתחים ע"י המים אין מחזירין את ההדס כ"כ בספר כפות תמרים דל"ו ע"ש. ואכתי יש לדחוק ולומר דלא התירו מור"ם והכנה"ג אלא דוקא אם היו כבר במים ועיין בס' חמד משה.

רלג אעפ"י שהיה הלולב גזל מדבריהם לא יצא י"ח. שער המלך דצ"ב. אם היה הלולב ג' טפחים בצמצום היכא דליכא אחר יכול לברך עליו וה"ה דגם ביבש כן. כ"כ משם האחרונים ז"ל.

רלד ענף עץ עבות עם פירות שנתלש מעיו"ט נראה דשרי לתלוש את הפירות מדי דהוי אענבי הדס דשרי לתלוש אותם ביו"ט. כ"כ בית דוד סי' רצ"ח.

רלה טעם שאין מברכין על הלולב ועל השופר ביו"ט ובקדוש אומרים עיין בית דוד סי' תי"ז הטעם.

רלן אתרוג שהוא עקום לפניו עד שנראה צדו אחד כבעל חטוטרות יש מי שאוסר והבית דוד סי' תנ"א דחה דבריהם דזה אינו באתרוג כלולב עש"ב.

רלז אם גזל אתרוג מחבירו ונטלו ביו"ט ובתוך המועד פייסו לחבירו אי מהני ליה מחילה למפרע מחלוקת בין האחרונים אם יצא י"ח, עיין בבר"י ובמחזיק ברכה.

רלח לדעת הרב מחנה אפרים אליבא דהרמב"ם דאע"ג דקני אתרוג במשיכה שהיא מדרבנן לא מהני לצאת י"ח מדאורייתא אלא עד שיקנהו בכסף ולתת לו הכסף ולפי דבריו לא יפה עבדי כל הני אינשי דקונים אתרוג ואינם משלמים דמיו אלא לאחר המועד דכל דלא יהיב דמי לא קנה אלא מדרבנן עש"ב בה' קנין ומשיכה ועיין ברכי יוסף מ"ש בזה באורך.

רלט צריך לחבר אתרוג עם הלולב גם בשעת הנענוע ואל תשגיח במ"ש הרב צרור החיים שכוונת הרמב"ן ז"ל דוקא בשעת ברכה ולא בנענוע וכבר כתב עליו הרב זקן אהרן בסי' כ"ב דחלילה דיסבור הרמב"ן נגד כל חכמי הקבלה ובודאי שאיזה טעות נפל בדברי הרמב"ן ז"ל.

רמ האינדא חזינן דנהגו לכרוך אתרוג בסודר ה"ט משום דלא אסרו בגמרא אלא שמכוין לאולודי ריחא אבל אם אינו מכוין אלא לשומרו שלא יפסד או יתלכלך

מותר כ"כ בשיירי כנה"ג ואח"כ הביא משם רש"ל ומור"ם דאף בכה"ג אסור, וליכא אסור אלא אם נותנו ביו"ט אבל אם נתנו בעי"ט מותר, ומ"מ יזהר שלא יחליף הסודר ביו"ט ע"ש, ובבית דוד סי' תנ"ז, ואנו מנהגנו פה אר"ץ דכורכים אותו תחלה בצמר שבא עם האתרוגים ואח"כ כורכין אותו בסודר וזה נכון.

רמא יש נוהגים כשראש עצי ההדס ערום מבלי עלין לחתוך אותו מעט עץ במספרים כדי שלא יהיה נראה מן העץ כלל וכתב הב"ד סי' ת"ג דאין לעשות כן דהא דמכשרינן בהדס קטום טפי מלולב וערבה משום דענפיו חופין את עצו ואין קטימתו נראה כ"כ אין להכשיר בנקטם אלא כשענפיו חופין את עצו אבל כשיש מקצת מראש העץ ערום מבלי עלין דקטימתו נראה להדיא דודאי דפסול לכ"ע, וא"כ צריך לצוות לחותכים אותו שלא יהיה נראה קטימתו ואם אירע שלא חתכוהו והוא ערום וביו"ט א"א לחותכו פסול ואינם יוצאים בו עש"ב.

רמב אם בליל י"ד או ט"ו באדר אירע שלא קדשו הצבור הלבנה יפסיקו כולם ויקדשו הלבנה ואחר כך יגמרו המגילה, אבל אם יחיד לא קדש והוא קורא המגילה עם הצבור פרסומי ניסא עדיף אפילו אם עדין לא התחיל היחיד לקרוא עם הצבור ידחה ברכת הלבנה מפני קריאתה בצבור. כ"כ הפי' ז"ל.

רמג אם מותר לגלח ביום ט"ו אדר בע"ש מפני כבוד שבת העלה בית דוד סי' תצ"ז דמותר אף שנהגו שלא לעשות מלאכה ואפילו חל בתחילת השבוע מותר לגלח עש"ב.

רמד כתב בשו"ע דקורא ופושט כאגרת כתב מהרי"ל דנהגו הקדמונים לפושט קודם הקריאה ואפשר דחובה היא וכ"כ התוס' בפ"ק דמגילה ואנחנו מנהגנו שלא לפשוט תחלה כולה ואין לשנות המנהג מפני דברי מהרי"ל כ"כ הבית דוד בסי' תפ"א.

רמה כשחל י"ד אדר במ"ש העלו האחרונים דנכון לברך בורא מאורי האש קודם שיקרא המגילה ודלא כמ"ד דיברך אח"כ עם שאר ברכות של הבדלה וכך נהגו פה צובא יע"א עיין בבית דוד סי' תצ"א, ואם יש איזה אדם שצריך להוציא י"ח אז חוזר בביתו ואומרה ג"כ על הכוס עם שאר ברכות של ההבדלה אך לא בשביל אשתו ע"ש בבית דוד ואנו מנהגנו לחזור ולברכה על הכוס אף שלא יש שום א' בביתו להוציא.

רמו אף שמדברי הלבוש מוכח דגוללין הס"ת ומצניעים אותו במקומו ואח"כ קוראים המגילה אנחנו מנהגנו שקורים המגילה ואח"כ מצניעים הס"ת במקומו והוא מיוסד עפ"י כמה פוסקים ראשונים ואין לשנות. עיין בבית דוד בסי' ת"ץ. מי שאמר על הנסים ביום ט"ו במקום שאין אומרים אותו אין חייב לחזור ולהתפלל ופה אר"ץ הק"ק

המסתערבים אומרים אותו ביום ט"ו, וק"ק ספרדים אין אומרים אותו עיין בית דוד סי' תפ"ט, ואם יש אבלות כפורים בתר מ"ש השו"ע ביו"ד אזלינן, ולא בתר מ"ש בא"ח דבתר חזרתו מא"ח ליו"ד אזלינן ועוד דסוגיא בדוכתה עדיפא, כן הסכימו כל האחרונים ז"ל עיין בית דוד סי' תצ"ז.

רמז מי שקבל עליו תענית שבוע בימי שובבים ובתוך תעניתו חל ט"ו שבט ביום ה' אם חייב להשלים תעניתו העלה הרב בית דוד בסי' ש"ן דחייב להשלים אף שקבל להתענות קבלה בעלמא ולא אמר בלשון נדר, דט"ו שבט אינו בכלל שבתות וי"ט וחנוכה, וממ"נ חייב להשלים. דאם המתענים יחידים הא קי"ל דיכולים להתענות ואם רבים הא כבר התחילו והרי קי"ל דאם התחילו אין מפסיקין עשב.

חוקי הנשים

א ראובן נשבע לאשתו שלא ישא אשה אחרת עליה ומרדה בו ואינה רוצה לשמשו אם יכול לישא אשה אחרת בלי רשותה או אם צריך התרה, או אם שהתה עמו עשרה שנים ולא ילדה ואינה רוצה ליתן לו רשות מה יעשה. תשובה, עיקר הדבר כן הוא דמפייס לה ואם לא נתפייסה מתרינן בה ואם עדין עומדת במרדה יתירו לו שבועתו וישא אחרת עליה אעפ"י שנשבע לדעתה ולתועלתה לא נשבע ע"מ לישב בטל מפו"ר ולעבור על ד"ת לבטל את המצוה, וכן הדין במי ששהה עמה עשר שנים ולא ילדה דאנן סהדי דע"מ כן לא נשבע לה, הרדב"ז ח"א בישנות עש"ב. (א"ה), עיין שתי הלחם סי' כ"ח למהר"ם חא"גיז שהקשה ע"ז ועיין יד אהרן ח"ב סי' א' אות ל"ב שכתב דלק"מ ועיין שמחת יו"ט סי' ה' דף כ"ג ד' מגיד מראשית ל"ה ב' מים רבים סי' דה"ז כה"ג א"ה סי' א' אות פ"א וקי"ח אות קי"ו).

ב ראובן ואשתו היו במחבוא ואין שם אדם לשמשם וחלתה והיא נדה אם יוכל בעלה ליגע בה להשכיבה ולהקימה ואם הוא רופא אם יוכל למשש לה הדופק או להקיז לה דם ואם יש חילוק בין חולי שיש בו סכנה לאין בו סכנה. תשובה, ודאי כיון שאין שם מי שישמשנה וכי ניחנה שתמות אין זה דרכי נועם, ואפילו חולי שאין בו סכנה אני אומר שמותר כיון שאי אפשר אלא בו, שהרי אין הרפואה תלויה בחששת האיסור וחששא רחוקה שמא יבא עליה מכמה טעמי וכו', ותו אפשר אם לא ישכיבנה תבא לידי סכנה אבל מדינא לא ירחוץ פניה ידיה ורגליה, ואם היא מסוכנת אצל הרחיצה אפשר לו להשליך מים על פניה וכו', ואם אי אפשר אלא ברחיצה ממש מותר שאין לך

דבר שעומד בפני פיקוח נפש שם סי' ב' עש"ב, עיין ארעא דרבנן אות כ"ו עין זוכר אות ס"ט ואות ע"א סוף ספר משרת משה למהר"י עטייה ז"ל ע"ש.

ג ראובן גירש נשיו ואח"כ שידך אשה ונשאה על תנאי שיהיו נשיו שגירש אסורות עליו בהנאת תשמיש לדעת הכלה ולדעת אביה ואמה ובשטר הכתובה שכתב לה גם קבל עליו שלא ישא אשה אחרת עליה עד שיפרע לה כל מה שהיה חייב לה ויפטרנה בגט כשר, ועוד התנה בכתובה שיהיו נשיו שגירש אסורות עליו בהנאת תשמיש כאמו ואחותו, ועכשיו טוען אבי הבת שהלך וקדש לנשיו אשר גירשם ולא קיים תנאו וא"כ חייב ליתן לה כל מה שנתחייב לה ויפטרנה בגט וראובן טוען שלא ביטל תנאו כיון שעדין לא נשא וקדושין לחוד ונשואין לחוד, ועוד כיון דבשטר הכתובה שהוא אחרון כתוב שאסר נשיו המגורשות עליו כאמו ואחותו הוי כמתפיס בדבר האיסור ואינו כלום, ועוד טוען אבי הבת דכיון שאינו רוצה לגרש בתו יאסור את נשיו כראוי ושלא להתייחד עמהם וראובן משיב דאינו רוצה לחדש דבר מעתה. תשובה, הדין עם ראובן במה שטוען דקדושין לחוד ונשואין לחוד והדין עמו ג"כ במה שאינו רוצה לחדש דבר מעתה אבל מה שטוען דהוי מתפיס בדבר האיסור אינו כלום דהא דקי"ל דכתר לשון הכתובה שהוא אחרון אזלינן הוא בזמן ששטר הכתובה סותר לשטר השידוכין, אבל בנ"ד אין סתירה כלל ותו דכיון שתלה בדעתה ובדעת אביה הוא להחמיר לפיכך אם רוצה ראובן לקיים אשתו זאת יקיים תנאו ויאסור גרושותיו עליו כראוי ואם לא ירצה יגרש אשתו זאת ויתן לה כתובתה שם סי' ג'.

ד ראובן גירש את אשתו ואח"כ נתייחד עמה בפני עדים שרואים אותו והוא לא ראה אותם ושניהם מודים שבעל לשם קדושין אפ"ה לא נתבטל הגט בכך שאדם יודע שהמקדש בלא עדים אין קידושיו קידושין, אבל אם לא שמעו העדים שבעל לשם קידושין יש לחוש לקידושין מה"ט גופיה, דכיון דאדם יודע שאין קידושין בלא עדים לא הוציא דבריו לבטלה אלא אמר בדעתו שמא יש עדים רואין אותו וכיון לקדשה ואמר דבריו על הספק כ"כ שם בסי' ד' עש"ב ועיין עץ חיים פ' וירא דף ט' מה שהקשה בזה על מהריט"ץ סימן רמ"ז יעו"ש וקושייתו תחול גם על הריב"ש ושאר גדולים דסברי כמהריט"ץ ועיין ב"ד ש"ש חא"ה ססי' ד' הקשה תשובות הרדב"ז אהדדי ועיין הרדב"ז סי' רע"ז בני חיי א"ה סי' ט"ל אות ד' יד אהרן א"ה ח"ב סי' מ"ב דף נ"א ד' ודף נ"ב וסי' ל"ח דף מ"ה והדפים הפוכים שם עיין שם באורך.

ה ראובן שנתן מעות לנערה אחת לקידושין והעדים העידו שהם ראו שנתן לה מעות, ולשון הקידושין היה כך בחיי שתקחי דינר זה לקידושין לי צריכה גט, ואף משרתי הבית נאמנים להעיד שלא נחשדו ישראל הכשרים להעיד שקר, הרדב"ז שם סי' נ"ו שהאריך בזה וכמה חילוקי דינים יוצא מדבריו שם ובסי' שאחריו על ענין בת

שבקטנותה נשאת מגו תגרא, כי מאן אביה לתתה, ובעלה אשתדאי והלך ולא בא, והאריך הרדב"ז בזה מאד והעלה דאתתא שריא ובניה כשרים עש"ב. הא דסי' נ"ו עיין הרדב"ז סימן קכ"ט ועיין כה"ג סי' כ"ז אות מ"א ונ"ב וסי' כ"ח אות ל"ח וסי' ל"ו אות י"א וסי' מ"ז אות כ"ה ובהא דסי' נ"ז כנה"ג א"ה סי' מ"ז כתב שהר"י בירב חלק על זה ע"ש אות י"א ויד אהרן ח"ב סי' מ"ז.

ן המגרש את אשתו בעל כרחא כיצד שמין לה ע"ש בהרדב"ז סי' ס"ח שהאריך הרבה בזה וכן אשה שלקחה בהקפה חלוק, וכשבא בעלה לגרשה היא אומרת אני חייבת דמי החלוק, והוא אומר אין יודע כל מה שבביתי הוא שלי, ולא היה עליה בשעה שגרשה, העלה שם בסי' ס"ט שנוטלת אותו חלוק בלא שבועה ומחרימין סתם על כל מי שלוקח ממון שאינו שלו, הא דסי' ס"ח הביאה כה"ג סי' ס"ט ע"ש כל הסימן וספר דרך עץ חיים ל"ט ג' והא דסי' ס"ט כה"ג סי' ס"ט.

ז כתובה שאין חתום בה אלא עד אחד, או ליכא עדים כלל, שם בסי' ע' האריך הרבה והוציא מיתומים על פי טעמים ואומדנות שכתב.

ח אשה ובעל חוב שבאו לגבות ואין בהם דיני קדימה שזמנן שוה מן הדין דנכסי מלוג שלה נוטלת, וכן נדונייתה אם הם בעין או תמורתם שיש עדים או ראייה שאלו באו מכח אותם הנכסים שהיו מגדונייתה נוטלתם ואין לבעל חוב בהם כלום, ואם אכלן הבעל או אבדו הרי הוא בהם כשאר ב"ח ומנה מאתים ותוספת ב"ח קודם מפני שהוציא מעות ואם נשאר תגבה האשה, שם בסי' ע"א (כה"ג סי' ס"ה אות ק' סי' צ"ג אות ל"ג קו"ף אות ל"ה סי' ק"ב) ובסי' ע"ב בדין כתובת המסתערב שלוקחת בגדיה בין אם פחתו בין אם הוסיפו הם לה ונוטלתם בשומתם הראשונה, משא"כ כתובת הספרדים שהיא סך הכל דאם פחתו נראה דצ"ל: פחתו לו וכן אם הוסיפו הוסיפו לו ונוטלתם בשומא של עכשיו עיין טא"ה סי' פ"ח כה"ג הגב"י אות י"ד.

ט ראובן נשא אשה ומת בלי בנים והניח אלמנתו ומטלטלי הבית אוהלים כאשר המה, ומתה ולא נשבעה, אם הנכסים ידועים לבעל כגון קרקעותיו וספריו ומלבושיו לא זכתה בהם ובחזקת יורשי הבעל הם, והנכסים שאינם ידועים לבעל הרי הם בחזקת יורשי האשה, ואפילו שבועת היורשים אינם צריכים לישבע וכ"ש נכסי מלוג שלה, שם סי' פ"ח עש"ב כה"ג סי' צ"ו הגב"י אות ה' בני חיי א"ה סי' צ"ה פלפל בתשובה זו. יוד כל מקום שאמרו ז"ל תצא מזה ומזה היינו בגט לא הפרשה בעלמא שם סי' פ"ט עש"ב.

יא ראובן שמת והניח את אשתו מעוברת וילדה בן וראוהו מגידי אמת שגמרו כל סימניו ומת בתוך ל' יום, ורצתה אמו להתקדש לפי שלא היתה יודעת שיש לו את

לבעלה, וא"ל בעליך יש לו אח מומר ולא ידעינן אם הוא חי או מת, והעידו שהיה מומר קודם שקידש ראובן זה את אשתו, ושאלת ממני אם מותרת להנשא והשיב שם בסי' צ"ג שמתרת להנשא לכתחילה מכמה טעמים ע"ש עמ"ש ע"ד הרב שמחת יו"ט סי' י"א דף מ"ה ג' ד' דרכי נועם א"ה סי' נ"ט ועיין הרדב"ז סי' צ"א דרך עץ חיים כ"ג ד'.

יב אם כתוב בכתובה שהכניסה לו מעות בעין לא יוכלו לסלקה בדבר הצריך שומא, וכופין אותם למכור המטלטלין וליתן לה מעות, וכן בע"ח דלהכי טרז וכתב מעות בעין שלא יוכלו לסלקו בדבר הצריך שומא, אבל אם לא כתב בעין חזר דין כתובה זו כב"ח, דאם יש מעות בעין נותן לה מעות ואם אין לו מעות אין כופין אותו למכור ולהביא מעות, שם בסי' קט"ו עש"ב עיין אורח לצדיקים חא"ה סי' ב' דמהריב"ל ושאר פוסקים פליגי עליה דרב בזה ודוקא ביש לו מעות דין הוא שתגבה מהם וכתב וז"ל גם מהריט"ץ בסי' רס"ו נשאל על אלמנה שתבעה לגבות במעות והעלה שתגבה מטלטלין ומהמעות ואם לא יספיקו לה תגבה השאר מהקרקע עכ"ל. ולא אבין מנ"ל שבנדון מהריט"ץ כתוב בכתובה שהכניסה מעות בעין אה"נ י"ל דאם כתוב מעות בעין דייקנן לישנא דשטרא ואפילו שנודה שכתוב בכתובה מעות בעין דילמא כולו הו' כתבי הכי וליכא לדייק מיניה כיון דהוי כשאר כתובות וכ"כ אורח לצדיק סוף תשובתו דכזה יורה הרדב"ז וצריך להתיישב בזה ולעיין שם.

יג מעשה באשה אחת שלא שהתה עם בעלה עשר שנים, וטענה על בעלה בפני ב"ד שרוצה בנים לזקנותה, ובעלה אינו ראוי לכך, והעיזה פניה בפני בעלה ותאמר לו כך, וב"ד שאלו את פיה לברר טענותיה והשיבה שבעלה לא יכול לשמש עמה כדרך כל הארץ, ובעלה אמר שכל מה שטוענת שקר, וראיה שהיתה בתולה ועכשיו היא בעולה, ועוד שהיא משתדלת על ידי המילדות לתקן רחמה, ועוד שהיא היתה מחזקת עצמה למעוברת, והיא השיבתו שאינה חייבת להשיבו על כל אלה, אבל מה שטענה עליו אמת כבר האריך שם בסי' קי"ח והעלה דלא עבדינן מילתא בהאי עובדא ולא כייפינן לה בשוטים ולא בחרם ולא לצערו בגופו ולא בממונו, ואין אומרים לו כבר חייבוך רבנן, ואין מוצאין ממנו אפילו נדונייתה דהעמד ממון בחזקת מי שהוא בידו אלא אומרים לו פלוגתא דרבוותא היא ודינך מסור לשמים, אם אתה יודע בעצמך שטוענת אמת תוציאנה, ויעשו דרך בקשה ואם לא רצו להתפייס הסתלק מהם ואם לא רצתה לישב תחתיו מותר לישא אחרת, ואם שהתה עשר שנים כופין אותו להוציא לקיים פו"ר, ואם רוצה לגרשה אינו עובר על התקנה כיון שאינה רוצה לשמשו ואין דנין אותה כדין מורדת כיון שבאה מחמת טענה שלא תקן הגאון אלא שלא יוציאנה בעל כרחא עש"ב. כנה"ג סי' קנ"ד הגב"י אות כ"ב וכ"ג עזרת נשים למהר"ם ן' חביב דף ה' א' ב' ודף ז' ע"ש.

יד ראובן שידך את בתו לשמעון ועשו ביניהם קנס, וכשהגיע זמן שקבעו לנישואין חלתה הבת ויצא לה מורסא תחת הגרון ומתוך הדברים נתברר לשמעון שזה פעמים שלש שיצא לה ונכנסה וחזרה ואינו רוצה אותה. השיב הרדב"ז שם סי' קכ"ד דאין להם זע"ז לא קנס ולא הוצאות והסבלונות יחזרו, דהא קי"ל בתרי הוי תזקה והדבר ברור כי חולי זה הוי מום באשה, שהרי אפילו אחר שנתרפא נשאר במקומו רושם כמין צלקת ואם הוא מום שאין רוב בני אדם מקפידים וזה אומר אני מן המיעוט שמקפידים מסתברא דמספיקא לא מפקינן ממונא ואם תפס כדי קנסו לא מפקי' מינה עש"ב כנה"ג סי' כ"א הגב"י אות כ"א.

טו ראובן נשא אשה והכניסה לו נכסים ומעות בעין, וכתב לה בתנאי הכתובה שלא יוכל למכור ולא למשכן ולא לקחת דבר מכל נכסיה ושלא יגע בשום דבר מנכסיה, ועתה טוען ראובן שילקח במעות קרקע והוא יאכל הפירות דלא גרע מנכסי מלוג, והיא אומרת אני רוצה ליקח תכשיטין בהם להתנאות בהם כפי המנהג כשאר הנשים אשר כגילי. השיב הרב שם בסי' קל"ח דהדין עם האשה והוי בזה כאוכל פירות שהרי נהנה הוא שאשתו מקושטת, וכן מנהג המדינה שאפילו שאין לה משלה עושה משלו, ואפילו אין לו הולך ולוקח בהקפה ועושה לאשתו כדי שלא תהא גרועה מחברותיה, וכ"ש אשה זאת שהיא בת ת"ת ועשירה שראוי לעשות לה משלה, וגם קרובות הבעל גדולות וחשובות ועולה עמו עש"ב. עיין הרדב"ז סי' רס"ו כנה"ג א"ה סי' פ"ה אות ט' וסי' צ"ב אות ו' ע"ש.

טז ראובן שפסק לתת לבתו כו"כ תכשיטין לנדוניא ונתן לה מקצת והשאר עדין לא קנה אותם והכניסה לחופה ולא הספיק לקנותם עד שמתה הבת, והבעל תובע חלקו מאותם הנכסים השיב הרב שם בסי' קמ"ד דאין הבעל יורש בראוי וזה ראוי הוא ולא גריע ממלוה שהלותה האשה שאין הבעל יורש אותה עש"ב. עיין בני יהודה למהר"י עייאש דף קל"ג ב' ובתשובה זו כתב מהר"ם מטראני ח"א סי' כ"ז כנה"ג א"ה סי' נ"ה הגב"י אות ט"ו וי"ח עדות ביעקב סי' ל"ג בית דוד חא"ה סי' ת"ל.

יז יעקב שידך את בנו ונתן לו סבלונות להוליך לכלתו וגם המוהר נתן לו להוליך לכלתו וכן עשה וגם הוא נתן מתנות לכלה ולא הספיק לכונסה עד שמת יעקב, ועתה חזרו בהם קרובי הכלה ומחזירים המתנות והמוהר ויש על יעקב חובות אחרים אם חוזרת זו המתנה לתפיסת הבית או אם זכה בה זה הבן לבדו, והשיב שם סי' קנ"א דזכה הבן במתנתו וכו' דלצורך נישואין נתן לו ואם לא נשא את זו ישא אחרת אבל מה שנתן יעקב לכלה וחוזרת לא זכה בה הבן וחוזרת לתפיסת הבית עש"ב הביאה כנה"ג א"ה סס"י נ"ג ועיין דרך עץ חיים פ"ו ד'.

יח אם אמר עד אחד של הקידושין שאינו מכירה בין הנשים זולתי אם תשב בין שתי הנשים שהיו עמה יכול להכירה על ידי טביעות עינא, אבל בין נשים אחרות איני מכירה וגם שמה איני מכיר. השיב שם בסי' קנ"ו דהרי היא מקודשת גמורה מן התורה כיון שראה אותה ופניה מגולים וכשרואה אותה את"כ מכיר שזו היא האשה עש"ב.

יט מי שרגיל להכות את אשתו ולבזותה תמיד ברכים מה דינו השיב שם בסי' קנ"ז וז"ל מנדין אותו שלא יכה אותה, אם חזר מוטב ואם לאו מכריזין עליו שהוא מנודה, אם חזר מוטב ואם לאו קונסין אותו בכתובה, אם חזר מוטב ואם לאו עונשין אותו על ידי גוים בגופו, שהרי עבר על פן יוסיף להכותו וחובשים אותו על שמכה אותה, ואין מזכירים לו שיוציא את אשתו כלל ואם עמד הוא מעצמו מחמת עונשו וגירש אין זה אונס, שהרי הוא מביא על עצמו האונס מדעתו לא יכנה ולא יגרשנה, אבל לכופף אותו לגרש על ידי נידוי ועונש הגוף וכ"ש על ידי גוים איני רואה ואיני מסכים כלל ע"ש.

כ ראובן שלוח מאשתו נכסי מלוג וכתב עליו שט"ח ומת ראובן בלא בנים ונפלה לפני אחיו ליבום ולא רצתה להתייבם ומתה גם היא והניחה נכסים מנכסי צאן ברזל ובאו לחלוק ויורשי הבעל שהוא היבם אומרים את יבמתי אני יורש וחובות אחי איני פורע. השיב הרב שם בסי' קס"ו דהדין עם יורשי הבעל וחולקים בנכסי צאן ברזל ואין פורעים חובות הבעל לא מה שלוח מאשתו ולא מה שלוח מאחרים עש"ב. עיין ערך לחם ח"מ סי' צ"ה דנהגו כן יעו"ש בני חיי א"ה סי' צ"ג הגב"י שם דרכי נועם א"ה סי' מ"א פרי האדמה ח"א דף נ"ג ד' ונ"ד יעו"ש.

כא ראובן שקידש נערה בפני ב' עדים האחד מעיד הרי זה הפרח אני נותן לך לקידושין והשני אומר שאמר לה קחי זה הפרח לכתובה וקידושין והנערה אומרת שאסרוה שתקבל על עצמה לאסור כל הנאת קידושין שבעולם אלא א"כ ימצאו שם בשעת הקידושין עשרה אנשים וח' אחד ונפל מחלוקת שב"ד אחד אמרו שחוששין לקידושיו וב"ד אחד הכריזו שאין חוששין לקידושיו האריך הרב שם בסי' קכ"ט בראיות ברורות והעלה דבנ"ד לא חיישנין כלל להני קידושין והמחמיר בזה לא דק ועתיד הוא לומר על אסור מותר ולא תחוש כלל לחומרת המחמיר בזה עש"ב. כנה"ג א"ה סי' כ"ז הגב"י אות מ"ג וסי' נ"א הגב"י אות י"ח יעו"ש.

כב ראובן שחייב מנה לשמעון חמיו ומת חמיו וירשה אותו ושוב מתה הבת אם יורש ראובן המלוה הזאת כיון שהוא מוחזק בה אע"ג דקי"ל דאין הבעל יורש בראוי כיון שהוא בידו הוי מוחזק או לא השיב בסי' קס"ח דמדין בכור ילפינן הא מילתא מלוה שעמו פלגי וכאלו הוא ממון המוטל בספק וחולקים גם הכא נותנים חצי המלוה ליורשי שמעון והוא יורש חצי האחר ופשוט ע"ש.

כג מה שנהגו הסופרים שכותבין הכתובה ובליל החופה נוטלים הקנין מהחתן ואין חותמין הכתובה אלא למחר ואחד מן הח' אמר שדבר זה אסור שעיקר הכתובה היא החתימה ונמצא מתייחד עמה בלא כתובה השיב שם בסי' קע"ד שהכל הולך אחר הקנין ולא אחר החתימה אבל עכ"פ צריך שיחתמו הכתובה מיד שלא יעבור ימים הרבה דחיישינן שמא ימות העד וכיוצא עש"ב. ועיין סי' קע"ה שהאריך הרבה במי שטוען שלא ראה דם בתולים והיא בוגרת ובעלה כהן והעלה דאין להוציא מתחת בעלה מכל הטעמים שכתב שם.

כד אלמנה שגבתה כתובתה אפילו בבית דין ומתה קודם שנשבעה כתב הרב שם סי' קע"ו דהוא גבייהו בטעות וחוזרים ונוטלים מיורשיה מה שגבתה זולתי אם יש נכסים מנדונייתה כיון שהיא נוטלתן בלי שבועה גם היורשים שלה זכו בהם וגם נכסי מלוג שלה זכו בהם יורשיה ע"ש, ואם טענו יורשיה שכבר נשבעת על מי להביא ראייה ע"ש בסי' קע"ו דכיון שהנכסים בחזקת יורשי הבעל הדבר ברור שעל יורשיה להביא ראייה ואם יש ליורשים מגו יכולים לטעון אנו יודעים שנשבעה עש"ב. וע"ש בסי' רכ"ג שהאריך בענין כזה. תשובת רס"י קע"ו עיין בני חיי טא"ה סי' צ"ו והא דסי' קע"ז עיין חק"ל ח"מ סי' מ"ט דף נ"ד ונ"ה וקמ"ח כנה"ג סי' ס"ו אות ג' וצ"ו אות כ"ב טא"ה סי' ק' וכנה"ג שם והא דסי' רכ"ג חק"ל ח"מ סי' מ"ט נ"ד ונ"ה וקמ"ה בני חיי סי' צ"ו.

כה אלמנה שתובעת כתובה מן היורשים והם רוצים ליתן לה כתובתה אבל אינם רוצים להשביעה כדי שאם תמות שלא יירשו אותה יורשיה והאלמנה טוענת שהיא רוצה להנשא ולהכניס נדונייתה לבעלה ושישביעה או יפטרנו אותה מהשבועה כדי שירש אותה בעלה האחרון, והשיב שם בסי' קפ"ט שהדין עם האלמנה וכו', לפיכך באה לבי"ד ונשבעת אפילו שלא מדעתם וכותבין לה ב"ד איך נשבעה וזכתה בנכסיה ולהורישם לבאים מכחה, וגדולה מזו אני אומר בנ"ד דאפילו לא נשבעה ולא מחלו לה היורשים על השבועה, ונשאת לאיש אחר ומתה וירש אותה בעלה, אין יורשי בעלה הראשון יכולים להוציא מן הבעל בטענה שלא נשבעה וכו' עש"ב. טא"ה סי' צ"ו כנה"ג הב"י אות כ"ג.

כו מה שנהגו שמתנה הבעל שמעשה ידיה לה וכסותה עליו כו"כ בשנה והיא עשתה הרבה וצמצמה עד שהיה לה מעות ומלוה אותם ברבית לנכרים, ואומר הבעל שרוצה לאכול הפירות כדין נכסי מלוג והשיב שם סי' ק"ץ דאין לבעל בפירות מעשה ידיה כלום לדעת כ"ע, דכיון דכתב לה בעודה ארוסה וקנו מיניה ומ"מ מודה אני שאם תמות יירשנה, שהרי לא סילק עצמו מירושתה עש"ב כמה חילוקי דינים בזה עס"י קל"ח ורס"ו ובכנה"ג סי' ס"ט הגב"י אות ה' טא"ה סי' פ' וכנה"ג שם.

זך ראובן מת והניח בן קטן ובת קטנה ובת אחרת נשואה והיתה הבת קטנה ניזונת מנכסים ואח"כ המיר הבן והפקיעו ב"ד את ירושתו, ובאו לחלוק בת הבת עם הבת ואומרת בת הבת שינכו מחלק הבת מה שאכלה עד עתה, והשיב הרב בסי' קצ"א דהדין פשוט שאין מנכין לבת מה שאכלה שהרי מנכסי אחיה היא אוכלת עש"ב, מלתא בטעמא וכתב ע"ש בסי' קצ"ו דאין אדם יכול ליקח פדיון הבן מכח אשתו שהיא כהנת דפדיון הבן אינו אלא לזכרים עש"ב.

כח ראובן זרק גט בחצירה ביום ולא ידעינן אם היא ישינה או ניעורה אם זכתה לה חצירה ונתגרשה או לאו. השיב הרב שם בסי' רט"ו דאם היה הגט בחצירה עד למחר שהיא נעורה וא"ל הרי זה גטך מגורשת דלא הוי טלי גטך מעל הקרקע וכו', ואם נאבד הגט או שהלך לו הבעל ולא אמר לה הרי זה גטך ולענין להנשא לו לכתחלה לא תבעי וכו', ואם הבעל לפנינו לא עבדינן עובדא עד דמטי גיטא לידה, אבל אם הבעל הלך למדינת הים ואיכא עיגונא דאתתא סמכינן על רוב הפוסקים ז"ל ותנשא לכתחילה ומכ"ש שאם נשאת בגט בזה שאין מוציאין אותה וסיים וכתב הילכך בנ"ד כיון דאיכא כמה טעמי חדא שעיקר הדין תלוי במחלוקת ועוד דרוב בני אדם נעורים ביום, ועוד דהוי בדיעבד כיון שהלך למדינת הים ואיכא עגונא דאתתא סמכינן ע"כ הני טעמי ותנשא בגט זה עש"ב.

כט ראובן שהיה מתייחד עם משודכתו בפני עדים אי אמרינן הן הן עדי ביאה ובעל לשם קידושין, ואת"ל לא אמרינן הן הן וכו', ראוה שנבעלה מי אמרינן ודאי בעל לשם קידושין וצריכה ממנו גט, או דילמא בעל לשם זנות. הרב שם בסי' רי"ו האריך והעלה וכתב דכללא דמילתא שצריך לחקור בענין דאם היו קרוביה נשמטים מלגמור הענין והוא מהדר לקדשה כדי שיהא לנו בטוח וגייסי אהדדי ומתיחד עמה בעדים וכגון שהם יודעים שיש שם עדים שרואים אותם בשעת הייחוד אעפ"י שלא ראו הפועל אמרינן בעל לשם קידושין וצריכה הימנו גט, ואם לא היה מהדר עליה לקדשה אע"ג דמתייחד עמה בעדים לא חיישינן ליה כלל לדעת כ"ע וכו', ואם ראוה שנבעלה כיון דליכא אלא חד ספיקא שמא בעל לשם קידושין חיישינן לה אפילו לדעת האחרונים עש"ב.

ל כל פילגש אסורה בזה"ז לכל אדם אפילו לגדול שבישראל. סי' רכ"ה עש"ב כנה"ג סי' כ"ז הגב"ה.

לא ראובן שקבל פקדון מן האשה וגירשה למי יחזיר ואת"ל שיחזיר לאשה אם הבעל אומר שלי הם והאשה אומרת שלי הם מנכסי מלוג שלי, על מי להביא ראיה, ואם אין ראיה מה יעשה הנפקד שם בסי' רכ"ו דאינה נאמנת לומר שלי הם ויחזיר הכל

לבעל, והאריך הרבה בכמה טעמים וחילוקים ע"ש. הר"א ששון סי' קצ"ח טא"ה סי' פ"ח בני חיי טא"ה ס' פ"ו.

לב אשה ששלחה נכסים ממקום למקום ע"י אחיה להפקידם ביד ראובן, וראובן הוציא שט"ח על השליח ואומר שהשליח משכן לו הנכסים על המעות אבל לא הוזכר המשכון בשטר, והאשה אומרת אתה יודע כי הנכסים הם שלי, ואתה הלויט לשליח בלי משכון, וגם השליח א"ל שהם שלי, והשיב הרב שם בסי' הנז' אם ישבע ראובן שלא היה יודע שחפצים אלו של אשה הנז' וגם השליח לא אמר לו כלום וכולל בשבועתו שהמעות שהלוה לו הם על אלו המשכונות, נוטל מעותיו ומחזיר הנכסים, ואם אינו רוצה להשבע מחזיר הנכסים וישארו מעותיו על השליח בלי משכון. שוב ראיתי במרדכי דלא אמרינן דיחזיר לאשה אלא כשהפקידה קודם שתנשא, אבל אם הפקידה כשהיא נשואה יחזיר לבעל ע"ש.

לג אשה אחת הפקידו בידה תכשיטי זהב של אחיה הקטן והלכה ושינתה צורתם ונשאת והכניסה אותם לבעלה, ועתה גדל היתום ותובע את שלו מהבעל. השיב בסי' רכ"ט כיון שהגזילה היא בעין אלא שעשו התכשיטין בצורה אחרת לכו"ע חייב להחזיר עש"ב.

לד ראובן שלח סבלונות למשודכתו ואכל שם כמנהג, ועתה חוזר והיא טוענת שהוציאה הוצאות, אם דין השידוכין כאירוסין והשיב שם בסי' רל"ד שאין חילוק בין אירוסין לשידוכין במקומנו שנהגו לעשות סעודות גדולות, ולשלוח סבלונות מיד אחר השידוכין בתופים ומחולות ואורשא מילתא טפי ע"ש. בני חיי א"ה סי' נ"א הגהת ב"י אות א'.

לה ראובן שהיה לו אשה זקנה ובנים ממנה, ורוצה לישא אשה אחרת ונתן לאשתו כל מטלטלי הבית וחזקת הבית ופירש ממנה, והניחה בבית עם בניה שהיה אחד מהם נשוי אשה, ונשא אשה אחרת והוליד ממנה בן, ומתה הזקנה והניחה מטלטלי הבית ביד בנה, ושוב מת בן הבחור והניח ג"כ נכסים, ושוב מת בן הנשוי ולקחה האלמנה מטלטלי הבית וחזקת הבית בכתובתה, ואת"כ מת הזקן והניח בן קטן מאשתו השניה, והאפוטרופוס תובע את האלמנה חזקת הבית גם נכסי הבחור שמת לפי שהוא יורש את אחיו, והאלמנה אומרת שהזקנה הורישה נכסיה לפנייה ומת הבחור ואחיו ירש אותו שהוא בעלה והיא גבתה כתובתה. השיב שם בסי' רל"ה שאם יתברר שהזקנה נתגרשה הדבר ברור שהדין עם האלמנה במקצת, כיצד וכו'. ואם לא יתברר שגירשה הבעל יורש את אשתו, ואין לאלמנה לגבות מהם כלום ע"ש כמה חילוקי דינים בזה. כנה"ג א"ה סי' ק' הגב"י סוף אות ג'.

לך אשה שמטלטלי בעלה בידה וברשותה, ומת אי היא תפיסה מחיים או לא. והשיב שם בסי' רל"ג דלא היא תפיסה ואפילו האידנא שהתנו דאפילו תפיסה דלאחר מיתה מהני מ"מ תפיסה כה"ג דאהלים כאשר המה לא היא תפיסה והכל בחזקת היורשים עש"ב. כה"ג סי' צ"ג הגב"י אות מ"א.

לך ראובן שמת וגברו לצורכו והותרו, ויש עליו כתובה וב"ח ויורש העלה שם סי' רמ"ג דהכל ליורשים, ואם אמר הגבאי אני רוצה לעשות לו מצבה מן הדין היורש מעכב, אבל אם מנהג בני משפחתו לעשות מצבה הדין עם הגבאי ע"ש.

לח מעשה באשה אחת שיצאה ממקומה בחזקת גרושה, ובאה למקום אחר, והיהודים שבאו בחברתה יודעים שהיא גרושה, ועמדה בחזקה זו חמש שנים בלי ערעור, וכמה פעמים קפצו בני אדם עליה לקחתה בתוך זמן זה ולא היה שום פוצה פה כי כולם היו מחזיקין אותה בחזקת גרושה, והעדים שהיו עמה הלכו למדינת הים ובחזקה זו נתקדשה, ויש עד אחד שמעיד על גירושיה ועדים ששמעו מפי העדים, ויש מי שרצה לומר שאסורה להנשא והרב האריך בסי' רמ"ה וכתב שמותרת להנשא לכתחלה וכ"ש אחר שנשאת וכל המפריש אותה מבעלה כאלו ממעט את הדמות עש"ב. כנה"ג א"ה סי' ג' הגה"ט אות יו"ד יד אהרן א"ה סי' י"ט הגה"ט א' ב' ג'.

לט ראובן שקבל לזון את בת אשתו עד שתנשא כ"ז שהוא נשוי עם אמה ועכשיו חוזר בו ורוצה לגרשה כדי לבטל תנאי זה, ואח"כ חוזר ליקחנה בלי תנאי זה אם יועילו גירושיה כאלו לבטל התנאי, העלה בסי' רנ"ד דיכול לסלק תנאי זה על ידי הגירושיה כיון דמעיקרא נתחייב בו מדעתו יכול לסלקו בכל דהו עש"ב. כנה"ג סוף סי' קי"ד ועיין חק"ל הלכות נדרים דף ע"ז ג' ד' מ"ש בזה ע"ש.

מ דין עשור נכסי של הבת הוא אחר שמנכין כתובת האלמנה שהרי היא ב"ח ואימתי שרוצה גובה כתובתה ושמין מה שנשאר. כ"כ הרב הנו" בסי' רנ"ה ע"ש עיין תשובת מים רבים חא"ה סי' ט"ו ועיין הרדב"ז סי' ק"ך דרכי נועם סי' י"ח דף פ"ג ג' ד' כנה"ג סי' קי"ג אות י"ד הגה"ט וע"ש סוף הסימן.

מא מי שטוענת על בעלה שהוא משתין במטה ואינו מרגיש כמה פעמים מתוך חולי הקרירות. העלה שם דאין לכופו לגרש ולענין הכתובה כיון שהיא אומרת שאינה יכולה לסבול לא גרע ממאוס עלי שלא תפסיד בלאותיה הקיימים ואפילו שהם ברשות הבעל וכל מה שנתן לה אינה נוטלת כלום דאדעתא למשקל ומיפק לא יהיב לה ואפילו שהם ברשותה מפקינן מינה ע"ש.

מב אשה שלא הביאה כלום מבית אביה וכתב לה כתובה בסך ידוע ולא פירשו מהו הנדוניא ומהו התוספת ומהו עיקר כתובה ואמרה מאיס עלי ותפסה כדי כתובתה

ואומרת הכל הוא נדוניא והכל שלי והבעל אומר לא הבאת כלום וכל מה שכתוב בכתובה הוא תוספת משלי. השיב שם בסי' רס"ב דשמין כמה ראוי לתת לה מוהר כשאר בני משפחתה או משפחת בעלה וכמה ראוי לתת לה סבלונות בזמן שרואה את הכלה כפי כבוד בני משפחתה וכותבין לה זה בתורת נדוניא ולגבי זה תועיל תפיסתה ולא לגבי השאר ואע"ג דבכל מתנה אמרינן דלא נתן לה ע"מ שתטול ותצא ה"מ שאר מתנות אבל מתנה שנתן לה כשראה אותה דמי בושתה נוטלת כיון שיש לה טענה שאינה יכולה לסבול אבל לא היה לה טענה כלל כל המתנות חוזרות אפילו אותם שנתן לה בשביל שראה אותה דע"מ למשקל ומיפק לא יהיב לה ע"ש. ועיין ח"ב סי' ר"ה ומ"ש שם.

מג ראובן שגירש את אשתו ועברו ג' חדשים או ד', ועכשיו רוצה להחזירה, אם צריך שתספור ז' ימים נקיים. השיב בסי' רס"ג דצריכה למנות ז' נקיים, ודוקא אם החזירה סמוך לגירושין בגוונא דליכא חימוד אינה צריכה להמתין כלל, וכן אם גרשה לקיים שבועתו והוא עתיד להחזירה והאשה יודעת וממתנת בכל יום להחזירה ודעתה עלויה ואין כאן תביעה חדשה דומה למי שיש לו פת בסלו דאינה מהרהרת בו לבוא לידי חמוד, אבל אם פירשה אשה ממנו ושכח ותבעה להנשא צריכה למנות ז' נקיים ואינה נאמנת לומר דעתי היה עליו, ואין להאמינה אלא היכא שהדבר נראה לדיין שגירש אותה כדי לאיים עליה שהענין מורה שרוצה להחזירה בכה"ג אינה צריכה להמתין.

מד ראובן תבע לאשתו וא"ל טמאה אני לך ולמחר א"ל טהורה אני ומ"ש לך אמש טמאה אני מפני שהייתי בכעס אי סגי באמתלא כל דהו או בעינן אמתלא כי ההיא דשמואל דלא הות בי חילא דהיא אמתלא גדולה. השיב בסי' רס"ד אם רגילה אשה זו להיות כעסנית ודרכה להיות נמנעת מבעלה מפני כעס וקטטה נאמנת ואם לאו אינה נאמנת ועיקר הדבר תלוי דאם יש באמתלא צד הערמה כפי מה שנראה בעיני בעלה הרגיל אצלה אינה נאמנת ואם אין שום צד הערמה אפילו שאמרה מפני הכעס אמרתי נאמנת ובעל נפש יפרוש כמו שמואל ע"ש.

מה הכותבין בכתובה והירושה לחצאין כמנהג ק"ק דמשק אם קבורתה על הבעל לבדו או מאמצע. והשיב שם שהקבורה מאמצע ואח"כ יחלוקו סי' רס"ה כנה"ג א"ה סי' קי"ח אות ע"ה וס"ב ומ"ט פרי האדמה ח"א ס"ה ד'.

העתק החדשות ח"א מהרדב"ז ז"ל

מן ראובן נשבע לאשתו שלא ישא אחרת עליה ומת אחיו בלא בנים ונפלה אשתו לפניו ליבוים אם יכול לייבם אותה בלי רשות אשתו. העלה בתשובות החדשות סי' קי"ב דאין זה בכלל השבועה ואפילו התרה אינו צריך ויכול ליבם בלתי רשותה ע"ש. דרכי נועם א"ה סי' מ"ב ק"ל וקל"א.

מז מי שאמרה אשת איש הייתי ועד אחד אמר לי שמת בעלי אם תנשא או לאו. השיב בסי' קי"ז אם שאלנו לעד והכחיש הדבר ברור שלא תנשא ואם העד אומר כדבריה או דליתיה קמן דלשייליה פשיטא דתנשא עש"ב.

מח אשה שמכרה בנכסי מלוג שהבעל אוכל פירות אם יכול הבעל לסתור ולבנות ולשנות בקרקע. השיב שם בסימן קי"ח דהלוקח יכול לעכב עליו כיון שאם ימות הוא בחייה קנה הלוקח הרי הגוף שלו אפילו בחי הבעל ומצי לעכב עש"ב.

מט אלמנה שתפסה כל הנכסים של בעלה בעבור מזונותיה שלא ידעה כמה תחיה. השיב שם בסי' קי"ט דהא דאמרינן דאם תפסה ככר זהב דאין מוציאין מידה ל"ד ככר אלא ה"ה יותר ואפילו אין כתובתה אלא מנה ומה שאנו נוהגים בכיוצא בזה מבקשים איש נאמן מדעת האלמנה ונותנין לו הנכסים כדי שישא ויתן בהם וכותבים שהנכסים תחת רשות האלמנה ומה שירויחו יהיה למזונותיה ואם לא יספיק יקחו מהקרן והכל מדעתה ורצונה עש"ב.

נ מי שנשבע לאשתו שלא ישא אשה אחרת עליה אבל אם שהתה עשר שנים ולא ילדה פטור משבועתו וילדה בתוך עשר ולד של קיימא ומת ושהתה עוד עשר שנים ולא ילדה אם הוא פטור או לאו והשיב בסי' קכ"ו וז"ל מדאבעיא לך במת מכלל דאם ולד חי שלא נפטר משבועתו ולא היא דאפילו הולד חי יש אומרים שפטור משבועתו וסיים וכתב דכללא דמילתא דאם קיים מצות פו"ר והם חיים ילדה קרינן ביה ואין יכול לישא אחרת אפילו שהתה אח"כ עשר שנים ואם הולד חי ועדיין לא קיים פו"ר רואה אני שגם זה במחלוקת שנוי ומסתברא לי כדעת הרא"ש דאפי' היה הולד חי כל זמן שלא קיים פו"ר לא ילדה קרינן ליה ודעתי לפסוק להקל כיון שעדיין לא קיים פו"ר עש"ב עיין יד אהרן סי' א' הגה"ט אות י"ד וי"ו.

נא ראובן שמכר בית לשמעון ומת והלך שמעון ומכרו לגוי והאלמנה רוצה לגבות כתובתה ולא יש נכסים והיה דינה לטרוף הבית אלמלא מכרו לגוי אם חייב שמעון לפדות הבית מהגוי כדי לגבות כתובתה והשיב שם בסי' קל"ד שאם מכר קודם שתבעה כתובתה מצי לומר אין מכרתי ודידי מכרתי ואינו מחוייב לפדותו מהגוי עש"ב. עיין סי'

תק"ד ומבי"ט ח"א סי' קי"ט ורצ"ה וחק"ל סי' ר"ב ובס' זכור לאברהם להרב אברהם אביגדור דף ל"ג ודק"כ הגדיל התימה בזה והביא כת החולקים עו"ש.

נב אלמון שנשא אשה ופירשה נדה אם אסור להתייחד עמה מבלי שומר כדין בחור. השיב סי' קס"ד דלא חלקו חכמים ואפילו גירשה מן האירוסין והחזירה הדין כך ודוקא מחזיר גרושתו מן הנישואין מותר להתייחד עמה. יד אהרן א"ה סי' כ"ב הגה"ט ט"ז י"ד סי' קצ"ד.

נג עישור נכסי אי מגבינן מטלטלין בזמן הזה העלה בסי' ר"ט דאפילו בזמן הזה אין עישור נכסי במטלטלין ומרן הב"י בש"ע פסק דבזמן הזה גובין ממטלטלי ואפילו הרדב"ז עצמו כתב במקום אחר שמנהג מצרים לגבות ממטלטלי עשור והריב"ל והרשד"ם ס"ל כמרן ע"ע ומה שתמה עליהם הרב משפט צדק דלמה לא יוכל לומר המוחזק קי"ל נ"ל ליישב דבימי הנהו רבוותא דקמאי לא היו רואים דעת האב שבכל יום נותן לבתו מטלטלין דאלו בימיהם היו רואים הוו מודי דשמיין דעת האב ומגבין לה מטלטלי וא"כ לא נשאר כי אם הרדב"ז דס"ל דאף בזה"ז שאנו רואין וכו' אין שמיין במטלטלי והוי יחיד לגבי מהריב"ל ומרן ומהרשד"ם ז"ל כנ"ל ודו"ק.

נד ראובן שנשא אשה בתולה ונשבע שלא ישא אחרת עליה ושהתה עמו ג' שנים, ואינו יכול לבא עליה כדרך כל הארץ, הוא אומר שהעכוב מצדה שאינה מניחתו לבא עליה, והיא אומרת שאינה חפצה בו שאין לו גבורת אנשים ורוצה להתגרש אם כופין אותו לגרש ואת"ל דאין כופין אם מתירין לו שבועתו בע"כ, והשיב בסי' ר"ס דאין כופין לגרש בטענות אלו דלא מהימנא, והילכך הדבר ברור כיון דאנן לא כייפינן ליה והיא אינה רוצה לשמשו מתירין לו שבועתו, ואם תרצה לעמוד תחתיו ולשמשו כמות שהוא אין מתירין לו שבועתו עד שיעברו עשר שנים, דאז כופין אותו לקיים פו"ר עש"ב.

נה ראובן שגירש את אשתו ויש לו ממנה בת בת ז' שנים והיא אצל אמה, וזינתה אמה והרה לזנות, וכיון שראה ראובן כן רצה ראובן ליקח את בתו מאצל אמה שלא תלמד מאמה, והשיב הרב שם בסי' רס"ג דהדין עם ראובן. ואפילו אמרה אצל אמי אני רוצה לישב אין שומעין לה, ואפילו אין לה אב ובאו קרובים לקחתה שומעין להם, ואפילו אין קרובים ב"ד אביהם של יתומים חייבים להפרישה מאמה ולהניחה אצל אחד מהכשרים עש"ב.

נו אשה שמרדה על בעלה והלכה לבית אביה ואח"כ גירשה בעלה, אם צריכה להמתין ג' חדשים השיב בסי' רס"ד דצריכה להמתין, ודלא כמי שמתיר עש"ב. (עיין שבות יעקב יד אהרן א"ה סי' י"ג הגה"ט אות א' והגב"י אות א' תמה על הרב בזה דאיך כתב

חכמה חוקי הנשים ומוסר שיא

דמחזיר גרושתו צריכה המתנה ג' חדשים והוא פלא דתשובה זו לא איירי מדין גרושתו רק לנישאת לעלמא מיירי וצ"ע. מרדכי עבאדי ס"ט).

נז ראוּבן שיש לו בת נשואה ונתן לה מתנה ב' מלבושים נאים, ועתה רוצה בעלה לגרשה ואומר הבעל שהוא זוכה במתנת אשתו ורוצה להכניס לה הב' מלבושים הנז' בכתובתה, והאשה אומרת שלא נתן לה ע"מ לגרשני ותקח מתנתי, והשיב בסי' רפ"ז שהדין עם האשה יע"ש. יד אהרן א"ה ח"ב ס" פ"ח אות ד'.

נח מה שכותבין בכתובה והירושה לחצאין כמנהג ק"ק דמשק, כיצד יחלוקו והשיב שם בסי' ש"ו דאינם חולקים כי אם נכסי נדונייתה מה שהם בעין דוקא והאריך הרבה בחילוקי המנהגים ע"ש ועפ"ד אנו נוהגים פה אר"ץ יע"א לחלוק. עיין יד אהרן ח"ב א"ה ס' ס"ו אות כ"ו.

נט ראוּבן שמת והיה הוא ואביו אוכלים על שלחן אחד, ובאת האלמנה לגבות כתובתה, טען אביו שבנו היה סומך על שלחנו ואין לו כלום, ובאו עדים שהניח לו תכריכין במלבושיו. והשיב שם בסי' של"ח שחייב האב לשלם כל מה ששם לו בתכריכין מדין מזיק שעבודו של חבירו ואם תפסה האשה משאר מטלטלי הבית כרים וכסתות וכיוצא וטוענת שהם של בעלה תשבע על ככה ותגבה כתובתה ע"ש.

ס ראוּבן שגירש את אשתו ואח"כ המיר ונתייחד עם אשתו אחר שהמיר, אם צריכה גט שמא בעל לשם קידושין. השיב בס' שנ"א אחר מה שהאריך דלא חיישינן שמא בעל לשם קידושין ומותרת לינשא ואינה צריכה הימנו גט אחר.

סא ראוּבן שנשא אשה ונשבע שלא ישא אשה אחרת עליה, ופעם נתקוטט עמה וגירשה ומיד החזירה ועתה רוצה לקחת אשה על אשתו, ואומר שנתבטלו כל תנאי כתובתה והיא אומרת שעל תנאי כתובתה החזירה, ואם היו אומרים לה שנתבטלו תנאי כתובתה לא היתה חוזרת. השיב שם בסי' שע"ד דהנושא אשה ע"ד מנהג המדינה הוא נושא הילכך ודאי אם מנהג המדינה כך ע"ד כן נשא, אבל איני רואה שיהיה זה מנהג המדינה דפוק חזי כמה בני אדם נושאים שתי נשים וזה כיון שגירשה והחזירה, לכתובה החזירה ולא לתנאיה עש"ב (עיין חק"ל הל' נדרים דף ע"ו וד' ודע"ה והדפים מהופכים שם וכתב שהוא הפך הרשב"א ז"ל יד אהרן א"ה ס' א' אות כ"ג והגב"י אות מ"ב ובח"ב שם ועיין אהלי יעקב ס' קכ"ט). עוד כתב בסי' שפ"ב דלא חיישינן לקלא לאחר נישואין וה"ה לאחר אירוסין ועיין בסי' שפ"ג כיצד מנהג המדינה באורך יעו"ש.

סב אשה שנשבעה שלא תלך לבית אביה, ואמר לה בעלה דעי שאם תעבורי על השבועה שהפסדת כתובתיך ולא התרה בה בשעה שהלכה, והיא טוענת שכחתי מה שאמר לי שאם הייתי יודעת שהפסדתי כתובתי לא הייתי הולכת. והשיב שם בסי'

שיב חכמה חוקי הנשים ומוסר

שפ"ד דכיון דהתרה בה בשעת השבועה הפסידה כתובתה, ולא מצי למימר שכחת, ותו איכא טעמא אחרינא ונמצא דמכשילתו בכל פעם ותאמר שכחתי, וכיון שהשכחה מצוייה הו"ל לאתנויי בעת השבועה ע"מ שלא אשכח, וכיון דלא התנית איהי דאפסידה אנפשה, עש"ב. וכתב דכ"ז אם נשבעה מדעתה, אבל אם השביעה בעל כרחא שלא מדעתה, אינה חייבת לקיים שבועתו.

סג ראוּבן גירש את אשתו ע"מ שלא תנשא לשמעון, והלכה ונשאת ללוי ומת לוי או גירשה אם יכול ראוּבן לחזור ולקדשה ולגרשה בלי תנאי ותהיה מותרת לינשא לשמעון. והשיב שם בסי' שצ"ו שאם עבר וקדשה הרי היא כאשת איש וכיון שגירשה אח"כ בלא תנאי מותרת לינשא לשמעון עש"ב. עיין יד אהרן א"ה סי' י"ח ועיין סוף קידושין וצל"ע.

סד ראוּבן שכתב לאשתו בכתובה והירושה לחצאין כמנהג ק"ק דמשק, ומכר מנכסי נדונייתה ומתה בלי זש"ק, והוא אומר שאין ליורשי האשה כי אם הנמצא מהנדוניא בעין, ויורשי האשה טוענים כיון שמכרם לאוהבו ינכה מחלקו. והשיב שם בסי' שצ"ז אם עדין יש מהם או מהנכסים שבאו מכחם מנכין לו מחלקו דכיון שלקחם להסתחר בהם על מנת להחזירם או לקנות לה תמורתם, אבל אם היה עני באותה שעה ומכרם כדי להתפרנס בהם הוי כאלו אבדו לגמרי, ואפילו העשיר אח"כ ומתה אשתו אין חולקין אלא מה שנשאר בעין, וכן אם היה עני בשעה שמתה אשתו אין כותבין עליו שט"ח וכו', וכן אם מכרם להסתחר בהם ונאבדה הסתורה והוא עשיר אין מנכין לו, דמה לי שנאבדו הם עצמן ומה לי דמיהן, ואפילו אם הדבר הזה ספק כיון שהבעל יורש מן הדין והם באים עליו מכח התקנה, עליהם להביא ראיה שזה בכלל התקנה עש"ב.

סה אשה יקרה שנתחייבה שבועה אם כופין אותה לבא לבי"ד ולהשביעה או אם שולחין לה שליח ב"ד להשביעה בביתה. והשיב שם בסי' ת"א דלענין הלכה כופין אותה לילך לב"ד, אבל לענין מעשה אין משביעין לשום אשה יקרה בב"ד אלא שולחין הב"ד, עש"ב. אבל למנות שליח לא עש"ב.

סו אשה שאוכלת חלב ודם אם תצא בלי כתובה, והשיב בסי' תמ"ה בכגון זה לא תקנו שלא יגרש אדם את אשתו אלא אם כן נותן לה כתובתה, אלא דאם אין לו מסדרין והשאר כותב שטר חוב עליו עש"ב.

סז ראוּבן נשא אשה ושהה עמה עשר שנים ולא ילדה וכתובתה מרובה ואין לו מה יעשה כדי לקיים מצות פו"ד לפי שיש עליו שבועה. והשיב שם בסי' תנ"ח דמפייסה ואם פייסה ולא אפייסה אנוס ומתירין לו שבועתו, ואחר שיתירו אם רוצה

להיות אצלו עם הצרה מוטב, ואם אינה רוצה מגרש אותה ונותן לה כל מה שבידו, והשאר מסדרין לו כדין שאר חובות, ואין כופין אותה לישיב עם הצרה, דלא נישאת לו אלא בעל מנת שלא ישא אחרת עליה, ואין מתירין לו לישא עד שיגרשנה ע"ש.

סח ראובן ששידך בתו והיא גדולה, ונתחייב אביה להוציא לבתו כו"כ נדוניא ונתחייבו זה לזה בקנס וגם היא חייבה עצמה בקנס, ומת אבי הכלה ולא השאיר אחריו ברכה, והבת אומרת איני רוצה לינשא בלי נדוניא, והחתן אומר איני חושש דמן השמים ירחמו אם חייבת הבת בקנס והשיב שם בסימן תס"ג דהדבר פשוט דמאן דאית ליה אונסא פטור משבועה, אבל בנ"ד הבת בקנס והשיב שם בסי' תס"ג דהדבר פשוט אין זה אונס, כיון דמתחייב בשאר כסות ועונה פוק חזי כמה עניות או בנות עניים נישאות בלא כלום, אבל אם ראובן אין לו כלום לכסותה כדי שתצא מבית אביה לבית בעלה אין לך אונס גדול מזה עש"ב. הביאה יד אהרן ח"ב סי' נ"א הגב"י אות כ"ט יעו"ש.

סט ראובן קידש אשה בטבעת כסף מוזהבת אם היא מקודשת השיב בסי' תס"ז דאם אמר שהוא של כסף סברה וקבלה ומקודשת, ואם נתן לה סתם קידושי טעות הוא, דסברה של זהב ולא סמכה דעתה להתקדש אלא בשל זהב עש"ב. יד אהרן ח"ב סימן ל"א הגב"י אות ז' ח'.

ע ראובן שהכניסה לו אשתו בנדונייתה מעות והוא כתב לה בתורת מאוחר כו"כ ושוב מחלה לבעלה סך מכתובתה אם יכולה לומר שמחלתי מסך הנדוניא ולא מהמאוחר, או דילמא יד הבעל על העליונה מה שמחלה על צאן ברזל הקיימים אין מחילתה כלום, ויכולה לומר נחת רוח עשיתי לבעלי, אבל הספק הוא על המעות בעין שהכניסה ועכשיו אינם בעין והרי כאלו אבדו או נגנבו ומסתברא דבנ"ד יכולה לומר נ"ד עשיתי לבעלי, ובנ"ד לא אבדו ולא נגנבו אלא שאינם בעין יכולה לומר נחת רוח עשיתי לבעלי הילכך מה שמחלה מנכסי צאן ברזל אינה מחילה, ומה שמחלה מן המאוחר מחילתה מחילה ותשאר כתובתה על הנדוניא דודאי מחילתה על המאוחר עש"ב, ואנן פה צובא יע"א נהגו לכתוב שאם מחלה אינו מחול וא"כ אין מחילתה כלום אפילו למאוחר וק"ל. עיין ח"ב סי' תרי"ב ועיין דרך עץ חיים ע"ט ג'.

עא כתובה שכתוב בה סכום ממטבע היוצא בזה"ז ובאותו זמן היה המטבע יותר טוב במשקל ובכסף מאותם שהם יוצאים עכשיו וכולם שמם מטבע פלוני, אם חייבים היתומים לשלם לה עתה ממטבע היוצא מאותו זמן או של זה"ז, והשיב בסי' תק"ס שאין לשלם אלא של זה"ז ותו לא, אלא דיש להסתפק אם היו נכסי צאן ברזל שנאבדו דהשתא הויא כב"ח וגם ע"ז פשט והשיב שאין פורעין לה אלא מדייס של זה"ז עש"ב.

עב מי שמת והניח נכסים מועטים ואין בהם כדי כתובתה, ובשעת הגבייה נתרבו הנכסים אם גובה כל כתובתה או כמו מה שהנכסים שוים בשעה שמת, והשיב בסי' תקס"ח דאם אמרה ראו מה שהניח לי בעלי ונתרשלו ב"ד ולא השביעוה הרי הנכסים האלו הם שלה וגם מה שהשביחו גובה מהם כל כתובתה והשאר ליורשים, ואם לא אמרה ראו וכו' השבח ליתומים, ואם השביחו הנכסים מחמת עצמם וכ"ש אם השביחום הם מחשבין עמה על מה שאכלה אם הם כדי מה שנשאר מבעלה הולכת לה, ואם לא יעלו המזונות כנגד מה שנשאר מבעלה משלימין לה, ואם המזונות יותר אינה חייבת לשלם כלום ע"ש.

עג אלמנה שנשבעה שבועת האלמנה וחייבה עצמה בלשון מעכשיו לתת לבנה כשיכנס לחופה סך כו"כ ואם ח"ו מת הבן לא תתן ליורשיה כלום, ונשאת והכניסה הנכסים לבעלה ועתה הבן תובע את הבעל של אמו שיירש את נכסיה יען שמתה אמו קודם שיכנס לחופה, והשיב בסי' תקס"ט שאין מוציאין מיד הבעל כיון שמתנה היא, אבל אם היתה מלוה בשטר מוציאין מן הבעל אף על גב דאין הנכסים בעין עש"ב.

עד ראובן שנשא אשה על אשתו ראשונה ברשותה ושמה אסתר, וכתב בכתובה חדשה לאשתו ראשונה שלא ישא אחרת כל זמן שאשתו אסתר קיימת, ועתה רוצה לגרש את אשתו ולישא אחרת אם משמעות דבריו כ"ז שאסתר בחיים חיותה, או משמעותם כ"ז שהיא עמו, ואם גרשה מותר לישא אחרת בלא רשות אשתו ראשונה. השיב בסי' רל"ג ודאי אם נתנה לו רשות לישא ולא נתנה לו רשות סתם כלל אלא לישא את אסתר זו לבד הדבר ברור שאין יכול לישא אחרת כי אם ברשות הראשונה, אפילו גירש את אסתר, ואם נתנה לו רשות סתם משמעות כל זמן שאסתר קיימת היינו קיימת עמו ויושבת אצלו, כללא דמילתא כוונת השבועה היתה שלא ישא אשה שלישיית דאין דומה צרה א' לב' צרות עש"ב.

חדשות ח"ב

עה אם מקבלים עדות קידושין שלא בפני בע"ד. השיב בסי' ע' דמעשים בכל יום מקבלים עדות קידושין שלא בפני בע"ד, וטעמא כיון דהוי לאפרושי מאיסורא כ"ע הוו בעלי הדין ועדי הקידושין ג"כ לא בעו דרישה וחקירה ע"ש.

עו ראובן שהיה רוצה לילך למדינת הים ואמרו לו שיניח גט לאשתו ונתרצה שיהא הגט לשנה, ועל הסכמה זו הלכו לסופר וכתב הגט סתם ולא הזכירו התנאי כלל כי הבעל היה סומך על מה שהסכימו עמו הפשרנים שהוא לזמן. השיב בסי' פ"ג דאשה זו מותרת מיד ואינה צריכה להמתין כלל עש"ב הטעם.

עז אשה שהכניסה קרקע בנדונייתה, והבעל מכרה ומתה האשה בלי זש"ק, ויורשיה אומרים להוציא חצי הקרקע כפי מנהג שחולקים מאי דאשתייר, אי קרינן להאי קרקע בכלל מאי דאשתייר כיון דבחזקת בעליה עומדת. השיב סי' ק"ו דלא קרינן ביה דאשתייר ואין מוציאים מיד הלוקח, ומיהו אם מעות של הקרקע נשאר או הם חליפתם דאשתיירי קרינן להו וחולקים בהם יורשי האשה עש"ב.

עח ראובן נשא אשה ונתן לה מוהר סך מעות וכנסה, ושוב אח"כ אמרה מאיס עלי. כתב בסי' ר"ה וז"ל ומסתברא לי שאם בא עליה כדרך כל הארץ ואח"כ אמרה מאיס עלי, אין כופין אותה לתת מוהר בתוליה שכבר הפסידה אותם, ולא שייך לומר דלא נתן לה ע"מ שתצא דנהי דמועיל טענה זו למה שהוסיף לה אבל למה שנתן לה מוהר לא תועיל טענה זו שהרי נהנה ע"ש. ואנכי העבד כתבתי עליו בתשו' של אה"ע דגם למוהר תועיל טענה זו והבאתי ראיה מתשובת הגאונים עש"ב. וגם הרדב"ז לא אמר שאין מוציאים מידה, אבל אם הם בחזקת הבעל מודה שאינו חייב להחזיר לה ע"ש. ודו"ק. עיין אהלי יעקב סי' כ"א מ"ש בשם רדב"ז יעו"ש ועיין הרדב"ז ח"א סי' קע"ח וסי' רס"ב וסי' שס"ד ועיין תשובת מהריט"ץ שהניח הדבר בספק יעו"ש.

עט אשה שהיה בעלה מתקוטט עמה ורוצה לגרשה ואמרה כל האנשים אסורים עלי, ומיד שאלו אותה ואמרה אין כוונתי אלא אם יגרשני בעלי אז יהיו האנשים אסורים עלי. השיב בסי' רל"ה דאשה זו מותרת לבעלה מיד בלא פתח וחרטה ע"ש. יד אהרן ח"ב סי' ע"ו אות ח' יו"ד י"א.

פ אשה שאמרה מאיס עלי ואיני רוצה בו ולא בכתובתו, והתרה בה שהפסדת כתובתך ואמרה אעפ"י כן, ובעלה לא רצה לגרשה ואח"כ חזרה בה ורוצה שתהיה כתובתה בחזקתה כאשר בתחלה, והבעל אומר כבר הפסדת כתובתך ואין לך אלא מנה ומאתים. השיב בסי' שס"ד אשה זו אין לה כתובה שהרי הפסידה אותה בשעה שאמרה איני רוצה בו ובכתובתו, ואין לך מחילה גדולה מזו, וצריך לכתוב לה כתובה חדשה ששטר כתובתה הראשון כבר נמחל שעבודו, וכותבין הכתובה מזמן שהחזירה ואסורה להשהותה עד שיכתוב לה כתובה חדשה, עש"ב. ולכאורה צ"ע דאנן סהדי דלא מחלה אלא ע"מ שיגרשנה ויש ליישב ודו"ק. יד אהרן סי' ע"ז.

פא הא דקי"ל דגרשה אין שמין מה שעליה אם הם בגדי חול, אבל של שבת שמין, ובשעה שגרשה הוא אומר אלו בגדי שבת ויו"ט, והיא אומרת בגדי חול, על מי להביא ראיה. השיב בסי' שס"ו דעליה להביא ראיה ובעדות נשים סגי עש"ב.

פב ראובן ואשתו ובנו היו באים בספינה ומתו האשה והבן, וראובן אומר שהאשה מתה תחילה ויורשי האשה אומרים שהבן מת תחילה והן זוכין בחצי הנדוניה.

השיב בסי' שס"ז אם הם מטלטלים דהבעל נאמן דאית ליה מגו, ואפילו אם היו קרקעות על יורשי האשה להביא ראיה שהבן מת תחילה, לפי שהבעל יורש מדינא והם מכח התקנה עש"ב. עיין בס' בריכות המים דף קכ"ו וקכ"ז באורך ביאור תשובה זאת והחולקים עליה. יד אהרן סי' צ'.

פג אשה שהתנה בעלה עמה שתלך עמו למקום פ' ואח"כ כשרצה ללכת לא רצתה ללכת עמו אם הפסידה כתובתה או לא. והשיב בסי' תל"ה אין לה לא כתובה ולא תוספת ולא מתנה שלא כתב לה אלא ע"מ שיתקיים תנאי הכתובה, וגם מזונות לא יש לה אבל בלאותיה לא הפסידה ואפילו הם ביד הבעל מוציאין מידו, גם מה שקבלה מנכסי נדונייתה אין מוציאין ממנו שלא קבל אחרייתם עליו אלא ע"מ שתלך עמו, ואפילו חזרה בה אחר שהלך אינה חוזרת לכתובתה, דאל"כ כל זמן שתרצה ללכת תלך וכל זמן שלא תרצה לא תלך ואין לדבר קצבה. עיין יד אהרן סימן ע"ה וסי' פ'.

פד אשה שהפילה תוך עשר שנים אם יוציא ויתן כתובה. השיב סי' ת"מ אם שניהם מודים פשיטא שמונה משעה שהפילה, ואם הוא אומר הפילה ואיני רוצה להוציאה כי עדין יש לי למנות משעה שהפילה, והיא אומרת לא הפלתי היא נאמנת וכופין אותו להוציא לקיים פו"ר, ויתן כתובה כיון שהיא אינה תובעת להתגרש, ואם היא אומרת הפלתי והוא אומר לא הפילה אדם נאמן על עצמו כמאה עדים ויוציא ויתן כתובה ע"ש.

פה אלמנה שניזונת מנכסי יתומים ואינה רוצה להוריש אותם כתובתה, אלא רצונה להקדיש, מה תקנה יש לה שלא תפסיד מזונותיה. השיב סי' תק"א דנכסי צאן ברזל דהם בעין שנוטלתם בלי שבועה יכולה להקדישם מהיום ולאחר מיתה, אבל בדבר שאינה יכולה אלא בשבועה אינה יכולה להקדיש אותו, וגם אם אין הנכסים תחת ידה אינה יכולה להקדישם, ומזונותיה לא הפסידה עש"ב.

פו אין האשה יכולה לעכב בעל חוב משום מזונותיה, ואפילו תפסה מוציאין מידה ומניחים אותו ביד שלישי עד שיגדלו היתומים, מיהו אם יש שם נכסים אחרים היתומים ניזונים מהם, ואם כלו קודם שיגדילו הפסיד הב"ח, ואם טען הב"ח שימכרו הנכסים ויניחו דמיהן במקום בטוח שיאכלו היתומים הרייז, שומעין לו, וכמ"ש הרב שם בסי' תק"ד עש"ב.

פז אלמנה שנתנה מתנה קודם שנשבעה, והבן טוען כיון שלא נשבעה אין מתנתה מתנה, ומה שהודיתי במתנה כדי שלא תטרף דעת אמי עליה. השיב בסי' תקכ"ג דנכסי מלוג שלה או נכסי צאן ברזל שהכניסה בנדונייתה שמתנתה באלו מתנה ואין מקום לשאלה כי אם בשאר נכסים, ואין לומר דשמא קמצה מעיסתה שהרי אוכלת על

שלחן בנה, ואין לומר שמא מציאה מצאה דזה לא שכיח, וכ"ת מעשה ידיה לבנה שהיא סומכת על שלחנו, ואפילו אם היה הדבר ספק, על בנה להביא ראיה מכיון שכבר מתה וזכו המקבלי מתנה, הא למדת דאין מקום לשאלה אלא בנכסים הירועים לבעל, וכיון שקנו מיד הבן שנתרצה באותה מתנה ולא גילה דעתו שאינו רוצה במתנתה זו, מתנתה קיימת, דהוי כאלו מחלו לה השבועה של האלמנה, ומה שטוען כדי שלא תטרף דעתה אינה טענה כלום, דהו"ל לאודועי לשנים מאוהביו, וכיון שלא עשה כן נתרצה, והשתא הוא דקא הדר ביה ולא כ"כ ואפילו היתה המתנה יותר מכדי כתובתה עש"ב.

פח השולח סבלונות לבית חמיו וכלו וחזרה בה היא, אם משלמת בזול דדמי למאכל ומשתה, או משלמת כפי מה ששויים היו מקודם. השיב בסי' תקע"ט דלא דמי למאכל ומשתה אוכלים אותו כל בני משפחתה וקרוביה, ואינו דין שתשלם אלא בזול, אבל מה שלבשה היא אם לא היה בדעתה להנשא לו היתה מניחתם בקופסא, הילכך נשבע כמה הוציא ונוטל עש"ב.

פט על שכותבין הירושה לחצאין וכו' אם יכולה למחול לבעלה תנאי זה להפקיע יורשיה. העלה בסי' תר"ה דאינה יכולה למחול מנכסי נדונייתה עש"ב.

צ אשה שמחלה כתובתה לבעלה אם מותר להשהותה בלי כתובה, בסי' תרי"ב השיב באורך דאם מחלה סתם, הדבר ברור דמחלה הכל באין עיקר ותוספת, וכיון שלא נשאר לה אצלו כלום אסור להשהותה בלא כתובה, דאפילו נשאר לה נכסי נדונייתה נכסי צאן ברזל לא מקרו אלו כתובה אלא חוב בעלמא, אבל אם מחלה עיקר הכתובה אלא שנשאר לה תוספת מותר להשהותה, וכן אם נשאה בתולה והיה לה מאתים ומחלה הימנה ואין לה תוספת בתר מעיקרא אזלינן ואין לה שיעור כתובה ואסור להשהותה, וכל הפוחת לכתולה ממאתים הויא בעילתו בעילת זנות, דכיון דנשאה בתולה לעולם שמה עליה, עד שתתאלמן או תתגרש, ואם גרשה והחזירה אין לה אלא מנה, ואם החזירה סתם על דעת כתובתה הראשונה החזירה, ואם מחלה עיקר ותוספת מחילתה מחילה, ואינה יכולה לומר נחת רוח עשיתי לבעלי, וכן אם אבדו מנכסי צאן ברזל ומחלה אינה יכולה לומר נחת רוח עשיתי לבעלי, אבל אם הם בעין יכולה לומר נ"ר עשיתי לבעלי עש"ב כ"ז בסי' תרי"ב. ועיין סי' תר"ד ותר"ה ודרך עץ חיים פ"ט עמוד ג' יד אהרן א"ה סי' ס"ו אות ו' ז'.

צא אשה שהפקידה מנכסי צאן ברזל אצל אשה אחרת ברשות בעלה, ואותה האשה נתנה הפקדון לבעלה בלי רשות האשה, אם חייבת הנפקדת לשלם לה מדין פשיעה. והשיב בסי' תרנ"ו באורך והעלה בפשיטות דבנ"ד כ"ע מודו כיון שהם נצ"ב שמחזירים לבעל לכתחילה ומינה שפטור הנפקד ע"ש.

צב כל הנכסים הנמצאים חוץ מנכסי נדונייתם הם כחזקת היררשים, אבל האשה המשתמשת בכלים של בעלה בתוך ביתה אעפ"י שהיא מגבהת אותם אין זה תפיסה עד שתגביהם לשם קנין או תוציאם מן הבית לשם קנין או שתפסה אותם בחיי הבעל, וכגון שאמרה לו בהדיא לכתובתי אני תופסתן. כן העלה בסימן תרע"א. וכתב עוד בסי' תרע"ה ח"ב דאסור ליקח אשת חמיו אף עפ"י שאינה חמותו מפני מראית העין עש"ב. יד אהרן סי' ט"ו הגב"י אות י"ג.

צג אם היא מורדת והלכה לבית אביה והתרו בה בית דין שתחזור לבית בעלה. העלה בסי' ת"ש דאפילו קיים מצות פו"ר ויש לו כדי כתובתה או שהיא רוצה למחול יכול לישא אשה אחרת עליה, בין לענין שבועה בין לענין חרם רבנו גרשום מאור הגולה וכ"כ בכמה תשו' ח"א עיין סי' תשל"ד.

צד אשה שזינתה תחת בעלה שנאסרה עליו, אינו יכול להניחה בביתו לשמשו. כ"כ בסי' תשמ"ו ח"ב יד אהרן א"ה סימן ז' הגב"י אות ל"ה וצל"ע.

צה אלמנה שגבתה כתובה והשביעוה כנהוג ונשאר לה עדין ומתה, ואח"כ נמצא שהיה לבעלה מלוה בשטר ויררשי הבעל רוצים לגבות אותו ויררשי האשה רוצים לגבות אותו. השיב סי' תשנ"ח שמעשים בכל יום שמגבין להאלמנה משטרות וחובות וכו', וכ"ת שאני הכא שכבר מתה ליתא דהרי היא כשאר ב"ח אחר שנשבעה הדין עם יורשי האשה וברור עש"ב.

חלק ג

צו ראובן שנשא אשה על אשתו והתנה בשעה שנשאה שתדור עם צרתה ואחר כמה חדשים אמרה שאינה יכולה לסבול קנאת צרתה, ורוצה ליקח לה בית בפני עצמה, ונתנה אמתלא לדבריה שמשמש עם זו בפני זו ואינה יכולה לסבול דבר זה, והבעל מכחישה, מי נאמן, ואת"ל שאינה נאמנת אם יש לה דין מורדת שהרי יצאה מן הבית ואינה רוצה לחזור עד שיקח לה בית בפ"ע, ואת"ל דלא הוא מורדת מה דינה. השיב בח"ג סי' ת"ו וז"ל דאין כופין אותה לישב עם צרתה דאין אדם דר וכו', ואין דנין אותה כדין מורדת דהא אמרה בעינא ליה שיקח לי בית אחר, וכן אין כופין אותו שיקח לה בית אחר לבדה דהא התנה עמה שתשב עם צרתה, ואינו חייב לתת לה מזונות שהרי יצאה מביתו ואינה רוצה לשמשו, הילכך יעמדו עד שיתפשו עש"ב.

צז אשה שטענה על בעלה שכופה אותה לשמשה בימי נדתה, אם נאמנת עליו ויוצאת ונוטלת כתובתה השיב בסי' ת"ז דכנדון זה דמשויא ליה רשע אינה נאמנת, ועוד שבזה"ז שהדור פרוץ מרובה על העומד והעזות פנים רבה על פני כל הדור לא מהימנין

לה לענין שתנשא לכתחילה, אלא להוציאה מרשות בעלה ושלא לדונה כדין מורדת עש"ב.

צח ראובן גרש את אשתו ויש לו ממנה בן קטן יונק שדי אמו ורוצה לילך לארץ ישראל, אם יוכל הבעל לעכב עליה עד עבור זמן היניקה או אם יוכל לומר תני לי הבן ואני אשכור לו מניקה, והשיב בסי' ת"ח דאע"פ שאמרו כל הדרכים בחזקת סכנה ה"מ לענין שצריך להורות, אבל לענין שירחיב נדרו מפני סכנה זה לא אמרו, ואעפ"י כן נ"ל דיכול הבעל לעכב בכל דהו דהא דיהיה הבן אצל אמו אינו אלא מדרבנן, הילכך בכל דהו יכול לעכב ולומר אני חושש לספק סכנה, ועוד דכל עוד שהוא עמי אם יחלה אשתדל עליו להביא לו כל צרכו ואוליך לו מזונות, הלכך אם רוצה לילך תתן אותו לאביו, בד"א בשאינו מכיר לאמו אבל אם מכירה אינה יכולה לתתו לאביו משום סכנת הוולד, ואם אינו מכירה או עברו ימי היניקה או הרשות בידה או תתן אותו לאביו או תתעכב עד שלא יהיה צריך לה ע"ש.

צט אשה שרוצה לעלות לארץ ישראל ואינו רוצה הבעל לעלות עמה ולא לתת לה הוצאה, והיא אומרת יש לי מנכסי נדונייתי והוא אומר שאינו רוצה, שהרי אני חייב באחריותם והרי הם כשלי. השיב בסי' ת"ש דאע"ג דקי"ל אם לא רצה יוציא ויתן כתובה השתא לא דיינינן הכי, דכל אשה תתן עיניה באחר ותאמר שרוצה ללכת לא"י, אבל בזמן שאומרת שרוצה לעלות בלא גט ולהוציא כל ההוצאות מנדונייתה ומסלקת מעליו אחריות הנכסים, אז ודאי אין הבעל יכול לעכב עליו ע"ש.

ק ראובן נשבע לאשתו בשעה שנשאה שלא יפרידנה מאמה ואחיה, ועתה רוצה ללכת לארץ ישראל אם תוכל לעכב עליו משום השבועה. השיב בסי' ת"י באורך שיכולה לעכב ובלא שבועה נמי אין אנו דנין עתה דין הכל מעלין לא"י, ואם נתברר לנו שאין רמאות בדבר ויש לו אומנות שם להתפרנס אז כופה אותה לעלות עמו, שהרי ראינו בעינינו כמה רמאים טענו בזה וגירשו נשותיהם והפסידו כתובתם ואח"כ חזרו, ואני חייבתי לאחד מהם שיחזיר את אשתו או יפרע לה כתובתה ע"ש. תשו' בני משה סי' ט' דף ק'.

קא ראובן שבא על אשה פנויה ונתעברה ממנו, ועתה בא ליקחנה אם צריכה למנות ז' ימים נקיים מיום שתבעה. השיב בסי' תר"ג דהדבר ברור דצריכה למנות וכו' דכמה מעוברות רואות דם עש"ב.

קב אלמן שנשא אלמנה שאין לו אלא יום אחד לברכה וכיון שנכנסה הלילה עבר זמנו, ואין מברכין לו כלל. כ"כ שם סי' תכ"ד עש"ב אבל מרן בב"י בבד"ה לא ס"ל הכי

אלא מברכין בלילה וכתב שכן נהגו ע"ש סי' ס"ב עיין יד אהרן שם ועיין ח"א סי' תקע"ו שם.

קג ראובן שהיה משודך עם בת שמעון, ונכנס ויוצא בביתו של שמעון, והיו העם מרננין שקלקל עם אשת שמעון, וגם היא פרוצה מאוד, ועמד שמעון וגירשה ותלה דלא דמשום שהיא פרוצה, והלך ראובן וקדש אותה שלא ברשות ב"ד שהתרו בו שלא לקחתה והלך ולקחה. השיב בסי' תל"א דאפילו נשא יוציא עש"ב.

קד ראובן שיש לו אשה משרתת בבית ומתייחדת עמו והלך והניחה, והיא רוצה להנשא מי חיישינן שמא בעל לשם קידושין ואם צריכה להמתין ג' חדשים. השיב בסי' תמ"ג דהדבר ברור דלא חיישינן שמא בעל לשם קידושין ואינה צריכה להמתין ג' חדשים ע"ש שהאריך בזה.

קה אם טענה אשה על בעלה שהוא מכה אותה והוא מודה שמכה אותה משום שעושה דברים אסורים, ואינה רוצה לצאת מבית אביה שהיו דרים שם עד שישבע לה שלא יכה אותה עוד ושלא ימכור מגדונייתה בלתי רשותה. השיב בסי' תמ"ז שצריך להביא עדים שהכה אותה בשביל שאינה עושה דבר הגון, ומה שבקשה ממנו שישבע שלא להכותה עוד צריך לישבע לה ולא היא מורדת במה שאינה רוצה לצאת מבית אביה אם לא נשבע לה עש"ב.

קן ראובן צוה מחמת מיתה לתת לאשתו מאתים זהובים בכתובתה והיא היתה כתובתה מאה זהובים והיא אינה רוצה לגבות כתובתה אלא שתהא ניזונת, והאפוטרופוס של היתומים טוען כי לא הוסיף לה מאה זהובים אלא כדי שתסתלק מעל היתומים. השיב בסי' תנ"ה דאין כאן ספק דהדין עם האלמנה דאם כונתו כמ"ש האפוטרופוס היה לו לפרש ע"ש.

קז ראובן שמת והניח בן וב' בנות ובאה הבת הגדולה להנשא דקי"ל דנוטלת עישור נכסי, והבת השניה לא יש לה כי אם עישור מה שנשאר אבל אם באו שתיהם כא' להנשא חוזרות וחולקות השני עישורים בשוה. כ"כ בסי' תנ"ו ע"ש ואנחנו פה צובא יע"א נוהגים דלעולם חולקים השני עישורים בשוה אפילו שלא באו כ"א להנשא.

קח אשה שהלך בעלה למדינת הים וכאה אחותה ואמרה מת בנה ואח"כ מת בעלה אי מותרת לייבם בעדות זו. השיב בסי' תס"ב דמתייבמת בעדות זו מכמה טעמים עש"ב.

קט ראובן שחייב לאשתו מנה בכתובה וצוה מחמת מיתה שיתנו לה מאתים והוציאה שטר צוואה עם הכתובה והיורשים טענו שפרעו המנה של המתנה. והשיב בסי'

תע"ב דנשבעים היתומים שפרעו המנה ונפטרים מהמתנה דלא חשיב צוואת שכיב מרע של המנה כמלוה בשטר ע"ש.

קי אלמנה שגנבה נכסים מבית בעלה והחביאה אותם, והכריזו בבהכ"נ, ובאה אשה והגידה איך גנבה חפץ פ' ופ' והם במקום פ' וגם האלמנה הודית אלא שאומרת שהאשה שהגידה היא השיאתה לעשות זה, והיא גנבה אותם מהמחבואה אם מגבין לה מכתובתה שיעור מה שהודית, וגם אם נפסלת ע"י כך לשבועה ולא תגבה כתובתה כיון שהיא חשודה בשבועה גם אם נמצאו בידה תכשיטין ואמרה שאביה נתנם לה אם נוטלת אותם חוץ מכתובתה. השיב שם באורך והעלה דלא היא חשודה ליפסל בשבועה, אלא נשבעת על השאר שיש לה ובכלל נשבעת על התכשיטין שנתנם לה אביה במתנה ולא לבעלה וגובה שאר כתובתה עש"ב. עוד כתב בסי' קצ"ו דהכונס בתולה בע"ש צריך להתייחד עמה מבע"י לכתחילה ע"ש.

קיא כתובה שלא היה כתוב בה והירושה לחצאין וכל הנושא אשה ע"ד רוב אנשי המקום הוא נושא, ורובם כותבים הירושה כמנהג ק"ק דמשק, או דילמא הבעל יורש הכל. השיב שם בסי' תצ"ז שהבעל יורש את הכל דכיון דהוא יורש מדינא ויורשי האשה מכח התקנה אין להוציא ממנו אלא בראיה ברורה, ועוד דאין זה מנהג קבוע בעיר אלא שאול ממקום אחר, ול"ד לתנאי ב"ד דאעפ"י שלא נכתב כנכתב דמי, ותו דלא אזלינן בתר רובא לאפוקי ממונא, ויש קצת כתובות שאין כתוב בהם כמנהג דמשק עש"ב. ואנחנו פה צובא יע"א יש שני קהלות ק"ק ספרדים וק"ק מסתערבים, וק"ק ספרדים כולם כותבים תנאי זה עם שאר התנאים ולא יש שום כתובה מהספרדים שאין כתוב בה הירושה לחצאין, ואפילו ק"ק מסתערבים עתה נהגו לכתוב ככתובה ספרדית עם תנאים, וא"כ פסק הרדב"ז לדעתי הוא לק"ק המסתערבים דיש מהם שאינם כותבים שום תנאי, אבל לק"ק ספרדים דאין שום אדם דאינו כותב תנאי זה, וזה מק"ק ספרדים בודאי כשנשא אשה ע"ד כל אנשי קהלו נשא, וא"כ אפילו שלא כתב כמו שנכתב דודאי אנו אומרים דהשמטת סופר היא זאת, והראיה שכתב בה שאר התנאים של הספרדים, אבל אם לא כתב שום תנאי אז ודאי דהבעל יורש הכל ואין מוציאין ממנו אלא בראיה ברורה, כמ"ש הרב ז"ל.

קייב ראובן שמת בלא בנים והניח אשה זקנה לפני יבם, וגם הוא זקן ואינו רוצה לא לייבם ולא לחלוץ שכל אחד מהם אינו רוצה, היבם אומר אפילו תקח כל כתובתה והיא אומרת אפילו אפסיד כל כתובתי איני רוצה לא לחלוץ ולא לייבם. והשיב שם בסי' ת"ק כי שורת הדין נכסים בחזקתן כיצד נכסי מלוג תקח הכל ותעשה בהם מה שתרצה ואין היבם יורש מהם כלום, ונכסי צאן ברזל שהביאה שהבעל והיבם אינו יכול למכור מהם וכותבים אותם עליה כדי להתפרנס, ואם ישאר מהם אחר שתמות חולקים

אותם יורשיה ויורשי הבעל, וכתובתה שיש לה על בעלה תהיה מונחת ביד שלישי שאם תצטרך תתפרנס ממנה ומה שישאר אחריה יורשי הבעל יורשים אותו עש"ב.

ק"ג ראובן שרצה לקדש גרושת חבירו תוך ג' חדשים והתרו בו שלא יעשה כן והלך וקידש וברח, מאחר שעבר על ההתראה אי מפקינן לה מיניה או לאו. והשיב שם בסימן תק"א שמותר ראובן זה לכנוס אחר ג' חדשים לכתחילה כיון דברח ערוקיה מסתייה עש"ב. עוד כתב שם דאם הוציאה ממנו מפני שעבר על ההתראת ב"ד, אינו יכול עולמית לחזור וליקחנה עש"ב.

ק"ד מעשה באחד שקידש בת פ' והיא גדולה, ואביה לא היה בעיר, וכך קדשה שהלך והביא ב' עמו ובאו לבית אותה הבת וכשהיא בדהליו (במבוא של החצר) קודם שנכנסו לחצר קרא המקדש לאותה בת וראה העד שאשה יצאה ובאה לקראתו ואינו יודע העד אם היא זאת האשה או זולתה, ותכף שבאה הושיט ידו המקדש לכיס ואינו יודע מה שהוציא ממנו ונתן בידה וא"ל הרי זה קידושך וקבלה מה שנתן לה והלכה לה, וכן העיד העד הב' ושאלוהו העדים שמא היתה ידך ריקנית ולא נתת לה כלום והשיב איני יודע. השיב שם הרב סי' תק"א דאין קידושי אלו כלום מכמה טעמי חדא שאמר לה ה"ז קידושך ולא אמר למי יקדיש אותה, ותו טעם אחר שהרי העדים לא ראו מה שנתן לה, ואיכא כמה ספיקי שמא לא נתן לה כלום, או שמא פחות משהו פרוטה, או שמא נתן לה מטבע מזוייף, ולא סמכא דעתה שאני מכיר בזה המקדש שנמצא אתו מטבע מזוייף הרבה, וכיון שאין הפסק שקול לא אמרינן מקודשת מספק כיון שהספק הוא בעיקר הדבר אם נתן לה אם לאו אוקמינן לה אחזקתה ואינה צריכה גט כלל כיון שאין כאן עדות, עוד טעם א' לבטל העדות שהרי עד הא' אינו מכירה ולא ראה אותה בשעת הקידושין, וגם עתה אם ישאלו אותו אם היא זאת האשה שקדשה לא היה יכול להכירה שהרי לא ראה פניה עש"ב.

ק"טו ראובן השיא את בתו ובתוך שמחתו צוה שיתנו מממונו כו"כ לשמעון ויהודה להשיא את בנותיהם, והממונה שלו היה במקום אחר ולא נתן להם דבר, וביני ביני מת ראובן והניח יתומים קטנים, אם זכו שמעון ויהודה במתנתם, והשיב דאם שמעון ויהודה עשירים ודאי לא זכו שהרי לא יש א' מדרכי הקנין, וראובן בעצמו היה יכול לחזור בו, אמנם אם עניים הם כל הפוסקים אשר אנו סומכין עליהם סוברים דאמירה לעניים כאמירה להקדש, ואינו יכול לחזור בו ומוציאין ממנו ואפילו מיתומים קטנים, אע"ג דק"ל דאין נפרעין מיתומים קטנים עד שיגדילו לא קשה, כיון שצוה לממונה שלו הרי כמו שאמר תנו מנה לפלוני דנזקקין עש"ב בסי' תק"ו.

קטז ראובן שצוה מחמת מיתה שיתנו מנה לבתו ותכתב בכתובתה, ולא הספיקה לגבותה עד שמתה, ותובע הבעל את המנה. והשיב שם סי' תקי"ב דאין הבעל זוכה במנה זו כלל מכמה טעמי שכתב שם עש"ב.

קיז כתב הרב סי' תקמ"ה וז"ל צריך שתדע כי היחוד שאנו תוששים לו שמא בעל לשם קידושין צריך שיהא בו כמה תנאים, א' שיהיה שיעור ביאה, שנית שלא יהיה שם אדם אפילו עבד אפילו שפחה חרץ משפחה דידה, ג' שיהיו רואים אותם כאחד שיהיו יודעים שיש עדים רואים אותו עש"ב.

קיח ראובן שגירש את אשתו ונתייחד עמה בפ"ע והוא אומר שלא בעלה ורוצה להתזירה אם צריך קידושין אחרים וברכת אירוסין והשיב בסי' תקס"ח שצריכה קידושין ואין צריכה ברכת אירוסין אבל ז' ברכות ודאי מברכין.

קיט אשה ששהתה עם בעלה עשר שנים, ויש לה בנים מאיש אחר ומתו, אם מונים העשר שנים משעה שנשאת או משעה שמתו בניה, והשיב בסי' תקע"ו דמסתברא דמונין משעת הנישואין, שהרי אין הספק אלא ממנו שהרי היא היה לה בנים ולא הוא, עיין שם באורך.

קכ ראובן שהיה נשוי אשה והלך למקום אחר וכתב לאשתו אם אינה פוחתת לו מכתובתה סך כו"כ לא יבא עוד לשוב אליה, ומסרה האשה מודעא ועשתה רצונה אם מועיל מודעא אם לאו, והשיב בסי' תר"ל דמועילה המודעא עש"ב.

קכא ראובן שמתה אשתו ולא יש לה לא נדוניא ולא נכסי מלוג, ואין הבעל רוצה לקבורה באומרו דלא ירית ממנה כלום. והשיב בסי' תרל"ה דכופין אותו לקבורה עש"ב.

חלק ה

קכב ראובן צוה לפני פטירתו אשתו פ' יתנו לה מזונותיה כל זמן שלא תחפוץ להנשא, וכשרוצה להנשא יתנו לה כתובתה, אם הוי כמו שייחד לה ואינה צריכה עוד להשבע. השיב בחלק ה' סי' ש"א נ"ט דנהי דאין כוללים בשבועה שלא מחלה ולא מכרה כתובתה לבעלה, כיון שהוא מודה בשעת פטירתו אבל שאר תנאי שבועת האלמנה מי פטרה עש"ב. ולכאורה דבריו תמוהים דהא עיקר השבועה דתקיננו לה רבנן הוא שלא התפיסה צררי והיכא דליכא טענת צררי תו אין יכולין להשביעה שלא תפסה משלו כמבואר בסי' צ"ו בחלקת מחוקק בשם הרב ב"ח דמה"ט לא משביעין לגרושה וכ"כ הב"ש שם משמו וא"כ כיון דהכא ליכא למיחש לצררי דהא אמר ותנו לה

כתובתה א"כ תו ליכא להשביעה שלא תפסה משלו שאין שבועה זו באה אלא ע"י גלגול. שוב ראיתי שדבר זה הוא בפלוגתא דיש מאן דס"ל דשבועה זו שלא תפסה משלו אינה משום גלגול אלא כמו שנשבעת שלא התפיסה צררי כך נשבעת שלא תפסה משלו מעיקר התקנה כמ"ש בס' ב"ש בסי' צ"ו והכנה"ג בסי' צ"ו שהביא מחלוקת בזה ע"ש וא"כ ודאי דהרדב"ז קאי כמ"ד דשבועה שלא תפסה משלו לא משום גלגול באה, ולע"ד כיון דאיכא פלוגתא בזה שב ואל תעשה עדיף ומתרימין עליה ח"ס שלא תפסה משלו.

קכג ראובן ששידך אשה והתנה לאסור גרושתו ואסר עליו תשמישי גרושתו ע"ד הכלה, והשידוכין נתבטלו ורוצה להחזיר גרושתו, יש מי שאומר שאסור להחזירה, והשיב בסי' ש"א פ"ג דפשיטא דיכול להחזירה ואין בדברי האוסר כלום ע"ש.

קכד ראובן שנתן מקצת נכסיו במתנת שכיב מרע וגם צוה לחלק מעות לעניים וכן עשה, ואח"כ באה האלמנה לגבות כתובתה ולא מצאה נכסים, אם יכולה לגבות ממקבלי המתנות. והשיב בסי' ש"א קל"ז דאם היו מקבלי המתנה עניים ואכלום אין כותבין שטר חוב בהם, וכן אם היו מטלטלין ונאבדו ואם יש דבר הבא מכח מטלטלי המתנה מחזירים אותם, אבל אם נאכלו ואין להם תמורה אין חייבים לשלם, דומיא דמעות שחלקו לעניים וכי תיסק אדעתין למגבי מכל עני מה שאין לו.

קכה אם יכולים יתומים לדחות אלמנה שתקח כתובתה מן החובות אשר יש לבעלה והם יקחו הנכסים הנמצאים. והשיב בסי' ש"א קנ"ב דאינם יכולים לדחותה על החובות ע"ש.

קכו אשה שמת בעלה והוציאו עליה קול שיש לו אחים בארץ מרחקים והיא זקוקה לייבם, ובא חכם וחקר את העדים שהוציאו את הקול והעידו שכן שמעו מפיו בעודו נשוי שיש לו ד' אחים. והשיב סי' ש"א רל"ד דאין בחזקה זו כלום שהרי מפני שהיו טועים בדין וחושבים שהוא נאמן לומר יש לי אחים וכו', אבל אם יצא עליה קול שיש עדים שיודעים שיש לו אחים והעדים במדינה אחרת הרי זו חוששת וצריכה להמתין עד שיבואו העדים עש"ב.

קכז ראובן שהשיא בתו ונתן לה כל מה שנתן עוד נתחייב לתת לה כו"כ אם תשיב ידו ומת ראובן והניח כדי כתובת אשתו ויותר, אם נוציא ממון זה מהיורשים שהרי השיגה ידו. השיב בסי' ש"א רמ"א דאין מוציאין ממון זה מהיורשים מכמה טעמים עש"ב.

קכח האלמנה שהיתה שכיב מרע וצוותה מחמת מיתה שיקחו הקהל חצי עזבונה ומתה ולא נשבעה. השיב בסי' ש"א רמ"ב במנה מאתים ותוספת דנקראים כתובה הדין עם היורש כיון דמתה ולא נשבעה אבל נכסי צאן ברזל שהיא נוטלתם בלי שבועה וכן נכסי מלוג מתנתה מתנה, ואם היו נכסים שאינם ידועים לא לבעל ולא לאשה יש חילוק דאם היתה דרה עם היתומים הם בחזקת היורשים, אבל אם היתה חלוקה מעסתה כנ"ד הרי הם בחזקתה, ומצי למימר דמעיסתי קמצתי או מנדוניתי הם ומתנתה בהם מתנה ועל היורשים להביא ראיה.

קכט ראובן שנשא קטנה ושהה עמה עשר שנים ולא ילדה, שכך התנה עמה הבעל אומר שהעשרה שנים נמנים מעת שלקחה והם אומרים שאין מונים העשרה שנים אלא מזמן שתהיה ראויה לילד. השיב בסי' ש"א רצ"ג שהדין עם הבעל דמן הדין יכול לישא כמה נשים והם באים עליו מכת התנאי, וכיון שהם התנו היה להם לפרש וכיון שלא פירשו הפסידו עש"ב. ולי נראה דאם יש שבועה על התנאי ספק שבועה להחמיר ודו"ק

קל אין מתנת שכיב מרע מפקיע שעבוד כתובה ואפילו היתה עומדת שם בשעת הצוואה ושתקה לא הפסידה כתובתה דאיכא למימר משום כסופא שתקה, או כדי שלא להצטער בעלה, אבל אם שאלה ונתרצית אבדה כתובתה בסי' ש"א שט"ו עש"ב.

קלא ראובן שידך בתו וכתב שטר בקו"ש על התנאים ועל הקצבה שקצב לתת לה ואח"כ מת קודם שנשאת. השיב בסי' ש"א של"ז דברים פשוטים אני רואה שהרי לא נתחייב ראובן אלא להכניס עם בתו הסך הנז' בתורת נדוניה בשעת הנישואין, וכיון שלא השיאה בחייו לא זכתה הבת בשום דבר עש"ב כיצד יחלוקו ועיין סי' ש"א ש"מ בענין זה.

קלב אם יש בידם להשיא הבת קודם זמן שקבע לה אביה. השיב בסי' ש"א של"ט דאין במה שעשה האב כלום כיון שלא צוה כן בשעת מיתה והדבר מסור לב"ד עש"ב.

תם ונשלם שבח לאל
בורא עולם